

Ушбу битикларимни волидам Каромхон Умархўжа қизига
ва мушкулдошим Саидага атадим.
Муаллиф

МУРОД МАНСУР

ЖУДОЛИК ДИЁРИ

Роман

Биринчи китоб

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2007

Жамоатчи муҳаррир
Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон
Мусаввир
Хурийд Зиёхонов

«Жондан азиз укажоним, Мақсуд, бу беш кунлик омонат дунёни сизларга ташлаб кета туриб, у ота юртни, сизларни, холалариму поччалариму тоғаларимни, бу дунёдан ўтиб кетган барча маҳалладошларни эсладим. Ва Улуғхўжабойлар сулоласининг умидли новдаси бўлган сенга шу омонат гапларимни қолдиргим келди...

Мақсуд, қўй, ўзингни бос. Йиғлама. Мен сенга армонларимнимас, ўз хато-ю гуноҳларимни тўкмоқдаман. Ёлғиз Оллоҳ ва ўзимги-на биладиган гуноҳларимни сенга ишониб айтмоқдаман. Сен узоққа борадурган йигитсан, тушуниб оларсан, деб ўйлайман. Юртимизда кимлар мени қароқчи деб атар, кимлар сўнгги босмачи, деб тавқи лаънат тамғасини босиб ҳам қўйгандир. Балки, баъзилар бировнинг тўйини бузиб, никоҳидаги аёлини олиб қочган нобакор деб билар. Лекин мен, Худованди Каримга минг қатла шукрларки, у гуноҳи азимга ботиб улгурмадим. Менинг гуноҳим бошқа нарсада: бу дунёда ҳар неки Оллоҳнинг изни-иродасисиз бўлмаслигини унутиб, Баҳриддин ошнамнинг қасосини олмагунча қўймайман, деб қасам ичганим ва шу ният билан бир бандага билиб-билмай зулм ўтказиб қўйганимдир! Мен султонлар ҳам журъат этолмайдиган бир жазони инсон боласига, Худо қўшқўллаб уриб қўйган кимсага раво кўриб, ёмон адашибман. У асли беайб бўлиб чиқди, Мақсуд...»

Адиб Мурод Мансурнинг «Жудолик диёри» асари ана шу тарих ва кечмишлар ҳақида баҳс этади.

*Аллоҳнинг бўёғини (лозим тутинг).
Аллоҳнинг бўёғидан чиройлироқ бўёқ
бергувчи ким бор?! Ва биз унга ибодат
қилувчилармиз.
Қуръони карим, 2/138*

СУЛТОНМУРОДНИНГ ЁЛҒИЗ ЎТИНЧИ

*Эй инсон... ўз аслинг нимарсадур ва не ердин келибсан
ва не ерга боргунгдур? Бу олам манзилгоҳига нима
ишга келибсан ва сени нима учун офарида қилибдур?
Саодатинг не ишдадур?..
Муҳаммад Ғаззолий*

Биринчи бўлим

ЁДГОР НАЪМАТАК

(МУҚАДДИМА)

Ҳеч ким кўзи очик туриб, болалиги кечган жойлардан айрилмасун экан. Айрилсаям, ёдга соладиган бирон нарса қолсин экан у атрофларда.

Ёдимда: жимжилокдай келадиган пичоқчам бўларди. Йўқ-йўқ, паккича эмас, қаламтарош ҳам эмас, садаф бандли митти пичоқча. Тоғам ҳадя қилган эди. Катталарникидан фарқи — қини йўқ, холос.

Ксчалари ёстигим тагига қўйиб ётардим. Кўз очишим билан жойини пайпаслаб қолардим. Худди уйкудалигимда биров ўмариб қўйгандай(!).

Гоҳо болаларга кўз-кўз қилгани мактабга олиб бориб, қайтишда тушириб қўймайин, деб тарих китобимнинг муқоваси орасига яшириб юрардим. Бир куни ўша пичоқчам... осмонга учдим, ерга кирдим, ҳеч ерда йўқ-да. Бир алам қилади, бир алам қилади. Зир югуриб, ҳаммаёқнинг тити-питисини чиқарвордим. Токчадаги киртахнинг тағлариям қолмади, китобларимнинг ичиям. Юрган йўлларимни неча қайталаб айланиб чиқдим, қани топилса! Шундай алам қилади, шундай алам қилади! Гўё ичим ёниб кетяпти.

Ахийри чидаёлмадим: ўзимни сандал чеккасига отиб, хўнграб юбордим.

Аввал хўнграб-хўнграб, кейин куйиб-куйиб, сўнгида ўксиб-ўксиб, тоза йиғладим. Ҳеч алами тарқамасди, унутолмасдим пичоқчамни. Ахийри йиғлай-йиғлай, оймларнинг келишларини кутиб, намозшомга яқин ухлаб қолибман.

Ўша ётишимда туш кўрибман. Жондан азиз пичоқчам тушимга кирибди. Чиройли мўйлов қўйган, қора қош, қора кўзли, улоқчилардай хушқад бир йигит: — Ё тавба, шунақаям аниқ-таниқ кўринадими?! — тепамда жилмайиб турибди. Қўлида ўша садаф бандли митти пичоқчам....

— Шуми, болакай? Йигит киши дўпписи билан пичоғини олдирмайди. Ма, маҳкам бўл энди.

Пичоғимни олаётиб уйғониб кетдим. Йигитнинг суврати шундай кўз олдимда турибди. Қариндошларимиздан кимгадир жуда-жуда ўхшаб кетади, куйиб қўйгандек-у, лекин кимлигини ҳеч эслай олмайман. Ё Хизр бува йигит сувратида кўриндилармикан?

Шундан кейин чинданам пичоқчамни топиб олдим. Эрталаб қарасам, сандал устидаги катта

гардин¹ патнисимиз тагида турибди. Биров атай шу ерга қўйиб кетгандай. Ўзим жуда яхши эслайман: пичоқчамни садаф банди кирилиб қолади, деб ҳеч патнис тагига яширмас эдим...

Ойим узун кечалар қора чироқ ёруғида машина тикиб ўтириб, баъзан Худонинг қаҳрига учраб, юртини ер ютган, тўфон туриб сув босган, вулқон отилиб кунпаякун бўлиб кетган жойлар, қавмлар ҳақида ҳикоя қилиб қолсалар, мен даҳшатга тушиб, мана-ҳозир ўша фалокатлар ёпирилиб келаётгандек сандал кўрпасини бошимга тортардим-да, танча ичига кириблар кетардим. Ойим эса, илиқ жилмайганча, юпатишга тушар эдилар:

— Сен кўркма, ҳали қиёмат кўпмайди. Намоз ўқийдиган битта одам қолсаям, оламни ер ютмайди. Ўшанинг шарофатидан Худо ўзи асрайди, — дердилар.

Ва эрталаблари танларга ва рухларга ҳузурбахш этувчи ёқимли овоздан — ойим куръон тиловат қилаётган бўлсалар — уйғониб кетиб, қироатнинг хуш оҳангидан эриб ётарканман, ўзимга-ўзим таскин берардим:

— Яхшиям ойим борлар, қиёмат кўпмайди... Аммо орадан кў-ўп йиллар ўтиб, бир куни — ўригимиз шохлари роса яшилликка буркалиб, довуччалари тишга тегай деган кезде ер остидан бир офат гулдираб келдию ҳамманинг тинчини ўғирлади-қўйди: минг йилдан бери ўтириб келган еримиздан айрилдик-қолдик. Уйларимиз силкинди, у ер-бу ерининг сувоғи кўчди, синчлари очилиб қолди, ҳеч кимни том босмади. Тахмонлар ўрнида, токча ҳам ташлаб юбормади. Аммо шу офат баҳона бўлдию ҳамма кўчирмага тушди. Боғларимизу сойларимизни шаҳар ютди, ўрнида дўмлар қўзиқориндай потраб чиқа бошлади. Киндик қонимиз тўкилган, неча пушт оталаримиз ўтган у диёрдан ҳеч вақо қолмади. Тупроқ ўша-ўша, макон ўша эди-ю, лекин энди у диёр йўқ эди. Уни ёдга соладиган бир ўр ё қир, бир сой ё жилға, бир қўрғон ё ҳовли қолмаганди...

Йиллар кейин шу дўмлардан бирига кўчиб келган ошнам неварасига ақиқа қилиб берадиган бўлдию кечкурун савзи тўғрарга бордик.

Бир-бирига қалаштириб қуриб ташланган бу тошқўрғонлар орасидаги «ҳовли»да, пала-партиш ўрис дарахтлар остида жой ҳозирларканмиз, қай биридандир таралаётган таниш бўйдан биир ҳузурландик. Шунда ошнам:

— Бай-бай-бай, жийда гулининг ҳидиданам ўткир-а! Қаранг, бир чақиримдан гуркираб келиб турибди,— деди.

Мени хўрсиниқ босди.

— Ҳо-ов,.. жийда гулининг ҳиди қаёқдаю бу қаёқ-да!.. Бу дўмларнинг остида қолиб кетган боғларни кўрмагансиз-да...

— Шошманг-шошманг, чинданам шу ерда ҳовуз бўлгучи эди, гир атрофидан ҳар баҳор бир чиройли сафсар гуллар ўсиб чиқадиган. Кейин ахлат билан тўлиб кетиб эди. Ҳозир пастак ўрни қолган, қаранг.

— Ростданам... — Мен ўзию гир айланаси сал чўкиб, бир пайтлар ҳовуз бўлганидан дарак бериб турган жойга ютоқиб тикилдим. Ва, кимнинг ҳовузи экан, деб эшлашга уриндим. Шу алфоз... бу «чўкма» ҳовуз четида чўкиртас тўнкасидан гуркираб ўсиб чиқиб, яккам-дуккам гуллашга улгурган наъматакка кўзим тушди. Гулкосалари йирик-йирик, гулбарглари бўлик-бўлик, тиниқ-тиниқ, нафармон эди у.

Ҳайратда қолдим. Шу наъматак хотирамни жонлантириб юборгандай эди. Ҳа, ҳа, ҳовузнинг бир томонида супача бўларди. Супа четида эса бир туп наъматак ўсару гуллаган кезлари Иззадан эсан сал шабададан ҳам ҳовуз юзини наъматак гулбарглари тутиб кетар эди.

Ўша манзара ҳаёлимда қайта жонланиб, улар ҳовуз сувининг енгил мавжларида худди нимпушти елканли қайиқчалардай, у томондан бу томонга сузиб бориб-сузиб кела бошладилар... Худди ўша вақтдагидай...

¹ Танчанинг курсисини тўла эгаллайдиган катта тўгарак патнис. Орқасида «гарднер» деган ёзуви бўларди (*Муаллиф*).

Эсладим! Топдим! Бу ўша холамгиларнинг боғи-мизга туташ ташландиқ ҳовузлари эди. Гир атрофини баланд-баланд сафсар гуллар тутиб ётгувчи, кўклам келиши-ла бир ёнини эгаллаган ёлғиз наъматак нафармон-нафармон гуллаб, тинмагур қурбақалар алламаҳалга довур вақир-вукур базмлар қургувчи ҳовуз.

Ундан у ёғи эски анҳор ўтган чакалакзору хароба қўрғон — томлари валангор, деворлари қор-ёмғирларда нураб ётган — биз пешинларда беркинмачоқ ўйнаб чарчамагувчи бир жой эди.

Энди билсам, бу диёрнинг таназули худди ўша кездан, ёлғиз наъматакли бу ҳовузнинг эгасиз қолиши, боғларида бинафшалар очилиб, маймунжонлар фарқ пишиб ётадиган бу қўрғоннинг харобага айланишидан, холаваччаларимнинг ҳар ёққа тиркираб кетиб, беватан қолишларидан бошланган экан!

Бу етим наъматак энди ўша биз кўз очиб қўрган диёрдан бир маъюс хотирадай, тирик эртак гули мисоли, у сафоли ва балоли кунлардан бир ёдгор бўлиб, дўмлар ўртасида ўз ҳолича ўсиб, ўз ҳолича гуллаб ётар эди...

1. ОЙДИНДА УЧГАН ТУРНАЛАР

Ярим кечамиди, бир уйғонсам, қовуғим тўлиб, сим-сим ачишиб кетяпти. Аммо ҳеч кўзимни очгим йўқ, шунақа ширин уйқуда эканман! Қовоқларим қумга тўлгандай, киприklarимни биров ширачлаб ташлагандай. Шу ётишимда қулоғимга бир ажиб қур-қурлаган товушлар киради. Бу товуш-нағмалар томимиз тепасидан келяптими ё боғ томонданми — билолмайман. Турналар шекилли? Бояқишлар шунақа кеч қолиб кетишибдими? Ундай десам... бунча яқиндан келмоқда бу овозлар? Худди устимда ғужғон ўйнашаётган каби?..

Амал-тақал қилиб кўзимни очиб олдим. Ширач ювилди, қум ариди гўё. Шундагина кўрдим: дераза тагида ётган эканман, устимга келиб қолган тўлин ой — кўкнинг ёлғиз келинчаги деразанинг тепа кўзидан мўралаб турибди.

Боғ томондан бояги қур-қурлар, номаълум қушларнинг сирли чуғур-чуғурлари эшитилади. Гўё турналар тунги олис учишидан толиқиб, бир зумга ёни-миздаги ҳовуз бўйига қўнгану бир-бирларига йўлда кўрганларини ҳовлиқа-ҳовлиқа сўйлаб бераётгандай.

Дик этиб тура, ҳовлига чиқдим. Беихтиёр оёғим боғ эшикка томон тортди. Ташқари — бутун олам сутдек ойдинга чўмилиб ётибди: ишқомлару девор сархоқларигача аллатовур кўринади.

Тамбани олиб, эшикни очдим устонада лол қолдим. Ҳали-ҳануз англаб етолмайманки, тушимиди ё ўнгим? Бир талай ажиб қушлар ой нурларини эмиб ётган хароба қўрғон тепасидан пастлаб келиб, ойданда оқ — жужун қанотларини ёйганича ҳовуз бўйига қўнишар, қайбирлари «қур-ей, қур-ей»лаб сувга талпинишар, сувга қонган қайбирлари эса, жуфт-жуфт бўлиб, ҳовуз атрофида рақсга тушишар, ўз тилларида бир-бирларига роз айтиб, нағмалар чалишар эди.

Ҳар кўклам ва ҳар кузда осмони фалакдан арғамчи солиб ўтгувчи, «қур-ей, қур-ей»лари биз болаларни далаларга ё томларга чорлагувчи бу қушларни ҳозир мен жуда яқиндан, эллик қадам беридан кўриб турардим, уларнинг худди тушдагидай, ойдинда учиб-кўпишларидан ҳайратда эдим. Улар шундай овлоқларни хуш кўришади. Илгарилари Кўшилиш²га кўниб, Бўзсув бўйларида сувлаб қувнаган бўлсалар, бугун холамгиларнинг ташландиқ қўрғонига оралябдилар.

² Шаҳарнинг Ўрда суви Бешоғочга келиб, Бўрижарга, Оқтепадан ўтиб Пўчсувга айланади, кейин Чўлпонотани ёкалаб, баланд-баланд тепалару терак бўйи жарлар ораляб, Тувагу Каттабоғни ярим оролдек ўраб ўтади ва кунботарда Изза сойи билан кўшилиб, Аччи қирлари томонга оқиб кетади. Шу икки сув қўшилган жой «Кўшилиш» деб аталади. Олтмишинчи йилларда ҳам шу жойда икки четини ва аллақанча сойликларини қамишзор қоплаган мўъжазгина бир кўл бўларди. Қамишлар сал эпкинда ҳам шовуллаб ётар эди. Жангарилик ва тантиликда ҳеч ким олдиға тушолмайдиган Усмон балиқчининг қайиғида шу кўлни бир айланиб балиқ тутган одам бу ерларнинг тароватини бир умр унутолмай юрарди. Афтидан, ҳикоячи қаҳрамонимиз ўртоқларига кўшилиб, Қатортолдан бошланган Изза бўйлаб, Кўшилишларга келган, Пўчсувларга ўтган, боғу сойларимизда кезган кўринади (*Муаллиф*).

Йўлдан адашдиларми ё кимсасиз ҳовуз ойдинда кўзларига харобалар орасига тушиб қолган думалоқ кўзгу бўлиб кўриниб, ўзларини ойнакка солгилари келиб, бу ерга қўндиларми? Манзара чинданам ғаройиб эди.

Балки мен ҳамон туш кўраётгандирман?..

Йўқ, бу овлоқ, бу хароба кўрғоннинг шунақа жозибаси ҳам бор: айниқса наъматак гуллаганда, сафсар гуллар очилганда биз болалару кизлар шу ерга танда қуриб оламиз. Анув қаровсиз боғ ортида ҳали кўзиқоринлар потраб, маймунжонлар ҳам пишиб берсин-чи!..

Балки булар турна ҳам эмасдир? (Ахир бундайн жужунқанот турналарни ким кўрибди? Овозини демаса, нимаси ўхшайди?) Балки бир нималар мени ётган еримдан авраб олиб чиқиб... Ва ўзлари куш бўлиб кўриниб...

Совуқданми, бошқаданми жунжикиб, боғ эшикни секингина ёпдим у тамбани боса, уйга чопдим. Ўрнимга кирасолиб, кўрпани бошга тортарканман, тахмон томондан ойимнинг овозлари келди:

— Ҳа, Максудхўжа, уйқусирадингми?

— Йўқ, ойи, ўзим, — дедим уялиб.

— Ҳаяллаб қолдинг?

Хайрият, тутним ҳам, ажиналар ҳам эмаскан. Ойим сезиб ётган эканлар. Ўзимга келиб, кўрганларимни айтишга ошиқдим. Бошимдан кўрпани отиб ташлаб, азза-базза ўтириб олдим.

— Ойи-чи, ойи, холамгиларнинг кўрғонида нималарни кўрдим, айтайми?

— Нимани кўрдинг?

— Аллақандай катта-катта, ғалати қушлар учиб юрибди. Турнага ўхшайди, лекин оқ, кулранг, яшил — ҳар хил. Ҳовуз бўйида ғужғон ўйнаб ётибди. Роса зўр сайраптида ўзиям.

— Ла ҳавла ва ла қуввата... «Субҳоноллоҳ», де, болам.

— Айтдим, ойи...

— Яна айт-да, ёт, ухла. Кўзингга кўринишибди...

— Нима, ойи? — дедим ҳайратга тушиб.

— Бояқишлар, — деб пичирладилар ойим.

— Ким, ойи? Ким кўзимга кўринибди?

Ахир, ўзим кўрдим-ку! Ростданам у қушлар узоқ юртлардан учиб келатуриб қўнган турналарди.

Ойим чуқур тин олиб, хўрсиндилар. Овозлари ҳам қалтираб чиқди.

— Худо раҳмат қилган бўлсин ҳаммаларини. Чирқираб юрибди экан ҳалиям бояқишларнинг руҳлари.

Мен ҳайрон қолдим.

— Нега унақа дейсиз, ойи?

— Бояқиш холангни, Абдурахим эшон поччани айтаман-да. Шундай хонадон... тариқдай сочилиб кетди-я, хонавайрон этдилар-а! — Ойим ўрниларидан туриб ўтириб, рўмолларини ўрашга тутиндилар. — Худойим ўзи билиб-кўриб тургандир? Қасд қилганларни қолдирмас бундай!

Ойим азза-базза рўмолларининг учини мижжаларига босдилар. Овозлари яна қалтираб чиқди.

Дарвоқе, ўзи нима бўлган? Шу кўрғон ҳақида гап очилди дегунча кўзлари ёшланиб, овозлари ўзгариб келаверади. Раҳматли холанг, раҳматли Абдурахим эшон почча, дейдилар-у, у ёғини айтолмайдилар. Биз эсимизни танибмизки, бу уйларнинг томи очиқ, паҳса деворлари қор-ёмғирларда нураб ётади. Шунча йилнинг бадалида бу ерга ҳеч ким кўчиб ҳам келмади, томларини тиклашга уринмади ҳам. Қарғиш теккандай, сўппайиб ётади. Ҳовузга ҳам сув кириб-чиқиб туради-ю, лекин биздан бўлак ҳеч ким ичмайди.

«Ойи-и, улар қаёққа кетишган, нимага қайтишмайди?» деб сўрагим келди-ю, журъат эта

олмадим. Ойим ўз юмушлари билан чиқиб борардилар.

Ҳа, ойимларга ҳам осонмас. Ярим кечагача қора чирокда иш тикиб, мошиначилик қиладилар. Бомдодни ўқибок сигир соғадилар. Кечкурун соғилганини докада сузиб, иккита идишни тўлдирадилар-да, паранжини қийшиқ ёпиниб, Чўлпонотанинг сут бозорига йўл оладилар. Қайтишда рўзғорга бозор-ўчар қилиб келадилар. Унгача кун ҳам ёйилиб кетади. Кейин далага қараб чопадилар. Тушгача бир қоп, тушдан кейин бир қоп дагирга ўт олиб келмасалар, бошқа ҳеч вақо йўқ. Кунимиз шу сигирга қолган. Мактабдан келгунимча, у кўчамиздаги тол тагида «рўза тутиб» ётади. Тушдан кейин мен битта китобни қўлтиғимга қисиб, Иззага ўтлатгани олиб кетаман. Чўмилиб, балиқ тутиб, чимзорларда гурпаклашиб умримиз ўтади. Зериксам, толнинг соясига ўтиб, чимзорга чўзиламан-да, паға-паға булутларнинг минг шаклга киришию сўфитўрғайларнинг чуғурлашига махлиё бўлиб, соатлаб кўкка тикилиб ётаман...

Бундай қарасам, ой аллақачон деразамиз кўзидан ўтиб ҳаволаб кетибди. Энди бир парча нури тахмон томонга чўзала тушиб турарди. Бояги овозларни кўмсаб, ташқарига қулоқ тутдим. Аммо бу сафар нимагадир қурилдоқлар овозидан бўлак ҳеч товуш эшитилмади.

Бояги кушлар нима бўлди экан? Ойим «кўзингга кўринишибди-да» деб нимани, кимни назарда тутдиларкин? Шу хаёллар оғушида эканман, тотли бир уйқу элтиб келиб, секин ўрнимга чўзилдим ва ўзим сезиб-сезмай хаёлий оламларга сузиб кириб кетдим.

2. ЖАЛА ЙЎЛИДА ҚОЛГАН ҚЎРҒОН

Ҳеч қанча ухламадим. Бир маҳал том тепасида нимадир қасирлаб кетди. Осмон қоқ иккига бўлиниб узилиб тушаётгандай, жон-поним чиқиб, туриб ўтириб олибман.

Бояги чарақлаган ойдиндан асар ҳам йўқ. Уйни зулмат босиб, ҳеч нарсани кўриб бўлмайди. Ойим қани эканлар?

Пайпасланиб, тахмон томон сурилдим. Йўқ, ойим ўринларини йиғиштириб, аллақачон жўнаб кетиб бўптилар. Дахлизда сут идишлар ҳам кўринмайди. Тоғорачалар таги ғира-шира оқарибгина турибди. Қўрқа-писа деразамиздан ташқарига мўраладим. Осмон қорайиб, шундай пастлаб тушибдики, нақ бўғотимизга тиралиб қолгандай. Сўриток ёғочлари ҳам аранг кўзга чалинади. Зулумот шунчалик.

Шу маҳал кўкда чакмоқ илдиз отиб, олам бир лаҳза титроқ ёғду ичида қолдию боягидан баттар момақалдироқ турди.

Чопиб остонага чиқиб олибман. Юзларимга намчил ҳаво эпкини урилиб, ёмғир ҳиди анқиб кетди. Орқасидан шатир-шутур билан ўзи ҳам етиб келди, бирпасда олатасир жала қуйиб юборди.

Ё тавба, шунча булут қаерда турганакану ҳавойи жаҳон қачон айниб улгура қолди?! Ойижоним наҳот сезмадилар? Ё сезсалар ҳам, таваккал жўнаб юборавердиларми? Бирпасгина сабр қилсалар-ку...

Момақалдироқ энди Яккабоғ тепасида, нақ холамгилар ташлаб кетган қўрғон устида гумбурлади. Осмонда бир-бирлари билан тош отишиб «ўйнашаётган» чол-кампир биздан узоклашиб борар, бу ёқда энди жала авжига минар эди. У томга урилиб тақирлар, тарновлардан ваҳимаси билан бир ариқ сув шариллаб тушар, ҳовли бетини қоплаган ёмғир юзида пуфакчалар бодраб чиқар эди.

Бунга сари мен остонада типирчилаб турибман. Ахийри бошимга бир қопчикни ташлаб, бўйнимни қисганча, зарилжойга югура кетдим. Қайтиб келгунимча ҳамма ёғим шалаббо бўлди. Артиниб-суртиниб, ўрнимни йиғиштиришга тутиндим.

Бу орада ҳаво ёришиб, зулмат қаёққадир чекинди. Анча-мунча сувини тўкиб олган булутлар

боягидан кўтарилиб оқаришгандай эди. Момақалдироқ ҳам энди Каттабоғ, Тувак³ томонларга кўчган, овози борган сари бўғиқлашиб-узоклашиб борар, жаланинг кучи қирқилиб, том илгаригидай тақирламас, тарновдан келаётган сув энди анча берига тушар эди.

Ҳозир жала тоғаларимнинг маҳалласи Каттабоғга етиб бориб, ҳамма олатасирни ўша ёқда қилмоқда. Яхшиям йўлини ўзгартириб ўша ёққа юрди. Чўлпон-ота⁴га қараб босиб борса, ойим ва бошқа бозорчилар иима қилишар эди?

Мен сал бўлса-да, таскин топиб, уй юзини йиғиштиришга тушдим. Тоғорачаларнинг устини патнис билан ёпиб, дераза тавақаларини очиб юбордим-да, уйни супура бошладим.

То ишларни бир ёқли қилгунимча, Чўлпонота тепасида булут чокидан ёрилиб, осмон мовий дарёдай очилди. Сўнг узокдан кун тождай ярқираб чикдию бу ёқда ёмғир ҳам тинақолди. Орачора хувиллаб, куртак ойган дарахтларни силкитиб, маржон-маржон томчиларни дувва-дувва тўкаётган шамол аллақаяқлардан бодроқ исидай тоза, хушбуй исни димокқа келтириб урарди. Мен бунақа вақтларда курагимдан қанот чиқариб, тозариб бораётган кўкка учгим, далаю кенгликларга чиқиб кетгим келаверади. Балки ҳалиги момақалдироқдан кейин ишқомлар орасию ёлғиз биз биладиган жойларда кўзикоринлар потраб чиққандир? Вир дўппи-бир дўппи қилиб териб олганга, оловга тутиб кабоб қилиб еганга нима етсин. Эҳ! Алиакбарни чақириб, мактаб вақтигача ўтиб келсакми эди!

Мен кўчанинг нариги бетидаги тепаликка солинган, гир айланаси тупроқ томли (бахор келди дегунча биз устида варрак учириб чарчамайдиган) кўрғонга қараб чопдим. Шунча жала куйгани билан тупроқ кўчага гўё «жин ҳам урмаган» эди. Яккам-дуккам кўлмакларни демаса, намини шабада кўтариб кетиб, селгиб улгурибди. Алиакбарларнинг эшиги олдидаги азим ёнғоқ носранг кучала чиқариб юборибди. Таги билан битта «зулуқлари»... Том орқасидаги қатор олчалар хумчалаб ётибди. Ҳар хумчасида бир томчидан ёмғир-зирак, қилт этган шабадага ҳам дув-дув тўкилади. Алиакбарни ҳовлисида кўрибоқ қистадим:

— Юр, ўтиб келамиз?

— Қаёққа? Мактаб-чи?

— Бўл, улгурамиз. Холамгиларнинг кўрғонидан ўтган эски ариқни биласан-ку. Ҳар йили потраб чиқади.

— Кўзикоринларми? Шошма, мен ҳозир.

У тезда яғир дўпписини бошига илиб чикди ва биз Яккабоғ томонга қараб, шипиллаб кетдик. Неча қишу кўкламларнинг қор-ёмғирларини кўравериб, учинчи паҳсаси емирилиб бўлаёзган кўрғон харобалари ва унга кўтарилаверишдаги ёлғиз шафтоли узокданоқ мана мен, деб кўзга ташланиб турарди шу чоқда.

Ё тавба! Хароба тагида мунғайибгина ўсган шафтоли шу қадар қийғос гуллабдики, гўшангадан чиққан келинчак дейсиз!

Мен уни қачондир, яна қаердадир кўргандай, юрагим гуп-гуп уриб, тўхтаб қолдим ва Алиакбарни қистадим:

— Уни қара, уни! Туришини қара! Алиакбар ҳам беш кетиб тўхтади:

— Ў! Роса очилибди-ку! — Кейин ачиниб қўшиб қўйди: — Шундай кўрғон... холаваччаларингга буюрмаганини қара.

— Э, нимасини айтасан!.. (Бойўғлихона бўлиб ётиши... кимларга керак экан?!)

³ Тошкентнинг шундай ёнида, қўл узатса етадиган жойда овлоқдан-овлоқ боғистон кўчаю сивилизасианинг қадами етмаган мавзе борлигини яқин-яқингача ҳам кўпчилик билмасди. «Туваккўча» дейилганча бор. Охири берк бўлиб, Қўшилишда тугарди. Баъзилар унинг номини айтишга уялиб, зўр бериб, «Тувак» эмас, «Тубанкўча» деб исботлашга уриниб юришди. Бўлса бордир (*Муаллиф*).

⁴ Тошкентнинг биқинидаги Октепа ва Новзадан кейинги мавзе. У гузари, анҳор ёқасига жойлашган соя-салқин чойхоналари, дўкону расталари, айникса, сут, мева-чева бозорлари билан машҳур эди. Бу ердан ёғлиқ сут-қатиклар, қаймоқлару ширин-шакар мевалар кўтара олиниб, сўнг шаҳар бозорларида сотиларди. Қатортол, Чўлпонота, Қанглилар меванинг кони эди. Йўқ меванинг ўзи йўқ эди бу ерда (*Муаллиф*).

Офтоб валангор уйлару кўрғон деворларини, ҳар бутаю ҳар майсани ўпиб, ёйилиб кела бошлади. Кушлар ҳам саломга чиқишди. Учиб-қўниб, чағир-чуғур билан бозор қила бошлашди. Ана, сассиқпопишак «ку-ку-пиш»лаб ола қанотларини ёйганича, ёнгинамдан ҳаволаб ўтди. Қаердадир майна қикирлаб, саъва сайрашга тушди. Бедана патпалоқлаб, саноғини саккизга етказиб тўхтади, лекин қулоқларим остида ҳамон сайраётганга ўхшар эди. Худди олам қушлари шу ерга йиғилган каби, бир-бирларига навбат бергилари келмасди.

Алиакбар энгимдан тортиб қистади:

— Чопдик, кеч қоламиз.

«Ана айтмовдимми, вуй, буни қара»лаб ариқнинг у бетидан-бу бетига сакраймиз. Бултурги хазонлар тагидан виж-виж чиққан кўзиқоринларни аввал битталаб, кейин танлаб тера кетамиз:

— Онабошиларини ол, онабошиларини! Мактабдан қайтгунимизча болачалари ҳам муш-мушакон бўпқолади, кўрасан. Устига хазон ташла, хазон! — деб билағонлик қилади Алиакбар. Мен эсам дўппим тўлиб, янги топганларимни қўйнимга тикиштираман.

Алҳол, териб тугатолмаслигимизга кўзимиз етиб, қайтдик. Келсам, ойим сут идишларини чайиб, бир чеккага тўнкариб қўяётган эканлар. Мени кўриб юзлари ёришди:

— Қаерга йўқолдинг, десам, шуни излаб кетувмидинг?

— Алиакбарминан холамгиларнинг кўрғонларига ўтдик. Шунақа кўп чиқибдики...

— Ош бўлсин, болам, ош бўлсин. Эрта турганга шунақа ҳалолидан етказди, Худойим. Қаний? — Ойим бир донасини қўлларига олиб, хидлаб кўрдилар-да, ўпиб кўзларига суртдилар. — Омонлик-сомонлик, шу кунларга етказганига шукр. — Қайтариб дўппимга солдилар. — Ошхонага киритиб қўй, кечка қовуриб бераман. Вор, энди, чойингни ичу югур, мактабингдан кеч қолма.

— Хўп бўлади, ойижон.

Қаймоққа нонни булаб, паққос тушириб олдим-да, елкага жилдни осиб, мактабга зинғилладим. Хаёлимдан эса, бояги манзара — харобазордан чиқиб келин-салом қилиб тургандек, қийғос гуллаган бир туп шафтоли(!) ҳеч кетмайди. Унинг нимпушти гулларини, саломга эгилган шохини худди биров миямга чизиб қўйгандек. Яна қаерда кўрган эканман бунақа чиройли нарсани?..

Ҳали офтоб ёйилиб кетсин, асаларилар устида ғужғон ўйнасин, ўшанда тагидаги майсазорга чўзилиб, уларнинг бир маромда ғўнғиллашига қулоқ берсанг борми, эҳ!..

Харобаси шунчалик гўзал, ободлигида қандай бўлган экан бу кўрғон?!⁵

3. АСОЛ ХОЛАМНИНГ БИЛАКУЗУГИ

Эрталабки кўзиқоринни жиндек картошка билан қовуриб-димлаган эканлар, бир антиқа, иликдек овқат бўпти. Нон билан паққос тушириб, оғзимда қолган мазасига беш кетиб ўтириб эдим, ойим кўз таглари билан илжайибгина қараб қўйдилар.

— Тўйдингми, болам?

Билдимки, кимгадир илиниб озгина опкўйганлар, борми десам, опкелишдан ҳам тоймайдилар. Егим келиб турган бўлса ҳам, сездирмадим.

— Тўйганда қандок! Асал бўб кетипти овқатиз, ойи! — дедим мактаб.

Дастурхонни йиғиштира бошладилар.

— Ундай бўлса, отлан, узоқ кеча — Асол холангни кўриб келамиз, ҳақингга бир дуо қилиб

⁵ Катта кўча ёқасида, айниқса, Хирмонтепага чиқиб боргучи Донбей кўчасининг икки тарафида бунақа ташландик кўрғонлар, пастак деворлар билан ўралганча қолган ярим хароба боғлар — ўрикзору ёнғоқзорлар кўп эди. Баъзилари бузиб, текис тутзор қилинган, тут пишигида ўша тутзорларда қолиб кетар эдик.

Кейин билсак, улар ҳам холамгиларга ўхшаб, бадарға этилиб диёридан жудо бўлган, кўчирмага тушиб, чор-ночор кетганларнинг кўрғонлари, тортиб олинган боғлари экан. Томи очик уйлару сархоки тўкила-тўкила ўзи нахра бўлиб қолган пастак деворлар энди зулм суврати бўлиб кўринади менга (*Муаллиф*).

есинлар. Ёлғиз одам, савоб бўлар.

Мен ҳайрон бўлдим.

— Келинлари-чи, ойи?..

Ойим ҳа деганда жавоб қилавермай, қора чирокни кўтариб, ошхонага йўл олдилар.

— Бугун кўчини ортиб кетишди...

— Ий-й! Марғу кеннойимни-я? — Мен гарангсиб қолдим.

— Ҳа, болам, пешонасига сиғмаган экан бу уй, бу қўрғонлар. Қизил паранжида келиб, ўша паранжисида кетди, бояқишгина...⁶

Мен тушунмадим бунга. Лекин бирдан лоп этиб, худди биров олтин ҳал билан чизиб кўйгандек эрталабки манзара хотиримга келди. Кўз олдимда саломга эгилган келиндек бўлиб, ўша бир туп (қийғос гуллаган) шафтоли турарди. Топдим! Мен уни илгари ҳам кўрганман! Асол холаманикига тўйдан кейин биринчи борганимизда кўрганман. Шунда у бошига шафтоли гулли узу-ун симрўмолми, тўр рўмолми ташлаб чиққан. Аввал ойимларга, сўнг менга бир чиройли салом қилганида хийла вақтгача эсим оғиб туриб қолган эдим. Топдим! Шунда кўрганман! Пиёлани уч бармоғининг учига қўндириб чой узатаркан, ширин жилмайиб: «Олинг, қайним-қайнижоним, дастурхонга қарангла», дея кистаган эди. Менинг бирдан эриб кетганларим — ҳамма-хаммаси қайта-бошдан ёдимга тушди. Ростданам тили бир ғалати ширин, аллақаяқли келинларникидай эди, овози бир аломат, кулокқа мойдай ёқарди. Ўзидан-чи, ўзидан бир ёкимли ифорлар гуркираб, адо бўлмасми эди-ей. Кейин эркалаб бағрига тортиб кўйганида-чи, бошим гир айланиб, не ҳолларга тушмовдим? Ҳали-ҳали ўша атир хидларини кўмсаб қолишларим, ўзини кўргим келишлари-чи!

Шу келинойим бизни ташлаб кетибдими?

— Энди холам бир ўзлари қолдиларми? — дедим ачиниб.

— Қандоқ қилсинлар, болам. Аввал поччани олиб кетишувди. Кейин бу бало қаерда турганакан, бир кечада гунгурсдай ўғилдан жудо бўлдилар. Мана, энди келин ҳам кетди.

— Тураверса бўлмасмиди, ойи?

Кўз олдимдан паканагина, бунинг устига, бир қўлларини белларига ташлаб, зўрға энкайиб юрадиган лўлибашара Асол холам ўтдилар. Холам никоҳ кечаси ўғиллари йўқолганидан бери янаям бир бурда тортиб қолдилар. Уззукун дарвоза оддидаги қари қоратол тагида ҳали жавраб, ҳали йиғлаб-сиқтаб, йўл қараб ўтирганлари-ўтирган. Биз, мактаб болалар ҳайқибгина кўчанинг нариги бетидан жим-жим ўтиб кетамиз.

Ойим чуқур тин олдилар:

— Уям бировнинг қизи, болам.

Мен тушуна олмадим. Бировнинг қизи бўлса, шундай ҳайҳотдай хонадонда қари одамни ёлғиз ташлаб... кетаверадими?

Ниҳоят, чирокни пастлатиб кўйиб, товоқдаги томоқни сочикқа ўрадик-да, эшикка тамбани солиб, она-бола йўлга тушдик.

Қушлар ётоқ-ётоғига кириб кетиб, қурулдоқларга навбат теккан. Бинафшами, бодрокми ҳидини атрофга соча-соча юмшоқ баҳор шабадаси ўйноқлаб юрибди. Юз-кўзингдан ўргилиб, ипакдай майин «қўллари билан» аста силаб-сийпаса, оламда йўқ бир роҳат сезасан. Тепадаги ёнғоқзор томонда ҳаққуш «кув-кув»лайди. Ҳайбат акамларнинг эшиги рўпарасидаги яланғоч сададан пастлаб учган бойўғли кўчанинг нариги бетидан кўрғон орқасига сингиб кетди. Холамангиларнинг эски ҳовузида қурбақалар базми авжга миниб, бири олиб-бири кўйиб, шунақа вақир-вуқурлаб ётишибдики, томошага келган ажинаю кулочкашлар ҳам уларнинг қилиғидан қикир-қикир қулишаётганга ўхшайди.

Яккабоғ томондан ярим палла қовоқдай кемтик ой чиқиб келяпти. Шабада ўйноқлаб ўтиб,

⁶ Илгари қизлар қизил паранжи ёпинишган. Қиз келиб, қиз кетди, демоқчи бўлсалар керак (*Муаллиф*).

толбаргаклар ҳидини димоғимга уради. Биз ярми кесилиб, ярми кесилмай қолган толлар тагидан — чивиклари йиғиштириб олиб улгурилмаган йўлдан туртиниб-суртиниб ўтиб, Асол холамнинг дарвозаларига етамиз. Бир вақтлар карвонсаройларникидек катта қилиб қурилган бу дарвоза, мана, неча йиддирки, ёпилмайди. Нега деганда ёпса очилмас, очса ёпилмас бўлиб, тоб ташлаб қолган. Тузатиб қўядиган мард йўқ. Тўйда бир тузатилгандай бўлувди. Кейин бир муддат ёпиб юрилиб, яна тоб ташлаб қийшайди. Энди келин ҳам кетиб, валангор ётибди. Холам қариган чоғларида шу кунлар ҳам бор экан-ми?

Катта кўчанинг ёқасига тушган болохонали узун уй, пасти ишкомларга туташиб кетган очик ҳовли зи-мистонки, ютаман дейди. Ҳовлидаги букри кампирлардек беш-олти туп беҳиларни демаса, ишкомларгача қаққайган ҳеч вақо йўқ. Шунданми ё вақт хуфтон бўлиб қолганигами, ҳаммаёқ ҳувиллаб ётибди. (Эртасига кўрдим: ишком бошида ёлғиз бир туп шафтоли қийғос гуллаб чиқибди. У бошига шафтоли гулли узун симрўмол ташлаган ана ўша келин каби бир чиройли салом қилиб турар, хароба кўрғон олдида кўрганимга жуда-жуда ўхшаб кетарди. Балки ўшадир, ўша келиб олгандир?..)

Аммо муйилишга етган жойимизда энг чеккадаги уй деразаси ёнида йўқ ердан одам қораси пайдо бўлиб, лип этдию кўздан йўқолди.

Нима бало, Қулочкаш⁷ эканми? Деворга қапишиб турган бўлса, бизни кўриб, қочиб қолдимми?

Ундай десам, Асол холамникида Қулочкашга нима бор? Ўзлари ёлғизлар-ку.

Шу маҳал ичкаридан холамнинг ташвишли қақшаган овозлари эшитилди:

— Вой-ҳой, кимсан? Нима қиялсан?

Юрагим шув сидирилиб, ойимларнинг енгларидан тортқиладим:

— Ойи-ойи, эшитяпсизми, ўғри юрибди.

— Ўғри нима қилади, болам? Холанг ўзи шунақароқ бўп қолганлар.

Менга таскин беряптилар десам, шу вақт чинданам холамнинг бир ғалати суйинган овозлари янграб, кечани тилиб ўтди:

— Вой-ҳой, одамле-ер, эшитмадим демангле-ер! Бахриддингинам қайтде-е! Кўзимнинг оқу қораси қайт-де-е!

Ойим оғир хўрсиндилар:

— Бемаҳал кепмиз, болам...

Аммо суйиниб, бир ерга етиб турган холам, бирдан овозлари ўзгариб, хирқираб қолдилар:

— Йўқотган... йўқ-отган, вой-ҳой, нима қивотсан? Кимсан ўзинг, балогинага йўлиққур!..

— Ана, айтмадимми, ойи?!

Бошимни силаб турган ойимнинг қўллари ҳам қалтираб кетди. Қадамларини тезлатдилар:

— Чинданам, ичкарида биров бор шекилли?... Лекин зинага чиқиб улгурмаган ҳам эдик, катта дераза тарақлаб очилиб, биров бор бўйича ўзини ҳовлига отдию оёғи ерга тегар-тегмас жон-жаҳди билан ишком томонга қоча бошлади. Орқасидан Асол холамнинг аламли қарғишлари янгради:

— Балогинага йўлиқсанг бўлмасме, Султонмуро-од! Келиб-келиб мен ғарибни тунайсанми-е?!

Кўриб турибман: ойим тахта бўлиб қолдилар. Кейин уйга чопиб кириб, деразани тақа-тақ ёпдилар-да, холамни уриша кетдилар:

— Ҳой, опа! Эсингизни еб қўйдингизми? Ўчиринг унингизни! «Султонмурод»лашингиз нимаси?! Ҳозиргина нима деятувдингиз?

Ҳали бузилмаган танчанинг ёнидан туриб улгурмаган холам сандални муштлай-муштлай, айтиб йиғлаётган жойларида бирдан жимиб қолдилар.

⁷ Шом тушиши билан эшикнинг ёнига келиб, деворга орқаси билан қапишганча, қўлини ёйиб, кулоксиз болаларни пойлаб турармиш (*Муаллиф*).

— Саломхон, сенмисан? — дедилар йиғилари қотмаган бир овозда.

— Ҳа, менман, опа. Кўргани келаётувдик. Сиз адашманг, деразадан ташлаб қочган балогинага йўлиққурни менам кўрдим. «Султонмурод» деб аййуҳаннос соласиз, уми, умасми, қаёқдан билақолдингиз? — Ойим уриша-уриша лампани ёқа бошладилар.

Уй ичи бир оз ёришди. Холам енгилгина ёпилган танча ортида оёқларини узатганча, сочлари тўзғиб ўтирардилар. Ёнларида думалоқланиб ётган қора адёл.

— Бекорларни айтибсан! Ўша эди! Ўшандан бўлак гўр ҳам эмасди! — Бирдан Асол холамининг жазавалари тутиб, бошларини бир хунук чайкаганча, бўғилиб-бўғилиб, тиззаларига муштлаб-сиқташга тушдилар:

— Келиб-келиб менгинани тунади-я! Холам-ку, она урмида онам-ку демади-я! Эркаги йўқ деб кирган-да, тиргаги йўқ деган-да, яшамагур! Санга дунё керагакан, сўрамайсанми, дайди! Вой, билаккинем, вой билакларим-э!

— Опа дейман! Бўлди-да! — Ойимнинг ер тепиниб, жеркиганларини ҳечам кўрган эмасдим, анграйиб қолдим. — Эшитган нима дейди, ўйлаяпсизми? Ўша санги бўлган тақдирда ҳам айтадиган гапми шу?!

Асол холам бояги шахтларидан тушишга туттдилар-у, барибир билакларини силаб, юм-юм йиғлашдан ўзларини тия олмадилар.

— Келиб-келиб мени тунайдим, менгинани тунайдим? Ҳайҳотдай хонадонда шўппайиб қолганим етмасканми? Вой, яна қанақа азоблари боракан Худойимнинг? Олса олақолмайдими омонатини! Қутула қолмайманми ҳаммасидан! Вой, Баҳриддиним, Баҳриддингинам, мени бу мозористонга ташлаб, қаёқларга кетдинг-ей, жоним болам! Жонгинам болам!

Ойим Асол холамини уришиб ҳам, ялиниб ҳам юпата олмасликларини сездиларми, сандалнинг паст томонидаги калта кўрпачага чўкиб, бирдан Қуръон тиловат қилиб юбордилар.

Мен ҳам секингина бир четга ўтирдим. Холам бирпас ҳиқиллаб туриб, бошларини солинтирганча, жимишга мажбур бўлдилар.

Лампа чироқнинг пилиги сўхта тортиб чирсиллар, олов тили кўтарилиб-кўтарилиб қўйгани сари бир «арвоҳкапалак» унинг атрофида париллаб айланар эди.

Ойим қўлларини очиб, дуо қилишга тушдилар:

— Омин, ўқиган шу Қуръонимдан ҳосил бўлган савобларни шу хонадондан ўтиб кетган аждодларнинг руҳига, хусусан, гўрлари биз билмаган узоқ юртларда қолган поччамиз Мукаррам қори аканинг руҳи покларига фийсабилллоҳ бағишладим. Эй поко парвардигоро, шу хонадоннинг бошига тушган балоларни ўзинг кўтаргин, доми-дараксиз кетган фарзандларининг бошини тошдан қилиб, илоҳо, ўзинг дарагини чиқаргин. Қариганда бизларни бундай хору зор қилиб қўймагин.

Тиловатнинг таъсири билан ҳаммамиз энди ўзимизга келиб қолган, бояги даҳшату кўрқувлар ҳам қаёққадир ғойиб бўлган эди. Ойим ўринларидан турдилар-да, шолчанинг устида ётган рўмолни холамга олиб бериб, уйни йиғиштиришга тушдилар.

— Олинг, опа, бошингизга ўраб олинг. Бунақа ўтирманг.

Қора адёлни тахмонга тутдилар. Йўл-йўл қизил дастурхонни топиб, сандалга ёйдилар. Товоқни очиб қўйдилар. Қоврилган кўзиқорин ҳиди гуркираб кетди.

Асол холам ҳамон билакларини силаб-сийпаганча, дастурхонга тескари ўтирар, миқ этмас эдилар. Худди эси оғиб юрадиган одамдай ора-чора баъзан хунук кулиб қўярдилар.

Ойим чой дамлаб келиб ўтирдилар.

— Ўгирилиг, опа, дастурхонга қараб олинг. Манави овқатга қаранг.

Асол холам ҳеч нарса демадилар. Ҳатто ойимга қараб қўймадилар. Шундай бўлса-да, сўзсиз ўтирилиб, товоқни олдиларига тортдилар-да, овқатни чапиллатиб ейишга тушдилар. Мен бир чеккада қисиниб ўтирга-нимни кўриб, ойим буюрдилар:

— Тур, битта пиёла топиб кел.

Мен дикка туриб, токчаларга алангладим. Пиёла кўрмай, чор-ночор ҳовлидаги ошхонага қараб юрдим. Назаримда, ҳозиргина деразадан ташлаб қочган ўғрининг шериклари ҳовлида пусиб тургандай, мен чиқишим-ла даст кўтариб қопига тикадигандай эди. Кап-катта бола, жон ҳовучлаб зинага чиқсам, дераза олдида шипдай бўлиб бир одам турган экан. Юрагим шувиллаб кетди. Қичқирай дейман-у, овозим чиқмайди. Ҳолимни сезиб, халиги қора томоқ қирди.

— Бу мен, Анвар тоғангман, — деди. Кейин деразанинг бир тавақасини очиб, ойимлар билан сўрашди. — Опа, яхшимисиз? Ўзингиз шўтга экансиз-ку. Яхши ўтирибсизларми?

— Ҳа, Анвархўжа, сизмисиз? Йўталиб қўймайсизам?.. — Ойим дабдурустдан дераза тавақалари очилганига кўксиларига туфладилар.

— Мен-мен. Опамнинг овозларига чиққаним. Тинчликмикан?!

Ҳамиша сиз-сизлаб, оғзидан бол томиб турадиган бу одам мени кўрди дегунча аzza-баzza қаршимда чўнкайиб, сўраша кетар, чўнтагидан бир нималар олиб тутқазиб, илинар эди. Мен ўзимга келиб, ошхонага чопқилладим.

Қайтганимда ойим у кишини койир, Асол холам эса, ҳеч гап бўлмагандай овқат еяр эдилар.

— Сиз қанақа одамсиз, Анвархўжа? Қари одамни шундай, ёлғиз ташлаб қўясизми? Болаларнинг биронтаси чиқиб ётса бўлмайдими?

Ҳамон деразанинг у ёғида турган Анвар тоғам ўнғайсизланиб, ер суздилар.

— Энди, опа, ўзингиздан қолар гап йўқ. Болалар...— дея ямландилар.

— Кириг бу ёқдан, бегона одамдай тургунча! — Ойим шунақа эдилар, жаҳллари чиқса, ҳеч кимни аямасдилар. — Нима, болалар? Ор қиладими?

— Нега, опа? Ор қиладиган бўлса, бошини уриб ёрарман! — У киши аzza-баzza дераза раҳига муштлаб қўйдилар. — Аммо бу кишининг одатларини биласиз, ярим кечасиям туриб олиб, «Баҳриддингинам»лаб қоладилар. Болалар юрак олдириб қўйишибди. Бўлмаса, ўлибмизми...

Ойим тушунгандай қараб қўйдилар.

— Сезгирроқ ётингда бўлмаса, сиз ҳам, — дедилар. Лекин ўғри тушганини индамай қўяқолдилар.

— Хўп, опажон, хўп, жоним билан. — Анвар тоға қутулганларига шукр қилиб, «хўп-хўп»лаб дераза тавақасини ёпдилар.

Асол холам ўша ёққа қараб, афтиларини бужмайтирдилар:

— Қоранг ўчсин, илойим, сув илондай вишилламай... Булар ҳаммаси шерик! Ҳаммаси шу хонадонни тўзитсам, хомталаш қилсам дейди!

Асол холам яна айний бошлаган эдиларми, ё чинданам тоғани таниб қарғардиларми, билиб бўлмасди. Ойим бирдан мулойим тортиб, холамни алдаб-сулдаб чалғитишга тушдилар:

— Ҳой, опа, опажон, мени келдингмиям демайсиз-а? Менам уйимни ташлаб келганман сизни деб. Бу ёқда Мақсудхўжам ўтирибди...

Асол холам ойимни энди кўргандай, қўлларини кўзларига тутиб тикилдилар:

— Сенам мени ташлаб кетмайсанми? Айт, ташлаб кетмайсанми? — дедилар йиғламсираб.

— Нега унақа дейсиз, опажон? Худога шукр, мана, еб-ичиб ўтирибсиз. Ваҳимангиз нимаси?

— Қоласан-а? Ётиб қоласан-а?

— Нима, кўрқяпсизми? Кўрқманг, энди келмайди! Келгандаям, нимаизни олади?

Асол холам ўша-ўша қайсарлик билан бош чайқа-дилар:

— Поччангни олиб кетти у ялмоғиз! Баҳриддингинамни олиб кетди у. Келинимниям кўп кўрди менга.

Энди сениям олиб кетадими, Салом? Айт, кимим қоляпти менинг? Кимим?!.

Ойим чидаёлмай, пиқиллаб, этақларини кўзларига босдилар. Нимадир деб холамни юпатмоқчи бўлдилар-у, овозлари чиқмай... туриб кетдилар. Холам бирдан ўзларига келдилар. Ҳай-хайлаб, ўринларидан юлқиниб турдилар:

— Ҳой, Саломхон, мен эси йўқни кечир! Бирпасгина ўтирақол. Юракларим қон бўлиб кетган, бирпасгина ёзилайлик, жон сингил.

— Хўп-хўп, мана, ўтирдим. — Ойим қайтган киши бўлдилар.

Холам энди мени ҳам сандал ёнига қисташга тушдилар:

— Вой, яримта нўхотимдан ўзим айланай. Бери келақол, бу ёққа ўтақол. Мен сенга нималар олиб қўйибман-ку ҳали. — У киши қути титкилашга, ёнғоқ, жийдалар олиб, дастурхонга тўкишга тушиб кетдилар.

Пилдираб юриб, бирпасда чойни ҳам янгилаб келдилар. Қайсидир қутилардан каллак қанд олиб, бир бўлагини менинг пиёламга солиб қўйдилар. Ўтирган жойларида ойимнинг елкаларига қоқиб, куракларини силаб, айланиб-ўргилганларини, чой бериб қистаганларини кўрсангиз. Дарровда тамомила бошқа одам бўлди-қолдилар.

— Яхшиям сен борсан, Саломхон. Дардимни енгиллатасан. Худо хайрингни берсин, манави тойчоғингнинг роҳатларини кўриб юргин, илоҳо.

Мен Асол холамнинг бу айланиб-ўргилишлари орқасида бирон гап йўқми деб хавотирланиб ўтирибман. Илгари қишда келганимизда шундай бўлган-да. Айланиб-ўргилиб, авраб ўтириб, бир вақт қарасак, танчанинг ичидан оёғимизни тизимча билан курсига боғлаб қўйибдилар. Ўз кўнгилларида, кетиб қолмасин, деганмилар.

Шуни сезибми, ойим гапга солдилар:

— Ўзи қўлингизда билагозугингиз бормиди, опа? «Йўқолган пичоқнинг сопи» бирдан эсларига тушиб, холам билакларини силаб, ҳиқиллай бошладилар.

— Келингина ташлаб кетганакан... Ундан ола кетгани туззув эди. Баҳриддингинамдан эсдалиқ қилиб... Ив-в...

Ойимнинг ранглари қора-қизил бўлиб кетди.

— Қаёқдан ис ола қолибди, ярамас?! — Кейин овозларини пастлатиб сўрадилар: — Сиз ўзи башаранг қурғурни башарасини кўрдингизми ё тусмоллаб?.. Асол холам хунук бош чайқадилар:

— Ўшандан бўлак ит кирармиди?! — Юзларини ўгириб ўтириб-ўтириб, анчадан кейин бўшашдилар. — Кўзим илинай деган экан, бир маҳал қарасам, шифтдай бўлиб тепамда биттаси турибди. Қўлида бояги қора адёл. Эсимни йиғунча бошимга ёпиб, ситиб олди-кетди. Вой-войлаганча қолавурдим.

— Ҳали кўрмасдан... «Султонмурод»лаб ётибсизми?! — деб жеркиб бердилар ойим. — Ёмон бўлса, ким экан?.. Раҳматли синглингизнинг етимчаси. Фиғонингизни эшитиб, бояқиш гўрида тикка бўлди десангизчи.

Асол холам бирдан тўнларини тесқари кийиб, ўти-рилиб олдилар:

— Сен намуноча ўшанинг ёнини олиб қолдинг? Ўғрини ўғри, тўғрини тўғри дейди-да!

Ойим бўш келай демасдилар:

— Қўл билан ушламадингизми, жим ўтиринг. Уят бўлади! Мен ҳам кўрдим қорасини. Ўша бўлса, тилимни тишламай нима қилардим?!

Холам юмшадилар:

— Мен қайдан билай, пишиллаб-ҳарсиллашидан ўшами деб...

— Сизга шундай туйилган, энди ҳап ўтиратуринг-чи, бедарак кетмас. — Ойим холамни тинчитиб, кўзғалдилар. — Турақол, ўғлим, вақт ҳам алламаҳал бўлди.

Ўзи уйқу босиб ўтирган эдим, дарров турдим. Асол холам азда-базда йиғи-сиғига тушдилар:

— Мана шунақа-да. Ҳамманг келасан-кетасан. Сўппайиб ўзим қолавураман бу ҳайҳотдай мазористонда. Унинг келади — талайди, бунинг келади — тунайди... Ив-в...

Холам яна айний бошлаган эдилар. Бир амаллаб зинадан тушиб олдиғу уйимизга зипиллаб қолдик.

Ой терак бўйидан ошиб, ҳаволаб кетибди. Атроф сутдек ойдинлигига қарамай, ҳар битта дарахт орқасида бир кимса пусиб турганга ўхшар, узоқда ақиллаётган ит овози ҳам аниқ-таниқ

эшитилар эди. Орқамиздан тун қўйнини ёриб, яна Асол холамнинг нолаю фарёдлари тарала кетди:

— Вой Баҳриддингем, менгинани ташлаб, қаёқларга бош олиб кетдинг, боле-ем?! Бу дунёда яна қайта кўраманми сени, боле-ем?

Титраб кетдим. Ойим оғир хўрсиндилар:

— Тирноққа зор ўтган опам!.. Асрандисиға тегмасалар нима қиларди эди?! Худойим ўзи кўриб-билиб тургандир. Жавоби бордир, бордир жавоби бу хўрликларнинг?..

Куруқ қайрағочдан учган бир нима пастлаб ва хунук «қив-қив»лаб бориб, кўчани кесиб ўтдию даф бўлди. Оппоқ тўлин ой ўша куруқ қайрағочгайм, укаланиб адо бўлган девор сархокларигайм, йўл чеккасидаги кўрпа бўлиб ётган ўтларгайм нуруни бирдай, аямай тўкар эди.

4. НУСРАТ ПОЧЧАНИНГ ТАШРИФЛАРИ

Салқингина шом тушган, Тегирмонкўчанинг бу ёғидаги сойлик устида кўкиш бир туман Иззагача тасмадек ёйилиб ётибди. Ҳамма даладан уй-уйига шошган маҳал. Куннинг бу палласида товушлар аллатовур жаранглаб эшитила бошлайди. Бизнинг далалар шундай, тонгга қадар ҳар хил товушлардан жангиллаб, сойлар шовуллаб чиқади.

Она-бола олдинма-кетин ҳовлига кириб борсак, уйда меҳмон ўтирибди. Ўчокда олов ёниб, қозонда гўшт қовуриляпти. Ҳовлини пиёздоғ ҳиди тутиб кетган. Супада шаҳарлик қариндошимиз Нусратилла почча шом намозини ўқияптилар. Биз келганимизни кўриб, олди очиқ ошхонамиздан ипақдай мулойим Ойпошша холам чиқиб келдилар.

— Вой, Саломхон, келдингми далангдан? Ҳали қачон қайтасан, деб қозонга уннаб юбора қолувдим.

Ойим кучоқлашиб кўришарканлар, хижолатдан ўпка-гина қилиб:

— Вой, опа-ей, келганакансиз, биронта болани югуртирмайсизми? Мени уялтириб нималарга уннаб юрибсиз? — дедилар.

— Поччангни биласан-ку, шошириб ташлайдилар. Чўлпонотанинг гузаридан ёғ-гўшт олганаканлар, қозонга босақол, арвоҳ хотира, Саломхонникида бир кеча ётиб кетамиз, деб кўймадилар...

— Ажаб қипсизлар-да. Хуш кепсизлар. — Ойим йўлакай рўмолларини тўғрилаганча, уйга шошилдилар.

Шундагина холам мени кўриб, бир қўлларида капгир, бир қўлларини кўтариб, кўришгани кела бошладилар.

— Вой, холагинанг айлансин, катта йигит бўп қопсан-ку, болам. Жо-он Худойим, ойинг роҳатингни кўрсин, ўша кунларга ўзи етказсин, — деб бағрилариға тортиб, куракларимни силаб, пешонамдан ўпиб қўйдилар. Бунга сари улардан ҳам, ойимлардан келгани каби, бир иффор таралиб, бағирлариға сингиб кетгим келар эди.

Бу орада жойнамозни йиғиштириб, Нусратилла почча пишиллаб-ҳарсиллаб супадан туша бошладилар.

— Э-э, Маҳмудхўжа эшоннинг чироғи, яхшимисан? Қани-қани, кел-чи. Бир омонлашиб кўяйлик. Оббо дўнан тойчоғ-эй.

Мен салом бериб, чопиб бордим. У киши ҳам кучоқлариға олиб, гўё бўйларимни ҳидлагандай искала-ниб, алқай-алқай пешонамдан ўпа кетдилар. Катта-катта қўллари, ипақданам мулойим кафтлари билан бошу бўйинларимни силашга тушдилар.

— Илоҳо, шу уйларнинг чироғини ўзинг ёқиб ўтиргин. Худо етимларнинг ғамини ўзи еган, ўзи қўллаган. Бобур мирзодай, пешонасини ёруғ қилган. Сенам юртда мартабалар топгин...

Нусратилла почча шунақалар ўзи. Оғизларидан бол томиб, ўша аждодларини бир эслаб кўймасалар, ўрниға тушмайди: «Шаҳзода сендеклигида ундай қилган, сендеклигида бундай

қилган. Ўн иккисида давлат сўраган, ўн олтисида фалон-фалон мамлакатларни олган...» ва ҳоказо ва ҳоказо. Қулоқ солсангиз, бунданам ғаройиб ҳикоятларга тушиб кетадилар.

Шунча нарсани қаердан биладилар, ҳеч ақлга сиғдиролмайман. Айтишларича, ўзлари ҳам ўша Бобур мирзога ўхшаб, она томондан Юнусхонга туташиб келар эмишлар.

— Ҳей, сен билмайсан, яқин-яқинларгача ойим раҳматлининг сандиқларида Бобуршоҳнинг тилла бандди қиличи сақланар эди, валлоҳи аълам. Фалон йилги ков-ковда опчиқиб кетганларича кетди бедарак... Бадбахтлар ёлғиз ёдгорлигимизниям қўймадилар-а, — деб ичимизга олов ёққанлари-ёққан ҳар гал. Кейин бизнинг ҳам савол халтамыз очилиб кетади ўз-ўзидан.

Аммо ҳозир «борақол, бўтам» дегандай елкамга қоқиб, юзимни сийпаб қўйдилар. Мен ҳайитлик теккан боладай ичим тошиб турса-да, ўзимни босиб, сиполик билан нари юрдим. Ширин бир туйғудан бошим осмонда. Суяги йўғон, гавдали бу одам бунча мулойим, бунча ҳалим экан? Ундан мушк-анбар ҳидига ўхшаш бир муаттар ҳид гуркираб келиб турар, бу бўй юзига ярашиқли чиройли кузалган соқолларидан келадими ё уст-бошлариданми — билмасдим, билолмасдим. Улардан бошқа биронта одамдан шунақа бўй туйган эмасман, рости.

Нихоят, ош дамланиб, самовар қайнагунча сигир ҳам соғиб келинди, бошқа ишлар ҳам кусар топди. Ойим ҳали кўмиб улгурилмаган танча атрофига жой қилган эканлар. Бувамиздан қолган табаррук сандал устига дастурхон ёйилиб, чор гардишли катта гардин қўйилди. Унинг ўртасидаги гуллари ўнгиб кетган бўлса-да, гирдидаги нозик нақши бутун, биттаям сири кўчмаган эди. Нон ушатилиб, чой келди. Токчадаги чироқ ўртага олиниб, соялар деворга кўчди. Файз бир ерга йиғилгандай эди.

Тўрда Нусратилла почча сандалнинг бир тарафини тўлдириб, қўш ёстикқа суянганча, мамнун жилмайиб ўтирибдилар. Ҳар қимирлаганларида «Ўзингга шукр, шу кунларга етказганингга шукр», деб қўядилар. Қаршимда эса, оқ-оппоқ бўлиб, Ойпошша холам чой қўядилар, бошларидаги кўшқават оқ рўмолнинг бир учини бўйниларидадан ўтказиб, шундайгина елкаларига ташлаб қўйганларигами ё чироқ ўша ёқдалиги учунми, юзлари шундай чиройли бўлиб кетганки, қараб-ла тўймайман.

Бу орада ойим ошни ёлғиз чинни лаганимизга сузиб келдилар. Ош ўртага қўйилдию дастурхонга яна ҳам файз кириб кетди.

— Бисмиллоҳир роҳманир роҳийм, Худойимга шукр, етказганига шукр, қани, неъматини маҳтал қилманглар. Мана, мен бошладим, — дея Нусратилла почча енг шимариб, ошга қўл узатдилар.

Ё тавба! Бу шаҳарлик меҳмонларимизнинг қўли шунчалар ширинмиди ёки қўй гўштининг мазасимиди, лекин ош жуда зўр бўлибди. Ҳиди гуркираб, бошни бир айлантурса, ўзи томоқдан мойдек ўтиб, ўн ёқар эди.

Ойим самовар патнисга сездирмайгина чайинди ташладилар шекилли, тагига тушган чўғ вашиллаб сўнди. Поччага чой узатаётиб, ошга кистадилар:

— Яхши-яхши олинглар, почча, опа, йўл босиб келгансизлар.

Почча ўзларига ярашадиган бир тарзда бошларини сараклатиб, алқашга тушдилар:

— Бай-бай-бай, бу дунёнинг таоми бўлмабди. Ростини айтсам, сизларнинг олдингизда янгамнинг ошини ширин қилган поччамнинг масаллиғи деган гапларам бекор. Бекор-бекор.

— Ойим раҳматлидан бизга юққани шуда, — деб қўйдилар холам. — Бошқа нима қопти? Тўғрими, Саломхон?

Ойим хаёлланиб, бош силкидилар. Почча ошдан бош кўтариб, холамга қувноқ кўз ташладилар:

— Бошқа нима қоптимми? Ҳе, кепчик-кепчик олтинлар-чи, олтинлар?..

Холам қанақадир бир воқеани эслаб, юзларига нур ёғилди:

— Э, Санобар-е, қаёқдаги унут гапларни кавлаштирасиз-а. Қариб, қитмир чол бўлиб

қоляпсизки бирам.— Сўнг ўша воқеа наша қилиб, сандалнинг четига уриб қўйдилар. — Саломхон, эсингдами, Умархўжабой қизларининг сепига бир кепчикдан тилла бўлишибдиммиш, деб эшигимизни турнақатор совчи босгани?..

Ойим юзларини яшириб, кулдилар:

— Шунинг учун сут пулига ҳам қурби етиб-етмайдиганлар куёв бўлган экан-де!..

Мен ҳеч нарса тушунмадим. Почча хўриллатиб-хўриллатиб чой ичатуриб, ойимнинг гапларига қалқиб кетдилар.

— Рост-да, нега куласиз? — деб қўйдилар холам. Почча ўзларини зўрға босиб, йўталнингми, кулгинингми зўридан кўзларидан тирқираб чиққан ёшларни арта-арта ҳансирардилар:

— Э, лаънати кепчик, лаънати сеп!.. Қаёқданам эсга солдим.

— Биз-ку, майли, бошқа жойда айта кўрманг, почча, тешик қулоқ — билиб бўладими...

— Ҳа, шунга айт, — дея қутилмаганда холамнинг ошга узатилган қўллари лаган четида қотди. — Ана, Асол опамларникига оралаган эмиш-ку. Ростми, Саломхон? Шунча сўрасам, ўзлари, э, йўқ, ўғри нимами олади, деб турибдилар?

Ойим тилларини тишлаб қолдилар. Афтидан, булар у кунги воқеадан беҳабар келиб қолишган-у, кимдандир бир учини эшитиб, холамникида ётолмай бу ёққа чиқаверишган. Ойим ҳам буни англаб, ямландилар.

— Ўзим устида эдим, опа...

Холам синчков-синчков тикилдилар:

— Сен, Саломхон, яширма, борини айтавур. Ойим энди тасалли беришга ошиқдилар:

— Ҳай, опа, қизиксиз-а, ўша гапларга ишониб ўтирибсизми? Номини атаб чақирганлари билан у эмасди. Ўзим кўрдим-ку деразадан ташлаб қочганини. Пакана, пачоққина одамийди. Мен биламанми, улар биладиларми?!

Почча қафтларини қошларига сурқаб, бармоқларини яладилар. Кейин эринмай сочиққа артиниб, соқолларини силаб, мойладилар-да, пишиллаб ёстикқа суяндилар. (Ошдан бир-икки чўқум егим келиб турган бўлса-да, мен ҳам секин қўлимни торта қолдим).

— Ҳа-а-а, — дедилар чўзиб, — қизик бўпти-ку. Биз бу гаплардан беҳабар, опам ёлғиз қолдилар, Сул-тонмуродни юбориб турсакмикан, деб келиб юрибмиз. Бир чеккаси қора, бир чеккаси манави нотинч замонда четроқ юратурсами деб...

Ўртага жимлик чўқди. Ҳар ким ўз хаёли билан машғул бўлиб қолди.

Почча яна томоқ қириб йўталдилар, юзларини ишқаб, ўтирган жойларида бетоқат қўзғалиб қўйдилар:

— Ў-ў-ў, чатоқ бўпти, чатоқ. Ҳовлиқиб қопмиз, ҳовлиқиб, Санобар.

— Нега унақа дейсиз? Мана, Саломхон айтвотти, хижолат бўладиган ҳеч гап ўтмабди-ку.

— Э, барибир-да, Санобар. Мен ҳовлиқма элбурутдан раисга кириб-ла юрибман. Рухсат олиб-ла юрибман.

— Кўнувдими? — дедилар холам ҳам хижолатга тушиб.

— Кўнмай нима?! Қизиксан-а, Санобар! — Почча холамга илкис қарадилар. — Нима, Султонмурод шунақа кўрқинчли одамидики? Гапингни қараю...

Почча ўрнашиб ўтирволдилар-да, оғизларидан бол томиб, асрандиларини ойимга алқай кетдилар. «Эй, Саломхон, бу эшон поччамнинг ўғиллари бир йигит бўлди: ўктамликдаям, суқсурликдаям тенги йўқ. Ўнта йигитнинг ичида жўрабоши, қирқта йигитнинг ичида бек саналгудек. Ўт-олов! Билмаган юрти, ошмаган тоғи, ичмаган суви қолмади. Ҳар дўстлари борки, билмадим, бу боладан ким чиқади, ким чиқади. Фақат...»

Ҳа, почча фақат бир нарсадан ташвишдамишлар. Анув Эски Жўванинг мелисаси Зокир бадбахт одам қуригандай у билан ўчакишиб қоптиймиш. Ё каматаман, ё аскарга жўнатаман деб тирғалиб келиб ётганмишда нукул.

Почча мелисани «Эгамнинг тийғи парронига учрагур», деб койиб, чойни оз-оздан хўплаб

ўтириб эдилар, бирдан нимадир наша қилиб, бош чайқаб-чайқаб, ўзларини тўхтатолмай қикирлаб-қикирлаб кулишга тушдилар. «Ҳаҳ боласи тушмагурлар, боласи тушмагурлар! Нима қилишибди дегин, Санобар?», деб Зокир мелисани қанақа қилиб «ярашув оши»га чақиришганини айтиб бериб қолдилар.

Анойилар-е! Тирғалавурадими бу, деб уни аввал тоза мусалласга бўктиришибди. Оёқда туролмай қолгач, постига оббориб, «чироқпойа» қилиб кетишибди. Бир маҳал қарашса, постда шам ёниб ётганмиш, эриб оқиб ётганмиш. Постнинг ичида биров бақириб-чақирармиш, ўрнидан туролмасмиш. Қоровуллар чопиб боришса, Зокир мелиса экан.

— Э, тоза хангома бўб кетдида шу гап. Ўшандан бери Султонмуроддан қасдини ололмай ҳалак, — дедилар почча мижжаларини арта-арта.

— Вой, ўлақолсин. Шунга ўтказиб қўйганаканми? — дедилар холам.

— Ҳа-да. Қанча ишловминан кутқазволсам... «Ҳақиқат қилса, баравар қилсин, биз иккитамиз», дермиш жиянинг.

— Йўғ-е. Билмаганда бу ёқда сиз борлигингизни.

— Билганда ҳам бир карра айтарди: Нима қилиб аралашиб юрибсиз деб. Ахийри ўша шеригиниям қўшиб бўшатволдим.

— Ким экан? — деб қизикдилар холам. Почча қўл силтадилар:

— Ким бўларди, кумлоқлик бир отнинг қашқаси экан. Чаманми, Мачонми, деган. — Яна ўзлари «андавалаб» сипоришладилар: — Балки бинойи йигитдир. Мелисани биласан-ку, ҳамма удли-шудлисини ҳисобга олиб юради.

Кейин почча пиёлани бир четга қўйиб, тиззаларига тўкилган ушоқни териб, алаҳсиндилар. Ва шу алаҳсиш баробарида енгил хўрсиндилар:

— Шунақа гаплар, Саломхон. Биз шу асрандимиз шу ёқларда юра турсами деб келувдик. Аксига олиб... бу ёқда бунақа гаплар экан.

— Жилла курса, кўчиб чиққунимизча турса эди, — дедилар холам.

Ол-а! Ниятлари шу экан-ку! Тагин «бир йигит бўлди-бир йигит бўлди»лаб алқаганларига ўлайми?!

— Буларга қолса, эртагаёқ анув қирғинбаротга жўнатворади. Кейин биз нима деган одам бўламиз Абдурахим эшон поччанинг руҳлари олдида. Бир арзандаларини асрай олмасак?

Ойим якандознинг четини ҳимариб-текислаб ўтирган эдилар, бу гапдан илқис бош кўтардилар.

— Почча, унчалик бўлса, мана уй-жой: Асол опамларникида турди нимаю бу ерда турди нима?! Келаверсин.

Ана холос! Мен ялт этиб юзларига қарадим: «Ўғри-каззоб бир одам-а?! Келиб-келиб бизникида-я! Ўғрихона бўларкан-да?»

Аммо ойим менга қараб ҳам қўймадилар:

— Келса, бегонами, ота юртига келади! — дедилар кесиб.

— Уялтириб қўймасмикан? — Почча ямланиб, холамга қарадилар.

— Балки қуйилиб қолар, арвоҳлар ёр бўлиб? — дедилар холам.

— Қанийди, чироқларини ёқиб ўтирса, опамнинг арвоҳлари шод бўлмасмиди! — дедилар ойим маҳзун тортиб ва лаганни кўтариб чиқа бошладилар.

Рости, менам ўзим кал — кўнглим нозикларданман, шекилли, ғижиним қистаб-қистаб ўтирибман: ўзи буларга бўй бермай кетган экан-ку, тагин қирқта йигитнинг ичида бек саналгудек деб мақтаганлари нимаси?! Битта шўртумшук уқасининг ўзи етарди, бунисиниям тикиштиришмаса. Ҳеч кими йўқ деб опкелавуришар экан-да?..

5. ЯШИЛ ҚУШЛАР ЁХУД ПОЧЧАНИНГ БОБУР МИРЗО ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАРИ

Ойим қозон-товоқларни ювиб, ошхонани сарамжон қияптилар чоғи, ҳаяллаб қолдилар. Мен сандалнинг бир ёғида тиззамга патнисни тўнкарволиб, ўзимча дарс қиялман. Почча қўлларида дўланаранг тасбеҳ (донасиям дўланадек келади), хумдек бошларини солинтирганча, жимлар. Кўзлари юмуқ. Мизғияптиларми, бир нарсани ўйлаяптиларми — билиб бўлмайди.

Мен у кишидан одатдагидек бирон саргузашт (балки яна Бобуршоҳ ҳақида бошлаб қоларлар) эшитишга илҳақман-у, сезмайдилар. Ниҳоят кўзлари тушиб илиқ жилмайдилар.

— Ҳа, жиян, элитяптими?

— Йўқ, нега? — дедим хижолатга ботиб. Ҳолбуки, чинданам уйқу элита бошлаган эди.

— Элитмасин, элитмасин, — дедилар у киши пишиллаб кўзғалиб. Кейин катта кафтлари билан соқолларини тутамлаб силадилар. — Сенинг шу ёшингдамикан, валлоҳи аълам, бизнинг Бобур мирзо уйқуларидан кечиб, Андижон томонларда ғанимлари устига от қўйиб, қилич солиб юрган кезлари... Бир куни десанг...

— Қўйинг, Санобар, яна бошладингизми ўша ҳикояларингизни ?

Холамнинг туйқус эътирозларидан почча норозиланиб тўхтадилар.

— Ҳикояларимга... нима қипти?

Холам у кишининг оғринганларини сезиб, сипоришладилар:

— Энди, ўзим, Санобар...

— Нима ўзим? Оширворяпманми? Арзимабдими Бобур мирзо?

— Йўқ, нега, арзийди. Ундай демаяпман менам.

— Бўлмаса, нега аралашасан, мошхўрдага қатик бўлиб?

— Хўп, ана, жим ўтирдим, — деб холам орқаларига суяниб олдилар, — айтганингизча айтавуринг... эшитар кулоқни топволиб...

— Ана, холос! — дея пишиллаб кулиб юбордилар почча. — Бир, қўйинг, дейсан, бир... эшитар кулоқни топволиб! Сен эшитмасанг, мана, жиян эшитяпти!

— Биттаси Султонмуродмиди? — дедилар холам кутилмаганда кесатиб. — Эшитавериб... нима бўлди?

Нима бўлганини... мен тушунмадим. Лекин почча шу бир оғиз сўз наша қилиб, роса яйраб кулдилар. Кейин ўзларини тутолмай, ўтирган жойларида елкалари силкиниб-силкиниб, қикирлаб-қикирлашга тушдилар.

— Кулинг-а, кулинг. Сизга кулиш бўлса, — деб холам юз бурдилар.

— Вой, Санобар-эй, Санобари тушмагур-эй. шунақа дегин?! Ўшаларни эшитавериб, дегин?!

— Ҳа, ўзим айбдорсиз, — дедилар холам гиналаридан тушмай.

— Айбдорман-айбдорман. — Почча бунга сари таъсирланиб, бош чайқаб-чайқаб куларканлар, тан бердилар, — фақат... фақат, ҳамма унга ўхшаса жон дердинг, Санобар!

Кимга ўхшаса? Султонмурод акамгами ё Бобур мирзогами? Унда нега бу ёқларга опчиқиб туришмоқчи? Келиб юришибди?

Холам кесатиброқ бир нима дедилар, мен англамай-ла қолдим. Почча эса, ўша-ўша, наша қилганда чиққан кўз ёшларини ҳали кафтларига, ҳали рўмолчаларига артиб ўтирарканлар, ахийри тинчиб:

— Қуйилишибам қолар, холажониси, қуйилишибам... Бу ёғи ота юрт... — дедилар муроса оҳангида.

Ҳикоя ҳикояда қолиб, холам гапни бошқа ёққа бурдилар:

— Ота юртда отанинг арвоҳини ҳам ўйласа бўларди, бояқиш эшон почча, икки энликкина хабарсиз... кетиб боряптилар.

Почча қўлларида тасбеҳни шиқирлатиб:

— Нимасини айтасан, — деб қўйдилар.

— Ёзиғи нима экан, шундай одам? Почча юмшоқ кулиб, чуқур тин олдилар:

— Ҳех, Санобар-а, Санобар, балонинг каттиғи кимга келишини билсанг эдинг. Эшон

поччанинг кимлигини билмагандай гапирасан-а ?⁸

— Авлиёдек бир одам эдилар. Нега билмай?!

— Ҳа-а, ана энди ўзингга келдинг, Санобар. Худованди Карим ҳам бало-мусибатларнинг энг зўрини аввал пайғамбарларига, қолавурса, авлиёларига юборади. Шу билан имтиҳон этади, билсанг. Ҳў-ў, Санобар-а, бу олағовур дунёда Абдурахим эшон поччадай балонинг оғзига тўғри бориш, иймонни бермаслик осонми дейсан, осонми? У киши, иншооллоҳ, шаҳид мақомида кетдилар, руҳлари яшил кушларга айланиб⁹... Жаннати наъимлардан насиб этди десанг-чи, насиб...

«Ё Оллоҳ! — Мен юрагимга ғулгула тушиб, хаприқиб қолдим. — Ростдан ўша кушлар яшил эканми, руҳлар эканми, ойм айтганларидай?»

Кўрқиб кетганимни ҳам, севинчдан юрагим ёрилар даражага борганини ҳам билмайман. Поччадан сўрай дейман-у, сўрай олмайман, тилим танглайимга ёпишиб қолгандай.

Кўз олдимда эса, ўша кунги кўрганларим: олам ой нурига ғарқ бўлиб ётибдию мен боғ эшикда қотиб турибман. Бир ажиб, бир ғалати кушлар холамларнинг хароба кўрғони устидан пастлаб келиб, овлоқ ҳовуз бўйига қўнмоқдалар, қўнмоқдалар. Кур-курлашиб учиб-қўниб, зиёрат этиб ётибдилар. Ўшалар ҳам яшил кушлар эди чоғи?..

— Шунақа дейсиз-у, бутун бошли бир хонадон тирқираб кетса, ачинмай бўладими?

— Ҳа, нимасини айтасан! — деб туриб, яна бояги гапга кўчдилар, Султонмурод акамни мақташга тушдилар: — Мен бунимизнинг тақдирдан кўпам кўрқмайман. Эшон поччадан юққани бор. Ҳамма хавфим анув кичигидан. Қўлдошхўжа ўқишга юбориб яхши қилмабди. Саломхоннинг қўл остидан чиқармаса бўларди.

— Тушунмадим. Униси қайтага Султонмуродингиздан мўминроғ-у...

— Қаёқда! Индамас, шўртумшук десанг, тўғри бўлар эди. Ана, Максуд билади-ку, тўғрим, дўнан тойчоқ? — Почча эркалагандек кўзлари бир мулойим кулиб қарадилар. (Олим акам ростданам аразгўй, ичимдагини топ хилидан эди. Лекин оймлардан ҳайиқиб турар, сўзларини иккита қилолмас эди. Қочолмай турган экан, ўқишга кетдию қорасини кўрсатмай ҳам қўйди.)

Мен ёмонлагим келмай, елка қисдим.

— Балким.

— Балким эмас, анчагина ичидан пишган. Ёш қолган-да. Ота-онанинг меҳрига қонмаган. Султонмурод эса, ўт-оловлигиминан бўлак одам. — Кейин ийиб кетиб, узоқ йилги бир воқеани эслай кетдилар: — Бир куни дегин, Санобар, у вақтда раҳматли эшон поччам ҳаёт эдилар, биз чор-атрофдан китобхонликка йиғилиб турадиган пайтларимиз, борсам, энди аср намозига ўтишган экан, қаватларида шу бир қарич ўғиллари Султонмурод бир чиройли такбир тушириб турибди. Бориб мен ҳам қўшилдим. Эшон поччам имомликка ўтдилар, биз орқаларида туриб намоз ўтадик. Сўнгида «Қани, ўғлим, ўқиворасизми?» дедилар. Илгари эшитмаганаканман, қироатминан, шу, бир чиройли ўқий кетди, бир чиройли ўқий кетдики «Таборакаллазий»ни. Шу

⁸ Шу даҳада ўша йиллари Абдурахмон эшон почча деган табаррук зот ҳам ўтганлар. У киши Бешоғоч даҳасининг сўнги қозиси бўлганлар.

Қозилик бекор қилиниб, айтувли кишилар териб олина бошлаган пайтда у кишини ҳам бадарғага ёзадилар. Аммо Худонинг қудратини қарангки, кулоқ қилиниб, бадарға идорасига олиб борилган жойларида мўъжиза рўй беради. Идоранинг масъул ходими бир вақтлар ўз қўлларида ўқиб илм олган одам бўлиб чиқади. Ўша иймонли қозоқ одам ўзи қадим туриб, сургундан олиб қолади. Эшон поччанинг кейинги кечмишлари, элнинг иймони бўлиб ўтирганлари алоҳида бир китоб. Такводор у зотларни, Аллоҳ ўз раҳматида олган бўлсин (*Муаллиф*).

⁹ Мен кўп йиллар ўтиб, муфтий тақсирларининг «Тафсири хилол» китобларида «Аллоҳ уларнинг руҳини яшил кушлар ичига жойлади» ҳадисини учратдим.

Ўша китобдаги яна бир ҳадисда шаҳидлар шундай тавсифланади: «Уларнинг руҳлари яшил кушнинг ичига бўлади. Уларнинг Аршга осилган қандиллари бўлиб, жаннатнинг хоҳлаган жойига борадилар. Сўнгра ҳалиги қандилларга қайтиб келадилар. Роббилари уларга қараб туриб, яна бирор нарса хоҳлайсизларми, дейди. Улар: «Биз жаннатнинг хоҳлаган жойига бораётган бўлсак, яна нимани хоҳлар эдик», дейишади. Шу нарса уч бор такрорланади, аммо савол давом этаверишини кўрганларидан сўнг: «Эй Роббимиз, токи сенинг йўлингда яна қатл бўлишимиз учун руҳимизни жасадаларимизга қайтаришингни сўраймиз», дейдилар (*Муаллиф*).

жимитдек болачалик ихлосимиз йўқлигидан, рости, уялиблар кетдим. Кейин, десанг, «Опокдодаси, бизни озгина дарсимиз бор эди», деб ҳалиги ёнимизда кўндоқдек бўлиб намоз ўтаган болакайни имтиҳон эта бошладилар. Мен сомё — қулоқ бериб ўтирибман. Эшон поччам сўраб турибдилар. Бола бийрон-бийрон жавоб қилиб турибди. Кўзлари порлайди, пориллайди, яна сўранг дегандай. Ҳар битта мўмин-мусулмон билиши шарт бўлган нарсаларни бийрон-бийрон айтиб бераверса, дегин, ёқамни ушлаб қолибман. Қатик тўкилса ҳам, юқи қолади-ку, ахир, Санобар. Ўша болада шу...

— Кенжаси кимнинг фарзанди экан, Худо хоҳласа, бир йигит бўлсин у ҳам, — дедилар холам.

Почча мийиғларида жилмайиб, бир қараб кўйдилар-у, индамадилар. Совуб қолган чойларини сибириб, ястандилар.

— Мен айбситаётганим йўқ, лекин меҳрга қонмаган буниси. Нар и борса, атак-чечак юрган бола эдида у маҳал. Ҳа, кейин сен унутма, Санобар. Илгари пошшолар хос навкарликка бекорга, ота-онасини танимайдиганларни олишмаган? Чунки уларда меҳр камроқ бўлади. Бераҳмроқ келади. Олганини беради-да, олмаса нимани беради, Санобар?

— Кўйинг, Санобар. Худонинг ёзганидан ортиқ бўлармиди. — Холам поччанинг мулоҳазаларига қўшилмаган эдилар.

— Мен айтдим-кўйдим-да, болани ўша ўқишга бериб, Қўлдошхўжанг чакки қипти.

— Ҳой, Санобар, ўзиззи жа билимдон санаворасизки.... Нима Қўлдошхўжа? Ёмон бўлсин, дептими? — Холам бирпасда хафа бўлиб, аразлаган кишидай юзларини буриб ўтириб олдилар. — Султонмуроднингизиям маслаҳат қилмадиз, ахийри нима бўлди?

— Нима бўпти?

— Мана, Саломхонга қолдирайликми деб ўтирибсиз-ку. Қўлдошхўжага маслаҳат солганинзда...

— Қўлдошхўжанг авлиёмиди?! — Поччанинг соқоллари диккайиб тушди. Ҳатто узун-узун қошлари ҳам тиккайиб кетди.

— Авлиё бўлмаса ҳам, бир тайинли маслаҳат чиқарди ундан.

— Хўш, нима дейсан?.. Нима бўлса, пешонасидан, деб юборавераинми ҳарбга бировнинг боласини? Ўзлари тўзиб кетгани етмайдими?

Холам бўшашдилар.

— Келиб-келиб, бошида эркаги йўқ, Саломхонга қолдирамизми дейман-да.

— Саломхон тушунадиган хотин. Сиёсати ҳам қаттиққина. Султонмурод шўтга туради, тамом! — дедилар почча гапни кесиб.

Мен бўшашиб тушдим! Ана холос! Шаҳарнинг машҳур ўғриси бизникига қўр тўқаркан-да? Бу ёғи қизик бўлди-ку!..

6. ҚИЗҒАЛДОҚ ХУМЧАЛАРИ

Чумчуқлар чирқиллаша-чирқиллаша инларига кириб кетишди. Осмон ҳали ёришиб турса ҳам, девор тағларию ариқ бўйларида қорамтир шарпа кезиб қопти. Ойим шоша-пиша намозларини ўқиб олиб, сигир соғишга тушдилар. Мен икки чойнакка сув сиғадиган жажжи оқ руҳ самоваримизга (унинг олд томонидаги тамғалари ичида икки бошли қуш расмиям бор) олов қалаб, карнайидан гуриллаб чиқаётган ўтга маҳлиё бўлиб турган эдим, кўча эшигимиз ғижирлаб очилди. Остонада барваста одамнинг қораси кўринди.

— Опа?! Шўттамисиз?

Мағрур овозларидан танидим: Қўлдош тоғам! У киши Қонқус томондаги аллақайси калхўзда ким бўлибдир ишлайдилар. Ўзлари мўйлов кўйворган, барваста, унча-мунчани назар-писанд қилмайдиган, керилиб юрадиган одам. Лекин шу томонга йўллари тушса-тушмаса, ойда

бир-икки бизникига бош суқиб ўтишлари, алламаҳалгача гаплашиб ўтириб кетишлари бор.

Мен тоғам лабларининг четида сассиз, лекин ёқимли кулиб туришларини жуда ёқтираман. Бир хил одамлар шундай кулса, ўзингни таҳқирлагандек сезасан. Лекин тоғамники бошқача. Худди «ҳа, жиян, нўхатполвон бўлиб юраверасизми, бундай бўйга ҳам зўр беринг-да», деб эркалаб тургандай. Мен югургилаб бориб, салом бердим.

— Э, жиян, сенмисан? Бўйни қўйиб юборибсиз-ку, яхши-яхши. Йигит деган шундоқ бўпти!

Қўлим у кишининг кафтларида йўқ бўлиб кетиб, ўзим бағриларига ёпишдим. Кийимлариданми, мўйловлариданми тамаки ҳиди гупиллаб анқиб турарди.

Ойим сут челақни бир чеккага қўйиб, шошилдилар.

— Келинг, Қўлдошхўжа, эсонмисиз-омонмисиз? Эл-овуллар, ҳамма қариндошлар тинчми? Ўзингиз?.. — У киши илгаритдан тоғаларимни шундай сизсираб, соясига кўрпача солгудек иззатлаб сўрашадилар.

Тоғам елкаларини тутдилар. Сўнг менинг бўйнимдан кучганча, ичкарига бошладилар.

— Юр-чи, мен сенга нима опкелдим экан. — Ва уйга кириб, буюрдилар: — Қани, кўзингни юм, қўлингни оч-чи.

Мен ҳовучимни очиб, кўзимни юмдим.

— И-и-и, анойи-ей, кафтини десам, ҳовучини очади.

— Мана бўлмаса, — дедим айтганларини қилиб. (Аммо-лекин, нима экан, деб ичим қуришиб боряпти.)

— Бу бошқа гап, — дедилару кафтимга... қўломдек оғир, ғадир-будир нарса қўйдилар.

— Топдим, радёлни тоши! Ойи, тоғам тош опкептилар кулоқ радёлимизга. — Мен суйиниб-ирғишлай кетдим ва кафтимни юма, чироқ ёруғига чопдим. Қарасам, чинданам, ўшандай тош! Кумушдай ялтираб турибди!

— Раҳмат де, йўқ ердан топиб кептилар, болам. Мен катта бўлиб қолганимни унутиб, яна бир ирғишладим:

— Раҳмат, тоғажон! — Сўнг тоқчадаги дитекторни титкилаб, ўлиб қолган тошини алмаштиришга тушдим.

Ойим кўярда-қўймай тахмондан янги кўрпача олиб ёзгунларича радёлим қитир-қитирлаб ишлай кетди.

— Энди нукул бешга ўқийсиз-да, жиян, — дедилар тоғам.

— Ўқийман! — Ваъдани қуюқ қилиб юборавердим.

— Ўнни аълога тугатсанг... шаҳарга ўқишга киритиб қўяман, — дедилар тоғам.

— Тугатаман ҳам! — дедим-у, бирдан ўйланиб қолдим. — Унда... ойим нима қиладилар? Йўқ, ўқишизга бормаيمان.

— Ана, холос! — Ўтирган жойларида тоғам хандон ташлаб кулиб юбордилар. — Ҳа, айниб қолдинг дарров? Кўзимиз очиғида ўқиб қолсанг-чи?

Мен елка қисдим: Олим акамни жўнатворган эдилар, мени ҳам жўнатсалар, бу ерда ким қолади, ойимга қора бўлиб? Асол холамга ўхшаб, шўппайиб ўтирадиларми?

Тоғам гарданимга шапатилаб, дашном бердилар:

— Сен елка қисма. Кейин томирингда Улуғхўжабойлар авлодининг қайсар қони кезинса ҳам, бундан тийил. Бизнинг авлоддан кўп айтувли одамлар чикқан, лекин ҳаммасини хароб қилган, биласанми, нима?

— Нима? — дедим мен.

— Ўша — қонимиздаги қайсар жоҳиллик! Уни тизгинлай олмаганимиз!

Тоғам бирдан нега насиҳат ўқиб, танбеҳ бера кетдилар, тушуна олмай ўтирардим. Кўзимни ердан узмасдим. Узсам, баттар тутоқишларини биламан.

Ниҳоят, ҳовурларидан тушиб, бизни севинтиргилари келдими, тантанавор дедилар:

— Мен нимага келдим, биласизларми?!

— Бу ёруғ жаҳонда бизга яхшилик соғинадиган сиздан бўлак кимимиз бор, Қўлдошхўжа. Албатта, яхши гап, яхши хабар билан келасиз-да, — дедилар ойим топган-тутганларини гардин устига таширканлар.

Тоғам мақтовни хуш кўрар эдилар, орқаларидаги ёстикка ястаниб, ҳузурланганча:

— Опа, мен сизларни кўчириб кетмоқчиман, — дедилар.

Ойим қўлларида чойнак-пиёла, уй ўртасида тўхтаб қолдилар.

— Қаёққа, Қўлдошхўжа?

— Каттабоғга-да, опа, қаёққа бўларди? Юрасизми, қийналиб? Қаватимизда бўласиз. Укангизнинг ёнидаги жойни хатлатиб қўйдим номингизга.

— Бу жойларимиз-чи? — дедилар ойим ҳамон ўзларига келолмай.

Тоғам қўлларини айлантириб тушунтирдилар:

— Бу ерлар... Яккабоғ атрофидаги бари кўрғонлар бузилади. Бузиб, экин майдонларига қўшиб юборилади. Шунақа қарор бор, опа. Сизга Қанғлидан жой ажратиб қўйишган экан.

— Ўзимиздан сўрамасдан-а?

— Ҳе, опа-я, шунча жойларимизни олганда сўровмиди, энди сўрайди? Энди ота-бобомнинг жойи эди, деган гаплариз ўтмайди. Қаёққа сурса, ўша ёққа қараб кетаверасиз.

— Уруш пайтиям... шунақа қиларканми? — дедилар ойим, уларнинг эси жойидами, деган каби.

— Йўқ. Ўртага уруш тушиб, бу нарсалар тўхтаб турибди. Лекин эрта-бириси кун тинчиб олиб, бари-бир кўчиради. Мен катта пилонларини биламан-ку, опа. Ундан кўра, қаватимизга обкетиб олай.

Ойим энди жойларидан жилиб, ташқарига қараб юрдилар:

— Мендан аввал, ана Асол опамларни опкетиб турунглар. Савобга қоласизлар.

Тоғам бир муддат ер сузиб туриб, яна илқис бош кўтардилар.

— Опам... унамадилар, унасалар, қани эди. Ўламан саттор, Бахриддиним қайтмагунча, ҳеч қаёққа жилмайман, деб ўтирибдилар.

Ойим нимадир демоқчи бўлиб, бир қараб қўйдилар-у, индамай чиқиб кетдилар. Тоғам қўлларига битта лўппи жийдани олиб, унинг хол-хол қизил пўстини томоша қила бошладилар; аввал кафтларига олиб салмоқлаб, бармоқлари билан эзиб-эзиб кўрдилар. Кейин тишлари билан этини ажратиб, чимчилоғдек узун данагини гардин четига қўйдилар. Унда чинданам алиф битиклари бир накшдай сафланиб турар эди. (Беихтиёр жийда гулининг бирдан йўқолиб қолишини, катталар, у данагига алиф ёздиргани ҳажга кетган, дейишларини эсладим.) Тоғам хаёллари қочиб, яна битта жийда данагини яланғочладилар. Сўнг қаршиларида мен ўтирганимни кўриб, хушёр тортдилар-да, кулимсирадилар:

— Хўш, сенам кетгинг йўқми, жиян?

Мен нима деяримни билмай гангиб қолдим. Кўз олдимдан Яккабоғ, Миржумон атрофидаги боғлар, мол боқадиган сойлар чарх уриб ўтди бирдан. Бўш қолдик дегунча, шаббохун уриб кетардик бу жойларга. Кейин ёлғиз холам ёдимга тушиб:

— Биз кетсак, Асол холам... нима қиладилар? Улардан ким хабар олади? — деб юбордим. Тоғам кафтлари билан юзларини ишқаб, кулимсирадилар:

— Шундай дегин?

— Сиз билмайсиз, анув куни одам тушгани устига бориб қолибмиз, — дедим ҳовлиқиб.

Тоғам ҳайратлашдилар:

— Одам?..

— Ўғри-да.

— Йўғ-э, индамадилар-ку менга? Қачон оралабди? Ким экан?

— Султонмурад акаммиш...

Мен бу гапни қандай айтиб юборганимни ўзим қам билмай қолдим.

— Султонмурод? Ўзимизнинг... жиянимиз-а? — тоғамнинг кўзлари котиб, қорачиғи кенгайиб бора бошлади. — Ярамас! Мен уни шундай қўярканманми?! Ҳали шошмай турсин.

Мен ичим шувиллаб, кичкина тортиб кетдим: айтиб нима қилардим-а?

Чой кўтариб ойим кирдилар.

— Зерикмайгина ўтирибсизми, Қўлдошхўжа? Сиз бир пиёла чой ича тулинг, мен овқатга уннаб юборай.

— Майли-ю... бу ёғи қизиқ бўпти-ку, опа? — дедилар тоғам.

Мен пусиб кетарга жой топа олмай қолдим.

— Нима қизиқ бўпти? — Ойим чой қуйишдан тўхтаб, менга ўқрайиб қарадилар. Мен талмовсираб, секингина уйдан сирғалиб чиқа бошладим.

— Опамларниқига одам тушганини айтаман-да. Эшитган кулоққа яхши бўлмабди-ку.

— Ана шунинг учун ҳам бизни кўятуриб, у кишини кўчириб кетинг. Савобга қоласиз, — дедилар ойим.

Мен қия очик эшик тагидан кетолмай турибман. Тоғам тиззаларига шапатилаб, чуқур тин олдилар:

— Шунча тушунтирдим, авраб бокдим, ялиниб кўрдим, қани кўнсалар. Гоҳ биб-бинойи бўлиб, «Мен Мукаррам поччангнинг руҳини чирқиратиб кетаманми, қаёқдаги гапларни гапирасан!», деб қоладилар. Гоҳ айниб, йиғлаб берадилар. «Шу кеча Бахриддингинам келадиган. Ўзи келсин. Келиб келинни чимилдиққа опқирсин, иннайкейин...», дейдилар.

— Худонинг хоҳиши, нияям қилайлик. Ўзи сабр берсин ишқилиб.

— Айтишга осон, — дедилар тоғам хўрсиниб.

— Шукр қилинг, Қўлдошхўжа. Ҳамманларни териб кетса, нима қилардик биз?

— Ўшанда нимагадир тегмовди. Энди қўймайди, опа. Битта қўймай опкетайди! — дедилар тоғам қандайдир алам билан.

— Сизниям-а, Қўлдошхўжа? — дедилар ойим таш-вишланиб.

— Мениям, Ислом, Ақром, Исроилниям чақириб турибди.

— Битта суянганимиз сиз эдингиз...

— Шунинг учунам... кўзим очигида кўчириб опкетай, опа.

Мен «хўп демасинлар-да, девормасинлар-да», деб титраб турибман. Кўнгиллари юмшаб кетмасайди, деб кўрқиб турибман. Ич-ичимдан бир қалтироқ туриб келмоқдаки...

Шунча таваллоларим ҳам бир бўлди, ойимнинг бир оғиз сўзлари ҳам...

— Ундай бўлса, майлин, Қўлдошхўжа...

Эшик кесақисига суяниб туриб эдим, тиззаларим бўшашиб ўтириб-ла қолдим. Кейин — қанча ўтди — билмайман, ўша ичимдан бир нарса куйдириб-тошиб чиқа бошладую ўзим сапчиб туриб кетдим. Кўчагами, бир ёқларга қочиб боряпман-у, томоғимдан йиғи аралаш бир ғалати хўнгроқ босиб келяпти.

— Йўк-йўк, керагамас! Керагамас ҳеч!..

Тоғам алламаҳалда қайтиб кетдилар. Лекин мен қимирлаб ҳам қўймадим. Хайрлашмадим ҳам. Худди ер кўтармайдигандай қўшнининг боғ деворига чиқволганман. Ўтирибман миқ этмайин, минг йил қидирганда топишолмайдиган жойда — толлар орқасида. Яна оёғимни осилтирволганман. Жуда ботиб кетса, саланглатиб қўяман ё нариги томонга ошириб оламан.

Ойим хавотирланиб, қидириб чиқмагунларича кириб боргим ҳам йўк: аразим шунчалик!

Четидан бир бурдаси ушатирилган нондай кемтик ой холамларнинг хароба кўрғони устидан чиқиб келмоқда. Узоқда ёлғиз ит акиллаб, хаёлимни ўғирлайди. Толзор кўчамиз бошидаги кўприк остида қуриллаётган қурулдоқ ҳам ҳеч тинадиган эмас. Унинг сасими, нимадир ичимни сидирворай деяпти. Бу ёқда кўчиб кетаримизнинг хабарини эшитган каби баҳор кечасининг тентироқ шабадалари ўйноқлаб-ўйноқлаб келиб, пюҳи рўмолдайин майин «кафтча»лари билан юз-кўзларимни сийпалаб, овутмоққа бошлайдилар...

Мен эсам, тоғам опкелган радёлтошларидан ҳам кечвориб (қўлим етса, уйга киролсам, аллақачон ит-қитворган бўлардим), аразлаб ўтирибман. Ич-ичимдан хўрликми-хўрсиникми тошиб келмоқдаки, нарёғи йўқ. Х,атто шамоллар ҳам мени қўйиб, толлар устида хувиллаб, йиғламоққа бошлайдилар.

Тавба, тоғам шунинг учун келган эканларми? Айниқса, қилар ишни қилиб қўйиб, индамайин жўнаб к «борганлари, бир оғиз, у қани, жиян қани, демаганлари ҳаммасидан ҳам ўтиб тушяпти, алам қияпти.

Ҳа, у киши кетдилару мен қаламтарошини, наинки қаламтароши, унданам азизроқ нарсасини олдириб қўйган болакайдек бўлдим-қолдим. Мана, энди, кўзим жикқа ёшга тўлиб, кимсасиз бир кечада толзор кўчамизда тентираб юрибман. Сафсаргуллар яккам-дуккам хумчалай бошлаган ўша ташландиқ ҳовуз бўйларидан, томларию бўғотларини қизғалдоғу чучмома ўтлар босган кулбамиз атрофидан кетолмайман. Қизғалдоқ ўтлар шокила-шокила бўлиб хумчалаб ётибдилар, айна «қизми-ўғил» ўйнайдиган пайт. Биз эса, уларни очилишига ҳам қўймай, бузар эмишимиз, кўпориб ташлар эмишимиз!

Во дариг, ўзимиз бузганда шунчалик! Бошқа пайт — мажбурлаб кўчирилганлар, ота юртидан қувилганлар нима қилишган экан? Не қўйларга тушишган экан холаваччаларим? Султонмурод акам, Олим акамгилар?..

7. МИМИТ БУВА

Сигирни чимзорга арқонлаб, тол соясига ёнбошлаб олганман. Оқава ариқдан чопқиллаб тушаётган кумушдек тиниқ сув шалдираб, садафдек кўпикланиб ётибди. Ўша ёқдан ёввойи ялпиз хидига қўшилиб, бир салқин уфурадики, қўяверасиз. Соями, ўша ариқдан ураётган эпкини хуш ёқиб, аста чимга чўзилгим келади. Чўзилдим ҳам. Юмшоқ чимда хузурланиб бир думалаб олдим. Шунда бошим алланарсага теккандай бўлди. Ўнгарилиб қарасам, ўкиш китобим. Боя ташлаб кетганимча, ётган экан. Бағримни марзага босиб, ўрмонга кириб кетган қароқчи ҳақидаги хикоятни ўқий бошладим. Бир пайт Иззанинг нариги ёғидан биров чакириб қолди:

— Ҳов, эшон бола? Эшон бола-ёв?..

Қарасам — Мимит бува. Оқ-оппоқ қарибам сигир боқишини қўймайдиган киши. Сиддик арракашнинг боғи пастидан ўтган сўкмоқда турибди. Жуда художўй одам. Озгина текис жойга белбоғ ёйиб, мимитдай бўлиб намоз ўқиб ўтирганларини кўп кўрганман.

— Ассалому алайкум, — деб овоз бердим.

— Ҳа, ўтмайсизми биззи томонга? Зериктирмангда одамни, эшон бола!

— Сиз қатга кўнгансиз? — дедим.

— Ҳов, анов тутнинг соясидаман. Ўтинг, отамлашамиз.

Билдимки, ниманидир илиняпти.

— Ҳозир, — дея сапчиб туриб, пастга қараб югурдим.

Мирқобил бува сўзини икки қилмай борганимга эриб кетиб, қалтироқ қўллари-ла бағрига босиб қўйди.

— Оббо эшон болам-эй, катта йигит бўп қопсиз-ку...

Бу одам тоғаларим томонидан тушиб, мол боқиб кетишини биламан, лекин кимнинг бувасилигини ҳеч суриштирмаган эканман. Бизга у «анув бува» холос. Нонига шерик бўлганда элакишиб турамиз-у, бошқа пайтда парвойимизга келтирмаймиз. Биламизки, оқ яктак устидан қават-қават белбоғ боғлаб, қишин-ёзин калишда юрадиган бу мўмин-қобил чол бошқаларга ўхшаб бизни тергамайди ҳам, сўкиб қувмайди ҳам. Муштдек бўлиб, бир четда ўйинларимизни томоша қилиб ўтиргани-ўтирган.

У кишининг ола сигири ҳар йили мош сепиладиган сойликнинг пастида арқонлоғлиқ экан.

Ўша сойлик Иззага келиб туташадиган жойда катта ботқоқлик бор — биз сакрабам ўтолмайдиган ташлама. Шунинг четига кимдир бир вақтлар қатор қилиб, учта туту битта тол эккан. Тагига қуюқ соя ташлаб, одамни оҳанрабодек чорлаб ётибди. Бува билан иккимиз бориб, ўша ерга чўкдик. Бува уннай-уннай белбоғини ечиб, чим устига ёйиб қўйди. Битта зоғора нону устида бир сиқим майиз. Нонни синдириб, мулозамат қилди.

— Олинг, эшон болам, бирга тамадди қиламиз. — Кейин калта камзулининг чўнтагини кавлаштириб, иккита ёнғоқ олди: — Манг, эшон болам, чакиб юборинг буни. Умархўжа бувангиз эктирган ёнғоқлардан еб кўринг.

Ирғиб туриб, ёнғоқни чакиб келдим, лекин қулоғим остидан «бувангиз» дегани кетмасди. «Бу киши биззи буваларни кўрган одам экан-ку!..» Ийиб кетиб:

— Бува, сиздан бир нарса сўрасам, майлими? — дедим.

У киши елкамга қоқ кафтини қўйиб, илиқ жил-майди:

— Сўрай қолинг, эшон болам!

— Нимага нукул «эшон болам» дейсиз, бува?

Бир бурда сап-сарик зоғорани оғизга олиб борган жойида қўлини туширди.

— Эшон бола бўлганингиздан кейин эшон бола дейман-да.

Буванинг эркалаши менга мойдек ёқаётган бўлса-да, ортиқча хурматининг маънисига барибир етолмасдим. Бува ҳолатимни сезгандек, янаям тушунтирмоқчи юўлди:

— Саййидларга якин турасизлар, ахир.

Сутга қорилган талқондай бўй таратиб турган зоғорани ҳам унутдим. Бу ҳақда ойимлардан эшитганларим ёдимга тушди ва Мирқобил бува гўё менга йўқотган олтинимни топиб бергандай, қувониб кетдим.

— Сиз буваларимиздан қолган олтин китобни биласизми?

Бува дафъатан англаб етмади, шекилли:

— Қандай китоп? «Олтин» дейсизми, эшон болам? — деб сўради.

— Ҳа-да, етти пушт ёзилган китоб-чи.

Бува илиқ жилмайди:

— Шажара денг.

— Ўша-ўша. Кўрганмисиз ўшани? — дедим мен ирғишлагудек бўлиб.

Мимит бува бошини сараклатди.

— Нега? Ҳозир айтиб турувдиз-ку?

Бува «э-э» дегандай ўнг қўлини боши узра бир ғалати сермаб, энтикди:

— ...Аммо яхши эсламан, раҳматли Абдурахим эшон почча ўша шажарангларни дараклатиб бир нарсалар топган эдилар. Кўкалдошда шаҳид кетган Улуғхўжа бувангиз ҳақида, у кишининг мерган ўғиллари ҳақида кўп гапириб ўтирар эдилар. Биз сабоқ олгани бориб, эшитиб қолганимиз шу, эшон болам.

Мен негадир ҳовлиқардим:

— И-я, мерган ўғиллари борақанми? — дедим гўё илк бора эшитаётгандай. Сўнгра қаршисига чўккалаб, дедим:

— Ўша китобни топса бўлармикан?

У киши боягидай қўл сермади.

— Қай-да!

Мен энди бир учини топдим деганимда, бу жавоби ғалати эди.

— У кўм-кўмларда қаерларга кўмилиб кетди, ким билсин, эшон болам. Лекин... — дея бува нурсиз, сузук кўзларини жиддий қадаб, бир дақиқа жим қолди.— Лекин илоҳий китоблар билан қўшиб кўмилган бўлса, йўқолмайди. Худойимнинг ўзи асрайди. Яна ўзи билади, биз нимани билардик.

Ажабо. Шунча нарсани биладиган одам, биз нимани билардик, деб турса. Шундай оқ-оппоқ,

юзларидан ажойиб нурлар ёғилиб ўтирган одам... Онам айтиб берган Ҳизрнинг қиёфасидаги ёқимтой чол... (Юзига, кўзига қараб ўтирибман-у, бир нарсага чалғисам, худди йўқ бўлиб қоладигандай хавотирдаман...) шундай одам ҳам бизнинг йўқолган шажарамизни билмаслиги, бир ҳисобда, ҳафсаламни пир қилди. Лекин шажара ҳақидаги анув гаплари ажойиб эди! Қаерга кўмилган экан-а, эшон поччанинг ўша китоблари?

Бир қарқуноқ тепамизга учиб келиб, «қиёв-қиёв»лашга туттди. Ҳўв наридаги бедапояда аллақандай сариқ бошли жимит қушчалар саъва каби бири олиб-бири қўйиб, чулдираб ётибди. Иззанинг қайрилишида сув шалоплаб-шалоплаб қўяди. Баъзан шабада боғ томондан жийда гули ҳидиними-ей, бир тотли бўйларни келтириб димоққа уради. Кўринишдан мол боқишу намозини ўқишдан бўлакка ярамайдиган манави Мирқобил бува ҳар замон «олинг-да, эшон болам», деб дастурхонга қистаб қўяди. Унга сари мен қисиниб-қимтинаман. Бошқа пайтлардаги муносабатимни эслаб, уялиб ўтирибман. Бува бизни шунчалик кифтига кўтариб, «эшонболам»лаб турсаю мен арзитиб салом ҳам бермас эдим-а.

Сигирим зорланиб маъради.

— Мен борай, бува. Ҳали мактабга кетишим керак,— дедим рухсат сўраб.

— Майли-майли, эшон болам. Биззи томонларга ўтиб туринг шунақа, хўпми?

Мен Иззанинг тор бир еридан хатлаб ўтиб, югуриб кетдим. Шундай енгил эдимки, қалдирғочдай учиб кетсам мумкин эди. Илгари болалар билан қувлашмачоқ ўйнаганимда, Изза бўйидаги катта тепалардан пастга қараб чопганларимда шундай бўларди. Худди елкамдан қўш қанот ўсиб чиққандай, учиб кетардим! Ҳеч зог тута олмасди! Энди бирон кимсадан бирон ширин гап, ширин сўз, бирон суюнчли хабар эшитсам, бас, ҳозиргидай аҳволга туша бошлайман. Бир ёқларга учиб кетгим келаверади, келаверади...

8. МЎМИН ТОҒАНИНГ «МЕҲМОНИ»

Китобни қўлтиққа урганча, тарғилни етаклаб тегирмон йўлидан чиқиб борсам, Мўмин тоғанинг кўрғони олдида тумонат одам. Эркаклар сўкинган, хотин-халаж дарвозанинг жиловхонасига тикилволган. Ҳовуз бўйига тўпланган томошаталаб болакайларнинг-ку ҳисоби йўқ. Кимнинг қўлида сўйил, кимникида гаврон.

Сигирни ўрикка боғлаб, ўша ёққа югурдим.

Айримлар тол томонга хезланиб-хезланиб боради-ю, ўртадаги Мўмин тоғадан ўтолмай қайтади.

— Ҳой, чироғларим, ўлдириб қўясизлар. Буям худонинг бандаси.

Аммо Раҳматилла биргад кетмон дастани боши узра сермаб, шанғиллайди:

— Шу гал ўртага тушманг, тоға. Буларнинг бари бир гўр: аяганингиз сари кўзга чўп солади! Қўйиб беринг, онасини Учқўрғондан кўрсатворайлик.

Яқинроқ бордим. Ариқ бўйидаги ичи чириб тушган толга ёқавайрон, бошланг бир одамни арқон билан чирмаб ташлашибди. Ўласи қилиб уришган шекилли, боши кўксига осилиб ётибди. Гардану елкалари мўматалоқ.

Ўзим тенги бир боладан секин шипшиб суриштирдим:

— Нима бўпти?

— Том тешган экан, тутиб олишибди, — деди у кўзини чирмалган одамдан узмай.

— Бекор айтибсан, девол ошиб тушганакан. Ўзи айтди-ку, эшитмадингми? — деди ёнида турган бошқа бир бола.

— Куппа-кундузи-я?

— Ҳамма далага кетганини пойлаганда булар?

— Шеригиям бораканми?

— Ҳа, аммо оёғи чакқон экан, сурворибди.

— Ростдан-а?

— Толзор кўчада кетвотканини кўришибди. «Толзор» бизнинг кўча эди. Беихтиёр ичимга чўғ тушди. Асол холамларникига ўғри тушганини эсладим. Наҳот?..

— Ким экан? — деб сўрадим кўрқа-писа.

— Билмадим. Шеригини сотмаяпти, — деди Алиакбар ўғрининг оғзи маҳкамлигига беш кетиб. — Ўғри бўлсаям зўр экан!

Менинг хаёлимда эса, бир исм: «Наҳотки Султонмурод акам? — дейман. — Узи қолиб, шерик бошлаб кептими энди?.. Бўлакдир-э, ўлибдими?!»

Бу орада йигитлар яна норозиланиб, қизикқонроқлари шанғиллай кетишди:

— Кўйиб беринг-да, тоға. Шаҳдимизни ўлдирманг-да.

Сал ёши каттароқлари бўлак таклиф қилишди:

— Жилла курса, эшакка тескари ўтказайлик. Кўчани бир айлантирамизу кейин кўйиб юборамиз.

Мўмин тоға эғнида яшил тўн, бошида кичкина салла, ҳассага таянганча ўғрига «қалқон» бўлиб турибди. Афтидан, чекингиси йўқ. Кўйиб берса, одамлар бечорани тилка-пора қилиб ташлагудек алпозда.

— Кўйинглар, чироғларим, бир адашиб кепқопти бу меҳмон болам.

— Адашибдими? Меҳмонми бу, тоға? — деб йигитлар қулишди. — Насибасини еб кетсин бўлмаса.

— Еди-еди, қорни ҳам тўйди. Энди бу ёқларга бошқа йўламайди, — деди тоға.

Раҳматилла биргад яна ўртага чиқди.

— Ҳали гуноҳини ҳам тилаб оларсиз? Илгариги замон бўлса, бировнинг молига чўзилган қўлларини чошиб ташлардик! — деди у худди болтаси бор одамдай азот қўл силтаб.

— Ҳозирам чопиш керак! Биттасини ибратга чопсак, ҳаммаси ин-инига кириб кетади, — деди Ҳайбат акам билағонлик қилиб.

— Ҳозир бўлак давр-да, — деб қўйди бир чеккада, катта тўнка устида тамаки ўраб ўтирган пўчтачи Мирҳомид амаки.

— Бўлмаса, бошини силаб, яра-чақасини боғланглар-да, узр сўраб, жавоб бериб юбора қолинглар! — деб кесатди Ҳайбат акам.

Аммо Мўмин тоғанинг парвойи палак. Сўзидан қайтадиган сиёғи йўқ эди.

— Ҳеч нарсамизни олмаган экан, биз гуноҳидан кечдик, энди тарқалинглари сизлар ҳам, — деди қатъий кесиб.

— Хўп, биз рози, — деди Раҳматилла биргад, — фақат шеригини айтсин, қўйвормаган номард.

Шу пайт Ҳайбат акам дабдурустдан:

— Ҳа-ҳа, сўраб боқинг, балки Султонмуродни танир, — деб қолса бўладими. Менинг ғашим келди: зўрлаб бўйнига қўя қолинглар бундан кўра! Ёки Ҳайбат акам ростдан ҳам бир нарсани биладими?

Мўмин тоға ҳассасини қўлтиғига қисиб, ўғрига ўгирилди:

— Нима дейсан, меҳмон болам? Айт-да, кутул-кет булардан.

Чандилган одам бош чайқаб, нимадир деди. Овози ташига чиқмади ҳам. Раҳматилла биргад шовқин солди:

— Жонинг борми, ҳаммага эшиттириб айт! Бу гал аранг минғирлади:

— Ёлғиз ўзимман.

— Ёлғизсан-а, ёлғизсан! Кимни лақиллатмоқчисан! Мана сенга, ўғри!

Қанаққиб айланишиб бориб қолди — билолмай қолдим: Ҳайбат акам унинг юзига қулочкашлаб тортиб юборди. «Меҳмон»нинг боши икки айланиб кетди-ёв. Биз болалар кўрққанимиздан «хув-в» тортвордик. Яна битта урганида борми, боши сапчадек узилиб

кетармиди?!

Мўмин тоға ҳассасини кўтариб, Ҳайбат акамни қувиб берди.

— Қоч бадбахт! Қачондан бери йиқилганни тепадиган бўлдинг?!

— Узр, тоға, узр. Ўзимни тутолмай қопман, узр, — Ҳайбат акам кўлини кўксига қўйганча, тисарилди.

Энди Мўмин тоғанинг ротакам жаҳли чиқди:

— Боринглар ҳамманг! У сенларникига келганми, меникагами? Намунча бағритошсанлар?!

Боядан бери шанғиллаб, ҳеч кимга сўз бермаётган Раҳматилла амакию Ҳайбат акамлар дамлари ичига тушиб кетди. Одамлар жим-жим тарқай бошладилар.

9. ПЎЧТАЧИ АМАКИ

Биз болалар томошанинг тез тугаб қолганидан афсусланиб истар-истамас жиларканмиз, йўл ёқасидаги тўнка устида ҳар доимгидек мийиғида кулиб ўтирган қув пўчтачи амаки кутилмаганда шарт ташландию биттаамизни тутиб олди. Сўнгра «Чини-мини, хўп!» деб кўлини ўйната-ўйната ўша боланинг кўйнига тикди-да, у ердан бир нарса чиқарди. Қитиғи келган шеригимиз қикир-қикир кулиб, қийшонглаб турарди.

— Манг, полвон бола, сўриб кўринг-чи, сузмангиздан қанақа курут чиқибди!

Курутни кўриб, ҳаммамиз ўралашиб бордик.

— Қаний? Қаний?..

Бола курутни ҳайратланиб ҳам иккиланиб олди. Кафтида айлантириб, ротакамми, ёлғондакамми эканлигини то билгунча... бир олғир човут солиб, олиб қўйди ва шу заҳоти оғзига тикди.

— воой, зўр-ку, қаймоқнинг ўзи! — деди кўзини сузиб.

Буни кўриб, қолган болалар ҳам Мирҳомид пўчтачини ўраб олдик:

— Менгаям беринг...

— Менгаям «чиқариб» беринг.

— Жо-он амакижон...

Амаки бирдан яйраб кетди ва тамакисини четга итқитиб, кимга курут, кимга ёнғоқ, кимга эса майиз чиқариб бера бошлади. Қизиғи шунда эдики, у «Чини-мини, хўп!» деб туриб, кимнинг боши, кимнинг гардани, яна қай биримизнинг биқинимиздан бирор нарса «пайдо қилар», ҳар гал бизлар шод қийқирар эдик. Ҳозиргина рўй берган ҳодисаларни — Мўмин тоғани ҳам, шаҳарлик «меҳмон»ни ҳам, ҳалиги можароларни ҳам унутиб юборай дебмиз.

10. КЎЗИРЛАР

У ёқда Мўмин тоғанинг дароз кампирлари бир коса айронми, қатикми кўтариб чиққан, энди чол-кампир «меҳмон йигит» устида ўлиб-тирилиб ётишар эди. Адол опоқининг дўриллаган овозлари бизгача эшитилиб турибди.

— Ҳой болам, манавини бир симир. Ичгинанг узилиб ҳам кетгандир сангинани. олол, холанг қоқиндик.

Тоға уни толдан ечар-ечмас Адол опоқи ҳали унинг мўматалоқ елкаларини силаб, ҳали ёқаларини тўғри-лайди. Ўзича жавраб, куйиб-пишади:

— Кел-кел, қаддингни кўтарақол, холанг бўйгинангга қоқиндик. Ол буни. Малҳам бўлсин. Сан кўр-ман кўр бўлиб кетгин, илоҳим.

Шаҳарлик ўнг қоши устига тушиб бораётган сочини селпиб, косани олди ва қўшқўллаб тутганча, ютоқиб ича бошлади. Ўзиям бўлари бўлиб, ичгинаси куйиб кетган экан, қатикни бир кўтаришда сипқориб, ҳузурланиб туриб қолди.

Мен унга қараб, қотиб қопман. Ажабо, у қатик ичдими ё бошқа бир шифобахш нарсами ичди! Бир коса қатикдан одам шунчалик тирилик қоладими? Кўзларимга ишонолмасдим. Боя калтак остида шунча кичкина тортиб кетган эканми, қаршимда оёқ-қўллари узун-узун, ўзи нортуюдек бесўнақай, дароз одам бўй ростлаб борар, унинг лаблари дўрдоқ-дўрдоқ, бурни ҳам ўқлоғидек бор эди. Фақат, ҳадеб қоши ва кўзи устига сирғалиб тушиб бораётган сочини демаса, ўғри сиёғи йўк.

— Мана, хола, темирга сув бергандек бўлди! — деди у ахийри косанинг юқини ҳам қолдирмай.

Адол опоқи яйраб кетди:

— Холанг айлансин, қатик ош бўлармиди, уйга кир, уйга. Санга лойиқ бирон нарса топармиз.

Тоға ҳам қайтиб, ичкарига қистай бошлади.

— Юр, меҳмон болам, жилла қурса, бир пиёлагина чойимизни ичиб кет.

Шаҳарлик хижолатга ботиб илжайди. Лекин ҳолати шундайки, яна сал қисташса, кириб борадиган. Майли, бугун сизларга ўғил бўлақолай, буюринг, ўтинингизни ёриб берайми, ўғирингизни янчишиб юборайми, деб эргашгудек. Шунақа эриб турибди.

Аmmo шу тоб Иззадан чиқавериш йўлдаги Қоровултепа орқасида чанг-тўзон кўтарилиб, араванингми, ниманингдир шалдираган шовқини эшитилди. Ва ҳеч қанча ўтмай, тепа орқасидан қўш отли узун арава отилиб чиқиб, тўғри шу ёққа бостириб кела бошлади.

— Уни қаранглар, боллар, уни қаранглар! — деб қичкириб юбордим.

Чиндан ҳам уларнинг келуви, келувидан ҳам бурун арава устида туриб олиб, қив-қивлаб қичқирувлари бир ғалати эди.

— Парпининг чапанилари-ку, — деди пўчтачи амаки ўтирган ерида.

— Вой, ростданам ўшалар!

Гурра кўзғолиб, ўша ёққа югурдик. Мен ҳаммадан орқада эдим. Негадир анув шаҳарликдан кўзимни узмасдим. «Қочса-чи, бир ёққа уриб кета қолса-чи!» дердим. Қаёқда, қилт этмай турибди. Мен ҳам беихтиёр тўхтаб, уни кузата бошладим.

«Меҳмон» аравани кўргач бир сергак тортдию нима гаплигига тушунди. На ўтақаси ёрилди, на қалтираб қолди. Қайтага тийраклашиб, Мўмин тоғага яқинлашди. У кишининг елкаларидан энгил қучди-да, қулоқларига бир нима деб, сўнг анҳор ёқалаб тисарила бошлади.

Адол опоқи ичкаридан ҳайхайлаб чиқиб келди:

— Ҳай болам, қаёққа борасан? Кир бу ёққа, рўпара бўлма шуларга.

— Майли, хола, хижолат чекманг, — деди у ва айқириб оқаётган анҳордан қоплондай сакраб ўтиб, ховуз бўйига чиқиб борди.

— Вой, сани қара-ю. Тайёр жой туриб... — деганча қолаверди Адол опоқи. Сўнг чолига қаради: — Ҳой, чақирсангиз-чи уни ҳалиям...

Ҳассасини дўқиллатиб, Мўмин тоға анҳор ёқалаб бораверди:

— Ҳамонки уйга кирмадинг, ана, масжидга ўт. Хонақога кириб кет, болам. Худонинг уйига бостириб киролмайдилар, бор, — деб қистай бошлади.

«Меҳмон» аравадан кўз узмай, қиямалаб-лапанглаброқ бораркан, тоғанинг кўнгиллари учунми, бош силкиб, бир нималар деди. Лекин ўзи масжид қолиб, катта кўчани кесиб ўта бошлади.

Бу орада шалдираб келаётган қўш отли арава ўрикзордан ўтди. Йўл четига тизилишган болақайлар гурра унга эргашдилар. Бунга сари арава устида турволган йигитлар (нима бало, роса қимизхўрлик қилиб ётишганми) қийқириб, отларни баттар тезлашади. Аравақаш тизгинни силкилагани етмагандай, арқон учини боши узра қамчидай чир айлантириб, шотига чарс-чарс уради.

— Ҳа-а, жониворлар! Қадами шамолдан тезлар! — деб қийқиради.

Менинг ичим тошиб боряпти. Қорасини ўчирса, ўчириб кета қолмайдими анув шаҳарлик! Қодир амакининг деворидан липпа ошса-ку, олам гулистон! Ҳеч бўлмаса, Мирҳомид амакинигига уриб кетмайдими!

— Эҳ, кайсар-а, — деб тоға ҳам ярим йўдда тўхтади, — бошига яна ташвиш сотиб оляпти.

Адол опоқи липпаларини туширганча жовуллаб кўчанинг ўртасига довур тушиб бора бошладилар:

— Ҳой чол, ҳой Тўлавоё, бу ёққа қаранг. Қайтаринг бу ер ютқурларни. Бир балони бошламасинлар, ахир.

Мен ўтакам ёрилиб, олдиларига учиб бордим.

— Қочинг, опоқи, қочинг. Тўхтаса, ўзи тўхтади, — деб бақирдим.

Яхши ҳам чопиб тушганим: отлар ҳуркиб, аравани бедапоёга суриб кетдилар ва биз қутулиб қолдик. қолаверса, аравадагилар то ўзларини ўнглаб олгунча бояги шаҳарлик етадиган жойига етиб олади, деб суюндим. Лекин қаерда!

Хирмонтепага кетадиган кўча ёқасида, анҳор бўйига чиқиб, бемалол юзини чаяпти. Ҳар замонда бу ёққа кдраб-қараб қўяди, холос. Шошмайди ҳам, қочмайди ҳам, Роса дарди бедаво экан-ку бу одам!

Хайриятки, ҳалиги ҳовлиқмалар ҳозирча шаҳарликни кўришгани йўқ. Аравадан сакраб-сакраб тушиб, отларнинг бошини қайириш, бир амаллаб кўчага олиб чиқиш билан оворалар.

Улар аравани қайтариб чиққанида шаҳарлик бир хатлаб анҳордан ўтган, Қодир амакининг наҳралаи деиорига қараб юрган эди.

Наҳрадан ошиб ўтса, қутулади. Аммо у наҳрага оориб тўхтади, чўнтагидан бир нарса олиб, бамайлихотир тамаки ўрай бошлади. Ана холос!

Бу орада яқтак устидан тўн кийиб, қийиқ боғлаган қизил этикли чапани йигит гўддаиб, тоғанинг олдига чопиб келди.

— Ҳов амаки, қани меҳмониз? Ё қочирвордизми? Тоға ёқтирмайгина:

— Ўзинг кимсан? Сени ким чақирди бу ерга? — деди.

— Бизми? Парпининг йигитларимиз. Танимадизми? Тоға унга бошдан-оёқ разм солиб, кесатди:

— Хоннинг чопари эмасакансан-ку, шундоқ гапиравур-да. Худди мен Парпингни билмайдигандек.

— Билсангиз, биз сиззи ҳимоя этип келдик. Якка-боққа бесўроқ киргани кўрсатинг бизга. Оёғини синдирайлик биз! Қани у? — деди ҳамон баландддн келиб.

Мўмин тоға жавоб бергунча бўлмай, бир болакай ҳовлиқиб кўрсатиб юборди.

— Ана-ана! Кўчанинг нари ёғида! Ўтиб кетди сизларни кўриб...

Тизгин бўшалиб, арава жилди. Йигитлар икки ёқдан «меҳмон»ни ўраб бораверишди.

Адол опоқи қарғаниб, жовуллаб берди:

— Ордона қолсин Парпинг! Энди ҳимоячи бўп қоптими?

Учинчи йигит аравани кўчанинг бошига буриб, туша бошлади. Бунгача қизил этиклиси кўприк устидан ўтиб, қайнаманинг нариги бошига етди.

Биз ҳам ҳовуз бўйи билан катта кўчага чопдик. Эрта кўкламдаёқ кесилиб, ходаси ишқомга ишлатилиб кетган толлар текис кўклаб ётибди. Тағларига сават кўтарган хотинларнинг соясидай соя ташлаган.

Биз ўзимизни шу сояларга олиб, кўзирларнинг олишуви канақа бўлишини пойлаб ўтирибмиз. Биринчи бўлиб қизил этикли йигит чираниб борди. Тўнининг бир барини белбоғига кистириб олибди.

— Яхшиликча ўт баққа, хўв ҳезалак, — деди ҳали кўприк устидалигидаёқ.

— Керак бўлса, ўзинг ўт. Ўтиб кўр, — деб жавоб қилди шаҳарлик ҳам. У ўша-ўша тамакисини буруқситиб, наҳрага суялиб турарди.

— Ўтсам, кўрқаманми сендан! Гавдангга ишонма, букри туя. Сен лўк-лўк этгунча... — деб кулди қизил этикли. Унинг тутаманга гапини бу тугатди:

— ... мен думингни тугаман-қўяман!

Қиқирлаб кулиб юбордик. Қизил этиклининг ори келдими, бизга бир ўқрайиб каради-да, жаҳл устида тисарилиб, анҳордан бир хатлаган эди, анча нарига бориб тушиб, мункиб кетди. Шунда шаҳарликка Худо берди. Тамакисини қаёққа итқитди, қизил этиклининг тепасида қандай пайдо бўлди — кўрмай ҳам қолдим. Кўрганим — тўнию яктагидан кўшиб, гарданидан азот кўтариб турар ва бояги чиранчиқ унинг кўлида мушук боладай типирчилар эди.

— Қўйвор, номард, фирром экансан. Мард бўлсанг, ўртага чик, ўртага, — деб хирилларди у.

— Битталаб сувга пишаман ҳаммангни! Итнинг боласидай ваканглаб қочмаганигни кўраман! — Ша-ҳарлик меҳмон шундай деб қизил этиклининг бир итқитган эди, анҳор ўртасига шалолаб тушди ва анчагача ўзини ўнглай олмай қолди.

Биз ўрнимиздан сакраб тура, қай биримиз кўприк устига, қай биримиз нариги бетга зингилладик.

Аммо шу топ аравакаш кўприк устидан ўқдай учиб бориб, шаҳарликнинг орқасидан чунонам калла қўйдик... ўлди, деб юбордим мен. Аммо шаҳарлик ўзини гўлликка солиб турган экан, усталик билан бир чап берган эди, аравакаш демагани пешонаси билан ер сузиб туттди ва инграб юборди. Шаҳарлик уни ҳам гарданидан боягидек даст кўтариб, анҳорга итқитди. Айни шу дамда учинчи шериклари ўқдай етиб келиб, ўхшатиб тушириб қолди. Биз азбаройи кўрққанимиздан улув тортиб юбордик. Касофатнинг зарбаси қаттиқ бўлган шекилли, шаҳарлик уч ўмбалоқ ошиб кетди, лекин охириги дақиқада коптоқдек сакраб турди ва учиб орқасига қайтди. Чапани ҳатто эсини йиғиб улгурмади. Шаҳарлик уни бўксаси билан чунонам тур-тиб, учуриб юбордики, уч метрча нарига бориб тушди. Бу билан кифояланмай, устига бостириб борди-да, ордан даст турғазди ва чап кўлининг орқаси билан даҳанига бир тушириб эди, чапани деганининг эси оғиб, орқа-олдига қарамай қоча бошлади.

— Қанисан қолганинг! Битталаб қиймалайман энди! — деб ер тепинди шаҳарлик ғазаб ичида.

Шерикларига шунинг ўзи етарли бўлди. Сувдан чиқа, қочиб бердилар. Шаҳарлик қочаётганларнинг кетидан уч-тўрт кадам кувиб ҳам қўйди:

— Ҳе, устозингдан ўргилдим сен ҳезимларни! қўлимга тушларинг, нима қиларканман!

Улардан бири жон ҳолатда аравага ташланиб, тизгинни қўлига олди. Қизил этикли ҳам, бошқаси ҳам итирмон кўчага бурилган арава орқасидан чопди.

— Ҳой, шошма, дўпинг қолди, олакет, — деб атай ҳазиллашди пўчтачи.

Биз хахолаб кулиб юбордик.

11. БУ КУН ҚАНДАЙ КУН ЎЗШ

Болалар чуғурлаша бошлади:

— Қойи-ил!

— Зўр эканми! Бир ўзи учтасига бас келди-я!

— Аммо-лекин қотирди. Ана, йигитнинг гули! — деди кулиб пўчтачи Мирҳомид амаки. Сўнгра шаҳарликка юзланди: — Бу кутурганлар ўзини шу даҳанинг кўзири биз деб билади. Сен, ука, яхшиси булар билан ўчакишма, булар худонинг бошли-кўзли бир балоси.

Бу орада Мўмин тоға ҳам шу ерга етиб келган эди. Шаҳарлик читтонни яна йўлга солмоқчи бўлди:

— Мирҳомид тўғри айтди, меҳмон болам. Ё тез кетиб кутул, ё менинг айтганимга кир. Маъкулгина йигит экансан. Хўп де, бизгаям жабр қилма, ўзинггаям, — деди ялинчоқ оҳангда.

Шаҳарлик анҳордан хатлаб бу қирғоққа ўтди.

— Жабр дейсизми?

— Ҳа-да, улар у ёқдан ҳали нечтасини бошлаб келар, сен ҳам бу ёқда қараб турмассан, икки ўртада қирғин чиқадими? Қўй, кимга керак бу машмаша? Ўртада қон тўкиладими? Эшитган қулоққа яхшимас. Қолаверса, мусулмон фарзандисизлар. Муржумонда шунақа иш бўпти, деса, бизга уят.

— Унақа ниятим йўқ, ота. Сизларни уятга қолдиргунча... ўлганим яхши, — деди у кутилмаганда.

— Сен шунақа дейсан, лекин Парпи — Парпи-да. Бекорга бебахт деб атабмизми? — деди Мирҳомид амаки.

— Бебахт? — Шаҳарлик гўё муҳим бир сўз эшитгандай сергакланиб, бир пўчтачига, бир Мўмин тоғага қаради. Кўзлари ярқ очилган, юзларида эса, бир ғалати ифода — хижолатми-ей, уятми-ей...

— Асли бадбахт, лекин одамлар уни бебахт атаб юборган.

— Ўзиям биладими?

— Билмай нима?! Лекин кўкси кирлаб кетгач, ор нима қилади? Номус нима қилади унда? — деди Мўмин тоға хассасининг учи билан ер чизиб. — Иймон ҳам унақа кўкракни тарк этади, бўтам.

— Унда, бунақа кимсанинг жазоси нима, ота?

Биз болалар ҳамон томошабинмиз, унинг гапларига ҳайрон қолиб, миқ этмай турибмиз.

— Бунақа одамнинг бетига у дунёда Худоям қарамайди. Бу дунёда ит ўлимини топиб кетади, агар вақтида кўксини ҳаромдан тозаламаса. Худойимнинг каломи ўтиришиб, иймони қайтиб келмаса. Ҳаром мол, ҳаром ризқ шунақа ёмон нарса, — деди тоға.

Шаҳарлик бир зум ғалати ўйга толиб қолди ва кескин бошини кўтарди.

— Тавбаям... фойда бермайдими? — деди кўзлари жавдираб.

— Нега фойда бермасакан? Тавбадан улуғ нарса борми дунёда?! Худойим ўз номи билан гофурур роҳиймдир.

— Агар одам ўлдирган, талаган, бировларни қон қақшатган бўлса ҳамми?

— Қайтиб бу кўчага кирмаслик шарти билан, жоиз. Худойимнинг даргоҳи кенг, тавба қилган банданинг гуноҳидан ўтаман, деган ҳақ ваъдаси бор. Тавбанинг эрта-кечи йўқ, ўғлим.

— Унда дуо қилинг, ота, — деди шаҳарлик кутилмаганда кўлини очиб.

Биз ҳайрон қолдик. Ҳатто Мўмин тоға шошиб қолдилар.

— Ҳа, бўтам, қаёққа шошмасанг?

— Борай, — деди у аччиқ жилмайиб, — ўшаларингизга йўлиқиб, яна гуноҳкор бўлиб юрмай.

— Ўзинг биласан, меҳмон болам, — деб тоға хассасини билакларига илдилар-да, кўлларини очиб қиблага қараб дуо қила бошладилар. Узоқ дуо қилди. Лабларига титроқ кирди. Дуога очилган бармоқларига титроқ кирди.

Кўшилиб, биз ҳам юзимизга қўл тортдик. Кўриб турибман, шундай қаҳри қаттиқ шаҳарлик ҳам аллақандай мутаассирланиб туриб қолган эди.

— Раҳмат, бува, — деди ўша-ўша таъсирланган овозда, — рози бўлинг... ҳаммасига.

— Рози бўлмай нима! Розиман, — деди тоға, — яхши боргин.

— Яхши қолинг. — У бошқа ҳеч нима демай, анҳор ёқалаб, Хирмонтепа томонга кета бошлади.

Пўчтачи амаки уйига кириб кетди. Тоға ҳовуз бўйидаги кичкина масжидга қараб юрди. Биз эсамиз, чағир-чуғур билан бир-биримизни уриб-енгиб, бояги жанг тафсилотларига тушиб кетдик. Бир ўзи учтасини чалпак қилиб ташлаган одамни умримиз бино бўлиб кўрмаган эдик. Кўриш қаёқда, эшитмаган ҳам эдик. Биримиз олиб, биримиз қўйиб ётсак, билмайман, қанча вақт ўтган (ишқилиб, Мўмин тоғадан дуо олган меҳмоннинг қорасиям кўринмай кетган эди),

Тегирмонкўчада от чоптириб келаётган отлиқ кўринди. Ким бўлди экан, деб яна шошиб қолдик.

— Парпи бебахт-ку?! — деб ваҳима қилди кимдир.

— Ҳа-ха, боя кўрувдим. Тегирмоннинг тепасидаги шийпонда маишат қилиб ётишувди улар, — деди бошқа шеригимиз.

Биз гуриллаб ҳовуз бўйига чопдик ва толларга суяниб ўзимизни гўё панага олдик. Овозларимиз ўчди, толларга қапишиб кетдик. Нафасимиз ҳам ичимизга тушган. Ҳазилми, қаршимизда биз номидан ҳам кўрқадиган ўғрибоши... Устига эгар ҳам урилмаган отни қичаб келаётир.

У Ҳайбат акамчалик ҳайбатли бўлмаса-да, асов от устида кўндокдек ўтириб, уни чаптаст чоптириб келар, юпқа тўнининг барлари қуш қанотидек шамолда пирпирар эди.

Отлиқ катта кўчага етиб-етмай жиловни бир тортган эди, от туёқлари остида ер қарсиллаб, чангиб кетди, ўзи боши қайрилиб чир айланди. Отдан ҳам бурун эгасининг важоҳатидан кўрққулик эди. У атрофга олазарак назар ташлаб, бир тирик жон излар, лекин кўзига қон куйилганми, ҳеч нимани кўрмас эди.

Кейин бирдан кўприк устида ўзича валдираниб турган Мирзараҳимни сезиб қолдию отнинг бошини ўша ёққа бурди. Уни танидими-йўқми, билмайман, лекин от билан тўғри бостириб бориб:

— Қани у зўр? Қаёққа пусиб кетди, айт, — деб ўдагайлади.

Мирзараҳим нимани кўрибди?! Эндигина уйдан чиққан бўлса?! Қолаверса, унга ҳаммаси барибир — Парпи ўғри бўладими, Ҳомид раис бўладими, оғзига келганини қайтармайди. Ҳозир ҳам дабдурустдан лабининг четида ярим ишшайганча ўзича қўл силкилаб:

— Қаёққа кетарди, кетти, қайтиб бўпти, — деди, — тамом-вассалом.

Охирида ҳиҳи деб кулиб ҳам кўйди.

Кўриб турибман. Парпи бебахтнинг жаҳли бошига тешиб, бўғриқиб кетди. Мирзараҳим бечорани қамчилай кетмаса деб турибман. Йўқ, тагидаги от типирчилаб, у отга алахсиди ва жиловни қўш қўллаб тортиб сўкинди.

— Ўғри қаёққа кетди деяпмай сенга, қанақа галварссан?

— Кет-ти, Чўпонотадан нари кет-ти. Боравуринг, етволасиз.

Биз анграйиб турарканмиз, Мирзараҳим ўзи қайси хаёлда, Чўлпонотанинг йўлини кўрсатди-юборди.

— Шундай демайсанми, эси паст! — дедию Парпи ўғри отининг бошини катта йўлга¹⁰ буриб, қамчи босди. От туёқлари остидан чанг сачратиб, тупроқ кўчадан чопди. Биз кўча ўртасига — Мирзараҳимнинг олдига тушиб бориб, ҳар чеккадан алқай кетдик.

— Бопладинг, Мирза! Қойилмиз сенга!

Болалар унинг узун-узун қўлларига осилиб, елкаларига қоқишаркан, у таъсирланиб ишшайди:

— Рост-да, окам ҳали қайтмайдилар...

Тавба, дедим мен ёқамни ушлаб, ҳамма нима ғамда-ю, у кимни айтяпти? Яна вақтида бунинг рўпара бўлиши-чи?! Қанақа тасодиф бу?

Секин тарқалиша бошладик.

Мен сигирни уйимиз орқасидаги қантак ўрик тагига қозиклаб, эшикка чопдим. Тамбани суриб ташлаб, китоб-дафтарларимни олгани ичкари уйга югурдим. Кирдим-у, кирган жойимда қотдим. Уй ўртасида, арслоннинг ўлигидай чўзилиб, биров ётар эди! Боши остида битта ёстик, ўзи тақир гиламга юзтубан чўзилганча ухлаб қолибди.

Кўрқа-писа айланиб ўтиб, юзига қарасам... Султонмурод акам!

Э қойил! У ёқда шеригини (агар шериги бўлса) Парпи бебахт демаганлар яниб-излаб

¹⁰ Ҳозир ёлғиз ўша Катта кўча омон қолган. Трамвай йўли бўлиб. У сўлим Манзил ва гузарлар — Чўлпонота ва Октепадан бўлаги, Боғча ҳам, Муржумон ҳам, Яққабоғу Новза ҳам ном-нишонсиз йўқликка кўчдилар (*Муаллиф*).

юрибди, бу ёқда бу кишим уйқуни уриб ётибдилар!

Мен мактабга кетворишимниям, далага — оймнинг олдиларига чопишимниям билмасдим.

12. ТУН ПОШШОСИ

Ўпкам оғзимга тикилиб, мактабга етиб борсам, аллақачон ҳамма синф-синфига кириб кетибди. Ҳовлида бола зоти йўқ. Лекин бизнинг синфдан аллақандай ғовур-ғовур келади. Муаллим Саид Ғани домла йўқ эканлар, бир синф болани битта дарсхонага қамаб қўйишибди. Чағир-чуғур авжида: ким гурпаклашиб, ким гап талашган, нақд бозор. Эшикни шарт очиб, Саид Ғани домладай, панг овозда:

— Салом, болалар! — дедим. Ҳамма жой-жойига чошиб, тикка бўлди. Беихтиёр:

— Салом, маълим! — деб юборишди.

Кейин алданганларини кўриб, ҳар чеккадан талай кетишди:

— Қитмир! Ушла уни!

— Саломингни кўрсатиб қўяман!

— Сен ҳам қўлга тушарсан!

— Бошига сол, Аҳмад, бошига, ўша китобинг билан. Ақли кирсин.

Одатдагидек «Иккинчи қилмайман» билан зўрға қутулдим. Шу пайт эшик очилиб, заҳар муаллим Ҳуснитдин аканинг қораси кўринди:

— Ойиларингнинг уйими, бозор қиласанлар? Дарс ўтгани қўясанларми-йўқми?! — деб ўшқирди.

Ҳозиргина бозор қилиб ётганлар бирдан пусиб қолдик. Ҳуснитдин муаллим бўшашди.

— Маълимларинг топшириқ билан кетган. Боравурларинг, озодсанлар! — деди-да, бурилиб чиқди-кетди.

Уйга келсам, Султонмурод акам ҳали ҳам донг қотиб ухлаб ётибди.

Бир итимиз бўларди, Йўлбарс деган. Кун бўйи бир кунжакка кириб ётиб, кечаси бўлди дегунча, изғиб кетарди. Унга «Бойўғли» деб от қўйволган эдим. Буям ўша «тун пошшоси»га ўхшайдими, нима бало?

Жилдни токчага ирғитган эдим, патнис даранглаб кетиб, тун пошшоси илкис бошини кўтарди. Бирпас гарангиб турди-да, кейин таниб қолиб, жилмайди:

— Ҳа-а, пакана пари, келдингми? — Туриб ўтирди. Ёстиқ изи тушиб қолган чўзиқ юзини ишқаб, керишди. — Мактабингга бормай, нима қип юрибсан?

Ғашим келиб, юзимни бурдим: «Саккизинчига ўтсам ҳам, пакана пари эканман-да?» У кулди:

— Ҳа, оринг келдими, пакана пари?

— Келса, сизга нима? — деб тўнғилладим.

— Келгани яхши. Ор — йигитнинг кўрки. Демак ўсаяпсан.

Бу гап ёқиб, ғашлигим тарқалди. Султонмурод акамнинг келбати чавандозларникидек эди. Чайир. Қирғий бурунли. Лабининг устидаги калта мўйлови бир ярашибди. Шу туришда тўн кийиб, чаккасини дурра билан танғиб олсам, улоқчининг ўзи. Лекин ҳозир шаҳарча кийинган, устига-устак, бошланг, сочлари жин-галак эди. Эғнида бу томонларда ҳали расм бўлмагани ироқи гулли ёқасиз қўйлак. Ипак боғичлари бир чиройли...

Ўрнидан туриб, бўйи шифтга етгудек бўлиб яна керишган эди, кураклари шиқирлаб кетди. «Вух» деб қўйди-да, ювингани ташқарига чиқди. Орқасидан сукланиб қараб қолдим.

Аммо шундай одамнинг қилиб юрган ишлари... ғалати. Наҳотки ўша кўчага кириб кетган? Яна, ор ҳақида гапиради.

Султонмурод акам тушиб борган ҳовузнинг уч тарафини толлару ажойиб сариқ сафсар гуллар тутиб, чакалак бўлиб ётарди. Толнинг очилиб қолган илдизлари зина бўлиб қолган,

овлоқ, ажойиб жой эди. Султонмурод акам ўша ёқда аллавақтгача қолиб кетди.

Ниҳоят боғ эшигимиздан қайтиб кирганида, мен ҳам ҳовлида ивирсиб юрардим. Келиб, супа ёнида тўхтади. Сўрига, унинг орқасидаги ишкомларга суқланиб боқди. Қилт этган шабадага ҳам дувва-дувва тўкилаётган узум гулларини ҳовучига йиғиб ҳидларкан:

— Оҳ-оҳ, бўйларингдан! Маст этаман дейди-я, пакана пари! — деди ҳузурланиб.

Мен унинг устидан кулдим: шахарли акам-э!

— Уйнинг орқасига ўта кўрманг унда. Холаваччам ялт этиб қаради:

— Нега, пакана пари?

— Жийда гулининг ҳидидан бошиз айланиб кетмасин яна...

У суйиб елкамга қокди:

— Ҳа, сен писмиқ, мени шахарчига чиқариб қўйдингми ҳали?!

— Бўлмаса, нимасиз? Далачимидиз?

— Оббо сен-эй, Яккабоғдаги кўрғонимиз эсингдан чикдими? Бўлиши мумкин, бўлиши мумкин. Унда сен кўйлагингнинг орқаси тугиғлик юрардинг, пакана пари,

— Нега энди, яхши эслайман.

— Нимани эслайсан?

Эслаб қолганларимни санашга тушдим:

— Улоққа борганмиз, деворга чиқволиб, томоша қилганмиз...

— Эй, зўрсан-ку! Ўша улоқ бериладиган бедапояни биламан дегин?! — Қизиқиб кетганидан, мени кучиб, кифтимга бир туширди: — Эшигимизнинг рўпарасидаги сайхонликни айтяпсан-да?

Мен бош силкидим. Сўнгра ҳовлиққанча бир воқеани ипидан-игнасигача айта бошладим.

— Бир маҳал, денг, бир қизил от тўғри бизга қараб эгасини опқочиб келаверди. Орқасида бир гала от. Ҳамма: «Ушла, утпла!» деб қийқириб, уни қувиб келяпти. Биз девор наҳрасида тикка турволганмиз. Шунда биров «Қо-ош!» деб бақирдию...

— ... сизлар ўтакаларинг ёрилиб, ўзларингни ҳар чеккага отдиларинг ва...

— ... бояги қизил от ўша наҳрадан сакраб, ошиб кетса, денг...

— Қувиб келаётганлар қамчиларини тишлаб қолавурдилар, қизил отлиқ Қангли йўлига чиқиб кетворди... шундайми?

— Эсларкансиз, — дедим хотирасига беш кетиб. Султонмурод акам хандон ташлаб кулди:

— Нега эсламай? Ахир, улоқни илиб кетган ўша Тўлабой козоқ эди-да?!.

Шунисини унутган эканман. Кўзимни яширдим. У елкамга қокди:

— Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси... Муҳими, кўрғонимизни биларкансан. Борганакансан у жойларга... Қани, яна нималарни эслаб қолгансан? — деди у бирдан эрка-лаганнамо оҳангда.

— Яна... яна боғларингизга маймунжонхўрликка тушардик.

— Этакданми? Булбуллар чах-чахлаб ётадиган жойдан? Топдимми?

— Топдиз. — Мен қимтиниб бош силкидим, у эса хурсанд бўлиб кетди:

— Мен, тамом унутворишди, деб юрибман, ким ҳам эсларди, дебман. Жилла курса, сен биларкансан-ку, пакана пари. Айт, жоним, яна бир нималарни эслаб мени хурсанд қил.

Шундай нигоҳ ила тикилдики, беихтиёр яна хотирлай бошладим.

— Кейин... каттакон кўк дарвозаларинг тепасида бир нок бўларди. Ўзи хунукдан-хунук, кўм-кўк, лекин мазаси шундай асал!..

— Топдинг, пакана пари, топдинг! Қойилман сенга! Ўша жой ташқи ҳовлимиз эди. Бутун нокзорийди! Ҳожи эшон бувамиз бу дунёнинг ҳамма нокидан бўлсин деб эктирган эканлар! — У қувонганидан кўзлари порларди. Мени қистаб ёнига ўтқазди-да, гапга тушиб кетди: — Ҳовлимизнинг ўртасидан кесиб ўтиб, ҳовузга чиқиб борадиган ариқ бўларди. Бутун қирғоғида анвойи гулу райхонлар ўсиб ётарди. Раҳматли ойим, сенинг холанг шунақа аёл эдилар. Гул-райхонсиз ҳовли — ҳовлими, дердилар. Эй, у даврлар ўтди-кетди, пакана пари.

Оёғимизнинг тагида ер билан битта бўлиб ётган узум гулларига тикилиб, узоқ жим қолди. Шу жим ўтиришида бировдан зўр алами борга ўхшаб кетар, аммо дардини айтмас эди. Юзидан саёқ юрадиган сиёғи йўқ. Нега бунақа ёмонотлиқ бўлиб кетди экан? Боя ҳам уни зўр бериб ўғрига шерик қилиб кўрсатмоқчи бўлишди.

— Сиз бу ёқда уйқуни урииб ётибсиз, у ёқда тоза томоша бўлди, — дедим гапни буриб. Султонмурод акам дафъатан англамагандай эди.

— Қаёқда?

— Тегирмонкўчанинг бошида-да.

— Қанақа томоша?

— Биттаси росаям читтон эканки... — дедим ҳайратимни яширмай, — бир ўзи учтасини шунақа урди, шунақа сувга пишди...

Султонмурод акам елкамга рапидадай кафтини ташлаб, силкиди:

— Шошма, ким билан ким солишди?

— Мўмин тоғаникига тушган ўғри билан Парпи бебахтнинг йигитлари. Ўзлари чираниб келиб, адабларини еб кетишди. Аммо-лекин боплади, роса ҳадини олган экан.

— У читтонинг Мўмин тоғаникида нима қип юрибди?

Бошидан тушунтиришга мажбур бўлдим: ушлаб олишган экан, хўб тавбасига таянтириб, толга боғлаб қўйишибди. Мўмин тоға ажратиб олиб, қўйиб юборувдилар, булар овозасини эшитиб етиб кепти, дедим.

— Парпиям бормиди?

— Йўқ, у кейин салт отга миниб келди.

— Униям урди, дегин?!

— Ҳе, йўқ. Унгача жўнаб бўлувди. Бахти боракан. Кўлмаса, ўша важоҳати билан отибам ташларди, — дедим мен.

— Зўр бўлса, оттириб қўярмиди? Қутулиб кетибди-ку, ахир.

— У Хирмонтепага қараб кетдям бу ёқдан Парпи излаб келди...

— Кейин-чи?

— Ҳамма тарқаб кетиб-кетиб, кўприк устида энди уйдан чиққан Мирзараҳим турувди. Парпи келиб-келиб ўшандан сўради. Аммо-лекин у боплади: ўғри кетган ёқ қолиб, бошқа томонни кўрсатворди.

— Девонанинг ишини худонинг ўзи ўнглайди, деганлари шуда!

— Ишқилиб кейин тутиб олган бўлмасин, — дедим мен хавотирланиб.

— Кимни, Мирзаними?

— Йўқ, анувини. Ўғрилики энди ташладим деган-да, — деб Мўмин тоғадан узр сўраганларини айтиб бердим.

— Афсус, мен бўлмабман-да, — деди Султонмурод акам ачиниб.

Шу тобда жуда-жуда сўрагим келиб, кўрқа-писа бетига қарадим:

— Сиз уни танирмидингиз?

Султонмурод акам аввалига шарақдаб кулиб юборди, сўнгра елкамга қоқаркан, жиддий тортди.

— Аммо-лекин шунақа иккита ошнам бўлса, ўзим билардим! Унақалар билан доғда қолмайсан ҳеч! — деди у аллақандай ғурурланиб. — Арзиркан ошна бўлишга! Шунақалардан чиқади одамнинг зўри, ишонса бўладигани!

Кейин тиззасини қучганча, ҳов олис осмондаги оппоқ, ёлғиз, момикдайин бир тутам булутгами ё шабадада аллаланиб-чайқалиб ётган тол учларигами тикилганча анча жим қолди. Боядан бери сўри ёғочида қайроқтошдек бир қалдирғоч вижир-вижир этиб куйлаб ётган эди. Энди ёнига яна биттаси келиб қўнди ва бир-бирларига жўр бўлишиб, валфажрларини авжига чиқаришди. Бирдан қаергадир кўмилган китоблар, шажарамиз ҳақдаги анув гаплар эсимга

тушиб, холаваччамнинг биқинига секин туртдим:

— Сиз анув китобларни қаерга яширишганини биласизми?

— Қайси китоблар? Адамнинг китоблариними?

— Ҳа-да, қаергадир яшириб қўйилган дейишади-ку.

У бош силкиди:

— Тўғри, яшириб ташлашган. Лекин биз болаларни ухлатиб қўйиб, ярим кечадан ошганда кўмиб келишган. Мен бир кун аввал наматга ўраб, сандиқларга жойлашганида кўрганман. Катта-катта жиддли, қалин муқовали китоблар эди. Бир болохона китобни шунаққиб йўқотишган. Худди ўликни кўмгандай, ими-жимиди. Ҳар биттасини ўпиб, кўзларига суртиб, ўраб-чирмашган.

— Қаерга кўмишган экан?

— Бокқа ё бўлмаса, уйнинг орқасидаги тепаликкадир-да. Балки мазористонга кўмиб келишгандир, — деди у негадир аниғини айтгиси келмагандай.

— Ўша боғларингизнинг пастида бир мазорми, қайрағочзорми бор-ку, балки ўша ердадир? — деб тахминладим.

— Балки, лекин у китоблар Яккабоғдан чиқиб кетмаган. Қаердадир ётибди, ер остида, — деди аллақандай хомушланиб. Кейин бир ух тортди-да, бошимга иссиқ кафтини қўйди:

— Э, пакана пари, сен куйма, ҳали вақти келади, адаларимиз оқланиб, номлари тилдан тушмайди. Ўша китобларам қазиб олинади. Мана кўрасан, Худонинг ўзи асрайди у битикларни. Биттасига гард юкмай одамларнинг қўлига етиб боради. У илоҳий китобларни ҳеч ким йўқотолмаган. Нега десанг, уларга Худонинг каломи битилган. Шундай, пакана пари. Юр, энди, чой қўйиб, бирон нарса еб олайлик. Ахир, қорин ҳам пиёзнинг пўсти бўп кетди-ку.

— Ҳозир-да, сиз уйга киравуринг, — деб ошхонага чопдим. Лекин ичим тобора қизиб борарди. Китоблар наматга ўралиб, сандиқларга жойланганини кўрган экан, бир болохона китоб шунаққиб йўқотилганини билар экан, шажарамиз, олтин китобимиз қаёққа қўйилганини билмайдими? Жилла курса, эшитган чиқар бувамизнинг буваларини... номлари нимаю ўзлари ким ўтганлар?..

Айтиб қўяй, мен ўзим шунақа ғалатироқман: эски қутиларни очиб, бувамнинг замонидан қолган нарсаларни титкилаб юрадиган одатим бор. Опоғойимларникига чиқсам ҳам, четдаги эски хужрадан бери келмайман. Ишқилиб, қариндошларнинг болохоналарию омборхоналарини бир тинтиб қўймасам, кўнглим тинчимайди. Кенжа тоғамларникига борсам-ку, ошхоналарининг ёнидаги донхоналаридан чиқмайман. Қачон қарасанг, бир энлик чанг ва моғор босиб ётадиган у хонада одам бўйи келадиган катта-катта хумлар бор. Кпронтасининг ичига тушиб олсангми, қидирибам топпполмайди. Тоғамнинг айтишларича, илгари шуларнинг ҳаммасида неча йиллаб ғалла сақланаркан. Ҳозир бўм-бўш, ёнига сичқон ҳам ораламайди. Ўша донхона тоқчасида ҳар хил қутилар бор, кўпинча соатлаб титкилаб ўтираман. Ичидан ялпоқ бошли, ўзи бир қаричдан узун арава михларими-ей, занглаган тақалару митти халтачаларда қовун уруғларими-ей чиқиб қолади. Шуларни экса, ҳалиям кўкарармиш. «Мен атай опқўйибман, бир куни экиб, ҳаммангларни меҳмон қиламан, ҳа-ҳа, буваларимиз еган қовунлардан биз ҳам тотисак тотибмиз-да», дейдилар тоғам кулиб.

Қовун уруғлари турганда, олтин китобимиз йўқоладими? Уям бир кунжакда ётгандир-да, ахир. Осмондан тушмаганмиз-ку ҳаммамиз...

Фақат алам қиладигани — ўша Абдураҳим эшон поччанинг бир болохона китобларини кўрмаганим, ўша болохонага чиқмаганим. Чиққан бўлсам ҳам, ҳозир ҳеч эслай олмайман. Ойим, касал бўлганинда оборман, ўқиб қўйганлар, олдиларидан чиқибок чопқиллаб кетгансан, дейдилар. Лекин негадир ўзим ҳеч эслай олмайман. Ёғоч зинаям, у киши ўтирадиган болохонаям ёдимда йўқ. Фақат, ҳовуз бўйида чопқиллаб, самбитгуллар орасида капалак қувиб юрганим кечагидек ёдимда. Демак, борганимиз рост, у болохонага чиқганимиз,

патнисдай-патнисдай қалин муқовали китобларни ўқиб ўтирган эшон поччани кўрганимиз, у киши бошимни силаб дуо қилганлари рост. (Ойим ёлғон айтмайдилар-ку, ахир.) Ҳозир Султонмурод акамдан шуларни бир сўрагим келарди.

Худо хоҳласа, олтин китобимизни топмай қўймайман.

13. ҚЎШ ҚИЗҒАЛДОҚ ЁХУД СИРЛИ СУВРАТ

Бир патнис жийда-майиз қилиб, тандир нонни ушатиб, энди чойга ўтирган эдик, кўча эшик ошиғич тақиллади:

— Ҳой, ким бор?

Мен қолиб, Султонмурод акам бир сапчиб тушди.

— Қара-чи, ким экан? — деди сергакланиб.

Мен остона хатлаб улгурмай, Ҳайбат акамнинг ўқдай зардали овози ҳовлидан келди:

— Мақсут, қаттасан?!

Юрагим хунук шиғиллаб, Султонмурод акамга қарадим. Ёлғизсан-а, ёлғизсан, деб ўғрининг юзига кулочкашлаб тортганию унинг боши икки айланиб кетаёзгани кўз олдидан ўтиб, нафасим гўё ичимга тушиб кетди.

— Ҳайбат акам-ку! — деб юбордим ўтакам ёрилиб.

Аммо Султонмурод акам парвосига олмай (ҳеч гапдан хабари йўқ-да), қўл силкиди:

— Э, уми?! Чақир, кираверсин. Отамлашамиз бир,— деди очилиб.

Мўмин тоғанинг эшигидаги гапини секин шипшиб қўйсам-ку, кўради кўрадиганини. Аммо чакма-чақарлик бўлади-да.

Ҳовлига чиқиб борсам, Ҳайбат акам отхонадан ўтиб, ичи чирий бошлаган толимиз тагида келяпти. Мени кўриб, «Югур, тез!» дегандай имлади. Истар-истамас қадамимни тезлатиб эдим, у тўнғиллаб берди:

— Ичкарига кирволиб, мақивотсан — ғик этмайсан?!

Султонмурод акам билан бирга ўтирганимни айтгим келмади. Ўзимча бир нималар деб минғирладим. Ҳайбат акам лабини бурди:

— Бу ёққа қара, чоп, — деб кўкрак чўнтагидан жимитдек оқиш бир нима чиқарди. Нима экан, деб югуриб бордим. Ҳайбат акам ўша нарсани юзимга ойнадек тутди: — Танийсанми?

Танимай ўлибман-да! Жимитдек нарса — суврат экан, сувратдаги одам эса, ҳозир ичкарида кўр тўкиб, чой ичиб ўтирган Султонмурод акам эди. Ана холос! Буниси неча пулдан тушди?

Аммо суратки, бир ажойиб! Ўзи худди шу ироқи гулли кўйлақда-ю, лекин бир хурпайиб-аччиғланиб тушибдики, ҳайрон қоласиз. Мен Султонмурод акамни бу ҳолатда ҳечам кўрган эмасман. Шаҳарнинг урушқоқ, чапани йигитлари ҳам бунчалик бўлмас, бундай ёвқараш қилиб турмас. (Тавба, нимадан бунча аламзада?) Ёқа — валангор, лаб — алам-ла қимтилган, кўз — ёнаман дейди. Саватдек соч тўзғиб кетган.

— Ҳа, нафасинг жа ичингга тушиб кетди? Ўша олифтами, ахир? — деди Ҳайбат акам елкамга туртиб.

— Ўша... бўлса, нима?! — дедим тўмсайиб ва секин эшикка қараб юравердим. (Ишқилиб ўзи шўтталигини негадир ҳеч сездиргим йўқ.)

У тутақди:

— Қаёққа, ҳов галварс? Аммам қатталар?

— Қатта бўлардилар, даладалар, — дедим баттар тўмсайиб, — чақирайми?

— Кераги йўқ, — деди у ҳам тўрсайиб ва бирпас нимагадир алаҳсиб турди-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, бирдан шанғиллай кетди: — Қанча жиғилладим! Неча қайта айтдим: ҳов амма, шу болага қаранглар, оёқ олиши бежо, юзинглар ерга қараб қолмасин, дедим. Хўп-хўпдан нари ўтишмади. Мана, оқибати! — У суратни чўнтагига соларкан, керилди. — Холаваччанг менга

рахмат десин. Чўнтагидан шуни шилиб қўймаганимда борми, кўрарди кўрадиганини!

— Нимани кўрар эканман?!

Шу тоб ичкаридан Султонмурод акам бир ғалати илжайиб чиқиб келдию Ҳайбат акамнинг бўлари-бўлиб, мен қочарга жой тополмай қолдим. Ёмон бўлди. Ҳайбат акам ич-ичидан яниб, менга ўқрайиб қўйди. Бошқа вақт бўлса, қулоғимнинг тагида шавла қайна-тиб олармиди? Аммо ҳозир холаваччамнинг олдида ночор, ҳам уятли эди. Ўзидан ўтди, унга биров ўпкасини босолмай валдирасин дебдими!

— Ҳа, ошнам, қатган мани ташвишим санга тушиб қолди? — деди Султонмурод акам кесатганнамо.

У ўнғайсизланиб, бир қур қараб қўйди-да, хижолат аралаш:

— Бегонамисан, одам ўзиникига ачийдида жони?! — деди. Кейин самимий кўришишга чоғланиб бориб, қаршисида тўхтади. — Шўтталигингни билгандай келганимни қара-я...

— Шунақами?! — деди Султонмурод акам бояги гинасидан тушиб. Қаттиқ қўл ташлаб, бир силтаган эди, Ҳайбат акам демаганлар теракдек қалқиб қучоғига кириб борди ва елкама-елка туриб қолишди. Сўнг иккалалари киз ўртоқлардай бел олишиб, кўриша кетдилар.

— Хўп-па! — деб Султонмурод акам уни бир кўтариб, айлантариб қўйди.

— Сени қара-йу! Зўрайиб кетипсан-ку! — деди Ҳайбат акам ҳам.

— Нима деб ўйловдинг биз «кичкина митти — йикитаман депти»ларни! — деб Султонмурод акам алмисоқи гапларини эсга солди.

Иккаласи ҳам хохолашиб кулишди. Сўнг бу ҳам камдек кифтларига туртиб, гарданларидан тортиб қўйишди.

Мен қувониб кетдим: бу иккала қариндошим бир-бирига жони ачийдиган, бу қадар меҳрли экан-у, мен нима хаёлларга бориб юрибман!

Лекин ҳозир шундоққина тепаларига қараган одам бунданам гўзал бир манзарани кўрар эди. Томимизнинг нақ бўғотида укпардек очилган қўш қизғалдоқ кўклам шабадасида бир-бирига чирмашиб ҳилпираётибди, лекин ҳеч бўй бермайди, яна ва яна қаддиларини ростлаб олаверади. Дуркунлиги худди булардек... Аммо бу икки қариндош қани энди қараб қўйса...

Томда қиёқ чиқариб, бошоқ торта бошлаган ўтлар орасида унда-бунда чучмомалар кўринади, лекин қизғалдоқлар (бояги бўғотдагидан бошқалари) энди шо-кила-шокила тугунчақлаб, «ўғилми-қиз» ўйнайдиган бўлиб ётибди. Устида тинмагур қалдирғочлар чаппор уриб, пастлаб-кўтарилиб учиб юрадилар.

Отхонанинг орқасидаги қантак ўригимизнинг учида аллақандай қизилбош қушча билан сариқбош саъва галма-галига чулдир-чулдирлаб ётибди, ҳовуз бўйида эса, булбул чах-чахлаб қўяди.

Шунақа, олам яшнашга, ҳатто бўғотларга, девор сарҳокларига тармашиб чиқиб гуллашга, чакалакларда чах-чахлашга тушган паллада менинг бу ёввойи қариндошларим топишиб қолиб, бир-бирларига «мен сенга айтсам»лаб ётишарди.

Бирдан Ҳайбат акам мавзуни бурди. Мақтангиси келдими ё бошқа бир ниятдами, ишқилиб, юраги тошиб, бояги жажжи суратни чўнтагидан олди.

— Буни қара, қаердан топдим, ўртоқ! Сени Худо бир асради, — деди ҳовлиқиб.

— Худо асради? Тушунмадим, — деб ҳайратланди Султонмурод акам.

— Буни кўр, қай гўрларда тушгансан ўзинг ҳам?

Султонмурод акам суратни кўриб, кўз уза олмай қолди.

— Ие, ғалати-ку, қаердан топдинг?

— Сенмисан ўзинг?

— Менликка менман, лекин... бу алпозда тушганимни эслаёлмаяпман ҳеч.

— Тушмаган бўлсанг, туширишган, — деди Ҳайбат ҳам нимагадир шама қилиб.

Султонмурод акам ўқрайди:

— Гапинг қизиқ! Кимга зарур кепти менинг турқ-тароватим?

— Зарурдир-да, — деди Ҳайбат акам жиддий оҳангда. — Ўзинг дум илаштириб юрганингдан хабаринг борми?

— Дум?

— Ҳа-да, биз Мўмин тоғанинг кўрғонига оралаган одамни ўғри деб ушлаб юрибмиз, у бўлса...

Султонмурод акамнинг авзойи ўзгарди:

— Оғзингга қараб гапир, бола, — деди ҳурпайиб. Қўллари ўз-ўзидан мушт бўлиб тутилди ҳам.

Ҳайбат акам ҳайкибгина бир қадам тисарилди.

— Ўзинг сўрадинг, мен айтдим. Энди жаҳлинг чиқмасин-да, — дея зўрма-зўраки илжайди у.

— Расмни қатган олдинг?

— Қатган бўларди, ўшанинг чўнтагидан чиқди. Ҳеч кимга сездирмай опқўйганимга раҳмат де. Ҳали опкетишса, бир умр бошинг ғавғодан чиқмасди.

— Кимни опкетишса? — деди Султонмурод акам хуши жойига кела бошлаб. Чинданам Ҳайбат акамнинг гаплари сирли ҳам тушунарсиз эди.

— Сен батта ётибсан, Парпи уни отиб кетибди, — деди Ҳайбат акам.

Бошимдан ҳовур чиқиб кетди-ёв.

— Қандай отиб кўяди? Ахир, Мирзараҳим... — дея олдим мен. Ҳатто ичим ачиб, кўзимдан ёш тиркиради. Келиб-келиб энди-я?.. Тавба қилиб, йўлига кетганда-я?.. Ўша баттолга учрабдими?

— Мирзараҳим бошқа ёқни кўрсатворгани билан... Яккабоғнинг Иззасида дуч кепти, — деди Ҳайбат акам бир менга, бир Султонмурод акамга қараб. — Қоқ пешин, далада ҳеч зоғ йўқ, тоза олишиб, ахийри кучи етмай отиб қочганмиш, аблаҳ. Яхшиям Чўлпонотадан келаётганлар кўриб қолишибди.

— Ҳозир қаттайкан? — деди Султонмурод акам шоша-пиша. — Ё опкетиб бўлишдими?

— Қатта бўларди, Мўмин тоғаникида. Ўша одамникига етказинглар, деганмиш. У бояқишлар нима қиларларини билмай...

— Вой, овса-ар, вой, ўпка-а. Шуни айтмайсанми аввал... сурат кўтариб юргунча?!

Султонмурод акам бирдан тутақиб, турган еридан сачраб кетди ва бошқа ҳеч нима демай, кўча эшикка отилди.

Уй уйда, чой чойда қолди. Биз ҳам орқасидан чопдик.

14. КЎК ҚАРҒА

Шоҳдеворимиз олдига чиқсам, Султонмурод акам толзор кўча қолиб, пастимиздаги карам экилган майдон ўртасидан икки арикни бир қилиб ҳатлаб, чопиб боряпти. Ўшанақаси ёнғоқзорнинг таги билан Мўмин тоғанинг кўрғонига ўтмоқчи, шекилли.

Мен уйимизнинг орқаси билан ғизилладим. Шунақаси ҳовуз бўйидан ўтиб, Иззага қараб кетган катта ташлама ариққа чиқсам, у ёғи осон. Уша ариқ ёқалаб нокзоргача тушиб бораман. Балки шу кетишда Султонмурод акамга етиб ҳам оларман?

Орқамда этигини пўпиллатиб, Ҳайбат акам чопиб келяпти. Мен унга қарабам қўймайман. Шунақа вақтда ялангоёқ югуришга нима етсин. Тикан-миканни босволмасанг, бас, енгил-енгил сакраб кетаверасан. Читтон одамга ариқ нима экан, чалчиқ нима экан?!

Ташлама ёқалаб, ёлғизоёқ йўлга тушиб олганман. Кетяпман ғизиллаб. Тўпикдан ошган ўтлар орасида йўл кўриниб-кўринмайди. Оёғим остидан учган чигирткаларнинг ҳисоби йўқ. Улар шунақа соя излаб, ўтлар орасига биқинишган пайт. Сувдан чиқиб, офтобга ўзини солиб ётган қурбақалар эса, жон ҳалпида ўзларини четга отиб, панжамнинг устини хўл қилиб

кетишади. Орқаларидан тизиллаб отилган сувдан ирганиблар кетиб, оёғимни ариққа бир пишиб оламану яна шипиллаволиб чошиб кета бошлайман. Тўпигимга ачитки ўтлар ўралашиб, сим-сим ачишади. Лекин парво қилмайман.

Бу ўқариқлардан неча қайта қувалашиб ўтганмиз. Кўзимизни боғлаб қўйса, Иззага довур бирон нимага тўқинмай (чакалакларга кириб кетмай, ариқларга тушиб кетмай), чошиб бора оламиз. Дала ўртасида сададай тутиб кетган катта тошнокка етгунча ҳам сабрим чидамай, картишкапоя ичидан ёлғизоёқ йўл билан ёнғоқзорга бурилдим. Шунақаси бир зўр берсам, сойликдан ёнғоқзорга чиқиб бориб, Султонмурод акамгада етиб олишим мумкин. Бу жойлардан Тегирмонкўчаю Мўмин тоғанинг кўрғонигача ер баландлаб кетган. Пастси эса, Иззага довур сойлик. Ана шу сойлик билан тепалик ўртасига кимдир бир вақтлар текис ёнғоқ эккан ва у ёнғоқлар ҳозир осмони хафтими тутиб, тагига тангадек офтоб туширмай қўйган. Куз келса, ойиларимиз бизни шу ёнғоқзордан топишади. Биздан қолгани эгалариники.

Султонмурод акам картишкапоя ўқариғидан хатлаётди мункиб кетди. Энг чеккадаги ёнғоқдан париллаб икки кўққарга кўтарилдию нокзорга қараб учди. Улар ҳеч ёлғиз юришмас, ҳозир ҳам ҳаққушлардек олдинма-кетин учиб боришар эди. Биладан, шу ёнғоқ қавагида уларнинг ини бор. Ҳар йили шу инларига тухум қўйиб, бола очишади, учирма қилиб, чағиллатиб эргаштириб юришади-да, бирдан йўқ бўлиб қолишади. Ойим, у хосиятли қуш, бу атрофда ёлғиз шулар қолди, тегманлар, деб гоҳо огохлантириб қўядилар. Булар ҳам йўқ бўлса, бу жойлардан путур кетади, хароб бўлади, дейдилар. Негалигини ҳеч тушунолмаман, лекин кўрқиб тегмаслигимиз аниқ. Мен бу гапни ҳамма ўртоқларимга айтиб қўйганман. Тегсинларамчи, кўрадилар мендан.

Орқамга ўгирилиб қарасам, Ҳайбат акам энди нокзорга етиб кепти. Мен эсам, Султонмурод акам билан олдинма-кетин ёнғоқзордан баландлаб боряпмиз. Боя пастда оёғимнинг тагига ҳам қарамай енгил югуриб келаётган эдим, энди тиззаларимнинг тепаси зўриқиб оғрий бошлади. Бу кетишда Мўмин тоғанинг шохдеворигача ҳам етиб боролмасам керак.

Лекин Парпи номарддарча отиб кетган шаҳарлик кўзирнинг ҳозир Мўмин тоғаникида қонга беланиб ётганини эслаб... тиззамнинг тепасидаги оғриқларни ҳам унутдим. Унга нима бўпти экан? Нима жин уриб, Парпига рўбарў кепти? Ўзи бу ёқларга қон тортиб келган эканми? Нияти ўғрилиқ бўлмаса, нима излаб юрган экан бу ёқларда? Акамнинг сурати унинг ёнида нима қилади? Ҳеч нарсага ақлим етмай боряпман. Ростдан акамга эргашиб келган бўлса-я, деб кўрқиб ҳам қўяман.

Султонмурод акам бўлса, ҳеч ёққа қарамай ҳаллослаб боряпти. Кўйлагининг попилтирикди тизгинлари елкаси оша ҳилпираб, жингалак сочлари селп-селп тўзғийди. Тобора қадами оғир кўчяпти. Ер баландлагани сари чопиш ҳам қийин-да. Ахийри Мўмин тоғанинг четан эшигига етиб-ёпишди-да, бир силтаб очди ва қадам босган жойида тўхтаб қолди.

Бу орада мен ҳам етиб келиб, унинг қўлтиғи тагидан ўтиб олдим-да, қистадим:

— Юринг, чопинг, нимага тўхтаб қолдингиз?!

Султонмурод акам аланглаб, кунгай айвондан кейинги уйнинг деразаси тагида бетоқат кезинаётган Мўмин тоғага термилган эди. Менинг далдам билан илга-рилади, йўлакай муштига йўталиб, тоғага салом берди.

Кунчиқарга қараган эшикнинг тор йўлагига қамалиб олган текин томошабинларни ҳайдаб солиб, ичкарига ҳеч кимни қўйдирмай турган Мўмин тоға Султонмурод акамни кўриб, Хизрни топгандай шошиб қолди:

— Киравур, болам, киравур. Зап келдинг. Мен қай бир эслик одамни чақирсам, кимга хабар берсам, деб ҳалак эдим. Яхши кепсан, — деганча ҳассасини дўқиллатиб биз томонга юрди. — Ҳарқалай шаҳар кўргансан, одам танийсан, Абдурахим эшон поччамнинг тўнғичлари. Ўзинг бир нима қил бу мусофиргинани. Опкелишганидан бери алахлайди, одам танимамай ётибди, болам. Нима қиларимизни билмаймиз бояқишгинани. Дуолар олиб кетганиди. Қайси айбларига

бу аҳволга солишибди, қора қонига беллашибди?! Ўзинг бир нарса қил: дўхтирга оборасанми, шаҳарга етказасанми...

Бу орада Ҳайбат акам ҳам етиб келди. Шу пайт ошхона олдида узун кўйлақларини липпа уриб олган Адол опоқи кўринди. Тириш-буриш кафтлари билан миждаларини арта-арта, бизга қараб келаркан, ҳадеб жавранарди:

— Ҳай, Тўлавоё, йўлбарсингизни боғлаганмисиз, биронта бояқишни жаврлантириб кўймасин. Одам тапийдим у яшшамагурингиз, — деб туриб, бирдан Султонмурод акамни кўриб қолди ва узун кўлларини чўзиб, алқаб кела бошлади: — Вой, худо раҳмат қилгур Зумрадхоннинг ёдгоргинасими? Бормисан, болам?! Бир ярашиб турибсан, қара, ота юртларга. Кўкқарғани кўриб, одам бунчалар қувонмайди. Келганинг рост бўлсин, илоҳим, болам. Шу азиз ерларда униб-ўсгин. Рухлар шод бўлсин. Кел, болам, кел,— деб бағрига тортиб, курақларини силаб кўриша кетди.

Шу тобда опоқининг уст-бошларидан ширин бир бўй гуркираб, кўзларим сузилиб кетди. Жон бериб алқаша ширинми, бу бўйлари ширинми — билолмай қолдим.

Опоқи Султонмурод акамнинг елкаларини силаб, силаган кўлларини юзларига суртиб-ўпиб тавоф қилаётган эдилар, Мўмин тоға уришиб бердилар:

— Кейин-кейин. Аввал ичкари кирсин, уни кўрсин, — деб ўзлари йўл бошладилар.

Улар айвон четидаги зинадан чиқиб, ўнгдаги ёруғ даҳлизга кирдилар. Мен қисиниб, елкам билан эшик т.шақасига суянганча остонада қола қолдим, ичкарига утишга журъат этмадим. Бола нарса, сенга нима бор, дсб қолишганидан, шуям яхши.

Шаҳарликни уйнинг ўртасига, икки қават кўрпачанинг устига ётқизиб кўйишибди экан. Ҳали бунчалик ҳайбатли кўринмаган эди. Паҳлавонлардай бир уй бўлиб, чўзала тушиб ётибди. Елкалари кенг-кенг, кўллари узун-узун, атрофга ёйворган, ҳатто оёқлари кўрпачадан ошиб, гиламга тушиб турибди, шимининг почаларию оёғидаги пайпоғи қонга беланиб, ивиб қопти. Устида пашша ғужғон учяпти. Лекин рангида ранг йўқ, оқ лавлагидай оқариб кетган. Кўзлари юмиғ-у, қимтилган лабларида, чаккаларида қаттиқ оғриқнинг изи қолган. Кўз очишга ҳоли ҳам йўқдай.

Султонмурод акам қовшандоздан ўтди-ю, у ёғига жиллолмай қолди. Кейин менга қайрилиб:

— Шумиди? — деди аллақандай ҳайрат ичида. Мен бир қадам ичкари босиб, бош силкидим:

— Ўша, ўшанинг ўзгинаси.

Чунки у чўзиқ юз, бунинг устига, сочи ҳадеб бир ёқ қаншарига сирғалиб тушиб кетаверадиган, силкиб тўғрилагани билан турмайдиган одам эди. Ҳозир ҳам бир тутам сочи ўнг пешонасини ўпиб ётар эди.

— Танидингми, бўтам, — деди тоға жонланиб.

— Йўқ, — дея бош чайқади Султонмурод акам ва тез бориб, гиламга тиз чўкди. — Ўқ қаерига тегибди?

Тоға чўнкайди.

— Билмасак. Қон бўксасиданми, қорниданми оқиб тушган, тушаверган. Ўзини бир амаллаб опкелишибди.

Султонмурод акам тусмоллаб туриб, унинг шимини юқорига сура бошлаган эди, у бош тўлғаб ингради. Ё алаҳлади, ё бир нима демокчи бўлди. Ҳарҳолда, биз ҳеч нима англамадик. Султонмурод акам, ҳушига келар, деб унинг бошини силади:

— Қаерингиз, биродар? — деди умидвор тикилиб. Унинг киприқларига жон битиб, кўзғалди ва ҳиссиз, бемажол қаради.

Султонмурод акам яқинроқ суриди:

— Агар улов топсам, ҳолингиз келадими? — деди юзларига боқиб.

У кўкси кўтарилиб-тушиб, бош тўлғади.

— Балки Ҳожи дўхтирга одам юбориш керакдир? — деди Мўмин тоға жавдираб. — Бояқиш

қийналиблар кетди.

— Оқтепагами? — деди Султонмурод акам.

— Ундан қўли енгил ким бор? Яқин-атрофда ҳеч кимам йўқ. — Тоға тиззалари қисирлаб ўрнидан турди-да, дераза токчасига бориб ўтирди.

Султонмурод акам жилмади.

— Вақт кетадими... — деди бош кўтармай. Сўнг қайрилди. — Ундан кўра, тўғри Арпапоёга оборсам...

Ахир, оламнинг ярадорлари ўшатта. Жангдан қайтганим, борадиганим.

— Ўзинг биласан, бўтам. Мен бир нарса деёлмайман. Уловим бўлсаки, ма, ол, тез етказ, десам. Лекин қарабам ўтириб бўлмайди, — деб тоға токчадан ҳам туриб кетди. Уй ичига сиғмай, у ёқдан-бу ёққа юринишга тушди. — Худойимдан айланайки, бутун нима бўлди, у бизнинг Яккабоғдан кетолмай қолди? Нима ҳикмати бор экан бунда?

Шахарлик ётган жойида тўлғониб ингради. Бир ёнга ўгирилиб, ғужанак бўлишга тиришдию, қон сизиб қотган оёғини жилдиролмай қийналди. Султонмурод акам уни елкаларидан босиб, тинчлангирди:

— Озгина чиданг, биродар. Худойим ўзи сабр берсин сизга. Мен бирон нарса топай, — деб ўрнидан тез тура бошлади. Шу пайт шахарлик кўзларини очиб қолди. Жавдираганча, мажолсиз қўллари билан Султонмурод акамнинг эгнидан тутди.

— Олиб кетолсангиз... олиб кетинг, — деди энтикиб. — Ўз уйим ўлан тўшагимга... Қоратошимга... — Мижжаларида ёш йилтиради.

— Сиз ҳали... Қоратошданмисиз? — деб юборди Султонмурод акам аллақандай ҳайрат ичида.

Аммо у қайтиб бир нарса демади: ё ҳоли келмади, ё айтгиси. Бошини бир ёнга ташлаб, жим қолди. Султонмурод акам унга қараб туролмай кўзғалди:

— Хўп, мен кетдим! — деди унга ҳам эшиттириб.— Иложи борича тез қайтаман. Кутиб туринглар.

Остонадан ўтдию Мўмин тоғага қайрилди:

— Мовзирниқига ўтаману қайтаман. Зора шўтга бўлса, — деди.

Мўмин тоға дуо қилдилар:

— Худо хайрингни берсин, борақол. Ейилиб қолмас извошлари...

Ҳеч қанча вақт ўтмай гувиллаган одамлар орасини ёриб ўтиб, ўша йўлакдан:

— Ҳой, Ҳусанбой, Ҳайбат, қанисизлар, ёрдамлашворинглар. Мовзирни Худонинг ўзи етказди, — деб кириб келди акам.

Мен эшикка югуриб чиқиб, ёқамни ушлаб қолдим. Йўл четида раиснинг усти ярим очик соябонли қора извоши турар, жингалақ сочли, башанг кийинган Мовзир ака отининг сағринини силаб, юганларини маҳкамлар эди. Йўлакда овози дўриллаб, қўлларида коса, Адол опоқи кўриндилар:

— Худо ол кулим деса, шуда, ўзи етказди. Ҳов Мовзир болам, ма, манавини ичиб ол. Ўзи ярим чўмичгина суздим. Ол, болам, йўл-оёқ бўлсин. Насибанг сенинг.

— Э, опоқи, бормисиз. Сиз опчиқасизу мен ичмайманми? Сиззи қўлингиздай ширин қўл қаерда? — дея у ҳам опоқига қараб кела бошлади.

Шу тоб ичкаридан катталар пўшт-пўштлаб, ярадорни кўтариб чиқишди. Одамлар нима билан овора-ю, Адол опоқи уларнинг кетидан галдираб, жавраб боряптилар:

— Ҳай, яхшилар, ҳай, айланайлар. Мен бу болагинамга деб икки қошиққина иссиқ қилувдим, ичирмадинглар ҳам...

Кимдир:

— Кўриб турибсиз-ку, опоқи. Улов топилганда етволақолсин, — деди. Кимдир яна бошқа нарса деди. Опоқи бунга ҳам кўнди. Йўл четига ўтиб, бир дўнгга чўнкайди-да, бирнималарни

деб дуо қила кетди. Ҳамма у кишига қўшилиб, юзига қўл тортди.

Извош жилди.

15. УНИНГ ЧЕКИГА ТУШГАН ОТ

Султонмурод акам эртасига кечга яқин (шундаям офтоб Олмазорнинг орқасига ўтиб улгурмай) қайтиб келди. Супага — том соясига жой қилиб, чой опкелдим. Юзи тунд, очила қолмайди. Мен эсам, сўраримни ҳам, сўрамасимни ҳам, билмай ўтирибман. Бир пайт Султонмурод акам чуқур хўрсинди.

— Аҳволи ёмонроқ... — деди чойни ичишга ҳам шошмай. Хавотиримни сезди шекилли, бетимга қараб, маънос жилмайди. Суюб, елкамни силаб ҳам қўйди. Сўнгра: — Сен қўркма, Худо хоҳласа, тузалиб кетади. Уйидагиларга ҳам хабар бериб қўйдим. Лекин ўша Яккабоғнинг Иззасидаги олишувнинг тафсилотини билолмаяпман-да, — деди бир тин олиб.

— Ҳеч ким кўрмаганмикан? — дедим мен.

— Изласам топарман. Лекин... лекин ўзининг гапи қизиқ. Нуқул алахлайди: ўзим айбдорман, ўзим, дейди.

Тушунмадим: ўзи нимага айбдор бўларкин? Бу ерда бир сир борга ўхшарди.

— Энди нима қиласиз?

— Тузалсин-чи, ўзига келсин-чи, — деб акам ниҳоят чойни қўлига олди.

Худди шу маҳал кўча эшикда от пишқириб, сўлиқ чайнагани эшитилди. Югуриб чиқсам, тоғам. Эшик зулфинига отларини боғлаб, сассиз кулганча, кириб кел-яптилар.

— Ҳа, жиян, опам қанилар? — дедилар дабдурустдан.

— Даладалар.

— Уйда-чи, уйда ким бор?

— Султонмурод акам.

— Жуда яхши. Унда биз гаплашиб ўтиратурамиз, сен зипилла, опамларни айтиб кел.

Топшириқ ёкинқирамай, эшикка йўналдим. Ҳали Султонмурод акамдан қанча нарса сўрамоқчи эдим, ўзи ҳам бу ёқларда нима қилиб тентираб юрганини (ё кела қолдими?) билмоқчи эдим, гапнинг белига тепдилар-да.

Ойимларни айтиб, офтобда қизиб ётган бир қоп ўтни ортмоқлаб, даладан қайтсам, тоғажиян қизишиброқ ўтиришибди.

— Э-э, тоға, биламан, сиздан бўлак қайишадиганимиз йўқ. Лекин шу ишни чакки қипсиз, — деди Султонмурод акам.

— Нега чакки бўларкан? Ўқиб, мелиса бўп келса, нимаси ёмон? — дедилар тоғам жеркибгина.

— Раҳматли адам икки дунёдаям унамаган бўларлилар бу ишга...

— Отни мину узокни кўзла, дер эдилар додам раҳматли. Кўзимиз тиригида сизларам туп қўйиб, палак ёйиб олинглар-да, жиян.

— Муросаи мадора — шунақами? — деб тўнғиллади акам. Тоғам унинг кесатиғига парво қилмадилар.

— Ҳа-ҳа, мадор йиғаман деган муроса қилади. Кекдан ҳеч ким кўкармаган. Ўч — интиқом деб юриб, кўзингга қон тўлиб ё ёғ босиб қолмасин.

— Ҳар ким чекига тушган отни минади, — деди Акам тоғамнинг кўзига қарамай, — менинг чекимга... шу от тушибди! Мен ҳали шундай қолдирмайман уларни! Облочи бошлаб келганиниям, уй оралаб холамни чирқиратиб кетганиниям!..

Тоғам мўйловлари диккайиб, қайсарсан-қайсар, дегандай қарадилар-да, яна ўзларини босдилар.

— Тўғри, ҳар ким ўзи ёқтирган отни минади, жиян, секин бир умр асов от минолмайсан-ку,

бир кунмас бир кун устидан итқитиб кетиши бор. Ўжарликдан Кимга жабр?

— Пешонамдан кўрдим!

Султонмурод акам юзини терс бурган жойида ойим кириб келдилару бу гаплар ўз-ўзиданок тўхтаб қолди.

Иккалалари ҳам туриб, ойим билан кўришгани елка тутиб, энгашишди.

— Хай-хай, қандай шамоллар учирди, Қўлдошхўжа, Султонмурод?! Келсам, уйимни тўлдириб ўтирибсизлар. Кўз тегмасин, бирам ярашиб турибсизларки!..

— Мен ҳалиям сизникида турадиган бўлиб келдим, хола, — деди Султонмурод акам ўзини яқин олиб.

— Вой, бош устига, холанг ўргулсин, бош устига. Келсанг, кимсан, жигаримнинг жигарисан, — дедилар ойим бошлари осмонга етиб.

— Мен эсам, яна ўша гап билан келдим, опа. Кўчирсам, кўчириб кетақолай энди, — дедилар тоғам дабдурустдан. — Эрталабдан тайёргарлигингизни кўраверасиз. Қариндошлар хашарга келишади.

Ойим серрайиб қолдилар бу хабардан.

— Мунча тез, Қўлдошхўжа? У ёқда бир бошпана кўтармай туриб-а?

— Вой, опа-ей, шу уйингизнинг ускунасини пешма-пеш обориб, бир хафтада тиклаб берсак, бўлдимиз? Устанинг зўрини айтиб қўйганман, айниманг энди.

— Тоға, оталаримизнинг юртини ташлаб кетиб, нима топамиз? — деди кутилмаганда Султонмурод акам аралашиб.

Ойим ёмон тортишув чиқиб кетишидан чўчибми, қистадилар:

— Ўтиринглар-ўтиринглар, бир дуо қилайлик, аввал. Қани, Қўлдошхўжа, ўзингиз ўтганларнинг руҳи-покига бағишлаб бир тиловат қилиб юборасизми?

Тоғамнинг ширали овозлари бор экан, тиловатларидан кейин ўз-ўзидан бояги таранглик ҳам нутилди-қўйди.

— Кўчиш бўлса, кўчиш-да, Султонмурод. Ҳаммасиям ота-буваларимизнинг юрти. Бу мулкдан чиқиб кетяпганимиз йўқ, — дедилар ойим энди бизни хайрон қолдириб.

— Шуни айтинг. Кўчсак, қаерга кўчибмиз? Тўрахўжа аканинг мулкидан Умархўжа аканинг мулкига ўтибмиз-да, — дедилар тоғам кулиб; ҳам узоқ тарихдан тушиб. Биз жон қулоғимизни тикиб қолдик. — Бирлари Яккабоғни, иккинчилари Каттабоғни макон тутишган, фарқи шу, холос.

— Унда... Тошкентга ўрис босиб кирганида, Улуғхўжа бувамизнинг ёнларида туриб мерганлик қилган қайсилари? Кенжалари бўлиб чиқадими? — деди Султонмурод акам кўзлари аллақандай чақнаб. (Тавба, буни қаёқдан эшита қолибди?!).

— Ҳа, ўша кенжалари бўлса керак. У Қоратошда қолиб, булар бу ёқни ватан тутишган экан.

— Кейин анув гап-чи, уям тўғрими? — деди Султонмурод акам лабининг четида жилмайиб қўйиб. — Нусрат почча айтиб ўтирадилар-ку?

— Қайси, Улуғхўжа бувамиз шаҳид кетганларида тиллани кепчиклаб бўлашишганими? Ҳа-ҳа, биз ютсанг ғозий, ўлсанг шаҳид деган одамларнинг авлодимиз. Фақат, бугунга келиб, жони, мол-дунёси кўзига ширин кўриниб, урушдан қочадиганлар чиқди-да. бўлмаса, шаҳидликдан улуғ мартаба борми Оллоҳнинг наздида?!

Тоғам бу гапни худди унга теккизиб айтгандек, Султонмурод акам бир кўзғалиб қўйди, мийиғида бир ғалати аччиқ жилмайиш кўринди.

— Буваларимизни қирган, оталаримизни қатл этган, юртимизни қонга ботирганларни ҳимоя этибми?..

Тоғам гап қайтарган одамни ёмон кўрар эдилар, оғриниб бир қараб қўйдилар.

— Сен бу тарз гапларини қўй, жиян, — дедилар хайтовур насиҳатга кўчиб. — Буларга терс қараб, ким барака топдики, сен топасан. Яхшиси, бу хил фикрларингни ичингта ют.

Султонмурод акам кулди:

— Менинг ичим Кенжа тоғамнинг буғдой кўмадиган хуми экан-да?!

— У қора кунга йиғса, сен ёруғ кунларингни ўйлаб ишир.

Султонмурод акам бу гапни ҳам ўзига олмай ижирғана бошлаган эди, ойим ўртага тушдилар:

— Тоғанг тўғри айтадилар. Қўй, болам, бўлмаган билан бўлишма. Сен кимсан — Улуғхўжабойлар авлодидансан!

— Биз ўшандай буваларимизнинг номини ҳам яширишга мажбурмизми — мажбурмиз! — деб юборди Султонмурод акам аллақандай ёниб-ўксиб.

Тоғам кўз қисдилар.

— Булар ҳаммаси вақтинчалик ҳол. Муҳими, кимнинг зурриёди эканингни унутма, ташингда сездирмагин-у, ичингда ғурурлана бил.

— Ўша ич ёниб кетса-чи?

— Ўзингни босу уларнинг руҳи-покига бир калима Қуръон тиловат қил. Ҳам таскин топасан, ҳам савоб юборасан, — дедилар тоғам.

Султонмурод акам ноилож жим қолиб, тоғамга қаради. Ойим (бу хил гапларга чек қўйгилари келибми) тамоми бошқа нарсдан сўз очдилар.

— Қўлдошхўжа, ҳамонки кўчадиган бўлсак, бугун кечқурунга битта ис чиқариб, тўртта қўшнини чақирсак, эҳсон-худойи қилиб юборсакмиди?.. Неча йил шу жойда туз-нон едик, қанча болаларимни, отасини ерга топширдим. Ўшаларнинг руҳи хотираси.

— Майлингиз. Унда вақт ўтмасин, — дедилар тоғам.

Кўчиш. Ҳар бир қаричи, ҳар бир устунни, ҳатто ҳиди ҳам қадрдон бўлган уйдан кўчиш. Ичимда нимадир узилгандай бўлиб, шифтимиздаги кўхна тоқилару беҳи осиладиган узун доримизга тикилиб қолдим. Наҳот шуларнинг ҳаммасини эртага қўпориб ташлаймиз? Қалдирғоч уясини бузсанг, қанча чирқиллайди...

Ич-ичимдан хўрликми, хўрсиниқми босиб келиб, кўзим жиққа ёшга тўлдию секин уйдан чиқиб кета қолдим.

16. БУ ОҲУ КИМНИНГ ОҲУСИ?

Қариндошлар-чун тоғамнинг сўзлари қонун, айтганлари айтган, экан. Кун яллиғланиб чиқиб улгурмай, бирин-кетин «Ассалому алайкў-ўм», деб кириб келишяпти-кириб келишяпти. Тоғамнинг ўзлари супанинг тўрида «Ҳа, баракалла, фалончи!»; «Ҳа, келдингми, пистончи», деб кутиб олаяптилар. Битта-битта кўришиб, ким ёнларига, ким пастроққа чўкяпти.

— Дуо қилинг, ока, — дейдилар тоғам. Ширали, куйлайдиган бир овозда Усмон тоғам дуо қиладилар. Ҳаммалари юзларига фотиҳа тортиб, гангир-гунгур билан сўраша кетадилар.

Фақат мен тўмсайибгина толнинг тагида чой қайнатяпман. Аксига олиб самовар ҳам қайнай қолмайди. Олови ёниб бўлар-бўлмас карнайини олиб, ўтин ташлайман. Ёниб турган нарса бурқсиб тутай бошлайди. Тутуни кўзларимга кириб ачиштиради, ачиштириб ёшлангирса ҳам, нари жилмайман. Шу яхши, ёшлангиргани яхши. Биров, нега йиғлаяпсан, демайди. Кўчсангиз, қаёққа кўчасиз, тоғаларингнинг қаватига борасиз-да, деб таскин-тасалли бериб ҳам юрмайди.

Ҳозир менга бир оғиз сўз ортиқча. Юрагимга ҳеч нарса сиғмай турибди. Йиғлаб юборишим, қариндошларнинг кулгисига қолишим мумкин... Уйни бузаётганларида бу ерда туролмасам ҳам керак.

Ахийри бир пиёладан чой ичиб бўлишган ҳам эди, калхўзнинг гаплашиб қўйилган аптакачаси етиб кела қолди. Тоғам уни Султонмурод акамга топшириб, «Сенга ишондим, ўзинг чиқа қол», дедилар-да, акаларига ўгирилдилар:

— Қани, ока, фотиҳа беринг, бошлай қоламиз.

У киши қўлларини очиб, «Оми-ин», дедилару... мен кўчага отилдим. Сўнгги эшитганим: «Шулар ҳам борган ерида туп қўйиб, палак ёйсин, Худойимнинг ўзи...» деганлари бўлди.

Отлар мендан хуркиб, ўзларини бир орқага ташлаган эдилар, арава ғижирлаб, нари бориб-бери келди. Яхшиям толга боғлоғлиқ экан. Улар чинданам зўр, гижинглаган эдилар-у, лекин ҳозир менинг кўзимга ҳеч парса кўринмас эди: негадир бир ерларга кетиб қол-гим бор, қорамни ҳеч кўрсатгим йўқ, аразим шунчалик!

Султонмурод акам мени уришиб бергиси бор эди-ю, авзойимни кўриб, ҳеч кутмаганимда юмшади. Кейин эркалаб чақирди:

— Зап чикдингга ўзинг, пакана пари. Тоғамлардан сўраб олмоқчийдим, юр, кўриб келамиз янги жойларингни.

Чинданам, бу ерда нима қилдим, оёқ тагида ўралашиб... кириб-чикиб... тумсайиб юриб? Кўрмайинам-куймайинам бузганларини. Ҳаммасига чидарман-у, шо-кила-шокила хумчалаб ётган лолақизғалдоқлару келин гуллардай юз очган анув нозув чучмўмаларни яксон Этиб, том очишларига... чидолмасман.

Кўтар-кўтар билан ичкаридан аввал сандиклар, кейин кўрпа-ёстикдар олиб чиқилад бошлади. Кўпчиликка ҳеч гап эмаскан, барча лаш-луш бир аравага жо бўлди-кетди. Сигир-бузоғимизни араваинг орқасига боғлаб беришди. Ўзимиз юкларнинг тепасига чиқиб олдик.

— Сапураҳоннинг битта уйини бўшаттириб қўйганман. Эшикка олиб борсангиз, кеннойинглар тушириб олишади ўзлари, — деб тайинладилар тоғам.

Арава ғижирлаб жилиб, отлар йўрғалай кетди. Юзга укпарданам майин шамол урилиб, еллар одамни ачомлаб ўтиша бошлади. Яна ўксик ҳислар босмасин, деб орқамга ўгирилиб қарай олмайман. Аммо отлар қадамларини тезлатгани сари ғир-ғир шамоллар эсиб, мени овутмоқни бўйнига олган каби ўйнар, юлқар, ғувиллар, бир зум тинмас эдилар.

Учинчи қатнашимизда синчлар билан тоқиларни ортиб беришди. Тоғам дамлаган ошни тол соясида паққос тушириб, уч-тўрт пиёла чой ичгунимизча нақ пешин бўлди. Кун ёздагидек қиздирар, одам ўзига соя ахтариб қолган, ҳеч тургиси келмас эди. Мен аразларим тарқаб, Султонмурод акамнинг ёнидан жилмай кўйдим. У нима буюрса, чопқиллаб бажарар эдим. қолаверса, янги жойларимизни кўрдик, зўр боғдан жой ажратишибди. Девор олиб, уй солинса, бошқаларникидан ҳечам қолишмайди. Жой менга ёқди. Ҳаммасидан ҳам, шундай олдимиздан кўча ёқалаб анҳор ўтаркан. Сувлари бир тиниқки...

— Вақт ўтмасин. Ҳали қанча юкимиз бор. Султонмурод, сизлар тура қолинглар, — деб кистадилар тоғам.

Биз жой-жойимизга чиқиб, Султонмурод акам тизгинни силкилади ва нарироққа бориб, мен томонга секин қайрилиб, кўз қисди:

— Қайтанга яхши бўлди, пакана пари. Бу гал йўлни Қаюмбек амакининг тагидаги айрилишдан соламиз-да, Чўмилишда тўхтаб, бир-бир шўнғиб оламиз. Бўптими?

Йўлни эслаб, юрагимга ғулғула тушди:

— Шошманг, у йўлнинг қиямалигини биласизми?

— Биламан. Кўрқма, пакана пари, отларимиз зўр! Тизгинни тортиб тушсак, ўтиб кетади худо хоҳласа!

— Ўзингиз биласиз...

Олмазордан ўтишимиз-ла (бир кенгликка чиқиб, ғир-ғир шабадаларга юз тутиб боряпмиз) отларнинг бошини ўз ҳолига қўйиб бериб, Султонмурод акам атрофга суқланиб қопти. Ҳеч кўз узолмайди у кенгликлардан. Ҳали тегирмон тепасидаги шамолларга кўксини очиб, чайқалиб-чайқалиб ётган (худди устида булутлар сояси кўчиб юргандек, тавба, аммо осмонда дона булут йўқ) буғдойзорларга, ҳали бу ёндаги қўшилиш тепаларига, ундан у ёғи Аччи қирларига туташиб кетган кунботар томонларга бир ғалати соғиниб, ичикиб тикилади. Мен ўзим ҳам шу Олмазорга келиб, бу ерлардан ўтадиган бўлсам, анув Фозилтепадан ва унга ёндошиб Иззага қадар пастлаб

борган тепачалардан кўз узолмай қоламан. Назаримда узу-ун, бахайбат бир аждар Иззадан ўрмалаб чиқаётиб... қотиб қолгандек... туюлаверади. Бир маҳаллар шундай эртак эшитганман, ўшанинг таъсиридами ё аслида ҳам шундайми, бу тепалар кўзимга аждардай кўринаверадилар.

— Ҳа, пакана пари, оғзинг очилиб қопти? — деди акам жилмайиб.

— Туриши чиройли-да.

— Фозилтепами?

— Сиз ёнидаги тепачалар билан бирга қаранг, бирга кўринг, — дедим мен.

— Ҳў-ўв, кун чиқаётганда ё ботаётганда кўрсангми? — деди акам бир ғалати таъсирланиб.

— Йўғ-э!..

— Ундан кейин шомда ё бўлмаса ёмғир шаррос куйиб ётганда кўр бу ерларни! О, аждарнинг ўзи дейсан!

Мен ёқамни ушладим.

— Биларкансизда сиз ҳам?

— Нимани?

— Ўша эртакни?

— Нега билмай? Билмаган одамни ким яккабоғлик дейди?! — У отлар тизгинини тортиб, бир чиройли бош ирғади. — Аммо асли бўлакчароқ.

Мен тутяунмадим:

— Ниманинг асли? Эртакними?

— Йўқ, Фозилтепанинг тарихи. Менинг жоним кириб, ўнгарилиб олдим.

— Айтинг, айта қолинг.

У эса, ўша тепалару Қўшилиш қирларига боягидек бир ичкиб, бир муҳаббат-ла тикилди.

— Менинг билганим — бу қирлар, бу тепалар улуғ бир давлатнинг энг чекка сарҳадлари, улардан қолган ёлғиз нишонлар. Бу ерларда сурув-сурув отлар боқишган. Айниқса, баҳор пайтлари, лолалар очилган кезларда бу қирлар жаннатнинг давомидай бўлиб кетган, яшнаб ётган. У тепалар эса — Фозилтепаям, Хирмонтепаям, Оқтепаям — кўриқчи тепалардай узоқ-узоқлардан кўзга ташланиб турганлар. Бирида ўт ёқилса, ундан кўтарилган тутун наригисида бемалол кўринган. Ва ўша давлат сарҳадларига душман ораламаёқ унинг хабари барчага маълум бўлган. Шу тепаларда кўкка ўрлаган тутунларга қараб, отларга эгар ураверишган, лашкар жангга ҳозирланиб чиқаверган. Узоқ аждодларимиз шунақа қудратли давлат қуришган. Тарихда Қанғли давлати деб аталади у.

— Қанғли?

— Ҳа-ҳа, бу жойлар бекорга Катта Қанғли деб айтиладими? Ўшандан қолган, — деди у кўз учириб.

Мен яқинроқ сурилдим.

— Кейин-чи?

Султонмурод акам «Эҳ, пакана пари, пакана пари, менинг жонажон укам, кейин нима бўларди», деган каби маҳзун тикилди.

— Кейин у давлатлар, у салтанатлар ҳаммаси емирила-емирила, биз ўз пайимизни қирқа-қирқа шу кунларга қолдик-да! Отсиз, лашкарсиз, тахтсиз...

Шу тоб биз Иззага келиб қолган эканмиз, йўл пастлаб, арава ўзининг залвори билан отларни суриб кета бошлади. Султонмурод акам жон-жаҳди билан отларнинг тизгинига ёпишди ва тортиб ўзини орқага таш-лади. Отлар бошлари қайрилиб, кўзлари шокоса бўлганча, йўлдан чиқиб кетмасликка зўр берадилар-у, аммо қадамларини секинлата олмасдилар. Йўл шу ерга келганда чангал босган Жимиттепани айланиб ўтиб, кўприкка тушиб борар, шундан ўтиб олинса, араванинг залвори биланоқ сойдан чиқиб кетилар эди.

Аммо ҳозир отлар аравани эмас, арава отларни суриб боряпти. Сургандаям шитоб билан пастга суриб кетяпти. Бунга сари ғилдираклар ваҳимали шалдирайди. Араванинг ўзи мана ҳозир

тўнтарилиб кетадигандай, чайқалиб бориб-келяптики...

Мен эсхонам чиқиб, жон ҳолатда нималаргадир ёпишдим. Ва шунинг баробарида ҳов пастда, Иззанинг чўмилиш жойида сувдан чиқа ўзини пана-пастқа му ёввойи ялпизлар ичига уриб бораётган қизларга кўзим тушиб, қотиб қолдим. Ё Оллоҳ! Ким ўзи булар? Париларми ё ўзимизнинг шу дала қизлари? Қаранг-а, чўмиладиган пайт келибди эканми? Қочишга улгуролмай қолганлари саросимада, ким кўллари билан кўксини тўсганича, ким сув ўртасида секингина ўтира қолиб, кимлари кўйлаги баданларига чиппа ёпишганча, қотиб турар эдилар.

Биз бўлсак, қалдир-қулдир билан ўша ёққа тушиб боряпмиз. Кўрқиб кетганимдан «Ўлибмиз!» деб ўйладиму... жон ҳолатда акамга бақирдим:

— Отларни кўйворинг! Ўз холига кўйворинг!

Араванинг шу шалдирашию чўмилаётган қизларнинг қий-чувида Султонмурад акам менинг овозимни эшитдими-йўқми, билмайман. Аммо отлар кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, осмонга сапчидиган бир алпозда зўрға йўл топиб бораётган эди, арава нақ кўприкка етганда зарб билан бир нимага урилдию мен устидан коптоқдек учиб кетдим. Отлардан биттаси зорли кишнаб, қизлар кичқириб юбордилар:

— Вой, ўлди, ушланглар!

Мен юз-бошим билан бултурги ёввойи ялпиз ичига шўнғиб, шалошлаб сувгами, балчикқами тушдим. Ялпиз ҳиди гуркираб, бўғзимга бемаза сув тикилди. Шу ўзимни ўнглаб, бошимни кўтараман, дейман, қани кўтара олсам! Қўлимни ботқоқдан тортаман, дейман, қани тортолсам! Аммо шу пайт кимдир икки кўлтиғимдан даст кўтариб олиб, чимга ўтқазиб қўйди. Енгим билан кўзимни артиб қарасам, чит кўйлаги ҳали селгиб улгурмаган бир қиз ўтакаси ёрилиб, тепамда турибди. Нукул бошимни силаб, кулоқларимни ишқайди. Нималардир деб ҳушимга келтирмоқчи-ю, эшитсам ўлай агар. Мен уни кўрибоқ, анграйиб қопман.

У бир пайтлар бошига шафтоли гулли узун симрўмол ташлаб чиқиб, салом қилган... Асол холамнинг ўша кўхлик келинлари эди, кеннойим эди. Унинг юзи, ё Худо, бир тиниқ, тиниқдан-тиниқ эдики, умримда бунақа тиниқ юзни ҳозиргидек яқиндан, жуда яқиндан ҳеч кўрмаган эдим.

Уни яна учратганимдан рости, эсим оғиб қолганди.

Юз-кўзларимда жон асари йўқми, нима бало, (балки балчикқа буланиб чиққандирман, юз-кўзларимни ювиб олиш керакдир,) ишқилиб, кеннойим довдираб қопти, шошиб қолганидан кўлтиғимдан олиб турғазишни ҳам, шундай чимга ётқиза қолишини ҳам билмайди. Нималардир деб...

Шу тоб қулоғим жангиллаб очилиб, Иззанинг бир чиройли шовуллаши аро унинг таниш товушини эшитиб, ўзимга келдим.

— Ҳой, ука, ҳой, қайнижоним, менга қаранг, ўзизга келинг... — деб жовуларди у тепамда гиргиттон бўлиб.

Айланиб-ўргилиши, «қайнижоним» дейишлари бирам хуш ёқиб, кўзим сузилди. Кўрқманг, менга ҳеч иима бўлгани йўқ, ўзим шундай... Сизни кўриб, эриб кетдим, дегим бор-у, демаётирман. Яна бирпас эркалашини, бошимни силаб, устимда ўлиб-тирилишини истайман.

Ҳушимга келганимни кўриб, суйиниб кетди ва ширин жилмайиб, елкамдан кучди:

— Ёмон тушмадизми, ишқилиб?

Уялиб кетдим ва дикка туриб олдим.

— Йўқ-йўқ, мана, отдекман.

У ҳам туриб, кўксига туфлади.

— Хайрият, хайрият. Худо асради. Алҳамдулиллоҳ, денг, қайнижон.

— Кўрқиб кетдингларми шунча? — дедим довдираб. Шунақа учиб кетган эканманми?!

— Секинроқ айтасизми, эсхонамизни чиқарвордингиз-ку. Қолавурса... — дея ён тарафга ўгирилди. Кўприкдан ўтибоқ йўлга чўккалаб қолган ёлғиз отга (беригиси ҳам орқасига

тисарилиб кетай-тисарилиб кетай деб титраб турибди) ачиниб қаради.

Бу вақт отнинг тепасида акам пичоғини қинидан суғуриб яланғочлаб турар, аммо қайси тизгинчани қирқишни билмай каловланар эди. Ана шу дақиқада у ҳам биз томонга ўтирилди ва... бир зум шундай котди.

Кеннойимнинг юзлари лов қизарди ва саросималаниб, мени турткилади, кулоғимга энгашиб (бир ажойиб бўйлар таратиб) шивирлади:

— Чопинг, қайним, қарашвора қолинг. Тагин отдан айрилиб қолманглар.

Шундагина кўрдим: арава бир мўъжиза билан кўприк четига илиниб қолган, отлардан биттаси туролмаи уриниб ётар, Султонмурод акам эса нима қиларини билмай нажот кутиб турар эди.

— Ака, шошманг!.. — дея бақирганча, учиб кетдим. Соғ отнинг остидан қандай ўтиб бордим, акамнинг кўлидан пичоқни қандай тортиб олдим, билмайман. Отнинг бўйинтириқларини кесиб юбориб эдим, сапчиб туриб кетди. Арава ҳам бир силкиндию ёнига оғиб, устидан тоқилар шақира-шукур Иззага ағдарилиб бердилар. Асрайман деса, осон экан: юкдан бўшаган арава жойига ўнгарилди-қолди. Фақат, Иззани ёппа энлаб тоқиларимиз оқиб борар, қизлар қий-чув билан уни тутиб улгуришмас эди. Тоқилар бизга қарашли экани эсимга тушиб, мен ҳам ўша ёққа чопдим.

Султонмурод акам ҳали ўзига келолмаган отнинг ёнида қолди. Дир-дир титроқ баданини силаб-сийпаб, отни аравага қайта кўша бошлади. Ҳар-ҳар замонда биз томонга ўғринча қараб кўяди, холос. Ахийри, отни кўшиб бўлди, сал тепага юрғазиб чиқди ва... Энди нима қилади? Изза бўйидаги чимзорда сочилиб ётган тоқиларни аравага ортишай деса, шундоқ ҳам қизлар ундан уялиб сувдан чиқиша олмаяпти. Қарашмай деса, бир ўзим қачон ташиб бўлардим? Ниҳоят:

— Сен отларга қараб тур, пакана пари, мен тутзордан бир-иккита новда кесиб келай, — дея катта тепанинг орқасига қараб юрди.

Султонмурод акам нари кетиши билан қизлар ҳам апил-тапил сувдан чиқа бошлади. Ким этагини сиқиб, ким сочларини тузаб, наридан-бери ўзларига оро берар, айна чокда нимадандир хуркиб турар эди улар.

— Йўғида кетиб олайлик, қизлар? — деди қора юзли бижилдоғи. — Сенларга қарайман деб... сал қолса, Иззага қулай деди бояқиш.

— Ўзларингам йигит кишини бошини айлантиворасанларда бўз кўйлақда, — деди бошқаси.

— Ў-ўл, сен жуда сипомисан? — деб ҳаммалари кулишди.

— Бўлди! Индамаса айнивоотсанлар, ундан кўра, ортишворинглар, — деди кеннойим — Асол холамнинг келини.

Тоқиларни териб, кўлларига тахлашаркан, бижилдоқ қиз келинойимга тегишди:

— Жигарларидан урганми, нима бало, ёрдамлашгилари кепқопти?..

Қизлар қикирлаб кулишди, кеннойим уни қувди:

— Ҳу тилгинанг кесилсин, бичиб-тўқиган!.. қариндошим-ку у.

Бижилдоқ яна нимадир деб Иззанинг бу бетидан у бетига қочди.

Мен от жиловини тутганча, ҳали унисининг қилиғидан, ҳали бунисининг гапидан эсим оғиб турардим. Ниҳоят, иш тугади. Ҳалиги бижилдоқ қиз сўнгги кучоқни аравага келтириб ташлаб, кафтини қоқаркан:

— Ана, бўлди! Энди акачангизни чақираверинг, уялмасинлар, биз кетдик, — деди аллақандай тегажўғлиқ билан.

— Кетдик-кетдик, изимизниям тополмасин, — деди кеннойим унга кўшилиб.

Улар жовур-жувур билан кўприкдан чопиб ўтдилару кўз очиб юмгунча Жимиттепанинг орқасида ғойиб бўлдилар. Жийдазорнинг ичига уриб кетдиларми ё чангал гуллари орасига

яшириниб йўқ бўлдиларми, билолмай ҳам қолдим.

Султонмурод акам бир даста новда кўтариб қайтганида, хайҳотдек сойликда ёлғиз ўзим турардим.

Отларнинг жини бўлади деган гап рост шекилли. Ўзи зўрға қутулиб олди-ю, ҳеч жим тура қолмайди.

Ҳали думини елпиб, човига шилп-шилп уради, ҳали орқа оёқларини бетокат кўтариб ташлайди. Мен жиловидан тутиб турганим эса, сўлиғини чайнаб, ҳадеб йўл ёқасидаги чимга талпинади.

Бунга сари арава ғичирлаб, қиямаликда дам олдга, дам орқага бориб-келяпти. Юк орқага тортиб кетмасайди деб жоним ҳалак: акамнинг юзига қараганим-қараган.

Ниҳоят у ҳеч гап бўлмагандек қайтиб, новдаларни эшиб-эшиб, аравадаги юкни ҳар эҳтимолга қарши тортиб боғлади-да, отларга эрк берди:

— Ҳа, қани, жониворлар! Ўзимнинг жийронларим, тортдик!

Арава ғичирлаб бориб, тезлаб кетди. Югуришиб, устига чиқиб олдик. Шундан кейингина Султонмурод акам чиройли мўйловини силаб, кулиб қаради.

— Қойилман сенга, пакана пари. Отни вақтида бўшатиб юбориб, мени бир хижолатдан қутқардинг-да. Иззага тортиб кетганда борми, ҳў-ў...

— Ўлудик, — дедим мен.

— Ўлиш ҳам гапми? Анув қизларнинг олдида ерга кирувдик!

— Шунга айтинг! Ўзи Чўмилишда бир маза қилайлик, дебмиз-у, Худо хоҳласа, демабмиз-да.

— Эгалари борлигини қаердан билибмиз, — деди кулиб. Кейин аста қайрилиб сўради: — Ростданам ҳалигилар ўзимиззи қизлармиди ё хурилармиди?

— Ўзимизнинг Каттабоғнинг қизлари, — дедим хиёл иккиланиб.

— Унда анув оху... сени булоқдан тортиб олган қиз ким? Танийсанми уни?

— Нега танитай? Асол холаманми... олти ойлик келинлари-да.

— Қандай келинлари? — У азда-базда отларнинг тизгинини тортиб қаради: — Баҳриддиннинг чимилдикда қолган хотиними шу?

— Ўша, — дедим нимага сўраётганини ўйламай ҳам. — Баҳриддин акам топилмагач, кетиб қолган.

Султонмурод акам кўзларини бир дақиқа юмди. Сўнг отларнинг тизгинини бўш қўйиб, беҳол силкилади:

— Чу, жонивор...

17. БАРЗАН

Биз боғ этагига, шундоққина кўча ёқасига тўхтаганмиз. Ақром тоғам билан Ахёр тоғам аравадан юкни тушириб олишяпти. Тупроқ кўча ёқалаб эргашиб келган анҳор шу ерда, азим ёнғоқлар тагида кечикка ўхшаб ёйилиб оқади: салқини уфуриб ётибди. Кейин у сал нарига бориб, кўприк тагига, ундан аллакимнинг уйи ости билан ҳовлисига кириб кетади. У ёғига қаёққа боришини билмайман.

Ҳеч кўрмаган эканман: шу ердан Иззанинг нариги ёғидаги ўсмаранг олмazorу сурмаранг ёнғоқзорларга-ча, унинг ёнидаги соя-салқин толзор кўчамизу митти кўрғонимиз ва сал тепароқдаги харобазоргача барча-барчаси кўзга яққол ташланиб турар, жудаям яқинга ўхшаб туйилар эди. Балки ўзим туғилиб ўсган жойлар бўлгани учун шундай оловдай кўринаётгандир. Устига-устак, бугун ўша ёқлардан кўчиб кетаётганимиз, ота юртни ташлаб, тоғаларимиз қаватига қайтаётганимиз учунам у жойлар бир азиз кўринмоқдадирлар. Бугина эмас, кўнглимнинг бир чеккаси нима учундир ғаш тортиб турибди. Ичимда йиғи уйғотадиган бир куй, бир ўксиклик туғилиб келмоқда. Уни ота юртдан кўчув, айрилув куйи деб атамоқ керакми

ёки болалик билан хайрлашув демоқ лозимми? Ишқилиб, кўзимда ёш айланмоқда, аммо шу ёш ортидан ҳам у ўсмаранг олмазор билан сурмаранг ёнғоқзорни, сояга ғарқ бўлиб ётган толзор кўчамиз ва жондан азиз томларни аниқ-тиниқ кўряпман. У жойлар шунчалик узоқда, Изза сойининг нариги ёғидаги сабзаранг далалар ортида бўлсалар ҳам, яхши ажратиб турибман. У жойлар энди бир умрга ўша томонда қоладилар. Жуда-жуда соғиниб кетсам, шу анҳор бўйига чиқиб, соатлаб ўша ёкларга тикилиб ўтираверишим мумкин. Мен у ерларда бир нимами, ҳатто тоғам ҳада қилган пичоқчаданда гўрроқ бир нарсамни қолдириб келганга ўхшайман.

Шу маҳал Олмазордан тикка Иззага тушиб келган мўлда отининг оёғи ерга тегиб-тегмай (аммо орқасидан внгил чанг ҳавога ўрлаб) учиб келаётган отликка кўзим тушиб, донг қотдим. Эгарга қапишволган, тўнининг икки бари шамолда шунақа парпираб келяптики, тагидаги отми ё қанотли бир нарсами — ажратиб олчи. Сал гўр берса, бу жонивор, ойимлар айтмоқчи, Сулаймон пайғамбарга кўрсатилган учқур отлар каби ҳавога учиб, осмону фалакка кўтарилиб кетиши мумкиндай.

Мен ўрнимдан ирғиб туриб кетдим:

— Уни қаранг, уни қаранг, Султонмурод ака!.. Султонмурод акам кўчанинг шу бетига ўтиб келиб, кафтини пешонасига қўйганча, туриб қолди ва бирдан:

— Ия, Барзан-ку! Ошнамиз-ку! — деди хайратини яшира олмай. — Шунча сўрасам миндирмовди. Ўзларига мумкин экан-да!

— Ким дедингиз?

— Ким бўларди, Ҳайбат аканг-да.

— Ҳа-а, — дедим: отини қизғонмаган чавандоз чавандозми!

— Барзанми ўша?! Бу дунёнинг отимас, қарчиғай бу, қарчиғай! — дедилар Ақром тоғам юз-кўзлари ёришиб.

— Кўявер, жиян. Ўзим биир Келес томонларга опчиқаман сени. Ана ўшаттада отнинг зўри. Буларга эланма, — дедилар Ахёр тоғам.

Ҳамон қанотли отдай учиб келаётган Барзандан кўзини узолмай турган Султонмурод акам:

— Минг қилсаям Барзан — Барзан-да, — деб қўйди. Иззанинг йўлига тикилиб ўтириб, ҳалиги қанотли от сойликка шўнғиб кетганча бирдан қаёққа йўқолганини билолмай қолдим. Мана, ҳозир бу ёқдан, Қаюмбек амакининг пастидаги йўлдан учиб чиқади, десам, бадар кетяпти. Нима бало, Ҳайбат акам отни Иззада чўмилтиргани опкелганмиди? Ё уям бизга ўхшаб сойга қуладими учқур отини эплай олмай? Балки ҳозир...

Ичим ғурмишлаб боряпти. Отмисан от экан ўзиям! Бир миниб кўрсам, армоним қолмасди.

Фақат менми десам, сув ёқасида чўнқайганча, қўлини чайиб ўтирган Султонмурод акам ҳам хаёли оғиб қопти. Бир пайт менга кўзи тушиб, ширин жилмайди ва қаддини кўтариб, елкамдан энгил кучди.

— Кетдикми, пакана пари, ҳалиги парилар учиб кетмасларидан? Анави Барзан ҳам жўнавормасидан борайлик энди.

— Ҳа-ҳа, кетдик, — дедим мен учиб-қўниб. — Тезроқ бориб, Барзанни бир кўрайлик.

— Ҳа, холаваччалар, тинчликми? — деди Ахёр тоғам, бизнинг шовқинимизга ўгирилиб.

Султонмурод акам аравага кўшилган отларни анҳорнинг пастак ерига тушириб қўйиб, суғораётган эди.

— Тинчлик-тинчлик, аммо биз кўрган нарсаларни сиз икки дунёдаям кўрмайсиз. Тўғрими, Максуд? — деди маъноли кўз қисиб. — Бизни қачондан бери кутиб ётишибди. Ана, Барзанни ҳам чақириб олишди, кўрдингиз-ку. Тўғрими, Максуд, — дея отларни тислатиб, йўлга солди-да, тизгинни силкилади. — Кетдикми парилар мамлакатига?

Отлар бўш араванинг ғилдирақларини бир кўтариб ташлаб, ҳали тупроғи ўйнамаган кўчадан йўрғалай бошладию мен чопиб бориб, аравага бир амаллаб чиқиб олдим. Анҳор устидаги кўприқдан ҳам дупирлаб ўтиб, пастга шўнғидик. Султонмурод акам оёғини кериб олган. Тик

турганча, тизгинни қўймай:

— Чў, жониворлар! Бормисизлар! Ойнониб кетай, бўш келмайсизлар! — деб қичкиради. Қийқириб кулади. Қалайсан, пакана пари, дегандай орқасига қайрилиб қўяди. Қошларини ўйнатиб, кўз қисади. Ишқилиб, ўзида йўқ хурсанд.

Толзорга етганимизда бошини бир ёнга эгиб, тизгинга бўй бермай бораётган қизил йўрға сойликни жангиллатиб кишнаб юборди. Шу заҳоти унинг акс-садосидай Иззанинг нариги бетидан бунданам кучли кишноқ янгради.

Э-ҳа, Иззанинг нариги бетига чопиқ қилаётган қизлар йўл ёқасидаги жийдаларнинг тагига чиқиб олишган, ариқнинг бу бетига эса, Барзан гоҳ гижинглаб чир айланар, гоҳ олдинги оёқларини осмон баравар кўтариб, орқа оёқларида тик туриб олар эди.

— Қизларга томоша кўрсатгани опкелган эканда Ҳайбат аканг?! — деди Султонмурод акам бирдан ранги ўзгариб ва кутилмаганда отларнинг бошини чимзорга бурди.

— Яқинроқ борайлик, — деб ялиндим мен.

— Боравер ўзинг, — деди у энсаси қотиб.

Ўзи эса пастга тушиб, отларнинг сўлиғини чиқаришга алаҳсиб кетди. Ҳозиргина Барзанни кўкларга кўтариб мақтаб турган одамни бирдан нима жин ура қолди экан?

Мен Барзанни жудаям кўргим бор эди. Аравадан ажраб тушдим у нариги бетга югургилаб кетдим. жимиттепани ошиб, чангаллар орасидан чиқиб борсам, ўх-хў, зўр томошанинг устидан чиқибман. Тўпиклари бирдай оппоқ, танаси қизил жездай ялтироқ, пешона-сига юлдуз каби кўнган гўзал оқ холи ғоят ярашиқли Барзан Марғу кеннойимнинг кўлидан бир нималар кемшимокда эди. Эгарда Ҳайбат акам мағрур ўтирибди. Чопиқчи қизлар уч-тўрт қадам нарида отнинг ҳайбатидан хуркиб туришибди. Бир-бирларининг пинжиларига кириб кетгудек тикилишади, кеннойимга «Қоч, Марғу, ўласан»лаб чуғурлашади. У бўлса, отга бир кафтини тутиб турибди-ю, иккинчи қўли билан унинг пешонасини — «юлдузи»ни силаб-сийпайди. Эркалаб, енгил шапатилайди. Шу тоб Барзан оғзидаги нарсани қасир-қусур чайнаб, бир пишқириб юборди. Кеннойим беихтиёр икки қадам нарига сакраб кетди. Қизлар қичқириб қочишди. Ҳайбат акам аввалига хоҳолаб кулди, сўнг кулгисини босиб, кеннойимни чақирди:

— Сиз бунга меҳрибонлик қилдиз, энди бунинг раҳматини олмайсизми? Қўрқманг, сизга раҳмат демоқчи-ку.

Кеннойим ҳайқирибгина бир қадам олға босди.

— Келаверинг, еб қўймайди.

Кеннойим кафтларини очиб, кўкраги баравар кўтарган эди, от ҳам иккала оёғини азот кўтариб, орқа оёқларида тикка турди ва уч бора салом ва раҳмат бериб, сўнг аста тисарилди ва ўйноқлаб, жойида гир айлана бошлади. Қизлар чапак чалиб юборишди:

— Қойил, қойил!

Шунинг баробарида пастдан дўпира-дўпир ва шалдира-шулдур шовқинлар билан Султонмурод акамнинг араваси отилиб чикди. Барзан ҳам, бизлар ҳам хуркиб кетдик. Ана холос! Нима қилмоқчи ўзи?

Барзан турган ерида гир айланиб, бирдан осмонга сапчиди ва олдимиздан ўтиб улгурган араванинг ортидан учиб кетди.

Бирпас уч от қўшилган аравадай ёнма-ён елиб боришди, сўнг Барзан илгарилаб, Ҳайбат акам тўнининг барлари худди боягидек шамолда пар-парон ўйнаб, қўшқанотга айланди. От кўкка ўрлаб учиб бораётган ҳайбатли қушга ўхшади-қолди.

Иккинчи бўлим

(МУҚАДДИМА ДАВОМИГА)

Билмабмиз: биз кўз очиб кўрган диёрлар хўб ғариб маъво экан. Бугун бор, эртага йўқ дегандай...

У диёрда жондан азиз нарсалар кўп эди. Ҳаммасини битта-битта бой бериб қўйибмизу, мана, маъюс хотирадай эслаб ўлтирибмиз...

Қолаверса, улар кимга буюриб, кимга вафо қилибдиларки, жудо бўлганимиздан ачинсак, куюнсак?! Ҳаммаси ҳам кўзимизга тўтиёдек азиз эди, садқай кўзёшларинг деёлмасдик. Аммо...

Ёдимда: Довлат лақабли итимиз бўлгучи эди. Арслон деб атасак ҳам арзирди, қоплон деб чақирсак ҳам ярашарди. Шунақа — оёқлари йўғон-йўғон, ўзи кал-табақай, зўр ит эди. Анхорларни, девор нахраларини кўрдим демасди, қоплондай сакраб ўтиб кетавуларди. «Худо бунга ҳайбатдан берган. Ҳайбатидан от тугул, одам кўркади. Нима бало, девлар наслиданми бу?..» — дердилар ойим. Бунга сари Нусрат почча бошларини сараклатиб, таъсирланиб-таъсирланиб кулар эдилар: «Бежиз Довлат деб атамабсиз, Саломхон, бежиз атамабсиз. Довлатдан кўркмайдиган одам борми?» дердилар аллақандай сирли-шаъмали қилиб.

Ўша итимиз хирсдай бўлгани билан кучук болалардай ўйнашчоқ эди. Бўйим баравар-бўйим баравар сакрай бошласа, устимга босиб тушмасайди, деб хайкиб турардим. Супагами, кўчагами — баландроқ ерга қочиб кутулишни кўзлардим. Аммо қаёқда! Довлат бир ўйнашишга тушмасин, тўхтатиб бўлмасди.

Менам ахийри чалпак дўппимни атайин тушуриб юбориб, унинг таъкибидан қутулар эдим. Довлатга шу керак, дўппимни тишлаб қочишга ишқибоз. Қувсам, гир айланиб қочавуради: бермайди, тутқазмайди. Ахийри йиғлагудек бўлиб ўтириб олсам, у ҳам ётиб олади-да, дўппимни оёқлари ўртасига олиб, аввал ёлғондакам, кейин чинакамига пийпалашга тушади. Ора-чора қарабам қўяди жаҳлимни кўзгаб.

Менам биттагина дўппимни унга пийпалатиб қўярканманми? Сакраб тура, «Ташла! Бер-чи, бер»лаб қушиб қоларман! Довлат эса, яна тишлаб, гир айланиб, халоплаб қочишга тушади. Қани берса!.. Ахийри битта таёқ топиб, дўқайиб бормагунимча ташламайди.

Ана шундай ажойиб итимиз бор эди. Мен унинг кўксини тўлдириб, астойдил «ҳовф-ҳовф»лаб (!) вовуллашига борман. Унинг овозини эшитганда ҳатто катта кўчада кетаётганлар таққа тўхтаб, олазарак бўлиб қолишарди. Унақа-бунақа одам юрак ютиб, яқинига йўламаса, бошқаси етти кўчани айланиб ўтишга мажбур эди. Шу Довлат туфайли налогчийам, табелчийам бизнинг эшикка ўйлашиб чақириб келарди. Ўғри-ку бир чақирим наридан юрарди.

Шу итимизнинг битта айби — нафси ёмон эди.

Ким нима ташласа, хап этиб ютиб қўя қоларди. Бергани порами, алдовми — фарқига бориб ўтирмасди. Мен бунақа очкўз, ебтўймас итни кўрган эмасман.

Шунга қарамай Довлатнинг ишқибозлари кўп эди. Нима қилсалару илиб кета қолсалар! Аммо Довлат анойимас, олиб келган ширинликлари, поралар тугагунча эргашиб боравуради-да, бўйнига қўл юборишлари билан арслондай ириллаб беради. Ана кейин ўтакалари ёрилиб, қочишларини кўринг. Сўнг Довлат иккинчи у одамни яқинига йўлатмайди. Узокданоқ хурпайиб, ириллаб келавуради. Мен шунисига борман. Ақли бало эди унинг.

Аммо бир куни қайси ўчакишган (!) шу итимизга нина бериб кетибди. Шу йўталади, шу ўхчийди, бошини ҳар деворларга уради, қани, кутулса! Ахийри, тумшуғини ерга бериб, ётиб олди.

Кўксодек йўталавериб, ингиллаб ғингшийвериб... бир ҳафтада қопдай шалвираб қолди. Кўзидан оққан ёшларни кўрсангиз, мўлтираб тикилишларини кўрсангиз...

Қайси бир кечаси уч марта улагандай бўлдию (балки тушимда кўргандирман, ғингшигани

увлагандай туюлгандир), кейин тинчиб қолди. Эрталаб турсам, ҳеч ерда йўқ. На лоши, на изи қопти (!) Шу йўқолганча, қайтиб қорасини кўрсатмади, бадар кетди Довлат...

Кейин Ҳайбат акам «Сизларга хонакиси ҳам бўлавуради экан», деб (!) мушукболадай бир тарғил кучукча олиб келиб берди. Курмағур жуда питир-питир бўлиб, ширин эди. Ширинлиги ҳам майли, бўйнидаги тумордек оқ холи бирам ярашган, ёкимтойки... Ўз-ўзидан уни Бўйниок деб чақира бошладик. Қарангки, ҳеч қанча ўтмай, тумори қордай оқариб, ўзи писта кўмирдек қора тортиб кетди.

Иззанинг бу ёғига, тоғаларимиз қаватига кўчган вақтимизда у қаёққа борсак, оркамиздан қолмайдиган питрак маҳали эди, араванинг орқасига боғланган тарғилимизга эргашиб бу ёқларга келди. Иззани кўрди, бедапояларнинг ичига уриб кириб чикди. Шарқироқ ариқларни кечди. Шу-шу сигирга эргашадиган бўлиб қолди.

Мен уни мол бокқани тушганларимда эргаштириб Иззаларга оптушар эдим. Сигиримнинг арқонидан тортқилаб юргани-юрган эди. Шунда кучи етмаса денг олдидан айланиб ўтиб, акиллаб қайтара бошлайди. Аммо бекор қолмасин, қолди дегунча Иззанинг у бетидан-бу бетига сакраб, ўзини офтобга солиб ётган қурбақажонларни, мошак қушларни қувишга, қувиб ўйнашишга ишқибоз. Баъзан эса пайдо бўлиб қолган тупроқ уюми остидан кўрсичқон инларини топиб олиб кавлай кетади. Ишқилиб, ўзини зериктирмас, зерикмас эди.

Анча йиллар ўтиб, биз яна кўчадиган бўлдик. Аммо Бўйноғимиз қани энди жойидан жилса!.. Қанғлидан берилган янги жойимизга қани ўргана олса!.. Катта-боғдаги уйимизнинг томини очиб, юкларни олиб кетиб бўлганмиз, у ёқда ҳовлига чодир тикиб, бийдай жойда лой чангаллаб уй қуриб ётибмиз, Бўйноқвой эрта сахардан йўқолиб қолади. Кун тиккага келар ҳам, найзадан ошиб ўтар ҳам, у йўқ. Алламаҳалда тили осилиб, ҳарсиллаб кириб келади.

«Ҳа, оғайни, бу нима қилиқ?» деб ўқрайиб қарашимни биламан, худди, бир қошиқ қонимдан кечинглар, деган каби ерга ёта оёғим остига бош уриб эмаклаб кела бошлайди... Кўзлари мўлтираган, ҳарсиллаб, бир суринадики... Аҳволини кўрсангиз! Балчиқларга буланиб, шилтаси тоза бошига чиқибди. Бўйнидаги тумори демаса, ғирт бегона...

Бир гал қаттиқ танбех бердим;

— Ҳа, сени қараю! Иззада пишириб қўйган эканми?! — дедим товушимни кўтариб. Бўйноқ ерга баттар қапишиб, яна оёқларим тагига эмаклаб келди. У окдан ойим ўртага тушдилар:

— Қўй, болам, сўкиб-нетма, ўрганибам қолар. Кечворолмаётганда у ёқлардан бояқиш...

— Ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб, суриб ташлаб, бўлишди-ку, нимасига боради?! Бунақада бир кунмас-бир кун машинанинг тагида қолиб кетади бунийз.

— Қўй, яхши нафас қил, болам. Бир-бир айланиб, ёзилиб келаётгандир-да.

Бўйноқ гўё пўписамни тушунадигандек:

— Арқонга солиб қўяман, шунақа қилавурса... кетиб қолавурса! — дедим. Сўнг «узри»ни қабул қилгандек, «бор!» деб ўшқириб бердим.

Бўйноқ айбдор боладай, кўзимга қараёлмай, девор таги билан пастга суринди.

Эртасига эрталаб турсам, яна йўқ. Одатдагидек, кун чикмасдан изғиб кетибди ўша ёққа. Ҳали келсин, боғлаб қўймаганам номард, деб жиғи-бийроним бир чик-дп-ю, яна ишга уриниб кетдим.

Кун тиғдан ўтиб, соялар айланди. Офтоб заволга юз тутиб, шомга етиб борди. Аммо Бўйноқдан дарак йўқ эди. Келиб қолар билан қоронғи ҳам тушди. Хуфтон бўлди. Йўқ.

Ўшқирганимга аразлаб, эски кўрғонимиздан келмай қўйдими, деб ич-ичимдан афсусландим. Бир умр ўша ёқда қолмас-ку, келар-ку, ахир, деб ётдим. Йўқ, эртасигаям, индинигаям қорасини кўрсатмади. Ахийри, излаб боришга мажбур бўлдим.

Қарангки, у ердаям йўқ эди. Кечаси бирон ерга кириб ётгандир, десам, изиям йўқ. Ини-ку томи очиб ташланган уйимиздан ҳам баттар ҳувиллаб ётибди. Бу яқин орада бош сукқан эмас. Ичим шиғ этди.

Бир оёкли лайлақларга ўхшаб қўққайган кранлар таги билан ва чала битган дўмлар оралаб (илгариги бедапоя ёқалаб) Иззага тушиб боряпман. Бу ёқда икки сурма шовқини оламни тутиб, Қаяумбек амакининг тепалигидаги ёнғоқларни қўпориб ётибди. Тепани ҳам суриб ташлашади шекилли. Ана, бир ёнғоқ қарсиллаб, ағанаб, шохлари билан ўша «темир қўнғиз»нинг устига босиб тушди. Лекин шунда ҳам у шохлар орасидан ўрмалаб чиқиб, бу томонга айланиб ўтди-да, иддиз-пилдизи билан жарга сургаб кетди. Эсиз тепа, эсиз ёнғоқзорлар. Тепанинг пастидаги жийда қаторни-ку шундай-ла кўмиб ташлашибди. Ҳар ер-хар ерда тупроқ уюми орасидан шох учлари чиқиб турибди...

У ёқдаги ўрикзор, Сиддиқ арракашнинг боғи, ишқомлари Иззага қадар шу аҳвол — кундаковга тушган, итирқини чиқиб ётибди.

Ичим ачиб, қадамимни тезлатдим. Аммо бу ёқда сойларга ҳам ит тегиб бўпти: боягидақа «қора қўнғиз»лар тепаларни суриб, жарларни чангитиб ётибди! Тар-тар овозлари Қўшилишга ошиққан сувнинг шарқирашини ҳам кўмиб кетган. Сув худди бу тепалар остида қолиб кетишдан қўрқиб, пастга қочиб бораётгандек, чопади-чопқиллайди. Иззага сиғмайди...

Оҳ, дедим, сувки бу даҳшатдан бош олиб қоча бош-лабдими, бошқа нарсаларга тўзим берсин! Энди бир пайтлардагидек кечалари Иззага тўсатга тушишлар йўқ, кундузлари балиқ ҳайдаб овлашлар йўқ экан-да?! Энди у чўмилиш жойларда итбалиқдай яйрашлар, музлаб кетиб, қайноқ тупроққа бағирни бериб ётишлар... йўқ экан-да?! Энди бирон толнинг соясига ўтиб, чимга ағанаганча китоб ўқишлар, Мимитбува билан суҳбат қуришлар... йўқ экан-да?! Соё бўйига узала тушган Йўлбарстепа устида чалқанча ётиб, осмони ҳафтимда сўфитўрғайларнинг чулдирашига қулоқ беришлар, оламни унутишлар... йўқ экан-да?! Бўйноқнинг уйдан қочиб, бу ёқларга тентираб кетишлари, кунлаб йўқ бўлиб қолишлари бежиз эмаскан-да! Видолашгани бу ёқларга келаётган экан-да! Ўзи қаерларда қолди экан? Мошина-пошина уриб юбормадимикан ишқилиб? Тирикмикан?

Назаримда, у ҳозир мени кўриб, Изза бўйидаги ботқоқ ўтлар ичидан, мошак қушларни қувиб-учириб юрган жойидан отилиб чиқиб келадигандек, нарироқда бир силкиниб олиб, кейин атрофимда гирдикапалак бўлиб, қўлим баравар сакраб ўйнаша кетадигандек эди-ю, чиқа қолмасди. Мен эсам, ҳали суриб бўлинмаган Жийдалитепа устига чиқиб олиб, «Бўйноқ»лаб чақирмоқчи бўламан-у, хароба тепага чиқиб борарга ҳолим ҳам, мадорим ҳам йўқ. Бўйноқ аллақайси жар ё журда, тупроқ уюми остида қолиб кетганини, бу ерлардан кечиб кетолмаганини англаб турибман. Лекин тан олгим йўқ. Ақлим бовар қилмайди, бир итнинг кўз очиб кўрган ерларини ташлаб кетолмаганига... кечолмаганига...

Уйга борибок оймларга ёрилдим:

— Ўша куни занжирлаб ташласам бўларкан. Бир кун ғингширди, икки кун ғингширди, кўникарди, ахир, — дедим аччиғимдан тушолмай.

— Бўйноқми? — дедилар ойм нима демокчилигимни олдиндан англаб. — Сиёғидан маълум эди. Ҳали-бери кўниқолмаслиги. Одам эмас-да, болам...

Беихтиёр Тўлавоё қозоқни эслаб кетдим.

Ёши ҳам оймлар тенги, лекин бузилган кўрғонидан бери келмай, келолмай юрибди-ку. Худонинг берган куни ўша ерда. Кун юз кўрсатмасдан бориб олади. Кўрғонидан ҳеч вако қолмаган: вайронасини ҳам бир чеккага суриб, дўнгтепа қилиб қўйишибди. Уйи букилганидан бери кичкина тортиб кетган чол қўлини орқасига қилволиб, ўша тепа атрофида айлангани-айланган. Чивик топсаям чеккага, гувала учратсаям, бир ёнга тўдалайди. Баъзан эса, суриб ташланган уйнинг ўрнида чалпак дўпписини тиззасига қўндирганча, соатлаб ер чизиб ўтириб қолади. Нима излайди, нимадан кўнгил узолмайди, миқ этиб бировга оғиз очса-чи, йўқ! Ҳар куни келгани-келган, ўтиргани-ўтирган.

Бировлар «Тўлавоё қозоқ отасидан қолган хазинадан умидвор», деса, бошқалар «Хех, улардан нима қопти, ҳаммасини анави ков-ковда битта қўймаё опчиқиб кетишган-ку», дейди.

«Қатик тўкилсаям, юқи қолади-ку, биронта кўзача бордир-да», дейдиганлар ҳам йўқ эмас. Ишқилиб, Тўлавоё қозоқ нима йўқотган, нима излайди, нимадан кечиб кетолмайди — ҳеч ким жиддийроқ ўйлаб кўрмайди.

Ўзи ҳам миқ этиб бировга оғиз очмайди! Вайронада кезингани-кезинган. Эси кирарли-чиқарли бўлиб қолмаса эди, кошқи, деймиз биз.

Азбаройи ачиниб, ойимларга айтиб бериб эдим: — Илоҳим, Худонинг ўзи тўзим берсин. Инсон ҳар йўқотганига аза очаверса, бир умр азодор ўтиб кетарди-ку. Туғилгандан бери жудо бўлган нарсаларимизни санаб адоғига етиб бўларканми?! — дедилар. — Бу жойлар ҳаммадан ҳам қолади. Ҳеч ким орқалаб кетган эмас. Бу жудолик бешиқдан «чин уй»гача-ю, инсон тушунмайди-да, болам, Тушунса, йўқотганига ачинмасдиям, куймасдиям. Қайтага амалларини чиройли этарди...

Ойимнинг зоҳиран хотиржамликлари остида қандай туғёнлар кечаётган бўлса?! Беқиёс сабрлари тагида нечоғли изтиробу аламлар босилиб ётган бўлса! Хаёлимдан мен йўқотган энг азиз нарсалар бирма-бир ўта бошлади: тоғам ҳадя қилган ўша пичоқча ҳам, кулоқ радёлимиз, эски уйларимиз ҳам; Довлат лақабли итимиз, боғимиз ортидаги четини сафсар гуллар босиб кетган ўша ҳовуз, толзор кўчамиз ҳам... яна Маҳаммад налугчи сандуғимизни очтириб опкетган, мен боламас¹¹ да кийган зар тўним, укпарли дўппим, суриб, кўмиб юборилаётган Иззада бедарак йўқолган Бўйноғим кўз олдимдан айланиб-айланиб ўтар эдилар. Кў-зим эса жикқа ёш...

Биз эса, ниҳояти Яккабоғдан Каттабоғга — тоғаларимиз қаватига кўчиб борар эдик. Ҳали Бўйноқ ҳам йўқолмаган, ҳали у сойлар шарқираб-яшнаб ётар эди. Ҳали Барзан Сулаймон пайғамбарга кўрсатилган отлар сингари учиб юрар эди у сой ёқаларида. Ҳали Иззада қизлар ўғринча чўмиладиган Чўмилишлар омон эди. Султонмурод акам демаганлар «Бу оху кимнинг охуси?», деб сўроқлаб юрган кезлар эди. Беғубор, беташвиш дамлар эди, сафоли кунлар эди...

1. ҚИЗИЛ ТАРАМ ОЛМАНИНГ ЭГАСИ

Тоғам бир ишни бошламасинлар экан, бировгаям тиним бермасканлар, ўзлариям тинчимасканлар.

Биз «бегона жой»да — Сапура кеннойимнинг уйларида бир кеча ётдикми-йўқми, эрталаб турсак, уста кепти.

Ойим устага бир пиёла чой ҳозирлагунларича қариндошлар «Ҳорманглар-ов, ўртанглар тўлсин-ов», деб кириб кела бошлаб, янги жойимизни ҳам одам босди.

Кейин Усмон тоғам «ер эгалари, жой эгалари, бува-бувакалонларимиз руҳи покларига» бағишлаб Қуръ-он тиловат қилгач, оқ фотиҳа бериб, ҳамма ишга ёпишди: ким лой қорган, ким режа тортган, ким ғишт тера бошлаган.

Тоғам топган усталари ҳам бир ажойиб феълли, жаҳли тез одам экан. У ҳаммани шошириб ташлагани-ташлаган, ким дидига ёқмаса, ҳайдабам юбораверарди. Бу ёқда кун ёндираман дейди-ю, у киши «Ҳа, бўл!» деб қисташини кўймайди... Ахийри кун тиккага келиб, сояларимиз оёқ тагига қочиб кирган маҳал — ҳаммани катта тол тагидаги боғсупага тушликка чорлашиб, бизга ҳам озодлик тегди. Мен лойчелакни иткитиб, кўчага — анҳор бўйига уриб кетдим. Сувга ётиб олиб, роса балиқ бўлаётсам, қаёқдандир ишшайиб Соли етиб келди. Ёнғоқнинг дўмпайиб чиққан илдизига ўтира бошлаган эди, имладим:

— Туш. Маза бўпти сув.

Соли тилини такиллатди:

— Бир жойга ўтиб келай.

¹¹ Хатна тўйи демокчи (*Муаллиф*).

Бир шумликни бошлаш пайида эканини сезиб:

— Қаерга? — деб сўрадим.

У кўзларини ўйнатиб, товущини пастлатди:

— Биласанми, бир ерда... чиллаки... Мен кўл силтадим.

— Чиллаки уйдаям бор, Усмон тоғам опкептилар.

У сирли ишшайди:

— Яна бир ерда... қизил тарам олма...

— Ҳалитдан-а?

— Қизарганда қандок! Кўзинг ўйнайди!

— Қаердайкан?

— Сир бу...

— Ростингни айт!

— Ўлай агар! Шунақа қарсиллайдики...

— Кетдик!

Сувдан отилиб чиқдим. У ҳам сакраб турди. олдинма-кетин қувалашиб кетдик. Пастак деворлардан ошиб, ишқомлар орасига тушиб олдик, барра ўтлар тиззага уриб ётибди. Кимсасиз, салқин толзор кўчани кесиб ўтиб, аллақандай ҳовуз бўйига етиб бордик. Соли бош сермаб имлади:

— Бу ёққа.

Гадойтопмас бир чакалакзорга кириб бора бошладик. Боғ қаровсиз эди. Беҳию олча шохлари бир-бирига маташиб кетган, ҳаммаёқни маймунжон қоплаб, онда-сондагина баҳайбат тошнок туплари учрар эди. Девор ёқалаб пастак томли бостирмага етдик. У ердан яна сархоки емирилган девор ва гувалакли уй бошланиб кетарди. Соли тўхтаб, шипшиди:

— Келдик, сен манашини ерда тур. Чикволгач, чақираман — чиқасан. Хўп?

— Бўпти, — дедим, аммо юрагим гупиллаб уриб ётибди. Секин девор тагига чўқдим. — Узинг оптушаверсанг-чи?

— И-и-и, шундан шу ёққа келиб-а? — деб тепага ишора қилди: — Уни қара.

Ростданам деворга қапишиб ўсган олма шохлари ярми оқ, ярми қизил тарам олмалар билан муш-мушакон эди. Назаримда, баргидан ҳам кўпроғов. Беихтиёр қизил тарам олманинг хушбўйини туйиб, «зўр!» деб юборганимни сезмай қолдим.

— Кетдим. — Соли шипиллаб деворга, у ердан олма дарахтига тирмашди.

Гарданам қотиб, тепага қараганча кутяпман, кутяпман. Ахийри Соли айри шохга етиб имлади ва мен ҳам кетидан тушдим. Олманинг тепасига чиқиб борарканман, кўзим бирдан ҳовлига тушиб, ё кудратингдан, деб юбордим.

Пастда ариқ, ариқ бўйи салқин райхонзор, унинг чеккасида эса, бўйрадеккина супа кўринарди. Супага жой солиниб, хонтахта кўйилгану дастурхоннинг бир чеккаси қайрилиғ қолибди. Ўша қайрилган ерида ёлғиз ўсма сиқилган пиёла: бўйра чўпи пиёлага суялганча турибди. Ўсмани орзу қилган қошлар эгаси эса, хонтахта ёнига аста чўзилгану салқин элитибми, пинакка кетган.

Кўллларини ёстиққа ташлаб, бир гўзал ётишини кўриб, ҳушим оғиб қолибман. Соли гарданамга оёғини нуқмаганида, билмадим, яна қанча бу аҳводда турардим.

— Ҳов, мунча анқаясан? Термайсанми? — деди ярим шивирлаб.

Супада ётган қизнинг уйғониб кетишидан чўчиб, бармоғимни лабимга босдим: «Жим!»

Соли олма шохига қапишганча, ҳовлига разм солди ва бир маҳал:

— У-у-у, — деб юборди шивирлаб, — ўлибмиз-кув.

— Ўлганинг йўқ, овсар, кўрса ўласан-да, жим, — деб оёғига урдим.

— Ҳозир кўради! Ҳозир бошига одам чақириб, тутиб беради! — деди яна Соли ўтақаси ёрилиб. — Қочдик.

— Ўл-э, шу юрак билан шўтга бошлаб келдингми? Ухлаб ётибди-ку. Қочсанг, ўзинг қочавер, мен орқангдан етволаман.

Қайтага бу ўпка даф бўлгани маъкул. Ҳам олма устида ёлғиз қоламан.

— Хўп. Сенам тез бўл, — дея мушукдай эҳтиёткорлик билан шохдан-шоҳга ўтиб, туша бошлади. Аммо...

Ҳали битта ҳам олма узмасимдан бир нарса дув тўкилиб берди-ку! Ўтакам ёрилиб, пастга қарасам, солининг қўйни бўшаб, оқ-қизил олмалар ер билан битта бўлиб ётибди. Эгаси чўчиб уйғонган, лекин ҳали иима гаплигига ақли етмай, супада оёғини осилтириб ўтирар эди.

Соли:

— Қоч, ўлдинг! — дедию жон-жаҳди билан деворнинг нарёғига ўзини отиб, чакалакзорга уриб кетди.

Мен бир қаричча сирғалиб тушиб улгурдим, холос. Оёғим шохнинг айрисига қисилиб (о, қани тортиб ололсам), ўтирганимча қолдим. Қиз ялт этиб, бошини кўтардию кўзи менга тушди.

— Ие, сизмидиз, қайним?

Қаранг-а! Мен уни тепадан, ҳам ухлаб ётган ҳолида танимабман! Ахир, кечагина мени булоқдан тортиб олган ким экан?! У ўша кетмончи қизнинг ўзгинаси — Асол холамнинг келини эди!

— Эҳтиёт бўлинг, оёғингиз қайрилиб кетади, — деди кеннойим алланечук меҳрибонлик билан.

Яланг оёғимни айридан шу бўшатаман, дейман, қани бўшата олсам! Ахийри чиқариб олдим. Аммо товоним зирқираб оғрирди. Кеннойим бўлса, ҳамон олманинг тагида гиргиттон:

— Энди тушавуринг, қўркмай тушавуринг, боғда ҳеч зоғ йўқ. Вой, сизни қаранг-у, бу ерга қандай кеп қолдийиз?

— Билмасам, — деб елка қисдим. Лекин ёнига тушиб боришга ҳамон бетим чидамасди.

— Тушинг-тушаверинг. Айтдим-ку, мендан бўлак ҳеч зоғ йўқ деб. Уй пойлоқчи бўлиб қолувдим! — У кулди: — Росаям зўр пойлоқчилик қилибманми?

— Зўр, — дедим сал ўзимни тутиб олиб, — тепага чиқволибмиз ҳам, билмайсиз.

Деворгача тушдим-да, оёғимни осилтириб ўша ерга ўтирволдим. Асол холамнинг келини ариқдаги сувда юзию қошини чайиб, кўрпача устида ётган сочикқа артинди-да:

— Шошмай туринг энди, — дея ариқчага ва райҳон ичига сочилиб кетган олмаларни этагига тера бош-лади. — Бахтийиз боракан, биттасиям эзилмабди.

Мен кулдим:

— Буни терган аллақачон жуфтакни урворди-ку. Мен энди чиққан эдим.

Кеннойим ёқимли жилмайди:

— Шунақами? Шеригизам бормиди ҳали?

Бош силкидим. Кеннойим тобора менга яқин келган эди, райҳон ислари гуркираб кетди.

— Кимийди? — дея сўради қизиксиниб. — Мабодо... ўша кунги шеригизмасмиди?

Рости, ҳайрон қолдим. Шундай кўҳлик (кўҳлик дейиш ҳам кам! Моҳи қиз. Ойим «моҳитобон» дейдилар) қаёқдаги қароқчини сўраб ўтирса!.. Кимлигини билмайди-да! Билса, бетига ҳам қарамасди-ку! Ундай десам...

Мен бош чайқадим: «И-им».

Асол холамнинг келини (жавобимга парво қилмай) ариқдан ҳатлаб ўтиб, этагидаги олмаларни битталаб узата бошлади:

— Манг, у кишига ҳам... обборарсиз. Негадир оғзимдан:

— Ўғрилиқ нарсани-я? — деган сўз чиқиб кетди.

— Вой, нега ўғрилиқ бўлсин, мен беряпман-ку! — деди кеннойим бетимдан кўзини узмай.

— Майли, обор десангиз, оборавераман, — деб ғўлдирадим.

У ўсма хиди анқиб турган нозик бармоқлари билан ёкамни тўғрилаб, бетимни сийпаб қўйди.

— Фақат, мен берворганимни айтмайсиз-да, хўпми?

— Хўп.

Кеннойим олмадан бўшаган этагини қоқиб, ариқдан қайтиб ҳатлади. Ва уялибгина қараб, жилмайди:

— Шунақа, келиб тулинг... олма егани.

— Хўп, кўриб олдим-ку, мана, — дедим мен ҳам чин дилдан. Қолаверса, бир қўйин олмалик бўлиб олиб ҳам йўқ дейманми?

— Хайр, — деди у ширин киприк қоқиб.

— Хайр, — дедим зўрға, ҳеч кетгим келмай.

У, яхши боринг, қайнижоним, деган каби им қоқди. Мен ноилож оёғимни деворнинг бу ёғига оширдим. Сархоқ шувиллаб тўкилиб, мен бу ёққа тушдим, кеннойим девор ортида қолаверди.

Қўйнимда бир талай олма, нимасинидир йўқотган дарвешдай чакалакзорда хайрону лол турибман. Кўз олдимда бояги ширин им қоқиб турган суврати, «Тавба, шу ёқларда турарканми Асол холамнинг келини?» дейман.

Сўнг бир амаллаб ҳовуз бўйига чикдим-у, у ёғига яна қаёққа юраримни билмай қолдим. Тавба, қанақа жин топмас жойлар экан бу ерлар?

Бундай қарасам, ҳовузга сув бир ёқдан кириб, иккинчи ёқдан чиқиб ётибди. Шу ариқ ёқалаб бораверсам, анҳорга чиқиб оларман, ахир, дея кета бошладим. Ўзим сув ёқалаб боряпман-ку, кўз олдимдан бултурги воқеалар кетмайди.

2. ҚИЗИЛ ПАРАНЖИ

Биз никоҳ ошига боролмай қолган эдик. Борганларинг ҳикояларига маҳлиё бўлиб, ариқ бўйида тизилишиб ўтирар эдик. Тўйхонада гулхану машғалаларни ёқиб қўйиб, келинни кутишмоқда. Куёвтўра — Баҳриддин акам жўралари билан қўшни Анвархўжа тоғаникига кириб кетишган, тортишмачоқ олдидан жиндай маишат қилишаётган эди, чамаси. Кутилма-г.шда пақ-пуқ ўқ овозлари эшитилиб, тўйхонада қий-чув кўтарилди. Биз сапчиб туриб кетдик.

— Вой ўлмасам, шундай кунда облочи босадими? — деди хотин киши чинқириб, — балогинага йўлиқкур, оировнинг тўйини азага айлантирадими?

— Қатни босибди? Қаттайкан?

— Қани ўзи? Ўзлари қани?

— Кимни қидириб кептийкан? Кимни дедийиз?

— Вой, қочибдими? Қочишибдими?

Пайдар-пай саволлардан ҳеч нарса англаб бўлмасди. Биз болалар ўқ чиққан томонга югуриб эдик, хотинлар қувиб солиттди:

— Сенларга нима бор-а, уйларингда ўтирсаларинг-чи!

Хотинларнинг ҳай-ҳайига ҳам қарамай, ишком оралаб кетган Алиакбар ваҳимали гап топиб келди:

— Куёв йўқмиш, жўраларийам йўқмиш! Ҳаммалари қаёққадир уриб кетганча, қайтишмабди.

— Облочилар-чи?

— Қувиб кетишганмиш Иззага қараб.

Шу ғала-ғовур ичида боғ оралаб: «Баҳриддин-ув! Баҳриддингинам-ув»лаб чопган Асол холамини ахийри алдаб-сулдаб, қайтариб олиб келишди. Холам изиллаб йиғлай-йиғлай, йиғиларини ютолмай, келин тушадиган уйнинг зинасида ўтирганича ўтириб қолдилар.

Нихоят, Тегирмон кўчада янгаларнинг ёр-ёр саслари янграб, улар тушган арава каттиқ ерда «қатирлаб» кела бошладию биз кўчага чопдик.

— Йиғлама қиз, йиғлама,
Тўйхонада олов чирсиллайдур, ёр-ёр,
Ёр-ёримиз эшитган,
Куёвтўрам юраги жизиллайдур, ёр-ёр,

деб куйлашарди улар.

Бу ёкда эса, куёвтўра қайси жарга уриб кетганини ҳеч ким билмайди. Облочи босганида қўшилишиб қочган жўраларидан биронтаси қайтса-чи, улар ҳам йўқ. Яқинлашиб келаётган ёр-ёр овозини эшитиб, зинада ўтирган холам бир йиғига тушиб бердилар, бир йиғига тушиб бердилар.

— Худо-ой, бу кунингдан жонгинамни олақоло-ой! Ҳамма қолиб мани асрандимни кўрибдими буларинг-ой! — деб бир айтиб йиғлай кетдилар, бир айтиб йиғлай кетдилар. Катта ҳам қўшилишиб йиғлади, кичик ҳам. Аёллар бир тўда, биз бир тўда бўлиб олганмиз. Ҳеч ким кетолмайдиам, яқин бора олмайдиам. Бир вақт ҳарсиллаб-лорсиллаб Нусрат почча етиб келдилар.

— Ҳай-хай, ҳай янга, элдан бурун бу нима ишингиз? Уят бўлади-ку, — деб холамни ичкари олиб кириб кетдилар. Сўнг қайтиб чиқиб, ҳаммани тартибга чақирдилар: — Ҳой яхшилар, омон бўлгурлар, сизларга нима бўлди? Қудаларни шундай кутиб оласизларми? Боринглар, ҳар ким ўз ишини билиб-билиб қилсин. Келинимизни иззат-икром билан тушириб олинглар. Ҳой, Фаридабону, болаларга айтинг, оловга ўтин ташласинлар! Дастурхончи қаерда? Мохорага қарамайсизларми? — Кейин дарвоза олдида довдираб турган сурнайчиларга буюрдилар: — Ҳой, метал, чалмайсанми, тўй тўйга ўхшасинда бундай.

Яна чоп-чоп, говур-ғувур авжга минди. Яна машғалаларга жон кириб, сурнай ўз навосини янгитдан бошлаганида келин келиб тушди. Сочкилар сочилиб, палак остида олов атрофига олиб кела бошлашди. Бизнинг бир кўзимиз сочқида бўлса, бир кўзимиз палак остида. Келинни кўриб қолармиканмиз деб мароқланамиз. Лекин янгалар ҳам анойимас. Сарик духоба палакни сал баланд кўтариша қолмайди. Ёр-ёр билан пича ўйин-кулги қилиб турган бўлишдию, сўнгра тортишмачоқ бўладиган уйга кириб кетиб, у ерда жим-жим гўшанга ортига ўтказиб юборишди. Деразадан хиёл кўриб қолганим шу бўлдики, келин оловдек қизил духоба паранжида экан!

Алламаҳалда Баҳриддин акамнинг жўралари қай-тиб келишди. Аммо ўзи ҳам, энг яқин куёвжўраси ҳам йўқ эди. Улар ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса билмасди. Шунда «облочини Акмал ўрис чақиртирган экан», деган шивир-шивир юриб қолди.

Бир ҳафтадан кейин эса, куёвжўрасини тутиб, аскарликка жўнатишибди, деган хабар чиқди. Аммо ўзидан бирон дарак бўлмади.

Кеннойим шу тушганича, олти ой кутди. Кейин кетди... Мана, қаерда тураркан...

Тавба, ариқ ёқалаб юрган сари унинг бериб тоборган олмалари қўйнимда ширин-ширин сийпаланар эди: энди бу олмалар Баҳриддин акамгамас, бошқа бировга аталган эдилар.

3. БЕДА ГУЛИДА ЎРИЛАДИ

Томсувоқдан кейиноқ янги жойимизга кўчиб чиқ-сак керак, деб ўтирувдим. Йўқ, Сайидориф почча пахсага сув бостириб, лой ётқизишга, ҳовлимизни гир айлантириб девор уришга тушиб кетдилар. Қўлдош тоғам шунақа деб тайинлаганмишлар: уйнинг сувоғлари шамоллаб-қуригунча девор ҳам битсинмиш.

Бир ҳисобда яхши. Ҳозир шу янги уйимизга кирдим дегунча, ачиган лойнинг хидидан бошим айланиблар кетади. У қуриб-селгиш оддидан шунақа зўр гуркирар эканки, тавба. Лекин бир чиройли уйлар чиқди.

Бугун қўлни орқага боғлаб, кечгача лой тепдик. Дунёда энг бемаза иш шу лой тепиш бўлса

керак: селкиллаб тепавурасан, тепавурасан, бир изингдан ўн-юз бориб келасан, қани пиша қолса, бу лой деганлари... Бел тахтадек қотиб, оёқларинг лойга айланади, ҳеч нарсани сезмай ҳам қоладики, қани иш тугаса. Кеч туша қолсаю Иззагами, бир ёқларга қочиб кетсанг...

Нихоят, узундан-узун чўзилган кун ҳам кетиб, офтоб нурлари дарахтларнинг устига ина бошлади. Арзимаган нарсалар ҳам узун бир соялар ташлаб, салқин эпкини билан кечки шабада юрди. Ўчоқдаги олов янаям гуриллади. Ўша ёқда куймаланиб юрган ойим овоз бердилар:

— Ҳой, болагина, сигирингга борақолгин. Қаровсиз қолиб, учов-рўдаси узилгандир. Бедапояда эди. — Озодлик текканидан қувониб, шаталоқ отиб кетишимни билгандай, қўшиб қўйдилар: — Озгина ўтлатиб келарсан?

— Хўп, ойижон.

Бирпасдан кейин шундай пастимизда — Иззага қадарли чўзилиб кетган янги ўрилган бедапояда чўкиртаклари товонимга ботгани ҳам билинмай чопиб-ўйноқ-лаб борардим. Ҳали қуёш узокда — Худо билсин, Аччи қирларидан ҳам наридадир — уфқда бир тоғора ўтдай ёниб-яллиғланиб турар, унинг зарҳал қорилгандай нури юпқа зар рўмолдайин далалар устида ётар, ҳар замон кунботардан эсан бир эпкини уни тагидан кўтариб, пирпиратиб тургандайин эди.

Ҳамма ёқдан бир ажиб ҳидлар анқиб, бедазорда югургинг-елгинг, ўмбалоқ ошиб яйрагинг келади. бедага ўроқ тушиб, оламини беда гулининг ҳиди тутиб кетганки, қўявурасиз. Шу тобда бир ғарам беданинг устига чиқиб чўзилсанг борми, оҳ, бунинг гаштига нима етсин.

Думбаси селкиллаб қолган қўзилар онасининг атрофида диконг-диконг сакрайди. Қорни дўмбира бўлиб кетган моллар ҳам пишиллаб-пишқириб ўтга ёпишади: қоронғи тушгунча қоринга киргани ҳарна ғанимат-да.

Ҳамма қайтапти-ку, бир мен бедапоянинг ўртасидан ўйноқлаб-югуриб, Иззага тушиб бормоқдаман. Сигирим ўша пастда. Тезроқ бориб ечиб юборсам, бирпас яйраб қолади. Кейин ўзим юмшоқ жой топиб, бири чўзилсам...

Яхши ният ярим мол-да. Сигиримни қозикдан чиқариб, бундай қарасам, бир арава беда ортилганча тоғ бўлиб турибди. Отлари ҳали аравага қўшилмаган ҳам. Нарироқда бўйинларини бўйинларига қўйиб, беозор ўйнашмоқда. Паншаха охири боғ бедага санчилганча қолган.

Аравакаш Султонмурод акам бўлса керак, отлари таниш, лекин ўзи бу атрофда кўринмайди. Ҳойнаҳой Иззага тушиб кетган. Келгунича бедасининг устида бир чўзилмайманми! Шипиллаб араванинг тепасига чиқиб кетдим ва ўзимни беда устига отдим! Оҳ-оҳ, бунақа мазани қаердан ҳам топасиз?!

Ойнадек осмонга қараганча, чалқанча ётибман — таним, оёқларим, белим бир яйраяпти, ҳеч нарсани ўйлагим, ҳатто кимир этгим келмайди. Кўзларимни ҳам юмиб олганман. Қани энди шу ётганча ғарамга сингиб кетсам. Биров бир нарса демаса, ҳеч ким тополмаса...

Ундай десам, Султонмурод акам шунча бедани ортиб қўйиб, ўзи қаёқда юрибди экан? Хаёлим қочиб, ўнгарилдим!

Қарасам, Иззанинг нариги бетида биров кўринади. Шундай қиямаликда, кўприк ёқасида. Чимзорга ён-бошлаб, йўл пойлаяпти. Демак, акажоним анув жигаридан урганни кутяптилар. Кўргилари кепкопти.

Ғашим келиб, бу ёнбошимга ўнгарилиб олдим. Пойласа, пойлаб ўтмайдими! Баҳонада мен бир маза қилай. Роҳат-ку бу ётиш. Бундан ортиқ мазани яна қаердан топаман?

Лой тепаверганимдан тахтадай қотиб кетган белимга, болдирларимга юмшоқ беда шундай ёқяптики, нарёғи йўк.

Беда гуркираб аллалайди. Аллақандай бир ўтнинг бошоғини қўлимга оламан-да, бандини ҳардамхаёл чайнаганча... кўзим илинибди. Бир маҳал улар тушимда (ё тавба!) бошлашиб, мен томон келишаётганмиш. Аниқ-таниқ кўриб турибман. Улардан бошқа ҳеч киммас. Бир ў (лари. Иззадан чиқиб келишяпти. Акамдан бир қадамгина оддинда сочини ўрганчами, ўйнаганчами, у...

Ана, сочини орқасига бир чиройли иткитдию, акамга кулибгина қараб қўйди. Баҳриддин акам қолиб, энди упи топиб олибдими? Уни ўлдига чиқариб, холамини қон-қон йиғлатиб, ҳали шу йўлларга кирибдими? Шошмай турсин, шошмай!..

Қоним қайнаб, сакраб туриб кетгим келади-ю, нимагадир қаддимни кўтаролмайман. Худди биров кўкрагимга минг пудли тош бостириб қўйгандай. На қўлимни, на оёғимни кимирлата оламан. На ўнгарила оламан, на юзтубан тушиб, юзимни бедаларга буркай оламан. Бунданам ортиқ хўрлик бўларми?!.

Хафалар бўлиб кетган жойимда бирдан бу ниҳояти туш эканини эслаб, енгил тортиб кетдим. Худого шукур-эй, туш экан-ку, уйкумни бузишга арзимаскан-ку. Ётибман-ку, ахир бедага кўмилиб, маза қилиб. Бундай роҳат қаерда бор? Борми? Бир умр шундай ётаверсам эди... Кўзимни очгим келмайди. Лекин атрофдаги тик этган товушгача, барчасини эшитиб ётибман. Қаердадир тўрғай чулдираб, устимдан бир гала чумчуқлар учиб ўтдилар. Узокда бузоқ онасини кўм-саб, ўксиб-ўксиб, маърайди. Иззанинг нариги бетидаги экин ичида бедана «воғ-во, воғ-во»лаб кўяди-ю, сайраб юборолмайди.

Бир маҳал шундай пастда, хойнаҳой араванинг бу ёнида биров энтиккандай бўлди. Қиз бола шекилли? Ё менга шундай туюлдимикан? Кейин... ялинчоқ оҳангда шивирлагани эшитилди:

— Қўйинг, энди мен борай, жон Султонмурод ака...

Ғалати бўлиб кетдим. Лекин кимир этолмайман, кимирласам қани. Қилт этсам, сезиб қолишади.

— Бирпасгина сабр қилинг, Марғу, — дея ўтинди акам, — сизга гапларим бор.

— Айтадиганингизни айтинг, ўтинаман сиздан. Бу аҳволда турмайлик, қўйворинг энди.

— Хўп, ана... Фақат, айбга буюрмай, очигини айтасиз.

У бўшадди шекилли, иккиси ҳам шивирлашга тушдилар.

— Сўрайқолинг, сиздан нимани ҳам яширай.

Султонмурод акам чайналгансимон бўлиб:

— Биласизми, мен унинг тақдирини, ўзи нима бўлганини билишим керак. Билишга... қасам ичганман. Аниқлай олмасам, Султонмуродлигим бекор! Тушуняпсизми? — деди.

Марғу кеннойимнинг хўрсиниғи эшитилди:

— Мен нимаям дей. Ўзларини яхши-ёриқ кўрмаган... бўлсам. Ачинаман, аммо иложим қанча...

Акам ўзи билмай қолди шекилли, овози бир баланд чиқиб, сўнг яна шу заҳоти шивирлашга ўтиб, деди:

— Йўқ, сиз тушунмадингиз. Мен биронта яниб ё қасдлашиб юрган бормиди демоқчиман.

— Вой, ростданам... Анув Акмал ўрис ўлгур бир кун йўлимни тўсувди.

— Тўйдан олдинми?

— Ҳа, анча олдин.

— Нима дейди?

— Агар ўшанга тегсанг, эринггаям, ўзинггаям жавр қиласан, бир кунам турғазмайман, девди.

— Кейин дим-дим кетдимми ё?..

— Яқинда кўрдим.

— Хўш?

— Ўйлама, мендан қочиб қутулолмайсан, деб ишшаяди, балога йўлиққур.

— Сиз-чи?

— Икки дунёдаям... тегмасман, ўша лўқ кўзга.

— Мениям йўлдан суриб ташласа-чи?..

— Ҳеч-да. Топган гапингизни-чи!.. Башараси қурсин унинг! — деди у аzza-баzza хафа бўлганнамо оҳангда.

Султонмурод акам эркалади.

— Ҳазиллашдим. Сизни унга бериб қўярканманми! Ҳали шошмай турсин!

Асол холамнинг келини бирдан яна кетиш дардига тушиб қолди:

— Энди мен борай, шусизам қанча қолиб кетдим,— деди.

— Бирпас тулинг, Марғу? Ҳозир ой чиқади гўзал бўлиб...

— Сизнинг бирпасингиз кўп.

— Ўша кўпи яхшимасми?

— Ози яхши. Бўлмаса, ширини қолмайди, — деди Марғу кеннойим, юлқиниб чикди шекилли, чопиб кетаётгани эшитидди. Сал нари бориб (энди менга ҳам якқол кўриниб турарди):

— Хайр, ўша ойни сизга Вера қолдим, — дея шитоб кета бошлади.

Бу ёқда Султонмурод акам «хайр» деганича жим қолди. Аммо овози бир оз синикроқ эди. Кейин у ҳам оглари томон жилди.

Мен яна ёлғиздан-ёлғиз қолавердим. Турай дейман, туролмайман. Кўзимни очай дейман, очолмайман. Ҳозиргина беихтиёр эшитганларим ўнгимиди, тушимиди? Кўзимни очсам, ўнгим бўлиб қолишидан қўрқаман. Очмай ётаверсам, акам ҳозир қайтиб келади...

Балки булар ҳаммаси хаёлдир? Аммо аниқ эшитиб ётибман: Иззанинг нариги ёғида бедана «пат-палак»лар, бу ёқда Султонмурод акамнинг отлари кишнаб, гир айланиб чопар эдилар.

Нима бало, аламини улардан олмоқдами? Жониворларда нима айб?

4. ИККИ ДУНЁДА ҲАМ ТОПИЛМАЙДИГАН ЖАВОНМАРД

Иззадан бир чиройли балиқ тутаётувдик.

Сойликнинг шундай тепасида турадиган қора толиб бедана матрабга ўхшатиб тўқилган тўрини олиб тушган, биз учига эски чой идиш қоқилган ходани қўлдан қўймай, сувни пўгшлатиб, балиқ ҳайдаб келамиз ва тўр сувдан кўтарилиши билан «қаний-қаний»лаб устига ёпириламиз. Каттароқ балиқ тушса, устига ўзимизни отамиз! Жимитдеклари типирчилаб қолса, қайта сувга итқитамиз: катта бўлсин. Тўрни силкилаб қоққан пайтимизда балиғу балчиқ, яна аллақандай сув ўтларининг хидлари қўшилиб, гуркираб кетади. Кейин аллавақтгача кийимларимиз, қўлларимиздан шу хид келиб туради.

Тутган балиқларимизни толчивиққа териб олганмиз. Уни ҳар галгидек Мирзараҳим «оп-оп»¹² кўтариб олган. Тўрга каттароғи тушиб, ичида оппоқ қоринларини ялтиратиб типирчилаганида, уни кўрсангиз. Ботқоқда ўсган ўтлар устида айикдай лапанглаб, ўйинга тушиб кетади:

— Ан-на! Ан-на! Анне-е! — дейдию бир оёғи лопиллаб турган ботқоққа ботиб кетиб, ўтириб қолади.

Биз балиқдан ҳам бурун унинг ана шу қилиқларига бормиз. Тўр атрофида бесўнақай лапанглаб сакраб-ўйноқлашига беш кетиб кулишамиз. Уни ботқоқдан тортиб олишнинг ҳожати йўқ. Унга лой-сув баробар.

— Мана, ман-на, — дейдию бир силтаниб чиқиб олади-да, балчиққа буланган оёқларини Иззага солиб ўтирволади. Кейин сувни қийқира-қийқира шалоплатганча, тўр ичидан балиқни олган болага бирдан дўк уриб чақиради:

— Оп-оп... оп-ке, опке девомман.

Шу хурсанд бўлсин, деб балиқни яна унинг чивигига киритиб берамиз. У бўлса, лабининг четида мамнун-мамнун кулганча, толчивиқдаги балиқлар шодасини Иззанинг сувига солади:

— Оқ-оқ-оқиб кет-чи. Кетиб бўпсан!.. — дейди.

Биз шунақаларига бормиз.

¹² Худо раҳмат қилсин, яқинда эллик олтидан ўтиб қазо қилди (Муаллиф).

Суяги бузуқ Мирзараҳимнинг юзига аллақачон катта кишиларнинг нуқси уриб кетган, лекин қилиғи ўша-ўша. Нима ҳам дейсан, тўпимизга кўшмасак, хафа бўлади, нарироққа бориб оладида (ё бўлмаса бирон тепага чикволади-да), бўралатиб сўка кетади. Унинг сўккани бизга сўк оши, хандон ташлаб куламиз! Мана, ҳозир ҳам ўйин тополмаганимиздан сувга тўр солиб, балиқ ҳайдаб юрибмизми?! Йўқ. Шу худонинг «эрка бандаси» хурсанд бўла қолсин, деб унга балиқ тутиб бериб юрибмиз.

Аммо қаёқданам ўйинбузуқи Соли пайдо бўлдию унга қизиқиб, янги қитмирликни бошлаб кўйибмиз. Мирзараҳим Иззанинг бўйида ростмана оёғини сувга солиб, шалолатиб ўтирганида, Соли билан қора толиб пичирлашиб туришган эди. Бир маҳал тепада хотин киши кўринди, паранжасига ўранган, пилдираб биз томонга кела бошлади. Шунда болалардан бири:

— Мирзараҳим, қара. Ана, Ойжамол! — деб қолдию...

Мирзараҳимнинг ранги-туси ўзгариб, юзи дув-в оқарди. Ўзи қалт-қалт титраб, толчивиқдаги балиқни ҳам ташлаганча, тисарилиб қочишга шайланди. Биз болалар ўзимизни тутолмай кула бошлаганимизни кўриб, бўғриқиб кетди. Алами қайнаб:

— Бор-борларинг! Бад-бад-бадбахтлар! — дея сўкина қўл силкилашга, қўл силкилаб туриб, яна ўзига ишонмай, тисарилиб қочишга тушди. Биз баттар хахоладик. Ҳозир «Ойжамол» етиб келишинию Мирзараҳимни тутиб «ея бошлашини» тасаввур қилиб, баттар сойни бошимизга кўтардик.

Кимдир атай:

— Ростданам Ойжамол-ку, қооч, Мирзараҳим! — леб бақирди.

Кимдир калака қилмоқчи бўлиб:

— Қўйларинг, умасдир. Етволсин, кўрайлик, — деди, — Ким-ким, лекин Мирзараҳим етказиб кўядими!

— Маразлар! Па-па-паранжинга урай! Йўқол! — дея сўкина-сўкина сув кечиб, ботқоқларга ботиб, қора мўндидай қорайганча, Иззанинг у бетидеги тепаликка тирмашди. Зўр-базўр чиқиб тиккайди-да, қорнимизни ушлаб, чимга ағанаб-ағанаб кулаётган бизлар ҳам қолиб, Иззани кечиб ўтолмай турган Ойжамолга ўшқирди:

— Ўл-а! Утолмадинг-ку! Бу кунингдан баттар бўл!

«Бу гапга чидаёлмаган Ойжамол» липпаларини кўтариб, азза-базза сув кеча бошлаган эди, бирдан паранжиси бошидан сирғалиб тушиб, у ўзимизнинг қора Толиб бўлиб чикди!

Биз чимга думалаб-думалаб куламиз, ичимиз узилиб кетмасин, деб қоринларимизни чангаллаб олганмиз. Бир пайт Мирзараҳим ташлаб қочган толчивиқдаги балиқларни тоғаваччам ўт орасидан кўтариб олаётганини кўриб қолдим. Кулгим ҳам қочиб кетди: «Вой, иблис, вой, аблаҳ-эй! Ҳали шундаймисан? Бу сенинг ишингмиди?», дедим ўзимча ва аста туриб унга яқинлаша бошладим.

У ўз қилмишидан мамнун, ишшайиб турар, менинг ниятимдан ғафлатда эди. Дабдурустан унинг юзига тарсаки тортиб юбордим. У қалқиб, толчивиқдаги балиқлар ерга учиб тушди.

— Ол! — дедим ортиқча гапга ўрин қолдирмай. У олди.

— Бу ёққа бер!

Ҳамма нима гаплигига ақли етмай, турган ерида туриб қолди.

— Мана, шуми? Сўрасанг, беравураман-ку! — деди Соли балиқларни узатиб.

Мен эсам ўзимни босолмасдим:

— Қилган бўлса, Худо уни шундай қилиб кўйган, энди ўшаниқини ҳам тортиб олгин!

— Бопладинг, Мақсуд! — деди кимдир.

— Ўчир овозингни! — дедим қайрилиб.

Болалар ер сузиб қолишди. Мен тепага — Мирзараҳимнинг олдига чиқиб улгурмаган ҳам эдим, ўша ёқдан икки одамнинг қораси кўринди. Биринчисини бир қарашдаёқ танидим. У биз болаларнинг жон-дилимиз — пўчтачи Мирҳомид амаки эди. Бу одам қўллари калта-калта, ўзи

хунук, худди букрига ўхшаб энкайиб юради, лекин пўкисларини кўрсангиз! Кўзларимизни бақрайтириб, қўлларини тепамизда айлангириб туриб, кимнинг қулоғи, кимнинг биқини, яна кимнинг қўлтиғи тагидан ҳали ёнғоқ, ҳали курут чиқариб бераверади, бераверади. Қойил қолмай кўр-чи?

Ана шу одам нотаниш бир йигит билан бирга Мирзараҳимнинг ёнида турарди.

— Ие, кўшни, дўппингни устига каптар бола очиб кетипти-ку, — деб ҳазиллашди у.

Мирзараҳим қўлини силкитди:

— Боринг, боринг-э.

Пўчтачи гапидан қолмади:

— Ишонмайсанми?

Мирзараҳим энди ундан нари қоча бошлади:

— Кап-кап-каптариззи пишириб енг!

— Хўп, майли. Унда балиғингни опкет. Опанг пиширсалар, опчиқарсан, — деди у ниҳоят мурасага келиб.

Сўнгра бирдан мени кўриб қолди.

— Ия, пакана пистон, ўзингмисан? Зап учраб қолдинг. Энди бу ёғига бу меҳмонни ўзинг опкетасан.

Меҳмон соч қўйиб, кепка кийган бир йигит эди. Эғнидаги оқ жужунча кўйлак-шими хилпираб, кўзлари олма-кесак териб турарди. Нар и борса Султонмурод акам тенги, лекин ғирт бегона. У менга бошдан-оёқ қараб чиқиб, илжайди:

— Окасини тукигаям... ўхшамайди-ку? Мирҳомид амаки ҳам бўш келмади:

— Бу бола бошқача бола, окаси бунинг тукигаям... ўхшамайди. Ҳали кўрасиз.

Меҳмон пўчтачининг елкасига қоқиб кулди:

— Ростданам қизиқ одам экансиз, бобой. Гапларингизни соғинсак, топтириб кетамиз. Йўқ демайсиз-да?

— Жоним билан, — Мирҳомид амаки иккала қўлини кўксига қўйиб, мулозамат қилди: — Бир оғиз хабар бердирсанглар, бас.

— Рухсат, бобой, рухсат. Шу томонларга ўтсак, албатта, дўланангиздан еб кетиб турамыз.

Мен ичимда кулдим. Мирҳомид амакининг шунақа одати бор: фокусларини кўрсатаётганида, тўдага келиб кўшилган ўткинчиларнинг иккала чўнтагини дўланага тўлдириб қўяди. Ана шундан кейин ҳам унга ишонмай кўрсин-чи!

Мен балиқларни Мирзараҳимга тутқазиб, меҳмонга ҳам қизиқсиниб, ҳам ёқтирмайгина ўтирилдим:

— Сизга ким керак, ўзи? Биз бу ёқлардан кўчиб кетганмиз.

— Қанғли деса, «қани, қани»лаб зўрғатдан топиб келувдим. Энди оканг «Туваюжа тушиб кетганмиш. Хўб, маза жойни топибди-да! — Меҳмон ўзининг ас-кпясидан ўзи завқланиб кулди.

Мен тумтайдим.

— Тувак эмас, Тубан, Паст кўча дегани. Охири берк.

— Ў-хў, ростданам бошқача экансан-ку. Зардангам зўр, билимингам. — У елкамга қоқиб, секин итарди: — Бошла, пакана пари.

Мен унинг юзига ялт этиб қарадим:

— Ўзингиз-чи, нимасиз? Найнов-анқовми?

— Нима десанг, шу. Лекин сен чинданам пакана парисан. Юр, юр.

Мен унинг олдига тушиб, йўл бошларканман:

— Султонмурод акам айтган-да, шундайми? — дея сўрадим.

— Нимани, «пакана пари»ними? Ҳеч-да, туришинг айтиб турибди-ку. Сен бўлса, аччиғланиб ўтирибсан. Фахрлан, бу калланг, фаросатинг билан, пакана пари, ҳали узоққа борасан. Окангга эргашма, — У Иззадан сакраб ўтиб, менга танбех бера кетди: — Унга ўхшама.

Жаҳлим чиқди:

— Акамга нима қипти? У ямланди:

— Ў-ў!.. Албатта, ҳеч ким оканг бўлолмайди. Ундай мард, танги, нима десам экан, жавонмардни икки дунёдаям тополмайсан.

— Жавонмард деганингиз нимаси?

— Жавонмард... ҳалиги, ҳеч ким олдига тушолмайдиган одам.

У олдинга ўтиб олиб, пича жадаллашди. Мен пилдираб эргашидим:

— Жангчимми?

— Жангчиниям кўркмаси! Бўй бермайдигани!

— Қароқчи экан-да?

— Қароқчиниям марди!

Мен кулдим.

— Шунинг учун бу ёқларда... юрган экан-да? Кутилмаганда меҳмон қайрилиб, елкамга човутини ташлади:

— Сен, бола, нималар деб валдираяпсан? Бир уриб ерга киргизиб юборсам, ана ундан кейин биласан унинг кимлигини. Тағин укаси эмиш! Мишигингни эпласанг-чи аввал.

Сўнгра у яна юриб кетди.

— Нега унда одамлар...

— Оғзига кучи етмаганлар ҳар балони тўқийверади-да. Қўли билан ушлаган жойи борақанми? — деди у йўлакай яна ўгирилиб.

— Йўқ.

— Во! Ҳаммаси пуч гаплар! Сен бўлса, ор қилиб юрибсан. Яна «пакана пари» эмиш! Ўзинг анқовсан, билдинг?!

Айби бўйнига қўйилиб, сувга пишиб-пишиб олинган болакайдай ғинг дея олмай қолдим. Жимгина айланиб ўтиб, яна олдига тушдим-да, йўл бошлаб кетдим.

5. ДЕВОР ОРТИНИ КЎРАДИГАН ОДАМ

— Ўзи қатта? — деди анчадан кейин меҳмон бояги ҳовридан тушиб.

— Калхўзда, арава минвотти.

— Бугунам кетганми?

— Кетган.

— Топа оламизми?

— Бўлмасам-чи! Аввал отхонага кириб ўтамиз. Араваси кўринмаса, шийпонда бўлади. У ердаям бўлмаса...

— Ҳа, ана энди ўзингга келдинг. Менга тезроқ топиб берсанг, бўлди. Ров кўраману ров қайтаман.

Мен бу оқ жужун кўйлак-шимли, тағин ёзда оқ кепка кийиб олган тасқарани қошдан қовоқ қайтармай бошлаб кетяпман-у, тинмай ўйлайман. Бу қитмир-кепка ким бўлди экан? Султонмурод акамни пошшодай кўришидан булар бир товқадан шекилли? Тағинам бояги гапим учун бошимга уриб, пўла қилиб кўя қолмади. Мен аҳмоқ бунинг жиғига тегадиган гап қилиб ўтирибман-а. Ҳали ошнаси бу ёққа ўрнашиб олсин, бунақа сўраб келгувчи дайдиларнинг ҳисобига стиб бўлмай қолинса керак.

Биттаси анув кунгисимиди? Мўмин тоғаникига тушиб, Парпи бебахтлар билан олишиб юрган? Балки бу оқ кепка ҳам ўшаларнинг биттасидир, уни жуда яхшигина таиир, нима бўлганини билар? (Дўхтирхонадан тузалиб чиқиб кетдимикан ё?.. Ҳали қасдини олгани келибам қолар.) Ичим қизиб, секин ижикилашга тушдим:

— Сиз акамнинг ҳамма ўртоқларини танийсизми?

— Қанақа ўртоқлари? Қил ўтмас ошналариними? — У сезгир экан, афтимга ғалати қараб кўйди.

Мен у кунги чапанини қайси тоифага қўшишни билмай (жонажони десам, орқасидан келиб юрибди, яна ёнидан суврати чикибди, жонажон демасам, акам уни извошга солиб, дўхтирларга опкетди), ҳарқалай:

— Энг яқинларини-да, — дедим.

— Энг яқини? — Оқ кепка яна ҳам ажабланди. — Нимаиди, пакана пари?

Мен оёғимиз остидаги (биз икки пайкал оралаб чиқиб борамиз) сўкмоқда ғимирлаган чумолилар карвонини (улар аллақандай ўтнинг бошоғини ортмоқлаб олибдилар) босиб олмасликка тиришиб, илгарилар эдим:

— Анавинда сизга ўхшаб биттаси келувди. У сергакланиб, кафтини кифтимга ташлади:

— Сўроқлабми?

Мен излаб дейишни ҳам, эргашиб дейишни ҳам билмай елка учирдим.

— Қачон? Анча бўлдимми?

— Уч ҳафта бўлгандир-да. Қоратошлик экан. Балки танирсиз?

— Кўриниши...

— Кўриниши найнов, сочи қошининг устига тушиб кетавуради... Ўзиям хўб чайир, хўб читтон экан: кўз очиб юмгунча учтасини чўзилтириб ташласа бўладими!

— Э-ҳа, уми? Турғун чочол дейдилар уни. — Биз Қаюмбек амакининг тепаси ёқалаб, ёнғоқлар таги билан чиқиб бора бошладик. — Қўлига тушгулик қилмасин! Қўли гурзи-ку унинг!..

— Унга нима бўлганиниям биласизми? — дедим мен.

Ҳозиргина таниб, билағонлик қилиб турган одам... бирпасда оғзига талқон солиб, тумшайиб олди-кўйди. Бир нарса сўрашга ҳаддим сиғмай ҳам қолди. (Аммо олдинма-кетин бошлашиб кетяпмиз.) Ниҳоят, у чирт этказиб, четга тупурди:

— У акангнинг ҳеч қанақа дўстияммас, танишим. Ўтириб чиққан, закун вор! — деди аллақандай зарда билан, худди билмасанг билиб ол, деган каби. — Аканг — галварс, икки дунёдаям бировга эл бўлмайдиган одамни — Худонинг бошли-кўзли ғазоби-ку! — ўшани ўлимдан сақлаб қопти! Бир-бирининг гўштини еб ўлмайдими! Нима қилади аралашиб?!

— Мен билмасам, — дедим кўрқиб кетиб. Лекин унинг ўша Муржумандаги олишуви, Парпининг йигитларини битталаб чўзилтиргани кўз олдимдан ўтиб, бу ё маҳоват қияпти, ё биров билан адаштиряпти, деб ўйладим. Рост-да, шунақа қаҳри қаттиқ одам Мўмин тоғанинг олдига келиб, ҳалиги гапни айтарканми? Тавба йўлини сўрарканми? Ҳеч-да!

— Чиқибдимми тузалиб? — дедим секин.

— Тузалиш ҳам гапми?! Ном-нишонсиз даф бўпти!

— Қаёққа?

— Қаёққа бўларди, ўзининг мамлакатига-да. Аристонлари орасига, — деди у.

Тушунмадим: Мўмин тоға айтган тараф-чи? Бормаптими барибир? Мен аzza-баzza тўхтаб, меҳмоннинг афтига анграйдим:

— Кимлар орасига дедийиз?

Оқ кепка илиқ жилмайди. Кутилмаганда бошимни кўлтиғига тортиб, ўзича эркалади:

— Тушунмаганинг ҳам, билмаганинг ҳам яхши, пакана пари. Ҳавас қилма уларга! Улар бўлак мамлакатнинг одамлари. Улардан яхши одам чиқмаган. Кетдик-кетдик. Сен менга акангдан кел. Уни тезроқ топ. Тезроқ, — деди бу гапларга нуқта қўйиб.

Мен эсам: «Сизлар-чи, акам-чи, қайси мамлакатнинг одамларисиз?», деб сўрагим келиб турибди-ю, сўрай олмадим. Иймандим, рости.

Акам отларини ёнғоқ тагига қантариб қўйиб, ўзи шийпонга кўр тўккан, Саъдулла дўкай иккиси ҳовуз бўйига жой солдириб, майшат қилишаётган экан. Умрим бино бўлиб бунақа зўр

баҳаво жойни биринчи кўришим эди. Оғзим очилиб қопти. Шийпон шундоқ тепаликка, ғир-ғир шабадаларга кўкрагини очиб қурилган, пастда бир ажойиб далаю боғ офтобнинг живир-живири остида ётар эди. Шундоқ остимизда қатор-қатор ишқомлар. Биз турган тепаликдан бир-бирига мингашиб кетган Бўзсув адирларини, ҳатто ундан у ёғини ҳам — кўз илғамас ерларгача — соатлаб томоша қилса бўларди. Яна дўнгликдаги ҳовуздан салқин уфуриб, ариқларда сув чулдираб ётибди.

Райҳон исини гуркиратиб, бир кўсанамо одам олди очик ошхонадан пилдираб чиқиб келдию худди товуқ кўригандек товушини пастлаб, бизни ҳайдай кетди:

— Ҳай, фишт, фишт дейман! Тезда қуринглар бу ердан! Ҳай, ман сизларга айтвотман, оповсилар.

Тавба, қилиғи қизиқ экан бу одамнинг. Хотин десанг, хотинчамас, эркак десанг, эркакчамас. Шунақаси қам бўларканми? Бу орада у тепамизга келиб, энди эркакча «ҳайқира» бошлади:

— Мен нима дедим? Қурийсизларми-йўқми? Шу қамчиним билан бир урай — ўласизлар...

Қамчини бир толчивиқ эди, кўриб кулиб юбордим. Шу маҳал ҳовуз бўйидан ширакайф овоз келди:

— Ҳайдарбек ака, ким у, сиззи хит қивотган? У энди бизнинг ёнимизни олишга тутпди:

— Ҳозир, ҳозир. Мана, кетишвотти, оповси. Адашиб кириб қолишипти. Кечирасизлар-да, бир қошиқ қонларидан ўтасизлар-да, ўргилайлар!

Бошқа пайт бўлганида, думалаб-думалаб кулар эдим: одам ҳам шунақа тез туслана оладими? Бир қарасанг, дуппа-дуруст эркак, бир қарасанг... нима бало, атай қилвоттими? Қизиқчи бўлса керак-да. Боғ қоровули қилиб ишга олинадида, келган-кетган меҳмонларнинг кўнглини хушлаб юради. Хўб аломат одамлар бор-да: ўзини минг кўйга солади, яна уялмайди.

— Энди кета қолинглар, ўргилайлар. Биргадимизнинг аччиқлари тез-а.

У аzza-базза йўлимизни тўсиб, елкамизга қоқиб-суқиб, ҳайдай бошлади. Ҳайратим аста-секин нафратга айланиб, унинг юмшоқ кўлини силтаб ташладим.

— Қанақа одамсиз ўзи?! Мен акамни қидириб келдим! Унга меҳмон опкевотман. Кўрмаяпсизми, ахир.

Боғ қоровули сурма кўйгандек сузук кўзларини жавдиратди.

— Кимга дедийиз? Йигитларнинг гули Султонмуродхонгами?

— Ҳа-да.

— Аввалроқ шундай демайсизми, ўргилай.

— Гапиргани кўйсангиз экан.

У ўгирилиб, қилпиллаганича ҳовуз бўйига қараб пилдиради. Нарироқ бориб, у ердагиларга овоз берди:

— Ҳой Султонмуродхон, ўзингизга қарашли одамлар экан. Нима қилай, ўтавуришсинми?

— Ўтавуришсин, ўзимизга тегишли бўлса. Кейин бир йўла қозонкабобниям сузворасиз-да, акахон, — деб буюрди акам ёнбошлаб ётган еридан кўтарилмайин ҳам.

Бир ҳафтага қолмай бу ёқларни биргад-пиргади билан ўзиники қип опти-ку. Ажабо, қандай эриша қолди?

Меҳмонни секин имладим:

— Юринг, пошшойи олам айниб қолмасларидан... У оқ кепкасини тўғрилаб, таъсирланиб кулди:

— Қайнонамиз суйган йигитлармиз-да, ҳар ким ҳам қозонкабобнинг устидан чиқсин-чи! Нима дединг, пакана пари?!

— Шуни айтинг, — дедим мен ҳам оғзимнинг таноби қочиб.

Биз ўн қадамча юрмовдик, бирдан акамнинг кўзи ҳамроҳимга тушиб, мосовсираб қолди. Ўнгимми-тушимми дегандай, ётган ерида кўзларини юмиб-очди, кейин ўрнидан сакраб туриб кетди:

— Эй Чарли, ўзингмисан? Қаёқдан кун чиқди?! — У кучоқ очиб кела бошлади ва шартта бағрига босганча, даст кўтариб, гир айлантира кетди. — Оббо, ошнам-эй! Оббо, оғайничалиш-эй! Бошимни кўкка етказдинг-ку топиб келиб! Шу дунёнинг бир чеккасида бир ғариб ошнам бор, кўнглини олай дебсан-да? Ўйин-қароқ, беғубор кунларимизни бир эсига солай дебсан-да? Жоним тасаддуқлар бўлсин сенга. Юр, юр, шундай жаннатдай жойларда сени биир меҳмон этай. Сен билан бир отамлашайлик, эзилишайлик... — Севинганидан ўзини кўярга жой тополмай, ошнасини бағридан бўшатмай, ховуз бўйига сургай кетди.

Кўриб турибман: Султонмурод акам яхшигина ширакайф эди, лекин тилидан янглишмас, гаплари ҳам самимий эди. Мен оқ кепкали унақа-бунақа одам эмас, ростмана киссавур ёки қиморбоз деб тахмин қилган, ҳеч курса, қарзини қистаб келганлардан ҳисоблаган эдим. У бўлса, қиз ўртоғидек кутиб олди. Ёки буларнинг товқасида расм шундайми? Бошқаларга сир олдирмай кўя қолишадими? Ҳарқалай, кўнглимда шунга ўхшаш гумон-шубҳалар йўқ эмас, ғимирсиб-ғимирсиб кўярди.

Ховуздан салқин эпкин эсиб, тепадаги ёнғокда зарғалдоқ сайради. Бу ерларга ярашиқли биёв-биёви яна бир қайтарилиб, ўзимга келдим.

— Ҳа, пакана пари, келмайсанми? — деди меҳмон ёнига имлаб.

Мен истаб турсам-да, бош чайқадим:

— Йўқ, сигирим қолган, боришим керак.

— Сигирингни... ит емас.

— Ит-ку емайди, лекин Чибитко деган бир махлуқ бор. Экин-пекинга тушса, думини чопади. Мен эса, думсиз мол боқишдан... уяламан.

Биргад ёнбошлаб ётган ерида аввал хахолаб, кейин думалаб-думалаб кула бошлади. Шундай барзанги, бунинг устига, шопдай мўйловли одамнинг юмалаб-юмалаб кулиши бир қизиқ эди.

— Топдинг, боласи тушмагур, топдинг. Унақа махлуқни одам боласи туғмайди.

Чарли бир қадам мен томон юрди:

— Ким деддинг? Чигиртка дейсанми?

— Йўқ, Чибитко.

— Хоҳласанг, ўша Чибитко деганинг эртагаёқ инига кириб кетади. Истайсанми? — деди у жиддий туриб.

Мен нима деяримни билмай, довдираб қолдим.

— Бир оғиз ҳа десанг, бас, пакана пари, — деди у яна.

Мен унинг ниятини фаҳмлаб, бирдан кўрқиб кетдим ва бошимни сарак-сарак тебратдим:

— Кераги йўқ, ойим эшитсалар, уришиб берадилар, — дея олдим зўрға.

— Унда, борақол, пакана пари, ойинг уришиб юрмасинлар, — деди у суйиб ҳам эркалаб.

Ўгирилиб кета бошладим-у, лекин энди улардан ажралаётганимдан пушаймон эдим.

6. ФАРИШТАЛАР ОМИН ДЕМАСИДАН БУРУН

Ғалати-ғалати (ҳеч ташлаёлмайдиган) одатларим бор. Биров қарқуноқ боқишга ўч: найновдек бўлиб ҳам уватларда чигиртка тутиб юради. Биров саҳармертандан кимларнингдир тузоғини қараб чиқишга ишқибоз: бир изғиб келмаса, кўнгли жойига тушмайди ҳеч. Мен эсам, сигиримни Иззага қўйвориб, ўзим бирон овлоққама, бедапоянинг ичигама, уриб кетсам. Беданинг ўсиқ бир жойига кириб олиб, секин чўзилсаму миқ этмайин ётаверсам, ётаверсам. Нақ тепамда попилти-риқ чиқариб, дала елларида чайқалиб ётган тўп ғумайнинг бирон узун шохига бедапоянинг жиблажибон-жимит кушлари келиб кўнса ва беҳадик-беармон чуддирай кетса. Унга узоқ-яқиндан бошқалари жўр бўлса, бўлаверса. Мен тинглаб тўймасам...

Ёнгинамдаги беда поячаларида хонқизлари ўрмалаб юрса, юраверса. Мен кўз узмасам... Аллакаердан ғумай баргида пайдо бўлган бешиктерват унинг белида тўхтаб, кўк бешигини

тебратаверса, тебратаверса. Енгил шамолда ҳалиги ғумай пояси кўнган кушчаси билан силкиниб-силкиниб, чайқалиб бориб-келаверса, бориб-келаверсаю у ҳам чулдур-чулдурини қўймаса.

Шу ётишимда кеч бўлса, шом тушса, бошини ичига тортганча тўхтаб қолган улкан тошбақага ўхшаш анув Жийдали тепа тагига... кеннойимнинг йўлини пойлагани чопсам...

Уни ўша Чўмилишда кўрганимдан бери, кейин ўша бир этак қизил тарам олмасини опкелиб, ҳеч кимга улашмасданоқ еб битирганимдан буён шунақаман. шунақа одат чиқарганман.

Шом тушди дегунча ўша тепага чопаман. Бораману Олмазорга қараган ён бағрига чиқволиб, чангаллар орасида йўл пойлаганим-пойлаган. Кеннойим даладан баъзан ёлғиз ўзи, баъзан Каттабоғли қиз-жувонларга қўшилиб қайтади. Ёлғиз келса, жоним киради! Пилдираб олдига тушиб бораман. Кейин бирга-бирга кетамиз. Ўшанда кўрсангиз мени!..

Аммо, мен сизга айтсам, кейинги пайтда унинг йўлига кўз тикадиган бошқалар ҳам чиқиб қопти. Иззанинг нариги бетидаги хилватда тутиб олиб, соатлаб гапга соладиганлар бор. Кета қолайлик, деб типирчилайверса, қопини ҳам, ўзини ҳам аравасига соладию олади-кетади.

Аравасини шундайгина ёнгинамдан шалдиратиб ўтиб, мени чангга ботириб кетади. Кеннойим, кеннойижоним араванинг шундай ён чеккасида, учиб кет-масликка тиришиб — ҳам кўрқиб, ҳам кулиб-қийқириб бораркан, мен алам-аччиқдан бошимни чангаллаганча қолавераман. Кейин чидаб бўлмас бир хўрлик босиб келиб, ўкраб юбораман:

— Ўғри! Қароқчи! Бировларнинг кеннойисини тортиб олгувчи! Ўх! Сенгаям боққан бало бордир!

Тепамда юлдузлар кўздаги ёшдай милтирайдилар. Сойликни қоронғилик босиб, ҳеч нимани кўриб бўлмайди. Фақат, Изза суви бурилишда бўғиқ шовуллаб, ўкси ичига сиғмаган болақайдай, мендай ҳиқиллайди гўё...

Шундан кейин ҳам йўл пойлашга тушиб юрибман. Зора бу гал ёлғиз ўтса, жилла курса, ўтини кўтаришиб кетсам, дебман.

Бир вақт... бошида бир боғ ўт, Жимиттепа сўқмоғидан, чангаллар оралаб бир қиз тушиб келяпти. Ё тавба, ўзи-ку! Ёлғиз-ку! Суюнчдан уқпарданам енгил тортиб кетдим-ов. Аммо (қаерданам кўзим тушди?!) Жимиттепани айланиб ўтган арава йўлда яна биров — бир отлик кўриниб... йиғлаб юборай дедим. Яна менга халақит қилишдими?..

Мундайроқ қарасам, от Барзан, отлик Ҳайбат акам экан. Оббо, энди буниси кам эди!

Ҳайбат акам Барзанни қичаб, кеннойимнинг йўлини тўсиб чиқишга шошилар эди.

Мақтанчоқ! Барзанни минмасалар нима эди!

Ғашим келиб, бурнимни жийирдим-у, лекин... лекин ростини айтсам, от — отмисан от эди. Шунақа солланиб, виқор тўкиб келардики... тақ-туқ, тақ-туқ...

Бу овоз сўликдан чиқяптими, туёқлариданми ёки ҳар иккалови қўшилибми — ажратиш қийин эди. Шунақа чиройли юриб кўярканки...

Ана у, йўл қайрилиб, сўқмоқ билан учрашган жойда ўзидан-ўзи секинлаб, Ҳайбат акамнинг бир ҳимоси билан тўхтаб қолди ва чиройли бош силкиб, пишқирди.

Кеннойим ҳуркибгина ўзини йўл четига олди ва отликнинг ўтиб кетишини кутган каби тўхтади.

Ҳайбат акам эса, турибди илжайи-иб. На юради, на кўзини узади. Худди унинг қайрилиб, ўт остидан қарашини кутаётгандек.

Ахийри, бир ғалати томоқ кирди:

— Яхшимисиз, яхши қиз? — Ва қамчили қўлини чўзди: — Берақолинг, кўтаришиб кетай.

Бизнинг сойларда овоз бунақа пайтлари жангиллаб чиқади. Ҳайбат акамнинг овози ҳам ҳаяжондан бир оз қалтираб, янграб кетди. Бунинг устига, тагидаги оти худди тайинлаб қўйгандек (балки Марғу кеннойимни танибдир, ахир, қўлидан қандлар емаганми?), саломлашган каби, бош силкиб-силкиб пишқиради. Қўйиб берса, ўйноқлаб, ҳов бирдагидек

томоша кўрсатса. Кеннойим ўтини узатмади.

— Кўлимни қайтаряпсизми, Марғу? — деди Ҳайбат акам араз қоришиқ бир ғалати ўксик овозда.

Кеннойим қайрилмайин ҳам титраб-қақшади:

— Кераги йўқ, кетинг.

Мен уларнинг овозларини шундай-ла эшитиб турибман. Бошқа, зоғ ҳам йўқ сойликда. Ҳамма кетиб-кетиб бўлган. Аммо улар келишолмай турибдилар.

— Сазамни ўлдирманг, Марғу. Кела қолинг, — деб ялиларди у.

— Кетинг, дедим, кетинг! Мени уятга қолдиряпсиз.— Кеннойим баттар титраб-қақшади.

— Нима, мендан шунчалик ҳазар қиласизми? Кеннойим йўлни четлаб, секин юра кетди.

Мен акамнинг қиз болага эланишини биринчи кўриб туришим эди. (Шундай мағрур, баджаҳл одам-а, тавба!) Ҳам ачиндим, ҳам ғашим келди.

Кеннойим эса, ғиқ этмайин юраверди. Бу орада улар кўприкка тушиб келишди. Изза сокин шовуллайди. Ҳатто от туёгининг кўприк устидаги бўғиқ дупури аниқ эшитилиб турибди. Шундай ўйноқи Барзан ҳам кеннойимнинг олдида мулойим тортиб қолган.

Кўприқдан сўзсиз ўтдилар. Йўл кўтарилиб, от туёғи ҳавасни келтирарли тақирлашга тушди. (Улар ҳов бирда бизнинг аравамиз тўнтарилиб кетай деган жойда, бирга-бирга, ёнма-ён келишяпти). Аммо Марғу кеннойим ҳамон ўнғайсизланыпти шекилли, атрофга хуркак кийикдай безовталаниб қарайди, йўлдан четланга-ни-четланган... Сойликдан чиқса, билмадим, нима қилар экан?

— Айтиб қўяй, Марғу, мендан қочиб қутулолмайсиз, бир кунмас бир кун...

— Нима бир кун?.. — деб кеннойим бирдан тўхтади, аммо ўгирилиб улгурмади.

Ҳайбат акам у томон энгашидию бир ҳаракат билан ўша бошидаги ўтни кўтариб олди ва:

— Мана шундай қиламану... бир куни эгарга ўнгариб, опқочаман-кетаман, — деди ўтни тиззасига босиб. — Топиб бўптилар кейин!..

Кеннойим аввал аллақандай довдираган бўлди, сўнг ростмана аччиғи чиқиб, юзини терс буриб олди. Ҳатто шу аччиғи ҳам ўзига ярашиб турарди.

— Яхши ният қилинг, Ҳайбат ака! — деди у титраб.

— Биласиз-ку, мени, Марғу. Бир айтганимдан қолганманми ҳеч?

Кеннойим аразли бир вазоҳатда кескин орқага бурилди. Аммо Ҳайбат акамнинг ўтни тиззасига ўнгарганча бепарво кетиб бораётганини кўриб, ноилож қайтди ва ялинишга тушди.

— Ҳайбат ака, жо-он, Ҳайбат ака! Мени маломатларга қолдирманг. Аям...

— Нима аянғиз!

— Аям ўлдирадилар! Шунини истайсизми! Қасдинғиз бўлса, айтинг.

Ҳайбат акам ҳам энди эланганнамо қаради.

— Сиз ҳам бир галча хўп денг. Бир галгина. Ё шу ушғизни кўтаришиб боришга ҳам арзит... майсизми? — У отининг бошини буриб, яна тенглашиб келди. — Шундайми?

— Шу билан бир нарса ўзгариб қоладими? — деди мпнойим жойидан жилмай, ерга термулганча.

Улар тепанинг шундоққина ёнбағрида туришар, Ҳайбат акам мен томонга қарабам қўймас, умуман, бу яқин орада одам бор деб ўйлашмасди ҳам. Мен эсам, нафасимни ичимга ютиб, бу машмаша нима билан тушнши кутиб ўтирибман. Чангаллар орасидан чиқолмайман.

— Ўзгаради, — деди кутилмаганда Ҳайбат акам овози қатъийлашиб ва нимадандир қайсарлиги тутиб,— ўзгармагунча кетингиздан қолмайман.

— Шунақалигини билсам, шунақалигингизни билсам... — Кеннойимнинг овози ўзгариб келиб, йиғлаб юборди. — Эй Худойим, гуноҳим нима эди, шу кунларга қолдим? Ўзингнинг раҳминг келсин, раҳминг...

Ҳайбат акам от жilовини тортиб, бирпас тўхтади. Аввал ачинган каби, сўнг суқланиб

тикилиб турди-турди-да, кутилмаганда ўтти чимзорга отди:

— Майли, йиғла, сикта, қарға, аммо мендан қочиб қутулиб бўпсан! Ўйлама ҳам! — дедию отига қамчи босди ва келган йўлидан чоптириб кетворди.

Мен қани энди ўрнимдан кўзғалолсам, ёлғиз қолган кеннойимнинг олдига тушиб боролсам. Аламми, гинами, уятми — бир нима туришга ҳам, кўринишга ҳам қўймайди. Тушиб нима қила оламан? Юпатаманми? Менга ким қўйипти юпатишни?! Умуман, мен кимман унинг олдида? Уларнинг олдида? Бир жинқарча, бир болакай-да. Болага ким қўйибди ўзидан каттани суюшни? Катталарнинг ишига аралашини?..

7. ЧИМДА ҚОЛГАН СИРЛИ ИЗЛАР

Менинг аразимга ҳам, шодлигимга ҳам тараф йўк.

Ойим бозорга жўнай туриб: «Султонмурод акангни уйғотиб кўярсан», деган эдилар. Мен эсам, энсам ёр бермай супамизда ўтирганча ўтирибман.

Ўзимга қолса, кун ёйилиб кетмай сигиримни етаклаб, Иззага қочворар эдим. У ерда биров кўриб, биров кўрмаган бир ўйиним бор. Ўшанга алахсирми эдим...

Сиз билмайсиз, Изза чимзорларини тонгга довур шабнам ювиб, чирилдрқлар кўриқлаб чиқадилар. Икки қадамгина босинг, изларингиздан ҳам биласиз буни.

Ҳатто тонг ёришар-ёришмас сой ошиб ўтиб кетган тулки излари ҳам ям-яшил туради. Ўша жимит излардан бориб ининида топмоқ мумкин. Менга ҳам айна мавриди, биров кўриб, биров кўрмаган ўйинимга тезроқ киришмасам, кун ёйилиб кетади, улгурмай ҳам қолишим мумкин.

Беҳи тагида бир майна «чок-чок»лади. Анҳор ортидаги нокзорда зағизғон сайради. Кўчадан дўқирлаб арава ўта бошлади.

Мен ўрнимдан турдим: уйғотсам, уйғотиб кета қолай.

Секин бориб, ичкарига мўраласам, акажоним ётибдилар ёстиқ кучоқлаб...

Тавба. Ёстиқ кучоқлаш бунга одат шекилли. Эски уйимизда ҳам шунга ўхшаб (худди яраланган йўлбарс судралиб келиб, чўзилиб қолгандай) ухлаб ётувди. Ҳо-зир ҳам (кечаси билан қай гўрларда санғиган) тош уйқуда ётибди, ёстиқни кўксига босиб.

Ниманинг дардида тентирарди?! Ё кеннойимни излаб борган, ё кундузи бирон отни кўз остига олиб қўйиб, кечаси гум қилган. Иккисидан бири.

Негадир ғашим келди. Эшикни секин бетига ёпиб, кетиб юбордим. Сигиримни етаклаб чиқдим ҳам, дарвозанинг¹³ тамбасини туширдим ҳам, билмади. Жилвордим Иззага қараб.

Тарғилимни Яккатол ёнидаги (мен ҳов бирда қобил бувага мехмон бўлган жой) чимзорда қолдириб, (қарасам, офтоб Иззанинг, у бошидан ёнар тождай чиқиб келяпти, шошмасам, кечикаман) пастга чопдим. Бир маза! Яланг оёқдаримни шабнам ювиб, гилам бўлиб ётган чимзордан чопиб боряпман. Лекин Изза бўйида очикроқ-сакраб ўтадиган жой кўринмайди. Сув ёқасини тиззага урадиган, ундан баланд ёввойи ялпизлар тутиб, ўраб ётибди. Почаларимни шимарволмасам, жикқа хўл бўладиганман. (Кейин бирон тепага чиқволиб, ўзимни аллавақт офтобга солиб ўтирмасам қуримайди. Унга вақт қани!) Тўхтаб, қайириб ола қолдим ва роса шохлаб, ҳам барги шабнамдан эгилишга келган ялпизлар ёқалаб бориб, сийраклашган жойдан нариги бетга сакрадим.

Биз бу ерни от қамалган кўриқ деб атаймиз. Чиндан ҳам ўзи шунақа жой. Бир вақт ярми учган жомашовимиз бўларди. Ўшанга ўхшаб бунинг ҳам Изза томони очик, қолгани чим босган дўнгтепа билан ўралиб келган. Агар ростдан ҳам бир отни оптушиб, бу кўриққа тушовлаб қўйворсангиз, минг зўр бўлсин, чиқолмайди! Неча кун десангиз, тураверади.

Ана шу кўриққа ўтволиб, тепани таглаб чопа кетдим. Орқамда бир ажойиб яшил излар

¹³ Якка тавақали кўча эшикни баъзан дарвоза дейдилар биз томонларда. (Муаллиф).

қоляпти. Тепанинг «тагидаги ўтлоқ» ажралиб боряпти. Шу изимдан бир бориб келсам, у ёғи осон. Кейин чим босган дўнгтепага қияламасига чопиб чиқиб-чопиб тушавераман. Бу ёқда изимдан «туғилган» тик жар тепасида бир кенглик — осмон юз очиб бораверади, бораверади. Ва мен ўша кенгликда ёлғиз ўзим билган йўналишда югуриб бориб-югуриб келсам, қулинг ўргилсин бир из — «арғамчи ташлаб учган турналар» пайдо бўладилар. Уни ҳозир бу ерда туриб тасаввур қилиш қийин. Ўни кўриш учун ҳов Иззанинг нариги бетига қайтиб ўтиш керак. Сиддиқ арракашнинг боғи этагидаги тепачага чиқволиб, тиззани кучоқлаб, ўтирволиш керак. Ана ўша ердан кўрсангиз буни!..

Унгача ҳали от қамалган ўтлоққа қайтиб тушишим, минг эҳтиёт билан яна ёлғиз ўзим биладиган жойлардан юриб, чимда изларимни қолдиришим, (гоҳ товоним-ла шудрингларни сидира-сидира, гоҳ чўккалаб бўлажак отимнинг ёлларини тарай-тарай), тушов узиб осмонга сапчиган Барзандайн отимнинг расмини чимга туширишим керак.

У баъзан бундайроқ чиқади. Ростмана тушов узгандай, бир сакрашда ўнгирдан ҳатлаб чиқиб кетадигандай кўринмайди. Баъзан шунақа зўр чиқадики, ўзим кўриб, танамга сиғмай-ла кетаман. Назаримда, у яшил отимга жон битиб, мана ҳозир От Қамалган Қўриқдан сакраб чиқиб кетадигандек... ўзим ҳам ҳовлиқиб қоламан. Турналарим-чи, турналарим! Улар ҳам кўз ўнгимда аста кўзғалиб, қанот қоқа бошлайдилар. Ҳатто «қур-эй, қур-эй»лаган бир тур овозларини эшитгандай бўлиб кетаман. Изларим шунақа яшил тортиб, жонланиб кўринадиларки... балки ёлғиз ўзимгагина шундай туюлар, шундай кўринарлар. (Ҳатто ўша излар ўзимники эканига ишонмай қола бошлайман, тавба!) Лекин булар ҳаммаси офтоб бир терак бўйига келгунча, кўтарилгунча. Кейин чимзордаги изларим ўнгий бориб-бориб, ўрнида яна ўсмаранг чимзордан бўлак нарса қолмайди.

Чимларнинг кўзларидаги шунча шабнам, шунча биллур томчилар қаёққа йўқоладилар, отим, турналаримга қўшилиб учиб кетадиларми, ўчиб кетадиларми — билмасдан, билолмасдан қолавераман.

Шунақа. Ҳар ўйиннинг ҳам охири бор: тугайди. Лекин биз бири тутаса, бошқасини бошлаймиз, бошқасини топамиз.

Мен ҳам Сиддиқ арракашнинг боғи этагидаги дўнгдан тушиб, нариги бедапоянинг пастидаги тепачага қараб кетдим. У ҳам ўзига яраша бир ажойиб. Айниқса, Иззанинг нариги бетига ўтволиб, Жартепанинг бўйида оёқни осилтирволганча томоша қилсангизми! Чинданам. Бедапоянинг этаги сойга келиб, жуда ғалати узун тепа бўлиб тугайди. Худди сой бўйида ўзини офтобга солиб ётган бир йўлбарс каби ва у мана ҳозир аста бошини кўтариб қоладигандай.

Унинг чўзала тушган танасию узатиб юборган оёқлари, бўйни, ҳатто думалоқ бошигача шундай ўхшаш, ўз ўрнидаки, атайлаб ҳам бундай тепа яшаш қийин. Ўзиям Яккатолдан Жийдалитепа ёнидаги кўриққача чўзилиб борган. Ҳаммасидан ҳам ажойиби, тагида (икки оёғи ўртасида) ҳар ким экин экиб юрадиган бўлтак ер борлиги. Бабақлари ва боши ёнларини тикангул босиб, чангалзор бўлиб ётибди. Энди тасаввур қилаверинг биз устида қувлашмачок ўйнаб чарчамайдиган бу ясси тепани. Офтобга ўзини тоблаб ётган йўлбарсдан қаери кам?!

Мен энди шу тепанинг устига чиқиб, аста майса узра чўзилдим. (Албатта, чалқанчасига. Тепамда — осмони фалакда қанот қоқиб чулдираётган сўфитўрғай. Ундан кўз узмайман. Бир ўтнинг поячасини лабимга қистирволганман. Ётибман ўшани ўйнаб.) Офтоб хуш ёқиб, бир ажойиб элитаётир. Қимирлагим йўқ. Киприklarимни очсам, бу бекиёс мазани бирдан қочириб юборадигандекман.

Аммо ҳеч қанча ўтмай қуёш қиздира бошлаб, қочарга жой қидириб қолдим. Ўнгарилиб қарасам, тепанинг ярми ҳалиям Яккатолнинг соясида; кўм-кўк бўлиб, жилва қилиб турибди. Икки думаласам, сояга етаман. Бу ўт устида мен думаламай, ким думаласин.

О, ана роҳат! Думалаш бир роҳат, офтобдан сояга қочиб ўтиш бир роҳат! Офтоб энди Яккатолнинг тепасидан чиқай-чиқай деб турибди. Орқасида лахча чўғ бўлиб турган офтобдан

пир-пир тол барглари ёниб кетай-ёниб кетай дейди. Лекин ёнишга улгурмай, офтоб юқорилаб, тол учларига чиқади.

Бунга сари толнинг қай бир энг пастки шохига қўниб силкинаётган қарқуноқ «қиёв-қиёв»лаб, учирма полапонини ёнига чорлайди. Эргаштириб аллақаякка олиб кетмоқчи-ю, у «ғалча» тушуна қолмайди.

Ёнимда, шундай ёнгинамда бир пуштиранг қанотли чигиртка пайдо бўлди. У майсалар ичидан ўрмалаб чиқиб, отбашара бошини мағрур тутиб, ўзини офтобга солиб турди-турди-да, қанотларини ёйиб, оёқларини керди ва учмоққа шайланди. Қимирласам, сакраб қочвориши тайин. Шу боис соя устимдан сирғалиб тушиб, куёш пешонамни қиздира бошласа ҳамки, кимир этмадим, чидаб ётавердим. Чигирткахон нима қиларкин деб. Бурнимнинг ичи қичишиб келиб, акса уриб юборай дейман, зўрға ўзимни тияман, у бўлса, оёғини керади-йиғади, қанотларини ёяди. Ахийри бир сакраб кўтарилган ҳам эди, аллақаяерда тайёр турган бир чумчуқ пир-р учиб келиб, илди-кетди. Қанотлари нақ пешонам устида париллаб, чўчиб тушдим. Азот туриб, ўтириб олибман.

Кўзимни очганимда, у читтон қушча Иззанинг нариги бетидаги ўпирилган жар ёқасига (ҳойнаҳой ўша ерда ини ҳам бор) етиб бўлган, чигирткахон унинг тумшуғида «сайр қилиб» борар эдилар. Бу унинг умрида энг узоққа «учган» куни бўлса керак.

Мен унинг сакронғич оёқлари қандай узиб ташланиб, қанотлари қандай юлиб ташланаётганини тасаввур этиб ўтирмаёк, яна аста чўзилдим.

Курагимга чим юмшоқ ботиб, роҳатланиб узанган эдим, тепамдаги бедапоядан бир ғалати нозик овоз тарала бошлади. Маҳлиё бўлиб қолдим.

— Кур-кут, кур-кут, кур-кут...

Худди бирон жонивор бошқасини эркалаб чақираётган каби. Аммо-лекин ҳар киркатидан кейин бир бедана патпалақлаб сайраб беряптики, шу тепамдаги бедапояда сайраяптими, сойнинг у ёғидами — ҳеч ажратолмайман. (Ўзи менинг атрофимда сайраб, овози у ёқдан келаётганга ҳам ўхшайди, тавба.) Заб сайратма эканми?! Ётган еримда (худди ўнгарилсам, чўчиб кетадигандек) патпалоғини санай бошладим: ...Ўн бир, ўн икки... қойил! Зўри экан-ку жуда!

Секин қаддимни кўтариб, ўнгарилиб қарасам, бедапоя ичида чўнкайиб ўтирган биров боракан:

— Ўтир-э, ўтир! — деб қўл силкилаб, урушиб берди.

Секин жойимга чўка қолдим. Қаллаи саҳарлаб бедана тутишга чиққан ким экан, деб бундай назар ташласам, бир оёғини судраб босадиган анув беданавоз — жиккак, сариқ одам. Ҳамиша елкасида тўр, олдида шалпангқулоқ анқайма ити, бедапояма-бедапоя изғигани-изғиган. Фалончи сариқ, демаса, биров танимайдиган киши.

Ўша амаки рўпарамда ярим орқа ўгириб ўтирволиб (шипиллаволиб қачон келганини ҳам, қачон тўрини ёйиб улгурганини ҳам сезмабман), қўлидаги тупчасини хўб ўринлатиб чалаётган экан. Бир меъёр чалади-да, нафас ютмай, жим қолади. Бу чорловдан маст сайроқи эса, кўзи тиниб, хуши оғиб, тўр тагига йўрғалаб келганини билмай ҳам қолади. Йўлақай тўхтаб-тўхтаб, патпалоқлаб сайраб юборади. (Шунда амакини кўрсангиз: сайратма қаерга келиб қолганини билмоқчидай бошини чўзиб, сайраётган жойга тикилганча тош қотади. Чўчитиб юбормай, деб кимир этмайди, аммо-лекин кўзини ҳам узмайди. Дукурлаган юраги бўғзига тикилиб, қандай чидаяпти — ҳайронман.) Тупчали қўлга жон битиб, ўша авровчи овоз тарала кетди яна:

— Кур-кут, кур-кут...

Сайроқи бу гал йўрғалашга ҳам сабри чидамай, бир пориллаб кўтарилди-ю, уч қулочча берига, кўрпа бўла бошлаган беда ичига келиб тушди.

Аммо амакининг сабрига қойил! У ҳамон қилт эт-масди: ўша-ўша елкасини ичига тортганча, қотиб ўтирар, бармоғини тупчасидан олмас эди. Яна ўша овоз унинг тиззалари орасидан, ер

бағирлаб учди:

— Кур-кут, кур-кут...

Бу алдов сайроқи тўр тагига кириб келгунча давом этди (кириб келганини қандай билди — ҳали-ҳануз ақлим етмайди), кейин амаки бир химо берган эди, холдор ити ётган еридан отилиб чиқиб, тўр атрофини гир айлана бошлади. Мен қотиб қопман.

Кейингиси осон экан: амаки пусиб ўтирган еридан сакраб турди-да, ярим энгашган кўйи тўрини силкиди. Бедана пориллаб кўтарилиб тўрга урилдию питир-лаб қолди. Беданавоз ўзини унинг устига отди.

Мен ҳам қандай туриб кетганимни ўзим сезмай, ёнига учиб бордим.

Амаки сайроқини тўр тагидан чиқариб олиб, тумшуғини намлар экан, ўзида йўқ илжайди:

— Ҳа, занғарча, қўлга тушаркансан-ку! — Кейин мунчоқ кўзлари питраб турган ҳуркак бедананинг қанотларини силаб, ёрукқа солиб, мақтанди. — Уч ҳаф-тадан бери думини тутқазмайди-я, айёр. Хўб, маст пайтида авраб тутиб олдими?!

— Тупчангизам зўракан, — дедим мен беш кетиб. Амаки бўйинини бир ғалати чўзиб:

— Хў, сен билмайсан, мен буни қаерлардан топдириб келганман! — деди.

— Қаердан? — дедим қизиқишим ортиб.

— Нақ Турвотдан! Кўряпсанми терисини? — У чап билагига осволган киркатини юқори кўтариб кўз-кўзлаган эди, устига сирилган нарсанинг оч жигарранг патлари майин йилтираб кетди. Мен уни ушлаб боқишдан ўзимни тия олмадим.

— Зўр-ку! Нимадан қилинган?

— Ўрдакнинг бўйин терисидан! Шуниям билмийсанми? — деди кулиб. Сўнгра бедана қанотини бир кериб кўйди-да: — Аммо-лекин бу унданам зўр. Хў, сен билмайсан, — деди.

Амаки ростданам бедананинг ошиғи экан. Ҳатто эркалаб, қанақадир товушлар чиқариб, тумшуғидан бир-икки ўпиб ҳам одди. Кейин менга синовчан қаради.

— Мен билан бир жойга борасанми, йигит? Менга нима, саргузашт бўлса бўлди-да. Шунинг учун ҳеч ўйлаб ўтирмай:

— Бораман, — дедим. — Қаёққа?

— Иззанинг ҳов нариги ёғида яна битта шунақаси бор. Неча кундан бери чап бериб юрибди. Ўшани тутиб келамиз. Бўптимми?

— Бўпти! — дедим ич-ичимдан шодланиб. — Тўрни сургашвораманми?

— Сургашворсанг, бирпасда тутволамиз. — У белбоғига осилган оқ сурп халтачасининг оғзини очиб, сайроқини авайлаб сола бошлади. Исковучи бўлса, жил-панглаб айланади-келади, айланади-келади, оёқларига тармашади.

— Мен кўтарволай, — дедим чинданам бир ушлаб кўргим келиб.

Аммо амаки беданахалтанинг оғзини тугиб, азда-базда кўйнига жойлай бошлади.

— Ҳе, йўқ, буни ҳеч кимга ишонилмайди. Билмай эзиб кўйсанг, мен нима қиламан?

— Дарров ўла қолибди-да!

— И-и, ҳа, сен бу қанақа беданалигини биласанми ўзинг?

— Қанақа экан?

— Юзта беданага алишмасман буни, — деди у беҳазил.

Менга наша қилди:

— Юзтадан аъло бўлсаям, отминан туя бўлармиди?!

— Бўлганда қандоқ! — У тўрини йиғиштиргани кириша туриб, тўхтади: — Ҳали қўлга ўргатволай, сайрашга тушсин — кўрасан. Битта отни етаклаб келиб, ташлаб кетадилар. Сен нима деб ўйлаяпсан буни?!

— Барзандақасига... алмашасизми? — дедим ҳайратга тушиб.

У бедана тўрини учидаги қозикчаси билан илиб-илиб йиғиштираркан, мийиғида кулиб кўйди:

— Қанийди, лекин кеч қопмиз. Мен тушунмадим.

— Нимага... кеч қоласиз?

— Гум қилиб кетишибди-ку шоввозлар.

— Барзанни-я?

— Ҳа-да.

Мен анқайиб қолдим.

— Қачон, ким?..

— Ким бўларди! От жиннилари озми! Барзан номини эшитса, ҳуши учиб, эси оғиб қоладиганлардан бирортаси мўлжаллаб юрган-да...

Беихтиёр Султонмурод акам хаёлимга келди: ёлғиз ўзи катта уйга кирволиб, етти уйқуни уриб ётиши қизиқ эди. Наҳот Султонмурод акам?

Ҳовлиқиб амакининг енгидан тортқиладим:

— Қачон дедиз? Шу кечасими?

— Қаёқда! Бир кун бўляпти-ку! Эшитмадингларми?

Мен ҳайратда бош чайқадим. Биз-ку, майли, эшитмай қолгандирмиз, лекин акам-чи? Ҳеч нарсадан хабари йўқ одамдай кун чиққунчаям ухлаб ётиши ғалати. Ё билсаям?..

Амаки тўрни беда устидан сидириб-тортиб, тирсагига ўрай бошлади:

— Жавр-жавр — чавандоз билан от қоровулга жавр бўпти.

— Нега? Уларнинг бўйнига қўйишдимиз? — дедим шошиб. (Ахир, Ҳайбат акам!..)

— Дараги чикмагач, раис мелиса чақириб, шуларни қаматиб қўйганмиш.

— Ҳайбат акамни ҳам-а?

— Ҳазилакам отмиди Барзан? Мусобақаларда соврин олиб юрган...

— Ҳайбат акам-чи, у ким экан? Чавандоз-ку, ахир.

— Ўғрининг изи чиқмагач, шуда. Бошқа кимни ушлайдилар? — Амаки тўрни тирсагидан чиқариб, айлантириб-айлантириб тутди-да, елкасига ташлади, кучугини эргаштириб, пастга юра бошлади. Кейин тўхтади. — Дарвоқе, анув бор-ку... арава минаётган оканг.... ўшанга айтиб қўй, кўздан нарироқ юра турсин.

Дамим ичимга тушиб кетди. Серрайиб қопман ўзимам. Амаки елкамга қоқиб, ҳушимга келтирди.

— Ҳар эҳтимолга қарши-да. Тағин унга ағдариб юришмасин, — деди алланечук меҳрибонлик ила.

Ит бир ниманинг исини олиб, пилдираб беда ичига кириб кета бошлаган эди, уришиб чақирди:

— Мах-мах-мах, Олақулоқ.

Аммо Олақулоқ бошини кўтариб ҳам қўймай кетворди.

— Облочининг итиданам баттар чиқди-да. Ис олдими — югургилаб кетавуради фалончига ўхшаб...

Мароқландим:

— Фалончи ким?

Ўзининг гапи ўзига наша қилибми, энди ростмана юзи ёришиб, кулди:

— Ҳа, бор-ку анув... ўпка?! Ҳаҳ, нимаям эди оти? Мен елка қисдим:

— Билмасам мен...

— Нега билмасакансан? Уни билмайдиган борми? Ахир анувларнинг исковучи: хабар берадиганиям, бошлаб юрадиганиям-чи?!

— Ҳа, болалар кўрсаёқ тирақайлаб қочадиганми? — дедим.

— Балли, топдинг, — дея елкамга қоқди у, — ўша кўзи совуқ, мўндидай одам¹⁴. Уям бир

¹⁴ Мен ҳам эсладим: яғири чиқиб кетган кўк мовут кител-шим эгидан ҳеч тушмайдиган, кўзи совуқ одам бўларди. Ҳамма ундан кўрқарди (*Муаллиф*).

илашса, тутмай қўймайди шу итимга ўхшаб... Эртага урушлариям тугар, бу мансаблариям битар, демайди. — Кутилмаганда у икки суйиб, пастга бошлаб қолди. — Юрдикми, пакана пари, Иззанинг нарёғига?

Мен ичим қуриб, эргашдим:

— Юрдик! Тўрни сургашвораманми?

— Сургашворасан. — У ўтирилиб итини чақириб қўйди: — Мах, Олақулок, мах-мах-мах.

Бу гал ити бирпасда шипиллаб кела қолди. Биз Йўлбарстепа ёқалаб, Яккатол тагига қараб кетдик. Тол сояси тепадан сирғалиб тушиб улгурган бўлса-да, ҳалиям аллақанча жойни тутиб ётар, шудринг ҳам ўша жойлардагина қолган эди.

— Ҳа, эсладим занғарни, — деди кутилмаганда амаки орқасига қайрилиб қараб қўйиб, — Акмал жувонмарг-да.

Хотинларга ўхшаб, қарғаниб гапиргани наша қилиб, кулдим. Сўнгра пайтдан фойдаланиб, анчадан бери мени қийнаб келаётган бир саволни бердим:

— Унда Асол холамнинг ўғиллариниям шу сотган экан-да?

— Анув никоҳида облочи босган холаваччангними?

— Ҳа-да. Танирмидингиз?

— Таниганда қандоқ! Шундай йигитни етим демай, ўн гулидан бир гули очилмай, йўқ қилиб юборишди-я, занғарлар. Суриштирадигани йўқ бўлгач, шуда. Эй, буларга ҳам бокқан балоси бордир Худойимнинг! — У тупчали қўлини бир силтаган эди, билагига урилиб, беўхшов «киркат»лаб кетди.

— Ростданам ўша ишга аралашган бўлса, Султонмурод акам соғ қўймайди, кўрасиз ҳали! — дедим-у, тилимни тишлаб қолдим.

— Ким дединг! Ҳалиги арава минаётган окангми? — деб амаки елкаси оша қараб қўйди.

— Ўша, — дедим ноилож. У бош чайқади.

— Аммо окангга айтиб қўй. Ҳазир бўлсин ундан. Нақ иблисининг бошли-қўзли балоси-я! Бир ўчакишса, қўймайди. Шунақа доғули, илоннинг ёғини ялаган.

Шу пайт ташлама ариқ бўйидаги ўтлар орасидан бедана париллаб қўтарилиб, чулуқ-чулуқлаганча сой ошиб кетдию Олақулок бир нарса қилишга улгурмаёқ анқайганча қолаверди. Амаки унинг шу туришига беш кетиб, кулиб юборди.

— Облочини ити бўлишинга анча боракан. Шу макишларга овора бўлиб юрибсанми, овсар? — Кейин эркалаб қўшиб қўйди. — Ҳай, майли, бурнинг бир гал панд берса берибди. Бугунги овимиз бир йилга татийди! Мах-мах-мах...

Биз толу тутлар тагидаги чимзордан ўтиб, сойликка тушиб борарканмиз, орқада эрталабкидек бир аломат яшил излар қолдирганимизни кўриб (ҳатто Олақулоқнинг жимитдек излари ҳам чимда аниқ-таниқ кўриниб турар эди), амакидан:

«Шундай Барзаннинг изи қолмабдими, ахир, уни ҳам шу сойдан олиб ўтишгандир?» деб сўрамоқчи бўлдим-у, яна сўрамай қўя қолдим.

Ахир, ҳамма менга ўхшаб сахарлаб тушиб юрибдими бу ёқларга? Қолаверса, бугун эмас, кеча тушмайманми? Чимда қолган у сирли изларни кўрган бўлармидим!

Жониворни энди қандай топишар экан?

8. АКМАЛ ЖУВОНМАРГНИНГ ҲИЙЛАСИ

Тарғилимни ёнғоқзорга соялатиб, тепанинг ёнбағридаги оқ ўрикдан бир-икки татиб, ниҳоят уйга кириб борсам, катта толнинг тагидаги супамизда оқ-оппоқ бўлиб, хонтахтанинг бир ёнини тўлдириб, опоғойим ўтирибдилар. Ҳайбат акамнинг ойилари. У киши оқ-сарикдан келган, юзларидан нур ёғилиб турадиган катта хотин эдилар. Узокқа боролмасдилар. Бориб қолсалар ҳам, икки кун тиззаларини укалаб ўтирардилар. Кўчиб келганимиздан бери келмаган эдилар.

Энди, мана, уйимизга нур киргандек, бир ярашиб ўтирибдилар.

Мен салом бериб, чопиб бордим ва супага тиззалаб бўйнимни эгдим. Опоғойим ўтирган ерларида бағриларига тортиб кўришдилар. Пешонамдан ўпиб, куракларимни силадилар.

— Худо-ой, етимларнинг бахтини ўзинг бергин. Ойинг не умидларминан катта қилди, ило-ой роҳатингни кўрсин, — деб дуо қилиб, ойимга ўтирилдилар:

— Вой-хой, Саломхон, шу Мақсудхўжангизми-а, кичкина нўхатингизми? Туф-туф-туф, кўз тегмасин, ёмон кўзлардан ўзи асрасин. Бўйлари бир чўзилиб, овозлари дўриллаб, катта йигит бўп қоптими? Яқинда қиз кидириб қоларканмиз-да? Тўйларини кўрарканмизда бунингизнинг?..

Мен уялиб, туриб кетвораримни ҳам, қоларимни ҳам билмайман. Кетворай десам, ўзимнинг опоғойим. Шундан шу ёққа бизни деб кептилар. Қолай десам, уялиблар кетяпман бу гапларидан.

Ойим кутқардилар мени.

— Ҳали ўйин боласи-ку, опоғойиси. Бола бўлмаса, каллаи сахарлаб кетганича энди кириб келадими пешин қилиб?! На чой ичибди, на нон олибди.

Ўртоқларим оптушган нарсалару ўзимиз Сиддиқ арракашнинг боғидан узиб чиққан узум билан Яккатолнинг тагида бир чиройли нону ангур қилиб олгани-мизни, кейин Иззада балик овлаб, пешинга қовурмоқчилигимизни айтиб бўладими уларга.

— Эрталабки қаймоғинг ҳам жойида турибди, олиб кела қол, — дедилар ахийри ойим.

Кутулганимга жон-жон деб тура қолдим. Ҳали тоғорачага бир бурда нон тўғрамаган эдим, сўраб қолдилар:

— Сен-ку, майли, Султонмурод акангга нима жин урди? Шундай кетворибди? Келсам, чой ҳам ичилмаган, дастурхон ҳам ёзилмаган?

Мен тўғриси айтилмай ерга қарадим.

— Қачон қайтаркан, айтмадимми?

Мана, айтилган ишни қилмаганимнинг оқибати! Уйғотиб қўйсам-ку, шу гаплар йўқ эди.

— Мен кетаётганимда... ухлаб ётиб эдилар, — деб минғирладим зўрға.

— Унда келиб қоларкан пешинларга. Эшикни тамбасини шундай тушириб кетибди. Кўнгли бўлмас, бир хабар олиб ўтмаса, — дедилар опоғойимга.

У киши хаёлланиб, дастурхон четини силаб қолдилар. Мен уларни ҳеч бу аҳволда кўрган эмасдим. Унақа-бунақа ташвишларни кўрдим демасдилар. Бошқаларга: «Ҳой эгачи, шунга шунча кўз ёш, дийдиёми, орқангизга ташлаворинг-е! Худо олсинзтяи, Сиззи кўз ёшиз билан ўнгланиб қоларканми?! Унглайдиганиям Ўзи, қўллайдиганиям Ўзи. Худога солиб қўяверинг», деб насиҳат қилиб юрадиган одам... бундай ўтирибдилар. Яна ҳарсиллаб-лорсиллаб ойимнинг олдиларига кептилар. Ҳайбат акамнинг иши чатоқ, шекилли. Тавба, Барзани бировлар ўғирлаб, Ҳайбат акам жавоб беради эканми?

— Унда бирпас кута қолайинмикан? Ё кун исиб кетмасдан... — дедилар опоғойим кўзлари аллақандай ёшланиб келиб.

— Вой, кеннойи, шу иссиқда қаёққа борасиз, озмунча йўлми Қоратош?! — дедилар ойим ҳеч рози бўлмай. — Келдизми, кутинг. Ўзи бир ёқли қилиб беради. Ҳайбатиллайиз шунга учранг дептими, бир нарсани билиб айтган.

— Дадажонга бора қолайми, девдим. Ҳарҳолда, паст-баландни билади. Зақунни билади.

Ойим илқис бош чайқадилар:

— Зақуниданам бурун от топилиши керак. От топилмаса, зақуниям иш бермайди, кеннойи. Энди бирпас сабр қиласиз. Келмаса, ана Мақсудхўжам бор, топиб-чақириб келади. Умид билан келдизми, ўтиринг. Султонмуродиям қўли анча жойга етади, бу ёқларга энди келгани билан. Олинг, дастурхонга қараб ўтиринг.

Опоғойим «хўп, мана, олотман, ичиб ўтирибман», деб пиёлани қўлларига олдилар, аммо ҳадеганда чиройлари очила қолмасди.

Мен кўзгалдим.

— Бўлмаса, шийпонга ўтиб кела қолай. Айтишар қаердалигини ?

— Қанийди, тойчоқ, қанийди? Опоғойинг ўргилсин, ўзим тўйларингда ойинг билан бош бўлай. Чимилдиқли уйларингни пойлаб чиқай. Бориб келақол. Маниям кўнглим тинчисин. Яна кимларга ялиндим, борақол. — Опоғойим куракларимни силаб, дуо қилдилар: — Илоҳо, шу уйларда унгин-ўсгин. Туп кўйиб, палак ёйгин. Юртда мартабалар топгин.

Мен ҳам бир оғиз ширин сўзнинг гадосиман, бу дуодан Султонмурод акам дунёнинг нариги чеккасида бўлса, айтиб келгудек ҳолга тушиб, ўрнимдан турдим.

— Тез бориб кела қол, биз пойлаб ўтирамыз. Аравасини кўшиб келсин. Биратўла опоғойингларни ташлаб кўяди, — дедилар ойим тайинлаб.

— Хўп, — дея мен кўча эшик қолиб, ўртадаги йўлдан опамларникига чопдим. Ўшанақаси тутзорнинг ичи билан кесиб чиқмоқчи эдим. Аммо жийданинг тагига етганимда тепа йўлда арава шалдирагандай бўлиб, тўхтаб қолдим: Султонмурод акамми? Бу ёқларда ундан бўлак ким ҳам бўлсин. Қайтдим.

Чиқсам, чинданам ўзи! Арава Сайнаби домланинг қайрилишидан чиқиб келяпти. Фақат, илгариги шаhti йўқ. Тизгинни бўш кўйганича, араванинг юришига монанд чайқалиб келяпти. Шунақа хаёл суриб кетибди. Бўлмаса, отларини ўз ҳолига кўйиб кўярмиди?! Айниқса, шу қиямаликдан тушишда?! Ўрнидан тик турволиб, бир кўли-ла тизгинни силкилаб, қамчинни шотига чарс-чурс урганда кўрсангиз уни! «Қиёв-қиёв»лаб отларни қистаганда кўрсангиз! Шаддираб бораётган арава тўн-тарилиб кетай-кетай деб яна ўнгланиб олганда кўрсангиз уни! Ҳо-ов, бир олам завқ топарди акам бундан. Ана уни ҳақиқий Султонмурод, ғайрати оламга сиғмаган йигит деса бўларди. Бутун пешонасини танғиб олган қийиғини демаса, нимаси бор, нимаси қопти?

Ростданам, у кейинги кунларда бир ғалати — камгап, ичимдагини топ бўлиб қолди. Илгаригидек тегишиб, ҳазиллашишлари, шарақлаб кулишлари йўқ. Иззада ҳам кам кўряпман: кеннойимнинг йўлини кутишлари, жийдазорда гапга тутиб, аравасига солиб кетишлари йўқ. Ё мен аразлаб бормай кўйдим, ё улар аразлашиб келмай кўйишди. Ҳайбат акам эса, нега кўринмайди десам, иш чаппасига кетган экан. Беданавоз амакининг айтгани рост чиқди, ана, опоғойим келиб ўтирибдилар. Султонмуродга боринг, отни топишворсин, бўлмаса, мени бўшатмай, кесиб юборишади, деганмиш.

Бу кишим эса, ҳеч гап бўлмагандек, (ахир, Барзан устида ўлиб қолай деганларини ким кўрмабди!) келяптилар. Ё қилар ишни қилиб кўйиб...

Мен хаёлимдан ўзим кўрқиб кетдим. Анҳор бўйига ўтираётган жойимда туриб олдим. Акам индамай ўтиб бориб, аравасини толқатор тагига бурди-да, тушиб, отлар сўлиғини чиқара бошлади. Кейин уларни қантарди. Арава ичидан белбоғга тугиғлиқ бир нарса олаётди, кимнидир излагандай атрофга аланглади. Мен чопиб бордим. У шахти паст алпозда илжайди:

— Ҳм, аразлашгандай... тумтайиб опсан, тинчликми?

— Ўзиз-чи? — дедим мен ҳам.

— Мени кўявер, мени жин урмайди, — деди зўрма-зўраки жилмайиб ва нари юрди.

— Яхши кўрган Барзаниззи жин уриб кетибди-ку?..

— Хабарим бор, — деди у совуқкина.

— Опоғойим кеб ўтирибдилар. Ҳайбат акамни...

— Унисиданам...

Ҳайрон бўлдим. Ҳаммасидан хабари бор одамнинг юришини қаранг! Жилла курса, Ҳайбат акамга ачинса бўларди!

У эса, отларнинг бўйинбоғларига яна бир қараб кўйиб, қайтди. Ўша ерданоқ бош ирғаб:

— Гапинг рост бўлса, ўша белбоғдагидан бир-икки бош чайиб кир, бор, — деди худди анграйиб қолганим ёқмагандай.

— Хўп, — деб мен ноилож сурундим. Султонмурод акам боягидан сал юмшаб, ичкари қараб юрди ва қамчинини йўлакай эшик зулфинида қолдириб, кириб кетди. Анхор бўйига бориб, белбоғни очсам... вой, уни кўринг! Отлиққа ҳам топилмайдиган даройи! Сахарда узилгандай диркиллаб турибди. Узумларнинг пошшоси! Бунақаси фақат Каттабоғдаю Сиддик арракашнинг боғида битиши мумкин. Ишқомидан ғир-ғир шамол ўтмайдиган жойда овора бўладилар.

Узумнинг икки бошини чайиб, ҳовлиқиб кириб борсам, улар кўришиб бўлиб, ўтиришаётган экан. Таксимчага солиб чиқиб, ўрталарига қўйдим.

— Вой, Саломхон, янглишмасам, Асол опамни даройилардан-ку. Ё бу ёқларгайм кўчатидан келганми? — дедилар опоғойим уни кўрибоқ.

— Келган эмас, шўтган борган. Ҳаммаси Ваҳоб поччамни боғларидан таркаган. У кишидан миришқори бу даҳада йўқ, — деб ойим Султонмурод акамга қараб қўйдилар. — Яна бир бўлса, Нусрат поччаннинг боғларида кўргандайман.

Султонмурод акам ялт этиб, бошини кўтарди, бир ойимларга, бир узумга қараб, жилмайди.

— Ростданам, холам сўраб юбордилар. Кечки пайт ўтармиз, деб шуни бервордилар, — деди.

Нақ бўлмаса мен галварс бошқача хаёлларга боришимга сал қолувди. Нусрат поччаннинг боғларидан экан-ку, қарийб ўзимизники ҳисоб. Нусрат почча ким? Холаминг эрлари. Бу холамгилар ўзлари шаҳар ҳовлиларида туришади-ю, ёзда икки ойгина шу дала боғларига енгил-елпи кўчиб чиқишади. Мен кўп борганман, аммо боғни унчалик тинтимаган эканман. Бўлмаса, билардим!

— Олинглар. Олинг, кеннойи, омонлик-сомонлик, — деб дастурхонга қистадилар ойим.

— Етказганига шукр Худойим ўзининг шунақа неъматларига. Мана, мен олдим, — деб опоғойим биринчи қўл уриб бердилар.

Кутиб туриб ҳаммадан кейин мен ҳам бир шингил олдим-да, оғзимга солдим. Оҳ, оламда шунақа узумлар бор-а! Карсиллашини айтмайсизми бунинг!

Ойим яна бир шингил олиб, менга узатдилар:

— Мақсудхўжа, ма, Қудрат аянгларикига чоп. Опоғойим келдилар, дегин. Айтмабсан, деб юрмасинлар.

— Аяни овора қиласизми, Саломхон? Бемалол — ётадиган бўлиб келганимда чиқармиз, ҳозир... — деб хижолатга тушдилар опоғойим.

Мен, қани чикмай қўя қолсам, деб турибман. Ҳайбат акамни нимага қамаб қўйишганию Барзанни қандай ўғирлатиб юборишганини шундай билгим келяптики, бу ердан бир қадам жилгим йўқ. Яна, Султонмурод акам нима дейди? Ишқилиб...

— Кеннойим эшитсалар, хафа бўладилар. Боракол болам, дийдор ғанимат! — деб ойим унамадилар. Балки югуриб бориб келсам, улгурарман, деб зинғилладим. Даройи ҳам хонтахтанинг четида қолаверибди. Қайтиб келганимда, Султонмурод акам ўша ўтирган жойида, бош силкиб: «Хўп, опоғойи, хўп», деб қўлини кўксига қўйганча ўтирар, аммо чиройи унақа очик эмас эди.

— Аям бир ёққа кетган эканлар. Мачимпамларга айтиб чиқавердим, — дедим мен.

— Энди мен қайта қолай, гаплашиб ётадиган бўлиб бошқа келарман. Жавоб бера қолинг, Саломхон, — деб опоғойим кетишга чоғлана бошладилар.

Шу маҳал кўчада отлар кишнаб юлқинди. Арава ғижирлаб, бориб-келди. Султонмурод акам ўрнидан тураётди, мени шоширди.

— Чоп тизгинни узиб кетмасидан.

Мен ўкдай кўчага отилдим. Чиксам, аравага қўшилган айғирлар қутуриб, орқа-олдиларига бориб келишяпти, ёш толни эгиб, тизгинни узгудек... Мен аввал тишлашиб-кишнашяпти дебман. Кўчадан бия минган одам ўтиб боряпти экан. Тизгинни узиб кетсаларми, кўрардик томошани!

— Др-р! Тис-э, бия кўрмаганлар! — деб юборибман.

Кутилмаганда отлик биясининг бошини ёнғоқ тагига буриб, эгардан туша бошлади.

Кўрқиб кетдим. Унга тегадиган нима гап қила қолибман?

У бўлса, жиловни отнинг бошидан ошириб, менга ўгирилди. И-и, ҳабашдай қора анув маймунбашара-ку! Кўк мовут кител-шимини ҳеч чечмайдиган?!

У хунук ишшайди:

— Бия кўрмаганларми?.. Оббо сен-эй!

Бу ёқда отлар юлқинишни қўймайди, у ёқда маймунбашара биясининг арқонини ёнғоқнинг булоғига боғлаёлмай ҳалак. Нима бало, опке айғирларингни, деб қоладими? Бир кулгим қистайди.

— Мол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўлади, дейишарди, рост экан, — деди у ишшайиб. — Окангнинг ўзи қани?

У салтанат қилгандай галифе шимининг чангини қоқиб, камарини тўғрилаганча, кела бошлади. Шундагина ёнига наликчиларниқига ўхшаган папкаю наган тақволганини кўрдим. Ичим шув-в этди: ўлди акам! деб ўйладим. Ё девор ошиб қочвордимикан?..

— О-кам? Қайси окам? — деб ғудрандим нима деяримни билмай.

— Асранди оканг-чи! Қизиқ бола экансан-ку! Ўзини овсарликка солишини кўринг. Вой санию, хувари! — У таъсирланиб кулди.

Назаримда Султонмурод акамнинг девор ошиб, гумдон бўлишига имкон туғдираётгандек, ўзимни баттар гўлликка солдим.

— Олим акамми?

— Қанақа Олим аканг? — У шунақа акам борлигини эслай олмай, яғир мовут кепкасини жилдириб, бошини қашлади. — Шошма-шошма, бу, анув, халқ душмани бўпкетган қариндошларинг бўларди, ўшанинг жинқарчасими ?

Унинг бу гапидан дамим ичимга тушиб, кўрқа-писа ёлғонладим:

— Сиз адашяпсиз, кимгадир ўхшатиб...

— Ола, хувари! — У яна боягидай кулди. — Хўп, қайтда ўша қочоқ оканг?

— Қочоқ?

— Ҳа, менга кўринмай юрганидан кейин, нима бўлади?!

— У ҳеч қанақа қочоқ-почоқмас, шаҳарга ўқишга юборишган уни. Мелисаликка ўқиб ётибди.

— Йўғ-э? Мени жуда кўрқитвординг-ку!..

Шу маҳал кўча эшигимиз очилиб, остонада Султонмурод акам кўринди. Мовут кепка ялт этиб қараб, бирдан сергак тортди. Юзига нимадир соя ташлаб ўтиб, зўрма-зўраки кулимсиради.

— Э-э, уагинам Султонмуродхон, бормисиз, кўрадиган кун ҳам борақан-ку ўзингизни?!

Вой ялтоқи-ей! Вой тулки-ей! Ҳозир димоғидан курт ёғиб турган одамни кўринг.

У билагидаги камчинни саланглатганча, кўришгани қўл чўзиб бора бошлади:

— Йўқлаб борганакансиз, йўғаканман.

Акам уни кўриб, энсаси қотди. Хушламайгина қўлини олдию (бевақт келгани ёқмагандай) отларига овора бўла бошлади.

— Хизмат, укам! Неча йилда бир ишингиз тушибди: қўлдан келса, жоним билан... — деб маймундек қийшонглади.

Миямга бирдан беданавоз амакининг гапи тушиб, бу одамнинг болаликдаги бир қарич думчасини яққол тасаввур қилдиму кафтимни оғзимга босдим. Э, бу ўша одам-ку: Акмал жувонмарг, деб таърифлаганмиди! Яна нима девди? Ҳа, облочининг ити! Ҳаммани зир титратадиган шу одам акамга ялтоқилик қилиб кептими? Балки айёрлик қилаётгандир?

Акам отини силаб тинчлантираркан, тўрсайиб қаради:

— Мен сизни қаерга чақиртирувдим?

— Ҳа, энди, ука...

— Йўқ, ўшатда гаплашамиз, боравуринг.

Нима бало, ҳисоб-китоби бораканми? Шу маънода айтяптими?

Акмал ўрис акамнинг бундай муомаласидан тамом ўзини йўқотиб, серрайиб турди-турди-да, яғир кепкасини боягидай жилдириб, бошини қашлади.

— Султонмуродхон, биздан бирон айб... ўтган бўлса, кечиринг, — деди эланиброқ.

— Айтдим-ку, сиз билан бошқа ерда гаплашаман, ҳозир боравуринг, деб!..

— Оковси, бегонамасмиз, бир жойнинг одамимиз. У яқинлаша бошлаган эди, Султонмурод акам хурмайиб қайрилди:

— Ўшатта дедимми — ўшатта-да!.. Ўшатни биласизми?

У бир қоп ўтдай бўшашиб, ерга қаради:

— Айтиб кетганакансиз.

— Била туриб келдингизми?

— Энди, Султонмуродхон, ўзингиздан қолар гап йўқ...

— Ҳеч қанақа гап-мапни билмайман, ҳийлаларингиз менинг чўнтагимдан тушиб қолган! Ҳаммасидан хабарим бор. Ўшатга боравуринг.

Бир ғалати типирчилаб қолди у:

— Қанақа хийла? — деди юзлари оқариб.

— Айтдим-ку, ўшатта гаплашамиз деб.

Акмал ўрис ерга қараб турди-турди-да, бирдан тутоқди, жазавага тушиб, қўлларини силкилади:

— Бормасам-чи? Боришни хоҳламасам-чи?! осмон қўлингдами? Мен ҳукумат одамиман. Ҳукумат сениям шундай қолдирмайди.

— Нима? — Султонмурод акам ялт этиб ўгирилиб, яна бир қайтар, дегандай бостириб бора бошлади. Жувонмарг шошиб қолди ва тисарила туриб, туртиниб кетди. Жон ҳолатда шанғиллади:

— Ур-чи! Чертиб кўр-чи! Қаерда кўраркансан ўзингни.

— Хўв, хезалак, — деди Султонмурод акам, — бора оласанми-йўқми, шуни айт?

— Менам сен билан бошқа ерда гаплашаман, қараб тур!

— Шошма! — деди акам овозини бирдан анча пастлатиб. — Иккала қулоғинг билан эшитиб ол! Агар бирон ерга ғинг деб бораркансан ёки айтган жойимга келмасакансан... ўзингдан кўр! Аяб ўтирилмайди. Ҳозир сенга жувоб! Иккинчи қорангни кўрмай бу ерда. Жўна!

Акмал ўрис кўча ўртасида туриб-туриб, ноилож орқасига бурилди. Бияси думини икки бўксасига чилп-чилп урганча итпашшаларни қувар, бунга сари аравага қўшиғлиқ айғирлар қулоқларини динг қилиб, безовта пишқирар эдилар. Қани, бўшана қолсалару гижинглаб-ўйноқлаб ўша томонга чопсалар! Лекин мен бир нарсадан ҳайрону лолман: шунча вақтдан бери Султонмурод акамнинг кимлигини билмас эканман! Акмал ўрисдай одамлар унинг олдида пилдираб қолса-я. Ё тавба! Унда акам ўзи ким? Ўғрибошими ё ҳукуматнинг каттаси? Ҳали шунақа одам бизникида ётиб юрибдими?!

Султонмурод акам аравани қайтадан қўша бошлади.

9. ОМОНАТ

Опоғойим жўнайдиган бўлдилару мен битта кўрпача опчиқиб, тағларига тўшаб бордим. У киши аравага чиқиб, оёқларини узатиб ўтириб олдилар. Сачвонлари ёнларида, оч кулранг сидирға паранжиларига ўранволганлар. Кўзларини ҳеч биздан узмайдилар, узолмайдилар:

— Ўзларингиз боринглар, бундай, оталарингиз юртига. Арвоҳларни шод этиб.

— Йлой, яхши кунларда кўришайлук, — деб ойим араванинг ёнидан бориб, кучоқлаб хайрлаша бошладилар.

Юзлари салга ёришиб кетадиган опоғойим кўзлари ёшланиб, бизни кўксиларига босарканлар, ичкаридан Султонмурод акам чиқиб келди.

Камгап. Афтидан хаёли жойидамас. Ахийри, у отларни толдан ечиб, араванинг бошини йўлга бураркан, мени имлади. Югургилаб бордим. Соат чўнтагидан буклоғлиқ бир қоғоз олди.

— Мана шу... сенда турсин, сўраганимда берасан, хўпми? — деди.

— Омонатми? — дея олдим у кўйнимга тикдим.

У жилмайди ва суйиб кўйиб, сўнгра ойимларга қаради:

— Дуо қилинг, биз борайлук. Ойим қўлларини очдилар:

— Кушойиш бергувчи Илоҳим мушкулларингизни ўзи осон этсин, хонадонларимиздан хотиржамликни аритмасин, яхши боринглар.

— Илоҳо омин, — дедилар опоғойим кўзлари яна ешлана бошлаб.

Арава жилди. Акам оёғини ғилдирак устидан ошириб, ўтириб олган эди. Беихтиёр эргашдим:

— Мен ҳам боришиб келай?

Акам эшитмади, опоғойим, «чиқ, чиқакол», дедилар. Аммо ойим жим эдилар. Бунга сари бир соғинч ичимни ўртаб, куйдирыптики... Отлар жадаллаб, арава шалдиради. Мен чопдим. Рухсат тегмаган бўлсада, араванинг бир ёнини ушлаб олганман. Ўзимга қолса, осилиб чиқиб олгим, биз ташлаб келган жойларни бир кўриб келгим бор. Опоғойим келиб, ўша жойлар ҳидини туйдимми, ичимда бир соғинч кўзғолиб қолди. Ғир-ғир шабадалар макони — у толзор кўчамизу четларини баланд сафсар гуллар ўраб ётган ҳовуз бўйлари, биз беркинмачок ўйнаб чарчамайдиган у ёнғоқзору ўрикзор боғлар кўз олдимдан ўтиб... орқага — илинж-ла, ойимларга аланглайман, қани жавоб бера қолсалар... Акамга маза. Жилла курса, ўзларининг хароба кўрғонларини кўриб, айланиб келади, ҳовурини ёзади. Бизнинг уйлар қанақа харобага айланиб қолди экан? Кўрганлар бу кимнинг кўрғони эди, деб сўраса, нима жавоб қилишаётган экан? Умуман, у ёқдарга — Яккабоғга нима бўлган, ҳамма бирин-сирин кўчиб-кўчиб кетиб, харобаларигина қоляпти? Бировлар кўчирмага тушиб, бировлар яқинлари қаватига кўчиб, яна бировлар Султонмурод акамнинг оталаридай қамалиб кетиб? Ё Яккабоғга шундай дуо кетганми? «Охирида ёлғиз бир боғ қолсин!», деган?

Ичим ачиб, Худонинг ўзи асрасин, дейман-у, ҳеч кўнглим ёзила қолмайди. Кўзим ҳам ёшланиб, ачишиб келаётир.

Ахийри арава Султонбек амакининг кўпригидан дўпирлаб ўтиб, пастга қараб бурилдию мен қайтдим. Лекин эндиликда бор-йўғи ўнтача кўрғон қолган Яккабоғимиздан — саратоннинг живир-живирларига кў-милиб ётган ўша азиз диёрдан кўз узолмайман. Назаримда, Барзан ўғирланиб, ўша ёқдан бир балолар бош-ланиб келаётгандай. Бўлмаса, нега Ҳайбат акамни қамаб кўйишди? Гумонсирабми ё топасан дебми? Учи, келиб, келиб опоғойимни Султонмурод акамнинг олдига юборибди! Ўша биледи, ўшанинг ақли етади, деганими бу? Акам-чи? Нега ҳеч чиройи очила қолмаяпти? Балки...

Ўтирибман анҳор ёқасидаги дўнгда. Ана, ушгаг араваси Қаюмбек амакининг пастадаги сойга тушиб, бир муддат йўқ бўлиб кетди-да, Жимиттепа орқасидан чиқиб борди. Узокдан қўш чигиртка қўшилган митти аравачага ўхшаб кетарди. Лекин юки бордай жуда секин жилипти. Илгари шунақа пайтларда акамни кўрсангиз. Ўла қолса отларини тинч кўймасди ҳеч. Бу шахтидан Барзанни топиб, Ҳайбат акамни қутқарволиши ҳам даргумон.

Бўксамни бир нима чақиб, жонҳолатда ўша еримни чангалладим. Секин ичдан кўлимни юборсам... чумолига ўхшайди. Ёпишиб опти, ҳеч ажралай демайди. Тура, липпамни очиб, кўйлагимни қоқа бошлаган эдим, ичимдан бир нарса анҳорга учиб тушди. Қарасам, акамнинг бояги омонати оқиб боряпти. Анҳорнинг у бетидан-бу бетига сакраб, чопдим-ку! Зўрға тутиб олдим. Силкиб ташлаб, қатини ёзсам, бир чеккасига нам уриб, сиёҳи ёйилиб қопти. Ўлдим! Биров одам деб ишониб берган эди, расвосини чиқарибман. Энди унга нима дейман?!

Аламимдан йиғлаворай деб, беихтиёр хатнинг бошига кўз югуртирдим. Бир-икки сатр ўқидиму...

Хат Яккабоғнинг Иззасида Парпи бебахт отиб қўйган... ўғридан эди.

«Мен ўша дардисарман ўзинг извош топиб, Арпапоёга етказиб келган, — деб бошланарди хат, — Раҳмат, ука. Танимаган-билмаган ғанимингта шунчалик одамгарчилик қипсан. Кези келса, жигар-жигарга шунча яхшилик қилолмайди. Бир қориндан талашиб тушганлар қўллай олмайди шунчалик! Сен қилибсан!

Авалло, номимни эшитсалароқ дўхтирлари оёққа қалқадиган жойга етказиб келсан. Бошқа жойда ўлиб кетсам, биров билиб-бирова билмасди. Бу ерда ҳарқалай Турғун чочал номим бор, бутун Бешоғоч даҳа, у ёғи Қоратош, бу ёғи Хадра танийди. Мени оёққа турғазмай кимни турғазисин. Қолавурса, Қоратошга суриштириб бориб, волидаи меҳрибонимизга хабар бериб кетибсан. Эшитиб кўп таъсирландим!

Мен ким эдимки, Худойим менинг ишимни сенга туширибди, марҳаматли одамларга йўлиқтирибди? Ахир, сендан бўлак бир кимсага рўпара қилса ҳам, ит ўлимида ўлиб кетсам ҳам, ҳақи бор эди. Нега асраб қолди? Паноҳ беряпти? Очиғини айтсам, кейинги вақтда шунақа ғаройиб воқеалар бошимдан кечдики, нималар бўляганига баъзан ақлим бовар қилмайди. Мен нима топшириқ билан орқангдан эргашиб чикдим-у, ўзим нима бўлиб қайтдим? Ёруғ кунда, куппа-кундузи сени қандай йўқотиб қўйдиму ўзим ўша кўрғон атрофида гангиб-ўралашиб қолдим?

Калтакни еб-еб, кейин қутулиб кетишим-чи? Қўрғон эгаси, анув чолнинг Хизрдай етиб келиб, ажратиб олиши-чи?

Ҳаммаси тушга ўхшайди, бизнинг ақдимиз етмайдиган бир нарсаларга ўхшаб кетади. Худонинг ўзи ёрлақади шекилли, сен менинг чанғалимдан қандай қутулиб кетдинг, мен эсам кўрга ўхшаб сени кўрмай қолавурдим? Ўзим қазган чоғга ўзим қулаб, қонга беланиб ётганимда яна сенинг етиб келишинг-чи? Қандай тушуниш керак?

Ростини айтсам, бу ёққа чиқаришмасидан сал бурунроқ ғаройиб бир воқеа содир бўлди. Унга ҳам ҳалигача ақлим етмайди. Бизни ярим кечада уйғотиб, ўлим камерасида ётган бир маҳбуснинг ёнига киритиб юбордилар. Ярим тун бўлгач, ўзинг тушуниб олавер. Бекорга киритмайдилар. Биламиз, ҳукм улардан, ижро биздан.

Кирдик. Эшик шарақлаб беркилиб, қадамлар узоқлашиб кетди ҳамки, ё тавба, мен жойимдан жилломай, ўзимга келолмай турибман. Қотиб қолибман.

Қаршимда биров... нега биров бўлсин, отам раҳматлининг ўзгинаси! Қиблага қараб намоз ўқиб ўтирибдилар. Бошларида ўша оқ тўр дўппилари, оқ оралаган соқолларидан, кулча юзларидан нур ёғияптики, қўяверасан. Тағинам сал қия ўтирибдилар. Бир юзларинию кенг яғринларини кўриб турибман. (У киши шунақа яғриндор эдилар.) Уша-ўша басавлатлар, ҳеч чўкмабдилар. Ундай десам, ўтганларига қанча замон бўляпти. Астағфируллоҳ, одам одамга шунчалар ўхшарканми, деб ёқа ушлайман. «Кимни бизга рўпара қилишяпти? Наҳот биз ўз отамизга ўхшаганларни?...» дедиму сесканиб кетиб, жон ҳолатда шеригимнинг тирсагидан ушладим.

— Ўтир, ўтир овсар, биров намоз ўқиётган пайтда тик турмайдилар.

Қаёқдан бу гап хаёлимга келди, ўзим билмайман.

Чўкдик. Қари маҳбус эса, хотиржам намозини ўқияпти. Тураркан, эгиларкан, сажда қиларкан, шивирлар, ҳар «Аллоху акбар» дейишларидан мени сир босиб, сеҳрланиб бораётибман. Тавба, овозлари ҳам айни! Отам ҳам кўксиларидан чиқариб, шундай чиройли такбир туширар эдилар... Балки кўпдан у ёқларга қайтмаганим, азбаройи уйдагиларни соғинганимдан бу одам отам бўлиб кўринаётгандир? Овозлари ўхшаб кетаётгандир?

Бир маҳал шеригим ҳансираб, шипшиб қолди.

— Намозда тегинолмаслигимизни билиб, ўтиравуради шекилли?

— Ў-чир! — дедим биқинига туртиб ва шу замони бир вақтлар эшитганим Ҳазрати Алининг қотили ҳақидаги ривоят ёдимга тушиб, сесканиб кетдим.

Во дарифо, бу ривоятни болалигимда шу отамиз айтиб берган эдилар. Ёдимга тушган маҳалини қара!

Ҳазрати Алининг асраб олган ўғилчалари бўлган экан деб айтиб ўтирар эдилар отам. У ҳеч ёнларидан жилмас, ҳатто намозга турганларида ҳам кўндоқдек бўлиб қаватларида ўтирар экан.

Ана шу бола бир куни:

«Ота, ота, сиздан кучлик кимса борми?», деб сўрабдиймиш.

«Йўқ», дебдилар у зот.

«Нега?», дебди бола.

«Худойим мени шундай яратган. Шоҳи Мардон номим бор, биласан».

«Демак, қилич ҳам олмайди сизни?»

«Олмайди», дебдилар Ҳазрат.

«Найза ҳам ўтмайди?»

«Ўтмайди, болам».

«Мумдай эримайсиз ҳеч?» дебди асрандилари.

«Эрийман баъзан», дебдилар Ҳазрати Али.

«Қачон, айтинг?»

«Намоз пайти, бўтам. Фақат намозда мумдай эриб ўтираман. Ундан бўлак вақт овора бўладилар...», деб жилмайиб қўйган эканлар.

Қараки, шу воқеадан қанча ўтиб, у кишининг душманлари хонақоҳда пичоқлаб кетишга¹⁵ муваффақ бўлишибди. Шунга ўхшаб, биз ҳам бир мўминни намозда ўтирган кезида пичоқлаб, қотил қавмида кетарканмиз-да? Шу ўйдан, сенга ёлғон, Худога чин, мўйларим тикка бўлиб кетди!

Хуллас, у намозини тугатиб қўзғалди. Биз саломга шошилдик. Басавлат қария экан. Яқинимизга келиб ўтирди. Биз унга тиг тугул, қўлимизни теккиза олмадик.

Эртасига эшитсак, қўлига ҳукм қоғозини тутқазиб, жавобини бериб юборишибди. Ҳалигача англаб етолмайман: бегуноҳдан-бегуноҳ кимса ўлим хонасига қандай маҳбус бўлиб тушдию қандай осонгина қутулиб кетди? Шунинг орасида бизга отам қиёфасида кўриниб, лол қолганимиз-чи? Буни бировга қандай тушун-тира оласан? Мен-ку орадан ярим-бир ой ўтиб, бу воқеани унутган ҳам эдим. Аммо кейинги ишлар бундан ҳам ўтиб тушди.

Бўлмаса, жим ўтлаб юрган от... миллиқ отганини ким кўрган? Бир четда ётган қирқмани бехос босиб олса, кифоя экан-ку, мен қай ўнгирдан биқиниб отди, деб шердек сапчиб туриб кетибман! Йўқ, ўша Парпинг гуноҳқормас! У менинг номимни эшитгандаёқ, ҳурматимни жойига қўйиб, отдан тушган, кейин биз тол соясида, чимда ёнбошлаб гаплашиб ўтирган эдик. Фалокат от туғи остида экан.

Ҳай, нима бўлса, пешонадагини кўрдим. Мухими, охири яхши чиқди. Ва мен бугун бу ерлардан бош олиб кетмоқдаман. Қолиб, айтганим-айтган, деганим-деган бўлиб, еганим олдимда, емаганим орқамда, кўзир бўлиб юришим мумкин, лекин охири чиройли чиқмаса, бунинг нима кераги бор?

Бу дунё ҳаёти ҳаммаси бир синов, бир имтиҳон шекилли. Тўғри йўлни топса — топди, топмаса — кейини вой?.. Уша «вой»га қолмаслик учун ҳам бу «дўстларим»дан алоқани узиб, қўл етмас ерларга кетаётирман. Сендан илтижоим, гоҳ-гоҳ онамизни йўқлаб тур. Ўғлимнинг шундай дўстлари бор экан, деб кўксилари ўссин. Хайр.

Дарвоқе, ёлғиз ўзингга гапим бор эди. Хатга қўшолмадим. Ҳар ҳачир от саналмаганидек, ҳар бегонадан дўст чиқмас. Афсус, бизнинг дўстлигимиз узоққа чўзилмади. Дуоларимизда

¹⁵ Ҳазрати Али хонақоҳда пичоқланиб эмас, заҳарланган қилич зарбидан шаҳид бўлганлар. Нақл қилишларича, душманлари ўша қиличга қирқ кун заҳар берган эканлар. (Муаллиф.)

унутмайлик.

Турғун».

* * *

Акам яна бемахал юрадиган, ярим кечаларда қайтадиган одат чиқарди. Қаерларда тентирайди — билмаймиз.

Кеча ҳам опоғойимларни олиб кетганича етти хуфтонда қайтибди. Қачон ётиб, қачон туриб кетгани номаълум. Турсам, ўрни йиғиштириғлиқ. Фақат тахмон адёлини тушириб кетишнию дераза токчасида ётган мохорка халтачасини олишни унутибди.

Ҳайбат акамнинг илтимосини ўринлата олмаган шекилли? Шунча изғиб, Барзанни топиша олмаган бўлса, иш опоғойим ўйлаганларича осон эмаскан-да?

Аммо тарғилимни бедапоянинг пастидаги кўриққа олиб тушиб, ўзимиз Иззада (хов ўша кўприк пастидаги Чўмилишда) балиқ бўлиб ётсак, бир маҳал Жимиттепа орқасидаги йўддан аравасини шалдиратиб келиб қолди. Арава кўприқдан ўтаётганида Иззага шувиллаб тупроқ-кесак тўкилиб, сув юзида бир нарса сариқ илондек билонглаб кела бошлади. Ким қичқириб қочди, ким хахолаб кулди. Ҳалиги тупроқ сув юзида лойқаланиб, худди сариқ илондек «оқиб келар» эди...

Мен ўзимни қирғоққа ота, акамнинг орқасидан чопдим. Аравада тик турволганча тизгинларни кўйвормай «қив-қив»лаб, «Ҳа, жониворлар, ўзим ойнанайлар!» деб қийқириб келаётган акам, назаримда, кўприқдан ўтаётиб мени имлагандек, имлаб чақиргандек эди.

Арава катта тепадан ошиб ўтиб, йўлга чиққанида, етиб олдим. Акам тизгинларни тортиб, отлар секинлар-секинламас менга ўгирилди:

— Ҳов, балиқвой тўра, етар шунча яйраганинг! Итбалиқдан шоҳ чиқмаган. Сигирни опчиқсанг, бир ерга ўтиб келардик. Баҳонада ўйнаб ҳам келасан.

Мен жон-жон дейман-ку.

— Ҳозир... етволаман, — дедим ўйноқлаб.

У ҳали ҳам тўхтагиси йўқ отларнинг тизгинини тортиб:

— Тарғил-чи, тарғил? Тўқми, рўза тутиб қолмайдими? — деди ўша-ўша димоғчоғлик билан.

Билдимки, Барзанния топган, чавандозиниям кутқариб келяпти!..

— Қаёқда, бедапояни «гулллатиб чиқиб», кавш қайтариб ётипти! — дедим бўш келмай.

— Унда тез бор, мен узум узиб тураман, — деб отларига эрк берди у.

Қаерга борарканмиз? Қаёқларда ўйнаб келарканмиз?! Мен ичим қуриб, тарғилимни чоптириб чиқиб борсам, ойим супада узум узилган челақнинг оғзини оқ рўмол билан ўрамоқдалар. Эшиқда отлар (шунча йўлдан келиб ҳам тинч турмай) сўлиқ чайнаб, гижинглагудай туришибди. Акам Усмон тоғамнинг боғларига олма узгани чиқиб кетибди.

Мен йўл-йўл кўйлагим билан чийдухоба шимимни кийгунимча, олма эди, нок эди қилиб, бир челақ мева кўтариб келиб қолди. Аям устига бир дўппича гулоби ҳам солиб берибдилар. Бу челақниям рўмол билан тугиб, аравага олиб чиқавердик.

— Бешоғочга дўконга мол ташлаб келишимиз керак. Шу баҳонада кўриб чиқа қолай, хола. Ҳали қачо-он йўлим тушадию... — деди акам.

— Майли, фақат тез қайтинглар, узоқиб кетманглар. Буям шаҳарни кўриб кела қолсин, — дедилар ойим менга қайишиб. — Тушганигаям неча замон бўлди.

Ҳе-хей, шаҳарга борарканмиз! Бешоғочларга тушарканмиз! Ҳойнаҳой киноларга кирармиз! Музқаймоқлар олармиз, чайнамайшиминглардан тотинар-миз?!

Шунда сездим. Мен бўйим чўзилиб, ҳадемай дарвозалардан энгашиб кирадиган бўлсам-да, болалигим қолмабди. Қачон етамиз деб ичим қизиб кетяптики, нарёғи йўқ.

Қанча пиёз билан неча қоп бодрингни дўконга ташлаб, қутулгунимизча қуёш ҳам пастга

оғиб қолибди. Дўкончи — калта бўйли, бунинг устига, оқсоқ одам:

— Ҳой, эшон бола, таниш кўргани кирадиган бўлсангиз, манави ёзни неъматларидан ола кетинг, шаҳарликларга тансиқ, — деб хўб қистагани билан акам чивик ҳам олмади.

— Мана, боғимиздан узганимиз бор. Курук кирмаймиз, — деб кўнмади.

Мен унга қойил қолдим. Бировнинг ҳақиға тегинмайдиган экан-ку, буни нима деб юришибди.

Мен уни анув (қасалхонага олиб бориб ташлаган) ошнасини суриштиргани кирадим десам, аравани катта кўчанинг бир четидан хайдаб кетяпти-кетяпти, борадиган еримизга етай демаймиз. Қайтага мен кўчанинг у четидаги темир издан ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа жингиллаб ўтаётган трамвайларга, унинг ичида ойнасини тушириб, шамолга юзини тутиб бораётган (шунинг ораси бизнинг аравага қўшилган отларга беш кетиб, «уни кўр-уни кўр» қилаётган болақайлару) одамларга анқайиб чарчамайман. Нима учундир олди очик оқ ятак кийиб, пешонасини қишлоқ аравақашларидек қийик билан танғиб олган чапанисифат акамга ҳам (зў-ўр отлари бораканми деб) ҳавасланиб анқайганлар қанча!

Бир маҳал дўқир-дўқир билан ўша темир изни кесиб ўтиб, деворлари оқланган, сердўконча бир гузарга чиқиб бордик. Бу ерлар аллақандай танишдай, мен тушимда бир вақтлар кўргандай эдим. Таниб улгурмасимдан, аравамиз қалдираб-шалдираб бир тор кўчага кириб бора бошлади. Бу кўчалар умрида от-арава кўрмаганми, от туёқлари бир ажаб тақирлаб, тор кўчанинг ичида шунақа жўр бўлиб чиқадики, одамнинг ҳаваси келиб кетади. Ҳали у эшикдан, ҳали бу эшикдан чиқиб, орқамиздан чопган, анқайган болалар қанча!

Ахийри жар ёқасидаги бир майдончага чиқиб бордик. Султонмурод акам от тизгинларини тортиб, арава тўхтар-тўхтамас, устидан сакраб тушди. Ва отларни тислатиб, йўлаги узун, дарвозахонаси оддинга чиқариб қурилган, икки тарафида кўша-қўша устунлару супачалари бўлган эшикка яқин олиб бора бошлади.

Мен жарга пастлаб кетган ёлғизоёқ йўлни кўргандаёқ ичим бир жиғ этди. Бу ерларга бир келганман, шекилли? Ҳатлаб ўтса бўладиган, кўнғироқ-кўнғироқ сув ўтлари босиб ётган сойдан чиқиб, ҳов анави томонга — кинохонага борган эмасмизми? Манави чекичлангандай эски дарвоза ҳам... Танидим! Қишда келганмиз! Роса совуқ, қора совуқ эди. Янги йилгачаям қор ёғмаган, мен учинчидами ўқийдиган вақтим, ойимлар билан келганмиз. Аввал Қоратошдаги қариндошларимизникига, кейин эртасига бу ёққа чиққанмиз.

Акам, Султонмурод акам буларни қаердан таниркан?... Ё шаҳарда турганида... келиб юрганми? Ўшанинг хотираси, кўргани келаётгидими?

— Узатақол челақларни...

Бу орада у отларни эшикнинг устунига боғлаб улгурибди. Араванинг бу ёнидан келди. Аввал узум челақни, кейин наригисини узатиб, кетидан ўзим ҳам сакрадим. Акам олма челақни тутқазди.

— Ма, кўтаришиб ола қол. Кўп ўтирмай қайтамиз,— деди у.

Афтидан, тезроқ қайтсак, музқаймоқларга ҳам улгурамиз, демоқчи. Мен эсам, тамоми бошқа хаёлдаман: Ўшанда киноларга оптушишган шаҳарлик қариндошларимиз мени танишармикан? Ҳозир қанақа бўлиб кетишган экан? Қизлари ҳам бор эди шекилли? Ҳаммадан ҳам бурун анави оқ юзли, чиройли хотин — Ҳури амма-чи? Ойимларни бағриларида кўйиб юбормай: «Вой, кеннойижон, бормисиз, исларингиздан айланай, бўйларингиздан ўргилай, сизларни кўрадиган кун ҳам бор экан-ку, мунча сочилиб кетдук, узоқлашиб кетдук»лаб кўзига ёш олган қариндошимиз. Танирмикан?

Бунга сари Султонмурод акам жилмайиб:

— Юр-юравер, қисинма. Жудаям бегона жоймас, сен эгасини бир кўргансан, биласан, — дейди қулоғимга шивирлаб.

Қоронғи йўлакда мен унинг юзини яхши кўрмаётирман. У ҳам мени кўрмаяпти шекилли.

Кўрса, ичимдан нималар кечаётганини биларди. Лекин у айтаётган ким экан?

Ҳеч қанча юрмай тўхтади ва йўталиб қўйиб, овоз берди:

— Турғун ака! Ҳов, Турғунбой ака!

Турғуни ким экан? Амманинг шундай ўғиллари бор эканми?

Ҳовлида юзини тўсган озғин аёл қораси кўриниб, йўқолди.

— Карима, қаравор, қизим, кимлар келишибди? Мен ғиштлари қирраси билан тикка қилиб, доира шаклида териб чиқилган зинадан кўз узолмай турибман. (Кейин қарасам, йўлкалар ҳам шунақа мусулмон ғиштан экан, фақат азбаройи зах тепчиб кетганидан лой рангига кириб кетибди. Булар ҳам эсимга тушди.)

— Ҳа, ойижон, нима дедиз?

Зина тепасидаги эшик очилиб, остонада бўйчангина қиз бола кўринди-ю, йўлакка кўзи тушиб, «вой» деганича ўзини ичкари урди.

Акам мийиғида кулди:

— Сен кириб боравур, сендан қочишмайди.

Мен бир қадам босиб, хаёлланиб қолдим. Келиб юрган жойим бўлса эканки...

Аммо шу маҳал ҳалиги қизча бошига бир нарса илиб, зинага чикди, калишини кийгунча бўлмай бизни таниб, чапак уриб юборди:

— Вой, ойи, опоқбуви! Қаранг, кимлар келишибди! Адамнинг ўртоқлари! — дея ҳовлини бошига кўтарганча ён томондаги ойнаванд равонга қараб югурди. У ерни ҳам деразасини очиб юбориб, турган ерида ўйноқлади: — Бир марта келишган эди-ку, ўшалар!

Қизалоқни... кўнғироқдай овозидан танидим. Кулиб турадиган юзи ҳам лоп этиб хотирамга келди. У ўша — кинога боргунимизча ҳам бижирлайвериб, ҳаммамизни кулдириб тинчимаган қизалоқ эди.

Равондагилар шошиб қолишди.

— Ий, шунақами? Хизрни йўқласак бўларкан, кеча эсловдиг-а. Чақир-чақир, бу ёққа чақиравур. Ҳой, келинпошша, қаёқдасиз, жой сола қолинг. — Опоқбувининг овозлари Ҳидой холамларникига ўхшаб юмшоқ, қулоққа мойдек ёқадиган эди.

Наҳот ўша амма бўлсалар?

Нихоят, оқ-оппоқ бўлиб, ним зангори (зар уқасиям борми-ей) рўмолда (икки учини икки елкаларидан ошириб ташлаганча) равон эшигида аёл киши кўринди. Янги тукқан ойдай чўзиқ юзларига кўзим тушиб, ичимда: «Ҳа, ўшалар-ку! Ҳури амма-ку!» дейман-у, овозим чикмайди.

— Вой, бўйларизга қоқиндиқ. Кириб келавурмайсизми? Сизни кўрсак, ўғлимизни кўргандай бўламиз-ку! Ўғлимиз келгандай бошимиз осмонларга етади-ку! Оёқлариз гарди кўзларимга тўтиё бўлсин. Кела қолинг, ўргилай, — деб амма ўша ёқданоқ бир қўллари тиззаларида, бир қўлларини очиб, зинадан тушиб кела бошладилар.

Биз челақларни четга қўйиб, кўришгани ошиқдик. Акам салом бериб, елкасини тутиб борди. Мен орқадан навбат кутиб турибман. Ҳали менга кўзлари тушганича йўқ. Акамдан ортмай турибдилар. Кучоқларидан қўймай елкаларини, куракларини силайдилар, енгил қоқиб алқайдилар.

— Илой, сизнинг енгил қадамларингиз билан ўзиям кириб кела қолсин. Кириб келиб, уйларимизни тўлдирар қолсин. Оллоҳимнинг ўзи паноҳидан қўймасин, йўлларини очвора қолсин. Сизга ўхшаб, бизнинг дуоларимизни олиб юрсин. Иззат қилиб келибсиз, рўй-хотир қилиб келибсиз, сизни Худо иззатласин. Икки дунё кам қилмасин, — деб туриб акамнинг пешонасидан ўпиб қўйдилар.

Сўнгра акам бир қадам тисарилган эди, мен олдинга «ўтиб» қолдим. Амманинг юзлари хиёл хазинлик ила кулиб турибди-ю, аммо қийиқ кўзларида жикқа ёш. Бу ёш ортидан мени танимаётган бўлсалар ҳам керак. Ийманиб-ла турибман, ўтолмаётирман олдиларига. Аммо амма акамнинг ортида биров борлигини унутмаган эканлар. Ёш илиниб турган кўзларини узмайин

ҳам менга кучоқ очиб юрдилар:

— Келинг, тойчоқ бола. Акагинасига қора бўлиб келган сиздай меҳмон боладан ўзим ўргилай. От босмаган жойларга тойлар етган. Сизни ҳам етгулик қилсин ўша кунларга, — деб ифор хидлар таратиб бағриларига олдилар.

Сўзларидан бол томадиган, юзларидан нур ёғадиган аммани ростмана танидим, лекин сезиб турибманки, ҳали улар таниганлари йўқ. Бир марта ойим билан бу хонадонларга меҳмон бўлиб келганимизни, ўша қанғилик болакай мен эканимни эслаёлмай турибдилар. У кишигина эмас, анави супурги-хокандозларни кўздан нарироққа ташлаб келиб, зинадаги калишларни тўғрилаб бизга йўл очаётган қизалоқ ҳам танигани йўқ эди.

«Келинг-келинг»лаб ўша равонга бошлашди, тагимизга икки қават кўрпачалар солиб, дастурхонлар ёйишди. Анчадан кейин амма дастурхоннинг попутини бармоқлари орасида юмалоқлаб туриб, энди сал бошқача оҳангда қайта-бошдан сўрашишга тушдилар:

— Айбга буюрмайсиз, ўғлим. Биз сизни тузук-куруқроқ ҳам билмаймиз. Ўша бирров кўрганимиз. Ўзиз яхшимисиз? У ёқда элу элатлар, яқинларингиз, ойиз, падали бузрукворингиз?..

Акам «рахмат-рахмат»лаб, тагидаги кўрпачани тўғрилашга уринди. Ўзини сезмаганга соляпти. Менинг эса, ичимдан қириндими, бир нарсалар ўтиб боряпти. Демак, амма кўп нарсани билмайдилар. Бизнинг Султонмурод акам билан қариндошлигимизниям, кейинги кечган воқеаларни ҳам...

Лекин амма сезгир эканлар, шақирлаб қайнаб турган самовар кўтариб кирган келинларига (бояги аёл, шекилли) иш буюриб, чалғиган бўлдилар-да, бирдан акамга:

— Бу ким, оповси, қош-кўзлари бирам таниш?.. — деб қолдилар.

Акам мийиғида жилмайди:

— Холаваччам. Бу зўр, менга қора бўлиб келди, опоғойи. Бўйи ҳам чўзилиб қолди, шаҳарни кўриб кўйсин дедим.

Мен мактовдан (ёқиб турган бўлса ҳам) уялиб ер суздим.

— Шунақами? Истараси иссиқ йигитча бўляпти экан, мен кимгадир ўхшатибман-да, қаричилик курсин, — дедилар у киши хижолатга тушиб.

Менинг ичимдан: «Тўғри, адашмаяпсиз!» деган гап отилиб чиқиб кетай деяпти.

Амма нон ушатишга алахсидилар. Акам, ҳа, сенга нима бўлди, дегандай хонтахта тагидан тиззамга туртиб кўйди. Мен шунда ўзимни босолмай, унинг кулоғига:

— Биз бир марта бу ерга келганмиз. Ойимлар билан келганмиз, — деб шивирладим.

— Қанақасига? — деди акам ҳайрон бўлиб.

— Шундай. Ойим опкелганлар. Амма сергак тортдилар:

— Ҳа, болам, тортинмай айтавур, ўз уйингдек билавур, — деб акамга қарадилар.

У ноилож жилмайди:

— Бу уйда меҳмон бўлганмиз, дейди.

— Менам айтдим-ку, қош-кўзи таниш, деб... Қани, бир яхшилаб эсла-чи, — дедилар у киши.

— Келганимдаёқ эслаганман, — дедим мен чўккалаб олиб ҳам ёйилиб кетиб. — Ойимларни танийсиз сиз!..

Амма, қўлларида бир ликопча ушатишга каллак қанд, юзимга тикилиб қолдилар ва юзлари ёришиб-нурланиб кела бошлади. Мен улардан ҳам олдин айтишга ошиқдим.

— Мен Саломхон кеннойининг ўғиллариман. Ўша...

— Вой, ўша қанғилик Саломхон янгамизни-я?! Ойтўраҳонларнинг қўшниси. Вой, Муржумонлар омонми, Яккабоғлар омонми? Кел, болам, қайтадан кўришай. Ўзимизнинг томир экансан-ку. Улуғхўжабойлар авлоди... — деб ўтирган ерларида она қалдирғочдай кучоқ очдилар.

Мен туриб бориб, қаршиларига чўккаладим. Ифорларидан тўйиб-тўйиб, эвазига

пешонамдан ўпич бериб қайтдим.

У киши кўзлари боягиданам ёшланиб, рўмоллари четини мижжаларига босдилар. Акам ҳам таъсирланиб кетиб чўккалаб олибди. Нукул хайратланиб менга тикилади. Ўзи эса:

— Оббо, пакана пари-ей, сенда гап кўп экан-ку, — деб кўяди.

Ҳалиги мен тенги қиз узум чайиб кирди, олма, ноку гулобилардан олиб келди.

— Даланинг неъматларидан ўргилай. Қариндошларимизнинг боғидан экан-ку. Жаннатнинг иси келади-я, жаннатнинг. Яккабоғ боғларини кўргандай бўлдим-а. Буваларимиз кўли теккан мевалардан экан-ку! — Амманинг шодликлари бўлакча эди. — Олинглар, дастурхонга қаранглар, энди бизники бўлди. Олишиб ўтиринглар. Сизларнинг қадамингиз билан бу уйларга ҳам файз кириб келди, олинглар.

Ваҳ, гаплариям, қисташу илтифотлариям оймларникига, холаларимникига ўхшайди-я.

Амма биз томонларни таърифлаб чарчамайдилар:

— У ёқларни ким жаннатдай жойларга айлантирибди! Ҳаммаси уруғларимизники бўлган. Қоратош шаҳар ҳовлилари бўлса, у ёқлар дала жойлари эди. Ҳаммалари бир палақдан. Фақат биз катта ҳовлининг чироғини ёқиб қолганмиз, сал узилишиб кетдик. Қани илгариги борди-келдилар, у оқибатлар?..

Акам худди игнанинг устида ўтиргандай, зўр бериб тиззасини уқалайди, аммага тикилади. Бироқ амма ўз дардлари билан бўлиб, буни сезмайдилар.

— Турғунимнинг бошига шу ишлар тушмаса, бунақа сиқилиб қолмасмидик. Сизлар билан узилишиб кетмасмидик. Бир вақтлардагидек, ҳар баҳор, ҳар ёз чиқиб ётиб келармидик. Қандай замонларга қолдиг-а. Адолат қиламан, деб шунча йилга кесилиб кетди-я, болам бояқиш.

— У киши... Турғун акам тузалибам кирмадиларми? — деди акам бирдан хайратланиб.

— Нега, кирди, — дедилар амма маҳзун тортиб, — бир кеча ётиб кетди, болам бояқиш. Бормаса бўлмас экан.

— Қаёққа бормаса? — деди акам баттар хайратланиб.

— Мен билмасам, айланай. Муддатим тугамаган, мени бу ерда бир кун ҳам турғазмайдилар, деди.

— Айтдиларми қаёққалигини?

Мен анқайиб қопман. Ўша одам... ўша Муржумонда Парпи бебахт йигитларининг адабини берган ўша читтон, кейин Парпи отиб қўйиб, акам извошда шаҳарга олиб кетган ошнаси шу амманинг ўғиллари эканми? Қариндошимиз эканми? Унинг акамга ёзган хати эсимга тушди. Ё, товба!.. Бир-бирларини танимай дўст чиқиб туришса...

— Айтмади, — дедилар амма хўрсиниб ҳам кўзлари ёшланиб келиб. — Ёшлигидан шунақа: бир сўзли, чочол... Адаси раҳматли эркалаб, чочолим, дердилар, шундайлигича қолди.

Ёдимга унинг қамоқда кўрган туши, тушида отаси бўлиб кўринган одам билан кечган воқеалар тушиб, қичқириб юборай дейман. «Амма, сиз кўрқманг! У кишининг асрагувчиси бор! Асрайдигани бор!», дегим келади-ю, айтолмайман.

Акам эса, ўша-ўша, аммага тикилганча ўтирибди.

Амма ҳам ниманидир тушуниб, аста бош кўтариб, унинг юзига андиша ила қарадилар.

— Сўраганининг айби йўқ, сиз боя бу тойчоқ-ла холаваччамиз дедингизми ё мен янглиш эшитдимми?

— Шундай, опоғойи, — деди акам ийманиб. — Отамиз Абдурахим эшон поччани...

— Вой, худойим! — Амманинг юзлари боя биз биринчи кўргандагидек (худди янги туққан ойдек) ёришиб кетди. — Қаричилик курсин! Эшон поччам қайси уруғдан эканлар, Зумрадхон қайси бўғиндан экан?! —

— Ёпирай! Ҳаммамиз бир авлод, бир уруғ денг? — деди акам анг-танг қолиб. — Қанақасига сизлар?..

— Бўлмаса-чи, сизлар ҳозир қаерда ўтирибсиз экан? — дедилар амма очилиб-сочилиб ва

бир яшнаб. — Бу жойлар ўша Улуғхўжа бувангиздан қолган кўп табаррук жойлар... — Сўнг ийманиб кўшиб кўйдилар.— Ҳарқалай мен келин бўлиб тушганимда раҳматли қайнотам, қайнонам «Шу сизларга омонат гап», деб айтар эдилар. Турғуним шу уйларда туғилган... Иш-килиб, ўзи омон-эсон қайтсин. Шу табаррук жойларда туп кўйиб палак ёзсин, илоҳим.

Мен вассажуфт токили шифтга, унинг кучоқ етмас қизғиш-кўнғир тўсинларига тикилар эканман, бошим бир айланиб кетгандек бўлдию яна ўзимни тутиб олдим.

Акамга қарасам, у ҳам шу кўйга тушгандек шифтга тикилиб қопти. Бир қўли билан хонтахтани маҳкам чангаллаб олган. Бир маҳал ўзига келди.

— Ўша буваларимиз руҳи-поклари ҳаққи-хурмати бир калима Қуръон тиловат қилиб юборсак, — деди.

— Яхши ўйлабсиз, ўғлим. Ўқинг, ҳар қалай сиз эркак кишисиз, — дедилар амма.

Мен умримда туймаган бир ҳаловатни туйиб ўтирардим уйлардим: бу кишининг ўғиллари Турғун чочол ҳам билармикан шу гапларни?! Биз бир палакдан эканимизни?

10. ҲУКМ

Шомдан бери мени югуртиришади. Ҳали, Усмон тоғангни айтиб кел, аянг ҳам бирга келсинлар. Ҳали, Хабира холангникига ўтиб кел, поччам ҳам борсинлар экан, де. Ҳали, Ҳидой холангникидан қайтишда Мубор холангникига кириб ўт. Бораркансизлар, де.

Шунаққиб, улоқчи Усмон тоғам билан бошлашиб, Қудрат аям кириб келдилар. Қўлтикларидаги қийиқ-тутунчани дастурхонга тўккан эдилар, ҳар биттаси бошмалдоқдек оқ ўриқлару зўлдирдай кўксултонлар, кўшалок-қўшалок қора гилослар хонтахта билан битта бўлиб, думалаб кетди. Кўзим ўйнаб, вой-ву деб юбордим.

— Жаннатнинг иси келади-я меваларийздан, — дедилар ойим.

Мен кўрпачанинг устига думалаб тушган кўксултонларни дастурхонга олиб кўйиб, данакларию томир-томирларигача манаман деб кўриниб турган шишадек тиниқ биттасини томоша қила бошладим.

Ҳали улар ўтириб улгуришмай, димоғимга қовурилган балиқ ҳиди урилди. Ўгирилиб, ҳамиша пилдираб-шошиб юрадиган Анвар кеннойимларни кўрдим. Улар бир лаган қип-қизартиб қовурилган балиқ кўтариб, авлиёсифат кенжа тоғамни «Юра қолинг, бой бўлгур», деб эргаштириб-қистаб келар эдилар. Чувак-кина тоғам нималардир деб минғирлаб кўядилар. Лекин нима деяётганларини ўзларидан бўлак кимса эшитса, ўлай агар. Чумолига ҳам озор бермайдиган шу тоғамни армияга чақириб турганмиш. У киши қанаққиб жангга кирадилар, одам ўлдирадилар — ақлим етмайди.

Уларнинг кетидан энг кўхлик Сапура кеннойим билан бошлашиб, ойимнинг қарчиғайдай укалари Ислом тоғам кўринишди.

— Э-э, ҳамма жигаргўшалар жамулжам-ку. Ҳовли тўйини ўтказворсангиз ҳам бўларкан, опа, — деб ҳазиллашдилар тоғам. (Шу тоғам бир ҳафтадан кейин урушга жўнаб кетдилар. Кета туриб Қўлдош тоғамга: «Ока, хайр энди, дийдор қиёматга қолди. Ўшанақаси Маккага ўтиб кетаман. Бизга ҳижрат насиб этиб турибди, Худо хоҳласа», деганмишлар. Бу гапни Қўлдош тоғам қирқ йил ичларига солиб юриб, яқинда айтдилар.)

Ҳали ўртада бир пиёладан чой айланмаган эди, бир рўмол оқаччиқ кўтариб Ҳидой холам, орқаларида Мубор холам кириб келишди. Мубор холам бир тоғорача ларойи тугиб олибдилар. Елкамга қоқиб, пешонамдан ўпиб кўришдилар. Шунақа пайтда ойим кўпинча: «Бор, оёқни тагида ўралашма», деб ҳайдаб солардилар. Негаки, шу холамнинг «кўз»лари бор. Мижжаларидаги ажинга ўхшаб кетадиган аллақандай холлари кўзларининг ўткирлигидан нишонадай эди. «Холанг яхшилаб кдрасалар, ўйноқлаб бораётган отни ҳам йиқитадилар, хдзир бўлиш керак», дейдилар ойим. Кўни-кўшнилар ҳам холамни кўрдилар дегунча, чақалокларини

берки-тиб, келинларини қочириб юборишади. Холам бу ишларни сезадилар, лекин зиғирча хафа бўлмайдилар, Қўлдош тоғамга ўхшаб, сассиз кулиб қўя қоладилар.

Ҳидой холам эса, уларнинг тамоми аксилари. Оқ-сарикдан келган юзларидан ҳамиша нур ёғилиб туради, вужудларидан қалампирмунчоқ хиди анқиб, кучоқларига олганларида бағирларига сингиб кетгинг келаверади одам. Бир чиройли нимчалар, камзуллар тикадилар.

Сув олиб, тирсиллаб турган даройидан егим келаётган бўлса-да, одоб сақлаб, тугунчаларни секин хонтахта устига олиб бориб қўйдим.

Шунаққиб, бир тоғорача чиллаки узум кўтариб, Нусрат почча билан бошлашиб Ойпошша холам кириб келдилар. Шунаққиб, бир пешонабоғ қизил тарам олма кўтариб, Хабира холам кўриндилар. Қариндошларнинг гангур-гунгурлари тоза қизиганда, Норхўжа почча билан Жўра холам етиб келишди.

— Ие, савзи қани, савзитахталар қани, Нусратхўжа? — дедилар Норхўжа почча дабдурустдан.

— Савзи нимаси? — дедилар кенжа тоғам гапга тушунмай. — Дастурхон тўла неъмат, яна нима кам сизга, почча?!

— Ҳа, биз кичкина Маҳмудхўжанинг чил-чил ҳасса тўйи олдидан маслаҳат оши бор деб эшитдик-ку, — дедилар у киши.

Мен кўзларим олазарақ бўлиб, атрофга алангладим: «Бу йиғин ҳали шунга эканми? Тўйим аллақачон ўтган, уста кесган жойи билинмай ҳам кетган-ку».

— Ҳов, почча, адашяпсиз. Бунни думалатиб олганимизга, валлоҳи аълам, неча йил бўвотти-ку, — дедилар кулиб Нусрат почча.

— Ҳе-йўқ, аниқ эсимда. Ёлғондакам думалатиб олинган бу, Уста келмай қолган... шундай бўлганми? — Норхўжа почча аzza-баzza ойимга қараб ўтирилдилар.— Саломхон, айтинг буларга: уста келмай қолган-а?

Уялганимдан кип-қизариб кетдим, шекилли, қулоқларимнинг тагигача ловуллаб ёна бошлади. Гўёки зарда қилиб, ҳовлига қараб юрдим.

— Ҳазилингиз бор бўлсин. Йигит бўп қолди-ку. Яқинда уйлантиради-ку Саломхон бунни, — дея қойиб бердилар холам кафтларига йўтала-йўтала. (Шу холам ўша вақтда касалванд эдилар. Орадан эллик йил ўтди. Шу ўртада шундай қувноқ Норхўжа почча, қўша-қўша келинлар, қарчиғайдай бир ўғиллари ўтиб кетдилар. Лекин холам умрлари узун экан, каравотда ёта-ёта кичкина тортиб, муштдек бўлиб қолсалар ҳам, кўзлари кўрмай, юролмай қолсалар ҳам, намозларию тоат-ибодатларини қанда қилмай, Худо берган дардларига сабр қилиб, жаннати бўлиб, яқиндагина ўтдилар. оллоҳ ярлақан бўлсин.)

— Унда куёв ошининг маслаҳати денглар? — дея қизикчиликни қўймасдилар у киши.

— Йўқ, почча, бошқа маслаҳат бор, Қўлдошхўжани кутяпмиз, келинг, ўтиринг, бу ёққа ўтинг. — У кишига тўрдан жой кўрсатиб, мени ҳазил-хузулларидан қутқаришди. Дуодан сўнг яна мени эслаб, излаб қолишди:

— Айтмоқчи, даракчимиз қани? Хабар олса бўлармиди тоғасидан...

— Ҳой Мақсудхўжа, чиқиб келасанми?

— Югур, яна бир хабар олчи.

Мен яна икки хонадон нарига зинғилладим.

Қайтиб келсам, Нусратилла почча кафтларидаги пиёлани аста айлантирганча, ичидаги чойдан кўз узмайин, амри маъруфга тушиб кетибдилар. Меҳмонлар бир супа бўлиб, кўр тўкиб ўтиришибди. Буваимиздан қолган узун, сербар хонтахтанинг ўртасида тўнкариғлик коса, косанинг устида қирқинчи чироқ, атрофида ёзнинг олди мевалари. Сапура кеннойимнинг ёнларида самовар жиғиллаб «ашула»сини айтиб ётибди. Почча эса, тўрда, чиройли кузалган соқолларию япаски оқ юзларидан нур ёғилиб, сўзлаяптилар. Секин келиб, райхон ариқ ёқасига чўка қолдим.

— ... ана шу жаннат халқ этилгач, Жабройил алайҳиссалом уни томоша этиб айланиб юрсалар, бир вақт кўшкдан бир хур тушиб, у зотга кўриниш берибди. Жабройил алайҳиссаломнинг ҳамма кўрганлариям бир бўптию бунисиям бир бўпти. Ё Борийю ё Мусаввир, деб Оллоҳга тасанною ҳамд айтибдилар. Кейин у хур бу зотга қиё боқиб, табассум қилган экан, тишининг оқлигидан бутун жаннат равшан тортиб кетибди. Жабройил алайҳиссалом бу равшанликни Оллоҳ таолонинг нуридан гумон килиб, беҳуш йиқилибдилар. Шунда устларига бояги хур келиб:

«Ё Аминуллоҳ, бошингизни кўтаринг», дебди аста.

Жабройил алайҳиссалом кўзларини очиб, қарабдилар-да:

«Субҳоноллоҳ!» дебдилар яна чиройидан лол қолиб.

«Ё Жабройил, менинг ким учун халқ қилинганимни билмайсизми?», дебди хур.

«Билмайман», дебдилар Жабройил алайҳиссалом.

«Ё Жабройил, Улуғ Тангри мени ўз нафсининг хоҳишидан Оллоҳнинг розилигини афзал кўргувчи бандаси учун яратган», дебди у.

«Субҳоноллоҳ! Оллоҳим суйган бандасига шундай ажру мукофотлар атаб қўйган эканми?!», дебдилар Жабройил алайҳиссалом...

— Воо, уни қаранг-а! Уни кўринг-а! — деб юбордилар Ислому тоғам таъсирланиб. У киши бунақа пайтда кўлларини бир ғалати сермаб, қош керганча қотиб қолар ва юзларига аста кулги ёйила борар эди. Таъсирланган у киши, лекин Сапура кеннойим лавлагидек қизариб, ер сузиб қолдилар. Ҳаммалари кулишиб, чек-ка-чеккадан ҳазил-мутойибалар ёғилди:

— Бўлса, Сапура келинимизча бордир-да, ўша хур, Исломухўжа?

— Почча, оширвормадийизми мабодо?

— Ҳа, дарвоқе, дарвоқе, — деб ўзларига келиб, уялинқираб қолдилар Ислому тоғам.

— Султонмуродхон ҳам ўшандақа кашмирисига йўлиқмадимикан ишқилиб? — дедилар чистон қилиб Анвар кеннойи.

— Бўлса бордир, бўлса бордир, — деди кимдир.

— Асолни келини шунақа таърифи эканми? Саломхон, сен ўртада турганмидинг? — дедилар Жўра холам.

— Ангишвонага солиб ютиб юборадиган бўлмасаям, кўхликкина эди, — дедилар Ҳидой холам тасдиқлаб. — Бувиси Худоёрхонга канизми-манизми ўтган экан-ку.

— Ўзи эмас, тақдири кўхлик бўлсин. Ана, Баҳриддингина билан унашиб нима бўлди, — дедилар ойим.— Уям чиройига учиб, опамни кўярда-қўймай, шуни олсам ҳам оламан, олмасам ҳам оламан, деб куйдирган эди. Ўзи бунақа бўп кетади деб ким ўйлабди?

— Чиройини мактаб ётибмиз, шумқадамроқ эканми, нима бало? — дедилар Анвар кеннойим бидирлаб.

— Сен нимани била қолдинг, тақдир дейдилар буни, — деб уришиб ташладилар кенжа тоғам.

— Хўп, бой бўлгур, хўп, — деб зўрға қутулдилар кеннойим.

Нусратилла почча пишиллаб, оғир қўзғалдилар:

— Ҳой, шу хил гапларни қўйинглар, бўладиганига кўчинглар. Мақсудхўжа қани, чиқиб келдими? Қўлдошхўжадан дарак бормикан?

Мен ўтирган еримдан туриб юзландим.

— Тоғам қайтмабдилар. Кеннойим эшикка қараб ўтирибдилар.

— Унақа кеч қолмасдилар-ку, мулла акам. — Сапура кеннойим хавотирланиб, Ислому тоғамга қараб қўйдилар.

— Ойибам бояқиш куйиб кетдилар, десангиз-чи,— дея қўшилдилар Анвар кеннойи.

Энди Ҳабира холам жеркиб бердилар:

— Элдан бурун ваҳма кўтарманглар. Биласизларми, қаерга қатнаб ишлайди — нақ Чалага

бориб келади ҳар куни. Ҳазилакам жойми?

— Ишқилиб, тинчлик бўлсин, — дедилар Қудрат ая. Нусратилла почча енгил йўталиб, томоқ қирдилар:

— Ҳой, валлоҳи аълам, Қўлдошхўжасиз битмайдими шу ишингиз?

— Бошқа вақтда тик этса, чопиб боровуз, усиз ҳеч нарсани ҳал қилмайвуз. Энди кутмайсизми? Қўйинг,— Ойпошша холам шаша дока рўмолларини қайта ўраб, поччадан нарироқ сурилиб олдилар. Бу ишлари у кишининг қизишганларини кўрсатарди.

Усмон тоғам улоқда лат еган тиззаларини силадилар.

— Ростданам, Нусратхўжа, шаръий томони қандай бўлади? Баҳриддинга аза очилса, бўлак гап эди, очилмаган-ку?

— Асол опамнинг юзлари-чи, қандай ўтиб совчи йўллаивуз?

Мен сергак тортдим. Бир алам қайнаб келди: Ие, бу йиғин, бу машмашалар шунгамиди ҳали? Шумқадамга чиқариб-чиқариб, яна совчи йўллашмоқчимми?

Почча юзлари аралаш соқолларини силадилар:

— Мен у бетавфикнинг ёнини олмоқчи эмасман, лекин бу ерда моне бўладиган ҳеч нарса йўқ.

Ҳайрон қолдим: ким бетавфик? Султонмурод акамми? Шунчалик элга дoston бўлиб кетишибдими?

— Эрта-бириси кун Баҳриддиннинг дараги чикса, нима деган одам бўловуз, — дедилар кенжа тоғам минғирлаб. — Нозув ишга бош қўшяпсиз, почча.

— Э, нозувми-йўқми, сен шошма, — деб кесдилар Ҳабира холам, кейин поччага юзланиб, дедилар: — Тушунтириброк айтинг, почча. Идда муддатиям ўтиб кетган, девотсизми?

Почча мийиғларида жилмайиб, бош чайқадилар:

— Ундаймас. Аза очилганида, идда лозим эди. Ҳозир шундай ҳолки, қиз никоҳлангани билан, нима десам бўлади, на гўшангага бирга кира олди, на бир ёстикқа бош қўйиб улгурди. Бундай пайтда шариат маълум вақтдан кейин томонларнинг ризолиги билан қизнинг бошини очиб қўяди.

— Асол опам икки дунёда рози бўлмаслар. Қаёқдаги гапни гапирасиз? — Ойпошша холам яна боягидай қизишдилар.

— Сенам қизиқсан, Санобар. — Почча илкис қараб, хонтахтага секин муштладилар. — Кўчини олиб кетишганда индамаган одам, энди нима дердилар?

— Ҳечам-да. Опам ўшанда индамаганлари билан ичларидан куйиб ётибдилар, сиз қайдан биласиз?

— Билмасам... билмасам, бориб сўрармиз. Олдиларидан ўтармиз.

— Ўтинг-да, иннайкейин гапиринг. — Холам яна юзларини буриб олдилар.

— Ҳай, санга бир нарса бўлганми? — Почча жуда жаҳллари чиққанда енгил куладиган одатлари бор эди, ҳозир шундай кулиб қарадилар. — Менам эсимни еб қўймагандурман.

Холам муштрларини хонтахтанинг четига босиб, шарт қўйдилар:

— Бўлмаса, сиз шу ишга бош қўшманг, тамом-вассалом!

Бунга сари почча пишиллаб-хахолаб, яйраб-яйраб кулдилар:

— Шу холосми, шу холосми? — Сўнг мижжаларини арта-арта: — Вой Санобар тушмагур-э, вой онаси тушмагур-э, — дея олдиларидаги совуб қолган чойни хўплаб, хонтахтага бағриларини бердилар. — Хў-ўш, сизларам шу тарафмисизлар, шунинг ёнини оласизларми? Айтаверинглар очиқ, — дедилар бошқаларга.

Ким кўзини четга олди, ким нима деярини билмай андишада жавдиради. Фақат Қудрат ая ўша-ўша ҳурпайибгина ўтирар эдилар, авзойлари ўзгармай:

— Тўғри, Султонмурод ҳам бегона эмас, ўз жигаримиз, — дедилар секин. — Лекин Баҳриддин бояқишининг дараги чикмай туриб, унинг никоҳидаги нарсага ўзимиз совчи

юборишимиз... элнинг олдида яхшимас. — Аям поччага ярим ўгирилдилар. — Сиз, Нусратхўжа, кўп китоб кўрган одамсиз. Яхшилаб бир суриштиринг-чи, бу муаллақа аёллар қаторига тушиб қолмагани ишқилиб?..

— Йўғ-э, кеннойи, унақамасдир, тушмас у тоифага.

— Ҳар қалай, суриштирган яхши-да. Ҳозир бева бўлиб бевамас, талоқ қилиниб талоқ қилинганмас.

— Ҳа, ўша муаллақанинг ўзи! Султонмуроднингиз ҳам қизиқ. Шундан бошқа қиз куриб қолганми?! — Ойпошша холам ҳамон рози бўлолмас эдилар.

Почча яна кулиб юбордилар:

— Ўзинг келин қилиб туширвотгандай сакрайсан-а, Санобар. Боланинг кўнглига ҳам қарайлик-да. Қолаверса, Баҳриддин билан бир кунгина умр қилган бўлсаям, майли экан... шу тавқи лаънатларни пешона-сига ёпиштирсак. Э, баракалла, э, баракалла.

— Шунга айтинг, почча. Бояқишда нима гуноҳ? — дедилар бир чеккада қисиниб, чой қуйиб ўтирган Пошша опам.

— Уйдагилар ҳам, тенги чиқса, узатворадиган ҳолатда эмиш, — дедилар Сапура кеннойим ўчоқбошидан кела туриб.

— Ўлсин, олов ёкмай, атай шундай гап тарқатган! — деб қўл силтадилар Ҳабира холам.

— Ҳамонки Султонмуроднинг кўнгли боракан, олиб беравуриш керак, қўйнидан тўкилса кўнжиги кабилида. Асолга тушунтирармиз. — Ҳидой холамнинг бу гаплари оловга мой қуйган билан барабар бўлди. Холаларим ҳар чеккадан бобиллаб беришди.

— Худодан кўрқинг, опа.

— Баҳриддинни ўлдига чиқариб-а?

— Асол опамни тириклай гўрга тикамиз-ку.

— Ҳай-ҳай, барака топкурлар, бу маслаҳат-ку, бунча жонларингиз чиқмаса?! — Усмон тоғам хонтахтани тапиллатиб, холаларимни инсофга чақирдилар. Лекин улар қайнаб турган дошқозондай вақирлаб, гапларидан қолишмас эди.

— Баҳриддингинанинг дараги чиқмагунча, у хонадонга боришни ўйламангларам. Кутса, ана, олармиз, қайта келин қилиб. Кутмаса, ўзи билади. Иккинчи оч-маганимиз бўлсин эшигини...

— Э, афсус, афсус. — Почча тиззаларини уқалай-уқалай ўрниларидан тура бошладилар. Буни кўриб ойим пгошиб қолдилар:

— Ҳой, почча, ошни дамлаб қўйибмиз. Қаёққа туряпсиз?

Почча индамай супадан тушдилар. Кавушларини топиб кийгачгина:

— Мен хуфтонни ўқиб, ўзимга келиб олмасам, бўлмайди, каллам қайнаб кетди, — дея ҳазилга бурдилар-да, обдастани кўтариб нари юрдилар.

— Намозни ўқиб оловрайлик бўлмаса, — дея бошқалар ҳам бирин-сирин тура бошлашди. Ҳеч ким энди бояги гапдан оғиз очмай қўя қолди.

Ана холос! Шўрлик Марғу кеннойим! Агар иккинчи эшигини очиб боришмайдиган бўлса, акам нима қилиб йўлларини пойлаб юрибди, кимнинг қизи бу оху, деб мендан суриштириб сўраётибди? У-чи, унинг ўзи-чи? Нима қилиб қизил тарам олмаларидан илиниб юрибди акамга? Нима қилиб Иззаларда куттириб, араваларига чиқиб юрибди агар бу уйларга келин бўлиб келолмаса? Холамгилар қўйишмаса?

Туриб-туриб унгаям, Султонмурод акамга ачиниб кетдим. Хўрлигим келиб, ҳовлидан чиқиб борарканман, ҳеч ким тополмайдиган кимсасиз бир жойларга кетиб қолгим, иккаласини қидириб топгим, ҳамма-ҳаммасини бирма-бир айтиб бергим келаверар эди.

Тавба. Кечагина уни Султонмурод акамдан қизғониб юрмабми эдим, нега энди бугун холаларимнинг ҳукмидан норозиман?

Осмонга Боғобод томондан бир ғалати кемтиккина ой чиқибди. Худди одамнинг юзига қарай олмай мунғайиб турган келинчакдай...

Бу савдолар нима билан тугаркин — ҳеч ақлим етмасди.

11. СҮРОҚ

Оппоқ ойдин. Ҳаммаёқ — дарахтлару далалар кўз етгунча бари сутдек нурга чўмган. Фақат анҳор бўйидаги азим ёнғоқларнинг сояси кўчани ярмигача эгаллаб, ҳов Кўлдош тоғамнинг бурилишигача чўзилиб борган. Анҳор ҳам шу сояда чилпиллаб оқиб ётибди¹⁶. Гоҳ-гоҳ жойларида ойнинг бир бўлаги элакка солиб, оқизиб қўйилгандай... сув тагида липиллайди нуқул.

Мен анҳор бўйидаги дўнгга чиқиб ўтирганимча ўтирибман. Сув чилпиллайди, Ҳакимбек амакининг нокзорида ҳар замонда муштдек бир нарса хунук сайраб ўчиб ўтиб қолади, чирилдоқлар чириллайди — шуларни демаса, атроф сокин.

Ҳовлида ҳам жимжитлик. Афтидан, тоғалариму холаларим (холаларим опамларникида, тоғаю поччалар бизникида, Нусрат почча имомликка ўтиб) ҳалиям хуфтон намозини ўқишяпти. Ош сузилса, гангур-гунгур билан супага чорлаб қолишарди.

Шу тоб ҳов нарида анҳордан бир нарса лип этиб ўтдию кўча ёқалаб шу томонга шипиллаволиб кела бошлади. Унинг нималигини дабдурустдан фарқлаб бўлмасди. Ҳамон шипиллаганча, шу томонга югургилаб келяпти. Юрагим шувиллаб, ўтирган еримда пайпасланиб, кесакми, бир нарса излаб қолдим. Аммо бояги қора ўн қадамларча берига келганда тиккайиб, кўчани кесиб ўта бошлади ва эшигимизга бурилган жойда ёруққа чиқиб, ингичка сояси ерга узала тушдию енгил тортдим. У ўзим тенги бола эди, лекин на юзини кўриб, на ўзини тусмоллаб бўларди. Ким экан? Ўрнимдан туришим билан кўзи менга тушиб, қайрилди.

— Мақсуд, ўзингмисан?

Овозидан танидим, Соли экан. Ҳаллослаб олдимга кела бошлади.

— Намунча ёв қувлагандай югурмасанг? Тинчликми?

— Жур тез! — У тортқилаб шоширди. — Антика сўроқ бўляпти. Чопдик! — Кейин орқа-олдига қарамай, келган йўлига бурилди.

— Ҳов, шошмасанг-чи! Қаёққа? Қанақа сўроқ?

— Жур дегандан кейин журавер. Бунақаси тушинггаям кирмаган. Бўл. — У анҳордан бир хатлашда сакраб ўтиб, чопиб кетди.

Қорама-қора югурдим, аммо қани у читтонга етиб ололсам. Қаюмбек амакининг ўқариғи билан пастлаб боряпмиз. Тепадан ошиб, катта толнинг тагига етганда чапга — Сиддик арракашнинг боғи томонга бурилди. Боғни ичидан кесиб ўтиб, ишком оралаб ҳаллосладик. Ишком таги гоҳ нимқоронғи, гоҳ олачалпоқ эди. Тизза бўйи ўтлар оёққа урилиб, шувуллайди. Баъзан узум бошлари пешонамга, бошимга урилиб, силкинганча қолаверади. Югургилашиб боришимиздан билмаган одам ўғри деб гумон қилишим мумкин эди.

Ахийри сабрим чидамади:

— Ҳов, ўпка! Қаёққа бошляпсан ўзи, айтасанми-йўқми?

У сал секинлаб:

— Оз қолди, ҳозир етамиз, — дедию яна чопқиллади.

Вақт алламаҳал бўлиб кетган. Шу пайтда ким кимни сўроқ қиларкан, додини бераркан?

Биз Изза ёқалаб, ойдинда илоннинг пўстидек оқаришиб ётган сўқмоқдан тегирмон томонга

¹⁶ Бу сув ўша Ўрданинг суви деса ҳеч ким ишонмасди. Чунки у Бўзсувга айлангач, бу ерлардан бир терак бўйи пастдан ўтади. Анҳор эса, нақ Тупроққўрғондан келади. Ўша ердан сув олиб, Бешоғоч ичи билан ўтиб, иккинчи семон кўприкка чиқади. Бир анҳор сув кўприк таги билан Бўрижар устидан ўтиб, Чилонзор билан Дўмбирободгача боради. Ундан Қатортол билан ўтиб, бир қисми Чалага, бир қисми Қанғлига, яна бир қисми бизнинг Чўлпонотага бўлинади. Чўлпонотанинг гузаридан ўтган ўша анҳор Туваккўча ёқалаб келиб Қўшилишга қадар етар эди.

Ўзбек мироблари (худо ҳаммаларининг у дунёларини сувдай салқин ва ёруғ қилган бўлсин) сувни шунақиб бир терак баландга олиб чиққанлар. Ҳалиям ўша анҳорларнинг талай қисми «тирик» турибди (*Муаллиф*).

югургилашиб кетяпмизу бутун сойликни, Изза бўйларини чирилдоқлар овози тутиб кетибди, бири олиб, бири қўйиб чириллаб ётибди. Худди ҳар битта ўт, ҳар битта чим тагига чирилдоқ кириб олгандай. Ой ботмагунча бу ҳол давом этадигандай.

Иккита кўриқни ошиб ўтишимиз билан оппоқ ойдинда ёлғиз ўзи қорайиб, эски тегирмон кўринди. У бир вақтлар — биз туғилмасимиздан анча бурун, ясси тепанинг бағрига қурилганча, кейин Иззани тепароқдан тўсиб, унга сув келтиришади. Ўшанда экилган толлар ҳозир тегирмонбошини қайрағочдай тутиб кетган эди. Тангадек офтоб тушмайдиган шу жойга биз молларимизни боғлаб, қоқ пешинларда чўмилганимиз-чўмилган. Ҳозир толлар учи худди биров устига оқ жужун мато ташлагандай яркирар, тегирмон эса, шу толларнинг соясида қолиб, кичкина тортиб кетган эди.

Бу ташландиқ маконда ким бўлиши мумкин? Эшик-деразасига тахта қоқиб ташланган бу жойга биз ҳатто кундуз кунлари оралашга ҳам ҳайқар эдик. Оғизни қийшайтириб кўядиган жинлардан ким кўркмайди дейсиз? Бемаҳалда ҳатто катталар ҳам бу тегирмонни четлаб ўтишади. Бизни чўчитибми ёки ростданми, бу толларнинг ёнидан ёлғиз ўтма, соясида ётма, деб тайинлашгани-тайинлашган. Ҳозир қандай мард юрак ютиб у ерга кирибди экан?

Яқинлаб бордик. Чинданам тегирмон ичида биров борга ўхшар, тахта қоқиб ташланган дарчасидан ерга ожиз нур тушиб турар эди. Шивирлаб, Солидан ижикилай бошладим:

— Ким буларинг? Ё қароқчиларми?

У қадамини секинлатиб, бош чайқади. Узоқ чопганидан, нукул ҳансирайди, бир нарса деёлмайди. Унга сари менинг сабрим чидамасди.

— Облочиларми ё?.. — дедим ютоқиб. Рост-да, урушга боришдан қочиб юрганларни тутиб олган бўлишса, шу ердаёқ сўроққа тортишдимикан?

Ҳовлиқмасанг кўрасан, дегандай Соли қўл силтаб юраверди ва салдан кейин ўзи қулоғимга энгашиб, шипшиди:

— Орқадан ўтиб, ичкарига кирамиз.

Мен ундан бир қадам орқада сояма-соя эргашиб боряпман. Энгашса, энгашаман, тепага тирмашса, мен ҳам тирмашаман. Ниҳоят, нов тепасига чиқиб, аланглаб туриб қолди. У ердан томга осонгина чиқиш мумкин бўлса-да, ичкарига киришнинг ҳеч иложи йўқ эди. На туйнук, на тирқиш бор. Фақат нов ичи қорайиб турибди. Пастда эса Изза шовуллайди.

— Сен қимирлама шўттан, — деди у ахийри қулоғимга шивирлаб, — ўзим чақираман...

Шундай дея новга узала тушиб, пастга сирғалиб кириб кета бошлади. Ичкаридан бўғиқ сўкиниш билан арқоннингми, камарнингми, балки қамчиндир, шилт-шилт этган товуши келади. Ора-чора бир овоз:

— Ваҳшийлар, шошмай турларинг сенлар! — деб бақириб кўяди. Яниб сўкингани сари каттиқроқ калтак еб, инграйди.

Соли эса, новдан кириб кетганича, дараги йўқ. Ҳов пастда, балки Чўмилишдаги катта тепададир, чиябўрилар увлаб, одамнинг юрагига баттар ваҳм солади. Овози баъзан узоқдан, баъзан яқиндан эшитилиб, улар ҳозир ёпирилиб келадигандай, новдан ичкари кириб кетгим келади. Кемтик ой анча ҳаволаб, толлар сояси ўзининг тагига тортилиб борар, тегирмоннинг бир чек-каси соядан чиқай-чиқай деб турар эди. Шу маҳал пастдан Солининг боши қорайиб кўринди: у новда ётганча қўл силкиб чақирарди:

— Туш, туша қолсанг-чи!

Юрагим қинидан чиққудай бўлиб дукурлайдию ҳадеганда новга узала туша олмайман. Ниҳоят, тирсақларим шилина-шилина, новнинг икки ёнини қўйиб гобормай, аста сирғала кетдим.

Тегирмоннинг тагига бир алпозда тушиб бордик. Осилиб, торткилашиб тош устига ҳам чиқдик. Ундан тегирмоннинг дўли ёни билан бир амаллаб, жон ҳовучлаб дон тўкиладиган жойга ўтиб олдик. Пастга қарасам, вой-вў!.. пастда, тўсинга осиглиқ фонус чироқ ёруғида,

орқасига баҳайбат соя илашган одамлар кўринади! Ҳаммалари бўлиб тўрт киши-ку, ўртадаги букри устунга бир тепакал одамни арқон билан чандиб кўйишибди! Боши фонус ёруғида худди чирмандага тортилган эчки терисидай ялтирайди. Ёқавайрон. Бош кийими (Ие, анув мовут кепка-ку, Акмал ўрис-ку!) оёғининг тагида тегирмон гардига қоришиб ётибди. Бу ёқда уч киши... Биттаси Аҳмад чўлоқ ўзи учун қоқиштириб-ясаган қийшиқ курсида оёғини чалиштириб, чекиб ўтирибди. (Қаердадир кўргандайман бу оқ кепкалини.) Бошқаси устунга суянганча тек қотган. Яна бири кўлида тўқали қайиш камар, Акмал ўриснинг рўпарасида турибди. У чироққа орқа ўгириб турганидан юзини кўриб бўлмайди. Лекин елкалари кенг-кенг, кўллари узун-узун, бўйи шифтга етгудек, негадир жуда таниш...

Ана, у Акмал ўрисга яқин бориб, қайишли кўли билан даҳанидан кўтарди:

— Кўзимга қараб айт: уни қаёққа гум қилгансанлар?!

Ё тавба! Султонмурод акам-ку, ўша-ку! Шу ерни айтган экан-да, сен билан алоҳида гаплашаман деб?

У дона-дона қилиб сўрар, тўғриси айтмаса, кўрадиганини кўрсатиши шундоқ англашилиб турар эди:

— Аскарга жўнатган бўлсаларинг, унисини айт, жўнатмаган бўлсаларинг, бунисини! Ё суриштирадигани йўқ деб ўйловдиларингми?.. Сенга айтяпман!

Жаҳлданадиган Худо берган экан. Жазавага тушиб бир бақирса, Соли иккимиз сакраб тушибмиз. Акмал ўрис эса, бир инграб гужанак бўлди-қолди. Ё даҳанига мушт туширди, ё тиззаси билан бутига тепиб, нафасини чиқармай қўйди. Иккисидан бири.

Соли пусиб ўтирган ерида елкаси билан секин туртди:

— Аканг зўр-ку. Кўрбоши бўладиган экан. Мен ундан хафа бўлиб, аччиғим келди:

— Кўрбошинг нимаси! Эсинг жойидами?..

— Йўқ, сен яхшилаб қара, — деди у шивирлаб.

— Хўш, нима бўпти? — дедим қайсарлик билан. — Наридан борса Акмал ўриснинг адабини беряпти.

— Э, қизиқ экансан! — Соли биқинимга яхшилаб туширди-да: — Шунақалар бўлмаса, биласанми, бу Акмал ўрислар нима қилади? — деди қулоғимга.

— Нима қилади?

— Ҳамманинг елкасига миниб олади! Ана ундан кейин тушириб кўр. Маладес аканг! Кўзирларнинг кўзири экан.

— Ҳавасинг кепти-да, — дедим кесатиб. У кифти билан кифтимга туртиб қўйди:

— Ҳе, сени қара-ю! Тўдасига олса, жон-жон дердим...

Шу маҳал акам тоқати тоқ бўлди шекилли, шерикларига ўтирилиб:

— Хўш, ҳамонки айтмас экан, нима ҳукм чиқарамиз? — деди феъли айниб.

Курсида оёғини чалиштирганча чекиб ўтирган оқ кепкали (Э, уни ҳам танидим: анавинда йўқлаб келган киссавур дўсти-ку!) бурнини жийирди:

— Узидан кўрсин. Итга ит ўлими!

Акам «Сен-чи, сен нима дейсан?» дегандай устунга суянган шеригига қаради. У гапириб ўтирмай, бўйнига кўлини сиртмоқ қилиб шифтни кўрсатди.

— Ана холос! — дея шипшиди Соли. — Шу ернинг ўзида осиммоқчи!

Шу маҳал Акмал ўрис хунук бир ҳайқириқ билан хўнграб юборди. Биз ҳатто доврираб қолдик. У боғдан чиқишга уриниб жон-жаҳди билан юлқинар, тобора олборар эди:

— Жон укалар, ўлдирманглар! Айтаман, ҳаммасини айтиб бераман! Уни биз босмаганмиз. Ўзи қочиб бориб, анув Парпиларга учраган. Улар отиб қўйган! Биз уни босмаганмиз. Бошқани деб борганмиз, укалар...

— Тилинг бор экан-ку, иблис, — деди акам ундан ирганиб.

— Бор-бор, бор, ука. Фақат, Парпидан кўрқувдик. Лйтолмовдик.

Акам турган ерида ярим ўгирилиб, унга қаттиқ тикилди:

— Юзлаштирсак-чи? Тонсанг-чи?

Акмал ўрис бир дақиқа қотиб қолди, эсхонаси чиқиб кетган одамдек анграйиб туриб-туриб:

— Нега... тонай? — деди зўрға.

Оқ кепка ўтирган ерида лабининг четида кудди:

— Ахир, Парпидан кўрқасан-ку. Шу гапинг учун у сени... соғ кўядими?

Акмал ўрис бирдан латтадай бўшашиб, пиқ-пиқ йиғлашга тушди, кейин ўпкаси тўлиб, юз-кўзлари жикқа ёшга буланиб, хотин кишидай ҳиқиллади:

— Жон укалар, раҳм қилинглар. Менам... менам жўжабирдай жонман, мусулмонман...

Акам тегирмон ичини ларзага келтириб, шарақлаб кулиб юборди.

— О-ла! Мусулмон эканинг энди эсингга келдими? Худони танир экансанми? Қўрқар экансанми Худодан?

Акмал ўрис ерга қараганча қолиб, ўпкасини тутолмай ҳиқиллади.

— Алҳамдулиллоҳ... ҳамма қатори...

— Нима қатори? — деди акам ҳайратланиб.

— Мусулмон фарзандимиз, кўрқамиз...

Кўриб турибман: Султонмурод акамнинг тепа сочи тикка бўлиб, унинг кўзларига қаттиқ тикилди.

— Мунофиқ, — деди ичига сиғдирилмай. — Худодан кўрққан одам бир муштипарнинг тўйини облочи бошлаб келиб, азага айлантириб кетарканми? Худодан кўрққан одам курук тухмат кўчасига кириб, номарднинг ишини қилиб юрарканми?

— Худо урсин, мен ҳеч кимга... — деб қасам ича туриб, Акмал ўрис бирдан яна жимиб қолди.

— Урадиям, — деди акам ижирғаниб, — уриб кўйгани мана шу...

— Яна нима қилган экан? — деди Соли менга.

— Эшитсанг-чи, гапга суқулмай.

Мен уни жеркиб улгурмай ҳам, Акмал ўрис уларга ялинишга тушди. Биз жимиб қолдик.

— Ўлай агар, Султонмуродхон, бировга атай ёмонлик соғинган бўлсам... Ўлимдан хабарим бор, бу гапларингиздан...

— Шунақами?

— Ишонинг.

— Унда Барзаннинг ўғирланганиям бекор, Ҳайбатнинг қамалганиям бекор, отнинг ҳозиргача топилмаганиям бекор — шундайми?

У кутилмаганда ғиқ этолмай қолди. Боши кўксига тушиб кетди.

— Гапиринг. От кимнинг чорбоғига боғлаб кетилиши керак эди?

У ўша-ўша жим. Бошини кўтаролмайди.

— Нега индамайсиз? Ва қачон бостириб бориб, кимни бадном этмоқчи эдингиз? Режангиз нимага чиқмай қолди? Айтинг!

— Ҳеч қанақа режа... бўлган эмас. От йўқолган — вассалом, — деб тўнғиллади у.

Акам унга қараб, бир қадам босиб борди.

— Бекорларни айтибсиз, — деди энгашиб. — Махфий суҳбатларингиз ҳам, тузган режаларингиз ҳам маълум. Отни Қўлдош тоғанинг чорбоғига боғлаб, қайтиб бориши керак бўлган одам шу ерда. Чақирайми?

Акмал ўрис илкис аланглаб, типирчилаб қолди.

— Ким... шу ерда?

Қоронғида устунга суянган найнов кўзғалгандай бўлди-ю, жойидан жилмади. Акмал ўрис уни таниб, эси оғиб қолаёзди.

— Тойир?

— Ёруққа чиқсинми ё хожати йўқми? — деди акам.

— Нега чиқмайди? Кўрсин! Бу дунёда ҳамма ўзига ўхшаб, аблаҳ эмаслигини! — деди ўрнида ўтиролмайдик оқ кепка ҳам. У чекиб турган папиросини чертиб юборди, у чўғланиб учиб бориб деворга тегди-да, митти мушакдай тўзиб тўкилди.

— Мен, — деб олдинга чиқди у найнов кутилмаганда. — Сиз мени ким деб ўйловдингиз? Ҳамма от жиннисини эсини еб қўяверибдимми?

— Хоин, — деди тутоқиб Акмал ўрис, — Қўлимга тушмадинг, тушганингда этингни битталаб шилардим.

Султонмурод акам кулди.

— Ким хоину ким хоин эмаслигини кўриб турибмиз. Ким кимга чоҳ қазидию ким ўзи келиб тушди унга?! — Акам бошини сарак-сарак қилиб унга тикилди. — Бир умр ошиғим олчи деб ўйлаган экансиз-да! — Сўнг қайрилиб шаҳарлик ошнасига юзланди: — Нима қилдик, Чарли? Мана, кўрдинг, эшитдинг ҳаммасини. Охирги ҳукм сендан.

Чарли четга қараб, ноаниқ қўл силкиди ва чирт этказиб тупурди.

Сўнгра бирдан от жиннисига ўгирилиб буюрди:

— Еч буни!

У эса, оёғининг остида кўлвор илондек ўралиб ётган арқонга қаради.

— Шуминан осавураимизми? Ингичкалиқ қилмайдимми?

Акмал ўрис тилдан қолиб, кўзи ола-кула бўлиб кетди. Чарли бош чайқади.

— Аввал Парпи билан юзлаштирамиз, кейин.

— Ундан кўра ос, шўтга ос, аблаҳлар! — Акмал ўрис бирдан жазавага тушиб, бақираркан, Султонмурод акам кулимсираб унга яқинлашди.

— Ҳо? Номарднинг ишини қилиб, мард бўлиб ўлмоқчимисиз ҳали?

— Бахриддиннинг ўлимида тирноқча айбим йўқ менинғ! Бу ёғини Парпидан сўрайсизлар? Гуноҳи унинг бўйнида!

— Шунақами?

— Биз уни босмаганмиз, унга тегинмоқчи эмасдик.

— Эртагингни энангга айтасан! Келинга нима деб валдирагансан? Ҳеч ким билмайдимми? Бировнинг тўйини азага айлантирганинг учун ҳам сени отиш керак! Аммо биз сен ўйлаган номардлардан эмасмиз. Тўғри келган ерда осиб, отиб кетаверадиган! Айбингни бўйнингга қўйиб, кейин отамиз. Ё бўлмаса, кўчингни орттириб, катта йўлга чиқариб қўямиз. Еч буни, Тойир! Парпиникига бошлаб боради.

Тойир найнов букри устунга чирмаб ташланган кимсанинг чилвирларини ечаркан, акам тегирмон тўсинига илиғлиқ тош фонусни ола бошлади. Чироқ ёруғида унинг тўсин томон чўзилган кўли, ё тавба, кип-қизариб, худди қонли кўлдай кўринар эди. Мана ҳозир улар чироқни ўчириб, тахтаси кўчирилган эшикдан чиқадилар-да, яна ўзидай қилиб қоқиб қўйиб, Акмал ўрисни олдиларига солганча жўнаб кетадилар. Парпи бебахтни ётган еридан турғазиб чиқиб, яна қайсидир овлоқда бу билан юзма-юз қиладилар. Асол холамнинг ёлғиз асрандиси нима бўлганини билиб, ҳукм чиқарадилар ва... эртага бутун қишлоқ...

Мен тасаввур қилиб бўлгунимча, акам чироқни ўчириб қўя қолди. Тойир от жиннисини эса, Акмал ўриснинг кетига тепиб, олиб чиқиб кетди. Кейин қолганлар ҳам чиқиб, кимдир эшик тахтасини ойдинда жойига қоқа бошлади. Биз бўлсак, ҳамон тегирмон дўлининг тепасида пусиниб ўтирибмиз.

Кўрганларим ҳолва экан. Энди бу ажиналар маконида ёлғиз қолаётганимизни ва бу ердан қандай қайтиб чиқиб кетаримизни ўйлаб, вужудимни баттар даҳшат чулғаб олди.

«Султонмурод ака, бизларам бормиз!», дейишга эса, тил қани, юрак қани!

12. МИЛТИҚЛИ ОДАМЛАРНИНГ РИЗҚИ

- Боғ деразанинг тагида ётган эдим, биров елкамга туртади-турткилайди, чакиради шивирлаб:
— Хей, Мақсуд! Мақсуд дейман!
Қовоғимни йириб-йиртиб, кўзимни очсам, деразага осилиб Соли турибди. Каллаи саҳарлаб чиққани ёқмай, тўнғилладим:
— Нима дейсан?
У бояги-бояги алпозда сўради:
— Келдими уларинг?..
— Ким?
— Аканг-да.
Тегирмондаги воқеа эсимга тушиб, туриб ўтирволдим.
— Ётибди шекилли...
— Шекиллинг нимаси?! Қара! — шоширди у. Секин бориб, катта уйнинг эшиги тирқишидан мўраласам, деразаларни валонгор очиб ташлаб, ётибди ёстик кучоқлаб. Тахмондан битта ёстик олгану кўрпани ёзишга ҳам сабри чидамай, уйнинг ўртасига чўзила қолган. Ечинмабдиям. Ростдан, етти хуфтонгача тентираб юрган одамга ўрин ҳам хайф.
— Кептими? — деб сўради яна Соли ичи ғурмишлаб.
— Ётибди, — дедим ярим пичирлаб.
— Анув шериги-чи?
— Бир ўзи. У бизникига одам опкелмайди.
— Жўнатворибдида унда. — Соли боғ деразанинг токчасига чиқиб, чўнқайиб ўтириб олди.
— Лекин, оиласанми, ҳеч ерда ҳеч гап йўқ — жимжитлик. Қозоқи дўқ қилишган экан-де.
— Қаёқдан биласан, балки иккаласиниям тинчитиб...
Соли бармоғини кўксига нукди.
— Хе, йўқ, ўзим бориб ангшағлаб келдим-ку.
— Қаерга? — дедим унинг тинчимаслигига хайрон қолиб.
— Қаерга бўларди — Парпи бебахтникига-да. Сув куйгандек. Тинчитиб кетишганида... онаси тек ўтирармиди!
— Нима қиларди?
— Ҳалигача етти маҳаллани бошига йиғиб, сочини юларди.
— Акмал ўрисни ҳам... қўйворишган дейсанми?
— Балки, — деб туриб, бирдан қистаб қолди: — Хоҳласанг юр, уйини айғоқлаб келамиз. Гулобисига иккита кесак отсак, югуриб чиқади.
— Отамиз, — дедим мен.
— Кетдик.
— Шошма, юзимни чайиб олай, — дедим мен.
— Тез чиқ, — дедию Соли ўзини пастга отди. Катта боғ ёқалаб, қовунполиз билан ўртадаги дала сўқмоқдан олдинма-кетин Бўзсув томонга югургиладик. Ўрикзорни кесиб ўтиб, қайнаманинг олдидан чиқдик. Акмал ўриснинг чорбоғи Бўзсувнинг бўйида иккита тепаликнинг ўртасидаги каттакон чакалаксимон боғ экан. Тагига тангадек офтоб тушмайдиган бир чакалакки, булбуллар чаҳ-чаҳлаб сайраб ётибди. Гир айланасига икки пахсали девор (учинчи пахсаси сар-хокига қўшилиб аллақачон емирилиб бўлган), бир ён деворга тиралиб ўсган беҳилар — сариқ юнг коптоқдай ғуж-ғуж ҳосил тутиб ётибди. Бир ёғида, Соли айтгандай, сариқ, сиёхранг гулобилар. Яна бир ёғи Бўзсувга тушгунча толзору теракзор, таги эса, маймунжонли чакалакзор. Пастини — Бўзсув томонини, билмадим, нима экан.
Аммо дарвозаси ғаройиб. Иккала тавақасини баравар очса, иккита арава бемалол бири кириб, бири чиқиб кета олади. Шунақа катта, бирон сабзавот омбориникини ўмариб келганми, нима бало? Ҳовлида бир гала чипор товукдар, бабакхўрозлар солланиб юришибди. Дарвозанинг

олдидаги ёнғоқнинг тагида битта говмиш билан иккита ғунажин кавш қайтариб ётибди.

Гулоби томонга ўтмасимиздан узун симга боғлоқлик апчарка ит акиллаб югуриб келиб, деворга иккала оёғини қўйганча ириллашга тушди. Соли ҳам қитмир. Энгашиб туриб, ердан битта кесак олди-да... унга шунчаки пўписа қилади, десам, мўлжаллаб туриб жағига тушириб қолса бўладими. Ит ангиллаганча думини қисиб қочди. Занжири симда анча ергача судралиб борди.

— Ана энди ўмариб кетсанг ҳам индамайди, — деди Соли ишшайиб кулиб. — Ёлғондакам дўқ қилиб қўйсангам, сичқоннинг инини минг тангага олиб кетади.

— Мол эгасига тортган экан-да, — дедим.

— Э, йўқ, бу ёмон ҳайвон. Эгаси билан келиб қопмагунча, кек сақлаб юраверади.

— Сенам опқочдинг-ку гапни! Оламизми олхўридан?

— Нега олмасканмиз! Балки нарироқ борсак, зўр-зўр яна бир нарсалари бордир.

— Зўрини хоҳлаб қолдингми? — дея кулдим мен. — Тағин калтаги насиб қилиб қолмасин.

— Э, тутиб бўпти.

Шу маҳал (бизни кўрмаган, шекилли) ховлида эркак кишининг бўралаб сўкингани эшитилди:

— Хўв, галварслар, эшшакдай ётавурасанларми? Кетингни кесиб кетса ҳам, билмаларинг, даюслар!

— Ўзи! — деди шивирлаб Соли, шу баробар пусиниб чўнқайди. — Тирик экан, кечагининг аламини укаларидан овотти.

— Кетдикми? — дедим ҳадеб ўғридай пусиниб ўтиргим келмай.

— Нега? Ўмармаймизми бирон нарса?

— Э, қўй, шунинг нарсасини едикми?!

— Шунча жойдан келиб-а?..

— Биладиганимизни билдик-ку...

— Ҳа, дарвоқе, — Соли катталардек бош силкиди. Лекин барибир қуруқ қайтгиси келмадими, энгимдан тортқилади. — Шошма, бу ёққа кирмайдиган бўлсак, кетдик. — У девор ёқалаб пастга бошлади.

— Қаёққа борамиз?

— Сен юравер.

Тепанинг тагидаги ёлғиз сўқмоқдан олдинма-кетин югургилашиб боряпмиз, боряпмиз. Бўзсувнинг бўйига яқинлашганимиз сари сойлик кенгайиб, тепалик осмони хафтимга кўтариляпти. Соли бу ерларда сигир боқавериб, чўмилишга келавериб, йўли ёд бўлиб кетган шекилли, бамисоли учиб боряпти. Етиб оламан дейман, қани етолсам.

Пастдан катта сувнинг намхуш ели юзга урилади. Ёввойи ялпиз ҳидими, балчиқ ҳидими, ишқилиб катта сувнинг нимтатир бир ҳидини димоғим яққол туя бошлади. Булоқ бўйига ётволиб ичмоқчи бўлганингизда гуркираб келадиган ифордай бир ҳид. Айтмоқчи, балиқданам шундай намхуш ҳид уфуриб туради-ку.

— Қаёққа боряпмиз? — дедим ахийри Бўзсув бўйидаги чимзорда унга етиб олиб. Соли чим устида қотган сигир тезагини сувга тепиб юбориб, ишшайди:

— Бир кепқопсан, топганимиз сеники.

— Нима топганимиз?

Атрофда ҳеч ким йўқ бўлса-да, у калламни эгиб, қулоғимга шивирлади:

— Саватларни қараб чиқамиз. Бахтингдан кўр: тушгани сеники. Бўптими?

— Қанақа... сават?

— Бақирмасанг-чи. Овсармисан, нима бало?! — Кейин ётиғи билан тушунтирди: — Бу сувнинг бўйида секин гапировур. Овозинг жангиллаб кетишини сез-маяпсанми?

— Нима қипти?

— Сават эгалари тутиб олақолсин, бўлмаса.

— Ҳа-а.

— Ҳа-а! — деди у ҳам овсарлигимдан кулиб, кейин қўл силкаб йўл бошлади. — Юр, кетимдан.

Шундай сувнинг бўйидаги ёлғизоёқ йўлдан қамишзор ёқалаб, ўпирилган тепалар ёнбағирлаб бора бошладик. Салгина елданам қамишлар шовуллайди. Ўпирилган тепанинг ёнбағрига минг хил қушлар ин қўйиб ташлабди, ҳалитдан чирқиллашиб бозор қилиб ётишибди. Овозидан қулок батанг бўлгудек. Ҳар замонда ёввойи кўк каптарлар сувнинг тепасида қанот қоқиб-ўйин кўрсатиб қоладию ҳаммаёқ шапир-шупур товушларга тўлиб кетади. Бу ерда тик этган товуш ҳам етти газ наридан эшитилади. Ҳатто оёғимизга урилаётган ўтлардан шитирлаб эмас, шовуллаб овоз чиқаётгандай.

Нихоят, сув қўлтиқ бўлиб кирган ерга етдик. Минглаб майда балиқчалар гала бўлиб сув тагига қочдилар-да, ўтиб кетишимиз билан яна қайтиб чиқа бошладилар.

Соли қирғоқ туртиб чиққан ерда тўктаб чўнкайди-да, сув четидаги ўтлар ичидан бир нарсани пайпаслаб излай кетди. Ахийри топиб, икки қўллаб торта бошлади. Қарасам, эски занжир. Нима экан, деб анқайиб турибман. Бир маҳал сув юзида аввал тол саватнинг катта гардиши, кейин саватнинг ўзи кўринди. Ичида бир нарса кумушдек ярқираб потирлайди. Соли қанча чиранмасин, шундай сув юзида турган саватни қирғоққа суролмас, сал бўшашса, сават сувга ботиб кетаверар эди. У менга илкис қаради:

— Нима қип қакқайиб турибсан? Торт кет томонидан!

Қирғоққа тиззалаб сув юзида қалқиб турган саватнинг думидан зўрға ушладим. Соли далда берди:

— Ҳа, қани, олдик.

Баравар тортган эдик, сават сувдан узилиб чиқиб, оёғимизнинг тагига думалаб келди. Ичидаги сув шовуллаб тўкилиб, иккита билакдек-билакдек балиқ кўринди. Вой, уни қаранг-а! Балиқлар потирлаб, юрагим ҳам дукурлаб кетди. Шу маҳал биттаси думи билан саватни ўхшатиб урган эди, қўлимдан чиқиб, сувга тушиб кетишига сал қолди.

— Жонинг борми? Ушласанг-чи!

Саватни чаққон ушлаб қолдим. Соли шоша-пиша унинг қорнидаги эшикчасини оча бошлади. Сўнг биллагигача ичига тикиб, ҳалигача ўйноқлаб ётган балиқлардан бирига чанг солди. Саватдан чиқариб олди-да, боши баравар кўтариб, ёруққа тутди. Қат-қат тангалари кумушдек ялтираб ётган балиқ оғзини каппа-каппа очганча билонглар, ҳар билонглаганда тангачалари ораси очилиб йилтирар, «ғийқ-ғийқ» деган овоз чиқарар эди.

— Ў, зўракан. Бахтинг борақан, Мақсуд. Энди буларни сенинг ҳовузчангда боқиб тураман, — деди соли балиқни менга тутқазиб, — Ма, ушлаб тур.

— Оборғунимизча, ўлиб бўлмайдами? — дедим ҳайрон қолиб.

— Лаллайма! Ҳали тушириб юбориб, бир иш чиқариб ўтирма тагин! Ҳазир бўл, булар бир соатдан кейин ҳам ўхшатиб тепиб қолиши мумкин, «Вой юзим»лаб юрасан кейин. — У ишшайганча, саватдан иккинчи балиқни чиқариб олишга тутинди.

Шу пайт тепадан бировнинг:

— Ҳой, қизиталоқлар! Нима қивотсанлар! — деб бақиргани жаранглаб кетди. Овоз нариги қирғоқдан келган эди. Қарасам, ҳеч зоғ йўқ. Ё тавба, ким бўлдийкин? Шу пайт овоз эгаси яна:

— Мен кимга айтвотман? — деб бақирди.

Худди қаршимизда тургандай, лекин ҳеч ким йўқ. Бундай ўгирилиб, тепамга қарасам, ҳов жарнинг устида бир митти одам турибди. Елкасида қирқма милтиғиям борми, нима бало! Шунча тепадаги одамнинг овози бу томондан келиб, нақ қулоғимизнинг тагида жаранглар эди.

— Пус. Пусинсанг-чи, — деб шивирлади Соли, — ҳали кўргани йўқ бизни. Овозимизни эшитди, холос.

— Улдими кўрмай. Ундан кўра, қочиб қолайлик, — дедим.

Соли ўкрайиб кўйди.

— Юракданам берганакан! Ҳали тепадан тушиб келдию, тутиб олдию... унгача биз қаерда бўларканмиз.

Гап ораси сават ичидан балиқни одди. Саватни эса, ўтирган ерида тепиб, сувга думалатиб юборди. Сув шалоп этиб, уни бирпасда ютди-кетди. Қирғоқдаги ўтларнинг эзилиб, ҳўл бўлганини демаса, биров бу ерни ссшат кўрибди демасди. Соли иккинчи балиқни бағрига босганча, пусиниб йўлга ҳозирланаркан:

— Куридик, лекин орқамдан қолма! — деди ва ўзи келган изимиздан уриб кетди.

Мен ҳам худди ҳозир кўлга тушиб қоладигандек, ўлар-тириларимга қарамай унинг орқасидан чопдим. Назаримда, узун бир кўл хув ўша тепанинг устидан туриб, гарданимдан кўтариб оладигандек бўларди. Бунга сари тобора ерга қапишиб чопяпман. Қамишу қиёқлар юз-қулоқларим, бўйинларимни тилиб ачиштиради. Оёғим балчиқларга ботиб кетади. Ўзим сувга мункиб кетай дейман-у, лекин кўлимдан балиқни кўймайман. Эрталабки насибани ташлаб кетиб бўладими, ахир! Каттабоғга етгандагина Соли оёғини кўлдан кўйди. Балиқни ариқдаги жичча сувга ташлаб, ўтнинг устига ётиб олди-да, менга қараб думалаб-думалаб кула кетди.

— Вой, вой, уни қара! Бетини қара! Ўламан ҳозир! Шу ахволингни аммам бир кўрсаларми!

— Нима қипти? — дедим менам балиқни сувга кўйиб.

У ўзини зўрға кулгидан тийиб, туриб ўтирди:

— Юв башарангни, ювиб олэ! Қаерда шунча балчиққа бота қолдинг? Ажинаданам чиройли бўп кетибсан.

Мен ариққа чўнқаярканман, уст-бошим, тиззаларимни кўриб, ўзим ҳам ҳайрон қолдим. Битта балиқни деб балчиққа шундай бўялибманки, уч кун оқизоқ қилиб кўйилсамам тоза бўлмайдиган даражада эдим. Ростини, Солини сўкишимни ҳам, кўшилишиб кулишимни ҳам билмасдим.

— Қозонга яқин юрсанг шуда, — дедим ахийри тўнғиллаб ва секин, ҳафсаласизлик билан ювинишга тушдим.

— Нима-а?!

Солига таъсир қилди, шекилли, секин турди-да, худди уриб аламини олмоқчидек тепамга келди. Мен парво ҳам қилмай юз-бетимни чайвердим.

— Ҳўв, овсар, — деди у ҳезланиб, — ҳали биз қозон бўлиб қолдикми, қора бўлиб қолдикми?!

— Бўлмаса, эрталабдан ўғрилиққа бошлайсанми? — дедим мен ҳам бўш келмай. — Тағинам эгаси миянгдан дарча очиб кўймади. Милтиғини кўрдингми ўзи-нг?..

Солининг ранги оқариб кетди:

— Милтиғи... бормиди? — Кейин ёнимга чўнқайиб, ижикилай кетди: — Ростдан кўрдингми?

— Бордай эди-да. Тўғри келган одамнинг нарсасини ўмариб кетаверадимми одам?

— Ўндай бўлса, — деди у ўйланиб, — анув гаплар тўғри экан. Биз қочиб юрганларнинг овига тегиб кўйибмиз.

— Ана, айтдим-ку, тағинам отиб ташламабди.

— Ўлибди-да. Ўзимизникилар-ку. Иккинчи келмасин деб бир қозоқи дўқ қилиб кўйган-да. Ундан кейин кундузи ўқ чиқаришолмайди.

— Нега?

— Бекорга ўзларини билдириб кўйишсинми? — деди у билағонлик қилиб.

— Қароргоҳлари қаерда экан-а? — дедим мен енгларимга чала-чулпа артиниб.

— Қайси бир тепанинг тагидаги жарда эмиш. Ер-тўла қип олишибди. Облочи босса, ўша ёққа қочиб...

— Облочи топиб бора олмасканми?

— Топади, топмай нима! Лекин юраклари дов бериб бўпти Парпи бебахтнинг йигитларига учрашга! У ёмон!

— Ўзлари қочиб юрган одамлар экан, балиқларини қайтариб берсак бўлармиди, — дедим ичиб ачиб.

Ариқдаги балиқлар ҳамон онда-сонда билонглаб қўярди. Думидан юзимга жичча сув ҳам сачради бир гал.

— Борамизми? — деди Соли қизиқувчанлиги тутиб.

— Қанийди.

Аммо билакдек-билакдек балиқдарга қараб, бирдан айниди:

— Йўлатишармикан?

— Нима ишлари бор?

— Жойлари очилиб қолишини иташармиди. сўраб ўтирмай пақ-пуқ отиб қўйишса... Э, йўк, бекорга ўлиб кетадиган аҳмоқ йўк, — деди бош чайқаб.

— Бериқдан чақириб қўрармиз. Келишар? Ундан кейин биз катта одамлармасмиз-ку.

Соли оёқ тиради:

— Э, йўк, борсанг, ўзинг боравур.

— Қўрқоқ экансан, билдингми? — дедим жоним чиқиб. — Ўзинг пишириб е, ўғирлик матоҳингни!

Шарт бурилиб, Каттабоғни ёқалаб кетвордим: оғайнимиш, қариндошмиш яна!

У ғиқ этмади. Иккита балиқ ўзига қолади-ку, индармиди!..

13. ТУНГИ ОТЛИҚЛАР

Кечкурун ойим сигир соғаётган эдилар. Бўйинини қашлашиб-қарашиб турсам, орада ҳеч гап ўтмагандек Соли чақириб келиб қолди:

— Хей, Максуд, бу ёққа қаравор, — деди дарвозадан ўтолмай.

Ойим, борақол, дегандай сигирнинг тагидан турдилар. Мен югуриб чиқиб бордим. (Биз шунақамиз, ури-шиб қолишимизгаям, ярашиб кетишимизгаям тараф йўқ. Той тепкисини той кўтаради-да.) Қарасам, ён қўш-нимиз Саидумар ака билан анҳор бўйида туришибди, ишшайиб. Балиқтўрни елкага ташлаб, отланиб олишган.

— Йўлпўстак шу маҳалда? — дедим.

— Юр, тўсат¹⁷га кетяпмиз, — деди Соли мақтаниб.— Саидумар ака балиқнинг конини биладилар. Қўллариям енгил.

— Юринг қўшни, — деди у киши сизсираб, — ҳамроҳ бўласиз. Олов ёқиб картошка кўмиб, бир маза қиламиз.

Ов деса жонини берадиган бу одам сигирлари қантариғлиқ қолиб, ўзи ҳали бедана овига, ҳали балиқ тутишга, ҳали балиқ саватга тол хивич кесишга тентираб кетиб қолар, биз билан қўшилишиб чўмилишларга, узум ўмаришларга бораверар эди. Бир куни шу Солининг гапига кириб, бангидевонанинг уруғини уқалаб, (у кўкнори донига ўхшаган майда бўлади) ким кўп кап отиш ўйнашибди. Ўшандан кейин салга кўп куладиган бўп қолишдию бу ёғига Худо бир асради. Аммо софдил, соддадил одам, биз янги қўшниларни сизсирашларидан билавуринг.

Боргим келиб турганини кўриб у киши:

— Туз эсимиздан чиқибди. Озгина олволинг, — дедилар.

— Яхши, — дея югуриб кириб кетдим ва тузни олиб. — Ойи, биз Солиларникидамиз, — дея қоча қолдим.

¹⁷ Тунги балиқ овига чикмабсиз, бу дунёга келмабсиз! «Сайрга чиққан» балиқлар ўзи келиб, тўрга урилаверади! (Муаллиф.)

Ойим дераза тоқчасига сут тоғорачиларни тера туриб:

— Ҳай, бир балоларни бошлаб юрмаларинг. Тез қайтгин, — деганларича қолавердилар. (Айтиб бўладими Иззага тўсатга кетвотмиз деб!)

Қаюмбек амакининг кўчасидан гап сотишиб кетавердик. Ҳўв ўша — кўч ортиб келаётганимизда арава ағдарилиб, тоқилар оқиб кетган жойгача. Ойдан ҳали дарак йўқ. Бир-бирига мингашиб кетган тепалар шом қоронғисида ўзидан ҳам каттароқ бўлиб кўринарди.

Оёқ остидаги чимлар ҳалитдан нам тортиб, сойдан салқин уфуриб турибди. Сувнинг ўзи кўринмаса ҳам, пастдан бўғиқ шовқини эшитилади. Ҳавода бодроқ ҳидига ўхшаш тоза ҳид кезинади. Искаб тўймайсан. Мен тепада тусмоллаб шох-шабба териб юрибман. Улар бўлса, сой бўйида тўсатга жой танлашяпти. Ғўнғир-ғўнғир овозлари баралла келиб турибдию ўзларини кўриб бўлмайди. Қоронғиликка сингиб кетишган. Фақат, тусмоллаб топиб бориш мумкин.

Ярим кучоқ шох-шабба йиғиб, Йўлбарстепанинг устида (ўзини офтобга солиб ётган «Йўлбарс»нинг нақ бошига чиқволиб) ўтирибман. Пастимда қирғоқлари элас-элас ажралиб турган сойлик. Ичига бир дунё қоронғиликни қамаб, живирлаб ётибди. Олмазордан тушиб келган, ҳозир сезилар-сезилмас оқаришиб турган сшув арава йўлдан, у келиб туташган Жимиттепадан кўз узолмайман. У йўл, у Жимиттепа, Жийдалитепа ва эшигимиз рўпарасидаги нокзоргача чўзилиб борган манави бедапоярлар беихтиёр хотираларимни кўзгаб юборди. Дарвоқе, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Ахир, кўч ортиб келаётганимизда мана шу кўприкда содир бўлган воқеани — сой сувини тоширгудек бўлиб чўмилаётган қизлар устидан чиқиб қолганимизни, улар биздан хуркиб, қаёққа қочарларини билмай, ўзларини ҳар ён урганларини... унутиб бўладими?

Тўнтарилган аравани ўнглаб олганимизча ҳам улар сувдан чиқишолмай туришгани, саф-саф оқиб бораётган тоқиларни тутиб, қирғоққа отиб беришгани, ҳаммасидан ҳам, аравадан учиб кетиб, булоққа юзтубан тушиб, чиқолмай ётганимизда тортиб олган Марғу кеннойим — бу кечмишлар ҳаммаси шундай кўз олдимда турибди. Кейин анави тепалик устига, чангал ичига ўтирволиб унинг йўлини пойлаганларим, Султонмурод акам йўлдан уриб аравасига солиб кетганида аламимми ичимга ютиб қолганларим... эсимга тушиб кетди. Эҳ-хе...

Эски тегирмонда кўрганимиз воқеадан кейин бу ишларни Марғу кеннойимни дебгина эмас, унинг биринчи никоҳини бузиб, Баҳриддин акамни беному нишон йўқотганларни излаб топиш учун ҳам қилаётганини билгач эса, акамга меҳрим бўлакча ортиб кетди. У, биз ўйлаганчалик, ёмон йўлларга кириб кетган эмаскан, мардларнинг марди экан ҳатто.

Кеча Марғу кеннойимнинг унга кулиб, интиқиб қарашларидан аччиғим чиқиб юрган бўлсам, бугун энди холаларимнинг ҳукмидан норозиман. Марғу кеннойимга ҳам, акамга ҳам ачиниб кетяпман.

У шу кунларда жудаям камгап, бир ерга сиғмайдиган бўлиб қолган. Қовоғини уйиб олса, шунақа жаҳлдор кўринадики, бир нарса сўрагани ҳам юрак бетламайди. Ўзиям эрта туриб кетганча, алламаҳалда келса-келади, келмаса, қаёқларгадир гум бўлиб кетади. Ойимнинг сўроқларига ҳам калта-култа жавоб қилиб қутулади. Сезиб-билиб турибмиз: ростини айтаётгани йўқ, тегирмонда Акмал ўрисга кўрсатган томошасидан маълум, у ҳазилакам ўйинни бошламаган. Ўзича Баҳриддин акамнинг қотилларини топмоқчи... Юракданам худо берган экан: ҳеч ким мушугини пишт дея олмайдиган одамларни зир титратиб турибди.

— Ҳей Мақсуд, қаёққа йўқ бўлиб кетдинг? Опкелмайсанми опкеладиганингни...

Мен эсам сувнинг салқин эпкинию бир маромда шовуллаши ёқиб, тепадаги чарақлаган юлдузларга термулиб ўтираверсам, дейман. Ҳали-замон бир чети учган ярим палла қовоқдай ой кўтарилади. Ана шунда бу олам чирилдоқлар овозига тўлиб, ой нурлари бу сойликка тўкилади. Эҳ... ўша нурларга хаёлингга арғимчоқлар солиб учсангми!

Соли пастдан чақиришини кўймасди:

— Мақсуд, дейман! — Кейин ўзича тўнғиллагани эшитилди: — Қаёққа йўқолди бу овсар?..

Сал ўтиб, Саидумар акамнинг овозини эшитдим:

— Гугурт олмабмиз-ку, Солихўжа. Оғайнинг билан уйга ўтиб кела қолинглар.

— Хўп, — деди Соли ва аста-секин қоронғиликдан қорайиб чиқиб кела бошлади.

Ўрнимдан турдим.

— Чопдикми?

— Чопдик!

Ва биз тупроқ йўлдан уйга қараб чошиб кетдик. Ёнғоқзорга етиб борганимизда тоғамнинг муволишларидан шопдай бўлиб иккита отлик чиқиб келди. Қўрқиб кетганимиздан тахта бўлиб қолибмиз.

— Ким у, бемахалда тентираган? — деди олдинги отлик. Овоз оҳангидан, худди ҳозир қочсак, отиб ташлайдигандек эди.

Дабдурустдан нима деб овоз бераримизни билмай, кичкина тортиб кетдик. Тунда, яна унинг устига, бунақа хилват жойда бегона отликларга дуч келиш... одам кўрқаркан. Балки қароқчилардир, балки облочилардир? Бир чеккада қисиниб турувдик, отликлардан бири яқин келиб:

— Ҳа-а, сизларми, йигитчалар? — деб қолди.

— Биз, биз, — дедик қалтирашиб.

— Анув, янги кўчиб келган кўшнларинг бор-ку, Султонмуродми, оти нимаиди, ўшаники шу ердами, қаерда туради?

Мен энди оғиз жуфтламоқчи эдим, биқинимга мушт тушиб, нафасимни ютдим. Ўрнимга Соли жавоб қилди:

— Қанақа янги кўшни? Бетта унақа одам йўқ, — деди талмовсираб.

— Тепадан ўтгандан кейин биринчи қайрилишда, деб тушунтиришган эди-ку, — деди иккинчи отлик ишонқирамай.

Соли бир қадам олдинга чиқиб, бидиллади:

— Анув ёқдан, тепа кўчадан тушиб келдингларми?

— Ҳа-да. Ўша тепани айтяпмиз-да.

— Унда, анҳор қайрилган жойда ўннга кетган йўлни кўрмадингларми? Ўша кўчани айтишган бўлса керак. Бетта ҳаммаси эски кўшнлар. Биз биламиз-ку.— Соли ёлғон тўқир, тўқиганда ҳам, дудуқланмай тўқир эди.

— Шунақа денглар, — деди биринчи отлик. — Алдамаяпсизларми ?

— Ҳе, алдаб бизга нима, амаки, — дедик бараварига.

— Кетдикми, нима қиддик, Тўлаган? — дея маслаҳат солди кейинги отлик. Унинг оти бош силкиб, пишқириб-пишқириб қўяр, олдингисиники тўхтамай сўлиғини чайнар эди.

— Бориб кўрайлик, майли, — деди у. Сўнг отининг бошини бураркан, Солига пўписа қилди: — Ёмон бижилдоқ экансан, сен бола. Билиб қўй, аммо-лекин гел қилаётган бўлсанг, терингни шилиб оламиз.

Соли дами ичига тушиб турибди-ю, ўлганининг кунидан:

— Майли-майли, — деб валдирайди.

Улар отларига қамчи уриб, йўрттириб кетишлари билан у яна биқинимга туртди:

— Тез чоп, Максуд! Аканг қочадиган ерига қочсин. Нима бало, хуштакчилар ғафлатда қолганми бугун.

Мен оёғимни қўлимга олиб, югуриб кетдим. Юрагим потирлаб, чошиб боряпман-у, мана, Акмал ўрисни қўйворганларининг оқибати, у тавба қилармиди, сотган, сотиб аламидан чиқмоқчи бўлган, дейман. Қўлдош тоғамларнинг қўрғонларини айланиб ўтиб, опамларниқидан уйга кириб борсам, ойим ёлғиз ўзлари чироқ ёруғида машина тикиб ўтирибдилар.

— Султонмурод акам қани? — дедим ҳовлиққанча. Ойим кўзойнақларини кўтариб:

— Нима эди, Максудхўжа, у бетавфиқ ҳали келгани йўқ, — дедилар.

— Худога шукр-э, — деганча остонага чўқарканман, унинг йўқлигидан бир енгил тортдимки... ишқилиб, ёмон кўзлардан ўзи асраётган бўлсин. (Аmmo мен кўрғонимизни алламаҳалгача облочининг аскар болалари ўраб, акамни пойлаб ётганини кейин эшитаман.)

Ойим ишга уннаган бўлдилар-да, яна кўнгиллари тинчимай, юзимга тикилдилар:

— Тинчликми, рангингда ранг қолмабди, Мақсудхўжа?

Ҳали айтиб улгурмаган эдим, отхона томондан шип-шип оёқ товуши ва аёл кишининг пиқ-пиқ йиғиси эшитилди. Илкис ўгирилиб қарадим. Жийда тагида биров ўпкасини тутолмай йиғлаб келар, лекин опамга ўхшамас эди. Ойим ҳам йиғи товушини эшитдилар, шекилли:

— Ким? — дедилар сергак тортиб.

Шарпа зинага етиб келибоқ, овозини баралла қўйиб юборди:

— Вой, опов, энди нима қилдиг-ов? Укагинайиззи қамаб қўйишибдиёв...

Овозларидан танидим: Кумри кеннойим. Остонадан ўтибоқ ёпинчиқларини юлқиб олдилару ўзларини ойимнинг бағриларига ташладилар.

— Шу шўришларам бораканми-ёв бошкинамизда, жон опаёв?..

Ўзлари муштдек бўлиб ойимнинг бағриларига сингиб кетдилар-у, нолаю фиғонлари уйга сиғмас эди:

—Худо-о, курук тухматлардан ўзинг асрагин-ов!..

Мунис, муштипаргина кеннойимнинг айтиб-айтиб йиғлашларига чидаёлмай, секингина ҳовлига тушиб кетдим.

Йиғи овозини эшитиб, опамгилар, қўшнилар чиқа бошлашди.

Ишқомда беғам-беташвиш чирилдоқлар аллақачон чириллашини бошлаб юборган эди. Ёнғоқзор ортидан пачоқ баркашдай кемтик ой кўтарилиб келарди. Негадир унинг юзи жудаям заъфарон эди.

Нималар бўляпти, қандай кунларга қоляпмиз?

14. МУЖДА ЁХУД ОТИНГ НИМА, ҚИЗЧА?

Тарғилимни соялатиб, энди анҳор бўйига келган эдим, сал беридаги тақирга арқонланган битта ғунажин кавш қайтариб ётган еридан сакраб туриб, думини хода қилганича, қозиғи атрофида гир айланиб чопа бошлади. Сўна шекилли.

Югуриб бориб, қозикни суғурвордим. Бўшанган ғунажин бир ҳатлашда катта анҳордан сакраб ўтиб, шаталоқ отганча, эгасининг ҳовлисига уриб кетди.

Мен анҳор бўйига, сувга оёғимни солиб, ўтириб олдим. Бир пайт кўзим хув пастроқдаги кўк нокка тушиб, кўнглим суст кетди. Шартта ўрнимдан турдиму айҳордан ҳатладим. Анавинда акам билан шу нокнинг таърифини қилган эдик-да. Ўзи кўм-кўк, пишмагандай тураверади, аммо қоқсанг, ерга чалп этиб тушиб, эзилиблар кетади. Есанг, оғзингда асалдай эрийди.

Дарахтга чиқиб, биттасини бундай тишлаб кўрсам... оҳ, оҳ, оҳ, нок ҳам шунақа мазали бўладими! Худонинг қудратини кўрингки, туриши бир тийинга қиммат, аммо еб роҳатланасиз! Бу дунёнинг ноки эмас, чин гапим... Тишлаганимни паққос тушириб, қўйнимга ҳам териб олдим. Сўнг шоша-пиша тушаётсам, оёғим тойиб кетса бўладими! Жон-жаҳдим билан дарахтга ёпишганимни биламан, аллақанча жойгача сирғалиб кетдим. Билакларим ҳам, сонларим ҳам шилинди. Ҳаммаданам, қўйнимдаги нокларнинг расвоси чиқди: шилтаси эгимга чип-чип ёпишар эди.

Анҳор бўйига чиқдим. Қўйнимдан қолган-кутган покларни чиқариб, баданимга ёпишганларини юва бошладим. Шилинган жойларим сув текканда сал ором олгандай бўлади, лекин нам кетиши билан яна ловуллайди. Ахийри бўлмади, қўйлакни шартта ечиб, тўлиб оқаётган анҳорга ўзимни ташладим. Бир-икки шўнғиб олиб, ҳеч гап бўлмагандек, яна анҳор бўйига ўтириб, омон қолган нокларни ея бошладим.

Асалдай нок бир ёқдан ажаб ҳузурлар берса, иккинчи ёқдан билакларим, сонларим биров гармдори сургандек лов-лов ачишади-ёнади. Қани бир малҳам бўлса.

Шу маҳал орқамда биров бордек туйилди. Ўгирилиб кўрсам, ойимлар айтмоқчи, қош-кўзи попукдек, сочлари майда ўрилиб, ўзи бўйсира тортиб қолган қизча... ийманиб, нима деб чақирарини билмай турибди. Қараганим унга айна муддао бўлди, шекилли, тилга кира қолди:

— Сиз... Сиз Салом опоқимлани ўғилларимисиз?

Орқамга қандай келиб қолганиниям билмай қолибман.

— Ҳа, — дедим ҳайратланиб.

— Янги кўчиб келгансизлар-а бу ёққа?

— Ҳа, қизча. Ўзинг ким бўласан? — дедим бошидан-оёқ қайта қараб.

— Танимайсиз, — деди у ер чизиб, — биз сал нарида — Тепанинг у ёғида турамыз.

Ўтираверишга ўнғайсизланиб, иккита нокни чайиб узатдим.

— Ма, ол.

У майда ўрилган сочларини силкитиб, бир чиройли бош чайқади:

— Йўқ, раҳмат. Мен сизни бошқа иш билан қидириб келдим.

— Кўклигига, пишмаган деб ўйлаяпсанми? Аввал битта тишлаб кўргин — биласан, — деб қистай бошладим мен.

— Ўз-ўзингларникиданми? — деб қолди қизча кутилмаганда.

Нима деб жавоб қиларимни билмай ёмон ўсал бўлдим. Кейин ростига кўчиб қўя қолдим:

— Йўқ. Ҳов анави нокдан ҳозир олиб тушдим. Сен олавер, эгаси қўли очиқ одам.

— Ундай бўлса, оламан, — дея нозик қўлини узатиб, аввал биттасини, кейин иккинчисини олди-да, хидлаб кўриб, ширин жилмайди. — Айтганингизча бора-кан, бол ҳиди гуркираяпти.

Ўртада бир яқинлик пайдо бўлгандай бўлди.

— Сен битта тишлаб кўр аввал, — дедим уни қойил қолдиришни истаб.

У ийманиб, ерга қуш қараш қилиб олди:

— Ейман. Лекин битта шарти билан.

— Нима?

— Шарти шуки, ҳозир менинг орқамдан юрасиз.

— Олавур-а!.. Қаёққа юраман?

— Бизникига.

— Сизларникида нима қиламан?

— У ерда сизни бир одам чақиряпти.

— Мени?.. Ким экан у?

— Ҳозир айтолмайман. Боринг, ўшатта кўрасиз. Энди юрасизми? — деди у боягидай ширин ва сирли жилмайиб.

— Хўп, — дедим нима қиларимни билмай, — лекин сен ҳали нокни емадинг-ку. Емасанг, мен ҳам...

Қизча бирдан аразлади:

— Бормасангиз, нокингиз ўзингизга сийлов!.. — У аzza-баzza чўнқайиб, нокларни жойига қўйди.

— Ие, жуда ғалати экансан-ку, сен қизча.

У ердан кўзини узиб, бир қараб қўйди-ю, аммо қовоғини очмади. Ўша-ўша жиддий турганича, гапни калта қилди:

— Юрасизми?

— Майли, бошлайқол унда, — дедим ноилож.

У бошини чиройли эгиб, қайрилган эди, майда ўрилган сочлари орқаси билан битта бўлиб тўлғониб кетди. Мен унга маҳлиё бўлиб эргашарканман, нок эсимга тушиб, уни чакқон олвола қолдим. Хийла индамай бордик. Аммо нуқул гапга солгим, ширин жилмайиб қўйи-шини яна

кўргим келаверади. Ахийри, чидамадим:

— Нокинг қопкетибди, қизча, — дедим эркаловчи товуш билан.

Қиз тўхтаб, қўлимда бояги нокларни кўриб, аввалига ҳайрон бўлди, кейин мен кутган жилмайишини қилди.

— Назаринг илмади, а? — дедим ҳазилакамига.

— Унақамас, — деди у астойдил. Кўзлари нокда-ю, аммо негадир олмас эди.

— Унақа бўлмаса, ма, ол, насибанг сенинг.

У биров кўриб қолмасин деяётгандек хуркиб, нокни шартта олдию «Раҳмат»! дея қадамини тезлатди. Сал бориб, орқасига ўгрилди:

— Юрмайсизми, кутишяпти, ахир. Мен етиб олишга шошилдим.

— Ким чақирган ўзи, айта қолмайсанми? У қайрилиб ҳам қўймади.

Биз аллакимнинг боғдевори ёқалаб, ариқ бўйидан борардик. Тол тагида сув шарқираб оқиб ётибди. Ариқ четини ёввойи ялпиз босиб, шохлаб кетган, кулранг танаси тиззага урилганда ҳиди гуркираб-гуркираб кетади. Айни гуллаб, уруғ боғлаётган пайти.

Яна аллақандай чорбоғларни кесиб ўтдик, ёнғоқзорларни оралаб, ҳовуз бўйидан чикдик. Икки томони кета-кетгунча пахса девор бўлган тупроқ кўчадан оёқларим куйиб, аллақанча юрдик. Ниҳоят, салқин бир кўчага тушиб, дарвозасининг олдига кўллатиб сув сепилган жойга етганда, қизча қайрилди:

— Сиз шатта тура турунг, хўпми? — дея дарвозанинг болачасидан — кичкина эшикчадан ичкари кириб кетди.

Қаёққа келиб қолдик? Бу ёққа мени ким, нега чақиртиради? Акмал ўрис ё Парпи бебахт бўлса-я? Балки бу қизча одам эмас, ажина-пажинадир? Шундай хаёлларга бориб, тирсақларимни чимчилаб кўраман. Кўчанинг ўртасида қакқайиб турганча, ён-атрофга аланглайман: жинлар дунёсига кириб қолмадимми мабодо?

Йўқ, сув сепилган кўчанинг бир четида икки мусича ғув-ғувлашиб, беозор қувалашиб юришибди. Ариқ лабига келиб қўнган попишак «ху-ку-пиш-ш»лаганча менга бир қараб қўйдию пилдираб дон излаб кетди. Ариқдаги сув ҳам таниш кўшиғини айтиб, шалдираб ётибди. Ҳеч қанақа ажиналар диёрига ўхшамайди.

Бир вақт бояги кичкина тавақа очилиб, қизчанинг боши кўринди. Бу гал у қўли билан имлаб, шипшиди:

— Келавуаркансиз.

Оёғим тортиб-тортинқирамай, лекин ҳайратим баттар ортиб, секин эргашдим. Балки кирмаслигим керакмиди?.. Аммо қизиқиш ёмон нарса экан дунёда. Сирли нарсага учрадингми, ўзингни тўхтата олмай, домига тортилиб боравурасан, боравурасан. Аждаҳолар маконига кириб кетаётган бўлсанг ҳам, балки ҳозир аждаҳо йўқдир, кўриқчи девлари етти кечаю етти кундузлик уйқуга кетишгандир, ичкарига кириб бориб, маликани бир кўриб олсам бўлди, дейсан. Ич-ичингдан дағ-дағ титраб турсанг-да, битта тукинг қилт этмаётгандай тутмоқчи бўласан ўзингни. Маликага қизиқиш шу қадар кучли...

Ҳозир ҳам жин жамалаксоч қизча қиёфасида мени ўрдасига бошлаб кетаётгандай, салқинда узала тушиб, оёғини узатганча пинакка кетган анави арслонни авраб қўйгандай кўринади.

Биз оёқ учида итни айланиб ўтиб, сўри тагидан одди очик айвонга бурилдик. Рўпарада бўйрадеккина ҳовли, яна шундан кичикроқ тупроқ супа, супанинг гир атрофи райҳону жамбилу кўқонгуллар билан қуршалган. Яна орасида ироқи дўппининг хошиясидек гулибеорлару мен умримда кўрмаган нозик-нихол чечаклар очилиб ётибди. Фақат бир тараф гувалак деворга туташиб борган. Шу супага хонтахта қўйилиб, дастурхон ёзилган. Яна чор тарафига яланг қават кўрпачалар солинган, лекин ҳеч ким йўқ.

Қизча мени негадир ичкаригамас, гулзор ўртасидаги ўша супага бошлади. Кейин ўзи:

— Келинг, ўтириб турунг, — деб айвон ёнидаги эшикдан ичкари кириб кетди.

Мен эсам, бу кимсасиз ҳовлида анграйиб ўтирибман. Бир кўнглим, эсим борида жуфтакни ростлаб қолсаммикан, Парпи бебахт деганларининг уйи шу бўлса-чи, дейман. Лекин хавфнинг ўзидан дарак йўқ. «Аждаҳо» қайси дераза ё эшикдан чиқиб келишини билолмай гарангман. Яна, ҳар эҳтимолга қарши, ёнимдаги гувалак деворга, унга қапишиброқ ўсган бир туп олмага (агар қочиш лозим бўлиб қолса, қандай тарма-ишшни мўлжаллаб) қараб-қараб қўяман.

Девор тагидаги четини бинафша туплари тутиб кетган ариққа хаёлим қочган экан, бир маҳал қайсидир эшик ғийтиллаб очилгандай бўлди. Ялт ўгирилиб, айвондан тушиб келаётган мен учун фариштадай бир одамга кўзим тушиб, қотиб қолдим. Бақириб, сакраб кетгудек аҳволдаман-ку, қани энди суюнчдан овозим чик,а қолса. Қаттиқ севинчу соғинч қўшилиб кетса, шу аҳволга тушиб қолиш мумкин эканми, тавба. У эса узок касалдан энди турган, ҳали мадорга кириб-кирмаган, лекин соғайишдан дарак бериб турган юзига оилинар-билинемас қизиллик, кўзига нур югурган каби қиёфада битта-битта босиб, белидан ярим қучиб олган бояги қизалокқа суюнганча келар, мендан кўзларини узмас эди. Келганим учун халитдан нигоҳи пилан раҳматлар айтиб, овора қилгани учун узрлар сўрарди гўё.

— Яхшимисиз, эшон бола? — деди у гулзор ўртасидаги йўлакка етиб.

— Сизмидингиз... чакиртирган? — дедим мен овоз битиб.

— Ўйламовдингизми?

— Ҳеч. Сиз бўлиб чиқишингизни билсам, учиб-ла кслардим, — дедим ростидан тонмай.

— Раҳмат. — деди куйлагандай.

Мен ўрнимдан туриш энди эсимга келиб, жой бўшатишга шошилдим.

— Сиз ўтиравауринг... ўшандоқ. Мен мана бундай, сизнинг қаршингизда, сизга қараб бирпас ўтирай. Кўрмаганимга ҳам қанча бўлди. Майлими, эшон бола?

Ичимда жон-жон деб, майлингиз-майлингиз деб турибман-у, унинг кўнглига ёқиб тушадиган бирон сўзни ташимга чиқаролмайман.

У супа четига енгилгина (омонатгина) ўтириб, қизчага жавоб берди:

— Майли, сен борақол, Саида. Бизнинг эшон бола билан озгина гапларимиз бор, — дея уни елкасидан кучиб, жамалак сочларидан силаб қўйди. — Ўзимнинг ақли сингилгинамдан ўргилай.

Ана холос, мен уни ким экан, деб юрибман!

Қизча супа четидан супурги билан хокандозни олиб, бу воқеаларнинг унга дахли йўқдек, итоат билан нари кетди. Чиройини йўқотмаса-да, ўзи сурати рамз бўлиб қолган опаси, менинг азиз Марғу кеннойим эса, дуога қўл очди:

— Илоҳим, сизнинг енгил қадамларингиз билан бу хонадонлар устига тушган юкларни ўзи кўтариб, файз-баракотлар ато этсин, — деди ва ширин тиловат билан Қуръондан бир оят ўқиди: — «Авалам йарол-инсану анна холақнаҳу мин-нутфатин фа иза ҳува хосимум-мубийн»¹⁸. Илоҳим, ўзинг шифои комиллар ато этгин, — дея қўлларини юзига тортди.

Сўнг очиқ юз, енгил таха билан қараб, ўша-ўша оппоқ, лекин сал сарғайинқираган қўлини тавозе билан кўксига қўйди:

— Хуш келибсиз.

Бунақа вақтда биз қаторилар нима дейиши лозимлигини билолмай, ёмонам ўнғайсизландим:

— Хушвақт бўлинг бизларнинг бахтимизга, — дедим қисиниб.

Унинг кўзлари чакнаб, юзлари ёришиб кетди:

— Раҳмат, эшон бола. Мен сизни... — У киприкларини тушириб, дастурхон четини ўйнади, — сизларни бир кўргим келди-бир кўргим келди. Айбга буюрмайсизда овора қилганим учун.

— Овораси бораканми, бир оғиз айттирсангиз, учиб келавураман. Нима хизмат бўлса, мана, мен турибман.

¹⁸ Ёсин, 77.

— Минг раҳмат, шу ширин гапларийиз учун! — У сал чўзилиб, дастурхондаги патнис устидан сочиқни олди. — Қани, дастурхонга қаранг, эшон бола. Бизнинг боғни узумлариданам татиб кўринг. Манави анжиримиздан олинг. Аям, юртимизнинг мевасиданам бўлсин боғимизда, деб... атай Кўконнинг тагидаги она қишлоқларидан опкелиб ўтқазганлар буни, — дея бир тақсимча сап-сарик олтиндай анжирларни олдимга суриб қўйди.

Бундай меҳмондорчиликни кутмаган эдим. Уялганимдан, нима деяримни, нима еяримни билмайман. Бу орада жамалаксоч қизалоқ чой дамлаб, чойнакни жажжи тақсимчада кўтариб келиб, ташлаб кетди.

Чой қуйилди. Бир шингил узумдан олдим. У анжирга қистаб, ўзи бир донасини одди-да:

— Бу таомилда мана бундай ейилади, эшон бола, — доя уни иккига бўлиб, асали оқиб ётган жойини бир-бирига ишқади ва биттасини сингисиникидан ҳам бежиримроқ оғзига солди.

Мен ўхшата олмаган эдим, беозоргина кулди ва кўшиб қўйди:

— Тез-тез келиб турсангиз, ўрганишиб кетасиз. Шу сўзнинг ўзиданоқ ўртадаги ўнғайсизликлар кўтарилиб, мен ҳам сидқидидан кулдим:

— Машқ бўлади, денг?..

— Топдийиз, эшон бола. Баҳонада менам бирпас ёзиламан, — деди у худди ҳозирданок илтимос қилаётгандай.

Сўрамоқчи бўлган бир саволим бор эди, ўрни келиб қолди.

— Нима, далага чикмай қўйдингизми?.. — дедим. Албатта, бу билан, акамни кўрмаётирсизми, демоқчи эдим. Марғу кеннойим тушунди. Тушуниб, киприк к,оқди. Шунақа бўп қолди, дегандайин. Кейин дастурхон четини ўйчан ҳимарганча:

— Ўзинглар... яхши ўтирибсизларми? — деди. Асосий гапи бошқа-ю, аммо нимадан бошлашни билмай турганга ўхшарди.

— Сиз холаларимнинг гапига парво қилманг, — дедим томдан тараша тушгандай қилиб. — Ҳаммасини акам ҳал қилади. Унинг дегани бўлади, қараб турунг! Уни биласиз-ку, тўғрими?

Кеннойим тўлиб турганакан, ё асаблари шунақа бўшашиб кетганми, ўзини тутолмай қолди, қўллари титраб, босиб келган хўрликними, йиғиними, яширишга уринди. Лекин эплай олмади.

— Биаламан, биаламан, лекин бу ёқда аямгиларни кўндиролмасам, инонтиролмасам... нима қилай? — деб юборди ҳиқиллаб. — Нима қилай, эшон болажон, пешонам шунақа шўр бўлса?.. Айтинг, айтинг ўзингиз, эшон болажон, мен шунақа бўлсин дебманми? Облочи боссин, гўшангаларда ёлғиз қолай, дебманми? У киши беному нишон кетсин, мен шундай кунларга қолай, дебманми? Энди бу акангизни учратган бўлсам, менда нима айб, нима гуноҳ, эшон болажон? Менам ҳаммага ўхшаган бир инсонман-ку, нега шумқадам аташади? Ҳамма гуноҳларни менга ағдаришади, жон эшон болажон?..

У кўзёшлари шашқатор оқиб, «жон эшон болажон»лар, чой чойда, анжир анжирда қолиб, менам унга қўшилишиб жимгина йиғлар эдим. Шунча ўзимни тутаман, ўпкамни босаман, дейман, қани босолсам, тутолсам: ёш оқиб келаверади, оқиб келаверади. Уни на яшира оламан, на энгларимга артиб тутата оламан. Қўшилишиб йиғласам, у энгил тортадигандай... ҳиқиллаб-ҳиқиллаб, унга қараб қўяман.

Бечора кеннойигинам, энди шу шўришлар ҳам бораканми сизга! Нега ҳеч ким сизни тушунмайди? Англамайди? Анлагиси келмайди? Султонмурад акам ўзи қаерларда юрибди сизни шу кунларга қолдириб? Менинг ўрнимда ўзи ўтирса бўлмасмиди ҳозир? Нега келмайди, хабар олмайди?

Марғу кеннойим ҳиқиллай-ҳиқиллай, ахийри тинчиб, гандираклаб секин ўрнидан турди. Йиқилиб кетмаса эди ҳозир, деб жон ҳовучлаб ўтирибман. Ўрнимдан тура солиб тирсагидан тутишга ийманаман. Жамалаксоч қизалоқ ҳам кўрина қолмайди. У бўлса, бир амаллаб арик бўйига ўтди-да, юзларини пишиб-пишиб чайганча ўша ерда пича ўтириб қолди.

Кейин ўрнидан турди, синиқ жилмайди.

— Ҳартугул бир оз енгил тортдим, — деди. — Аммо сиз хижолат бўлманг, эшон бола, мен ўзим эркалигим тутиб, бир бўшаниб олай дедим-да. Майлими?

Жойига қайтиб, ҳозиргина бўлиб ўтган воқеаларни унутгандай қиёфада менга қаради.

— Олинг, олиб ўтиринг, эшон бола. Менинг дардим билан бўлиб, ҳеч нарса емадингиз ҳам, қарамадингиз ҳам дастурхонга.

— Нега, олдим, едим. Раҳмат.

У раҳматимни бошқача тушунди, кетишга рухсат сўраяпти, деб ўйлади шекилли, шошиб қолди. Мен эсам, мени чақиртирганидан, ўзига тенг ва яқин олиб дардлашиб ўтирганидан бошим осмонда эди.

— Сиздан илтимос, жон эшон болажон, — деди Марғу кеннойим кўзларимга жавдираб, — айтинг у кишига: бир мартагина кўриниш берсинлар жилла курса. Бир оғизгина бир нарса деб кетсинлар ўзлари. Кейин, майли, майли кейин келмасалар ҳам. Майли кейин булар билганларини қилсалар ҳам... — Овози қалтираб, бошқа ҳеч нарса дея олмай қолди. Фақат ёшга фарқ бўлган кўзларини мендан узолмас, шу туришим билан ҳам мендан гўё «Майлин, майлин?» деб илтижо қилаётгандай эди.

— Айтаман, — дедим ўпкам тўлиб.

Шу пайт ҳовлида жамалаксоч қизалоқ кўринди.

— Опа, кўча бошида аям келяптилар, — деди чопа кслиб.

Мен тарадудланиб қолдим. Аммо кеннойим шошилмас эди. Юзимга ўша-ўша илтижо билан тикилиб:

— Шу омонатни сизга ишондим, эшон бола. Сизни Худойимнинг ўзи қўлласин. Энди бора қолинг, — деди. Сўнг анча юмшаб, хотиржам тортиб, ширин жилмайди: — Эшиқдан келиб, тирқишдан кетаётганингизга айб қилмайсиз-да? Мана бу ёқдан, ўзингиз билган олмадан девол оша қолинг.

Мен шундагина деворга қапишиб ўсган сурх олмани танидим. У ўша — биз бир марта ўғрилиққа тушган қизил тарам олма эди. Фақат унда биз нариги томондан келган бўлсак, бу гал эгачаси билан бу ёғида турардик...

15. ЖАР ТЕПАСИДАГИ ДОР

— Ҳой, Мақсудхўжа, қарагин, ўртоқларинг қаёқдан йўқлаб келишибди.

Биз девор ортида ўрикнинг соясига ўтирволиб, балиқсават ямаётган эдик. Кўча айланиб ўтишга сабрим чидмай, девор наҳрасидан ошиб, дарвозамиздан чиқиб бордим. Э-ҳе, кимни кўряпман?! Анҳор ёқасидаги тепачада қалдирғочдай тизилишиб... яккабоғлик ўртоқларим ўтиришарди.

Мени кўриб кучоқларини очганча югургилашиб тура бошлашди. Алиакбар, Аброл, Боқи, Саттор... болалиқда тепалашиб катта бўлган ўртоқларим.

— Эй, оғайничалиш — бир пой калиш, қаёқларга йўқолдинг?!

Мен бу ёқдан чопдим:

— Эй, бормисизлар?!

Ва тупроқ кўчанинг ўртасида бир-биримизнинг бағримизга отилишиб, кучоқлаша кетдик. Худди тойлар гир айланиб чопишгани, кишнашгани, ялаб-юлқашгани каби! Худди қўзичоқлар дикир-дикир сакрашиб, ўйноқлашгани каби! Юзга юзларни суйкаб... бўйинларни искашиб... таниш бўйларга тўйиб-тўйиб...

Сўнг анҳорнинг икки ёқасига тизилишиб, ўзимизнинг пичир-пичирларимизга тушиб кетдик: қаерда шакарпалаклар тарс-тарс ёрила бошлаганию қаерда ноклар сарғайишга тушгани ҳақида. Эгаси қай маҳал йўқ бўлишию қай маҳал қоровуллаши ҳақида. Ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Сўнг бу янгиликлар ҳам тугаб, навбат воҳма гапларга келди: эй, сен эшитдингми,

фалончини облочи босди. Фалончиларникига ўғри оралаб, фалончидан қора хат келди...

— Эй, ёмон бўпти-ку. Сарик Зоир энди етим қолдимми?

Ҳамма жимгина бош силкиди. Орага хиёл лаҳза сукунат чўкди. Сўнгра Алиакбар, бирдан бир нарса эсига кепқолгандай, чалпаги чиққан дўпписини кафтига қокди-да:

— Айтгандай, Мақсуд, сен бизни Бўзсувга бошла,— деди.

— Бўзсувга? У ерда нима боракан?

— Бир одамни осиб қўйиб, тоза бақиртиришаётганмиш-ку, ахир.

— Шунга айт, шуни, — деб жовуллашди болалар. — Ҳар қийнашганда кўзлари косасидан отилиб чиқиб кетармиш-а, вей.

— Облочисиниям, мелисасиниям йўлатишмаётганмиш.

— Шунақа қийнокни ўйлаб топишганмишки, тегмасданам бақирворармиш.

Бунақа гапларни мен, рости, энди эшитишим эди, серрайиб қолдим: ким бўлиши мумкин? Шу пайт ишшайиб, остонасида тоғаваччам кўринди.

— Ҳов, Соли, бу ёққа қаравор, — деб чақирдим мен.

У келиб кўришгач, яна қирғоққа тизилишдик. Анҳорда сув чип-чип тўлиб оқяпти. Биз оёқларимизни осилтириб, сувга солволганмиз. Бунақа хузур ҳеч ерда йўқ! Пешин живир-живирига тўла Изза томондан ураётган димни ҳам мана шу салқингина юта олади.

— Бўзсувда нима бўляпти, Соли? — дедим унинг биқинига туртиб. Бунақа хангомалардан энг аввал у хабар топарди. Лекин ҳозир ўзини билмаганга солиб, ясама анқайди:

— Нима бўляптиймиш?

Бир одамни жарга осиб қўйишибди-ку, — деб эслатди Боқи.

Шундан кейингина Соли ишшайди:

— Э, уми? Манавининг акасининг иши-ку! — деди елкамга бир тушириб. — Ўзи айтиб берсин.

— Қанақа акам? — деб хайрон бўлдим мен.

— Султонмурод аканг-да! воой! — деди у шуниям билмайсанми, дегандай. — Аммо-лекин бошлабди аканг! Парпи бебахт демаганлар...

.....— Опқочма фақат, — дедим унчаям ишонмай.

— Ўлай агар, шунақа сўроқ қилаётганмиш, шунақа сўроқ қилаётганмиш...

— Шошма-шошма, қайси жарда?

— Ойпошша аммамларникидан тушаверишда, ўзимизнинг чўмиладиган жойимиз бор-ку, ахир.

— Бор...

— Ўшатдан сал пастдаги тик жарни кўрганмисан?

— Кўрганман, — дедим икки терак бўйи келадиган, ўпирилган тепани эслаб. — Тепасида қуриган ўрикми, нимаям бор, ўшами?

— Ана ўшатта, қўлтиғига аркон солиб, жарнинг ярпм белига ташлаб қўйишганмиш нақ жазирамага.

— Ола, кўзинг билан кўрмагансан-ку, опқочишингни қара, — дедим кулиб.

— Кўрмаган бўлсак — кўрамиз, тўғрими, болалар? — деди у шерик излаб. — Ҳозир айни опчиқишадиган пайти...

— Кетдик, — деди Алиакбар ичи қуриб.

— Уйга кирмасдан-а? — дедим хижолат-ла мен.

— Уйни қўй, кейин. Қоринни десанг, йўлда бирон полиз-молиз бордир, ахир, — деди Боқи кулиб.

Солининг жони кирди:

— Шунга айт. Аввал қовун сайли, кейин... дор тагида томоша! Сурдикми?

— Сурдик! — дея ҳаммамиз сакраб турдик. Султонмурод акам нимага қорасини кўрсатмай

қолди, десам, энди бу томошани ўйлаб топибди-да. Анув куни биттасини гадой топмас тегирмонга обориб сўроқ қилган эди, бугун бунисини тутибди. Худо кўрсатмасин, қамалиб кетса, ким ачинади, ким қутқарволади?.. Қоқ пешин вақти. Қилт этган шабада йўқ. Олам саратон живир-живирга тўлиб, чигирткаю қушларгача сояга уриб кетган пайт. Фақат, тиниб-тинчимас биз ялангоёқлар пайкал ёқалаб, лўкиллаб боряпмиз. Худди овга чиққан бўри галасидек. Олдинда Соли, орқасида биз. Овга етаклаган она бўридан фарқи — шу кетишида ҳам гап сотиб кетяпти.

Ойпошша холамгиларнинг боғларига етмасимиздан қовунполиз бошланди. Боғ этагида чайла, аммо чайлада зоғ кўринмайди. Ҳеч ерда йўқ шабада бирдан ўша тарафдан ғир-ғир эсиб қолди. Ора-чора қовунқоқи ҳиди гуркираб кетади. Чайла томида кимдир узала тушиб ётганга ўхшайди.

— Нима қиламиз, оралаб кетавураммизми, ё?.. — деди Абрал тўрлаб ётган қовунлардан кўзини узолмай.

— Ҳаммаси шакарпалак экан. Босволди бўлгандами, оҳ! — деди Боқи оғзининг суви қочиб.

— Тоза анойи экансанлар-да, — деб кулди Алиакбар. — Сенларга қолса, тепкилаб кетавурсаларинг.

— Барибир чайлада одам кўринмаяпти-ку... — деди Соли ҳовлиқиб.

Мен унамадим:

— Боравурайлик, сўраган яхши-да. Жилдик.

— Сўраган яхши-ку, — деб қизикчиликка жилпанглади Соли, — аммо кўзини шамғалат қилиб, ўмариб чиққанга нима етсин!

— Ўзингам ўмарилганига мазахўрак бўп қопсан?

Болалар хахолаб кулишди.

Шу маҳал чайла чайқалиб, тепасида биров туриб ўтирди. Кейин кети билан сурилиб, томидан оёғини осилтириб олди. Шундагина юзини кўриб, танибмиз. У «Қора Ғани — бошинг қани» экан. Бизни кўриб, чапак чалиб юборди:

— Ул-ле, ман қутуллим...

Қора Ғанини танимайдиган ошналарим анграйиб қолишди. Ростданам кап-катта одам... думбул боладек қилиқ қила бошласа, ким анқаймайди. Ҳозиргина чапак чалиб турган девона бир ҳиринглаб қўйиб, ялинишга тушди:

— Жон болла, навонни қўйбелила.

Мен Солининг биқинига туртдим:

— Нима дейди?

Соли ишшайганча девонага яқинлашди:

— Ғани ака, нарвон оқиб кетибди-ку?

— Қайтга? Қани? — Полиз қоровули ҳайиқиб-аланглаган эди, чайла лопиллай бошлади, жон ҳалпида хомага ёпишди. Бунга сари чайла томи бориб-келиб, Соли кулди:

— Энди ўшатта қопсиз, Ғани ака.

«Қора Ғани — бошинг қани»нинг юзлари бужмайиб кетди:

— Жон болла, тушинийла, — деди бутини қисиб, ҳам йиғламсираб.

Соли тегажоғлиғини қўймай:

— Чоптирворувринг ўшатдан! Кимдан уяласиз? — деди.

Ҳаммамиз пиқир-пиқирга тушдик. Бунга сари Қора Ғани кети билан сурилиб, қўлини силталади:

— Йўқол-йўқол! Жинни эшак!

Текин томоша, хахолаб кулдик. Девонанинг юзлари қорайиб, бир хунук бўлиб кетди. Мен ачиниб, солининг тирсагидан тортдим:

— Қарғишига қолиб кетмайлик, хўв...

— Ҳазиллашувдим, Ғани ака, — деди Соли бирпасда тусланиб. Сўнгра сўради: — Агар нарвонни куиберсам, нечта қовун оберасиз?

— Бешта, — деди девона қувониб кетганидан ўнтала панжасини кўрсатиб.

— Келишдиг-а?

— Келиштик.

— Айниб қолсангиз-чи?

Қора Ғани бош чайқашдан қўрқиб, қўлини томонига қўйди:

— Ўлай агар...

Соли ўт босган ариқдан нарвонни тортиб, ўнгларкан, шивирлади:

— Ҳозир кўрасизлар, тушадию қочади.

— Нега, бирон ерга ўтақолмайдами? — деди Аброл.

— Йўқ, уйига чопади, ўла қолса бошқа жойга ўтирмайди.

— Ҳамма сенлардақами? — деб қўйдим мен. Ғани ака нарвоннинг пойидан қалтираб-салтираб тушаркан, Соли ўзича масхаралаган бўлди:

— Уялади, овсар.

— Сенам уял, — дедим мен. Соли шаддодларча кулди:

— Ху-хув, уялмиш...

Шу тоб Қора Ғани охирги поғонадан оёғини олдию қаддини тиклар-тикламас, қилтонглаганча урра қочиб берди-ку! Вой, афанди-ей, қовунполизни бизга ташлаб қочяптими? Қочиб бораркан, ҳиринг-ҳиринг кулиб, «мана сенга» дея думбасига шаппалаб қўяр эди.

— Ҳов, Ғани ака, қовун-чи, обериб кетмайсизми? — деб Соли ёлғондакам оёқларини тапиллатди.

Ғани ака баттар ҳиринглаб, девор ёқалаб қочишга тушди. Биз қорнимизни ушлаб, қотиб қолибмиз.

— Бўлди-да, вей, қисталоқлар, — деди Алиакбар.— Бутун қовунполизни ташлаб кетсаям қўймаларинг.

Чайланинг соясига жойлашгунимизча Соли иккита қовунни кучоқлаб, учинчисига энгагини тираб, чиқиб келди.

— Олларинг, — деди ишшайиб (завқи келганда шунақа кулиши бор), — ким қанақасидан хоҳласа.

Сарик тўнли босволдига қўшиб, кўкча билан хунук бўриқалланиям топиб чиқибди у ўлармон.

— Аралашиб кетса, ҳеч нарса қилмайдами? — деб Аброл тегишди.

— Қорнинг чидаб берса, яна опчиқади, — деди Боқи. — Аммо қочолмай қолсанг, бизданмас.

— Унда устидан калтак ҳам евораркан-де? — деб тоза кулишдик.

— Уни-буни қўйларинг, пўчоғини нима қиламиз? Шундай ташлаб кетавурамизми? — дедим мен.

— Сен бунинг ғамини емай қўяқол, мен ўйлаб қўйганман. Қани, олдик. — Соли кўкчани бир уриб ёриб, қўлида бўлаклашга тушди. Мишиллаб тушира кетдик. Босволдиям ёрилди. Бўриқаллаям бўлакланди. Чўнқайиб ўтириб олганмиз. Қорин мешдай шишиб боряпти. Иккита қовоғари гўнғиллаб устимизда айланади. У ёқдан хайдаса, бу ёқдан келади, бу ёқдан хайдаса, у ёқдан. Яна аччиғи чиқиб, таламоқчиям бўлади. Аммо биз бўлди қила қолмаймиз. Ширин-да. Ширин ҳам гапми, асалга айланиб кетипти.

Бир маҳал Соли орқасига қайрилиб қаради-ю, ўгириллар-ўгирилмас сапчиб туриб, қолган қовуннинг устидан сакради:

— Атанда! Қочдик, боллар!

Ҳаммамиз гурра кўзғалиб, оёқни қўлга олдик. Пастга қараб қочиб боряпмиз, қочиб

боряпмиз. Полиз орқада қолди, икки тепалик ўртасидаги жўхоризор ҳам. Сойма-сой ошиб боряпмиз, тўхтай демайди. Бир маҳал чимзорга етиб секинлади. Ахийрида ўпкаси томоғига тиқилиб, Аброл ҳам етиб келдию ўзини ерга отди:

— Қовун емай мен ўлай, вух!.. Ўлдирдиларинг-ку, — деди ўпкаси томоғига тиқилиб.

— Узи ким кевотувди? Ҳеч кимнинг қораси кўринмовди шекилли? — деди Боки ҳам ўтиришга жой излаб.

Соли ҳиринглади.

— Йўлини қилувдим! Пўчокни кўтариб юрдикми?

— Ҳе, ўл! — Мен унинг курагига мушт туширдим. Камига бир тепмоқчи эдим, диконглаб қочди. Шу маҳал...

Бўзсувнинг нариги ёғидан хунук додлаган бир овоз келиб, биз ҳаммамиз қотдик-қолдик.

— Вой, ким боор? Тортсаларинг-чи бундо-ок! — деб бақирарди у овоз.

Соли айтган иш шумикан? Овоз чинданам нариги бетдан келаётган эди.

Соли ўша томонга кулоқ тутиб, бош силкиди:

— Тик жардан кевотти. Кетдик, — деди бирдан Йўл бошлаб, — рўпарасидан кўрамиз.

Сой ошиб, давангирдай бир тепаликка тармаша кетдик. Энкайиб, мол изи сўқмоқдан чангал-тиконларга таланиб кўтарилиб боряпмиз, боряпмиз, қани қир учига втиб чиқсак. Энкайиб бораверганимиздан бир ёқда тиззалар қотиб қоляпти, бир ёқда ҳозир бўкиб еган қовунимиз бўғизларимизга келади. Аброл демаганлар ярим йўлда қолиб кетди. Ахийри сўнгги чангалдан ўтиб, лоп этиб, тепанинг устига — сайхонликка чиқиб қолдик. Бу ердан Бўзсувнинг нариги бети худди ўртада сув йўқдек, тўғридан-тўғри туташиб кетгандек яққол кўриниб турар, ўша ёқдан ҳилпинди шабада эсар эди. Бояги овоз ҳам баралла келиб турибди.

— Ҳой, бир мусулмон бормэ-э, қутқарсаларинг-чэ! Тортиб ола қолсаларинг-чэ!

Соли ўзини таппа ерга ташлади:

— Ётларинт, бу ёғига эмаклаб борамиз, — деди. Тепанинг усти қуриб қовжираган янтоқ экан, тирсакларимгача тилиниб кетди. Норозиланиб қарадим:

— Шундай боравурсак-чи? У кўзини ола-кула қилиб:

— И-и-и, ўлгинг кевоттими? Мелисаларам яқинлашолмотти-ку, — деди.

Ноилож эмаклай кетдик. Тирсакка чўплар ботади, тезаклар илашадими-ей. Бармоқларга тиконлар кириб, жоним ачийди. Лекин нариги бетдаги жарга оёғидан осиб ташлаб қўйилган (балки бошқачадир), ҳозир жазирамада бақириб ётган одамни кўришга иштиёқ ҳар нарсадан кучли эди. У додлашини қўймайди, биз эмак-лаб боришимизни.

— Вой, каттабоғлилэ-эр, ман силарга нима ёмонлик қилувдэ-эм? Нима қила қолувдэ-эм? Чақирсаларингчэ ўша номарднэ-э.

Тушунарли. Оёғидан остирганам, жазирага ташлаб қўйганам у! Акмал ўрисни қўйвориб, буни бунча қийнаб қопти? Нимани тан олдирмоқчи! Ё кўриб қўйинг: қотилнинг жазоси шу, демоқчими? Акамнинг ниятини тушуниб бўлмас эди.

Бу орада биз тепанинг чеккасига етиб қолдик. Энди ҳов пастда ёйилиб оқаётган сув ҳам, рўпарадаги жар ҳам яққол кўриниб турар, Бўзсувдан катта сув ҳиди анқиб, салқини бетга ожиз урилар эди. Нариги бетда тақир тепанинг устида эса, ёлғиз қуриган дарахт, ундан уч қадам беридан жар тикка ўпирилгану ўртада ёлғиз томдай бўлиб бир бўлаги осилиб қопти. Икки чеккаси Бўзсувгача сидирилиб тушган. Тагида камишзор шовуллаб ётибди. Сув ютиб кетганми, ботқоқ тортиб кетганми шунча тупроқни — ақл бовар қилмайди. Дод солаётган одамни ҳам кўрдик. Уни ик-ки қўлтиғидан арқон солиб, ҳалиги тепачага ташлаб қўйишибди. Дўппидек жойда ўзини ерга отиб-отиб, бошини тик жарнинг деворларига уриб-уриб дод соляпти. Қани энди доди бу оралик жарликлардан чиқиб, катта дунёга етиб борса!..

— Онэ-э, шунинг учун тукқанми эди-из?! Бу кунимдан ўлганим яхши эдэ-э! Қиличда қиймалагани туз-зув эдэ-э! Отэ-э-э, шунинг учун катта қилганми эдэ-эз? Тегирмонни дўлига

ташлаворинг эдэ-э! — деб хўнг-хўнг йиғлайди. Овози жардан-жарга урилиб, ваҳимали гулдирайди. Акс-садосидан жар кушларию кўк каптарлар тўзиб, пориллаганча осмонга кўтариладилар.

— Мунча тошбағирсанлэ-эр! Эшитсаларинг-чэ, аб-лахлар!..

Аmmo жавоб йўқ. Ҳеч ким яқинига йўлабам қўймайди, тортиб ҳам олмайди. Хўрликка чидаёлмай, ўзини сувга отишга интилади. Аммо бу ниятига белидаги арқон монe бўлади. Бир учи тепадаги қуриган дарахтга чирмаб ташланган. На ўзини сувга ота олади, на кутула олади.

Соли ётган ерида имо қилди:

— Устидагини кўрвотсанми? Қопми, нима?

Боя эътибор бермаган эканман, чинданам унга сириб бирнима кийдирилган, қоп деса қопга, нимча деса иимчага ўхшамасди. Лекин икки кўли, икки оёғи чиқиб турибди. Офтобда ялт-юлт товланади. Нима экан, ақлим етмаяпти.

— Мунча дод солади, эркакми ўзи? — деди Алиакбар.

— Сениям қултум сув бермай жазирага ташлаб қўйсин, нима қиларкансан! — деди Аброл ачиниб.

— Сўккани билан бўшатарканми, ўзига-ўзи қивотти, — деди Боқи.

Шу пайт устимизга шопдай бўлиб, соқол-мўйлаби юзини тутиб кетган бир одам келиб қолди. Қўшоғизини ўқталганча бошини хунук сермади:

— Ҳов! Қани, бир туёғингни шикиллатиб қолларинг-чи! Ҳе, топган томошангдан!..

Тура қочдик. У ким эди, осмондан тушдим, ердан чиқдим — билмай ҳам қолдик. Оёғимизни қўлга олиб, чумда ҳар чеккага тирқираб кетдик.

Орқадан эса, ҳамон Парпи бебахтнинг бақириқ-чақириғи келарди:

— Қарасаларинг-чэ, аблаҳлэ-эр, тан олиб турибман-ку, ахир. Отган менман девотман-ку, ахир, яна мима истайсанлэ-эр?!

Овози Бўзсув бўйларида жангиллаб, у тепадан бу тепага урилади, акс-садоси хурккан кушларнинг потирлаган овозларига қўшилиб, бир ваҳима, бир қиёмат қўпганки, ё алҳазар, ундан икки оёқни қўлга олиб қочибгина кутулиш мумкиндай.

Мен эсам, бир жиҳатдан, ҳайратланаман, бошқа жиҳатдан ғурурланаман: шу дор, шу қийноқлар бари Султонмурод акамнинг ишими? Тўғриси, озгина қўрқув ҳам йўқ эмасди: бу кетишда охири нима бўлади?

16. ШУ ГУНОҲИ КАММИ ЭРИНГИЗНИНГ?

Бўш қолдим дегунча, бирон овлоққами, тепагами уриб кетаман. Айниқса, кун чиқаётган ё ботаётган пайтлари. Томгами, тепагами чиқволиб, тиззамни кучоқлаб ўтирволсам, тўп отиб ҳам тушира олмайсиз. Лна шундай ўтиравурсаму хаёлнинг учқур отларига миниб, болалигимнинг жинкўчаларига, хилват боғларига кириб чиқаверсам, кириб чиқаверсам.

Мана, ҳозир ҳам даҳлиздаги орқага қараган кичкина деразамизнинг токчасига чиқволиб(!), Бўзсув тепаликларидан кўз узмай ўтирибман. Деразадан ғир-ғир ураётган уқпарданам майин шабададан бир яйрасам, кеча биз шаббохун урган полизу Бўзсув бўйларидан кўз узолмай икки энтикаман. У ерлар офтобнинг кунботардан сирғалиб таралаётган нурларида (у нур селининг ўзими ё офтоб кун бўйи тўқиган сариқ атласларини энди йиғиштириб-тортиб оляптими, ажратолмайман) бир гўзал бўлиб ётибди.

Ана, биз Қора Ғанини қочириб юбориб, ўзимиз қовун ёриб еган чайла. Ана, шум Солининг «Атанда!»сига ишониб, биз уриб кетган жўхоризор. Ана, устидан эмаклаб бориб, Парпи бебахтни томоша қилганимиз — тепалик. У ёғини кўришга шунча уринаман, лекин ҳеч нимани илғаб бўлмайди. На тақир тепаликни, на қуриган дарахтни, на жарнинг ўпирилган жойини. Лекин қўлга тушган қароқчининг овози ҳалиям қулоқларим остида жаранглаб турибди:

«Қарасаларинг-чэ, аблаҳлар! Тан олиб турибман-ку, ахир! Отган менман девотман-ку ахир!..»

Қараб турасиз, билакузук ўғрисиным, Бахриддинни гум қилганларниям топмай қўймайман, деб қасам ичган эди. Топибди-да? Тавбасига таянтиришни... бош-лабди-да? Лекин ўзи қаерда? Нега қорасини кўрсатмайди? Ана келар-мана келар билан неча кун ўтди, ахир? Бу ёқда Марғу кеннойимнинг илтимоси турибди. Бугун ҳам келмаса...

Ҳовлидан оиймнинг овозлари эшитилди:

— Мақсудхўжа, қарагин-чи, ким чақиряпти?

Токчадан сакраб тушиб, кўча эшикка чопдим: акамнинг олдидан эмасмикан?

Чиқсам... ўша жамалак соч, пучук қизча, мунғайибгина турибди. Мени кўриб, кўзларини олиб қочди ва митти оёқлари билан ер чизди.

— Сенмидинг, Саи?! Кир, киравермайсанми?

У ўша-ўша, ердан нигоҳини узмай, секин бош чайқади. Лабини буриб, бир нима демокчи бўлди-ю, бир қур бетимга қараб қўйди. Унинг нимага келганини эслаб, хижил тортдим.

— Марғу кеннойим... мени кечирсинлар, илтимосларини етказа олмадим... — дедим уятдан қулоқларим тагигача ловуллаб.

У тин олиб хўрсинди. Сўнгра шатир-шутур гапира кетдим:

— Биласанми, ишонасанми, у келмаяпти! Акам келмай қўйди уйимизга! Нима бўлган, қаёқларда юрибди — ҳеч нарса билмаймиз. Агар ишонтира олсанг, тайинлаб айт. Соли иккимиз излаб кўрмоқчимиз бугун. Топсак, айтаман.

Назаримда, унинг миждаларида икки томчи ёш йилтиради. Кейин билагини кўзларига босиб шарт бурилдию, чопиб кета бошлади.

— Саи, Саида?! — деганимча қолавордим мен.

Ичим чироқ ёқса ёримайдиган ҳолга келиб, анҳор бўйига чўқдим секин. Марғу кеннойимга нима бўпти экан? Нега йиғлайди? Мени одам деб чақиртиришса-ю, мен ҳалигача айтолмасам... Уят.

Тура, орқасидан чопдим. Аммо қизча ерда ҳам, кўкда ҳам йўқ эди энди. Кетиб бўлган эди. Эшикларига боришга бетим чидамади.

Бўшашиб қайтиб келсам, паранжи ёпинган бир аёл эшигимизда бола кўтариб турибди. Пиқ-пиқ йиғлайди-ю, овоз бериб чақиролмай, ҳар замонда ҳалқани уриб-уриб кўяди. Дўмбоққина боласи унинг сим-сим йиғлашига бирпасгина ҳайрон қараб туриб, яна шўхлигини бошлайди; аёлнинг бошидан чачвонини тортқилаб қия очади-да, «Ажи», дея ширин мўралайди. Унинг ўйини ёқмай, аёл бошини бир ёнига ташлаб, юзини оуради. Бола қиқирлаб, баттар чачвонни тортқилайди.

Мен томоқ қирдим. Аёл ҳуркиб қарадию, шоша-пиша чачвонини тўғрилади. Ич-ичимдан фахрланиб қўйдим: ҳе-ҳей, биз ҳам йигит бўпқопмизми?..

Аёл йиғисини ютиб, андиша ила тортиниб сўради:

— Оповси, Салом кеннойининг ўғилларимасмисиз?

Мен бош силкидим:

— Ҳа, келинг.

— Ўзлари, бормилар?

— Борлар, келинг-кираверинг, — деб мен олдинга ўтдим.

Аёл бошини бир ёнига ташлаб, боласини бошқа қўлига олди.

— Бир оғизгина гапим бор эди, чақирвора қолинг.

— Киравуринг, ўзларидан бўлак ҳеч ким йўқ... сиз қочадиган, — дедим.

Ҳозиргина йиғлаб турган аёл, назаримда, жилмайгандай бўлди.

Эшикни очишга шошилдим.

— Келинг...

— Майли, ҳеч қўймадингиз... — деб у эргашди. Дўмбоқ ўғли куртдек билонғлаб,

типирчилар экан, аёл остонадан ўтибоқ уни ерга қўйди ва жажжи қўлчасидан етаклаб олди.

— Юра қол, ана, мўттигинам...

Бола талпанглаб, фақат ўнг оёғини ташлай-ташлай, бир чиройли юриб борарди, бирдан қикирлаб онасининг этагига ёпишди ва гулдор дўпписи ерга тушиб, кокили очилиб қолди.

Мен дўппини олиб, бошига кийгизарканман, жувон: «Раҳмат, тоғажониси», деб қўйди менга ва боласини кўтариб олди.

Ойим жувонни танитайгина, лекин мулозимат билан кутиб олди:

— Келинг, пошша келин, супага чиқинг. Тепароқ, чиқавуринг.

У ўғлини супага қўйиб, бошидан паранжисини кўтарди-да, чачвонига қўшиб бағазга илди. У ниҳоятда кўхлик эди. Сарик атлас устидан кийган духоба нимчасими чиройини янада очиб турарди. Ойим «пошша келин» деб атаганларича бор экан. Энгиллари анча урингани билан, жуда ярашиб турар эди ўзига.

Пошша келин, ойим қистаганларига қарамай, пойгаҳга — ҳамиша мен ўтирадиган жойга қимтинибгина чўкди, тиззасини букиб, атлас лозимли оёқларини бир чиройли йиғганча ўтирди. Дуо қилиб улгурмасларидан болакай хонтахтага тармашиб, қийқира кетди: хали тапиллатиб уради, хали атрофида гир айланиб ўйноқлайди, меҳмонга келганидан боши осмонда гўё. Мен ишқом ичида гўё ишим билан (узумга кирган эдим, хомтоққа «тушиб кетдим») бандман, аммо улардан кўз уза олмайман.

— Яхши ўтирибсизларми, мен сизларни безовта қилиб қўймадимми, холамоийи? — деди Пошша келин. — Аибга буюрмайсиз бевақт келганимизга.

— Йўқ, нега, одам бор ерга одам киради. Безовтаси борми, хуш келибсиз, — дедилар ойим.

— Хушвақт бўлинг. — Меҳмон рўмолини тўғрилаб, арзи ҳолга чоғланди. Хокисор қиёфада йиғламсиради: — Мени келганим... ўзингиздан қолар гап йўқ, холамоийжон, манаши жужуғимизнинг адаси... — Кўнгли тўлиқиб, гапиролмай қолди, куруқ ютиниб ерга қаради, титроқ қўллари билан кўрпача қатини тўғрилашга тутинди.

— Сиз тортинманг, — деб далда бердилар ойим. Мен ишқом ичидан кўриб турибман. У баъзи аёлларга ўхшаб ёлғон йиғи билан аврамас, чинданам дардини айтолмай тўлиқиб ўтирар, гапиролмас эди ҳеч.

— Шу жужуғимизнинг адасини... ўзингиз балки илитгандирсизам... Ахир танимаган, эшитмаган одам қолмади... Иснодларга ўлар бўлсак ўлиб бўлдик... Бош кўтариб эшикларга чиқарга, маҳаллада юрарга юз ҳам қолмади, холамоийжон. Лекин биз нима қилайлик, бошқа пуштипаноҳимиз бўлмаса? Ёмон бўлса ҳам, хонадонимиз чироғи, суянчиғимиз эдилар. Нима қиласиз, осмон узок, ер қаттиқ, давр — манавинақа... Раҳм қилсинлар, жон холамоийжон, балки шу охиргисидир, қайтарлар тамом. Гуноҳларини сўраб беринг шу галча, манави жужуқлари ҳаққи. Йиғлай-йиғлай сўқир бўлиб қолган оналари ҳаққи. Сўраб бера қолинг. Сиздан оўлак ўртага тушадиган топмадик, холамоийжон...

Аёл кафтларини кўзларига босиб-босиб йиғлар, хўрликдан боласини ҳам унутган, у бўлса, парвойи палак, хонтахта атрофида қикирлаб айланар, тапирлатиб, қип-қизил милкларини кўрсатиб, бир чиройли кулар эди.

Аёлнинг кимлигини, кимнинг гуноҳини сўраб келишини фаҳмлагандай бўлдим. Наҳот бу ўша... қароқчининг хотини? Парпи бебахт деганларининг шундай хотини, ўғли бор эканми?!

Нима деркинлар деб нуқул ойимнинг оғизларига тикиламан. Ахийри ойим юз-хотирлик билан:

— Эрингиз оддий от ўғриси бўлса, бўлак гап эди, келинпошша, — дедилар. — Унинг гуноҳи оғирроқми, деб кўрқаман. Султонмурод унақа-бунақага тўнини тесқари киймайди.

— Сиз бир кўрсангиз эди, холамоийжон, дардида йиғлай-йиғлай, кўзлари хира тортган қайнонамни! Эшикларга эмаклаб чиқиб, остоналарда ўтирволиб, ўкиллари чакоришларини кўрсангиз! Юракларни тўкиб юборяптилар. Мен бу кўргиликларга қандай чидай, холамоийжон,

қандай?..

Ойим ўша-ўша бош кўтармай ўтирганча, хўрсинибми, бурунларини тортиб қўйдилар. Сўнг илкис қараб:

— Сизам эшитсангиз эди, кўрсангиз эди Асол опам туни билан Иззанинг тепаларида тентираб чиқишларини, ёлғиз ўғиллари Баҳриддинни чақириб юришларини, — дедилар алам билан. — Сўқирлик нима?! Кап-катта одам ўғлининг дардида куйиб, адои тамом бўлди! Эсдан айрилиб, «Баҳриддиним»лаб устун кучоқлаб ўтирибдилар, билсангиз.

У кутилмаганда йиғидан тўхтаб, ойимга тикилганча қотди.

— Нахот шу гаплар... рост? — деди ниҳоят лабларига жон битиб. (У ҳатто бўйнига ёпишиб-тармашган боласига қараб қўймас эди.)

— Қандай қилайликки, рост, ҳаммаси рост. Бир бўй етган йигит гўшангаларга куёв бўлолмайин кетти. Бир келин чимилдикда туриб... бева қолаверди. Бир она ўғлининг фироқида, мана, ярим йилки, эси оғиб, сочини юлиб ўтирибди. Шу гуноҳи камми эрингизнинг?

Келин не деб жавоб қиларини билмай, бир муддат тош қотиб, ўтириб қолди. Ойимнинг кўзларига қарай олмас, ер ёрилса, киргудек ҳолда эди.

— Кечирасиз, холамои, — деди ҳазин товушда ахийри, — биз бебахтларнинг кўргилигимиз шу экан.

Ва оғир кўзғалди. Шу индамаганича, индамайин ўрнидан туриб, индамайин боласини қўлига олди, индамайин бағаз ёнига борди ва ундан паранжисини олиб, билагига ташлаганча, эшик томон юриб кетди. Яқиндан жуда яхши кўрдимки, кўзларида томчи ёш йўқ, гўё у сўқир кўздек қотиб қолган, айланмас ҳам, киприклари қилт этмас ҳам эди. Йўлини қандай топиб боряпти — ақлим бовар қилмасди.

Беихтиёр Марғу кеннойимни эсладим. Кўз олдим хиралашиб келиб, гўё бир туман қоплаб олдию... лабларимнинг четидан шўртанг томчилар сизиб кира бошладилар.

17. ЖИНҚАРЧА

У кетди. Мен ишком ичидан секин чиқиб, супанинг бир четига чўқдим. Ойим кўзойнаклари устидан бир қараб қўйиб, ямоқларида давом этавердилар. Мен ўтириб-ўтириб, секин томоқ кирдим:

— Ойи, у энди қайтмайдими бизникига?

— Ким? — дедилар дафъатан англамай.

— Султонмурод акам-да.

— Нега, чақирсак келаверади. Фақат облочи безовта қилмасин, деб келмаётгандир-да. Нима эди?

Мен айтолмай, минғирладим.

— Йўқ, ўзим...

Шу маҳал эшик қия очилиб, биров кўринди:

— Мумкинми, ким бор?

Дафъатан танимабман, Олим акам экан. У аланглаб кириб кела бошлади.

— Ие, ойи, қаранг, ким кевотти?! — Мен ўрнимдан тура, югурдим.

Асранди акам кичкинагина кўкиш жомадончасини демаса, куруқ кириб келар, ҳатто мелиса кийимини беришмаган эди унга.

— Мен қайтгунча, кўчворибсизларда бу ёққа?.. — деди у елка тутиб.

Ойим уни пешонасидан ўпиб, айланиб-ўргилиб, тағларига кўрпачалар ёзиб, тепага қистадилар.

— Кела қол, айланай, юқорироқ чиқавер.

У жомадончасини еру кўкка ишонмай тўрға ўтди ва ёнига қўйиб, чўқди:

— У ёққа борсам, денг, том очик, ҳаммаёқ хароба, ҳовли ютаман дейди. Анқайиб қопман. Яхшиям қўшнилариз боракан, айтиб қолишди, — деди у.

— Эй, нимасини айтайин, — деб ойим кўзларига ёш олдилар. — Тоғанг бояқиш, мана, нимага шошган экан, бизни қўярда-қўймай кўчириб келувди. Энди ўзи қандай зах хоналарда ётибди экан?

— Ким? Қўлдош тоғамларми? — деди у ўз кулоқларига ишонмай.

— Ҳа-да, сени ҳам ўша ўқишга жойлагунча бир ерга етган эди. Мана, энди ўзидан хабар оладиган бир марди Худо йўқ. — Ойим куйиб кетганларидан фотиҳа қилишни ҳам унутиб, бош эгганча жим қолдилар.

— Йўғ-э, қанақа чақув бўла қолибди? Ишларидан ишқал топишибдими? — деди Олим акам ҳовлиқиб.

— Қочиб юрибди, деб кимдир хат ташлаганмиш. Кенжа тоғанг кетди, Ислом тоғанг кетди. Ақром тоғанг кетди, Усмон тоғангни қарчиғайдай икки ўғли жўнади, Қўлдош тоғанг қочадими? Нима бўлса, дўст-душмандан бўлди, болам. Ишга деб кетиб, қамокқа тўшиб ўтирибди тоғанг. — Ойим этақларини мижжаларига босдилар. — Тангрим ўзи буюк, ўзи қодир. Истаса қаҳр этади, истаса мушқулларни осон қилади. Илоҳи, биз мўминларни ҳифзу ҳимоятингга ол, қасд қилганлар паст бўлсин...

Ойим энди унинг юзига очик қарадилар:

— Ўзинг яхшимисан? Яхши қутулиб келдингми? Олим акам негадир кўзини олиб қочди:

— Ўқишини... ташлаб келдим.

— Ташлаб? Тоғанг эшитса, хафа бўлади-ку. У ямланиб чайналди:

— Менга... тўғри келмади... ўша ўқишлари. Ойим шубҳаланиб, кўзига қарадилар:

— Нимаси... тўғри келмаскан?

— Бунақа ўқиш, бунақа ишлар... бизга ярашмасакан, хола.

— Яхши бўлмабди, — дедилар ойим.

У жим қолди. Ўртага ҳеч гап сиғмас, ўзи ҳам бир нима дейишга журъат эта олмас эди.

Ниҳоят ойим чой тайёрлагани кўзгалдилар:

— Ҳалиям бўлса, тоғангнинг олдидан ўт, — дедилар фикрларидан қайтмай. — Баҳонада кўриб ҳам келасан.

Мен икки бош узум узиб, анҳорда чайиб келгунимча, ойим чой дамлаб, нон синдирдилар. Энди бир пиёладан ичибмидик-йўқми, зағизғон сайраб учиб ўтди.

Яна келмаган ким қолган экан, дегандай, ойим эшикка қарадилар. Тавба, шу тоб эшигимиз ғийтиллаб очилиб, аввал гавдали одамнинг сояси, сўнг ҳассаси кўринди — ҳарсиллаб-лорсиллаб Нусратилла почча кириб кела бошладилар.

— Э-э, кимни кўряпман-кимни кўряпман! — У киши узокдан ширин манзиратлар қилиб, бирдан ҳовлимизга файз киритиб юбордилар: — Ҳай-ҳай-ҳай, Олимисан? Кўз тегмасин, эр етиб қопсан-ку, а? Бўй тортиб қопсан-ку, а? — Акам салом бериб, бўйин эгиб борган эди, бағриларига босиб, курақларини силаб, алқай кетдилар: — Уни қара-я, томиримнинг томири, Абдурахим эшон поччанинг ёдгорлари! Кўриниб тургинда бундай. Ўқишга кирдим деб йўқолиб кетдинг... Ҳай-ҳай-ҳай, умрнинг ўтишини қаранг.

Мен ҳам салом бериб, чопиб бордим. Мени ҳам бағриларига босиб, мушк-анбар ҳидларини гуркиратиб, пешонамдан ўпиб қўйдилар.

— Оҳ, тойчоқларим-тойчоқларим, эртага от бўлиб, орқамизда қоладиган кишноқларим. Худойим бизларга иймон, сизларга умр берсин. — Кейин ҳарсиллаб-лорсиллаб тўрга ўтиб, дуои фотиҳа қилдилар-да, яна Олим акамни гапга тутта кетдилар: — Шунақа дегин-а, ўқивотман дегин-а? Бизданам битта ўкуматти ишонган тоғи чиқаркан-да, а?

Бунга сари Олим акам қиснади, кизариниб ер чизади!

— Унчаликмас, почча.

— Сен хўп деявер! Тоғанг сени бу қизталоқнинг ўқишига зўрға жойлаганидан билавур.
У баттар ўнғайсизланди:

— Битирганимиздаям ким бўлардик?!

— «Ким бўлардик» нимаси! Бошингда шапка, кўлтиқда папка — кирмай кўрсин-чи гапка!..
— деб кулдилар, — ўкумат онасини неча кўрғондан кўрсатаркин?!.

Қараб турсам, почча Олим акамни пичоқсиз сўйиб, жон жойидан олаётган эканлар. Шунинг учун у ўтиролмайд қолган экан. Ахийри, чўккалаб:

— Шунинг учунам... ташлаб келдим ўқишларини, почча! — деди, хурсандмисиз энди, дегандай зўрма-зўраки илжайди.

— Йўғ-э...

— Ҳа-да...

— Бутунлайн-а?

— Бутунлай.

— Хайр-хўшсиз-а?

— Хайр-хўшсиз.

— Балки қидириб кеп қолишар?

— Келмайди.

— Анойи эканда улар?..

— Бўлмаганда нима? Истамадим.

— Уни қара! жиим қўйворурибди-да?

— Қўйвормаганда нима?! Қулманми мен?

— Балки қувворгандир ўзлари...

— Қувади?

— Ҳа-да. Ҳаммани қўйиб халқ душманининг боласини ўқити-иб қўядими ўкуматликка? — Почча бурунларини бир чиройли жийириб, соқолларини силаб кўйдилар ва кўзлари қувноқ чакнаб, кулдилар. — Қўлдошхўжа шохида юрса, улар баргида чопқиллайди. Сен иима девотувдинг. Қизталоқнинг китопини ўқимапсан х.али.

Олим акам поччанинг бу сўзларига қулоқ осиб туриб:

— Топдиз-а, почча, — деди кулиб кутилмаганда, — паттамни қўлимга тутқизворишди.

— Йўғ-э? — Почча бу гапнинг тагида бир нимани сезиб, қувлик билан кўзларини қисиб қарадилар. — Ҳаммани қўйиб сени аябди-да?

— Аямаганда нима? Мен ким бўпман?

— Жинқарча!

— Ҳа-да.

Почча ўша-ўша қувлик билан кулиб туриб, бош чайқадилар.

— Лекин буларга уруғиям бир, аймағиям бир. Душманнинг катта-кичиги йўқ уларга. Сени осонликча қўйвормаса керак эди.

— Даҳмаза деб билгандир-да, — деди Олим акам бепарвогина. Аммо юзида аллақандай хавотир бир балқиб, йўқолди.

— Ҳазир бўл, ёшинг етиб турибди. Акангдан аввал зинғиллатиб қолмасин тағин.

Олим акам хонтахта киррасини ҳардамхаёл сийпалади. Дами ичига тушиб кетди. Ошхона билан супа орасида куймаланиб юрган ойим бу гапни эшитиб, беозор қойиб бердилар:

— Нафасингизни ел олсин, почча, Султонмуроднинг қадамини ўлчаб ётишгани камми?

— Қорасини кўрсатмай қўйгани шунданми ҳали? — Почча қайрилиб қарадилар. — Бугун келиши ҳам даргумон денг, Саломхон?

Олим акам ялт ўгирилди:

— Акам келадами?

— Келади, нима эди? У талмовсиради:

— Орқамдан битта-яримтаси эргашиб келган бўлса, касримга қолмасалар эди, — деди гапини андавалаб.

Почча мийиғларида кулдилар. Соқол-мўйлабларини тутамлаб-силаб, ўзларини тузатган бўлдилар.

— Сен ундан хавотирланмай қўяқол. Унинг пойлоқ-чию эшитар қулоқлари сон минг. Облочинг Чўлпон-отанинг гузаридан ўтмай хабари бунга етади. Кейин уч-тўртта мелисаю аскарлари чўт эмас унга! Йигитлари Бўзсувни қароргоҳ тутиб ётибди. Сенинг отишмалардан хабаринг йўқ-да. — Почча бу гапларни синамоққа айтдиларми — билолмадим, лекин қошларининг тагидан зингил ташлаб қўйганларини кўриб қолдим.

Олим акам эса, қўлидан пиёлани қўймай, аста-аста чой хўплаб, ўзини бепарво тутиб ўтирса ҳам, аслида, бу гапларни жон-қулоғи билан тинглар эди. Ойим елиб-югуриб бирпасда пипшрган қовурма шўрваларини ярим косадан қуйиб келдилар. Тепа масжиддан азон товуши эшитилиб, ўтирган еримизда жим қолдик. Почча хумдек бошларини солинтириб, ора-сира пичирлаб қўяр эдилар: соллалоҳу алайҳи васаллам... Ла ҳавла вала қуввата илла биллоҳил алийил азийм... мошаоллоҳ, мошаоллоҳ... Сўнг узоқ дуо ўқидилар-да, косани сал суриб, ўринларидан кўзгалдилар:

— Мен мачитга чиқиб келақолай, овқатни кейин ичарман, — деб ташқари йўналдилар.

Ойим бир иш билан ичкари кирдилар. Даҳлиздан ўтмасларидан акам менга ўгирилди.

— Ростданам акамнинг йигитлари борми?

— Бор, — дедим-у, томошага борганимиздаги қорасоқолни айтмадим.

— Бир талайми? Елка қисдим:

— Билмасам.

Кунботардаги шафақлар ҳам ўчиб, ҳаммаёқ бирдан бўзариб туриб қолди. Қишда бўлса, дарров шом қоронғилиги чўқа қолар ва пана-пастқамларда, дарахт тағларида «аскар тўплаб», мўр-малахдай тошиб чиқа бошлар эди. Ҳозир салқин тортган очик ҳавода ўтириш бир гаштли бўлган, енгил эпкинданам райҳон ислари гуркираб кетарди. У елкамга секин туртди:

— Қуроллариям бордир? Айтгим келмади:

— Мен кўрганим йўқ.

— Унда... почча нега воҳма қияптилар? Қуруқ аравани опқочяптиларми ё?

— Ким билади — уларми, облочиларми? — дея мужмал жавоб қилдим.

— Отишган мелисалар бўлиши ҳам мумкин-ку?

— Мумкин.

У ёғоч қошиқни косага солиб, овқатни айлантирганча узоқ жим қолди ва ахийри:

— Агар меням тинч қўйишмаса, уларга қўшилиб котаман, — деди. Нега бундай деди — билолмадим.

Эмизилмай қолган бузоқнинг зорланиб-зорланиб маърашлари ҳам ўчди. Қўноғини йўқотган қўшни тоиуқнинг қақоғлаб зир югуришлари ҳам битди, қайбир сўри ёғочига патиллаб учиб чиқиб, у ҳам тинди. Ишқом ичидан тошиб чиққан шом қоронғилиги райҳонзордан ўтиб, атрофимизни қамрай бошлади. Ёз кечасининг нағмачи чирилдоқлари уйғониб, нағмаларини бошладилар.

Почча ҳам қайтиб келдилар.

Ойим остонадан тушиб келиб, қўлларидagi чирокми хонтахта устига қўйган эдилар, бирпасда атрофида парвона ҳам айлана қолди. Кейин оёғими, қанотими мхтигина қуйиб, ағдарилиб тушди. Ёнбошлаб ётган қўйи бир қанотини ожиз типирчилата-типирчилата, тинчиди-қолди. Олдиларида чой, тасбеҳ ўгириб ўтирган почча пишиллаб кўзғалиб, кулдилар:

— Оббо баччағар-эй, бир кунлик умри борми-йўқми, шуям ўзини ўтга-чўққа уради-я! Охири нима бўлди? Вой бўлди. Ҳукумат ҳам шу чирокдай гап, ўйнашиб бўлмайди!

Нимага менгзаяптилар, десам, ака-укага теккизиб айтаётган эканлар.

— Аламзадалик яхшиликка олиб келмайди. Отамизни йўқотворган бу ҳукуматга бўйин эгмаймиз, деб кек сакдаб юрган ўзига зулм қилган бўлади. Аждаҳо-ку бу, истаса, ному нишонсиз ютворадиган. Мўмин одам вазиятни тўғри баҳолай оладиган бўлиши керак эмасмиди?

— Ким ҳақида гапиряпсиз? — деди Олим ака худди англамагандай.

— Аканг ҳақида-да, ким ҳақида бўларди, — дедилар почча.

— Ўзингиз чақириб гапириб қўйсангиз бўларди, бу кетиши яхшиликка обормайди, почча, — дедилар ойим хавотирли бир оҳангда. — Бугун бир от ўғрисининг жазосини бериб, юртнинг олқишини олар. Эртага облочига югурдак бўлиб юрганларнинг адабини берар. Индинига-чи? Катталарга ўтадимиз? Каттабоғни улардан айириб ололмайди-ку.

— Хў-ўй, — дея ғалати хўрсиндилар почча, — секинроқ айтасизми, Саломхон, секинроқ айтасизми?! Менам нимага чақирибман у бетовфикни? Ўзини ўйламаса, бошқалар-чи? Бутун уруғимизни кўчирмага солиб, бу ерлардан бадарға этворсалар яхшими? Мана шундан кўркаман, касрига қолмасалар эди деб кўркаман...

18. ТОҒАМ ЎРНИГА ТОҒДАЙ ҲИМОЯЧИ

— Қолмадилар, почча, кўрқманг! Улар хайиксинлар! Улар ҳисоблашсинлар, биз эмас! Қачонгача қалтираб яшаймиз бу итлардан?!

Ишком ичидан баҳайбат жин чиқиб келаётгандек чўчиб тушдик. Қалтираблар кетдим. Султонмурод акам райҳон ариғидан ҳатлаб, чироқ ёруғига чикди ва бирдан укасини таниб, унга қараб юрди.

— Ия, Олим, бормисан, жигар? Сени кўрар кун ҳам бор экан-ку!

У довираб қолган экан, алпон-талпон тура, ўзини акасининг кучоғига отди.

— Акажон! Отам ўрнида отажоним! — деди овози қалтираб ва ўксиғини тутолмай, йиғлаб юборди.

Ҳаммамиз бир ҳолатда туриб қолдик. Ойим енгларини кўзларига босиб, четга қарадилар. Почча зўр бериб юз-бурунларини ишқар, соқолларини силар, ўзларини алаҳситар эдилар. Буларнинг шу бир-бирларига сингиб кетгудек туришлари, укасининг бояги ўксиб айтган гапи кўп нарсаларни ёдга солиб юборган, ич-ичимиздан йиғими, аламми, ҳеч кимнинг бошига солмасин, деган бир ачинишми, шунга ўхшаш нарсаларни тошириб чиқарар эди.

— Кел, бўтам, ўтиринглар, ўртамиз тўлсин, арвоҳлар шод, Худо мададкор бўлсин. Яхши келдинглар икковинг, — деб қистадилар почча.

Кўришиб, ўтирдик. Почча яна қўл очиб, дуо қилдилар. Ойим елиб-югуриб топган-тутганларини олиб кела бошладилар. Мен қозондаги устига ликопча ёпилган косани Султонмурод акамнинг олдига келтириб қўйган эдим, у хижолат тортиб, ойимларга қаради.

Ойим уришдилар.

— Ҳар куни олиб қўяман, келмайсан. Қаёқларда юрасан насибангни ташлаб? Поччанинг олдиларида айтиб олай.

— Яхшимас, бўтам, буларни хавотирга қолдириб, ўзинг тентираб... — дея тергаган бўлдилар почча.

Султонмурод акам илжайди:

— Вой, хола, кизиқсиз-а, ҳа мен қатта эканман? Қўл узатса, етадиган, хув деса, эштадиган жойдаман-ку. Чақириб қўймайсизми? Сизни асалдай овқатизни гоғиб бўладими?! — деб мақтай-мақтай ича кетди.

Мен унинг Бўзсув шамолларида қорайиб, анча дағал тортган юз-кўзларига қараб ўтириб, янаям ваҳмим ортиб боряпти. У хонтахтанинг бир ёнини эгаллаб, кўксини бериб ўтиргани учунми, ё аслида ҳам шундайми, елкалари катталашиб, қадди-басти тўлишгандай, ўзи анча

салобатли кўринарди. Ростини айтсам, Чилла чиқиши билан кечалари салқин тушиб, Қўлдош Тоғамнинг носранг кител-шимини кийиб олганидан, устига-устак, оёғидаги этик уни харбийларгами, кимгадир ўхшатиб қўйган. У овқатни хўриллатиб ичиб, косани ялаб қўйди.

— Ҳа, бу бошқа гап, ҳамма савоби шу косанинг тагида, кам бўлмайсан, — деб мақтаб қўйдилар почча. Кейин сўрадилар: — Уйга мўралаб ўтмадингми, холанг эшик тиқ этса, илҳақ бўлиб ўтирган эди?

— Йўғ-а, шу ёққа сўратганакансиз, деб келавердим, — деди акам сергак тортиб. — Тинчликми?

Почча оғир кўзғалиб, чуқур тин олганча, «Хў-ўй» дго қўйдилар.

Қай бириниям айтай, сенга?! Қўлдошхўжа борида унга орқа қиларканмиз ҳаммамиз. Мана, энди билиняпти.

— Ҳаммасидан хабарим бор, — деди у қўл силтаб.— Тоғамдай одамни йўлдан олдириб ташлаб, ҳаммамизни бир элакдан ўтказмоқчи бўлганлариданам... ким пишанг берганиданам... ким тухмат хатини битганиданам... Сиз хотиржам бўлаверинг. Менинг ҳисоб-китобларим бор улар билан! — Акам оғирлигини бир ёнга ташлаб, тирсаги билан ястанган эди, хонтахта гижирлаб кетди.

Почча гапининг охирини ё эшитдилар, ё эшитмадилар. «Хў-ўй, ёмон бўлди, кутганимиз бошга келди»лаб туриб, кўзларини юмиб, хумдай бошларини сараклатишга тушдилар:

— Секинроқ айтасанми, секинроқ... Билмасаканмиз, Қўлдошхўжа тоғдай ҳимоячимиз экан, чиноримиз экан, қайирдилар уни... Ҳов, биз эсипастлар, биз гумроҳлар билмасканмиз. У бор эди, ҳеч ким теголмасди! Йўлай олмасди қўрғонимизга бўрилар! Уни қамашдию бало-қазодай ёпирилишди. Барча тоғаларингни битта-битта босиб, олишди-кетишди. Ҳувиллаблар қолди қўрғонларимиз. Ҳов, энди нима қиларканмиз-нима қиларканмиз? Пушти паноҳимизни қандай қутқарарканмиз?! Почча сўзлармидилар, бўзлармидилар, томоғимизга иссиқ бир нарса қадалиб, тўлиқиб ўтирар, пиқ этган товуш чиқса, қўшилиб кетадиган алпозда эдик. Аммо акамнинг мушти хонтахта устига гурс этиб тушиб, чироқ бир қалқиб кетди:

— Эй почча! Биз ерда ётган хас эмасмизки, ҳар битта ўтган-кетган — итам-битам тепкилаб-тепалаб ўтаверса. Биз Улуғхўжабойнинг авлодларимиз! Ўша ўрис бостириб келгандаям жим турмай, ёнига мерган ўғилларини олиб жангга чиққан, пана-пастқамда қолиб кетишдан шахидликни маъкул кўрган одамнинг невараларимиз! Қараб турмасмиз, ахир!

— Ў-ў-ў! Нимасини айтасан! Забунликдан шахидликни авло кўрган буваларимизнинг руҳини Тангрим ўзи шод айласин. Олгин-у, олдирмагин! Босгин-у, бостирмагин! Тоғаларингнинг ўрнигаям ўзинг ҳимоячимиз бўлиб юргин, илоҳим. Аммо, бўтам, жигаргўшам, мен сенга кўнгилдаги бир гапни айтиб қўяй: аламзаданинг ишини қила кўрма зинҳор. Бировга ёмонлик соғинмагин ҳеч. Зулм — ўз оти билан зулм. Шундай қилки, кейин бировларнинг кўзёши тутмасин сени! Қарғай олмасин, Худога солмасин, бўтам.

— Почча? Шошманг! Менга қаранг!

Кутилмаганда Султонмурод акамнинг авзойи бузилиб, юзи қорайиб кетди. Бетоқатланиб, ҳатто чўккалаб олди.

— Мен гапингизни эшитдим, сиз ҳам эшитинг! — деди илкис-илкис бош чайқаб, — Алхамдулиллоҳ, мусулмонмиз. Ҳаммамиз ҳам Худога хуш келмайдиган иш қилиб қўймайлик деб юрибмиз. Лекин сиз менга айтинг. Дунёнинг ич-ичини яна ёмонлик, яна зўравонлик, фаҳш, одамни кумурсқача ҳам кўрмайдиган бир адолатсизлик эгаллаб олаверса-ю, биз мўминмиз деб жим тураверсак? Сиз нимага чақиряпсиз ўзи? Яиа ўша забунлик, зулмга розилик, золимга мутеликними? Жонингизга тегмадими бунақа мурсоса, бунақа мўминлик?

— Сен адашяпсан, болам, — дедилар почча бошларини кўтармай, бўғиқ овозда. — Қизиққонлик яхшилик келтирмаган ҳеч маҳал.

— Хўп, сиз ўша адашган жойимни кўрсатинг, ишонтиринг. Бош эгмасам, айтинг кейин.

- Ҳисоб-китобни сену биз эмас, Оллоҳ қилади.
- Қачон, биз ўтиб кетгачми?
- Кимга шу дунёдаёқ, кимга қиёматда кўрсатади. Сен билан бизга Унинг ҳадларидан чиқмай яшаш буюрилган.
- Лекин бу хўрлаш-хўрланишлар-чи?
- Имтиҳон бу...
- Тегма у каззобларга, динини-диёнатини ютганларга, дейсиз-да?
- Унчаликмас-у, лекин... кадамингни билиб боссанг ёмон бўлмасди, — дедилар почча секин зингил ташлаб.
- Мен нима қипман, нима қилиб улгурибман ҳали?
- Сен қизишма. Қизишадиган бўлсанг, эшитмаёқ қуяқол. Қайтиб-ла кетавер. — Поччанинг қошлари учиб, жаҳллари чиққани энди билинди. У киши шунақа чўрткесар бўлиб қоларканлар Қўлдош тоғамга ўхшаб.
- Хўп, ана, қизишмадим, — деб ҳовридан тушди акам.
- Ойим эркакларнинг гапига аралашмай кумтошдек жим ўтирибдилар, биз эса, кичкина тортиб кетганмиз-у, кулоқларимиз динг.
- Сенинг бу тарз ишларинг... Худойимнинг ҳадига тўғри келмайдими деб кўрқаман, Султонмурод. Жабрнинг жавоби бор, ахир! — дедилар почча бояги-бояги шаштларида.
- Султонмурод акам илкис қаради, кўкраги бир кўтарилиб тушди. Аммо ўзини босиб:
- Ҳар қанча насиҳатингизни жон деб эшитай, почча. Сиз менга ёмонлик соғинмайсиз, биламан. Аммо буларнинг орасига тушманг. Мен онт ичиб қўйганман, — деди қатъий.
- Онт?! Сен ўзингга бунақа эрк берма, бола!
- Почча, сиз у ярамаснинг ишларидан юздан бирини эшитсангиз эди!..
- Барибир, барибир! — У киши хумдай бошларини сараклатиб, эшитишни ҳам истамадилар. — Қайси замонда, қандай қонунлар остида яшаётганимизни унутма сен. Уруғимизни қуритиб юборади-ку булар. Ким билан қасдлашаётганингизни биласанми ўзинг?! — Ундан чиқди, ундан чиқди... — дедию у ёғига гапира олмай қолди акам. Томоғига бир нима тикилгандай, гўлдиради.
- Почча хийла жаҳдларидан тушдилар:
- Менинг билганим шу қадарки, биз мазлум ҳукмидамиз, сабрдан ўзга чорамиз йўқ.
- Султонмурод акам бош чайқади:
- Сабр дейлик, мазлум ҳукмидамиз, дейлик, оллоҳга ташлайлик, — деди кесатиб.
- Шариатга шак келтирма, болам.
- Шак келтирмасам, ахир шу шариатимиз қасосни ҳалол қилмаганми? Зулмни кесишнинг энг адолатли йўли қасос деб кўрсатмаганми? Ўлимга — ўлим, жабрга — ўзига тенг миқёсда жабр, дегандек...
- Ў-ў, жуда чуқур кетдинг-ку, болам. Қасос ҳукмини бир ўзинг чиқаришга... ҳаққинг бормикан? — дедилар почча пешона остидан қараб.
- Ҳаққим бўлмаса, қани ўша кози?! Сизни тинглаб, қасосга фатво берадиган? Борми?
- Ўртага жимлик чўқди. Почча хаёлга толиб қолдилар. Султонмурод акам эса кутяпти. Синовчан-синовчан қараб кўяди. Чироқ пилиги сўхта тортиб, чирсиллади. Қулоғим остидан ғинғиллаб учиб ўтаётган чивинки, худди мувозанатимдан чиқариб юборадигандай жон ҳалпида ҳайдаб солдим. Мен бу тортишувнинг кўп жиҳатларига тушунмаётган бўлсам ҳам, унинг ниҳоясига қизиқиб ўтирибман. Қолаверса, акамга қойилман: у шунақа ботир эканми, ҳукуматидан ҳам кўркмайдиган!..
- Султонмурод акам вазмин тортиб, қаддини кўтарди:
- Қози йўқ. Сўрайдиган, суриштирадиган йўқ. Иймонини ютган бу жиловсизлар билган билдоқларини қилиб юраверсинлар, шундайми?! Юрт оёқ ости, адолат бир пул, бу

муттаҳамларнинг айтгани айтган, дегани деган, шундайми?! Одамлар хўрлансин, келинлар эр кўрмасдан тул қолсин, қандайдир қаланғилар ифлос оёқлари билан бировнинг чимилдиғига бостириб кираверсин, шундайми?! Йўқ, почча, халқимиз ҳали ҳамиятини еб битиргани йўқ! Юртда токи битта йигит ор-номус учун курашар экан, демак, ҳали юрт бой берилмаган. Сиз, шунда ҳам тек ўтир, дейсизми?

Баҳонада Султонмурод акам ичида борини айтиб оларди. Ойим қулоқларига ишонмай, шу ўзимизнинг Султонмуродми, деган каби ҳайратда ўтирибдилар. Олим акам эса, ер чизиб қолган: гинг демайди, нигоҳини ҳам кўтармайди. Почча пишиллаб, чуқур тин олдилар ва эски одатларича «Ҳо-ов дариғ»лаб қўйдилар, кейин аччиқ қулиб, дедилар:

— Бун дунёи қўтир деб қўйибдилар, Султонмурод! Ҳар денгизнинг тимсоҳи, ҳар ўнгирининг бўриси, ҳар чакалакнинг йўлбарси бўлганидек, ҳар маҳалладан ҳам бирда-бир шунақа газандаси чиқиб туради. Сен орага тушмасанг ҳам, ўз оёғидан йитиб, бошини еб кетаверади булар.

Султонмурод акам наша қилиб, хандон ташлаб кулди:

— Оббо почча-ей, оббо опокдода-ей! Жуда ғалатисиз-да. Ўн даҳадаям топилмайдиган одамсизда — Кейин сипориш тортиб, поччага меҳри товланиб қаради: — Сизга қолса, шуларнинг ҳам бошини силайсиз.

— Урган қўл эмас, силаган қўл кучли дунёда...

— Силашга арзимайдиганларни қамчи ўнглайди, почча, мен қамчиндор бўлмоқчиман.

— Демак, қайтмайсан?.. Ҳов, дариғ! Шунчаликка борасан деб ўйламаган эдим ҳеч. «Опокдода-опокдода» десанг, мағрурланиб, кўкрагимни кўтариб юраверибман...

— Опокдода! Опокдодажон! — Акам шошиб қолди.— У қотил, ахир! Баҳриддиннинг қотили!

— Қотил? Қаердан топдинг бу гапни?

— Аниқладим, опокдодажон.

— Янглишма тағин.

— Йўқ, опокдода. Бағриддинни отиб, бу хонадонни тўзғиган, яна тап тортмайин ўша уйга тушиб, холамларни чирқиратиб кетган муттаҳам шу бўлади!

— Бўлса бордир, бўлса бордир. Лекин мен уни дебмас, сени деб аралашдим ишингга, болам. Олов бўлиб ёняпсан-у, бўлак нарсани кўрмайпсан. Аламзадалик кўзингга парда ташлаб, ўчдан бошқани кўрсатмай қўйибди.

— Ҳатто отанг учун ҳам ачинма... дейсиз-да, — деди акам оғир хўрсиниб.

— Шаҳидлик мартабасига, билсанг, ҳамма ҳам етавермайди. Худойим ўзи суйган бандаларига беради бу неъматни, — дедилар почча юзлари аллақандай ёришиб келиб. — Абдурахим эшон поччадай одам шу неъматга лойиқ кўрилганини қани энди ҳамма англаб етолса...

Шу тоб кўчада хуштак янграб, ҳаммамиз жимиб қолдик. Фақат ҳеч нарсдан хабари йўқ Олим акам афтимизга анграяди-тикилади, тушунолмади. Чўлпон-отанинг гузарига облочининг қадами етиши билан бу ёққа ўзига хос «чопар-хуштак» кетишини, бу хуштакни ҳар бурчакда ўйнаб юрган пойлоқчи болалар илиб олиб, бошқасига ошириб юборишини у қайдан билсин.

Акам жилишга тараддудланди:

— Шунақа, опокдодажон, мен унинг айбини бўйнига қўйиб қўйганман, шу жазога мустаҳак у! Хафа бўлмайсиз, биз уни туяқопга тикиб ташлаганмиз! Ажратибам бўлмайди. Шу кафанда кетади энди. Халқни зир титратиб юрганларнинг жазоси шу! — деди у бошқа эътирозга ўрин қолдирмай ва ўрнидан турди. — Ҳай, мен борай...

— Вой, кизиқ бўлди-ку, бошқа келасанми? Шунақа кириб турасанми? — деб ўтиндилар ойим.

— Келаман, бафуржа ўтирадиган бўлиб келаман, — деб ваъда қилди ва жила бошлади.

Мен шошиб қолдим: айтадиганимни айтиб қолишим керак-ку, ахир! Оёғининг тагида ўралашиб бориб, кўшни деворнинг пастак жойига етганида, тирсагига тармашдим:

— Ака, сизга гапим борийди, бировнинг гапи, — дедим ярим шивирлаб.

У мени бағрига тортди. Эгнидан тер билан ертўлаларда бўладиган бир ҳид гуркираб келар эди.

— Ҳа, пакана пари? Нима гап экан, айта қол? — деди у эркалаб.

Мен унинг бўйнига осилиб, қулоғига шипшидим:

— Марғу кеннойим...

— Хўш-хўш? — деди у аллақандай гарангсиб.

— Одам юбордилар. Икки мартадан.

— Нима бўбди? Тинчликмикан?

— Билмасам, сўратиб ётибдилар.

— Совчилар дейдими ё тўй? — деди у қийналиб.

— Совчилар, шекилли.

— Хўп. — У елкамга қоқиб, бир ҳатлашдаёқ денордан ошиб ўтди.

Шу маҳал Олим акам югуриб келиб, орқасидан у х,ам деворга тармашди:

— Ака!

Кўшнининг ишкомига етиб улгурган Султонмурод ҳам қайрилиб тўхтади:

— Нима дейсан, Олим?

— Акажон! — деди у тўлиқиб. Акам ишком ичидан қайтиб чиқди:

— Сен қўрқма, сенга тегмайдилар. Тегинсалар, этларини битталаб шилиб оламан...

— Акажон!.. — деди у яна қандайдир илтижо билан.

— Нима дейсан, айта қол тез.

— Ола кетинг мени ҳам, — деди у ҳеч кутилмаганда.

— Айтдим-ку, жигарим.

— Жон ака, — деб ялинди Олим акам деворга қапишиб.

Султонмурод акам биз томон икки қадам юриб, довор қаршисига келди ва кўлини чўзиб, унинг бошини силади.

— Хўп, жигарим, хўп, — Сўнг шошиб шивирлади:— Ҳозир бўлиб тур, ола кетишади. Фақат, эслаб қол: ўронимиз — ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва барокатуҳ.

Олим акам тушунмади чоғи, яна талпинди:

— Ким келади? Ким дедингиз?

— Йигитларим. Сен тайёр тур.

Султонмурод акам бурилиб, ишком ичига кириб кетдиям тепа томондан отлар дупури кўтарилиб, тупроқ кўча билан биз томон шитоб яқинлашиб кела оошладилар. Во ажаб! Кўча пастлаб қайрилган жойда туёқ овозлари ҳам сусайиб, йўқ бўлиб кетар, хиёл ўтмай, бу бурилишдан гумбирлаб чиқиб келар эди.

Узоғи билан беш ё олтита отлик. Аммо ваҳимаси оламни бузади, қирқ-эллик от дупир-дупир, дупир-дупир билан келаётгандек. Бунинг шовқинига итлар ҳам қўшилиб, акиллаб юбордилару бутун Каттабоғ ваҳима ичида қолди.

Кимнинг шўрини қурипти, биз томонга облочи босиб келяпти экан? Ё акамни сотганмилар? Сотаетганлар борми? Мен бу хаёлдан қўрқиб, титраб кетдим. Аммо кичкина акам, Олим акам жойидан жилмай, деворга қапишиб турса-да, қулоғи кўчада эди. Ким булар, Мақсуд, деб сўраб қўймасди...

Учинчи бўлим

(МУҚАДДИМА ДАВОМИГА)

Биз ҳам турналарга ўхшаб, юртимизга ҳар ёз учиб келиб, ҳар куз кўчиб кетиб юрган кезларимиз... Бутунлай қолишга бошпанамиз йўқ: эскиси бузилиб, янгисини битира олмаганмиз. Қолаверса, ишхонадан таътилга зўрға рухсат теккан. Қишлаб қололмаймиз, кузга бориб, иссиқ ўлкаларни кўзлаган ўшал кушлар мисоли Фарғонадаги муваққат гўшамизга учиб кетиб юрган кунларимиз...

Бир тутам қиш кунлари иш билан, югур-югур, идора юмушлари билан ўтади-кетади. Аммо узун қиш кечаларининг ўтиши қийин. Кечалари иморатни қандай битириб оларимни, қачон кўчиб бораримизни ўйлаб, уйқуларим қочиб кетади. Ёлғизқўллик курсин... Узокнинг иши қийин экан. Қолаверса, чумчуқнинг ҳам ини бузилмасин, ҳеч кимнинг бошига ватан қайғуси тушмасин экан.

Мен-ку кундузи иш билан алахсиб кетаман. Ойим-чи, ойим? Кун санаб, ҳафта санаб ўтирадилар. Қиш чиқа қолсаю тезроқ таътилимними, рухсатимни олиб, жўнаб юборақолсак. «Бориб олсак, йиғлаб-сиқтаб битириб олардинг. Эшик-ромини ўрнатиб, қора сувоқдан чиқариб олсанг, турса бўлар, Мақсудхўжа», деб эслатганлари-эслатган. Қистаганлари-қистаган. Эртаминанги чойда ҳам шу гап, кечқурунги овқат устида ҳам шу гап. Мавзу айланиб шунга такалиб келаверади.

Биламан, ўз юртимизга ўхшатолмаяптилар. Бўлмаса, Шохимардонларни кўрдилар, Ўшоталарга опчикдим, Бобур мирзонинг юртларига бориб келдилар. Қўқонни, Чудоёрхон саройини кўрсатдик. Мирзакарим қутидор, Офтоб ойим, Кумушларнинг юрти Марғилонни зиёрат килдилар неча бор. Нодирабегим қиссасини, Олой маликаси — Қурбонжон Додхо тарихини фарғоналикларнинг ўз оғизларидан эшитдилар. Уларнинг машрабхонлик, хазинийхонликларида бўлдилар. Келин узатиб тўйларига чиқдилар. Барибир ҳеч бирини ўзимизнинг Яккабоғу Каттабоғга ўхшата олмасдилар. Ўша ёққа интиққанлари-интиққан эди. Билмадим, холаларимни соқнармидилар, тоғаларим кўз олдиларидан кетмасмиди. Ишқилиб, баҳор келиб, кунлар илиб кетишини кутганлари-кутган. Сўнг, қачон билет опкеласан, деб сўраганлари-сўраган. Поездда юришни ёқтирмайдилар. «Ҳо-ов, қачон тонг отадию қачон етамиз! Ундан кўра анув самолўтинга билет опкелақо. Зув этадию етади», дейдилар. Осмонда миқ этмай борсалар ҳам ўша туззук уларга. Тезроқ етказармиш соғинган гўшаларига...

Шундан ҳам биламанки, турналарга маза! Улар баҳор насимлари ғув-ғув эсиб, тол новдаларию мирзатерак учларига осилиб ҳалинчак уча бошлашлари билан суйган диёрлари томон отланиб қоладилар. Уларни ҳеч ким, ҳеч нарса тўхтата олмайди. На момақалдирик, на бевақт жала тўсиқ бўлади, на қорли тоғлар. Вақти-соати етиши билан арғамчиларини солиб, эмин-эркин учиб кетаверадилар.

Биз-чи, бизга рухсат керак. Биз кушлардек эркин эмасмиз. Тепамизда идорамиз, фирқамиз, бошлиқларимиз бор. Уларнинг изнисиз қаёққа ҳам борардик! Шу чор тарафи тоғлар-ла ўралган водий ичидагина эркинмиз. Ундан у ёғига бир қадам жиллолмаймиз. Жилсак, Тошкентдан қидириб қолишлари бор. Мен эсам, интизомни бузолмайман. Ойимнинг кўнгилларига қараб кетворолмайман. Нима қила оласиз, хизматчилик...

Ниҳоят, Тошкентдан рухсат тегиб, чиптага чопаман. Ўша куни Фарғонадаги муваққат кўноғимизда байрам бўлиб кетади. «Кетарканмиз, юртимизга борарканмиз», деб бошлари — бир ерларга етади. «Ҳай, яхши бўлди-да. Шу гал боришингда сувоқдан чиқариб, полини эплаштириб олсанг, қолаверармидик. Сен бошлиқларингдан сўрашга иймансанг, ўзим бораман. Менга йўқ дейишолмас. Хўп деявер, Мақсудхўжа. Сенам қийналиб кетдинг», деб ёнимга тушмоқчи бўладилар. Ишқилиб, ўзларига қолса, бу ёқларда бир кун ҳам тургилари йўқ.

Биз тўғри Пошша опамларникига бориб тушамиз. Ярим кечага довор гангур-гунгур, келдикетди, эсла-шув давом этади.

Во-оҳ, дийдор шунақа ширин бўларканми?! Соғинчи шунақа туганмас эканми?! Самовар неча қайта қайнатиб келинар ҳам, дастурхон неча бор янгиланар ҳам — гапимиз адо бўлмайди.

Ниҳоят одамлар неча уйқуни олиб, олди хўрозлар қичқира бошлаганида чирокни ўчириб ётамиз. Ётамиз-у, кўзга қани уйқу илинса, аста-секин яна гапга тушиб кетамиз. Эски ҳовли-жойларимиз, жаннатдек боғларимиздаги ҳар биттаси пиёладек оқ шафтолилару кузга бориб асал тортиб кетадиган кади нокларимиз ҳақида эслаб кетамиз. Энди улар биз учун эртакка айланиб бўлган. Энди дўппидек участкамизда унақа боғлар яратишимиз даргумон...

Гап у боғлардагина эмас. Қани эди бир умр шу дийдор соғинчини йўқотиб қўймасак. Шу азиз ҳислардан ҳам жудо бўлиб қолмасак. Афсуски... булар барчаси бир кечалик экан. Иморатга уннаб кетгач, ҳаммаси ширин хотирага айланди-қолди. Ўтириб, икки оғиз гаплашиш қаёқда!

Бари ташвиш менинг бошимда: лой қор, сомон топ, устани айтиб кел, қарашиб юбор... Қора сувоқ дегани шунақа бемаза ишлигини шунда кўрдим! Эртадан кечгача лойдан чиқмай ийлайсан, яна «бу ғўрашага нима бор?» деб уста лойни устинга отиб қолади ўдағайлаб, Ниҳоят, чала-ярим қора сувоқдан чиққан айвонга енгил-елпи кўчиб кирдик. Ҳали тузукрок зинамиз ҳам йўқ. «Дўқи-дўқи»лаб — тили чиқиб, юриб кетган Зилоламиз остонадан осилиб тушиб, бурганзор орасидан қўшниникига пилдираб қолади-да, ҳеч қанча ўтмай кўлида бир вош узумми, нокми кўтариб чиқади. Биз йўлини топиб чуғурлаб юрганидан хурсандмиз, у Рихси опоқига салом қилиб, ширинкома ундирганидан... Еб битирса, биз «уйт бўлади»лаганимиз билан, қикир-қикир кулганича яна ўша ёққа қочиб қолади.

Ишқилиб, шунақа лой-тупроққа қоришиб ётган кезимиз. Сомон сувоқнинг ачимсиқ хидидан кўнгилларим озиб, қочиб кетгиларим келади. Бундан ҳовлига чирок ўрнатиб, ярим кечагача замбилғалтакда ойимнинг уйларига тупроқ ташиганим афзал эди. Аммо лой тугамай қаёққа бораман!

Ниҳоят, сувоқчини ҳам жўнатиб, тупроқдан ҳам кутулиб, чиптага ўтиб келсам, айвонда бир хонтахта бўлиб меҳмонлар ўтиришибди. Уй муборакка қўшнилари чиқишибдими десам, поччаю тоғаларим экан. сўрашиб, қаватларига ўтдим.

— Ҳорма, жиян, иш деган бундоқ бўпти. Буюрсин, чиройли уйлар чиқибди, — дедилар Кенжа тоғам тиззаларидаги катта китобнинг бетини ёпмай.

— Сиз қайнотаси Абдушукурхўжанинг кўзи билан кўринг, — дедилар Нусрат почча ярим ҳазил, ярим чинга олиб, — «Куявимиз бир иморат солибди, бир иморат солибди — кўкракдор қилиб, пештоқли қилиб! Бекорга фарғоналик усталарни топмаган экан. Худоёрхоннинг саройидан андоза олганми», деб мақташларини эшитсангиз...

Ойим, тоғаларим кулишди. Мен уялиб, ер суздим. Лекин ич-ичимдан бир ғурур туйяпман. Қолаверса, кечаги келганларида пастдаги темир каравотга жой қилган эдик. Ўша ерда ўтириб, иморатимизнинг пештоқларига, равоқларига суқланиб-суқланиб тикилаётган эдилар.

— Шу ерда туп қўйиб, палак ёйсин. Биздан кейин чироғимизни ёқиб ўтирсин, илоҳим, — дедилар ойим.

Сездим: тоқай шаҳарма-шаҳар тентирайди, демоқчилар. Ичимдан қиринди ўтди. Чипта олиб келганимни энди қандай айтаман? «Мени ташлаб, ўзинг боравур», деб қолсалар нима қиламан, ахир?

Ҳозирча индамай қўяқолдим. Лекин яна шу ҳақда гап очиб қолмасалар эди, деб безиллаб турибман.

Шунда Нусрат почча жонимга ора кирдилар:

— Ўқинг, Кенжахўжа, қўлингиздаги хазинадан озгина баҳраманд бўлиб қолайлик, — деб қолдилар.

— Бояги гап-чи! — дедилар Кенжа тоғам.

— Гап қочмайди, жиян шўтта-ку.

Тушундим: ўртада бир нарсани муҳокама қилиб ўтиришган-у, мен келиб, тўхтата қолишган. Аммо Қўлдош тоғам кутилмаганда:

— Жон почча, Худо хайрингизни берсин, шу ишга жиянни аралаштирманг! — деб қолдилар.

— Ҳа, ана, аралаштирмасам-аралаштирмадим... Хўп, дедик-ку, тоғалари...

Почча шунча юмшоқ гапирганлари, қўллари кўксиларида, қайта-қайта бош силкиганлари билан, оғринганларини барибир яширолмаган эдилар. Ҳаммаси ўша бир оғиз «тоғалари» деган сўзда сезилиб қолди.

Билдимки, почча унча-мунча гап билан келмагандир. Тоғам эса негандир мени аяптилар.

Кенжа тоғам хонтахта устидаги очик китобни ўзларига яқин тортдилар, кўзларига тушмади шекилли, яна боягидай тиззаларига олиб, тагидан кўшқўллаб кўтардилар-да, энди ҳеч кимдан изн кутмай ўқишга тутиндилар:

— «... Маҳшари ажойиб бўлмиш бу Ерни оддий бир ҳайвон каби ўлдириб, яна тирилтираётган ва уни инсону ҳайвонга ёқимли бир бешик, гўзал бир кема қилган, Қуёшни уларга шу меҳмонхонада ёруғлик берувчи ва иситувчи бир чирок этган, сайёраларни малакларига тайёра қилган Зотнинг...»¹⁹

— Ҳо-ов, тасанно! — деб юбордилар почча. Бояги дилхиралик ўртадан кўтарилди-кетди.

— Етказиб айтибди аммо. Ўқинг, Кенжахўжа, давом этинг.

Кенжа тоғам ширин кулиб, яна китоб устига энгашидилар:

— «... Шундай зотнинг бу даража муаззам ҳокимияти, албатта, фақат бундай ўткинчи, давомсиз ва бебақо дунё ишлари устидагина қурилмас ва турмас. Демак, унга шойиста доимий, безавол бир бошқа диёр бор. Бошқа боқий бир мамлакат бор...»

— Бор, бор. Доимий бир сайргоҳи, сайронгоҳи бор! Мукофотгоҳи бор. Жаннати наъимлари, зиндони жоҳиймлари бор. Оллоҳимнинг ваъдаси ҳақ, — деб юбордилар почча боягидай таъсирланиб. Бутун ҳаяжонлари тилларидан юзларига қалқиб чиқди, чўнтақларини кавлаб рўмолча излаб қолдилар.

Қўлдош тоғам секин энгашиб сўрадилар:

— Тафсирми, Кенжа?..

— Тафсир, тафсир. Хашр тафсири. Ойимнинг кўзлари намланди.

— Ўшал жаннатларининг соясига арзимас бу дунёга маҳлиё қолган бўлсак, йўқотдик деб ачинган, топдик деб қувонган бўлсак, ўзи кечирсин, — деб дуо қилдилар.

Шунақа. Ойим Кенжа укаларини бекорга йўқлатмайдилар. Баъзан-баъзан у кишидан китоб ўқитиб эшитгилари келиб қолади. Шунда букчайганча кафтларининг устини силаб ўтиришларини кўрсангиз: «қулоқлари бу ёқда, хаёллари бошқа оламда. Эртани, охиратни, охиратда ато этиладиган жойни... ўйлаб кетгандайлар...

Тоғам эса, иссиқлари чиқиб ётиб қолмасалар, оёқлари орасидан шамол ўтиб турса, бас, масжиддан бери қолмайдилар. Намоздан қайтаётиб эса, «Опа, яхши ўтирибсизми?!» деб кунда, кунора бош суқиб ўтишлари бор. Баъзан шунчаки гаплашиб ўтириб кетадилар, кўпинча китоб ўқиб бериб, шу ердан яна масжидга жўнайдилар.

Уста боғбонликларини айтмайсизми. У киши кесган-парваришлаган тоқлар шиғил шўралаб бераверади. Ноклари ҳосилдан қолмай, шафтолилари асалга сшланиб, кузгача оғизга тегади.

(Шу тоғамиз қариб-чуриб, гандираклаб қолгунларича ҳам масжиддан бери келмадилар. Оёққа туриб олсалар, бас, кўчанинг ўртасига тушволиб, жамоатга жўнаб қоладилар. Баъзан неча ерда тўхтаб, нафас ростлаб етиб борадилар. Баъзан эса, бировлар қўлтиклаб, олиб бориб қўяди. Шунақа, намозга полвон эдилар. Яна шу ҳолларига гандираклаб-сандираклаб ойимни кўргани

¹⁹ Бадиуззамон Саид Нурсий ҳазратларининг «Рисолаи Нур Куллиёти»дан (Муаллиф).

чиқадилар. «Опа, яхши ўтирибсизми?» деган овозларини эшитганимдаёқ мен чопиб бориб, дарвозахонадан еталаб келаман. Ўзлари зўрға туриб-ўтирадилар-у, ойимга ўтирган ҳолда намоз ўқиш тартибини тушунтирадилар. «Шунақа қилинг, опа. Сизни-ку оёғингиз ёзилмаётган экан, ҳар одамлар борки, қимирлаёлмайди, ўнгарилолмайди. Аммо ўшаларга ҳам намоз шарт. Намоз шунақа улуғ нарса», деб қўядилар.

Шу тоғам бир кечаси ғалати туш кўрибдилар. Шундан кейин оғизларига ушоқ олмай қўяқолдилар. «Ҳа, тоға?» десак, «Тушимда бир йўла иккита нон еб қўйдим», дедилар. «Нима бўпти, тушга нималар кирмайди?», деб Қўлдош тоғам койидилар. Аммо у киши: «Йўқ, мен ризқимни еб битирибман», деб шу ётганча пламдан ўтдилар. Энди билсак, у киши биз билмаган кўп нарсаларни аён кўрадиган авлиё эканлар. Худо ҳаммаларини чиройли этиб, раҳматига олган бўлсин, илоҳим.)

Тоғам китобни ёпдилар-да, токчага олиб қўярканлар, менга маъноли қарадилар.

— Сен чарчаган одамсан, жиян. Иморат иши осонмас. Энди поччанинг дардларини эшит-да, биз турнйлик,— дедилар муддаога кўчиб, — Тўғрими, почча?

Почча каловланиб бир менга, бир тоғамга қарадилар.

— Кенжахўжа, жуда ғалати одамсиз-да, — дедилар ниҳоят пишиллаб, — боя нима девотувдингиз?

— Ҳалиям айтаман, Худонинг хоҳлагани бўлади, Асрайман десаям, ўзи билади, хор қиламан десаям... Билсангиз, оламнинг етти қавати мазор. Дуд чалинган кунда Худойимнинг қудрати билан ҳар қарич ердан лак-лак одам бош кўтариб чиқиб келавуради Маҳшаргоҳга...

— Кўриб туриб, оёқости қилиб, топтатиб қўйдирмайди-ку одам! — дедилар почча қизишиброқ, — Ўлди-йитди дегани эмас-ку, ахир.

— Шунақа, лекин замонлар кечиб мазорлар текисланиб, одам етти қават тупроққа аралашиб кетганида ҳам йўқолмайди. Инсоннинг чуримайдиган жойи бор. Ўша думғазасидан тирилтириб олади, билсангиз. Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) шунақа ҳадислари ҳам бор-ку, ахир²⁰.

— Мен ҳам шак келтираётганим йўқ бунга. Лекин сизлар ўйлангиз ўзингиз. Шундай жаннати жойларимизни, боғларимизни тортиб олдилар, индамадик. Ҳа, керак экан, дедик. Ўзимизни ҳар ёққа сочиб юбордилар, индамадик. Энди мазорларимизни оёқости қиладиларми? Кўзимиз очиклигида шунчалик, кейин нималар бўлмайди?!

Бу гапни эшитиб, менинг ҳам сочим тикка бўла бошлади.

— Нима қиляптилар экан? — дедим нафасим бўғзимга тикилиб. Юрагим гурс-гурс уришга тушган эди.

— Ҳа, йўқ, бир-иккита мазор йўлга тушган экан,— дедилар Қўлдош тоғам мени ҳовурирдан туширишга уриниб, — Ҳукуматти катта пилони бўлади. Ўша пилонисиз бир иш битмайди. Кўча очилаётган бўлса...

Почча чидаб туролмадилар:

— Ҳой, Қўлдошхўжа, сиз ҳам ўшаларнинг ашуласини айтяпсизми? Ҳамма-ҳамма, сизга нима жин урди?

— Менам тарафларини олаётганим йўқ. Мақсудхўжага тушунтиряпман, — дедилар Қўлдош тоғам. — Не умидларминан ўша ерга ишга кирган. Қолавурса, бунинг газетида чиқаришмайди унақа нарсаларни, чалғитманг болани.

— Менам газетага ёзсин девотганим йўқ. Икки вароққина хат битиб берар, деб келганим...

²⁰ Йиллар ўтиб, биз ҳам ўша ҳадисларни Имом Бухорийнинг саҳиҳ китобларидан ўқишга муяссар бўлдик.

Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳу айтадилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Икки бор сур чалинишининг орилигидаги муддат қирқдир. Кейин Оллоҳ таоло осмондан сув (ёмғир) юборади, ўсимликлар унгани сингари барча одамлар униб чиқади. Инсон ўлгач, унинг думғазасидан бўлак барча аъзоси чириб йўқ бўлиб кетади. Қиёматда инсон ана ўша думғазадан қайта таркиб топдирилади», дедилар».

Ва яна: «... сўнгра самодан ёмғир ёғади ва ўтлар униб чиққани каби ўсиб чиқадилар. Инсондан куйрук шарбати суягидан бошқа ҳеч бир суяги қолмайди. Қиёмат куни яратиш ундан бўлади», дедилар» (*Муаллиф*).

Қарасам, почча аzza-баzza хафа бўлиб қоляптилар. Аввало пиёлани четга суриб қўйдилар. Ўзлари эса, дастурхондан сурилиб, деворга суянганча, тумтайиб олдилар. Ҳеч кимнинг бетига қарагилари йўқ.

Ойим ҳам бош эгиб, кафтларини силаб ўтирибдилар. Бу нозув масалага аралашгилари йўқ. Поччани десалар, мен борман, мени десалар, у киши... Кенжа тоғам эса, илжайиб чой хўплайдилар. Гўё қачон бандасининг айтгани бўлибди, Худо нимани хоҳлайди, ким биларди, демокчидек...

— Хат десангиз — хат, газетга десангиз — газетга озиб берай. Лекин тушунтириб айтинг, ўзи нима гап? — дедим ахийри.

Поччанинг юзлари ёришиб келиб, соқолларини тутамлаб-силадилар.

— Ҳа, бу мардона гап бўлди. Ўлдирсаям, мард ўлдирсинда одамни. Қачонгача соямиздан ҳам кўрқамиз? Дунёда битта кўрқулик зот бор. У ҳам бўлса, Оллоҳ. Қолгани уч пул, тўғрими, Кенжахўжа? — дедилар энди кўксиларини тўлдириб нафас олган одамдай.

— Нима тўғри — ўша тўғри. Лекин Худодан кўрқмагандан кўрқ, деган гап ҳам бор, почча, — дедилар Қўлдош тоғам сўзларидан қолмай.

— Энди униси синов. Бошга тушганини кўз кўради.

— Чиройли сабр қилган бандамминанман, деган Оллоҳ. Оқимдан ҳам ўзмаслик керак, — деб гап қўшдилар кичкина тоғам.

Почча ўша томонга норозиланиб бир қараб қўйдилар-у, лекин бусиз ҳам қизиқ турган оловга мой куйгилари келмадимми, пишиллаб менга ўгирилдилар.

— Хўш, десанг, гап бундай. У Яккабоғу Каттабоғларда манави кўч-кўчлар, сур-сурлар билан сен билан бизга таниш ҳеч нарса қолмаяпти. На бир ўр, на бир қир дегандай. На бир сой, на бир боғ дегандай. У очиқ китобнинг икки бетидек кунгай ерлардан-ку «дўм»лар кўзикориндай бодраб чиқиб бўлди. У кўчалар қайси бир уйлар орасида қолиб кетди. Кенжахўжа айтгандай, майли, бу ҳаммаси Худонинг хоҳлаши, қай бир гуноҳларимиз учун Оллоҳ ўрнимизга бошқа қавмни келтиряпти, дейлик. Лекин бу дегани индамай қараб ўтиравериш керак, дегани эмас-ку. Ахир ўтганларда нима гуноҳ, мазорларини ўраб қўйиш ўрнига, сақлаш ўрнига, йўлга тушириб ётишибди... Одамларнинг қўлларига халта бериб, мазор очдиришяпти, гўрларини кўчиртиришяпти. Бир ками арвоҳларни безовта этишлари қолибдимми? Қандай жим қараб туриб бўлади бу ишга, жиян? Иймонлилар бир чеккага чиқиб туравер-син эмиш. Ҳамма ишни иймонсизларга топшириб-а? Сенам шундай ўйлайсанми?

Ич-ичимдан бир қалтироқ турди.

— Қайси мазорни бузишяпти, Чўлпонотаними? — деб сўрадим.

— Йўқ. Чўлпонота-ку тинч ҳозирча. Билсанг, Беш-оғоч даҳасининг бу томонида ўнтача улуғ мазорат бор. Шулардан еттитаси етти авлиё — етти оғайни номи билан аталади. Тераклиота, Сўгаллиота, Илонлиота, Бўзлоқота дегандай. Мана шулар ҳаммаси ё йўл остида қоляпти, ё машинапарк, трамвайпарк ичида қоляпти. Қўйиб берса, одам қўйдирмай бузиб юборишади. Сен ўша бош пилонларини бир қара. Минор ҳам йўл остида ётибди, Қозиробот ҳам... Битта Қатортол кўчаси тагига нечта қабристон тушириб қўйибдилар. Ҳой, дейдиган одам борми бундоқ? Ё у жойларни номи-нишони, мазорати билан тугатвор, деган топшириқ олганмилар Худодан кўрқмаган бу лойиҳачиларинг? Икки энлик хат битиб бер, борадурган жойимгача борай. Опчиқиб отдириб юборишмас, ахир.

Мен Нусрат поччанинг шунақа куйиб-пишиб, ўтирган жойларида ўтиролмай, ҳеч кимнинг бетига қара-маганча, қўлларини паҳса қилиб, силкий-силкий гапирганларини кўрмаган эдим. Қараб туриб, суйиб кетдим. Оғир-вазмин одам бир ловуллаб ёндилар, лекин тезда ўчдилар ҳам. Босиб-босиб икки пиёла чойни ичвордилару яна аввалги ҳолларига қайтдилар-қўйдилар. Гўё бошингни қотирворган бўлсам, кечирасан, деган каби тикилиб:

— Мана, шунақа гаплар, жиян, — дедилар. — Биз қолмаймиз, аммо шу қабристонлар

қолиши керак. Не-гаки, ўша ерда бобокалонларимизнинг хоки-туроби ётипти. Ўзлари ётипти гўрлари жаннат боғчаларига очилган дарчадай бўлиб! Ҳатто, ҳатто ўша тилсиз турпалар ҳам ҳар кўклам узоқ юртлардан учиб келату-риб, бу мозорлар устидан шунчаки ўтишмайди. Ҳар биттасини тавоф қилиб, айланиб-айланиб ўтиб келишади. Турналарки тавоф қилганида, биз буздириб, қараб туришимиз қайси шариятга сиғади?!

— Югурганингиз билан... ким қулоқ солади? Икки ўртада жиянга жабр қилиб қўймасангиз. Ҳалиям бўлса, бу шаштингиздан қайтинг, мутавалли.

Кўлдош тоғамнинг ҳам баъзан қайсарликлари тутиб қолади. Битта гапдан тийилсалар бўлади-ку, қаёқда. Сут билан кирган нарса шу экан-да. Яна ўзлари: «Бизни адо қилган қонимиздаги шу қайсар жоҳиллик, бўлмаса, кўп айтувли одамлар чиққан», деб насиҳат қилиб ҳам қўядилар.

Нусрат почча бағрикенглик билан тоғамга кулимсираб қарадилар.

— Ҳисобчи халқига айби йўқ: қатикни ҳам пуфлаб ичади улар. Лекин жиянга ўргатмасангиз бўларди, Кўлдошхўжа, шу хунарни. Ниятларимиз катта ундан. Султонмуродларнинг ўрнини босса деймиз...

Ҳо-ов, қаёқдаги гапни айтадилар! Султонмурод акам бўла олармиканмиз биз?! Ундай бўлиш учун неча қовун пишиғи керак экан? Балки биздан умуман ундай одам чиқмас. У бир келдию кетди. Унингдек мард энди қайда!

Шу гапнинг таъсиридами, бирдан поччага:

— Хат Сиздан айлансин, нега ёзиб бермас эканман! — деб юбордим.

— Баракалла, отаўғил!

Почча ўша куни елкамга қоқиб, бағирларига тортиб, пешонамдан ўпиб хайрлашиб кетдилару индинига ундан ҳам хайратланиб келиб қолдилар:

— воой, Максудхўжа, сен бўлмадинг-да. Ўз кўзинг билан кўрмадинг-да. Кенжа тоғанг авлиё экан. Худо асрайман деса, ҳеч гап эмаскан! — деб туриб, бир чеккадан тушунтира кетдилар. — Бўзлоқотага бордик. Эгаларига халта бериб қабристонга чиқаришган экан. Гўрларни олиб, кўчани очишмоқчи бўлиб, ўнтача гўрковни ҳам опкелиб қўйишибди. Битта ҳам кетмон ура олишмади.

— Нима бўлди?

— Сен аввал эшит. Худо бир ҳарбий одамни етказиб, дегин, у гап билан катталарни шундай тузлай кетди, тузлай кетди. Кўз очирмай қўйди ҳаммасини, сал қолса, митингга айлантиворай деди йиғинни. Ахийри, қочиб кутулишди. Мен умримда катталарни гап билан енгган одамни кўрмаган эдим, ўша ерда кўрдим. Худо қўлласа, осон экан: шерлар тулқига айла-ниб, қўйлар шер бўлиб кетаркан! Кенжа тоғанг ҳақ бўлиб чиқди. Бўзлоқота ўраб қўйиладиган бўляпти. Фақат биздан хат керак экан. Оллоҳнинг қўллашинию дунёнинг ишларини кўр, жиян...

Мушкулларни осон қиладирган Ўзи экан-ку! Кўлдош тоғам эшитсалар бўларди бу хабарни: аралаштирманг-чи, аралаштирманг, жиянни иши нозув, деб юрибдилар...

— Хат бўлса, хат-да, — дедим мен ҳаяжонимни босолмай. Кўз олдимдан қадим боболаримиз мозорларини тавоф этиб-айланиб учиб ўтаётган турналар кечди. Нимагадир ичим тўлиб, кўзим ёшланиб-ёшланиб кела бошлади.

1. КЕЧИКИБ ОЧИЛГАН ЖАНОЗА

Бу узу-ун ҳам баланд иморатни узоқдан кўрганимдаёқ ич-этимдан хўрликми, нимадир босиб келавуради, келавуради. Кўча девори нурай-нурай, адои тамом бўлаёзган. Санқи итлар ҳам бемалол ошиб юрадилар ундан. Ҳаммасидан — очса ёпилмайдиган, ёпса очилмайдиган дарвозаси бирам хайҳотдекки, бу дарвоза нимага керак дейдиган одам йўқ. Болохонасида шамоллару ажиналар тунаса керак, шунақа валангор.

Қачондир у Яккабоғда энг олди, айтувли иморат бўлган, дейишади. Ўшандан бери биронта одам бунчалик уй солиб, томига тунука қоқтиролмаган, Мукаррамхўжа почча ўша оқпошшонинг давридаёқ солган эканлар буни.

— Сен у кишини эс-эс ҳам билмайсан. Гуриллаб келган давлат шунақа бехосият бўларкан. Мана шу саройдек уй, анави катта боғ на ўзларига буюрди, на Бахриддингинага. Хувиллаб қолаверди. Опам бояқиш эса, бу аҳвол, — деб кўядилар ойим.

У кишига нима бўлганини мен яхши билмайман. Кўчирма қилинганмилар, бадарға этилганмилар, мозорлари ўша ёқларда қолиб, булар қайтиб келишганми— айтишмайди. Фақат, поччанинг номларини оғиздан кўйишмайди. Раҳматли кўп яхши одам эди-ю, битта айби — қаттиқ эдилар, деб эслашади. Узун кечалари Асол холамларни кўргани борганимизда ойим у кишининг руҳи покларига атаб, албатта, Қуръон тиловат қилиб кўярдилар.

— Раҳматли шу боғни қизғонмай бериб қутулсалар, ҳеч гап йўқ эди. Қайсарликлари бошларига етди, — дердилар ойим ачиниб.

Ўша кишидан қолган иморат бугун тунукалари занглаб, ичлари хувиллаб ётибди. Кўча томонга — катта ариқ бўйига экилган толлар неча йиллардан буён кесилмаганидан осмони ҳафтимга бўйлаб кетганда, тунука томга ётиб қолган. Унинг хазонларини супириб тушадиган мард қани, белимдек келадиган баъзи шохлари аллақачон қуриб, бошқалари толбулдуруқ боғлаб ётибди.

Катталар буюриб туришибди, биз елиб-югуриб жой ҳозирляпмиз. Ҳовлини ярим-ёрти тозалаб улгурдик, Ҳаммаёқдан, ҳатто кийимларимиздан гуркираб бурган хиди анқияпти. Ўзиям роса уруғ боғлайдиган нарса экан; катта боғнинг ишқомигача — аллақанча ерни тутиб кетгани етмаганидай, ҳовлигача ҳам чиқиб борибди. Яна бирор йил ҳеч ким қарамаса, остонага етиб оларкан. Тўдалаб-тўдалаб кўздан нарига — девор тагига обориб ташладик. Ёқай десак, қуримаган, шиғил-шиғил уруғ боғлаб ётибди. Бу уруғлардан минг-миллион бурган униб чикса, ажабмас.

— Шунақа, қайси хонадонни Худо урса, бурган босади, — дейдилар ойим.

Деразасига адёл тутуғлик келиннинг уйини ҳам очтириб, жой солиб юборишди. Яқинидан ўтсангиз, ичкаридан хувиллаб, зах аралаш моғор хиди уряпти. бўлмаса, Марғу кеннойим кўчини ортиб кетганига қанча бўла қолибди?

Ҳошиясига оқ ипакдан икки қават сув юргизиб, бежиримгина гул солинган носранг қийиқни белларига боғлаб, дарвозанинг ёнида, иморатдан чиққан узун чўсин устига ташланган кўрпачада Нусратилла почча ўтирибдилар. У киши ҳадеганда ўринларидан туриб, ҳовлини бир айланиб келадилар. Ўзлари бетоқат кешинганларини сездирмай, бизни алқаб-алқаб кўядилар:

— Ҳа, баракалла, той йигитлар. Қўлингиз дард кўрмасин. Бинойи дастёрларимиз бор экан, билмаганаканмиз. Ҳали-замон келиб қолишмасдан, бўлақолинглар, — дейдилар ва яна нечанчидир марта чарм тикини шокила-шокила қилиб қирқилган носқовоқларини кўлга оладилар.

Анвархўжа тоға билан поччанинг куёвлари Ҳожихўжа ака ҳам шу ерда бел боғлаб туришибди. Ростини айтсам, икки юмшоқ бир бўлиб, ҳалиги тўсиннинг бир четини эгаллашганча, паст-ярим товушда бир-бирларига гап беришяпти. Букчайиб ўтирволишган. Ҳожихўжа почча тинмай бирини бирига улаб чекаптилар. У киши гап берганда бу кишим бошларини ликиллашиб турадилар. Бу киши гапирганда у кишим... Иккита ҳалим роса топишган пайти. Тағинам Нусрат поччадан истиҳола қилиб туришибди. Бўлмаса, бир чойнак чойни дамлаб, бирон уйга кириб кетишсами, ярим хуфтонда — чироқ ёқиш лозим бўлгач, чиқиб келишади. Унгача жаноза ҳам ўтиб кетиши турган гап.

Бизга иш буюриб, ҳали масжиддан тахта, ҳали чойнак-пиёла ташитаётган давангирдай Ҳайбат ака жаҳли тез, кўпол кўринса ҳам, одамроқ экан. Бирпасда аралашиб, югур-югурга тушиб кетди. Биз ҳам ҳайбатидан ҳайиқиб, айтганини қилиб турибмиз.

Самоварлар қўйилиб, жойлар қилиб бўлинди. Ўриндикларнинг қайбирига кўрпача, қайбирига йўл-йўл шолча ёйиб чиқдик. Кўчаю йўлкаларга сув сепилди. Офтоб пешиндан оғиб, соялар узайиб боряпти. Нусрат почча занжирли соатларининг қоққоғини очиб, қараганлари — қараган.

— Ҳаяллади-ку булар, а, ҳаяллади-ку? — деб безовталанадилар.

Паранжи ёпинган аёллар ўтишувди, ичкари ҳовлида (Ҳайбат акам битта хода кўмиб, оқ туттирди-да, у ёқни тўсиб берди) «Вой жигарим»лаб бошланган йиғи айтиб йиғлашга уланиб кетди. Жуда ғалати эди бу: ким ўринлатиб айтса, ўзи қолиб бошқалар ора-орада кўшилишиб, йиғлар эдилар. Ҳозир эса, овози Анвар кеннойиникига ўхшаб кетадиган аёл хўб келтириб, айтиб-айтиб йиғлар эди:

Уйлар қуриб, ҳузурини сурмаган,
Тўйлар қилиб, гўшангалар кўрмаган
Жигаргинам, вой, Баҳриддин-ов...

Унга холаларим кўшилиб, жўр бўлардилар:

Вой томирим, вой бўтам-ов,
Вой хотамим, вой ботирим-ой...

Анвар кеннойи бундан куч олиб, яна баландроқ, яна куйиниброқ айта бошлади:

Не умидман — атовдингиз қароғим,
ёқарми деб, чироғим —
ўйловдингиз, опажон.
Тирноқ кўрмай ўтдим,
вой, Баҳриддин-ов...

Холаларим яна кўшилиб, жўр бўлишди:

Вой томирим, вой бўтам-ов,
Вой хотамим, вой нодирим-ой...

Кўзларимга ёш қуйилиб, ёнимда (биз ариқ бўйига тизилишганмиз) ўтирган Алиакбарни тирсагим билан секин туртдим:

— Асол холам қай аҳволга тушдилар экан?

— Шуни айт, шуни. Эзворишди ўзлари ҳам.

Лекин шу маҳал ичкаридан бир ғалати хирилдоқ овоз янграб, чўчиб тушдим. Айтиб йиғлаётганлар ҳам жимиб қолишди.

— Ҳой, балогинага йўлиққур, Анвархон, ху тилгинанг кесилсин сани! Мен тўйга деб чақирсам, сен нима деб жаврайсан? Кўчага қара, қудаларим келяпти-ку, Баҳриддингинамга келин келяпти, яшшамагур...

Ҳовлида баттар қий-чув бўлиб кетди. Айтиб йиғлаганлардан ҳам ўтиб тушди Асол холамнинг бу гаплари. Йиғламаган ҳам йиғлади лекин.

— Ким қўйибди унга, бировнинг уйида аза очишни? Ҳамма қолиб, ман шўрликкинанинг тўйини азага айлантирасанларми?! — Холам ўзлари ҳам бирдан изиллаб йиғлаб юбордилар: — Ив-в, шўргинам курсин, шўргинам мени...

Биз турасолиб, ичкарига отилдик ва ҳовлида ғалати манзаранинг устидан чиқдик. Анвар

кеннойи ҳовли уртасида тахта бўлиб турар, ойиму холаларим Асол холамини кучоқлаб ичкарига тортқилашар, аммо у киши ҳеч кимга бўй бермай юлқинар эдилар.

— Келингинамни кутволишга ҳам қўймаларинг! Қамаб ташлаларинг! Йўлатмаларинг мен бечорани! — деб силтанадилар ҳадеб. Рўмоллари оёқостига тушиб, оппоқ сочлари бир хунук тўзғиб кетибди, юзлари аянчдан бужмайиб...

Йўк, мен чидаб туролмай, кўчага отилиб чиқиб кетдим. Холам ҳеч кимга бўй бермай баралла нола қилар эдилар:

— Бахриддингинам-ов-в, қайдасан-ов-в! Кел, болагинам-ов! Куёвлик саруполарингда бошгинангдан бир ўпайин-ов-в. Бир ўпай, болагинам-ов-в...

Кўчага чиксам, бир гала кишилар Муржумон томондан тобут кўтариб келишяпти. Олдида қўқонаравасиям бор. Ё тавба! Бу қанақаси?.. Улар яқинлашишган сари маълум бўлдики, аравада кимдир букчайиб ўтирарди. Ҳолатидан одамга унча ўхшамайди, аммо маймун бўлиб маймун эмас, айик бўлиб айик!

Йўк, одам экан, аммо-лекин тасқарадай бир одам. Хумдек калласи чоти орасида бир хунук чайқалиб келяпти. Ё худо! Бу жазони ким ўйлаб топибди?..

Жанозага тўпланганлар гурра туриб кетишди,

— Олиб келишяпти, олиб келишяпти.

— Анавиниси нима, аравадагиси?..

Кўча ўртасига чиқиб борган Ҳайбат акам аравакашга қўл силтади.

— Йўқот манавингни!

Тиззаларини кериб эгарда ўтирган Ақром аравакаш ярим ўгирилиб орқасига қаради. Кимга қараяпти десам, Султонмурод акамга экан. Танимабман: соқоллари ўсиб, ўзгариб кетибди! Бир ҳафта бурунги акам эмас, улғайиб, улуғ тортиб кетгандай.

У олдинга ўтиб боратуриб Ҳайбат акамга нимадир деган эди, у ранги қув ўчиб, яниган одамдай акамга бир қараб қўйди-ю, лом-мим демай, тобут кўтаришиб келаётганларга қўшилди. Арава эса, акамнинг имоси билан олдинга ўтиб тўхтади. Тобут кўтарган одамлар ҳовли томон бурилдилар. Кўплари акамга ўхшаб юзлари қорайиб, соқоллари ўсиб кетган кишилар эди. Ҳаммалари юпқа кўк тўн кийиб олишибди. Ораларида Олим акам ҳам кўриняпти. Хаёлимга, отнинг қашқасидек танилиб туришибди-ку ҳаммалари, деган ўй келдию юрагим ўйнаб кетди. Облочилар билиб қолишса, нима қилишади? Ё қўйниларида қуроллари бормикан?

Ичкаридан югургилаб чиққан ошналарим буларни кўриб, кўрқиб кетишди ва шоша-пиша ўзларини четга ола бошлашди. Нусратилла почча ўринларидан бемажолгина туриб, оҳ тортдилар:

— Ў, дунёи қўтир... — дедилар-да, кейин йўлақай Султонмурод акамнинг елкасидан қучиб, ҳамдардлик билдирган бўлдилар. — Жудаям ичкарига опкирманглар. Иримини қилиб, ҳовлида бирпас тўхтасанглар бўлди. Хайр-хўшдан кейиноқ кўтариб чиқаверасизлар. Бўлмаса, хотинлар қий-чув қилиб юборишади. Хўпми, чироғим?

Акам киприк учуриб, бош силкиди ва ичкарига шошилди. Мен дамим ичимда, оёқ тагида ўралашмай, илгари сурилдим. Одамлар бу орада ҳовлининг ўртасига етиб бориб, тобутни парданинг нариги ёғига қўйдилар ва шу заҳоти аёлларнинг оҳ-воҳи ўрлади.

— Оҳ жигарим-ов! Олти ой деганда ўзгинанг келдингми-ёв?! Ким сангинани шу ҳолларга солди-ёв?..

Миям чатнагудек титраб кетди: «Ёпирай! Аравадаги — шунинг қотилимидикан?!» Мен унинг башарасини тузукроқ кўрмаган эдим, шошилиб қайтиб чиқиб бора бошладим. Ҳамма кириб келяпти, мен эсам одамларнинг орасини ёриб, кимгадир туртиниб, кимнидир айланиб ўтиб, ташқарига талпинаман. Калламда бир ўй айланади: «Қотил шу ерда! Шу ерда! Нахот Парпи бебахтни акам кечирибди? Сазойи қилиш эвазига туя-қопдан чиқарибдимми?!»

У ўша-ўша букчайиб, қилт этмай ўтирар, оёқдарини кучоқлаганча, даҳанини тиззалрига

тираб олган эди. Соқол босиб, патак боғлаб кетган юзларию ич-ичига тушиб кетган юмук кўзларида жон асари кўринмайди. Ҳаммадан ҳам даҳшатлиси, кичкина тортиб кетган бу одамнинг боши гўё ўзиники эмасдек. жимитдек танада хумдек бош. Жуда хунук кўринаркан. Бунинг устига, сочи оппоқ. Соқол-мўйловига жин ҳам урмай сочининг бундай оқариши даҳшатнинг ўзгинаси эди. Алвасти ўтирибди, дейсиз, аравада. Ўша жардаги жазирама тепачага бақиртириб ташлаб қўйишганида, нима бўлса бўлган унга. Аммо ўзи қилт этмайди. Қани энди қилиб қўйган ишидан даҳшатга тушиб, ўкириб-ўкириб йиғласа! Шу одамлар олдида ўзини ерга отиб-отиб тавбалар қилса! Кечирворишармиди балки. Аммо бу... қилт этмайди. Кўзини очиб қараб қўймайди ҳам.

Йўқ, ана, у шапкўр кўзларини зўрға очиб, менга ҳиссиз тикилиб қолди ва кутилмаганда бесунақай қўллари билан юзини тўсиб, хўнграб юборди:

— Жилла курса, сен кечир, ука! Худо уриб қўйган менингдай бандани-и...

Ё тавба! Баттар даҳшатга тушиб, тисарилиб кетдим! Мен ким эдимки, уни кечирсам? Умуман, уни кечирадиган топилармикан?

Ва шу мақал. ичкарида аёлларнинг дод-фарёди осмону фалакка ўрлаб, одамлар шоша-пиша тобутни кўтариб чиқиб кела бошладилар. Акрам аравакаш чу дея отининг бошини катта йўлга бурди. Тобут кўтарганлар эса, унга эргашдилар. Мен ҳам ақлимни йиғиб олиб, тобутни бирон қадам кўтаришиб юборай деб ёнига ёпишиб бордим. У шунчалик енгил эдики... устихонларинигина олиб келишганини мен билмасдим. Аммо унинг олдидаги арава бунданам галати эди. Назаримда, уни ҳам бекорга олиб келишмагандек.

Акам уни қўйиб юбориши қийин. Акам бўлади-ю, қўйиб юборадими! Лекин қўйиб юборганда нима? Одам сиёғи қолмабди-ку.

Аммо нарироқ бориб, арава тупроқ йўлнинг бир чеккасига чиқиб тўхтади. Аравакаш тобут кўтарганларга етволишга шошилди. Бу ёқда тасқаранинг ёлғиз ўзи қолиб кетди. Бола-бақраларга текин томоша бўлиб... Қуёш пастлагандан пастлаб боряпти. Кўча охирида, Теракли ота қабристонидан ҳам нарида ёниб-ялғиланиб турса ҳам, кечаги жаҳди йўқ. Юзимга оқ мезонлар илашиб, хаёлим қочади: куз ҳам кеп қолибтими дарров?! Бизни ҳеч ким қайтаргани ҳам, қистагани ҳам йўқ. Бўйимиз чўзилиб қолганига андармон, акамнинг қаватида келган кўк тўнлиларга эргашиб, мозорбошига кетяпмиз. Бир чеккаси қизиқиб (бунақа воқеа ҳар куни бўлаверибдими!..)

Мен Султонмурод акамдан кўз уза олмайман. қараб тўймайман. Қаватига чақира қолсаю чопиб борсам... Кўзимга оловдек кўринади нуқул, Ҳайбат акамдан ҳам ҳайбатли тортиб кетибди. Ё тўнининг ичидан қурол тақиб олганмикан?

Йигитлари бўлса, сирли жангчилардек жим. Шу маҳал кўзим икки қадам нарида бораётган Олим акамга тушди. Ҳамма қатори оёғи остидан кўз узмай, тупроқ кечиб боряпти-ю, ўзини тамом унутган. Баҳриддин акагинамининг тақдирини ўйлаб кетганми, десам, милт этиб кўзида ёш, юзида хафалик кўринса-чи.

Ёқтирмаган ўқишидан қайтиб, акамнинг қаватига қўшилиб кетди. Облочидан хавфсирайдиган жойи қолмади. Очилиб-сочилиб юравермайдими? Қачон қарасанг, ич-этини егани-еган. Ана, бир нарсадан ғашланиб, мен томонга қаради, кўриб турибам мени танимади. Ростданам унга бир нарса бўлгандек эди.

Бу орада торгина толзор кўчага кириб бордик. Толларнинг тагига шира ёғиб, ари талаб ётибди. Кўча кичкиналигидан толлар тепада ишқомдай туташиб кетган. Тобут тол навдаларига тегай-тегай деб ўша ишқом таккинасида лопиллаб боряпти. Ҳеч қанча юрмай, яна ўшандай толзор кўчага бурилиб, булоқ сувидан ҳам тиниқ анҳор ёқалаб кета бошладик. Ўн қадам юрмасимиздан, барглари кумушдай ярқираб, қабристон тераклари кўзга ташланди. Қатор тераклар тагидаги дўппидек масжид ҳовлисида сафланиб, жаноза намози ўқилди. Кейин яна тобутни кўтариб қабр тепасига олиб кетилди. Биз чекка-чеккага ўтиб, уни ерга қўйишларини

кута бошладик. Бахриддин акамнинг устихонлари ўралган кафанликни қабрга тушириб устига тупроқ тортишга киришдилар. Қабр дўмпайиб улгурар-улгурмас домла тиловатни бошлаб юборди. Ҳамма ўтирди.

Шу пайт атрофимда бурган хиди гуркираб кетди, кимдир келиб чўнқайди. Угирилиб қарасам... осмондан тушдими, ердан чиқдими, оқ шапка Чарли пайдо бўлиб қолган эди. Мен энди салом бераман деб оғиз жуфтласам, у атрофга олазарак аланглаб, бармоғини лабига босди:

— Қимирлама, жим.

У девор ошиб келган одамдай ҳансирар, нафасини ростлай олмас эди. Ниҳоят чуқур тин олиб, нафасини бўшатди:

— Хух! Ўзимам ит қувлагандай югурибман, — деди шивирлаб.

— Намунча жа?..

У иссиқ жилмайиб, кўз қисди:

— Етиб келмасам, бўлмасди. — У яна кўз қисди. — Қалайсан, пакана пари?

— Ёмонамас, ўзингиз-чи?

— Сўрама, — деб шивирлади у, — кани энди сендек бўлиб қолсам.

— Нега? — «Қочиб-қувиб юришлар жонга тегдими?» демоқчи бўлдим-у, айтолмадим.

У елкамга қоқиб, ўзига яқин тортди:

— Кейин, кейин айтиб бераман. Ҳозир сендан илтимос, акангга менинг хабаримни етказ. Фалончи акам зўрға девор ошиб кепти, катта кўча тўла итлар эмиш, десанг, бас. Унутмайсан-а?

— Йўқ, нега?

У яна елкамга қоқди:

— Унда, бўла қол, пакана пари, вақт ғанимат. Билдимки, зарур. Секин туриб, одамлар орасидан зимдан акамни излай бошладим. У қуриб ёлғиз шохга айланган қора ўрик остида аллақандай зийрак тортиб ўтирар-у, бизни кўрмас эди. Бориб, ёнига чўккаларканман, у ўтирилди. Мен шипшидим:

— Анув шаҳарлик дўстингиз бор-ку...

— Ким? — Акам ер остидан хавотир аралаш қараб қўйди.

— Чаман ака.

— Хўш-хўш?

— Шўтта.

— Шўт-та?

— Зўрға девор ошиб кепти. Кўча тўла... (тавба, итларга бало борақанми?) итлармиш.

Акам бош кўтармайин, секин қайтариб сўради:

— Қайси кўча? Катта кўчами ё?

— Катта кўча, — дедим адаштириб юборганимдан хижолатга тушиб.

— Шундай дегин-да.

Нима гаплигига акдим етмаётган бўлса-да, ўғринча унинг юзига тикиламан. У Курьон тиловатига бўйин қўйиб ўтирган эди, бирдан сергак тортди. Тўғрида чўнқайган кўк тўнли одам билан кўз уриштириб, киши билмас бармоқларини чирмаштирди... ва бошмалдоқларини аста айлантиришга тушди. Кўк тўнли ҳам бар-моқларини чирмаштирди ва нарироқдаги бошқа бир тўнлига (ўғринча) қараб, худди акамга ўхшатиб бошмалдоғини айлантира кетди. Сўнг нарироқдагиси...

Тиловат тугаб, қўллар дуога очилди.

Офтоб хонақоҳ олдидаги тераклар устидан тушиб, икки терак оралиғида қонли баркашдай қизариб туриб қолди ва қабрлар устига қирмизи бир тур алвон ёпди.

Одамлар юзларига фотиҳа тортиб, ўринларидан тура бошладилар.

Мўмин тоға ўртага чиқиб, қўлларини кўтардилар:

— Халойиқ, Бахриддингина қандай йигит эди?..

— Хур келиб, хур кетди, раҳматли. Илоҳим, хур қизлардан буюрсин, — деди аллаким катта ёнғоқ тагидан.

— Худо раҳматига олсин, илоҳо, — деди ҳамма ва одамлар қабристондан чиқа бошладилар.

Мен уларга эргашиб, ярим йўлгача борган еримда бирдан акам эсимга тушиб, орқага ўтирилдим. На ўзини, на шерикларини — бирорталарини кўрмадим. Қабристон ичи билан қаёққадир уриб кетишган шекилли.

Э, гап бу ёқда экан-ку!

Ноилож ташқарига қараб юрдим. Масжиднинг эски дарвозасидан ўтиб, толзор кўчага чиқиб борарканман, анҳор ёқасида турган кўк тўнли одам кўзимга оловдай кўриниб, шошиб қолдим. Илдамлаб борсам, Олим акам. Орқадан чиқиб келаётганлар ичидан кимнидир кутиб, типирчилаб турибди. Кўзи тўрт, аланглагани-аланглаган. Бирдан мени кўриб, ҳовлиққанича шу томонга юрди.

— Акамгилар қани? Қаёқда қолишди? — деди узоқданок.

Мен елка қисдим:

— Билмасам...

— Билмасаминг нимаси? Ҳозир ёнида ўтирувдинг-ку? — деди асабийлашиб.

Мен ҳам тўнг жавоб қилдим:

— Ўтирувдим, лекин ҳозир қарасам...

— Бари йўқми? — деди у ранги қув ўчиб.

— Йўқ. — Мен унга бошдан-оёқ қараб, ҳайрон қолдим: мунча титраб-қақшайди? Питраб турибди?

Кутилмаганда у мени йўлдан итариб, ўзи ошиғич қабристон томон юрди. Тавба, ғалати-ку. Ё ишорани нотўғри тушуниб... қолиб кетдимикан? Бу орада у ич-қаридан чиқаётган охириги одамлардан ҳам ўтиб, икки-уч қадам лўкиллаб борди-ю, кейин ёв қувгандек... чопиб кетди. Ана холос! Нималар рўй беряпти ўзи?

Бу ёқда кимдир мени чақирди.

— Мақсуд, юрмайсанми?

Қарасам, ошналарим. Қайрилишда кутиб туришибди. Чопдим. Жанозага келганлар тўп-тўп бўлиб, гангур-гангур билан қайтиб чиқишмоқда. Ҳамма энди ҳалиги аравада қолган тасқаранинг ғийбатига тушиб кетишган. Беихтиёр қадамимни секинлатдим.

— Ё алҳазар! Шу ўзимизнинг машҳур Парпи ўғрими, а? Одам сиёғи қолмабди-ку.

— Қозоқни туяқопига тушмабсан, бу дунёнинг дўзахини кўрмабсан, дегани шуда...

— Нега қозоқи бўлсин? Зино қилганларни илгари ўзимизда нимага ўраб, тикиб ташлашарди?

— Уни кара-я...

Хуллас, ҳар турли гаплар... Бу ёқда Алиакбар шошириб қўймайди:

— Мунча имиллайсан? Илдамроқ бориб турмаймизми? Жилдик.

Кўча ёқалаб, толлар тагидан (шилдираган хазонларни босиб-янчиб, тол чивиклардан энгашиб ўтиб), лўкиллаб борарканмиз, Соли бизни аврашга тушди.

— Парпи бебахт-чи? Кўрмай-ла кетаверамизми? Бунақа зўр қароқчини ҳар куни тутиб юришибдими? Бўзсувга борибам, тузукроқ кўролмовдик.

— Шуни айт. Туяқопи ёмон бўларкан-ку, а, болалар? Давангирдай одам мушук боласидай бўпқопти-я, тавба.— Аброл шундай дедию бошланди Парпи бебахтнинг ғийбати. Шошмай ҳам қўйдик йўлнинг у ёғига.

— Энди уни нима қилишаркин? Ҳукуматга топширишармикан?

— Ҳукумат нима қилади, турмасига тикадимми? — деди Алиакбар, бошига урадимми, дегандек.

— Қўйворишармикан-а? — деди Аброл.

— Қўйвормаганда қанча кун яшарди? Кўрдинг-ку.

— Ҳе, нима девогсан?! Буларнинг жони қаттиқ бўлади, — деди Тохир.

Хаммасидан Солининг гапи ўтиб тушди:

— Ҳали қараб турасанлар, яна обориб сазойи қилиб, ўтқазиб қўйишармиди, фотиҳахонликка келганлар бетига тупуриб ўтсин, деб.

— ола, опқоч-а! — дедим мен. Аммо ўша обориб ўтқазиб қўядиганларнинг ўзлари ҳозир қаерда эканини айтиб бўладими буларга.

Гап билан бўлиб, Тўлавоё амакининг кўрғонидан ўтиб, катта арикнинг кўпригига яқинлашганимизни биламан, ҳали ариқдан ҳатлаб улгурмаган эдик, боқчанинг ичидан беш-олти чоғли аскар югургилашиб чиқдию олдиндагиларнинг йўлини тўса бошлади. Худди шунча аскар кўчанинг бу бетидан, пастак боғ деволидан ошиб тушиб келди. Одамлар гувраниб юборишди.

Биз ҳам жой-жойимизда серрайиб қопмиз. Ёдимга Чарли «самариска»нинг гапи тушиб, миям чатнади: э, уни қара, гап бу ёқда экан-ку!

Йўл тўсиб чиққанларнинг каттаси ҳаммани битталаб тўхтатиб, ниманидир сўрар, одамлар елка қисиб, атрофга аланглаганча четга чиқар, қизил шапкали асабий ҳолатда кейингисини сўроққа тутар эди. Дарров англадим: уларни излашмоқда. Шу ерда қўлга олмоқчи бўлиб келишган экан-у, булар усталик қилиб қопти. «Оббо Чарлиси тушмагур-э, қаердан хабар топибди экан?»

— Жиддик, боллар, боқчанинг орқасиминан, — деди Алиакбар.

— Шошма, кўрайлик. Тирик аскарни ҳар куни кўриб юрибсанми? — деб ишшайди Соли.

— Орзумандамисан? Ушлаб кетса, кўрасан кўрадиганингни! Кетдик, — деб қистади Алиакбар.

— Булардан яхшилик кутма, сурдик, — дедим мен ҳам. Аммо жойимдан жилиб улгурмадим, чангадек бир қўл тирсагим тепасидан тутиб, қаттиқ сиқди.

— Қаёққа сурасиз, йигитча?!

Қарасам, Акмал ўрис! Ўша мовут шапка! Лоп этиб, беданавоз амакининг гапи кепти ёдимга: «Акмалчахон, Акмалча, омонмилар думингиз?» Кулгим қистаб четга қарадим. Юрган экан биздеклигида орқасидан дум битиб, ҳеч кимга қўшилолмаё, энди кунлари туғиб қопти-да!

— Қўйворинг қўлимни. Мен сизга нима қилдим?! — дедим силтаниб.

Қаёқда! Баттар қисиб, хунук иржайди.

— Ҳа, ушладимми! Ҳамма билмасаям, сен биласан, қани улар? Қаёққа уриб кетди?

— Мен қаёқдан билай? Қўйворинг.

— Билмайсан-а, билмайсан? Боя ёнгинасида ўтирган ким эди?

Кўрқиб кетдим. Лекин бўш келсам, ушлаб кетишдан ҳам тоймайдиган. Шерикларим ким қочиб, ким тисарилди. Мен оёқ тираб оддим. Алиакбар эса, эланиб-ялиняпти.

— Хўв амаки, жон амаки, шунча одам билмаган, биз биламизми?

Бу менинг қўлимни қўйиб юбормай, қаёққадир сургаяпти.

— Айтмасаларинг, овора бўласанлар. Шундай-ла бериб юбораман.

— Хўп, айтаман, — дедим мен ҳам бирдан қувлигим тутиб, — фақат қўлимни қўйворинг.

— Айт, ана.

— Йўқ, сиз аввал қўйворинг қўлимни.

— Ҳо-о, анойи экансан-ку!

У боягидан маҳкамроқ чангаллаб эди, жоним ҳалқумимга келиб, вой-войлаб юборай дедим. Ва алам-аччиқ ичида қандай куч пайдо бўлди, билмайман:

— Қўйвор-э, ... фуруш! — дея бир силтанган эдим, қўлим бўшалиб чиқди.

Аммо қайрилиб қочишга улгурмадим. Унгача билагимдан тутиб олди.

— Ана энди... ўзингдан кўр! — деди хансираб ва сургаклай бошлади. Бутун баданимдан дув-в олов чиқиб, осмонга сапчигудекман, лекин қани унинг чангак қўлидан қутулолсам...

Аммо шу пайт қаёқдандир ҳарсиллаб-лорсиллаб (бахтимдан айнанай!) «хўв бетовфиқ»лаб Нусратилла почча етиб келдилар.

— Қўйвор болани, падарқусур. Мана, мен бораман ўрнига. Кучинг шуларга етдими сен ялоқни? Ҳе, баччағар!

У қўлимни қўйвориб, ғўлдираганча тисариларкан, Солига туртиниб кетиб, оёғини босиб олди. Соли вой-войлаганча оёғини чангаллаб ўтирибди-ю, қўйнига алланимани тузукроқ яшириш билан овора. Тўппончасини ўмарибдими, деб кўрқиб кетдим. Ҳали балога қолмасак эди...

Почча эса, бўшатмай оляптилар:

— Сенга шулар керак — сотавер. Шулар ош-нон беради! Кунингга ярайди! Ўлсанг, тепкилаб кўмади!.. Ҳе, бетовфиқ!

Қора одам яна ҳам қорайиб кетганини шу ерда кўрдим. У ғинг дея олмай бурилиб кетаркан, почча бизни уришиб қувдилар.

— Қуриларинг тез, топибсанлар жуда, текин томошани!

Облочилар ҳеч кимни тутолмай, музтар бўлиб қайтишганини кейин эшитдик. Парпи бебахт ҳам йўқ бўлиб қопти. Аравага қўшилган от бўш аравани судраганича, кўчанинг четида ўт чимдиб юрар эди.

Ҳамма фотиҳага келди. Аммо Султонмурод акаму кўк тўнлиларнинг қайтиб қорасини кўрмадик.

Ой чиққанида ойимлар билан уйга қайтдик. Ҳаммаёқ сутдек ойдинга чўмилиб ётар, олам сокин бўлиб қолган, бир кунда шунча воқеалар кечганига сира-сира ишонмасдим, ишнолмасдим.

2. КЎНГИЛ БЎЗЛАЙДИ-Ю, МАЛҲАМИ ЖОН ЙЎҚ

Хирмонтепага мактабга қатнаямиз. Менга яна Худо берди: қиз ўртоқларим Алиакбарлар билан топишиб олдим. Мактабдан чиқдик дегандан болалиқдан таниш нокзорлару ёнғоқзорларга оралаб кетамиз. Бизнинг дастимиздан Мирҳомид амакининг кади ноклари ҳам, Донбек кўчадагиларнинг қизилмағиз ёнғоқлари ҳам қолмайди. Хирмонтепадан кела-келгунча қўйинлар тўлиб, чийдухоба жилдлар қаппайиб кетади.

Ҳамма териб-қоққанларимизни Алиакбарларнинг тандирхонасидаги хумга яшириб, бу ёғига ҳеч нарса кўрмагандек, Иззага тушиб борган толзор ёқалаб, уйга жўнайман. Кошки тинч кета қолсам. Иззадан ўтишим билан Сиддиқ арракашнинг боғига бош суқиб, энг пастда — тоқрудалар тагида қолган олтиндек шингил-шапоқлардан тотиниб, номига тутилган шохдевордан ошиб чиқиб кетаман. У ёғига Қаюмбек амакининг тепасига ёнбағирлаб экилган қатор жийдалар бошланади. Ҳозир у айна қоқиб олинадиган маҳали — жийдаси маржон бўлиб қизариб ётибди. Ҳар битгаси бошмалдоғимдан ҳам катта нон жийдалар олдида беҳисоб кумушранг барглари майда тортиб кетган, йўқдек.

Соли иккимиз жилдни бир четга отиб, жийдага ўрлаб кетганмиз. Териб қўйинга урганимиз сари бир ажойиб ҳид гиркираб кела бошлайди биздан. У жийда ҳиди. Гулини десанг, мевасидан ҳам келади-я, ўшанга ўхшаган асал ҳид. Балки бу асал дарахтдир, адашиб жийда атаб юборишгандир! Лекин Қаюмбек амаки кўриб қолсами: тепанинг устида турволиб, бўралаб сўкиши бор. Дарҳақиқат, тепадан гулдирос овоз келиб қолди:

— Хўв зумрашалар! Борсам каллангни пўла қиламан! Йўқолларинг ҳозир!

Етиб келгунча биз чуғурчукдек жуфтакни ростлаб қолишимизни билади. Билгани учун ҳам ўша ёқданоқ қозоқи дўқини қилиб, лапанглаб кела бошлади. Тушяпмиз-у:

— Олсак, сиззикини овотмизми? — деб бидиллади Соли.

Қаюмбек амаки ўт-олов бўлиб, ён-атрофидан кесак излай кетди-ку!

— Бор-бор-эй! Кучала еган жойингга бориб тириш-эй! Узидан-ўзи ўсиб қопти-да! Ҳей, сендақа акллидан ўргилдим!..

Мен жилдимни ола, тепанинг таги билан уриб кетдим. Соли бедапоянинг ичи билан қочди. Жийдага етиб қолган амаки бояги-бояги шанғиллаб сўкинар эди:

— На ҳаромни билади, на харишни... худобехабарлар!

Беихтиёр оёғим секинлади. Ич-ичимдан уятми, бирнима ғимирлаб келиб, бир кўнглим қўйнимдаги жийдаларни шу ерга тўкиб кетгим келди-ю, яна кўзим қиймади. Еганча еб, қўйин-кўнжимизни тўлатиб ўтирмасдан кета қолсак бўларди-ку, ўзимиз ҳам очопатмизми, нима бало?

Сойликдаги ёнғоқзордан бўшашибгина анҳор бўйига чиқиб борсам, Сайнаби домланинг боғи ёнидаги ёлғизоёқ йўлдан... ким келяпти денг... ўша жамалаксоч қизча — Марғу кеннойимнинг синглиси келяпти. Кўриб юрагим шунақа дукирлаб ура бошладики, худди ичимда бир қуш қамалиб қолгандай ва потраб-потраб бўғзимга тикилаётгандай. У ҳам кўриб тўхтади ва бирдан суюниб чопиб кела бошлади.

— Вой, Хизрни йўқласам бўларкан, мен сизни излаб келаётган эдим, — деди кўнғирокдай овози жангиллаб, — яхши учрадингиз.

Ундаги эркинлик менга ҳам юқиб, анҳордан ҳатладим. Қўйнимдаги жийдалар бўйнимгача селпиниб, аллақанчаси тупроқ кўча билан битта бўлиб, сочилиб кетди.

— Вуй, жийдами? — деди у кўзлари ўйнаб, — увол қилдиз, қаранг, — деди ачиниб. — Биз томонда бунақа бўлиқ бўлмайди.

— Биз томонда шунақа битади, — дедим мен мағрурланиб. — Ма, ол, опангларга обборасан. — Мен оқ сепкил ташлаб, бир чиройли қизарган жийдаларни қўйнимдан чангаллаб-чангаллаб олиб, этакчасига сола бошладим. У «Вой, бўлди»лаб, этагини олиб қочади, мен эсам, «Мана шуниям ол, таги кўп», деб қистайман. Ахийри, қўйнимдаги ҳамма жийдани унинг этагига солиб, жийда ҳиди гуркираб ётган кўлимни қоқдим:

— Ўзи сизларга насиб қилган экан.

У бир чиройли бош силкиб, раҳмат айтди ва этагини паст ушлаганча кетишга тараддудланди.

— Энди мен борай.

— Борарсан, ўзи энди келдинг-ку.

У бир дона ҳақиқдай жийдани тишлари орасига олиб, бош чайқади ва одатдагидек димоғида «и-им!» деб қўйди. Мен унинг шу «и-им»лашига борман! Қани яна қайтарса, деб қистадим:

— Ҳозир кўрмаганингда барибир қидириб борармидинг?

— Борардим.

— Чиққунимча кутармидинг?

— Кутардим.

— Гапингни айтгунча турармидинг?

— Турардим.

— Ҳозир ҳам... турақол. У яна бош чайқади.

— И-им! Боришим керак. Билсалар, аям ўлдиради-ла.

— Нега ўлдирадилар? Мен билан турганинггами?

— Йўқ, — деди у бош чайқаб, — уларга билдирмай қолганман бу ёққа. Опам сизга манавини бериб юбордилар. Иложини қилсангиз, эгасига етказаркансиз.

Мен игу вақтгача эътибор бермаган эканман. У чап кўлида тумордек қилиб букланган учбурчак бир хатчани ушлаб турарди. Шуни узатди.

— Мана, иложини қиласизми?

Мен Марғу кеннойим ҳақида ниҳоят бир хабар эшитганимдан, уларни бир-бирларига боғлаб турган хатчилар биз ўзимиз эканимиздан бошим осмонга етиб:

— Кеннойим учун... жоним билан! — деб юбордим.— Ўзлари яхшимилар ишқилиб?

— Ўзлари... — У бирдан ўзгарди ва жавоб қилолмай тўлиқди.

— Нима бўлди, яширмай айтавур!

— Йўқ, тузуклар. Фақат... — У кўзларини олиб қочди. — Уч ёқдан келиб турибди, ахир. Бу ёқда аям...

Мен кўчада бундай туришимиздан ўнғайсизланиб, четга тортқиладим:

— Юр, мен сени нарироққача кузатиб қўяман. У ёлғизоёқ йўлга ўтиб-ўтмаёқ тўхтади:

— Йўқ, бу ёғига ўзим.

— Нима ўзинг? — Мен аzza-базза хафа бўлдим.

— Ўзим кетаман.

— Мен-чи?

— Қолаверинг. Анавини тезроқ...

— Хўп! — дедим тирсагини қўйиб юбориб.

— Опам шўрликдан бир хабар олсалар эди, — деди Саида кўзларига ёш олиб. — Шу бир ойда адойи тамом бўлдилар.

Ўша борганимдаёқ аллақандай бўлиб, сувратларигина қолганини эслаб, ғалати бўлиб кетдим. Ва зўр бериб унга уқтиришга тушдим:

— Сен ишон, акам унақалардан эмас. Ўлса ўладика, сўзида туради. Бахриддин ўртоғимнинг қотилини барибир топаман, деган эди. Топдими? Топди. Ўзим ҳаммасининг адабини бераман, деган эди. Бердими? Берди. Нимага ишонмайсизлар?

— Энди мен бораи, — деди у четланиб. Мен эътироз билдира олмадим:

— Майли... — Сўраб қўй кеннойимларни демоқчиман-у, айтолмай турибман. У уч қадам юриб тўхта-ди:— Айтмоқчи, жавобини эртадан кечиктирмас эканлар.

— Хўп. — Мен бўшашиб қайта бошладим-у, бирдан ўйланиб, тўхтадим: «Нега эртадан кечиктирмай?» Ўгирилсам, у кетиб бўбди: ҳов нарида этагидан жийда олиб еб боряпти. Қайтдим.

Тип-тиниқ осмонда куркинаклар ўйнаб-қувнашади. Кунботар ёқдан куз мезонлари қулочларини ёйиб учиб келадилар-да, анҳор бўйидаги дўнгда қийғос очилиб-уруғ боғлаб ётган сариқ бошоғриқ гулларни ачомлаб, «ҳалок» бўладилар. Сайнаби домланинг ишқомларини босган чуғурчуклар тартаракдан чўчиб, гурра парвоз этиб, — булутдай кўчиб бориб, шу кетганча Каттабоғнинг устида пастлайдилар. Кимдир тепа томонда хода билан қарс-курс уриб, ёнғоқ қокмоқда.

Шундай беозор кунларда Марғу кеннойимнинг қон-қон йиғлаб, уйга қамалиб ўтириши, акамга хатлар битиб, жавобини интизор-интизор кутиши — жуда ғалати ҳам ачинарли эди. Ич-ичимдан бир хўрлик босиб келиб, секин юриб кетдим.

Уйга келсам, ойим боғчамизда бир қўшиқни хиргойи қилиб картишка теряптилар:

Гуссаи дил, қиссаи мушкулга қолдим ою йил,

Оби гил ичра хижил қолғон тану жоним менинг²¹.

Кечалари мошин тикиб ўтириб ҳам бирдан шунақа хиргойилари келиб қоларди. Ё «Алҳамдулиллоҳ»ни, ё «Менингдек интизору йўлда хайронинг»ни бошлаб юборардилар. Ҳозир ҳам менга бир қараб қўйдилар-у, хиргойиларини узмай, ишда давом этавердилар. Ажаб, картишка палагини ким чиройли ўриб, ерини лўппа-лўппа кавлаб кетибди экан? Беҳи тагида чойнак-пиёла, берирокда кетмон. Пушталарда давангирдай-давангирдай этик излари. Ким келибдикан?

Китоб-дафтарларимни супага ташлаб, олдиларига чопдим.

²¹ Сўфи Оллоёрдан.

— Мен ўзим териб ташлайман, ойи. Сиз ишлариззи қилавуринг.

Ойим менга бир қараб қўйдилар-у, индамадилар. Ўзлари шунақалар: тергаш ўрнига ҳам бир ёмон қараб қўйсалар, етарли бўлади. Ў ёғини тушиниб олавераман. Ҳозир ҳам тўлган челакни тўкиб келиб, ишга ёпиша кетдим. Аммо ичим қизиб боряпти. Ким келганини сўрай олмай, қошқовоқларига қараб-қараб қўяман. Ахийри сабрим чидамади:

— Ойи, ойи, шунча нарсани бир ўзингиз... кавладингизми?

Ойим анқовсираганимниям, ичим ғурмишлаб ётганиниям сезиб, иссиқ жилмайдилар:

— Ҳе, болам-а, менинг илгариги вақтимми? Аканг келган эди.

Мен ачиниблар кетдим:

— Боядан бери айтмайсизми!

— У опангникидан чиқдиям, сен бу ёқдан...

— Шунақа демайсизми! — Қўлимдаги челак даранглаб тушганча, ўша ерда қолаверди, ишқом ичи билан опамларниқига югурдим.

— Ҳай, қайт, етолмайсан, барибир. Борма, у ёқларга! — Ойим ҳай-ҳайлаб ўрта йўлга келгунларича, мен опамнинг дарвозаларидан чиқиб, тутзорнинг ичига кириб бўлдим. Кейин Усмон тоғамнинг боғлари ёқалаб, пастга зинғиллаб қолдим-ку. Экиннинг ўртасидаги ёлғизоёқ йўлдан чопиб кетяпман-чопиб кетяпман. Оёқларим остидаги, ариқнинг икки ёқасидаги тизза бўйи ўтлар ичидан беданалар пориллаб-чуриллаб кўтарилади, уруғ боғлаган ўтларнинг «дон»лари шилдираб сочилади, ёввойи ялпиз ҳиди гуркираблар кетади. Бошмолдоғимдек чигирткалар бўйим баравар сакраб, қизил қанотларини ёйганича солланиб учадилар, қани иарво қилсам, тўхтасам. Менга акам керак. Чийдухоба шимимнинг соат чўнтагида унга аталган нарса бор. Кеннойимнинг омонати бор. Шунини етказишим керак. Ўчига беришим керак. Эртага кеч бўлади! Кечирилмайдиган иш бўлади! Аммо қани олдинда бир зоғ кўринса. Сўрайдиган бир одам учраса.

Пушталарда қовун-тарвузлар тўйган қўзилардек дўмпайиб ётибди. Палаклари қовжираб ерга сингиб бўпти-ю, ўзи узилмагандек. Худди шудринг еб, шира тортсин, деб ташлаб қўйишгандек.

Оёғим толиқиб, қадамимни секинлатдим. Шундагина ариқдаги тиниқ тортиб, шалдираб ётган сувнинг овозию Каттабоғни босиб, устида ғужғон ўйнаган чуғурчуқларнинг чағир-чуғури қулоғимга кирибди. Шийпон томонда Ҳайдар амаки «ҳай-хуйув, халалай-ҳаш-гу-туғув!» деганча тартарагини тариллатиб қўяди, чуғурчуқлар парвосига ҳам илмайди.

Ҳамонки пастга — Бўзсувга қараб кетган йўлда акамиинг қораси кўринмаётган экан, шийпонга ўтмадимикан, деган ўйга бориб, тепадан тушиб келган ўқ-арик билан ўша ёққа бурила қолдим. Негадир менга у шийпонга бурилиб, Ҳайдар амаки, ё бўлмаса, Саъдулла дўкай билан суҳбатни чортанг куриб ўтирганга ўхшар эди.

Боғ ичи билан кесиб чиқиб борсам... Ё тавба! Кўча томонига оқ суруп тортилган, қолган уч томони очиқ баланд шийпонда у биргад билан отамлашиб ўтирибди. Мен излаб бораётганимни аллақачон кўрган шекилли, тўхташим билан қўл сермаб чақирди: — Келавер, пакана пари, мен шўттаман! У озгина мусаллас тотинганми, кайфи чоғ, бир гапириб ўн кулар, ҳали ёнбошлаб, ҳали шийпоннинг панжарасига суяниб, қўлларини ёзиб юборар, ўрта-ўртада тиззасига уриб, силкиниб қўяр эди. Мен ғашим келиб, ёмон кўриб кетдим: у ёқда Марғу кеннойим қай аҳволда-ку, бу ёқда бу кишим нима билан машғул?!

Бормайлаёқ ариқ бўйига ўтириб олдим. У аччиғим келганини сизди, шекилли, бошини орқага ташлаб-ташлаб, хахолаб кулишдан тўхтаб, атрофга аланглашга, қаддини кўтариб, мени излашга тушди. Ахийри кўриб, ёнбошлаб ётган Саъдулла дўкайга алланарса дея, ўрнидан кўзгалди. У тоғамнинг носранг-кўкиш кител-шимиди, кителнинг тугмаларини ечиб-яйраб ўтирган экан, туриши билан кўкракдор ва боши шифтга етгудек бўлиб (ёки ўзи шунақа салобатли тортиб кетганмиди) кўриниб кетди. У шийпондан тушиб, этигини кўлантаёқ кия, тўғри мен томон юрди.

Салобати босиб, ўрнимдан кўзгалдим. Бояги гиналарим ҳам қаёққадир йўқолди. Фақат, сал тўлиқиб турибман.

— Акажон! Яхшиям шу ерда экансиз! — дедим унга талпиниб.

— Нима гап, нима бўлди? — У ҳам бир нарса сезгандек елкамдан қучиб, бағрига тортди. — Айтавур, ким юборди? Ахир, мен ҳозиргина...

— Ҳеч ким, ҳеч ким, — дейман-у, у ёғини айтолмайман. Марғу кеннойимнинг номини тилга оламан десам, ололмайман. Уч ёқдан келаётганини-ку, айтолмасам ҳам керак.

— Сен яширмай айтавур, мен бунақа кўргиликларга ўрганиб қолдим, Мақсуд. Дийдам қотиб кетди, — деди бошимни силаганча. Сўнг чўнқайиб, ёш тўла кўзларимга қадалиб тикилди. — Нима гап, яна у садпоранинг бошини... боғлаётган эмишларми?.. Қаерга? Як-кабоғами ё бошқа томонларга? — деди овози алла-қандай қалтираб. Ундан мусаллас хиди анқир, сал кайфи ҳам бор эди.

— Билмасам, акажон, билмасам. Лекин уч ёқдан совчи келиб турган эмиш. Эртага, эртага манавининг жавобии айтмасангиз, кеч бўлармиш. Тушуняпсизми, кеч бўлармиш! — Мен хатчани олиб, унинг каттакон кафтига қўйдим. Тумордек қилиб қайрилган хат унинг кафтида капалакдек титраб турарди.

Акам қимир этмай, қимирласа, хатча чинданам капалакка айланиб учиб кетадигандек, қотиб турди-турди-да, уни журъатсизгина, бармоқлари беўхшов титраганча, оча бошлади.

Ёзуғи икки энликкина эди.

Қараб турибман, шу тўрт қаторгина байтними, илтижоними ўқиб битиргунча юзлари сомондек сарғайиб, қош-кўзларига бир мунг-хафалик иниб улгурди. Тош кртиб, алламаҳалгача киприк қоқмай турди ва...

— Борақол энди. Чоп. Иложини қилсам, ўтаман ҳали, — деди маҳзун оҳангда ва тез қайрилиб кета бошлади.

Мен унинг кўзларига қараб улгурмадим. Билагимга томган қайноқ ёш уникамиди, ўзимникими — билолмай қолдим...

У маишат қилиб ўтирган бояги ерига етиб, ярим ёнбошладиям, қани мен жилолсам жойимдан! «Топдим, айтдим, келаркан ҳали!» деб чопсам, арзийди ваҳоланки. Лекин нимадир тўхтатиб турарди. Ё ўзини унутар даражада кимлар биландир ичиб ўтиришими ёқмади?..

Бир бало қилиб юрдим ҳам, тепа ёқдан Ҳайдар имакининг ширали овози боғ бўйлаб оҳиста тарала бошлади:

Малаксан ё башар ё хуру ғилмонсан...

Шийпон томондан ишқомлар устилаб учиб келаётган бу овоз таърифлаб бўлмас даражада гўзал ҳам ёқимли, ичдан бир ғалати ҳисларни тошдириб чиқарадиган эдики, бунақасини энди эшитиб турар эдим. Беихтиёр қайрилиб қарадим. Ҳайдар амаки шийпонда акамнинг рўпарасига чўккалаб олиб, қўлидаги ликопчани бир ажиб селпиб-чертганча, эшилиб хониш қилмоқда эди.

Малаксан ё башар ё хуру ғилмонсан —
билиб бўлма-ас...

Чордона қурволган акам ҳалитдан сел бўлиб, чайқалишга тушган. Кайфи ошиб қолганми ва ё хонишнинг шу жойи ёқиб кетганми, ҳадеб қўл силкиб, гўё қайтадан бошлашга ундайди, улаб кетишга қўймайди. Ҳайдар амаки ҳам унинг кўнглига қараб, қайта бошдан бошлайди:

Малаксан ё башар ё хуру ғилмонсан — билиб бўлмас,
Бу лутфу назокат бирла сендан айрилиб бўлмас.

У акамнинг дардиними куйга солиб айтяпти ё ўзининг дардини куйлаяптими, хархолда, у ёқда иккаласи ҳам сел бўлиб оқаётган эди. Бу ёқда мен ҳам бўларим бўлган.

Ажиб бераҳм дилбарсан... ажаб шўхи ситамгарсан,
Чароғи ҳусни рўйингдан, бу кўнгилни узиб бўлмас...

3. САЛОМХОН ҚОЗИ

Мен хуштагим оҳангидан маст, ўйноқлаб-сакраб, ёлғизоёқ йўллардан боғ ошиб, тутзор оралаб келар эканман, акамни топиб, хатчани элтганимдан, яна жавобини ҳам етказиб қайтаётганимдан бошим осмонда эди. Бунгача кун қайтиб, қушлар важир-вужурларини бошлаб улгурибдилар. Ҳатто боғ этагидаги маймунжон қоплаб ётган хилватгоҳдан учиб чиққан қопқора майна қушлар овлоқ ҳовуз бўйларига бир ярашиб турибдилар. Улар бирдан «шак-шак»лаб қувалаша кетдилару ўша қоронғи жойларга ҳам жон киритиб юбордилар.

Оқ олманинг тагига етганда катта ариқдан сакраб ўтиб, тутзор ичи билан йўл солдим. Бурганлар тизза бўйи бўлиб ётган экан. Ҳаммаёқни какра ҳиди тутиб кетди. Аксириб-ла юбордим. Лекин қайтиш қаёқда! Тутзорни кесиб чиқиб кетмоқчиман. Ола қанотларини ёйиб, думини эшкак қилганча, устимдан зағизғон учиб ўтди. Эргашхўжа амакининг ўригига ўрлаб кетган аймоқи тоққа чуғурчукдар чунон ёпирилишибдики, мактаб очиб, бир-бирларига ғужум ютишдан дарс бериб ётишибди. Фақат куркинаклар кўкдан пастламай, бир чиройли қувлашмачоқ ўйнамоқдалар.

Мен тутзорни кесиб ўтиб, кўча ёқасидаги ёнғоқзордан чиқиб бордим. Кайфим чоғ, ҳеч қандай меванинг бетига қарамай, ҳатто янгигина учиб тушган зарғалдоқ ҳазонлар устида юзидан тўри кўчиб, пўчоқларидан ажраб ётган ёнғоқларга парво қилмай, гоҳ у оёғимда, гоҳ бу оёғимда ўйноқлаб келяпман. (Кўлтиғимга бўй беги келиб, аллақачон раста бўла бошлаган эсам-да, болалигим қолгани йўқ.) Мен ўйноқламай ким ўйноқласин: акамни топдим, омонатни топшириб, жавоб-хабарини ҳам кеннойимнинг сингилчасига айтиб келяпман.

— Вой, суюнчилик хабар-ку. Мен опачамларга айта қолай, — деб чопқиллаб кириб кетганида суриб юбора қолдим.

Қайтиб чиқиб, бир ҳайрон қолсин: ерга кирдимми, осмонга учдимми, билолмасин. Опачаси — менинг азиз Марғу кеннойимни ҳам тасаввур этиб турибман. Синиққан юзлари бирдан ичидан нурланиб келиб, тўлин ой тусини ола бошлайди-да, салга ёш ҳалқаланиб кетаверадиган кўзлари жавдираб бўйсира сингилчасини бағрига тортади. Кейин сутга чайилгандек нимжон кўллари билан пешонасини силаб, «Ўзимнинг попугим, беминнат хабарчимдан айланай...» деб пичирлайди. Шунда сингилчаси мени айтади. «Сиз мени эмас, Салом аммамнинг ўғилларини алқанг. Суюнчиликни ўшалар келтирдилар», деб бидирлайди.

Кеннойижоним им қоқади: «Мен учун шунча елиб-югурган қайнижонимдан ўргилай. Илоҳим, от босмаган жойларни той босиб, яхши жойлардан ато қилсин. Аллоҳимдан кечаю кундуз сўраганим бўлсин», дейди яна кўзларида ёш ҳалқаланиб кела бошлаб...

Менга шу дуосининг ўзи кифоя. Бахтимга соғ-омон бўлсин; соғайиблар кетса, бошига ёғилган манави шўришлар ариб, чиройи очилса, акам билан топишиб кетса, бас. Ахир, келин бўлиб тушса, қаёққа боради? Менинг чинакам азиз кеннойижоним бўлиб, шу уйимизга келади-ку. Хонадонимизнинг бир сафсар гулига айланади-ку.

Мен шундайин ўйлар билан кўча эшигимиздан кириб борсам, ойим супанинг четида мук тушиб, сим-сим йиғлаб ўтирибдилар. Мендан баттар кўрқиб кетди. Қумри кеннойим тепаларида типирчилаб турибдилар.

— Вой, хай, опа, унақамасдир? Сиз ўйлаганчамасдир? Вой, ховликмай мангина ўлай.

Қаёқданам шу хабарни кўтариб чиқдим?

«Ойи»лаб менам чопиб бордим:

— Ойижон, сизга нима бўлди?

Ойим бағирларига босиб, ўкраб юбордилар:

— Бўйларинг чўзила қолсаям майли эди, йигит ета қолсанг ҳам майли эди.

Юзларига юзимни босиб, елкаларини силкилашга тушдим, шундай қилсам, балки хушларига келарлар, нима гаплигини айтарлар.

— Айта қолсангиз-чи, ойижон!

— Тоғанг бояқиш... — деб қаттиқроқ кучдилар ойим,— ёлғиз меҳрибонимиз, сояи давлатимиз... ҳаммага куйиб, ҳаммага югуриб-елиб, ўзига югургувчи топилмаган жигаргинам!..

Ҳеч нарсага тушуна олмай елкам оша Қумри кеннойимларга қарадим. Тоғамга бир нима бўлса, нега бу киши қолиб, ойим ҳуни-бийрон йиғламоқдалар?.. Нега у киши сочларини юлиб, ўкраб-ўкраб йиғлаш ўрнига, ойимни юпатиб ётибдилар? Шу вақт кеннойим:

— Ҳай, опа, ман анави қирилгур адокатига оборадиганимни обориб, учраб-ла келдим. Чиқармай қаёққа боради?! — деб эдилар, ойим шахд-ла бошларини кўтариб, урушиб ташладилар:

— Унда нимага «опов»лаб чиқдиз? Укагинайиз камокдан армияларни афзал билибдилар, деб? Сизмидиз ўша?..

— Ман, опа, ман. Ман бефаросатгинани кечиринг! Чиқарган хатларини ўшатта биттасига ўкита қолувдим. — Қумри кеннойим азда-базда чўк тушиб қўлларини кўксиларига босдилар. — Ўша ярим-ёрти ўқиб, шундайкан деса, ман ўлгур чопиб келавурибман, опов! Юраклариз тўкилиб кетди, опажон, кечиринг. Ана Мақсудхўжайиз келди, ўкитиб кўринг ўзиз!..

Ойим бўшашдилар. Бошларидан сирғалиб тушган рўмолларини олиб, ёшларини артдилар-да:

— Қани, ўша ордона?.. Беринг бунга, — деб буюрдилар.

— Мана, опажон, мана. — Қумри кеннойим унқиқиб кетган духоба нимчаларининг чўнтақларини (ҳали унисини, ҳали бунисини) кавлаштира-кавлаштира, қат-қатланган хатни топдилар. — Тўтиёдек авайлаб оп-қўйибман, опа, мана.

— Ол, ўғлим, ўқиб бер ўзинг. Тоғанг бояқиш нелар добди кетар пайти, — дедилар ойим дийдалари яна юмшаб.

Хат ҳозирги имлода, икки энликкина экан. Аммо ажи-бужилигидан қийналиблар кетдим бошлаб олгунча. Лекин ойимгилар чидаб, тишларини-тишларига боғиб ўтирибдилар. Босиб ўтирибдилар-у, юзларидан дувва-дувва ёш думалайди.

«Аббос, ўзингни бос (деб бошланган эди хат). Мен кетадурган бўлиб қолдим. Судлашиб юргунча, шу маъқул кўринди. Кечир, сизларни ёлғизлатмоқчи эмасдим. Оллоҳнинг хоҳлагани шу бўлди. Юз йил излашганда қилча қинғирлик топишолмасди ишимдан. Майли, шуларнинг ҳам сазаси ўлмасин! Кетсам, кетақолай. Умрим тергов бериб ўтгандан, шуям афзал. Фақат ранжима мендан, сахарларда дуога қўшишни унутма. Жўнашимни ўзи хоҳлабди, ўзи қўллагай. Бизларни уруғигача қуритворамиз, деганлар кўп чиққан... Аббос, болалар ўксимасин. Биламан, сен тилла хотинсан! Чайирнинг чайирисан. Тош келса кемириб, сув келса симира оласан. Жужуқларни ўзингга ишондим, сени эса, ёлғиз Оллоҳимизга. Ундан сабр тиланглар. Салом опамдан ўрган қаноатни. Филдек бардошни. Уларга суян. Анув озгина сармойани эса, беҳуда сарфлаб юрма буларга. Қайтага болаларни ўқит. Эрта бириси кун ақлини таниб қолса, хор бўлмайсизлар.

Роббим ўзи тўзим берсин сизларга.

Отангиз Қўлдошхўжадан деб билурсизлар».

Ойим пиқиллаб йиғлаб бердилар:

— Бояқиш укагинам. Ғурури йўл бермаган жигаргинам. Ўшаларнинг ҳам сазаси ўлмасин,

деб кетаверибди. Унинг ўрнида бошқаси тупурарди ўша сазасига! Бу... бу... бу...

Ойимга Кумри кеннойим кўшилдилар сим-сим йиғлаб...

Мен эсам, ич-ичимдан алам уйғониб, (уруғимизгача қуритвормоқчи бўлган ким экан, шу Акмал ўрисларми дейман-у), иккаларини юпатишга бир оғиз сўз тополмайман.

Шу маҳал ойим кўзёшларини этакларига артганча, оирдан чаппа жаҳллари тутиб, Кумри кеннойимга ўгирилдилар:

— Ҳой, Кумрихон, мен сизга нима девдим? Қани, топган одамийиз қайси тоғни қайириб берди?

— Вой, опов, нимасини айтасиз-ов? Кимга айтаман додимни-ёв? — Кумри кеннойим тўлиб турган эканлар, тиззаларига муштлаб «ёв-ёв»лаб қолдилар-ку. — Чув туширганда-туширдик, балогиналарга қоврулгур-ов.

— Ҳой деганга қарамай, ташмалайвердингиз-ташмалайвердингиз. Инг деса оборавердингиз, кўлини уриб қўймабди-ку! Ишқилиб бировдан қарз-қурз кўтарган эмасмидиз?

Кумри кеннойим бўзлай туриб, ойимнинг елкаларидан кучиб оддилар:

— Ман гўлгинани кечиринг, опажон! Сизга кулоқ оссам, шу кунлар йўқ эди, шу шўришлар йўқ эди. Ўлганни устига чиқиб тепишларини мен қайдан билайин, опажо-он! Бу замонда куйганни талайдиганлар чиқиб кетганини билмабман-ов!

— «Опажон»ламай кетинг, — деб жеркиб бердилар ойим, — тушунганроқ одамдан олганмисиз, ё?..

Кеннойим хиқиллаб, юз-кўзларини артдилар.

— Ҳакимбек акаларидан сўрай қолувдим...

— Ҳайтовур-ҳайтовур, — дея ойим рўмолларини тўғрилаб, ўринларидан тура бошладилар. Ҳовурларидан тушмай яна койидилар: — Бошқа одам бўлса, кунда сўраб келавурса, битиззи сотиб берармидийиз, Кумрихон?

— Йўғ-э, — дедилар кеннойим ишонмай.

— Ҳа-ҳа, энди олиб бўбсиз! — дедилар ойим.

— Вой, ўлай, хали сўраб-ла бораманми? Битмагач, қайтариб бермайдими, опа? — дедилар у киши.

— Қайтаради, олиб кели-иб, узрлар айти-иб ташлаб кетади. Сана-аб оласиз! — дедилар ойим ва шахд обдастани олиб, нари кетдилар. Кеннойим дамлари ичларига тушиб, ўтириб қолавурдилар, ойим юз-кўзларини чайиб, ошхонага қайтдилар. Ўқрайиб ўтиб кетиб, ўчоқбошидан овоз бердилар.

— Поччанинг куёвлари раний бўлиб қайтганмиш. Катта ишларда юрадигани-чи? Ўшанга борасиз.

— Онамни Новзадаги куёвларини айтасиз-да? — Кумри кеннойимга жон битиб, ошхонага пилдирадилар. — Раҳматиллаҳонмиди?

— Нажот ўшандан. Бир сиёсат қилса, қайтарибам беради, қарзданам қутуласиз. Ҳозир замон-замон — отликнинг замони.

— Вой, опа-ей, яхшиям сиз боракансиз, бўлмаса кимларга сарғаярдим? Илоҳо, дунё тургунча туринг.

Кеннойим алқаб-алқаб чиқиб кетдилар. Мен эсам, Иззага отландим. Иссиғида сигиримга ўт ғамлаб қўймасам, сут қаёқдаю қаймоқ қаёқда. Ойим далага чикмай, кўчиб келганимиздан бери мошиначилик қилиб, кийим тикяптилар. Тоғам катталар билан гаплашиб, даладан озод қилдириб қўйганлар. Улар ҳам ўша ёқдан урушга кетган бўлсалар, энди ҳолимиз нима кечаркан — билмайман. Мўйловларининг тагидан жим-сассизгина, иссиқ илжайиб қўйишлари шундай кўз олдимда турибди. Ҳафтада бир отларининг бошини буриб, кириб боришлари, опа, қандай ўтирибсизлар, қачон кўчириб кетай, деб ҳол-аҳвол сўраб қўйишлари бор эди. Тоғам ҳам катта давлатимиз эканлар...

Гумайни арқон қилиб ўриб, ўтни боғладим-да, орқалаб чиқиб, Иззанинг бу бетидаги толнинг тагига — ҳов ўша Мимит бува билан суҳбат қурган жойимизга чўзилдим. Вақтнинг ўтишини қаранг-а, яқинда мен Иззанинг нариги ёғилик, меҳмон бола эдим. Энди бериги ёғидаман. Бува ҳар кўрганларида:

— Қалайсиз, эшон бола, буваларингизнинг юртига келиб олиб, Яккабоғни соғинмаяпсизми? — деб илжайиб кўядилар. Соғинмай бўларканми! Соғинганимда чимга мана шундай чалқанча ётиб оламан-да, эслай кетаман. Шундай кезлар жуда маза-да, ниҳоят кўзингни юмиб, атрофдан келаётган товушларга маҳлиё бўлиб ётсанг ҳам, ҳар битта товуш бир олам бўлиб, кўз олдинга гавдаланиб келаверади, келаверади...

Пастдан шип-шип қадам товуши кела бошлаб, сергак тортдим. Сурғалиброқ юришидан қиз боланики қам эмас, биз тенгиларникиям, шундай чимзорда гур-силлаброқ оёқ ташлашидан катта одам шекилли? бошимни даст кўтарган эдим, келаётган одам: «Вой-ҳой, кимсан-нимасан?» дея шайтонлаб қолаёзди. Кейин кўксига туф-туфлаб яқинлашди:

— Наузамбиллоҳ, наузамбиллоҳ, чучкирибам кўймайсан-а, қизиталок, юракни чиқардинг-ку? — деди таниб.

Мирҳомид амаки сўмкасини ўт устига ташлаб, оёғини узатганча, ёнимга ўтираркан, қитмирлиги тутиб, гегишди:

— Сендан бўлаги бўлса, «тини-мини, жулдур-жуп!» дердиму қиз бола қилиб кўярдим. Кетимдан йиғлаб юрардинг кейин.

— Ҳечам-де, — деб нарироқ сурилдим.

— Ишонмайсанми? — У аzza-баzza чўккалаб, кафтини кафтига ишқади. Мен ўтакам ёрилиб... ҳам кулгим қистаб, яна нарироқ жилдим:

— Ишондим-ишондим-ишондим.

У иссиқ жилмайиб, боягидек оёғини узатиб ўтириб олди:

— Ҳа, майли, сен ўзимизникисан...

Мен аzza-баzza қизиқиб, яқинроқ келдим:

— Ростиззи айтинг, шунақа қилиб кўя оласизми?

Мирҳомид амаки яна қув нигоҳини ўша еримга ташлай бошлаган эди, юрагимга ғулғула тушиб, нариги ёнимга ўнгарила, туриб кетдим:

— Йўқ-йўқ, беҳазил-да — У кулди:

— Ҳа, ана, беҳазил бўлса, беҳазил. — У ўтиравур дегандек имо қилиб, энди носқовоғини олиб, бамайлихотир кафтига нос тўка бошлади. Кейин тилининг тагига ташлаб, лабининг четида илжайди: — Ишташанг шу ўтиришингда етти қават ошмонга опшиқиб-оптушаман... Қўқмийшанми?

Мен чўккалаб олиб, амакининг бошдан-оёғига ишонқирамай тикилдим. — У оғзидаги носи сув очиб, лабини чўччайтириб, боягидек илжайди:

— Йўқ, шен шордана куриб... ўтирвол-да. Мен унинг ҳазилини тушуниб қолиб, кулдим.

— Балки таҳорат қилиб оларман?

— Ҳа, дарвоқе, — дея у оғзидаги носни пастқамликка «отиб», менга ўтирилди, — таҳорат лозим. Сенгаям, менгаям.

Мен довираб қолдим: ҳазил десам, чиндан мўъжиза кўрсатмоқчими бу одам. Ростини, юрагим чопмай:

— Унда, унда бошқа бир гал экан-де, — дедим сир бой бермай.

— Бошқа гал бўса бошқа гал-да, пакана пари. Сен бошқачасан. Сендан бўлакка бунақа кудратимнинг урвоғиниям кўрсатмасман.

Ёпирай! Қаршимда чинданам илми симиёдан хабари бор одам ўтирибдими ё у мени калака қиляптими? Шошма-чи, дея қитмирлигим тутиб кетди.

— Унла анув шапалоқдай китобни кўрган экансиз-де?

— Кўрганда қандоқ!

— Демак, ўқигансиз, шундайми? — Мен ижиклашга тушдим.

— Ҳе-э, қаёқда! Бизнинг тишимиз ўтмайди! — деди у қўл силтаб.

— Унда, унда қандай осмонга опчиқиб... оптушмоқчисиз?

У қув кўзларини қисиб, илжайди:

— Бир опчиқиб, оптушгим келди-да, пакана пари.

— Ҳазилингизни қарангу... — дедим кулиб.

— Хафа бўлмайсан, мен ҳаддим сиғиб-да, пакана пари, — деб қўйди у ва офтоб урганда қайнаиб, сувига чўмилинадиган кўкиштоб ўтқи юлиб, бинафшаранг гулига ҳардамхаёл тикилиб турди-да, ўтқи ташлаб, энгаҳини силади. — Дарвоқе, уйда ким бор?

— Ойим борлар, нима эди?

— Тур, кетдик. Менга далда бўлиб турасан.

— У нима деганингиз?

У тиззалари қисирлаб ўрнидан турди-да, сумкаси олаётиб ночор илжайди:

— Олдиларига солиб қуввормасинлар тагин. Мен ҳеч нарса тушунмадим:

— Нега кувадилар?

— Юравур-чи, — дея жиддий бош ирғади пўчтачи амаки ва ўтқи ғумай-арқоғидан кўтаришиб, елкамга олишиб юборди-да, ўзи изимдан эргашди.

Тавба! Нега қувиб соларканлар ойим? Ё ўзи шунақа хабар билан кетвоттими?

Эски ўйма гулли, ёлғиз тавақали эшигимизга етиб, ўтқи ёнғоқнинг тагига итқитдим ва «келинг», деб ўгирилсам, Мирҳомид амаки остонадан ўтолмай, ийманиб турибди.

— Ҳа, киравурмайсизми? — дедим қистаб.

— Бормиканлар? — деди у ҳамон аланглаб. Мен ичкарига қараб, чақириб боравердим:

— Ойи, қайтдасиз, меҳмон опкевотман.

Ойим этакларида жийда, ишком ортидан чиқиб кел-дилар:

— Сенмисан, болам, опкиравур, меҳмондан айланай. Зинанинг олдига келиб, пўчтачига кўзлари тушдию капалаклари учиб, тўхтаб қолдилар. Қарасам, Мирҳомид амаки бир хатни... (кўриб, мени юрагим ҳам орқасига тортиб кетди: тоғамга бир нарса бўбдими деб), билагига уриб, нима қиларини билмай турибди. них,оят, пўчтачига тил битди.

— Опа, мани кечирас, бошқаларнинг ташвишиниям сизга кўтариб келдим, — деди.

— Ташвиш?... — дедилар ойим эслари оғиб.

— Бу ўзи Асол опамларга тегишли. Лекин нима девам оборай?

— Нима дедийиз? — Ойим хушларини йиғишга уриниб, бир қадам босдилар.

— Манави дардисарни-да.

— Тушунмадим, нима у? — Ойим этакларидаги жийдани зинанинг шундай бикинидаги челаққа солишни хаёлларига келтирмас эдилар.

— Жанозадан кейин қора хат кеб турса, нима деярингниям... — деб минғирлади амаки.

— Вой ўлмасам, Баҳриддингинаданми? — Ойим юзларини қўшқўллаб чангалладилар, этакларидаги жийда ер билан битта бўлиб кетди. Шу баробар кўча эшик қаттиқ-қаттиқ тақиллади:

— Ҳов, Саломпа?! Ким бор? — Ҳаммадан ҳам мен чўчиб тушдим. Чақиргани майли, зардаси оламни бузарди.

Ойим овоз берарга ҳам ҳоллари келмай, ўша алпозда эслари оғиб турарканлар, Мирҳомид амаки эшикни каттароқ очиб қаради:

— Нима дейсиз, киравуринг-да. Эшигимизнинг турумани бузгудек тақиллатаётган ким экан, деб кўрқа-писа ўша ёққа юрдим. Қарасам, остонада... ўша мени Қанғлида ушлаб олиб, саллотларга бервормоқчи бўлган мовут шапка — Акмал ўрис турибди. Юзлари бўғриқиб, қора қизил бўлиб кетибди. Қўлида камчисиям бор. Мен уни ўшандан бери энди кўришим эди, таққа

тўхтаб қолибман. У ҳам мени кўриб, таниди. Эсладиям, лекин парвосига илмай, тўғри ҳовлига кириб кела бошлади. Нимагадир шахди бузук. Нима бало, кўрми, ярим йўдданок ойимларга дағдағага тушса бўладими:

— Қани бу — анув зўрингиз? Индамаса, жа ҳаддидан ошавураркан-да?

Ойим энди ўзларига келиб, ерда чўғдек сочилиб ётган жийдаларни босиб оладигандек тисарилдилар ва айланиб ўтиб, Акмал ўрисга қараб юрдилар. Ҳозир болайдилар, деб турибман ичимда. Лекин у қани сез-са, тобора баланддан келяпти.

— Шунақа бебошвоқ кўйворганмисиз ҳали? Ойим унинг рўпарасига бориб тўхтадилар ва:

— Ким? — дедилар гўё англамагандек.

Акмал ўрис мосовсираб қолди. Ойимнинг вазоҳатларидан чўчиб, бир кадам тисарилди. Лекин паст тушгиси келмай тўнғиллади:

— Ким бўларди! Ўша муттаҳам асрандиларингиз-да. Ҳукуматнинг юз-хотирини биладими ўзи?

— Менинг нечта асрандим боракан ва ҳукуматти қайси арпасини хом ўрибди? — дедилар ойим кўзларини ўкдай қадаб.

Акмал ўрис кўл силкилади:

— Менга бундай қараманг!.. Ундай қарагунча...

— Йўқ, сен айт, менинг нечта асрандим боракан ва... — деб гапларидан қолмадилар ойим.

— Султонмуродингизда ўша... — деб жавоб қилишга мажбур бўлди у.

— Хўш? — дедилар ойим.

— Кўрмайсизми ўзини! Кўчирвораман дейди! Уч соат муҳлат қўйиб кетипти! Нима, Каттабоғни ҳокими у эканми, муҳлат қўяди? Ҳукм чиқаради? Ким бўпти?! Наридан борса, бир от ўғриси, қочоқ — дизиртир-да.

— Ҳой, шанги! — дедилар ойим кесиб. — Сен ўзи кимнинг уйига кирволиб шанғиллаяпсан? Сени ким чақирди? Муҳлат берган киму кимнинг олдида туриб-сан? Эркак бўлсанг, бор, ана, ўзининг олдида! Бу ерда нима бор? — Ойим зўр эканлар, иккита гап билан попугини пасайтириб ташладилар. У тисарила бориб, ахийри ялиниб-ялпоғланишга тушди.

— Ҳой-ҳой, ҳой опа! Жон опа, аввал эшитинг. Қизишиб кетган бўлсам, кечиринг.

Ойим силтаб ташладилар:

— Опа дема-е!

— Хўп, Саломпа.

— Номимни тилга олма!

— Хўп, мендан ўтибди, мен беноват. — У ночор-иоилож қўлини кўксига қўйди.

Ойим ундан юз ўгира туриб, сал юмшагандай бўлдилар.

— Нима дейсан?

— Шу... шу укамизга айтсангиз, — дея у ҳайиқиб, ҳам эланиброқ тикилди, — бу шахдидан қайтса. Олтмишга кирган онамиз зор қақшаб остонада ўтирибдилар.

Ойим кампирни эшитиб, бўшашдилар.

— Нимага остонада ўтирадилар?

— Айтдим-ку, Султонмуродиз муҳлат қўйиб кетибди. Кўчса — кўчди, кўчмаса, мендан кўрмасин деб. Ўзингиз ўйланг, опа, бир ерга кўч орқалаб... борадурган замонми?

— Унақа замонмас, — дедилар ойим ва яна айни-дилар: — Мен кимманки, ўрталарингга тушсам?

— Биладан, ҳамма сизга келади, сиз одил хотинсиз. Сиззи гапиззи иккита қилолмайди ҳеч ким.

Ойим аччиқ кулдилар:

— Шунақами? Одил эканманми?

Акмал ўрис бир нарса сезгандай товсилланиб қолди. Ойим эса, дона-дона қилиб,

қайтардилар:

— Одил бўлсам, агар қозилик менга қолса, биласанми, нима ҳукм чиқарардим?

— Нима?

— У уч соат муҳлат берибди-ку, мен бир соатга қолдирмасдим... Сен бизга эл бўладиган одам экансанми? Сен одамларнинг ичида битган қорамуғсан, хасмолсан-ку! Сен ўтирган ерни қириб, куйдириб таш-лаш керак! Ана, эшитиб ол баҳойингни! — дедилар қўл сермаб-сермаб.

— Э, қўйинг-э! Сизни одам деб келиб юрган мен аҳмоқ! Уни бузганам ўзиз экансиз-ку! — Акмал ўрис қамчисини этигининг сохтига шарт-шурт уриб чиқиб кета бошлади. — Кўраман ўзининг бошига шу кунлар қайтиб келмаганини! Чиранмасин, ҳукуматни қўли Каттабоғга етмаскан, деб! Ҳали шундай шўришларни бошларингга солсинки, хўжа бўлганларингга етти пушмонлар еларинг!

У эшикни тарақлатиб ёпиб, чиқиб кетди.

— Ҳар не келса, Худодан кўрдик. Тепада улуғ ҳакам — Ўзи бор, — дедилар ойим кутилмаганда мўмин тортиб ва супанинг бир чеккасига жим чўка қолдилар.

Тавба. Кечаги воқеалардан ер ёрилиб, осмон қулаб тушиши керак эди. Тушмади. Жанозаям ўтди, саллотлари ҳам кетти. Ҳаммаси тинчиди, деб ўтирсак, бугун Мирҳомид амаки қора хат кўтариб кептурибди. Қай бирига ишонасан? Хатгами, жанозагами? Бу ёқда яна анув Акмал ўриснинг машмашаси. Акам унга муҳлат қўйиб кетганмиш. Нималар бўляпти ўзи?

Бу орада ойим сал ўзларига келиб, сочларини тузатган бўлдилар-да, рўмолларини қайта ўраб, ўринларидан турдилар. На кетарини, на кетмасини билмай турган Мирҳомид амакига юзланиб:

— Майли, ташлаб кета қолинг ўша дардисарни, — дедилар қулт ютиниб. — Султонмурод келса, кўрсатарман. — Кейин олиб, уй томон юрган жойларида бир нимани эслаб, яна қайрилдилар: — Фақат, шу гап шу ерда қолсин. Асол опам билмаганлари, яралари янгиланмагани маъқул. Баҳриддингинаям ётган жойида тинч ётсин. Мақсудхўжа, сенам эшитдинг-а?

Мен бош силкиб улгурмай, у киши ичкарига қараб юрдилар. Биз эса, ташқарига.

4. «ЎРОННИ АЙТ, ЖОНИНГДА УМИДИНГ БЎЛСА»

Ойим икки косагина шўрва қилибдилар, қовоғини алоҳида, шўрвасини алоҳида сузиб келдилар. Мен даҳлизга жой сола қолган эдим, чироқни ёқиб, эшикни сптириб қўйдилар:

— Қараб туриб, салкин тушиб қопти-ку, болам. Бояқиш аканглар нима қилишяпти экан?

Мен Бўзсувни қароргоҳ тутиб ётган акаларимни эслаб, ачиниб кетдим: бу ерда шунчалик хуриллатиб уряпти, у ёқда қандай экан?..

Хаёлим қочди, чор тарафга жимжитлик, шомдан кейинги бир ғаройиб хуфтонолди сокинлиги ёғган. Ҳатто чироқ пилиги қилт этмайди, тинч ёнмоқда. Фақат узокда, балки Тувакнинг охирида — Қўшилишдадир — ёлғиз лайча ит жонини жабборга бериб акиллаяптики, шу ҳам сокин кечага ярашиб турибди.

Ойим қозонни ювиб келдилар, мошиналарини токчадан олиб, хонтахтанинг бир ёнига ўринлашдилар. Мен ҳамон хаёлим қочиб, Жамшидшоҳнинг жомига тикилгандай, деразамиз кўзига қадалиб ўтирибман: ойимнинг жим-жим, ишларини билиб қилишларига маҳлиёман. Ҳеч зерикмаганлари-чи. Чарчамайдилар гўё, ордона қолсин, ётдим, ит ҳам, куш ҳам тинди, мен-чи, демайдилар.

Ишни энди қўлга олдилар, ҳали ҳов қачонгача ўтирадилар. Мошина қулоғи гувва-гувва айланаверади, ойим шиғиллатиб кийим тикаверадилар. Мен тиззамда китоб, ойнадаги аксимиздан кўз узмайман. Ўтирибман хаёлга толиб.

Ниҳоят, мошина шириллашидан зерикдилар шекилли, ойим ипни узиб, кийимни тиззаларига

олдилар ва чокини йўрмаларканлар, секин хиргойи бошладилар.

Тўти кушнинг,
Тўти кушнинг
боласидек,
Сен унда зор,
Мен бунда зор.
Сарпосига...
Сарпосига
ўт тушсун-э,
Сен унда зор,
Мен бунда зор...

Ойим бош кўтармай айтяптилар-у, менинг хаёлимдан Султонмурод акам билан Марғу кеннойимнинг савдолари ўтаверади, ўтаверади.

Бир куни ойим кечки овқатга ўтираётганимизда (у вақтда Султонмурод акам арава минар, Марғу кеннойимнинг йўлини пойлаб юрган кезлари эди) тергаб қолдилар:

— Ҳай, Султонмурод, сан эсингни йиғиб ол. Кўпам бу кашмирилари кизига айланишаверма. Бахриддин нима бўлди? Бир марта тилимиз куйгани етар...

Акам хахолаб кулди, кулиб енгмоқчи бўлди.

— Вой, хола-ей! Жуда ажойибсиз-да. Ҳар битта бегона кашмири бўлавурса, соғи ким қолади?!

— Сен кулма. Булар шундай устаки, кўзингга қараб туриб, авраб қўйганини билмай қолсан. Акам яна кулди. Унинг кайфи чоғ эди.

— Кўзингга қараб туриб денг, а?!

— Ҳа, қараб туриб, дуосини ўқиб қўйса — тамомсан. Ойисининг парилари борлигини, чилдирма билан одам ўқишини билмайсанми?

— Биламан, — деди акам ўша-ўша кулиб.

— Билсанг, нимага куляпсан? Акам гапини ялпизлашга тушди:

— Ё ростданам-де, хола. Ҳамма қатори бир қиз-ку.

— Ҳо-о, — дедилар ойим чўзиб, — ҳамма қатори эканми, вой товва-ей.

— Боринг, ана, сал кўхдирокдир.

— Яна-чи?

— Сал... сал, нима десам экан, — деб ямланди акам ва кулди. — Ўзингиз мендан яхши биласиз-ку.

— Ҳа, бу бошқа гап. Кўзингни шамғалат қилиб, нимадир ичириб қўйган-у, яна тан олгинг келмайди.

— Вой хола-ей, менинг кўзимни шамғалат қила олармиди?

— Ҳа, ана, ҳолингданам маълум, сўзингданам маълум.

— Ана холос! — Акам тиззаларига шаппатилаб, силкиниб-силкиниб кулишга тушди. — Вой, мен бояқиш! Вой, мен шўрлик! Ичиб қўйибманми? Ичирвора қолибдим!

Ойим унга илжайиб қарадилар.

— Ичмаган бўлсанг, бошқа йўлини қилган, — дедлар жиддий. — Ой кўринавурмасин жа кўзингга...

Акам шу гапдан сўнг хаёли қочиб, индамай қолди. Жим-жим овқатланишга тушдик...

Ҳозир чироқ ёғдусига тикилиб шуларни эслаб ўтирар эканман, кўча эшик тақиллаб қолди. Бир сакраб тушдим. Тураётган эдим, ойим:

— Ҳай, шошма, бемаҳал чақириб келганнинг олдига бола нарса югуриб чиқавурмайди,

ўтир! — деб уришиб бердилар. Кейин ишларини йиғиштириб, чироқни кўтарганча, ҳовлига туша бошладилар. Бу орада эшикдаги одам тақиллатишдан тўхтади; оти пишқирди. Юрагимга гулгула тушиб (облочилар шекилли, бемаҳалда ким ҳам чакириб келарди!), ойимларнинг орқаларидан чопдим. Ойим эшик тагига етиб, овоз бердилар:

— Ким?

— Холамои, мен — Тойирман. Султонмурод акамнинг олдиларидан, — деди кўчадаги одам.

Хайрият-э. Енгил нафас олиб, занжирни туширдик. Эшик очилиб, ёлғиз отликнинг сирли-салобатли гавдаси, сўнг юзи кўринди. У отининг жоловини бошидан ошириб, бир қадам олдинга юрди:

— Ассалому алайкум, холамои. Қийналмай ўтирибсизларми?

— Раҳмат, келинг, ичкари кириг. — Ойим меҳмонга йўл бериб, четландилар. У ҳам тисарилди.

— Раҳмат, мен бирровгина келганман. Султонмурод акамиз бу укачасини ола келсанг деб...

Мен юрагим гупиллаб уриб, «Қароргоҳами?» деворгим келди. Ойим рози бўлақолсалару бу одамнинг отига мингаша қолсам. Шунақа учиб-қўниб турибман.

Аммо ойимнинг юзлари тунддашиб, аллатовур норозилик қош-киприклари томон босиб келди.

— Нимага керак бўлиб қолибди? — дедилар энсалари қотиб.

— Зарур экан, шекилли.

— Зарур гапи бор одам ўзи келавурмайдими? Мен бир нима дея олмай турибман.

— Гапимас, иши бор, — деди хабарчи.

— Иши бўлсаям!.. Элчи каловланди:

— Ишонмаяпсизми, холамои? Ўзим обориб, ўзим обкелиб қўяман.

Аммо ойимнинг юзларида қани ўзгариш кўринса, унамай турибдилар. Менинг эса, ичим тушиб боряпти. Ҳайтовур, элчи хатосини фаҳмлаб қолди:

— Айтмоқчи, бир хат бораканми? — деди менга.— Шунини олиб борарканмиз.

Ойим менга ўгирилдилар:

— Қанақа хат?

— Анув пўчтачи келтирган хатдир-да, — дедим ҳовлиқиб.

— Ҳа, уми? — Ойим бир оз юмшаб, чопарга қарадилар. — Шунақа демайсизми?

— Кечирасиз, тушунтира олмабман, — деди у.

— Чоп, олиб чиқақол. Токчада, анор гулли бўка чойнакнинг ичида турибди.

Мен қайрила, ичкарига учдим. Бир ёқда ичим қизиб, юрагим тошиб боряпти: ҳазилакам гапми, қароргоҳга борарканмиз! Ва ниҳоят ҳар хил ўғри-каззобларни, қочган-қувган қароқчию йўлтўсарларнинг адабини бериб Каттабокқа йўлатмаётган йигитларни, уларнинг қўрбошисини қароргоҳларида кўраман! Ростданам уни шундай аташармикан? Ё қўмондир дейишармикан?

Отга мингашдим. Ойим эшик тагида, қўлда чироқ: — Ҳай, мен кутиб, ухламай ўтираман-а, — деб тайинлаб-тайинлаб қолдилар.

Кетяпмиз. Акром тоғамгиларнинг эшигидан бурилган боғқўча билан. Боғқўчаки, дарахтлар ўрмондай ўраб кетган, тепасида туташиб, ишқом бўлиб ётибди. На осмон кўринади, на юлдузлар. Ҳар ер-ҳар еридаги якка тавақали пастак эшиклар ғира-шира ғор оғзига ўхшайди...

От жуда йўрға экан. Қоронғи кўчада ҳам хуркимай, йўлини топиб боряпти. Туёқ товуши тупроқда сусайиб, зарангга борганда жаранглайди. Ҳатто «тарақа-тарақ»лаб кетади. Бу кўчада учта холам туришади. Бошланишида Мубор холамларники бор. Катта иш-комзор боғларидан кейин Ҳидой холамларники бошланади. Кейин охирида — Бўзсув тепаларига яқин жойда Ойпошша холамларники. Уларнинг боғи ҳалиги «Ғани — бошинг қани» қоровул бўлиб турган

қовунполизга бориб туташади. Мен бу ерларга кўп келганман, холаваччаларим билан бу боғларнинг бир ярим пахсали деворларидан кўп ошиб, унисидан бунисига ўтиб юрганмиз. Кўзимизни боғлаб қўйса, чиллакию даройи битадиган ишқомларни топиб бора оламиз. Лекин ҳозир кўча бир ғаройиб, эртақлардагидек сирли ва жим-жит эди. Худди бошқа бир оламга, бошқа бир мамлакатга тушиб қолганга ўхшаймиз.

Ниҳоят, Аллон отанинг эшигидан ўтганимизда, олдинда ғорнинг оғзидек оқаришиб, кўчанинг охири кўринди. Шу вақт чопар от жиловини беҳос тортдию у жонивор дабдурустан тўхтамай қайрилиб, гир айланди. Ва мен устидан учиб кетдим.

— Э-э, читтон укам, қанисан? Қаёққа учдинг? — деди отлик мени йўқотиб қўйиб. Аммо у тушгунча, мен сапчиб туриб, уст-бошим, тиззаларимни қоқа бошладим.

— Эй, хайрият-хайрият, — деди у елкамдан кучиб,— ёмон тушмадингми?

Мен тирсагим жизиллаб ачишаётган бўлса-да:

— Йўқ-йўқ, ҳечқиси йўқ, — дер, қаёққадир учиб кетган дўппимни излаб тополмас эдим. Бу ер хайбатли азим ёнғоқларнинг таги бўлгани учунми, жуда қорон-ғи эди. Дўппимни пайпаслай-пайпаслай зўрға топдик.

— Энди бундай қиламиз, — деди у ниҳоят хижолат аралаш, — сен отга миниб оласан, мен етаклайман.

— Йўқ-йўқ, мен орқангиздан чопиб боравураман,— дедим унамай.

У кўнмади.

— Таомил шундай, — деди, — қароргоҳимизга ҳеч ким кириши мумкинмас. Кирсаям, кўзини боғлаб олиб кириб, олиб чиқамиз. Хафа бўлмайсан сен ҳам. — У белидан битта қийиғини ечиб, от жиловини билагига солди. Белбоғни икки-уч айлантриб, кўзимни сириб боғлади-да, устидан пайпаслаб қўйди. — Қаттиқ тортвормадимми?

Сал бўшаттиргим келиб турса-да, айтгани уяддим.

— Энди оёқни узангига қўйиб... — У мени отнинг онага олиб бориб, товонимдан аста кўтарди. — ... ҳа, мана шундай қўйиб, эгарни ушлайсану... даст кўтарилиб, бунисини эгардан оширасан. Қани, миндик.

От жонивор пишқириб, типирчилаб турибди. Устимга қайси бегона миняпти экан, деяптими?.. Ҳали олдинга, ҳали орқага бориб келади. Мен эсам, ёруғ кунда от минмаган одам, узангига оёғимни қўйиб силтаниб, чапини оширдиму кулинг ўргилсин эгарга кўндокдай жойлашиб олдим.

— Ҳа, барракалла. Ана энди эгарнинг қошини маҳкам ушлаб, иккала оёғингни ҳам айилга тиқиб ол. Кўрқма, мен ёнингданман, — дея от жиловини силкилади: — Чу, жонивор.

Мен қалқиб, эгар қошини маҳкам чангалладим. Оёғим осмондан бўлиб, эгардан учиб кетишимга бир баҳя қолди.

Сал ўтмай, отнинг лўкир-лўкири ҳеч гап бўлмай анча эгарга ўрганиб қолдим. Кетяпмиз-кетяпмиз, баланд чиқиб, паст тушиб, яна айланма, баҳаво йўллардан ўтиб, қани менинг тасаввуримдаги манзилга етсак. Аллақачон Бўзсув бўйига бориб, отдан тушиб, ёлғиз-оёқ йўллар билан сув ёқалаб, қамишзорлар оралаб кетган бўлишимиз, жилла курса, ёввойи ялпиз ҳидлари аралаш анув катта сувнинг ҳиди димоққа урилиши керак эди. Йўқ, аллақандай сўқмоқдан ҳамон кўтарилиб боряпмиз. Йўллару қайрилишларда неча тунқоровулардан ўтдик. Улар аллақайси ўр ёки қирдан:

— Кимсан, тўхта! Ас-саломинг қани? Ўронни айт! — деб чиқишади.

Хабарчи-чопар ҳаммасига бир хил:

— Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва баракотух, — деб боряпти. Улар:

— Мақсудинг нима? — деб сўрайдилар.

— Ал-қасосу мин ал-ҳақ, — дегачгина:

— Ўт, — деб рухсат берадилар.

Ахийри учинчи тунқоровули тепамиздан тушиб келди:

— Қайт, отиласан!

От хуркиб, сўқмоқдан тойилиб, орқа оёғи аллақандай ариққа тушиб кетди. Суву лой чалоплаб, от қуруқ ерга чиқишга унналди. Мен эсам эгарга ёпишдим.

— Менман, Худойназар, — деди чопар от билан овора экан.

— Сен-пенингни танайман. Ўронни айт, жонингдан умидинг бўлса!

— Хўп, ана: «Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва баракотух». Кўнглинг тўлдими?

— «Ана»нг нимаси? Мақсудингни айт!

— Бир кунда неча марта сўрайсан, хумпар?

Соқчи кўнмади:

— Қоидали қилиб айт.

— Ал-қасосу мин ал-ҳақ. Кўрмайсанми, одам олиб келяпман?! Ўтағасининг топшириғи билан.

— Менга деса, тилла обкелмайсанми! «Ассалом»инг бўлмаса, пешонангдан дарча очиб юборавераман. Ўт, — деди у «хон»лигидан тушмай.

— Сенам шошмай тур, кўлимга тушарсан, — деди бу ҳам кулиб, — хап саломинг бўлмаса, икки ямлаб бир ютай.

Кимдир шипиллаб келиб, отнинг жиловини олди.

— Бунингнинг сумакдай бурничаси-чи? Халақит қилмайдими? — деб «қиқ-қиқ»лаб кулди.

— Э, дарвоқе-я, — деди Тойир ака. — Кейин бунақа бурунни қаердан топамиз!..

— Ҳов, ўт-ўт, кўп маҳмадана бўлма, қулоғингни чиноқ қилиб қўймасимдан.

Қикир-қикир билан элчи тирсагимдан ушлаб тортди:

— Тушақолинг, жаноблари, етиб келдик.

Мен чап оёғимни айил орасидан чиқардим олдидан ошириб ўтказмоқчи эдим, эплай олмадим. Элчи кулди.

— Ия, чавандоз, кўзни чирт юмиб, минворган эдингиз-ку.

Айтмоқчи, бундай эди-я! Оғирлигимни бир оёққа солганча, ёлғиз узангида даст қўтарилдим-у, эгарни кўйиб юбормай, бу оёғимни от устидан оширдим. У эса, қўлтиғимдан ушлаб, енгил тушириб оларкан:

— Ҳа, баракалла, бу бошқа гап, — деб қўйди ва олдинга ўтди. — Энди менинг қийиғимни қўйвормай, орқамдан юрасиз.

Унинг этигига қоқила-қоқила бориб, зиналардан туша бошладик. Пастдан нам тупроқ иси гуркираб келар эди. Наридан борса, бир ҳафта бурун қазилган-ов. Текис жойга тушганимизда биров панғ овозда:

— Ҳа, олачипор, сенмисан?! Ечақол кўзини, қийнаб қўйибсан-ку, болапақирни, — деди. Ундан мохорка ҳиди анқир, ҳозир ҳам чекаётганга ўхшар эди.

— Буми, бу зўр! Ғинг дегани йўқ гяунча жойдан бери, Ғулом акаси, — дея чопар кўзимдаги белбоғни бир тортворган эди, шундай қаттиқ боғланган нарса, сирғалиб чечилиб кетди.

Ҳеч нарса кўрмай ҳам, ажратолмай ҳам қолдим. Срукқа қарасам, кўз оддим қамашиб кетаётибди, жон қолатда бош чайқаб, кўзимни олиб қочдим. Мохорка ҳиди гуркираб келаётган ҳалиги одам елкамга қокди:

— Қўркма, пакана пари. Бу Тойир закун шунақа, сштилангандай бажармаса, хотини талоқ бўлади.

Хийла вақтдан кейин бошимни кўтарсам, адёл осилган пастак эшик ёнидаги камгақда тақа мўйловли бир одам тиззасига милтиғини қўйиб ўтирибди. У кўзимни очганимни кўриб, қошию мўйловини ўйнатиб, илжайиб қўйиб, чопарга:

— Опкиравур, закун, нима, сенгайм алоҳида такаллуф зарурми? — деб кудди.

Тойир закун тўнининг барларини тортиб, белбоғини тўғрилаган бўлди ва аскарлардай

қаддини ғоз тутиб:

— Ёлғизларми? — деди адёлни кўтаришга юраги дов беринқирамай.

— Биров бўлса, мен сени қўярмидим, овсар, — деди амаки чаккасига бармоғини нуқуб кулганича.

— Ҳа, энди хўжайиннинг феълларини биласиз-ку.

— Биламан-биламан. Ўзи сенларга шунақа биттаси керак. Бўлмаса, ўзинг хон, кўланканг майдон бўп кетасанлар. Бор, киравур, мен рухсат бердим.

— Ҳай, кирсак кирдик, — деб у адёл-эшикни шарт очиб, бир қадам босди. Аммо: — Мумкинми, Катта ака? — дегунча бўлмай, адёл тушиб, ўзи нариги ёқда қолди.

Мен токчадаги осмачироқ олдида тик турганча алланимани ёруғга солиб тозалаётган акамни (унинг орқасига илашган сояси ертўланинг ярмини эгаллаб, ваҳиманинг ўзи бўлиб қолган эди) кўриб, юрагим бир орзиқиб тушди. Томоғимга бир нима тикилиб келди. Адёл орқасидан унинг бўғиқ овози эшитидди:

— Опкелдингми?

— Опкелдим, хўжайин.

— Опкир.

— Хўп, хўжайин!

У боягидек шахт билан адёлни кўтариб, бош ирғади:

— Кир, оғайничалиш.

Мен ичкарига бир қадам босиб, тўхтадим.

Акам кўлидаги тозалаётган тўппончани токчага, латта устига қўйиб ўтирилди, аммо бетимга қараб ҳам қўймади.

— Сенга жавоб, Тойир. Фақат, узоқ кетма, — деди чопарга.

— Хўп, хўжайин, — дея Тойир чопар қайрилиб чиқиб кетди.

Мен акамни қанчалар соғиниб, кўришга ўлиб-интиқиб келсам-у, у хушсизгина кутиб олса... Алам қилди.

5. ЖАНОЗАДАН КЕЙИНГИ... ҚОРА ХАТ

Қароргоҳ бизнинг даҳлиздан ҳам тор эди. Пастак токчали уй. Токчаям фақат бир томонида. Бошқа девори текис қирқиб туширилган. Тагида уч-тўрт одам зўрға сиғадиган сўри. Атрофига юпқа кўрпача билан пўстак ташлаб қўйилибди. Хонтахта устида қалин муқовали катта китоб. Худди ойим ҳар замонда ҳижжалаб ўқиб қоладиган китобга ўхшайди. Қуръон шекилли.

У ниҳоят мойлатгани токчага ташлаб, хиёл очилиброқ қаради.

— Қани, кўришиб қўяйлик-чи. Аввало, салом қани, пакана пари? — деди у танбеҳ бериб.

И-и... Ҳаяжондан салом беришни ҳам унутибмиз-ку. Шунга ғалати кутиб олган экан-да. Хатоимни тўғрилаб, дарҳол қўлимни кафтига ташладим:

— Ассалому алайкум.

— Ва алайкум... Мана бу бошқа гап!

Иzza бўлиб, қулоқларимнинг тагигача ловуллаб кетди.

— Кечирасиз, эсимдан чиқиб қопти...

— Майли, ўтир. Уйлар тинчми? Холам яхшимилар? Ўзинг қалайсан?

Акам сўрининг бир четига ўтириб, чордона қуриб олди.

Мен эсам, энди ўзимни эркин сеза бошладим. Сукланиб тикиламан. Тикилиб, ҳеч тўймайман. Саволларига жавоб қиляпман-у, лекин нима деганимни эсламайман. Қаранг-а, ҳамма уни ёмон йўлларга кириб кетган деб юрибди, у бўлса... Қандай қароргоҳлар тикибди! Қандай тартиблар ўрнатибди! Кечалари бировларникига тушиб, кимнинг сигири, кимнинг қўйини, кимнинг қопдаги жўхорисини ўмариб кетаётганларни тизгинлаб, Каттабоғни сўраб

туришгани-чи. Ҳатто облочилар юрак ютиб рўбарў келишолмаётганмиш буларга.

У ичимда жўш ураётган ҳисларни сизди шекилли, афтимга акалик соғинчи билан тикилиб, бош ирғади:

— Опкелдингми сўратган нарсамни, пакана пари?

— Ҳа-да!

Шундагина нимага келганим эсимга тушди. Шошиб қўйнимни кавлаштиришга тушдим. Султонмурод акам ишонқирамай, мен томон сал энгашди:

— Ростданам пўчтачи келтирдими?

— Эмаса-чи! Мана, ўзи. — Қора хат қўйнимнинг орқасига ўтиб кетган экан, олиб узатдим.

Кўриб турибман: акамнинг ранги кув учди. Бир муддат кўзларини юмиб, жим қолди. Сўнг «Ёпирай-йа!» деганича, кўзларини очиб, қора хатни пўстак устига ташлади. (Балки тушиб кетгандир, ҳарқалай қандай тушганини сезмай-ла қолдим.) Ўтирган ерида ўрнаша олмай орқасига суялди ва оёқларини узатиб юбо-риб, тинчиди. Қўли энгаҳида. Кўзлари юмук, ўзи қилт этмайди. Бир қўлини кўксида чирмаштирган, бошқаси билан энгаҳини ушлаб, бошини ертўла деворига тираган қўйи, узаниб ўтириши — унинг бу ҳоли жуда ғалати кўринарди. Мен уни ҳеч бу алпозда кўрмаганман. Юзи дам оқариб, дам бўғриқиб кетади. Ич-ичидан ўзи билан ўзи олишиб, ич-этини еб бораётгани шундай кўриниб турибди. Ниҳоят, пишиллаб чуқур тин олди-да, қаддини кўтарди.

— Унда... унда биз кўмиб келган одам ким? Мендан сўрадим, ўзига-ўзи гапирдим — билиб бўлмасди. Ҳар эҳтимолга қарши мен елка қисдим.

Чиндан ҳам, ким? Бу ёқда Парпи бебахт, мен отиб қўйганман, деб тан олиб турган бўлса... Яна қайси тепанинг тагига кўмганигача айтган бўлса?!. Жанозадан кейинги қора хат ростдан ҳам қизиқ-да! Асол холам соғ пайтлари эшитсаларми, шайтонлаб қолармидилар?.. Одамларга овоза бўлса, нима дейди?..

Султонмурод акам хатни яна пўстак устидан олиб, айлантириб кўра бошлади ва баттар бўғриқиб, асабий бир ҳолатда этигининг кўнжигга тикиб қўйди. Ўрнидан туриб, ертўлани бир айланиб келди. Сояси ертўла сўрисию деворию шифти бўйлаб бир-бир кўчиб, қайтиб ўтирган жойга михланди.

— Нима қилдик-а, пакана пари, жуда ғалати-ку?

— Ойим беркитиб ташлаган эдилар. Ҳеч ким билмай қўяқолсин, деб. Сиз қаердан эшитдингиз?

— Бу ёғи билан ишинг бўлмасин... — деди у.

— Лекин...

— Нима лекин?

— Бошқа бировлар ҳам эшитса-чи? — Менинг энг катта хавотирим — бу гап Асол холамнинг кулоқларига ҳам етиб бориши эди.

— Ҳе, қаёқда! — деб кулди акам. — Йигитларнинг оғзи қаттиқ... Бу ер урушдан қочганларнинг қалъаси эмас.

— Каттабоғ кўриқчиларининг қалъасими? — деб юбордим чинданам акамга хавасим келиб.

— Шунга ўхшашроқ. Бўлмаса, ҳар хил қаланғи-қасанғилар босиб кетади. Ҳозир шунақа пайт. — кейин негадир қўшиб қўйди: — Сен ўйлама, булар паққос бекорхўжалар экан, деб. Улар кундузи даласида ишини қилиб, кечасига келади қароргоҳга.

Унда ҳукумат-чи? Нега устма-уст облочиларминан аскарини юбориб ётибди? Буларнинг кимлигини билмайдими?

Акам дўпписини тиззасига кийдириб, жиягини тортиб-тортиб айлантирди. Кейин кафтига уриб-уриб қоқаркан, боягидай:

— Нима қилдиг-а? — деб қўйди яна.

— Ойимнинг билганлари билган, — дедим мен. — Исини чиқармай...

— Йо-оқ! — Акам сапчиб туриб кетди, сояси билан шифтга урилиб, бутун деворни чирокдан тўсди-кўйди. — Биров билмагани билан, ўзим-чи? Манави ерим-чи?! Кўкрагимга қандай сиғдириб юраман? тушунасанми шуни? — У хонани бир айланиб келиб, боягидек тек қотди. Кўзи этигининг учида, қўли ияги-да. Сўнг илкис бош чайқаб, боягидек оҳангда давом этди: — Унинг қотилини топгунча, она сутим оғзимга келиб эди, энди дамимни ичимга ютиб, жим кетайми? Йо-оқ. Бунгача кимларни қандай чиғириқлардан ўтказмадим! Қандай қийноқларга солмадим! Энди манави бир парча қоғозминан... — У хатни этигининг қўнжидан суғуриб олиб, силкиди: — ... хаммаси бекор бўлиб чиқса, мен нима деган одамман?! Шуни ўйлайсанми, Мақсуд?!

Мен ўзим сезмаган ҳолда ўрнимдан туриб, имтиҳон бераётган боладай унинг қаршисида тик қотиб қопман. Бошим солиниб боряпти: чинданам, одамларга нима дейди?

— Бу ёқда ҳали Парпи турибди, — деди у хансираб, — қасос талаб қилмаганда ҳам... эртага рўзи маҳшарда нима деб жавоб қиламан? — У энгашиб, нақ бурнимнинг тагида кафтининг орқасини кафтига ура-ура қайтарди: — Ана шуниси мени эзаяпти, билсанг. Юрагимни тилка-тилка қиляпти, билсанг... — Сўнгра бирдан ўйланиб қолди. — Ё ҳалиям бўлса, ўзини чақириб, Парпи ўғрини чақириб... — деди. Фикри ўзига ёқмади, шекилли, боягиндай илкис бош чайқади: — Йо-оқ! Мен ўйин қилолмайман. Шунча гапдан кейин яна ўйин қилиш, синаш Худога ҳам хуш келмаса керак. — У қайрилиб нари кетди. Бориб, асабий ҳолатда чирокнинг пилигини тушириб-чиқара бошлади. Бунга сари сояси ертўла ичида дам ёйилиб, дам тораяр, шунда унинг бошию орқа елкаларидан қоп-қора нур таралаётганга ўхшаб кетар эди. Узи улкан қора одамга айланарди. Қаерданам Парпи эсига тушди! Акам ҳеч ўзини босиб ололмасди: — Кўмганимиз Баҳриддин бўлиб чиқмаган тақдирда ҳам, у лаин қанча одамнинг бошига етмаган, ёстигини қуритмаган! Кимларни қайси пастқамда тунаб, отиб кетмаган... Ҳатто қариндошларини, туғишганларини талаган одам, ахир бундан бошқа қандай жазога лойиқ экан?!

Мен ғинг дея олмасам-да, ич-ичимдан унга ҳайратланиб турибман: зўр экан-ку акам! Билмас эканмиз-ку биз!

У ертўлани икки айланиб келиб, ниҳоят сал юмшади.

— Бу ишларни мен нима учун, ким учун қилдим? — деди куйиниб. — Дўстимни, жигаримни деб қилувдим-ку! Баҳриддинни деб уни шу кўйга солувдим-ку. Энди ўша жасад, биз кўмиб келган ўша устихонлар Баҳриддиникимас, бўлакники бўлиб чиқса... Асол холамнинг кўзларига қандай қарайман? Тирик фарзандларини элдан бурун ўлдига чиқариб?..

Ёниб-ловуллаб, ўт-олов бўлиб турган одам бирдан мунғайиб, бўшашиб қолди. Қарғишга йўлиққан кимсадек, туриб-туриб жойига сурунди ва пастак сўрининг бир четига омонатгина чўкиб, бошини қўллари орасига олди. Қаерданам кўрсатдик? Нимагаям олиб келдим бу хатни? Мен нима деб кўнглини кўтараримни билмай хижолатга ботиб турарканман, кутилмаганда у бошини кўтарди ва бир ғалати хавотирланиб, кўзларимга тикилди:

— Марғу кеннойинг... эшитмадим ишқилиб?

— Йўқ, айтиб бўладими! — дедим мен.

— Нимасини айтасан! Шунча кўргиликлар камми унга?! Куйганча куйди-ку...

Бўғзимга иссиқ бир нарса қадалиб, четга қараб олдим. Акам ҳам туриб кетди ва овози ертўла ичида бўғиқ гулдираб:

— Гулом ака?! — деди. Адёл ортидан жавоб бўлди:

— Лаббай ўтағаси?..

— Бу ёққа қараворинг.

Адёл силкиниб, чети кўтарилди ва ҳалиги одамохун кишининг юзи кўрунди:

— Хизмат, ўтағаси?

— Бери келаворинг, — деди акам. Гулом ака бир қадам босиб, қуролини тик тутганча тўхтади:

— Айтаверинг, ўтағаси.

Акам бориб, чироқнинг пилигини кўтарди:

— Сиздан бир нарсани сўрасам...

— Сўрайверинг, жоним билан.

— Сиз Парпининг сўроғида... бормидингиз?

— Бўлмаса-чи! — Амаки чувак юзи ёришиб, эмин-эркин кулимсиради ва акам қолиб, менга тушунтира кетди: — Ўнг томонидаги кўриқчилари ким экан — аканг қарағай эдим-ку...

Акам томоқ қирди:

— Ўшанда... ўшанда Баҳриддиннинг куёвлик кийимларини нима қилганмиз девди? Сотганми ё?..

— Хе-х, Парпи бўладию зарбоф тўни билан кўмворадим, ўтағаси? Ўз кўли билан ўша икки хуфтондаёқ ўликдан чечиб олган бу гўрсўхта! .. — дея сўкинди Ғулом ака ва яна ижирғаниб, алламбалолар дея ўзича минғирлади.

— Йо-оқ, Ғулом ака, сиз шахсан ўзи нима деганини айтинг менга! Эслай оласизми?

— Нега эсламай, шундай ёнида, бир қадамгина орқасида турибман-ку, эшитмай бўладими?..

Акам бетоқатланди:

— Эшитган бўлсангиз, у ярамаснинг ўзи, ўз оғзи билан нима деган?

— Ўз оғзи билан, ўз оғзи билан... — Ғулом ака иягини қашлай туриб, шахт-ла милтигини кўтарди. — Эсладим! «Эски Жуванинг бозорида лойлаб, Жанггоҳда ичворганмиз», деган эди. Ятим мол тешиб чиқкур...

Акамнинг юзи ёришиб кетди:

— Эсладим-эсладим. Бозорга олиб тушганмиз, деб эди. Жанггоҳгаям кирган эканми?

Ғулом ака кўл силтаб, менга юз бурди (Унинг шуиқа одати бор экан, биров қолиб, бировга гап тушунтирадиган):

— Кирган-кирган. Ўлгудек бўкиб ичган. Ҳазарни биладими бу гўрсўхта. Хукуматни кўлига тушса, отув берарди, тағинам...

— Хукуматнинг йўриғи бошқа, бизники бошқа, — деди акам жойига қайтиб. — Мен «қиз ўртоғим»нинг ўлигини топиб, жойи ростонига кўйишим керак эди, кўйдим. Адолат қилишим керак эди, қилдим. Дўстимнинг руҳи шод бўлса, бас, — деди ҳуши оғиброқ.

— Худо раҳматига олган бўлсин, бировнинг асрандиси эди, сендан рози кетди, — деди Ғулом ака юзига фотиҳа тортиб. Сўнг акамга жавдираб боқди: — Мен бораверайинми, ўтағаси?

— Ҳа, дарвоқе, — акам ҳуши жойига келиб, буюрди: — Тойирни чақиринг. Буни элтиб кўйсин, ҳаяллаб кетди.

— Хўб бўлади, ўтағаси.

Ғулом ака бурилиб чиқиб, адел силкинганча қолди. Акам ўрнидан туриб келиб, мени сўзсиз бағрига тортди ва акалик меҳри ила курақларимни силади:

— Уларга салом айт мендан, хўп? — деди аллақандай тўликиб. — Кўрарсан, ахир?

Бу салом кимга тегишли эканини англаб, ўрталаридаги бу савдоларга мен ҳам алоқадордек, кўнглим бузилди. Четга қарадим. Кўз ёшларим ортидан... ҳурилардай, парилардай бўлиб Марғу кеннойим гавдаланиб келар эди...

Яна кўзларимни боғлаб, ўша хуркак отга миндиришди.

Яна ўша Тойир закун баланд-паст, айланма йўллар билан отни етаклаб кетди.

Аммо бу гал ҳеч ким салом сўраб, иўлимизни тўсиб чиқмади.

Яна ўша Аллон отанинг эшигига етиб, азим ёнғоқлар тагида тўхтадик.

— Кўзингни ечиб ол, бўлди, — деди Тойир закун ва ийманиб кўшиб кўйди: — Хафа бўлмайсан-да, оғайничалиш, тартиб шундай!

Мен кўшкўллаб қийикни бошимдан чиқариб олдим-у, лекин зим-зиё қоронғиликдан бўлак ҳеч нарсани кўрмадим. Қайтага кўзим боғлиқлигида бир нар-саларни тасаввур қилиб-кўриб

бораётиб эдим.

Чопар тиззамга шапатилади:

— Энди оёғингни узангидан чиқариб, орқага сурил.

Шундагина унинг қоп-қора, баҳайбат эканини (шу туришда у елкамдан келар эди) кўриб, чўчиб тушдим. Кейин билсам, бояги тўнини ечиб, кенг-дағал бир чакмонга ўралиб опти.

Шу ерда қола қолай деб энди тушишга уннаган эдим, у белимдан кўтариб, отнинг орқасига ўтқазиб қўйди.

— Бу ёғи ҳеч қанча қолмади-ку! Етиб олавераман ўзим, — дедим. У тиззамга уриб, бош чайпади:

— Ҳеч қанақа «етиб оламан-петиб оламан»и йўқ. Мен нима деб ваъда берганман! Сурил, тушиб қолмайсан. — Сўнг бир ҳаракат билан оёғини отнинг устидан ошириб, эгарга миниб олди.

Қочиб бораётган отга томдан сакраб миниб оладиган, эгар устида ўйин кўрсатиб, от қорнига ёпишиб чопадиган чаптастлар ҳақида кўп эшитган эдим-у, биронтасини кўрмаган эдим. Назаримда Тойир закун ўшалардан қолишмас, мен унга мингашиб бораётганимдан бошим осмонда эди.

— Ҳа, ана шундай, белимдан ушлаб ол. Кўркма, йиқилмайсан, — деди у. Аммо ўзи отнинг биқинига қаттиқроқ ниқтаган эди, жонивор силтаниб, суриб кетди. Мен отнинг белидан бир селпиниб, яна қайтиб жиқ этиб жойимга тушдим. Кўмирчагим синди-ёв! Кўзимдан олов чиқиб кетди. Чопар эса, эгарга қапишиб, жиловга ёпишганча, отга эланарди:

— Др-р, жонивор, др-р...

Аммо-лекин от ёмон ҳуркак экан. Бошини тикка тутганча, бўй бермай, суриб боряпти. Шовқинига хонадонларнинг тозию арслонлари акиллаб-вовуллаб, девору омбор ошиб кўчага отиддилар ва от орқасидан тушдилар. Боғқўча бирпасда акиддоқ итга тўлди.

Отни секинлатишдан энди маъно қолмаган эди. Тойир закун ҳам жиловни қўйворди ва от шамолдай ела бошлади. Итлар чангимизда қоп кетди. Яхшики, қайрилишда чаққонлик қилиб буриб қолди, бўлмаса, тўғри анҳордан сакраб ўтиб, аллакимнинг боғига кириб кетармиди ё бизни устидан улоқтириб, қайрилармиди. От сўлиғини чайнаб ҳансирар, боши бир ёнга қайрилганча, уйноқлаб борар эди. Терлаб кетган бутларим зўр бериб ачиша бошлади. Шу ерда тушиб қолишгаям рози эдим.

— Эсонмисан, оғайничалиш? — Тойир закун бошини буриб, кулиб қўйди. — Бу шанақа асов. Аканг-ии ҳам бир марта опқочган, ҳа. Бировга миндирмайдиган хилидан.

— Ўзиникиям зўрдир? — дедим беихтиёр.

— И-и, қаёқда? Ёлғиз акангқарағайда бор. Уям мана шу. — Кейин отини кўчанинг ўртасидан гижинглатиб бораркан, оғзини тўлдириб кулди: — Жоноралиям²² ўзим, чопариям ўзим.

Бу орада Қўлдош тоғамларнинг қайрилишларига етиб қолдик. Манзилга яқинлашганимиз сари уни гапга солишга ошиқардим.

— Яна уч-тўртта отларинг бўлсами, ҳеч кимга бўй бермасдинглар, тўғрими?

— И-и, сенам ўзимиздан экансан-ку: ҳавойинг баланд. Лекин билсанг, биз отлиқ лашкар эмасмиз, у ёқдан-бу ёққа от қўйиб юрсак. — Кейин қайрилиб, маъноли шивирлади: — Мен сени кўрмадим, сен қароргоҳда бўлмадинг, уқдингми?!

Мен уқдим деб бош силкидим. Тойир закун олдига қараб олиб, аввалги оҳангда давом этди:

— Умуман, биз ҳеч киммиз.

— Қанақасига?

— Шунақасига, вассалом.

²² Генерал маъносида (*Муаллиф*).

— Ўрага сичқон тушди — гулдур-гуп, шунақами? Ўтирган ерида ўнг қўли билан тиззамга шапатилаб, кулди у:

— Балосан, бало, пакана паримисан, нима бало?!.

— Худди ўзи-да!

— Отим нимага бунча ҳуркяпти девдим-а, — деди у ўгирилиб ва кулиб юборди.

6. ТУЗОҚ

Бир тоғорача сутнинг бетига — қаймоғига нон тўғраб қўйиб, энди битта олган эдим, ҳовлида Солининг қораси кўринди. У дераза тавақасини очиб, имлади. (Ичкарида ойим борлар деб ўйлади шекилли).

Яна қанақа шумликни ўйлаб чиқибди деб, яқин сурилдим.

— Кечаги айтганингга... ўтиб кела қолайлик.

Кулдим.

— Уйқунгам келмабди-да? Менам Саидумар акадан эшитиб эдим.

— Ўша пиёзпайкалда эканми, ишқилиб? Юравер, мен биламан, — деб шоширди у.

— Ол, битта, суқинг кирмасин тагин, — дедим тоғарачани тутиб.

Ў қўлини қайчи қилиб тоғарачанинг ичига суқаркан:

— Қаймоқ мияни бутун қилармиш-а? Қани бизнинг ҳам сигиримиз бўлса. Сенга маза, — деб қўйди ва одатдагидек ишшайиб бетимга қаради.

— олол, оқизмай ол, кейин ишшайверасан, — дедим мен ҳам тегишиб. — Зора сенгаям ақл битса.

— Ақл?.. — У енгил қалқиб, оғзидагини ютгиси келмай ютинди. — Бедана турганда ақлнинг нима кераги бор!

— Битта бедана деб уйқунг келмапти-ку...

— Ҳа-да. Жилдикми?

— Бошқа кун борармиз, — дедим мен ҳузуримни бузгим келмай.

У ялинди:

— Вой-бў, ерсан шу қаймоғингни қайтиб келибам...

— Мактаб-чи, — дедим атай эзмаланиб, — кеч қолмаймизми ?

У ўрикзор орқасидан чарақлаб, усиз ҳам сарғайган ўрик баргларини нурга белаб чиқиб келаётган офтобга қараб қўйди.

— Улгурамиз. Мен битта тўрва олволдим. — У қўйнидан оғзи бўғик, тизгинчали мошхалта олиб кўрсатди.

— Оббо сен-эй, тайёргарлигинг зўр-ку, кўрволсанг ҳар куни қоқмалаб келаркансан-да, а?

У шумлик билан кўз қисди:

— Бедана кабоб емабсан — бу дунёга келмабсан! Учдикми?

— Учдик.

Мен тоғарачани хонтахта устига суриб, апил-тапил юзимга фотиҳа тортдим. Жилд ҳам, чой ҳам, нон ҳам жой-жойида қолиб, ҳовлига отилдим. Ўртадаги йўлдан огтамларникига, ундан ташқарига ёв қувгандек югургилашиб чиқиб кетдик. Ким кўриб, ким кўрмай қолди. Уидан тутзорнинг ичи билан тутнинг шу йил янги чиқарган сурх навдаларидаги шапалоқдек шапалоқдек чаъфар баргларини шатир-шутур тўкканча, юз-кўзларимизни аяб-энгашиб, новдаларга чап берганча, чакалакзор кўчага кесиб чиқиб бордик. Ўшанақаси толларнинг таги билан Каттабоғга урдик ўзимизни. У олдинда, мен орқада. Изма-из югургилашиб бормоқдамиз. Ахийри, Усмон тоғамнинг шохдевор билан ўралган боғлари тугаб, кенг яланглик очилди. Ялангликки, пасти қовунполиз, тепаси одам бўйи ўту ғумай, бурган-у яна алламбалолар ичида қолган пиёз пайкал. Қанчаси тўр дўппидек-тўр дўппидек уруғ боғлаб, тўкилиб-сочилиб ётибди.

Биз Каттабоғ ишкомлари билан шу дала ўртасидаги ариқ ёқалаб лўкиллаб боряпмиз. Уруғ боғлаб, ерга салом бериб ётган тизза бўйи ўтлар оёқларимизга чирс-чирс урилиб, ҳар томонга шир-шир «дон» сочади.

Каттабоғ томондан янги қовурилган бодроқ ҳидидек бир ажабтовур ҳид анқиб-анқиб келаётир. Кимдир шинни соляпти шекилли. Офтоб барглари хол-хол қизариб улгурган ишкомлар устига текис ёйилиб, нури етмаган орқа бетлари ариқ-арик бўлиб, ажралиб турибди.

Ўртароққа етганимизда Соли аланглаб тўхтади:

— Шу ерни айтганмидилар, Умар акам? — деди шивирлаб.

— Шу ер эди шекилли, — дедим мен ҳам аланглаб. Соли ариқдан сакраб ғумайзорга бошлади. Киришимиз-ла, бургану ғумай уруғлари шувва тўкилиб, ҳаммаёқни какра ҳид тутиб кетди. Аксириб юбордим.

— Ҳов секинроқ-да, — дея у норозиланди. — Одамни тутиб берақол.

— Сен бўласану қўлга тушасанми?! Сен нимаю илон балиқ нима! — деб кулдим мен.

— Ҳавасинг келса, сенам бўл.

— Ўзингга буюрсин.

Бу орада уч ариқ ичкари кириб эдик, у бирдан ўзини ерга отиб, чўккалаб олди. Қўрқиб кетибмап. Бир нима жон ҳалпида потирлаб, қанотлари унинг бетларига урилар, Соли, ҳе, жонингдан, деб кулар эди Чопиб бориб қарасам, бедана! Соли уни тузоқдан чиқариб оляпти.

— Кўрдинг биққилигини?! — деб мақтанди у. Бедананинг мошдек кўзлари косасидан ўйнаб чиққудек питраб турибди.

— Жонивор, учиб кетолмаган экан-да, — дедим ачиниб.

— Шунча дон туриб қаёққа учиб кетади? Яна бизга насиб қилиб турган бўлса, очопат... Тўрвани олвор қўйнимдан.

Мен қўйнидан халтани олгунимча бедана неча бор чулдираб, потирлади кўлида. Зўр берса, учибам кетарди-ю, кўлидан чиқолмади.

Нихоят, Соли уни тўрвага солиб, оғзини бўғди-да, менга тутқазди:

— Буни ушла-да, сен у ариқдан, мен бу ариқдан тушдик, жур.

Шундагина пиёзнинг ариғи қиртишланиб, кета-кетгунча биров тузоқ қўйиб чиққанини кўрдим.

— Вой, эгаси кўрса, ўлдиради-ку! — деб юбордим. Соли афтини буриштирди.

— Эгаси қараб ўтирибдими, сенам қизик экансан,— деди ғумайларни шитирлатиб, илгариларкан. — Келдикми, териб кетамиз.

Мен ич-ичимдан афсусланиб, тўрт қадам юрганимни биламан, боягидек бир бедана пориллаб кўтарилди ва шу заҳоти тўп этиб тушди. Чопа, ўзимни устига отдим. Бўйнида муштдек тузоқ. Пиёз пояларини эзиб-янчиб, Соли ҳам чопиб келди:

— Тўрвадагисини ўлдирасан-ку, овсар!

Мен тўрвани ташлаб, қаддимни кўтардим. Қўлимдан бедана юраги шунақа тез уряптики, шу арзимас кушчанинг шунақа зўр юраги борақанми, деб ёқа ушлийман. Ердаги тўрвага жон битиб, ичидаги жонивор порт-порт урилади.

Соли тузоқни чиқариб, жойига қўяркан: — Сендақа одам бедана терсин экан, ҳаром ўлдирардинг-а, — деди тўнғиллаб.

— Сен-чи, ҳалол ўлдирасанми? — деб ҳазиллашдим.

Мен топган бедананинг бўйин патлари хол-хол экан. Қўлимда тинмай уринади, чулдирайди. Мунчокдек кўзлари бир бежоки, ачиниблар кетасан бечорага. Аммо биз келибоқ иккита бедана топганимиздан бошимиз осмонда, бошқа ҳамма нарсани унутганмиз. Буниям тўрвага тикиб, ҳар ким ўз ариғидан илгарилай кетдик.

Шундай — оламни унутиб, «вой, ана-ана, уни кўр»лаб югуришиб-чопиб юрсак, бир маҳал биров тепамизда шифтдек бўлиб, чеки-иб турибди. Бўшашиб кетдим. Соли пусиниб, тисарила

бошлаган эди:

— Хўв, қаёққа? — деди у шопдек мўйлови кўтарилиб-тушиб. — Қани, бир олдига тушворларинг-чи! Ҳе, сенларни қараю! Тур ўрнингдан!

Секин турдим. Аммо бетига қараёлмайман. Аксига олиб, тўрвадаги беданалар пайдар-пай типирчилаб силкинишади. Ер ёрилсаю ерга кириб кетсам. Қаёқданам уни кўтариб ола қолган эканман?

— Жур-жур! Нимага анграясан? Қилғиликни қилиб қўйиб?.. — Шопмўйлов жаҳлдор экан, болохонадор қилиб сўкиб берди. Менга айтаяптими ё Солигами деб ўйлаб, секин орқамга қарасам, у ҳам касал жўжадек шумшайиб турибди. Ё ўзини хокисор қилиб кўрсатмоқчи, ё раҳмини келтириб... аврамоқчи.

Эсимга ўзини ўлганга соли-иб ётиб, балиқчининг чанасига «чиқиб олган» тулки ҳақидаги эртақ келиб, иир кулгим қистади, бир кулгим қистади. Соли ҳам ҳозир ўша тулкининг ишини қилмоқчи бўлиб, ўзини касал жўжа қиёфасига солаётган эди. Мен бўлар иш бўлди, деб тепага қараб юрдим. Соли эса, шошиб... эланишга тушди:

— Амакижон, жо-он, амаки, бир галча кечира қолинг. Биз билмай кириб қопмиз. Иккинчи қилмаймиз. Жо-он амаки!

— Йиғиштир амаки-памакингни! Эрталабдан бир тўрва қип тервопти-да, яна «амакижон»лайди! Туш олдига жаҳлимни чиқармасдан!

Мен ҳайронман: шунақа жангари овозни илгари қаердан эшитган эканман? Сўкиниши ҳам таниш: ўчир, йиғиштир, йўқол, тўхта!.. Шошма, бу анави «Ассаломинг бўлмаса», эмасми? Тойир элчининг пешонасидаи дарча очиб қўймоқчи бўлган? Овози нақ ўша-ку! Упдай десам, қароргоҳнинг одами бу ерда нима қилиб юрибди? Турқини илгари кўрган бўлсам ҳам, майли экан...

Бу орада Соли ҳам ноилож елкасини қисиб, унинг олдига тушди-да, қадамини сал тезлатиб эди, белбоғини елкасига ташлаб, орқамиздан келаётган шопмўйлов уришиб берди:

— Хўв, қаёққа? Қочишни ўйлаган захотинг пешо-нангдан дарча очаман. Тўғри юр!

Тавба, бу ўша шекилли? Унда нега боғнинг ўртасидаги йўлдан шийпон томонга олиб кетяпти? Секин ўгирилиб қарамоқчи эдим, мени ҳам сўкиб берди:

— Жур-жур! Анқаясан, мосовсирайсан, пишириб қўйибдими орқада?

Икки ёнимиз қатор-қатор ишкомлар. Биз ночор-ноилож унинг олдига тушиб, тақдирга тан бериб боряпмиз. Юрагим ғашланиб, потирлагандан потирлайди. Нимагаям шу сувюқмаснинг гапига кира қолдим? Ўзимни-ўзим сўкаман ичимда. У ёқда ойим ҳам бозордан қайтгандирлар. Қарасалар, уй очик-чочик. Китоб-дафтар бир чеккада ётибди. Сигир отхонадан опчиқилмаган. Мен йўқман. Тоза хуноб бўлаётгандирлар?.. Бу ёқда қўлимдаги тўрва силкиниб-силкиниб, ичида беданалар питирлайди. Уни олиб, ўзимизни қўйвора қолса ҳам майли эди.

Нолам Худога етдими, билмайман, бир маҳал шопмўйлов ўдағайлаб, чақириб қолди:

— Хўв, тўрвани баққа узат!

Мен жон-жон деб ўгирилайётган эдим, Соли елкаси билан туртиб ўтиб:

— Қоч, Мақсуд! — дея ўзини ишком ичига урди. Мен гангиб қолдим: қочишимни ҳам, қочмасимни ҳам билмайман. Қочай десам, у ўрончини таниб тургандайман... Шопмўйлов эса, Солининг кетидан югураркан, елкасидаги бояги белбоғи лайлак қанотидай бир ҳаволаб учдию сўнг шалвираб туша бошлади. Соли жон-жаҳди билан чопиб боряптию менга қоч, қочсанг-чи, деб қўл силкилайди.

Шу пайт бирдан эсим жойига келиб, миям ишлаб кетди: воҳ, бу тузоқ акамнинг йигитлари қўйган тузоқ бўлса-чи?.. Ҳа-ҳа, анави шопмўйлов (ҳозир Солининг уч қадамини битта қилиб, орқасидан қувиб боряпган одам) «Қайт, отиласан!»нинг ўзгинаси-ку! Бунақа баджаҳл одам дунёда иккита бўлса, биттаси шу! Тойир элчини ҳам тан олмади-ку кеча.

Улар қувалашиб ишкомнинг ичига кириб кетишди. Соли эчкидай тутқич бермай, ўзини

ишкомнинг у бетидан-бу бетига ташлаб, қочиб боряпти. Шопмўйлов эса, тутишга жажд қилиб, орқасидан қолмайди. Аммо етиб, қўлини чўзган маҳал у читтонлик қилиб, илондай бир буриладию чап бериб кетади. Шопмўйлов мункиб йиқилай дейди ва ўзини ўнглаб олгунча, Соли аллақанча жойга етиб олади.

Ахийри бўлмади:

— Сен қўлимга тушгин, миянгни пўла қилмасам, отимни бошқа кўяман! Эшитиб ол! — деди сўкиниб. Сўнг ўзи ишком ичидан этигини судраб, чиқа бошладн. Ва бирдан мен бояги жойда қимир этмай турганимни кўриб... Менинг қочмай туришим унга наша қилибми, тиззасига уриб кулди-да, қўл силкиди:

— Хўв, қилтириқ! — деди ярим пўписа билан, — сен нима кип аммамни бузоғидай серрайиб турибсан? Қани, бир сурвор-чи, етиб бормасимдан. Марш!

Мен кўлимдаги тўрвани кўринарли ерга секингина кўйдиму битта-битта юриб кета бошладим. Сал нари бориб, негадир қайрилиб қарадим. Шопмўйлов ишком ўртасида қотиб турарди. Кўз-кўзга тушиб, астойдил қўл силкиди, чақира бошлади:

— Хўв, ғунан тойчоқ! Шошма, ахир, ҳеч қурса биттасини ола кет.

Мен бош чайқаб, юравердим.

— Ахир, тўрва-чи, тўрвангни ол, жилла қурса, — деб қистади у орқамдан юриб. Мен ўзимча минғирлар эдим: «Бу сўрамай кирганимизнинг жазоси!» Сўнгра:

— Ош бўлсин, — дедиму чопиб кетдим. Тутзорни кесиб ўтиб, опамларнинг эшикларига чиқиб борсам, Соли кўмир ўранинг ёнидаги ёнғоқ тўнкаси устида кутиб ўтирибди. Мени кўриб, сакраб тушди:

— Вей, галварс экансан-ку, тайёр ўлжани ташлаб кеп ўтирибсан! Сенга ақл битадими ҳеч? — дея бидирлай кетди.

— Ўзинг галварссан! — дедим бетига тик қараб. — Галварс бўлмасанг, қароргоҳда ётганларнинг тузоғига бошлаб борасанми? Сан... сан ўзи бировнинг нарсасини ўмармасанг, уйқунг келмайди! Без тер-э, ундан кўра! — дедиму бурилиб кетвордим.

Аммо ўзим ҳам оппоқ эмасман. Умар акамнинг гапини ҳовлиқиб бунга етказмасам, шу юзи қоралик қаерда эди?! Ҳали дарсдан ҳам кеч қолган бўлмасам эди. Чинданам офтоб нури кўшнининг ўриги устидан ошиб томимизга, ундан наридаги жийдаларнинг белигача тушиб қопти. Ҳали таёқ тегмаган жийдалар бир кечада қизариб чиққандай, ғуж-ғуж чўғланиб ётибди офтобда. Шунча юриб, кўзим тушмаган экан, баргидан меваси кўп. Ҳали вақтлироқ келиб, қоқиб берсам тузук экан.

Апил-тапил китоб-дафтарларимни йиғиштириб, ҳовлига чопдим, сут идишлар турибди-ю, ойим кўринмасдилар. Шунда ҳам:

— Ойи, мен кетдим, — дея овоз бериб, эшикка қараб югурган эдим:

— Ҳали ҳам шўтта юрибсанми, кунни пешин қилиб? Сени нима жин урди? — деб олдимдан чиқиб келдилар. Қўлларида челақ, анҳордан сув олиб кираётган эканлар.

Ёлғонлаб бўлмайди, айтибам бўлмайди.

— Кетвотман, етиб оламан, ойи, — дея ёнларидан ўта зинғиллаб қолдим.

7. ҚЎЙИН ДАФТАРДАГИ ИШОРАТЛАР

Тушга яқин қайтсам, биров мендан олдин жийда қоқишни бошлаб юборибди. Айри шохда ўтириб олиб, ҳар урганида жийдалар чодирга дув-дув тўкилаётир! Пастда аёллар (мен уларнинг кимлигини кўрмайман, фақат овозларини эшитяпман) қийқиришиб кулишади:

— Ҳай-хув, чодирни кўтаринглар-ув...

Китоб-дафтарларимни деразадан итқитиб югургилаб борсам, жийданинг айри шохда Олим акам ўти-рибди. Қаёқдан офтоб чиқиб, қарашгани кела қолибди? Пастда Пошша опаму

кеннойиларим, — тоғаларимнинг суюкли хотинлари — уч овсинлар чодир тутиб, қий-чув билан тоғорага бўшатиб туришибди. Катта қўшқулоқ мис тоғорамиз чип-чип жийдага тўлиб, таёк зарбидан четга учганлари ер билан битта бўлиб қизариб ётибди.

Ҳовлида бир ажойиб хид — жийда хиди анқийди. Сиз умрингизда жийда қоплашиб юборганмисиз? Кафтларингазга ўтириб қолиб, бир-икки кунгача кетмайдиган ўшанақа муаттар бўй анқиб турибди атрофдан.

Акам мени кўриб, чақирди:

— Ия, читтон, кепсан-ку! Чиқасанми ўзинг? Ичимда жон-жон деб турибман-у, ён-веримга аланглайман: ойим уришиб бермасмиканлар? Лекин ойим кўринмасдилар. Қаёққа кетдиларкин? Қумри кеннойи ўйимни сездилар шекилли, елкамга қоқиб кўришиб, қулоғимга шивирладилар:

— Опам совчиликка кетдилар. Ҳали-замон хушхабари кеп қолади.

— Йўғ-э, — дедим севинчимни яширолмай, — ўша ёққа-я?

— Ўша ёққа-ўша ёққа, — дедилар кеннойи юмшоқ бош силкиб.

Мен пинжиларига киргудек эриб, ўша ерданоқ сакраб, пахса деворга, ундан жийдага чиқиб кетдим:

— Қир учларини мен қоқайин-да!

— Сенга кўпам иш қолгани йўқ, — деди Олим акам нимагадир бетимга тикилиброк қараб. Сездим, унинг менда гапи ё юмуши бор.

Чинданам ёнига чиқиб, қўлидан таёқни оларканман:

— Тезроқ бўлсанг, гап бор. Хўп? — деди маъноли қилиб.

— Хўп, шу шохни қоқиб берай. Наригисини кейин... — дедим мен.

Опам эшитиб турган эканлар, пастдан жаврадилар:

— Келмасингдан ишни яримта қиляпсанми? Сени қара-ю.

— «Ҳай-хув, ҳалалай хаштутув»гайам қолсин девотган-да, Пошшахон, — деб кулдилар Анвар кеннойим.

Чинданам, чуғурчуқ эрталабдан мўр-малахдай ёпирилиб, бозор қилиб ётганига нима етсин. Кўзингни очиб уйғонганинда ташқарида бир олам кушлар бири олиб, бири қўйиб, чағур-чуғурлашиб, минг бир турда сайраб ётмаса, дала далами? Ҳовли ҳовлими? Читтак чирт-чиртлаб, қарқуноқ қив-қивламаса, чуғурчуқ хиқ-хиқ кулиб, қорашакшақ шақиллаб шох тагидан учиб чиқмаса, уни ким эрта тонг дейди? «Буларниям Худойим яратиб қўйибди ўз ризқ-насибаси билан, — дердилар ўша жанггоҳга кетган Кенжа тоғам. — бировнинг насибасини биров еб кетолмаганидек, буларга буюрганини ким қоқмалаб қўя оларди? Бизга аталганини биз оламиз, буюрмагани тепасида қолавуради»...

Ҳали мен иккита шохнинг жийдасини қоқиб тугатмай, опамнинг дарвозалари инграниб очилди. Жийда тепасидан яққол кўриниб тураркан. Сидирға паранжилиси — ойимлар эди. Ёнларида оқ дастурхонга ўроғлиқ тоғорани у қўлдан бунисига олиб, паранжи-чачвонларини билакларига солволган Ҳидой холам.

Опам чодирни пасайтириб, менга тикилдилар.

— Ким келди, Мақсудхўжа?

— Ойимлар келишяпти.

— Ия, қайтишибдимми? — дедилар Сапура кеннойи таҳликага тушиб. — Бунча тез?

— Ўлдими, икки бирдай одам, битириб келишаётгандир, — дедилар Қумри кеннойим.

Анвар кеннойи чодирни ташлаб, уларнинг истиқболига чопдилар:

— Опам бўладилар-у, битирмай келадиларми? Ҳидой холам Усмон тоғамларга ўхшаб юмшоқ — худди куйлагандек сўзлардилар. Уришганлари ҳам эркалагандек эшитилади одамга.

— Ўзимиззи уруғда попувдек-попувдек кизлар туриб, бориб юрган жойимиззи қаранг, Саломхон, — дедилар холам паранжиларини югургилаб борган Анвар кеннойига тутқазиб. — Келгинди келгинди-да.

Оҳ, чатоқ бўпти-ку! Мен тиззам бўшашиб, йиқилиб тушишимга бир баҳя қолди. Айри шохга миниб олиб, ғадир-будур танасини маҳкам кучокладим. Қўлларимни кумурска талай бошлади.

У ёқда изма-из югургилашиб борган учала овсин катталарга гиргиттон бўлишиб, ким опамнинг айвонида кўрпача ёяр, ким қўлга сув қуяр, ким паранжи-сачвонларини ток бағазига илар эди.

— Вой, опа-е, шунақа ноумид қивордими-а? — дедилар куйиб кетиб Қумри кеннойим.

Ойим тўғриси бўлиб, авлиёсини ҳам аямасдилар.

— Ҳамма айб ўзимизда. Келгинди деб кўрдик. Шумқадам дедик, бир марта келин қилиб, нима топдик, деб юрдик. Биз кенгашиб боргунча Ҳайбатилла илиб кетипти. Ажаб қипти! — дедилар айвонга кўтарила туриб, Ҳайбат акам?!

Кўзим тиниб, тагимдаги жийда тупи бир айланиб кетди гўё. Унинг шохига маҳкам ёпишиб опман.

Наҳот Марғу кеннойим ўша баджаҳлни акамга алмашиб юборди? Алам-аччиғими, нима бу?.. Шўрлик акам! Ови юрса ҳам, дови юрмаган Султонмурод акам? Буни эшитиб, қайси деворларга бошини ураркин?!

Пастда кимдир отимни атаб чақирди. Қайрилиб, отхона рўпарасида тарвақайлаб ўсиб ётган анжиримиз гагида Олим акамни кўрдим. Анув кунги қировда анжир баргларини тўкиб, ярим яланғоч бўлиб қолган, ҳали қорайиб улгурмаган дувараклари сўгал каби бўртиб ётар эди.

— Тушсанг тушақол, вақтим зик, — деди имлаб. Хунук гапдан хабар топмай қўяқолсин, деб тушиб бордим.

Олим акам мени қўлтиқлаб, барглари оловнинг тилларидай қизариб ётган ёлғиз туп гилосимиз томон етаклади. Унинг икки юзи ҳам ўша гилос баргидай сарғайиб-қизаргандай эди.

— Сендан бир нарса сўрамоқчийдим. Аммо холамларга айтиб ўтирмайсан, — деди аллақандай хижолатга тушиб. — Келишдикми?

Мен елка учирдим: ойим билмасликлари керак бўлган гап нима экан?

— Бўптими? — деди у қулоқдарининг тагидаги нори қизариб. Тагин қўлтиғимдан олган қўли билан билагимни секин сиқиб қўйди.

— Майлин... — дедим кўнглига қараб.

— Биласанми, анув кечагида ўлигини топиб кўмиб келишди-ку... Асол холамизнинг ўғиллари?..

— Баҳриддин акамми?

— Ўша тўғрида янги гап чиққанмишми?

— Нима гап чиқаркан?

— Орқасидан хатми, нимадир кепти-ку?

— Ҳа-а, қора хатни айтяпсизми? — деб юбориб, шу заҳоти тилимни тишладим. Ичимдан қиринди ўтиб кетди: нимагаям айтдим?

— Қора хат? — У таққа тўхтаб, гўё энди эшитаётгандек анграйди. — Чинакамига пўчтачи опкелдими?

Бўлар иш бўлган эди:

— Ҳа, Мирҳомид амаки опкелди, — дедим юзларига тикилиб.

У кўзларини опкочиб, оғир хўрсинди:

— Акамга ёмон бўпти-ку.

— Нимага ёмон бўлади?

— Йўқ, тушунмадинг: ҳукумат томонданмас, ўзига қийин бўпти.

— Қандай қийин бўлади?

— Эшитса, ич-этини еб қўяди, дейман-да. Ахир, осонми, бир одамни қотилга чиқариб, ўликни топтирганида, орқасидан бундай хат келиб турса.

— Лекин тан опти-ку, ўша Парпи бебахтнинг ўзи. Отганиниям, куёвлик тўнларини чечиб

олганиниям?..

— Хукумат-чи? — деди у дабдурустан. — Йўқ одамга «кахрамонларча халок бўлди», деб қора хат битмаса керак? Тўғрими?

Мен ёмғирда қолган товукдай қунишиб, бўшашдим:

— Тўғри...

— Дегин-дегин, акам эшитмасин.

— Нега эшитмайди, хат унда... — Мен яна қандай айтиб қўйганимни билмай қолдим. (Бугун мени қандайдир жин айлантиряпти!)

— Ун-да? — Олим акам ғалати кулди. — Оббо пандавақилар-эй! Дарров етказа қолишибдими?!.

Тавба, унинг хурсандлигини ҳам, жаҳли чиққанини ҳам билиб бўлмасди. Шайтонлик қиялпими ё?

— Хабар топган экан, сўратиб олди, — дедим тўғрисига кўчиб.

Аmmo Олим акамнинг юзида қилт этган ўзгариш кўринмади. Қайтага бошини сарак-сарак қилиб:

— Чатоқ бўпти, чатоқ. Билдирмаган маъқул эди. Қизикқон одам, билиб бўладими, — деди афтимга тик қараб. — Энди нима қилармиш?

Мен ичимда кулдим:

— Нима қилишини сиз қолиб менга айтадими?

У уялиб, кулоқларининг тагидаги нори боягиндай қизилланиб кетди.

— Ҳарқалай, ҳарқалай исини чиқармай қўяқолган маъқулмиди? — деб ямланиб туриб, бирдан хайр-хўшга тушиб қолди. — Ҳай! Омон бўл. Мен боришим керак. Бизда интизом қаттиқ, — дея эшикка қараб юрди.

— Ойим келсинлар, — дедим мен атай. — Шошмасдан, борарсиз. — Ичимда эса тезроқ даф бўла қолса эди, деб турибман. («Совчилар қуруқ қайтиб келишганини эшитмай қўя қолсин!»)

— Майли, шошиб турганакан, бошқа келаркан, де.

У тилла топган одамдай оёғининг тагига қарамай, жўнаб юбораркан, бирдан ҳамма нарсдан хабардордай кўриниб кетиб... серрайиб қолдим. Нима бало, акамдан тезроқ «суюнчи» олмоқчими? Ё биладиганини билиб... Тавба, шунақа устаси фаранг эканми у?!

Бўшашиб қайтдим.

Даҳлизни йиғиштириб қўя қолай, деб уйга кирсам, оёқостида бир нарса ётибди. Худди намат рангида. Босиб олмасам, билмас эканман ҳам. Олсам, жажжи қўйин дафтар. Муқоваси оч жигарранг. Ўзи ойнадек силлиқ. Четига хўб оро бериб нақш босилган. Бунақасини умримда кўрган эмасдим. Ичини айтмайсизми! Ҳар варағининг ҳошияси қирқилиб, тепасига қизил ҳарф териб тушилган. «А» дан «Я»гача. Яна шундай оро бериб, бўлақларга бўлинганки, булар ҳаммаси қандай тайёрланганига дафъатан ақл бовар қилмайди.

Шунақа дафтарчанг бўлса, ўзинг ёқтирган шеърларни ёзиб юрсанг. Бу кимники экану қаердан келиб қолибди?

Албатта, Олим акамники бўлса керак. У тушириб қўймаса, ўзидан-ўзи пайдо бўлиб қолмайди-ку. Тавба, уларнинг ўқишида шунақа зўр дафтарчалар берар эканми? Шундай ўқишни ташлаб келиб юрибдими?..

Мен дафтарчага тўймай, суқланиб варақлар экан-ман, у йиққан шеърларга кўзим тушиб, беихтиёр токчамизга суяниб қолдим. Ўқигим келди. Шеърлар сиёҳранг қалам²³ билан ёзилган эди:

«У ахийри кўрсатди, Бахриддин ака қабрини... Очишди. Шундай тепанинг ёнбағрига...»

Ия, шеърмас, бошқа нарса шекилли! Унда нега шеърга ўхшатиб ёзибди? Тушунмадим.

²³ Одатда қоғозни сал намлаб ёзсак, ҳеч ўчмайдиган бўлиб, бир чиройли ёзар эди бу қалам (*Муаллиф*).

Аммо давомини ўқишдан ўзимни тия олмадим. «... устки кийимларисиз кўмилган экан. Эти чириб, суягининг ўзи қолибди. Қотил уни Бахриддин деб тан олди. Куёвлик кийими — зарбоф тўнини чечиб олиб сотганлар. Пулига Жанггоҳга тушиб, маишат қилишган.

Қотилни туякопдан чиқариб аравага солишди. У олдинда, орқасидан тобутни кўтариб жўнашди. Даҳшат...

Қора хат етиб келгани йўқ...»

Ажаб, у қора хатни қаердан билади? Билса, нега ҳозир суриштириб юрибди мендан? Умуман, бу воқеалар унга нимага керак? Тушунарсиз. Яна ўқий бошладим.

«Акмал ўрис ҳам жазосини олди. Облочиларга йўл кўрсатиб юргани, ёрдам бергани учун. Унга бир суткалик муҳлат қўйилди. Шунгача Каттабоғдан кўчиб кетмаса, миллат хоини сифатида отувга берилади.

У чиқиб кетиши ва шом тушиши билан уйи ёқиб юборилиши керак...»

Ё алҳазар! Бу кимнинг ҳукми? Азза-базза деворга суяниб ўтириб қопман.

Кейин охирги ёзувларни ютоқиб ўқий бошладим: «Эртага аср намозидан кейиноқ катта машварат. Ҳамма урушдан қочиб юрганлар қароргоҳга чақирилган. У ҳаммага қарата сўз айтмоқчи. Бу ёғи ўзларига ҳавола...»

Қизиқ, булар ҳаммаси ғалати-ку. Нимага қароргоҳдаги воқеаларни бундай ёзиб юрибди? Зарурми унга? Унда дафтарчасини нега унутиб қолдирди? Тушириб қўйганми? Ҳали кидириб келиб қолар?

Мен уни тоқчадаги китобларим орасига апил-тапил беркитиб, опамларникига чиқиб бордим. Ойимгилар ҳаммалари хонтахтанинг атрофини тўлдириб ўтиришган экан. Ойим мени кўриб:

— Максудхўжа, тарғилингга қарадингми? Айлантириб кела қол! — дедилар.

Мен истар-истамас чиқдим. Сигирингга қарайқол десалар, Иззага учиб-қўниб турадиган одам бугун ойимгилардан нари жилгим келмас, Марғу кеннойим ҳақида бирон нарса эгпитиб қолишга илҳақ эдим. Аммо...

Шомга яқин ўрикларнинг бир чиройли учиб тушаётган баргларига маҳлиё бўлганча тарғилимни олдимга солиб, Иззадан қайтарканман, кимдир анҳор ёқасидан туриб зўр бериб чақираётганига кўзим тушди. У тўхтовсиз қўл силкиб, уч, учсанг-чи, деб кистарди.

Қарасам — Соли! Нима бўпти экан, деб ўтакам ёрилиб, сигиримни (арқони-ла) камчилаб қолдим-ку. Боргунимча чумчуқларнинг чирқиллашлари ҳам тинди. Анҳор беткайларию дарахт тағларида шом живир-живири кучайиб, ёнғоқларга мўр-малахдек тармаша кетди.

Соли анҳор ёқасидаги тепачаларнинг энг баландида турволиб, шоширар эди:

— Уни қара, уни кўр, Максуд!

Ўша ёққа қарадиму... ваҳм босди. Ҳали шом ўз домига тортиб улгурмаган осмонга кўмирдан ҳам қора бир тутун бурксиб ўрлар, аллақандай зўр аланганинг тиллари унинг тагини ялаб, оловлантириб-оловлантириб қўяр эди. Баъзан учқунлар ярмигача етади.

— Қайнама томонда шекилли? — дедим ҳовлиқиб. Хаёлимга бир нарсалар келаётгандай, аммо нималигини ҳеч англаб етолмайман. (Ичимда, нимадир чоп, деб турибди!)

— Йўқ, берирокда-ёв, — деди у.

— Борамизми? Учдикми? — дедим мен.

— Сигирингни ташлаб чиқсанг-чи аввал, — деди у. Мен тарғилни яна арқон билан камчилаб, чоптириб олиб кириб кетдим. Жийданинг тагига боғлаб, уйга қарасам, ойим даҳлизда шом ўқияптилар. Қўлларини боғлаб қиёмда турганларидан хали-вери тугатадиган эмаслар. Менинг ичим эса тошиб кетяпти. Рухсат сўраёлмай, типирчилаб турибман деразанинг тагида.

Наҳот, тутун ўша жойдан, Акмал ўрисникидан чиқяпти? Унда дафтарчадаги гаплар рост чиқади-ку? Олим акам шунча нарсани қаердан билади? Унда... унда дафтарчасини кидириб келиши керак эди-ку? Балки кидирибам келгандир йўғимда. Китобларимнинг тит-питисини чиқариб... топиб кетгандир ҳам?

Ичкарига учиб киргим келиб турибди-ю, ойимнинг памозларини бузишдан ҳайиқиб, йўлай олмаётirman. У ёқда Акмал ўриснинг уйи ёниб битди, десанг-чи. Лхийри, сабрим чидамай кўчага чопдим ва Соли билан қўшилишиб, Қайнама томонга зинғиллай кетдик.

Муллатош амакининг нокзоридан ўтиб ёнғокзорга чиқишимиз билан атрофни кундузгидек ёритиб ёнаётган ёлғиз хонадон якқол кўринди. Ростдан ҳам ўша боғ ва чакалакзорлари Бўзсувга тутташиб кетган, кунботарга қаратиб солинган Акмал ўриснинг уйиу бостирмалари қайнаб-тошиб ёнар эди. Аллақанча одам икки от-арава бемалол сиғиб кетадиган каттакон дарвозани²⁴ очиб юборишга уринар эди. Одамтанимас ити бурчакка сиқилиб олиб ғингшиб ётган экан, ечиб юборишлари билан пастак девордан оша ангиллаганича Бўзсув томонга уриб кетди. Ўтакаси чиқиб кетган экан

ўзиям.

— Бошқа ҳеч нарса йўқ эканми? Бостирмаларни қарадингларми?! — деб одамлар бир-бирларига бақириб-чақиришар эди. Шу пайт:

— Қоч, Усмон, болохона қулаяпти! — деб қолди кимдир.

Ким ишқомнинг ичига қочди, ким дарвозанинг олдига. Аллавақтдан бери олов тутташиб ёнаётган устунлар оғиб келиб, қасир-қусур қилганча, болохона ёппа ҳовлига қулади. Чанг аралаш тутун уй устига чимматдек ёпирилди-қолди. «Қоч-қоч!», «Сенларга нима бор? Йўқолларинг?!» деган бақириқлар янгради. Ёнимизда кимдир: «Астағфируллоҳ-астағфируллоҳ», дея калима келтирди. Бошқа бирови Акмал ўрисга ачиниб;

— Жимгина кўчиб кетувди-ку, кимга керак экан уйини ёқиб юбориш? Буям Султонмуроднинг ишими? — деди.

Дарвоза олдида ҳай-ҳайлаб, катта-кичикни оловга яқинлаштирмай турган норғул йигит бу гапни эшитиб, уни сўкиб берди:

— Сиз нимани била қолдингиз? Валдирайсиз, Султонмурод, деб?! Кеча облочини бошлаб юрганида балогинага йўлиқсин, деб қарғаб ўтирганидингиз! Энди ачиниб қолдингизми унга?

Ҳалиги одам дами ичига тушиб, минғирлаганча нари кетди.

— Бопладинг, Аҳад. Буларга қолса, фалончилар ёқворди, деб ҳукуматга сотишданам тоймайди, — деди сап-сарик, шанғи одам қўл силкилаб. — Садқаи одам кетгурлар! Ҳаммангни тинчингни кўриқлаб ётган ўша-ку!

Мен Солининг биқинига секин туртиб қўйдим:

— Эшитдингми?

— Мақтанма, ҳали ҳаммасини акангни бўйнига ағдаришганида биласан.

— Ағдартири-иб қўяркан-де.

— Кўрасан, дедим-ку.

— Кўрамиз!

Шу орада катталар ўртасида шивир-шивир юриб қолди:

— Шапкалилар кепти, шапкалилар...

— Ким хабар бера қопти дарров?

— Гувоҳ бўпқомасдан жилвор...

Ҳалиги дарвоза олдида иш буюриб турган калласи хумдек норғул одам оловнинг ёруғидан юзини (мен унинг лаби четида кинояли кулиб қўйганини кўрибгина қолдим) ўгириб:

— Шапкалиги кеган бўлса, эси борларга жувоб, — деди. У шу туришида сояси ўзига тушиб, баҳайбат ҳабаш одамга ўхшаб кетган эди.

²⁴ Бундай ҳайхотдек дарвозалар Тегирмон кўчада ҳам, Қаюмбек амакининг кўчасида ҳам, ҳатто ўша толзор кўча бошланишида ҳам бўлган экан. Кейин улар кўчирилиб, биттаси ўрикзордаги отхонага, биттаси Қанғли гузаридаги сабзавот омборига, биттаси Нўғойқўрғонга олиб кетилган экан!

Бу дарвозалар эрталаб очиб, шом тушиши билан қулфлаб қўйилар, фақат қиз узатиб бораётган араваларгагина очиб берилар экан (*Муаллаф*).

Шундан сўнг катталарнинг «Тарқал-чи, тарқалиш бошланди. Улар ўзлари қолиб, бизни ҳайдашар, биз ҳам бу ёқдан кетиб, нариги ёқдан айланиб келар эдик. Оловнинг забти боягидан анча тушган-у, лекин чор-тарафдан сиқиб келган қоронғилик ҳам унга кучи етмай, аллақанча жой ҳалиям тўйхонадек ёп-ёруғ эди. Одамларнинг соялари аввалгидан ҳам узун.

Соли қулоғимга шивирлаб, қўлимдан тортқилади:

— Юр, шапкалиларига яқинроқ борамиз.

— Ўзларига яқинлаштиришарканми?

— Нимага келишибди, билайлик, — деди у қисташини қўймай.

Қоронғиликда олдинма-кетин ўша ёққа жилдик.

Улар уч отлик экан. Бирови жиловдор бўлиб қолиб, иккитаси осмафонар ёруғида ким биландир савол-жавоб қиляпти. Отлар сўлиқ чайнаб, пишқириб-пишқириб қўяди. (Қайси бири янги тезаклаган шекилли, ҳиди ўша ёқданок гуркираб келяпти.) Йўл ёқасида фонар тутган шапкалининг бармоқлари қон юкидай кип-қизариб турибди. Гунгурсдай шериги нуқул гарданини қашлаб, олдидаги одамни пойинтар-сойинтар саволга тутуди:

— Ҳеч кимии кўрмадим денг?

— Кўрсам айтаман-да, оковси.

— Балки анув Бўзсувга қочиб ётганлар пастдан келиб?..

— Уларга нима зарил, ўзи қочиб юрган бўлса?..

— Балки муҳлат бериб кетганларнинг ўзлари кўчсанг-кўчмасанг деб... Шундай ҳам бўлиши мумкин-ку, тўғрими?

— Ҳа-йўқ, улар бунчалик ноинсофмас, оковси.

— «Ҳа»ми, «йўқ»ми — сиз биттасини айтинг.

— Ҳа-йўқ...

— Ана холос!... Улардан бўлак ит ёқарканми?

— Ўлибди-да! Эсини еб қўйибди-да?!

Тергов қилаётган одам бирдан хуноби ошиб, қўл силкилади:

— Э, ғалати одам экансиз-ку! Ҳа-йўқ, ха-йўқ!.. Улар нари кетиб, бошқа одамни саволга тута бошларканлар, бирдан Олим акамнинг дафтарчаси эсимга тушиб, сурворгим келиб қолди. Ростдан, шом тушиши билан ёқворилсин, дейилганмиди ё бўлакча эдими? Юрагим ҳаприқиб, Солини тортқиладим:

— Сурдик, булардан яхшилик кутма.

У бўлса, кўзиям, қулоғиям ўшаларда, «шошма, кўрайлик»дан нари ўтмаяпти. Ахийри, тоқатим тугаб қўл силтадим, мен кетдим, дея жўнаб юбордим.

Кела солиб, даҳлизнинг чуқур токчасига тармашиб, китобларим орасидан ўша кафтдек дафтарчани қидириб ётсам... ойим кириб қолдилар:

— Қидириб овора бўлма, — дедилар жеркигандай, — аканг икки соат титкилаб, топиб олиб кетди.

— Нимани? — дедим анграйиб.

— Нимани йўқотган бўлса, ўшани.

— Йўғ-э?.. — дедим бўшашиб ва бирдан эсимни йиғиб, қайтариб сўрадим: — Шошманг, қайси акам?

— Қайсиниси бўларди, кичкинаси.

— Ана холос! — Мен ичим узилгандай бўлиб, ток-ча тагига ўтириб қолдим.

8. ҚАРОРГОҲ

Ойимнинг кечалари мошина тикиб ўтириб бошлаб қоладиган хиргойилари қулоқларим остида бир мунгли-мунгли сасланади.

Ёрил-ёрил, ёрилтош-а,
Мен опамни кўрайин-а...

(Ойим буни нима хаёлда куйлашларини билмайман. Балки Зумрад холамизни эслаб айтарлар. У киши роҳат кўрмай ўтганларини, чироқларини ёкиб ўтиргувчи ўғиллари бу хил чиққанини ўйлаб кетарлар... Яккабоғдаги кўрғонлар ҳали-ҳамон харобалигича ётганини, унинг ёнига яна битгаси — ўзимизники кўшилганини айтмоқчи бўларлар. Яна ким билади).

Мен анҳор ёқасига, тепачамизга чиқволиб, тиззамни кучганча, қанчадан бери ўтирибман. Ўша мунгли оҳанг ичимдан тошиб чиқяптими, хаёлимда айланиб юрибдими — билмайман, лекин ҳеч қулоқларим остидан кетмаяпти. Ўша кафтдек дафтарча йўқолганидан бери, ундаги гаплар рост чиқиб, ҳали Акмал ўриснинг хонадони ёниб тушганидан бери шундай. Бу ишларни кимга айтаримни билмайман. Ойимларни аяпман шекилли. Ичимни ит таталаб ётипти-ю, қаерга бораримни, акамни қандай топаримни билмайман. Атрофда зоғ ҳам йўқ. Фақат анҳор тўла чилп-чилп қора сув оқиб ётипти. Чилпиллаган товушинигина эшитаман, холос. Юлдузлари узоқларга қочиб кетган осмонимиздан ахён-ахёнда аллақандай адашган қушчалар чулдираб ўтиб қоладилар. Енгил ел эсиб, ёнғоқ барглари шатир-шутур тўкиб ўтади. Бўзсув тепаларидами ё унинг иариги бетидами, чиябўри увлаб-увлаб йиғлайди. Мен эсам ойимнинг хиргойиларига монанд тебрани-иб ўтирибман:

Ёрил-ёрил, ёрилтош-а,
Мен окамни кўрайин-а,
Дийдорига тўяйин-а,
Айтадиганим айтайин-а,
Ёрил-ёрил, ёрилтош-а,
Сен йўлларимни очақол-а...

Кўшиқ тилимдан тилсимдай қуйилиб келаркан, дафъатан... калламнинг бир четидаги зангори туман ортида ярқ этиб, Каттабоғнинг тепасидаги шийпону ишқомлар оралаб кетган йўл кўзимга кўриниб кетди. Довдираб қолдим!

Ёпирай! У тонг саҳарлардагидек зангори рангга чулғаниб ётар ва қўл узатса етгудек эди.

Нима бу? Сидқидил сўраганимнинг жавобими ё ёрилтош ёрилиб, белги бераётирми?

Таваккал ўша йўл билан борсам-чи?

Қандай журъат пайдо бўлганини билмайман, тура-солиб, хуфтон демай, қоронғи демай, чопиб кетдим. Сайднаби домланинг боғи ёқалаб, ариқ бўйидан тушган йўлга етиб олдим. Каттабоғга томон зинғилладим. Бошқа пайтда бу ёлғизоёқ йўлдан ўтишга юрак қани? Яна ўртада бир талай толлар ила қуршалган хилват ҳовуз бор. Кечаси-ку зимистон шу ерда болалайди. Балки жин-алвастиларнинг ини ҳам шу ердадир.

Ҳозир хаёлимда ёлғиз ўша йўл. Ўша йўлдан шийпонга чиқиб бормоқчиман. Калламга бошқа ҳеч иарса кирмайди. Назаримда улар: «Тўхта, кимсан?!» деб йўлимни тўсиб чиқишаётгандай, ғира-шира йўлдан тусмол билан елиб бормоқдаман. Балки омадимдан бўлиб, уларга дуч келарман. Балки... жин айлантириб, олиб кетаётгандир? Юрагимда кўрқув туриб, шарт бурилиб изимга қайтмоқчи ҳам бўламан-у, Попоч амманинг олмазорида кетаётганим, у ёғи ҳеч қанча қолмаганини эслаб, яна давом этаман.

Умид яхши нарса экан. У билан кўрқувни ҳам енгса бўларкан. У билан қўл етмасдек туюлган ишларга ҳам жазм этса бўларкан. Бўлмаса, ўтирувдимда шалпайи-иб...

Югургилаб кетмоқдаман кўзимга кўринган ўша йўлдан. Олдинда — ҳув ўн қулочча нарида — бўйим баравар баландликда муштдай бир кўкчироқ пориллаб турибди. Юрсам юради,

тўхтасам тўхтаб, чопсам, чопқиллайди. Фаройиб. Нима экан бу? Ростдан ҳам жинлар мени авраб, ақлдан оздириб, етаклаб кетаётган бўлса-чи, деб секин орқага қайтмоқчи бўлсам, кўкчиरोқ ҳам шартта тўхтади, Қанча узокдашдим, у эса жойидан жилмай турибди. Эргашмаяпти. Демак, қайтишимни истамаяпти. Ёмон жин бўлса, лип этиб бу томонимга ўтиб олмасми эди? Яхшиси бораверай, пешонамдан кўрдим, деб яна бурилдим. Бояги жойимга етишим билан у ҳам ликиллаб, яна олдимга тушганча, жилиб қолди. Худди, юр, юравер, ёмонлик кўрмайсан, дегандай, ўзига эргаштириб, тўғри шийпонга бошлаб боряпти.

Қаёққа боришимни билмайман. Ҳарқалай, шийпондан у ёғига юрагим дов бермаса керак. Ундан у ёғига жин чалиши, манави нарсалар унинг иши бўлиб чиқиши тайин.

Ёдимга бунақа ёнғоқзорларда одамлар ҳар замонда кўриб қоладиган жинлар базми тушиб, юрагим баттар орқага тортиб-тортиб кетяпти. Бир куни кечаси Жаҳонгир ака ўқишдан қайтпасалар, шунақа ёнғоқзорда базм авжидамиш. Ия, Саъдуллаҳўжа акам уйланыптилар эканми, мен шаҳарда юриб эшитмай қолибман-да, деб бурилишлари билан: «Э, келинг, Жаҳонгирхон, келинг-келинг»лаб тўрға бошлаб қолишибди. Қалин кўрпачаларга ўтказиб, олдиларига нонлар ушатиб, майизлару ширинликлар сочиб, «олинг-олинг»лаб, мулозимат қилишармиш. Югуриб-елиб хизмат қилаётганлар бир кўпмиш, ўртада ўйнаб ётганлар бир кўпмиш. «Қани, бисмиллаҳир роҳманир роҳийм», деб икки дона майиз олар-олмасларидан ҳаммаси ғойи-иб бўлиб қолибди. Ўзлари ёнғоқ тагида ўтирганмишлар...

Ўшанга ўхшаб, бу ҳам жинларнинг иши бўлмаса эди! Шошиб калима келтирдим: «Ла илаҳа иллалоҳу, Оллоҳу акбар».

Аммо нур турган ерида турибди. Юрсам, юради, тўхтасам, тўхтади. Таваккал кетяпман.

Йўл тиклай бошлади. Демак, шийпонга чиқиб боряпмиз. Бутун атроф зим-зиё бир қоронғилик қўйнига чўмган. Сирлики, кўяверасиз, анави кунги совуқлар кетиб, кунлар илиб, чирилдоқ чигирткалар яна нағмаларини бошлаб юборишган. Ўзларича нималар дейишяпти — ёлғиз Худо билади. Ахир, бекордан-бекорга сайрашмайди-ку. «Балки манави пориллаб турган нур ҳам биз ақлимиз етмайдиган, бизни қўллайдиган бир нарсадир». Шундай деяр-демас ичим ёришиб, қадамларим ҳам тетик тортиб қолдим. Кўрқувларим қаёққадир йўқолиб, дадил шийпон ёнидан ўтиб бора бошладим.

Аммо етти қадам юрдимми-йўқми, ҳалиги нур бирдан ғойиб бўлиб қолди. Қачон йўқолди, осмонга учдим, ерга кирдим — билмай-ла қолдим. Ва олдимда шифтдек биров пайдо бўлиб:

— Кимсан, тўхта! — деб овоз берди.

Сакраб тушдим. Назаримда, юрагим товонимгача тушиб кетди гўё.

— Менман, — дея олдим зўрға.

— Сен билан неча пуллик ишим бор! Ўронни биласанми? — деди у.

Ўзимга келиб, ўйлаб кўрсам, қаердадир эшитганман бу овозни, бу талабни. Танидим ҳам. У анави шопмўйловнинг ўзгинаси эди. Ва шу заҳоти жавоб ҳам ёдимга туша қолди:

— Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокатуҳ, — дедим шошиб.

— Шу холосми, мақсудинг-чи? — деди у сал юмшаб.

Ўша, кўзимни боғлаб олиб келишганда эслаб қолганидим:

— Ал-қасосу мин ал-ҳақ, — деб айтдим дадил.

— Минал ҳақ, минал ҳақ, — деб қайтарди-ю, барибир ишонқирамади, шекилли.

— Бемахалда мақиб юрибсан? — деб сўради.

— Акамнинг оддига келаётибман, — дедим шошиб.

— Аканг ким?

— Султонмурод акам-да, билмайсизми?

— Э, сен Олимсан?

— Йўқ, мен Мақсудман.

— Ҳа-а, шундай демайсанми, Салом кеннойининг ўғли! Ким юборди, ойингларми?

— Йўқ, ўзим. Зарур ишим бор.

— Ўзинг келган бўлсанг, биров юбормаган бўлса, яна яхши. Унда бери кел, — деди ва Тойир закун каби битта белбоғини ечиб, юзимни ўгирди-да, кўзимни боғлай туриб, кимгадир овоз берди: — Ҳов Ғулом акалари, мен бу элчи болани обориб келайин-а? Бу ёғига ўзингиз қараб турасиз-да, майлими?

— Рухсат-рухсат, ака мулло. Фақат зериктириб қўймангда бизни, кўп қолиб кетиб? — деб қиҳ-қиҳлаб кулди у киши.

— Пича сабр кунет, ако, — деди бу ҳам. Ғулом ака яқин жойда ҳиринглаб кулди:

— Битта-яримта сўзини демаса, ўзимиз қаторисиз-ку, ака мулло?

— Худо хоҳласа, уруш кусар бўлсин, оппон-соппонлар ўтсин, ўзим биир Ўратепаларга ўйнатиб келай, ўшанда кўрасиз, ака муллонинг қанча сўз били-шини...

— Қанийди... Ўзимам Тувакдан чиқмаганимга қанча бўлди.

— Бу, дейман, тувагизам жуда чуқур экан-де, Ғулом ако? — деб кулди шопмўйлов.

— Эй, сиз сумагимизне кўринг, сумагимизне! Кўзим бойлоғ, менам кулиб юбордим.

— Юр, юрақол, — деб шопмўйлов курагимга секин туртди. — Ғулом аканга Юеуф қизиқлар бас келмаса, биз писта пўчок. — Қаёққа юраримни билмай, меровсираб турган эдим: — Қани, қўлингни бера қол, — деб ўзи йўл бошлади. — Ҳа, мана шундай. Ҳов, Ғулом акалари, биз кетдик.

— Аҳмоққа Тўйтепа бир қадам...

— Интизомми — интизом-да, ака, — деди шопмўйлов.

Мен эсам, туртиниб-суртиниб, боргим келмай боряпман. Белбоғини қўйиб юборай десам, кўзим бойлоқ, қўймасам — қадами катта, пилдираб қоляпман. Қадамимни ҳеч мослай олмай, ҳали унга, ҳали бунга қоқи-наман. Ахийри ёрилдим:

— Шу ёқларга бормасак нима?..

— И-и, нега энди? — У тўхтади.

— Барибир... қайтиб келамиз-ку?

— «Қайтиб келамиз?!» Бу нима деганинг?

— Мени обораетган ерингизни биламан.

— Қайси ерни? — деди у дудукланиб.

— Акам ўтирган ўша жойни-да. Қароргоҳ дейсизларми?

Чиндан ҳам калламнинг бир четида ертўлага тушиладиган жой аниқ-таниқ кўриниб турар, аммо шоп-мўйлов ҳозир мени тамом тескари томонга бошлаб бораётган эди. Балки айлантириб-айлантириб, қайтиб келиб, ўзича бу ҳеч нарса билмади, деб ўйлар.

— Йўғ-э, — деди у ҳайратланиб.

— Ростдан кўриб турибман. Ишонмайсизми?

— Қўйиб юборсам... топиб бора оласанми?

— Топганда-чи!

— Хўп, унда айт-чи, шу туришингда у қайси томонда? — деди синагиси келиб.

— Уми, орқамизда қолди. Сиз мени бошқа ёққа бошлаб боряпсиз.

— Зўрсан-ку, сен бола! Хўп, менга айт-чи, тушадиган жойни кўряпсанми ёким бошқа нарсани?

— Униям, ертўланиям.

— Ё тавбангдан! Ғалати-ку! — деди у тан бера бошлаб. — Мен сени русумига тўғрилаб, адаштираман десам... қойил! — У кифтимга қоқиб, кўзимга боғланган қийиқни чечиб юборди ва энгашиб, қулоғимга шивирлади: — Аммо-лекин аканга айтиб ўтирмайсан. Бизни худди энамизни Учқўрғондан кўрсатади-я.

— Хўп, — дедим бош ирғаб, — айтмасам айтмадим.

— Қани, бошла, бўлмаса.

Мен қайтиб, боя кўк нур йўқолган жойдан қайрилиб, тўғри пастга ина бошладим. Етти қадам юрмасимдан ишком орасида оёғим зинага туртиниб, тўхтадим. Пастдан бедана шўрванинг ҳиди гуркираб келар, эшикнинг тепа зиҳида ипдек ёруғ кўринар эди. Бу ўша адёл эшик эди. Тўхтаб, тушаверайинми, дегандай рухсат кутиб, ўтирилдим.

— Астағфируллоҳ, қойилман сенга, пакана пари, қойилман. Киравер. Улар бир нарса деса, мана, мен борман. Мен калламминан жувоб бераман, — деди шопмўйлов азбаройи тўлқинланиб кетганидан кўксига нуқиб.

Ичкаридан, ўра тубидан келаётгандай, панғ овоз чикди:

— Ҳов, нима шовқин, ака мулло?

— Йўқ, биз, — дедим мен ва шипиллаб тушиб бора бошладим.

Ғулом ака ўзининг камгак-қоровулхонасида овқатланаётган экан, белбоғига лаб-лунжини артиб, чиқиб келди ва таниб:

— Ҳа-а, сенми, эшон бола, — деди хотиржам тортиб, — кир, кира қол. Акангнинг хабари бор.

Адёлнинг бир четини кўтариб, остонада қотиб қолдим...

9. ЧАМАН

Ертўладаги пастак ёғоч каравотда акам билан... ким денг, ҳов қачондан бери қорасини кўрсатмай кетган оқ шапкали Чарли шўрва ичиб ўтиришар, ўрталаридаги ҳали кўл урилмаган босмадан енгил ҳовур кўтарилар эди.

— Э-э, кел-кел, Чарли билан икковинг қайнанаси суйган йигитлар экансизлар. Озиб-ёзиб бедана босма қилсақ, насиба ҳайдаб келиб турибсизлар, баракалла, — деб акам косани қўйиб, ўтирган еридан кўзгалди: — Қани, бери кел-чи.

Мен ичкари кириб, кўлимни кўксимга қўйдим:

— Ассалому алайкум.

— Ва алайкум, — деди оқ шапка овозини ўзгартириб ва сўридан туша оч бўридай бўйнини чўзиб, алпанг-талпанг юрди. — Ҳап саломинг бўлмаса, икки ямлаб, — хух! — бир ютардим, — дея қучоқлаб олди мени. Бағрига босиб, куракларимни силаркан: — Об-бо, пакана пари-ей, топиб келдингми-а? Ўзинг-а? Ўша тепадаги остонада ётган мўйловдор шерни авраб-а? Зўрсан, зўр, — деб алқай кетди.

Акам ҳам кўришиб, икковлашиб дастурхонга қистадилар.

— Чик, тепага чик. Сенбоп жой ўзи. Мен ҳижолатда оёқ тирадим.

— Э, биз рози бўлгандан кейин чиқавур-да.

Мен жойлашиб улгурмай, Ғулом ака ёғоч косада шўрва олиб кирди.

— Ўзи бир чўмичгина қолган экан, насиба-да, эшон бола, — деди мулозимат билан.

— Ол, — деди акам ҳам жилмайиб, — эшитдим, бу сенга она сутидан ҳалол экан.

Ана холос! Аммо ўзимни билмаганга солдим. Акамнинг кайфи чоғ эди, хахолаб кулди:

— Ҳа, тўрвани ташлаб кетмасанг, бу бедана шўрвайу босмалар қаёқда эди!

Уялиб кетдим. Қулоқларимнинг таги ловуллаш бошлади:

— Биз билмасдан кириб қопмиз...

Гангир-гунгур билан бедананинг суягини мужиб-мужиб маза қиларканмиз, мен нимага келганимни тамоман унутган, бир майнавозчиликка тушса, одамнинг пчагини узиб, думалатиб қўядиган оқ шапканинг гапию қилиқларига маҳлиё бўлиб ўтирар эдим. Ахийри, чой кириб, бир пиёладан ичилгач, кутилмаганда Чарли кўлини киркига ўхшатиб чалиб туриб, бирдан: «виғ-виқ, виғ-виқ, пат-палоқ, пат-палоқ»лаб сайраб юборди. Ва менга кўз қисиб қўйди:

— Нима бало булар зўр сайратманиям кўшиб, босмага босворганми? Шуларга бедана ташлаб кетиб ўтирибсанми, эх, сен пакана пари, — деб илжайди.

Унинг қилиғига акам ҳам ёйилиб кулди.

— Яхшиям товук сўйиб босмаганимиз, Чаман? бўлмаса, тухум кўйишга жой тополмай неча кун оламни бузаркансан.

— Шуни айт, шуни айт, — деб туриб, оқ шапка хонтахтани тапиллатди. — Йўқ, беҳазил, охирги пайтда менга бир бало бўлган. Қазии еб қолсам, отдек кишнайман. Новвос гўшtidан бўлган норин халпанага кўшилишиб қолсам, шу, мўрагим келаверади, келаверади.

— Бўлмаса, келаси гал улоқ сўйдириб бир нарса гайёрлатиб кўяй, — деди акам тиззасига шапатилаб.

— Ана, дўстингдан топ, дегани шуда, шуда, — деди Чарли (қаранг, Чаман деган чиройли оти боракан-ку, қаёқдаги Чарлига кўниб юрибди) ҳазилларига нуқта кўйгандай бўлиб, миждаларини рўмолчаси билан артди, кейин менга кўзининг қири билан зингил ташлаб: — Хўш, пакана пари, бир яйрашдикми? — деди ва бир нимага шама қилиб, кўшиб кўйди: — Агар сизларда янгиликлар бўлмаса, менга жавоб. Вақт ҳам...

Мен нимага келганим эсимга тушиб, ялт этиб, бир унга, бир акамга қарадим.

— Хўш, — деди акам қўлидаги чойни охиригача хўплаб. Сўнгра пиёланинг кети билан тиззасини эзгилашга тушди. Чарли эса, маъноли кўз ташлаб:

— Ўша гап бўлса керак-да, — деди.

Ғашим келди, мени назарларига илмаётгандай туюлди. Шунинг учун ўзимнинг ҳам, бу келишимнинг ҳам аҳамиятини кўрсатиб кўйиш мақсадида катта одамлардек салмоқ ила:

— Сизларга тегишли бир гап эшитдим... — дедим ўзимни гўё бепарво тутиб. Мўлжалим тўғри чиқди, иккаласи ҳам «қани-қани»лаб қолишди. Вақтни атай чўзиб, шундан сўнгина гап бошладим. Анув кўйин дафтар, ундаги сирли ёзувлар... ёнгин тўғрисида... Ора-орада Чарлига қараб хижолат бўлиб қолсам, акам: «Айтавер, Чаман ўзимизники-ку», деб кўяди. Аммо ҳеч Олим акамнинг исмини тилга ололмасдим. Лекин акам барибир сезди. Сездю юзи тундлашиб, жим бўлиб қолди. Бунинг устига оғайнисининг: «Вот, кўрдинг!» деган писандаси ошиб тушди.

— Қани, у нарса? — деди у ниҳоят. Овози қалтираб чиқди. — Ўша... айтвотганинг?..

— Биласизми... ишонасизми... — Айтишга ҳеч тилим бормай... кўзларига жавдирадим.

Акам тушунди. Тушунган бўлса-да, ишаноламай, аллақандай қийналиб:

— Сен яширма, Мақсуд, — деди, — айтавер борини. Чаман ўзимизники.

Мен барибир айтолмадим, айтишни эп кўрмадим:

— Ишонинг. Ростдан ҳам у... йўқолиб қолди, — дедим ўзимни айбдордай ҳис этиб. — Бўлмаса, олиб келмасмидим.

У юзимга бир алпозда термулди. Мен ҳам унинг бетига қараб туриб, ачиниб кетдим. Ўртага ҳеч гап сиғмас эди. Акам узоқ жим қолди.

Шу ўтиришида у энг яқин кишисини кўмиб келиб, тиловат пайти жим қолган одамга ўхшар эди. Ҳалигина тиззасини эзиб ўтирган анор гулли пиёла ҳозир оёқлари орасида тўнкариғлик ётар эди. Унинг раъйига қараб, ҳатто шундай сўзамол Чарли ҳам тек қотган, кўз остидан орачора қараб-қараб кўяди, лекин бир нарса демайди. Ахийри Султонмурод акам пишиллаб, чуқур тин олди. Ўрнашиб ўтиришга уринган эди, тагимиздаги кат ғирчиллаблар кетди. Бизга қарамай юзларини ишқаб, бош чайқаб кўйди. Сўнг ўқинч ила:

— Йигитлар шунча гап келтирганида ҳам, сезмаганга олиб кетар эдим, — деди эзилиб. — Қалламнинг бир чеккасида хасмолдай турар эди-ю, ўлдими, бир ота, бир онанинг фарзандлари шунчаликка борсак деб... ўзимгаю унга инсоф тилардим Худодан ҳар гал. Ахир, ундан бўлак кимим бор менинг, Чаман, бу ёруғ жаҳонда? Яна кимим қоптики?.. — У тўлиқиб ўрнидан туриб кетди ва дарҳол ўгирилди. — Кўрғонимизни кўргансан: бурган босиб, бир харобазор бўлиб ётибди. Бойқушларга ватан бўлиб, юмронқозикларга ин бўлиб! — У курук ютинди. — Ахир, бир вақтлар кимсан Абдурахим эшон почча деса, Тошкентнинг ярми танир эди. Отамиздан маслаҳат сўраб, фатво истаб келадиганлар қанча эди. Қабъғлию Чўлпонотанинг дуоғўй қариялари, зўр-

зўр муллалари йиғиладиган шундай табаррук жойни нима қилдилар?! Аллақандай бир олача тўнли «озодлик куйчиси»ни мутаассиблар йўқ қилди, деб бир кечада миллатнинг гулини териб кетмадиларми, Чаман?! Қизил вагонга босиб, совуқ ўлкаларга олиб кетилган ўша гуруҳ-гуруҳ чолларимиз ўша куйчини танирми эдилар? Юртдан иймонни кўтариш учун ўйлаб топганларини ҳеч ким билмаса ҳам, сен биласан, Чаман. Ўзлари йўқотиб, «эшонлар, муллолар тошбўрон қилди» деб оламга жар солдилар. Ҳолбуки, булар юртимизнинг иймон таянчлари эди. Иймонимиздан жудо қилмоқчи бўлишди бизни. Шундан кейин хонадонимиз тўзиб, ўзимиз бировларнинг эшигида қолдик. Худога минг қатла шукр, бошимизни силайдиган қўл, қорнимизни тўқлаб, очдан ўлдирмайдиган одамлар бор экан. Аммо мана бу кўксимиздаги кемтикни ким ҳам тўлдирди оларди? Кечалари босиб келадиган у ўксикни ким кеткиза оларди? Эҳ, Чаман, Чаман, айтишга осон, тағинам фил эканмиз, тишни тишга босиб, миқ этмай келаётирмиз. Ўшаларингга қарши битта ўқ отганим борми? Нафратимни сочганим борми? Бор-йўғи юртимнинг тинчини аллақандай олчоғу ўғри-қароқчилардан, шапкали зулуклардан кўриқламоқчи бўлсам, мени ўзига душман санайдими ҳукуматинг? Тирноғининг остидаги мендай бир зирапчадан, ҳали хасмолга айланмаган ярачадан шунчалар кўрқадими буларинг?!

У иккала тиззасини кўшиб кучоқлаб, миқ этмай ўтирган дўстининг қошига савол ёғдириб келар, ўзини кўярга жой тополмай, яна ортига қайтар эди. Торгина ертўлада бориб-келиб алам ва нафратларини бизга «сочар» эди:

— Нима, мен Мадаминбек эдиммики, Намозми эдиммики, эрта-бириси кун йигит йиғиб, қилич кўтариб чиқади, деб чўчисалар?! Ниҳоятки ўзимизнинг орамизда ўзимиз тартиб ўрнатолмасак, унда биз киммиз? Забунликка шунчалар маҳкумизми?

Ошнаси бошини кўтарди, аммо тик қараёлмади:

— Уруш пайти, сенам тушун, — деди секин.

Шу бир оғиз сўз камлик қилиб турган экан, акам шарт қайрилди:

— Ҳа-ҳа, тағинам уруш пайти, бўлмаса, икки кунда ушлаб кетиб, тиқиб ташларди тикадиган жойига. Беному нишон кетардик ҳам. Ҳа, деявер!

— Ҳозир ҳам аямасалар керак, — деди ошнаси ўша-ўша мулоҳазали оҳангда.

Акам бирдан завқи тошиб, тиззасига уриб қўйди.

— Хех тавбангдан! Мени ким деб фаҳмлайди буларинг?! Мен Шайбонийхон ё Пўлатхон эдиммики, хонлик тузсам, салтанат сўрасам! Балки мендан янги Темур чиқар? Хех, дўстларим-эй, дўстларим-эй! — У икки ёнига шапатилаб-шапатилаб куларкан, Чарли ўқрайди:

— Жинни бўлма, деворнинг ҳам қулоғи бор!

Акам беписанд қўл силкиди:

— Кўрқиб бўлдим ўша кулоқларию елпатақларидан! Менам, менам, билсанг, ўз юртимда одамга ўхшаб яшагим келади. Яйрагим келади, эй Чаман! — деб кўксига нуқа-нуқа унга қараб юрди. — Менинг устимда аллақандай ювиндихўрлар, ялтоқилар, элию эла-тини хорлатиб қўйганлар эмас, иймони бутунлар турса, дейман. Менам ҳамма қатори оталарим ўтган жойни ватан тутиб, бола-чақа қилсам, кунимни кўрсам, орқамда чироғимни ёқиб қоладиганим бўлса, дейман. Пушти-сулоламиз узилиб битмаса, дейман. Ахир, салтанат эмас, киндик қоним тўкилган жойда бир парча ватан тиклашга ҳаққим бордир менинг ҳам?!

— Бор, — деди ошнаси ночор-ноилож.

— Бор бўлса, қўйсинларда холимга. Тушунсинларда мениям. Падари бузрукворимизни аямаган, бизни тўзитиб, мана бундай тентиратиб қўйган кимсалар билан мен қандай элакишиб кетай, ош-қатиқ бўлай? Ўзлари бўрига айлантириб, қўйдек юввошликни кутадиларми мендан? Икки дунёда ҳам адо бўлмайди бу юрагимдаги зардоблар. Мен қандай кечириб кетай? Орқамга ташлай? Мўмин дегани забун деганимас-ку!

У қайрилиб нари кетди ва ўша бурчакда қўллари беўхшов калтираб, тамаки ўрашга тушди. Чирокнинг олов тили ҳам бир чайқалиб, яна қотди, оғир ёна бошлади. Катнинг тагидаги

аллақайси бурчақда чигиртка чириллаб, бу кузнинг сўнги кўшиғини тўқишга киришди. Эрта бириси кун совуқлар тушиши билан у ҳам бир кунжакка ўзини уриб, қиш уйқусига кетади. Ҳозирча...

Чаман ошнаси ҳам оёғини катдан тушириб, чўнтагидан попирис чиқарди ва менга қараб қув кўзини қисиб қўйди:

— Эй, пакана пари, беданаларингни ичида биттаси ёмон зўр эканми? — деди нимагадир шама қилиб.

Мен елка қисдим.

— Йўқ, сен елка қисма. Келиб-келиб ўшаниси акангга тушибди. Булиқтирганини кўрдингми?

Акам турган ерида бошини буриб, ёмон қараб қўйди ва ўзини босиб:

— Сен ҳазилга бурма, Чаман, — деди, — майнавозчиликнинг ҳам вақти бор.

Чарли попирисини чироқ шишасининг устига тутиб, қаттиқ-қаттиқ тортиб оловлантирди-да, қадини ростлади.

— Ҳар нарсанинг вақти бўлса, сенам машваратни қолдир, вақти эмас ҳозир. Кўп одамнинг касрига қоласан, — деди бирдан жиддий тортиб.

— Иложи йўқ, — деди акам қайсарлик-ла бош чайқаб, — менинг йигитларга айтар сўзим бор. У ким эди ўзи, деб юрмасинлар умрбод. Мени деб, менга эргашиб қароқчи аталмасинлар! Бир умрли тавқи лаънатга учраб, қора рўйхатга тиркалмасинлар. Ундан кўра, шу сохта ватаннинг ҳимоясига кетганлари афзал. Жилла курса, қахрамон аталиб ўладилар-ку. Номлари тарихда қолади-ку. Менга эргашиб нима топадилар? Фурурними? Фурурнинг кадри сариқ чақага тенг замонда у кимга керак?!

— Султонмурод! — Кутилмаганда Чаман попирисини ертўланинг бир четига итқитиб юборди. Учқунлари деворга урилиб, митти мушакдай ҳар томон сочилди. — Бас! Эртага мен сенга ҳеч қандай ёрдам қилолмайман. Одамни ночор қолдирма. Менинг вақтим битди.

— Хўп, — деди акам қайрилиб кўлини узатганча, — сени Оқтепагача обориб қўйишади. Кўришмасак...

— Шошма. Қизишиб ҳеч ким ҳеч нарсага эришган эмас. Бизни шу қизиққонлигимиз бошимизга бало бўлган ҳамиша. Ўзибилармонлигимиз адо қилган, билсанг, не-не салтанатларни.

Акам кўл силтаб, нари кетди:

— Қўй, бу гапларни, Чаман. Мен салтанат даъвосида юрган одам эмасман. Хонлар сулоласидан ҳам эмасман. Катта охурдан ем еб ўрганганлар бошқа. Буни сен яхши билишинг керак.

— Мен-ку биламан. Лекин улар... мендан ҳам яхшироқ билишади, қўйиб берса, сендан ким чиқишини.

— Мендан? Хех, тавба! Қадамини ўлчаб, хатлаб юришга мендан бўлак одам топишолмабдими? — деди акам аллақандай завқланиб ва ҳазилга буриб.

— Топишолмабди-да, — деди дўсти. — Сен Оқсарою Гўри Амирга бориб кимни тавоф этиб юрганларингни, Олой маликаси Қурбонжон Додҳо тарихи билан қизиқиб, қаерларда қолиб кетганингни ҳеч ким билмайди деб ўйлайсан-да. Уларни ким деб ўйлаяпсан? Керак бўлса, сен ҳозир нима билан нафас олиб турганинггача билишади. Чучварани хом санама, ошна. — Афтидан, Чаман ҳали кетадиган эмас, энди унинг кўзини мошдек очиб, сўнг жўнамоқчи эди. Акам гарданига шапатилаб, аччиқ кулди:

— Хех, улар ҳали ўзларича янги Худоёрхон ясаб қўйғонлар, десанг-чи...

— Худоёрхон бўлсанг жон дердилар ва бурнингдан булоқи ўтказиб, айшларини сураверар эдилар. Сен хавфлироқсан.

— Хавфли? Мен-а? Ё тавбангдан! — У наша қилиб, яйраб кулди.

— Айланторма гапни, ўзинг яхши билатуриб! Сенинг ёшингда сендай хур фикрлилар нималар қилмаган?!

— Нималар қилибди?

— Ёқуббеклар Қашқарга ҳоким бўлган.

— Ҳоким эмас, амир, — деди акам.

— Ҳа-а, биларкансан-ку. Улар билмайдилар деб ўйлайсанми, бу халқнинг ўзига қўйиб берса, қандай салтанатлар қуриб олишини. Сен менинг тилимни қичитма-да, айтганимни қил. Каллангни обдан совутиб олиб, танангга ўйлаб кўр. Бизга сен кераксан. Жувонмарг бўлиб кетишингга йўл қўя олмайман, аҳволни тушун!..

Чаман бир нарсасини йўқотган одам каби каловланиб туриб, чўнтагидан янги попирис олди, лекин чекиш фикридан қайтиб, уни кўкрак чўнтагига тикди-да, кетишга ҳозирланиб, акамга қайрилди.

— Энди менга рухсат бер, яхши кунларда кўришайлик, — деди аллақандай тўлиқиб.

— Майли, яхши бор, — деди акам ҳам қурукқина ва хайр-хўшлашган каби орқасидан юрди. Кейин: — Дарвоқе, Чаман, — деб шошиб чақирди. — Анув ошнамитни суриштирдингми?

Чаман ака адёлни кўтарган жойида тўхтади.

— Қайси?

— Турғун чачол-чи, қоратошлик? Қаёққа йўқолибди?

— Ҳа-а, уми? Аниқладим-аниқладим. Сўрамасанг, паққос унутибман. Биласанми, нима қипти? Ҳаммасининг олдига бир қоп похол ташлаб... сурворибди! қотирибди лекин!

— Йўғ-э?.. Тузалар-тузалмас-а?

— Тузалишини кутса, икки дунёда ҳам қутулмасди.— Чаман ака айтишга айтиб, тилини тишлади. — Ишқилиб қутулгани рост бўлсин.

— Ҳозир... қаерда экан?

— Биласанми, — деди энди чайналиброқ ва акамнинг тирсагидан ушлади. — Ошнанг сендан қолишмаскан из қолдирмасликда. Яна суриштираман, сен хотиржам бўл.

— Майли, суриштир, — деди акам. — Бизни деб... жабр тортиб ётмасин бир жойларда.

— Ётмайди. Ётқизибама қўймаймиз, Худо хоҳласа. Майли, сен чиқма. Тойир билан етиб оламиз. Сени Яратганга топширдим. Яхши қол, сен ҳам, кичкина полвон. — У менга кўз қисиб қўйиб, бош эгди ва ертўладан чиқди.

10. ТАНГРИ ИНОЯТИ

Ҳеч бу хилда уйғонган эмасман: ичим тўхтовсиз ҳаприқиб, ғашланиб ётибди. Нимага шундай, нима қилсам ёзилади, билмайман. Бунақа бўлмаган ҳеч.

Саҳарга яқин туш кўрибман.

Тушимда офтоб бу ёқ қолиб, нариги ёқдан, ботадиган томондан чиқиб келаётганмиш. Қипқизариб, худди бир тандир лахча чўғдай. Ботса кераг-ов десам, уфқдан узилиб, бир ғалати ҳаволаниб боряпти.

Ойимнинг олдиларига югурдим.

«Ойи-ойи, уни қаранг, қуёшни қаранг».

Ойим намоздан тураётган эканлар, қайтариб сўрадилар:

«Нима дединг?»

«Ҳеч маҳал тесқари ёқдан чиқадими кун?» дедим мен.

«Наузамбиллоҳ, наузамбиллоҳ, нима деяётганингни биласанми ўзинг? — деб ойимнинг юзлари оқариб кетди ва умрларида биринчи марта мени жеркиб ташладилар: — Эсингни ебсан! Қиёматда шунақа бўлади! Наридан бор!»

Тавба. Мен айланиб келиб, яна сўрармишман.

Шундан бери кўнглим ғаш, чирок ёкса ёримайди. Устига-устак, хаприққани-хаприққан. Мактабимга боргим йўқ, сигиримга қарагим йўқ. Кираман-чиқаман, чиқаман-кираман, қўлимни тайинли бир ишга урол-майман.

Кўрқа-писа кунга қараб қўяман. Бетида бирон ўзгариш ахтараман. Йўқ, ўша-ўша нурини аямай сочиб ётибди. Эрталаб туссизгина бўлиб кўринган эди, энди терак бўйи кўтарилиб олиб, ёздан қолган ками бўлса, мана, деб чарақлаб турибди. Мовийдан-мовий, тиниқдан-тиниқ осмонда зарра ўзгариш, ғубор йўқ.

Қайтанга бошдан-оёқ бир текис сарғайган ўрик баргларига қараб, кўз тўймайди. Уларнинг ўзи ҳам ҳар биттаси бир офтоб бўлиб, сап-сарик нурга ботиб ётибди. Худди кўзга кўринмас бир зўр рассом кечаси билан бу ўрик барглари битта қўймай ёмбиранга бўяб чиққандек. Ерда ҳам у барглар гилам бўлиб тўшалиб ётибди. Ахён-ахёнда икки жуфтгинаси тепадан қувалашиб учиб тушиб, ўша сарик гиламда кўним топишини айтмаса, кечаги кунлардан фарқи йўқ.

Аммо ёдимга кечаги кун, йўқолган жажжи дафтар-а ва ундаги ёзувлар, мени шийпон тагига етаклаб борган сирли кўкиштоб нур... тушадию яна ичим орзиқиб кела бошлайди. Нимадандир хаприқаверади. Кимгадир ёрилгим, қаёқларгадир қочиб кетгим, кимларнидир кўргим, тикилиб-тикилиб тўйиб олгим келаверади. Яна тушимдан кўрқиб-кўрқиб қўяман. Худонинг ўзи асрасин ишқилиб. Балки бугун Бўзсувда киёмат қўпмас?.. Акам машваратни қолдиргандир? Танасига ўйлаб кўргандир? Илоҳим, Худо кўнглига солган бўлсин. Қирғиннинг олдини олган бўлсин Ўзи...

Ойимнинг қистовлари билан мактабга бориб қайтдим. Келсам, ойим ток қирқаётган эканлар. Аёл бошлари билан бир ишқомни очиб қўйибдилар. Келаси йилга қолдирилган кўнғиртоб новдалару ток занглари ҳали устидан туширилмаган бўлса ҳам, ишқом аллақандай ғариб тортиб қопти. Қаранг-а, тоқларни кўмадиган пайт ҳам кепти.

Китоб-дафтарларимни супага итқитиб, олдиларига югуриб бордим.

— Қўйинг, ойи, мен турганда шу сизнинг ишингизми? — дедим жаҳлим чиқиб. — Токқайчини менга беринг.

Ойим ийиб кетиб, майин жилмайдилар.

— Бунияма кесишда кесиш бор-да, ўғлим. Сен танлаб билармикансан?

— Билмасам, кўрсатиб турасиз-да, ойижон.

— Унда, ма. Илоҳим, эр етиб, қўлимдан ишларимни олганинг рост бўлсин! — дея токқайчини узатиб, дуо киддилар.

Мен калта бўғинли, қизариб пишган новдаларни ойим кесганлари каби ярим қулочча қолдириб, қирқиб тушира бошладим. Ойим бирпас буни қолдир, буни олиб ташла, деб туриб, кўнғиллари жойига тушди шекилли, юз-қўлларини чайгани кетдилар ва ҳеч қанча ўтмай бошқа рўмолларини бошларига ташлаб чиқдилар. Бош-оёқ кийиниб олибдилар. Қаёққадир отландилар, шекилли. Ҳайрон қараган эдим:

— Қўлдош тоғангдан хат келганмиш, мен Қумри кеннойингдан бирров кўнғил сўраб чиқай, — деб ўрта йўлга қараб юрдилар.

— Майлин, — дедим мен ёлғиз қолиш ўзимга ҳам ёқиб.

Мен ўзи шунақароқман. Ёлғизликни ёқтираман. Иш қилсам ҳам, биров аралашмаса. Тепамда турмаса, ўз хаёлимга қўйиб берса. Истасам, анҳор бўйига чиқиб, дўнгда Яккабоғ томонларга тикилганча соатлаб ўтираверсам. Истасам, томга чиқиб кетсам, Бўзсувнинг икки беткайидаги юки билан чўкиб ётган нортуюлар мисоли тепаликларда, камишлари сарғайиб, пўпанай чиқариб ётган жарларда бирон жон асари кўриниб қолишини илҳақ кутиб... хаёл сураверсам. Нариги бетда элас-элас билиниб турган ертўлалардан кўзни узмасам...

Бугун кечга яқин «чўккан туя карвонлари» устида ё қиёмат қўпиб, олатасир бошланади, ё ҳаммаси эски ҳолича жим-жим қолаверади. Ё анув хабар ҳақ бўлиб чиқади, ё... Акам нима қарорга келди экан?

— Кичикойи, ҳо, кичикойи?..

Хаёл билан бўлиб аввалига эшитмабман, эшигимизда биров чақириб турган экан. Ким кўп, ойимларга иш кўтариб келадиганлар кўп. Турган еримдан жавоб қила қолдим:

— Ойим чиқиб кетувдилар.

Эшик ғийтиллаб очилиб, қизил духоба паранжи ёпинган биров кўринди. У чимматни кўтармаган ҳолида ҳовли сахнига қараб турарди. Кўзни оловдай олгувчи бундай паранжини қаерда кўрган эдим-а? бирон тўй ё маъракадамикан?

— Сизга ким керак, опоқи? — дедим ҳайратланиб. Қизик, сачвонини ё кўтармайди, ё овоз бериб қўя қолмайди? Ток рўдаларини босиб ўтиб, олчаларимиз орқасидан очиқ жойга чиқиб бордим:

— Ишингиз зарил бўлса, чақириб бера қолай.

У бош эгганча, сачвони ичида кўли энгаҳига бориб келди:

— Мен, келинойизман, эшон бола, — деди кўнгли бузилгандек бўлиб.

— Ий-й, сизми эдингиз?.. — Оловдай паранжини бирдан эсладим. Мен уни илк бор Баҳриддин акамнинг тўйи кечаси, келинни жим-жим гўшангага киритиб юборишаётганида кўрган эдим.

— Менман... мен ўша бахтиқаро, қайнижоним, — деди у титраб-қакшаб.

Мен унинг истиқболига чопдим.

У чимматини кўтариб бошига ташлади. Кўзидан тинимсиз ёш оқар эди. Кўнглим бузилди.

— Йиғламанг, кеннойижон! Сиз йиғласангиз, биз қандай чидаймиз?

Унга нима бўлди экан? Қиз бола боши билан излаб келибдими? Ё ойимларга кийим тиктиргани келган-у, мени кўриб, акам, бу хонадонга келин бўлолмаганлари... эсига тушиб, ўзини тутолмай қолдими? У ёқда акам узил-кесил ҳал этмайди. Ўша қароргоҳ, ўша машваратлари шу кеннойимдан афзал эканми?!

Кеннойим нимчасининг чўнтагидан рўмолча олиб, кўзига босди. Кафтдеккина рўмолчаси ажинагулли читдан, одми эди, лекин гир айлана ҳошиясига тўқилган гажими, пистонли ялтир-юлтир шокиласи бир ажойиб.

Марғу кеннойим кутилмаганда ўзини тутиб, ёмғирдан кейинги офтобдай очилиб қаради.

— Кечирасиз, қайнижоним, мен асли кичикойимларга келган эдим. Бормилар?

— Кириг, кираверинг, ҳозир чақириб келаман. Узоқ кетмаганлар, — дея қистай бошладим.

— Майли, кирсам-кирай, бу янги уйлариңгизга ҳеч келмаган эдим, — деб ҳовлимизга қадам қўйди. Бошидан паранжисини олган эди, келинчаклардек бўлди-қолди.

Мен унга қараб туриб, ич-ичимдан зил кетдим: фотиҳалар бўлиб, тақдирга тан берибдида шўрлик келинойим! На Баҳриддин акамга, на Султонмурод акамга буюрмади-я. Эҳ, ака-ака, нималар қилиб қўйдиңгиз?

У янги келинчаклардай бир оз солланиб ёнгинамда келаркан, шамол эсибми, этақларидан эпкин кўтарилибми бирдан келинлик ифорлари гуркираб кетиб бошим айланаёзди. Узимни аллақандай сархуш, енгил сездим. Назаримда олам қайтадан баҳорга кириб бораётгандай эди. Кўз олдимдан эса қийғос гуллаган шафтолизорлар саф-саф ўтарми, тепамда қумрилар сайрарми эдилар. Томимиз усти, бўғотларида қизғаддоқлар очилиб, чучмомалар салом бериб ётгандай гўё...

Мен ҳам сал дарвешроқман шекилли, меҳмонга кўрпача солиш ўрнига қаёқдаги хаёлларга берилиб кетибман.

— Юринг, келаверинг, — дея уни супамизга қистадим. Кеннойим ҳали супа зинасига етмаган эди, бирдан қичқириб юборди:

— Вой, шўрим!

Мен ўгирилиб, ҳайратда қолдим: боғ этагидаги йўлакда Султонмурод акам кириб келар, ҳали бизни кўрмаган, кеннойим эса, қўлларини юзига босганча, нима қиларини, қаёққа

қочарини билмай довдираб турар эди. Паранжисини ёпай деса, супа четига ташлаб улгурган...

Акам эса ташвиши ўзига етарли эдими, ҳалиги қичқирикни ҳам англамай, жийда тагидан ошиқиб келяпти, ҳатто бу ёққа қараб қўймайди. Марғу кеннойим шоша-пиша паранжисини юлқиб кўлига олдию айлантириб бошига солди, аммо сачвони оёқлари тагига отилиб тушди. Энкайиб, олишга олди, аммо ёпиниб улгурмай; ярим ўгирилган ҳолича туриб қолди. Қўлга тушган қушчадайин дир-дир титрай бошлади.

Акам ҳам ниҳоят уй бурчагидаги барглари гармдоридек қизариб, тўкилишга юз тутган шафтоли тагидан ўтиб бизни кўрдию кўзларига ишонмагандай ҳайратда тўхтаб қолди.

Секин супадан тушдиму ўзимни ўнг келган жойга — ошхонага урдим.

Ҳовлида оғир-вазмин оёқ товушлари яқинлашиб келиб, ниҳоят, у райҳон уватида тўхтади.

— Марғу, ростдан ўзингизми? — деди акам. Кеннойимдан садо чикмади.

— Нега индамайсиз, Марғу? Хафамисиз мендан? Акамнинг ҳолини билмайман, лекин олди очиқ ошхонадан кеннойимни кўриб турибман: у ҳамон паранжисининг бир четини юзига парда этиб, қийрихон қараб турибди. Лекин негадир ҳеч жавоб қилмасди. Акам бетоқатланиб, яқинроқ юрди.

— Марғугинам, тушунинг, ахир, — деди ўтинч-ла.— Келарга бир илож топсам, келмасмидим. Не қилайки, ихтиёр этганим билан...

Кеннойим жим, аммо ангоридан ўкраб юборай деб турибди. Нимага ҳам боя биратўла кўчага чиқиб кета қолмадим? Буларни бу алпозда кўрмас ҳам эдим, ноқулайлик сезмас ҳам эдим. Ҳозир эса, ихтиёримдан ташқари уларнинг учрашувларига шохид бўлиб қолаётган эдим.

— Мен ўзимни оқламоқчи эмасман ҳеч. Лекин Худойимнинг хоҳиши шундай бўлди шекил, Марғу.

Кеннойим аччиқланиб акамнинг юзига илкис қарадию яна шартта юзини ўгириб олди. Беихтиёр кўлидаги сачвонни эзиб-ғижимлар, ғижиб-эзғилар эди. Акам унинг бу ҳолини сезмайми, давом этди.

— Иложимиз қанча, Марғу, балки рўзи азалда пешонамизга битилгани...

Кўриб турибман: кеннойимнинг кўзлари ёниб-ёлқинланиб кетди. Унга ёмон қарадию яна аразлаб, юз бурди. Акам кутилмаганда уни сенсирашга кўчди:

— Ўзинг оқила қизсан — тушун. Менинг аҳволим, бизнинг бошимиздаги манави шўришларни Ўзи кўриб-билиб турибди. Қолаверса, Марғу, бизнинг айтганимизмас, истаганимизмас, Унинг ёзгани бўлмай. Унинг хоҳлагани шу экан,.. нега бўйин эгмайлик?! Шунисиғада шукр, Марғу. Мени деб бу азиз бошингга сотиб олма балоларни, қўй. Энди биз дуоларимизда яшагаймиз. Номимни дуоларингдан қўймасанг, бас.

— Султонмурод ака! — Кеннойим бирдан паранжию сачвонини итқитиб, унга ўгирилди. — Илтижо қиламан сиздан, ундай деманг. Мени тириклайин ўлдирманг! Шунча чеккан азобларим, заҳар-заққумларим етмасмиди, каммиди, ахир? — Ва хўнграб юборди-да, орқасини ўгириб, супа четига ўтириб қолди. Бошини оғир-оғир чайқаб туриб, елкалари силкиниб-силкиниб, сим-сим йиғлай бошлади.

Акам кеннойимнинг тепасига келди. Елкасидан тутиб юпатишга тараддудланди-ю, ниманидир ўйлаб, кўлини тортди. Сўнгра тик турганча:

— Марғу, — деди босиқ бир товушда, — майли, менинг ўша сўзим сўз. Сен учун шу гуноҳни ҳам бўйнимга олай, фақат, бўзлама бунақа. — Негадир белбоғини ечиб, артиб ол кўзёшларингни, дедими, бошингни беркит, дедими, кеннойимнинг елкасига ташлади. — Энди мен борай, кутиб қолишди. Булар билан хайрлашгани кирган эдим. Худойимнинг иноятини қараки, бизни шу ерда, шу соатда кўриштирди. Учраштирмаса, нима қила олардик?! Хайр энди, яхши қол.

У бурилиб бир одим босди. Кеннойим сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Султонмурод ака! Жо-он, Мурод ака!

Акам тўхтади.

— Нима дейсан? — деди ярим ўгирилиб.

— Ахир, бу ёғи тўй... менгаям осон тутманг!

— Сўзим сўз, дедим-ку, Марғу! Сен мени биласан! — деди акам дона-дона қилиб.

— Биладан, лекин... жилла қурса, Худо хоҳласа, денг! Ишонтириб кетинг!

— Ўзи шоҳид шу туришимизга. Инша Оллох, ўзи кўллагай.

— Қўлласин, илоҳим, мен ишондим, — деди кеннойим йиғламсираб ва юзларига фотиҳа тортди.

Акам бурилиб кета туриб бирдан аланглаб қолди:

— Максуд, қаердасан? Холам қанилар? Ошхонадан югуриб чиқиб бордим:

— Мен шўтгаман, Ойим...

У гапиргани кўймай, елкамга кафтини ташлади ва енгил силкиди.

— Катта йигит бўп қолдинг, ўзинг тушунтириб қўй. Кўришолмай қолсак, рози бўлсинлар...

берган тузларига.

— Унақа деманг, ака, бизни ташлаб қаёққа борасиз? — дедим ўксиниб.

У пешонамдан ўпди— Бир томчи иссиқ ёш юзимга томиб, титраб кетдим. Акам бошимни силаб эркалади:

— От босмаган жойларни той босган ҳамиша. Сен кўркма, пакана пари, узоққа борасан ҳали, — деб мени эргаштириб юра бошлади. Қизғиш хол-хол ташлаб, янги тўкилган шафтоли барглари босиб, ўртадаги йўлакка етдик. У акаларча қучиб: — Яхши қол, — дедию бирдан жадаллаб кетди.

Мен шу тобда уи кўйиб юбормай тармашиб олгим келди-ю, негадир журъат эта олмадим. Ва бирдан бугун машварат куни экани ёдимга тушиб, жон ҳолатда орқасидан югурдим.

— Ака, машварат нима бўлди, қолдими ё?..

У суйиб жилмайди ва аста энгашиб, қулоғимга шивирлади:

— Ўтказиб тарқалаямиз. Аммо сен ўша вақт томга чиқиб бир қара Бўзсув тепасига — кўрасан қиёматни...

— Шунақами? — дедим ҳам қувониб, ҳам кўрқиб. У маъноли бош силкиб, опамнинг ҳовлиларидан чиқишга шошилди.

Қайтиб кирганимда, Марғу кеннойим супа четида қуриган райҳонзоримизга қараб, жимгина ўтирар эди. Ранги-рўйи бир аҳвол...

11. ОСМОНДАН ОЁҒИНИ УЗАТИБ ТУШГАНЛАР

Ойим чақиришларини кўймайдилар, мен эсам оёғи куйган товукдай томда юрибман. Овоз ҳам беролмайман, тушгим ҳам йўқ. Бу ёқда айтилган вақт келяпти. Қиёматни кўрасан, деган эди акам. Ё бир ажойиб томоша тайёрлашдимикан?!

Ҳозирча жимжитлик. Жимжитликки, портлайман дейди. Қуёш ботиш арафасида. Ниҳоятки қизариб тушган тандирнинг оғзидай бўб турибди. Уфқдан оч туманми ва ё кеч кузнинг тез тушадиган шомими тошиб чиқмоқда. Ўша ёқдан Бўзсув устига сурмаранг бир туман ўрлаб келаётгандай.

Шу маҳал тепа томонда тартарак тариллаб, бир болақайнинг:

— Ҳай-хайув, халалай-ҳашту-туғув, — деган овози келди. Сайнаби домланинг боғидан унга бошқаси жўр бўлиб, илиб кетди:

— Қув-қув-ув, ушла-юв...

Кейин учинчиси... Бирпасда ҳаммаёқ тартарак овозларига тўлиб, чуғурчуклар гала-гала ҳавога кўтарила бошлади. Улар тиниқ осмонда гоҳ баландлаб, йўқ бўлиб кетадилар, гоҳ пастлаб-қорайиб кўриниб, ўйнаб-қоладилар. Шу холос бўлса, майли эди; бирдан аллақайдан

занг товуши эшитилиб, кимдир Қўшилиш томонда жом чала кетди. Оёғи куйган товукдай, жойимда ўтиролмайд қолдим. Аммо ўзим бояғи хабарчиларни ичимда қалаштириб сўқяпман.

— Вой ҳафтафаҳмлар, вой галварслар! Нима қияпсизлар? Облочи келса, келиб ўлмайдими?! Одамларни у ёққа ҳайдаб, ахир тутиб берасиз-ку. Буларнинг нияти шуку ўзи!

Мана, ҳозир қочган-қувган ҳамма тўнини елкасига ташлаб Бўзсувга чопадигандек, йўлларга тикиламан. Ҳар битта қора кўзимга одам бўлиб кўриняпти. Қайси шўрпешона экан, деб ичимдан ачиниб кетяпман. Лекин менинг қўлимдан нима ҳам келарди? Бутун Каттабоғни тутиб бораётган тартарагу жому занг овозларини қандай ўчира оламан? Ёки Бўзсувга югурсаммикан? Қайтинглар, тузоқ бу, деб жар солсамми? Чопдим!

Аммо катта томдан отхона томига сакраб тушган жойимда тегирмон томондан ғариллаб бир ниманинг овози кела бошлади. Орқамга ўгирилиб, тепада айропланни кўрдим. У еру кўкни ларзага солганча, жуда пастлаб, қанотлари дарахтларнинг учига теккудек бўлиб, учиб келар, айроплан эмас, ваҳиманинг ини (!) эди. Шовқинидан шайтонлаб қолиш ҳам ҳеч гап эмас.

Мен умримда бунақа ер бўйлаб учган айропланни кўрмаган эдим. Ўтган баҳор мойи тугаб қолиб, қўнадиган жой тополмай, тегирмоннинг тепасидаги бедапояга тушган (қаёқда тушаркан, тушаман деб тумшуғи билан урилиб, тўмпарилиб кетган) айропланни тамоша қилгани борганларимиз эсимда. (Уни ўн кун деганда бўлаклаб-бўлаклаб, мошинага ортиб кетишувди). Буям ўшанга ўхшаб, пастлагандан пастлаб, худди учувчиси кўнишга бир эпақали жой тополмай гангиб қолгандек, тўғри устимга бостириб келар эди. Ўзимни томдан ташларимни ҳам, шундай ётиб оларимни ҳам билмай, гангиганча туравердим. Хайрият, айроплан нокзор устига келганда, анҳор ёқасидаги азим ёнғоқларга урилиб кетишдан ҳайиққандек, бир силтаниб ҳаволаниб кетди. (Мен унинг қанотларидаги оқ юлдузларни ҳам, учувчисининг кўзойнакли қалпоғини ҳам кўриб қолдим). У тўғри Бўзсув томон учиб борарди. Акам айтган қиёмат ёдимга келди. Ажабо, булар нима қилишмоқчи? қароргоҳнинг кулини кўкка совурмоқчиларми? Ё битта-битта тутиб...

Мен эс-ҳушимни йиғиб олгунча айроплан Бўзсув устига етиб бориб, кутилмаганда бир қанотини пастлатганча катта айлана ясаб, қайрила бошлади. Қўшни томларда ҳам болаларнинг қораси кўриниб, улар қувнаб-сакрашга тушдилар:

— Ана-ана, буриляпти.

— Ур-ре, қайтяпти!

— Даф бўлсин-е!

Паст ҳовлида Анвар кеннойим:

— Ҳой, Солихўжа, қаёққа?! Қайт! Қайт дейман сенга! — деб қичқирадилар жонсараклик билан.

Афтидан, Соли бир нарсани сезгану девор ошиб, Бўзсув томонга учиб кетган-ов. Мен ҳам отхона тоmidан сакраб, унга етиб олмоқчи эдим, орқага тисарилган жойимда айропландан отилиб тушаётган қора нарсаларни кўриб, тўхтаб қолдим.

Ўлди-ку, Бўзсув!..

Бирининг орқасидан бири, бирининг орқасидан бири тушиб келяпти. Ва бирдан олдинмакетин кўк-қизил парашутлар очилиб, бирпасда Бўзсув усти лолақизғалдоқ бўлиб кетди. Энди уларнинг ипларига осилиб олган одамлари аниқ-таниқ кўриниб турар эди.

Беихтиёр Олим акамни эслаб, ўзимни кўярга жой тополмай қолдим. Оббо кўнкавой-ей! Шулар ўшанинг ишими-я? Биздан ҳам битта ҳукуматти одами чиқсин эмиш! Чиқибди, мана!

Айроплан келган томонига қайтиб учиб кетдию Бўзсув томондан тартаракнинг қисқа тариллашига ўхшаш овозлар гоҳ кучайиб, гоҳ сусайиб кела бошлади. Нима бало, кўпотарларини ишга солиб юбордиларми? Учраганни қириб ташламасалар гўрга эди. Аммо акам ҳам анойилардан эмас, қачон келиб бизни қириб ташла-шаркан, деб кутиб ўтирмагандир? Одамларини ҳам олиб чиқиб кетгандир? Унда осмондан оёқ узатиб тушганлар кимни босиб, кимни ўровга олмоқдалар?

«Тартарак»ларнинг сонини ҳам билолмай қолдим. Бири тўхтамай иккинчиси улаб кетади. Худди Бўзсувнинг у бетию бу бетига тартаракчи болалар йиғилиб олгану ким ўзарга ўйнаб, бир жойга тўпланишиб келишаётгандай. Бўзсувнинг ўзида — тик этган товуш акс-садо берворадиган сув бўйида қандай қиёмат кўпди экан?! Облочидан қочиб борган бояқишлар нима қилдилар экан? Ноғоранинг дақа-думидан қаён қочарини билмай қолган йўлбарснинг кўйига тушдилармикан, ё? Борганим бўлсин! Ўз кўзим билан кўрганим бўлсин!

Бўзсувга тушиладиган жойга етиб борсам, менга ўхшаб текин томошага томдан ташлайдиганлар йиғилиб қопти. Сўқмоқ йўлнинг ўртасига туриб олган Нусратилла почча қўллариди гаврон, қилт этган болани сийлаб турибдилар. Ора-чора пўписа қилиб ҳам қўядилар:

— Ҳе, кизталоклар! Булар томоша кўрармиш. Аяб ўтирарканми сен жулдурвокиларни у отабехабар кам-номуслар! Қайт, оёқларингни синдирмасимдан!..

Болалар орасида Соли кўринмасди. Отни илгарироқ қамчилаган экан-да! Ҳозир қайси бир пана жойда биқинволиб, у қиёматни яқиндан кўриб ётгандир. Орқаман-орқа чопвормаганимга ачиниблилар кетдим.

Бўзсувнинг авра-астарини ағдариб қилинаётган бу тинтув, бу тўс-тўс Худога ҳам хуш келмади шекилли, жуда тез шом тушиб кела бошлади. Аллақандай ўсмаранг қуюн Аччи қирлари томондан Бўзсув усти билан шу ёққа тумандай, бир мўрмалахдай ўрлаб келяпти. Қуёш ҳам қонга беланиб, ўша туманлик ортига чўкиб кетди. Лекин унинг кип-қизил юзи кўз олдимдан кетмай турибди ҳеч. Бу ўсмаранг туман қароргоҳга ҳам етиб қолганини сув бўйига тушиб кетган «тартаракчи»лар ҳали пайқашганича йўқ, жарларнинг титиғини чиқариб отиб ётибдилар.

Шу пайт Бўзсувнинг нариги бетидидаги тор тупроқ йўлдан иккита юк мошина пастга қараб, (йўл ёмон шекилли) қилтонг-қилтонг чайқала-чайқала тушиб келаверди. Олдиндагиси усти очик, лекин ишқомли эди, кейингиси тамомила берк. Тик жар тепасига келиб, қайрилиб тўхтадилар. Ичидан ҳали ҳеч ким тушмаёқ, бир тўп одам ўша ёққа қараб жадал юрди. Энг қизиғи, бир киши неча кишининг қўлларини орқага қилдириб, олдига солиб олган эди. Шунақадан икки гуруҳини ҳайдаб бориб, ҳалиги берк мошинага қамадилар. Бунгача туман улар устидан ошиб ўтиб, ўзлариям, мошиналариям кўринмай қолди. Ўша ёқдан аллақандай бақир-чақирлар, баъзан «тартарак» овозлари келиб турибди-ю, лекин бирон нарсани илғаб бўлмайди. Фақат энг баланд тепаларнинг устиларигина сув тагидан чиқиб қолгандай ғира-шира кўзга чалинади.

— Боринглар энди, боринглар. Томоша тамом: кўрган кўрди, кўрмаган қолди, — деб Нусратилла почча худди қўй подасини ҳайдаган каби қўлларини баравар силкишга тушдилар. — Тарқалинглар, чироғларим.

Томоша деса ўзини томдан ташлайдиган дўстларим уч-тўрт қадам тисарилиб, яна қайтишди. Худди бир нарсадан қуруқ қоладигандек, жилиб юборгилари келмайди, поччанинг кўзларини шамғалат қилишни мўл-жаллаб туришибди. Бирдан бола кўтарган аёллару катта хотинлар ҳам чағир-чуғурлашиб қолишди.

— Ҳай, Муаззамхон, ёғиз нима бўлдийкин, боринг, ёниб, бир балони бошламанг.

— Вой-й, яхши эсимга солдиз, мен чопдим.

— Сиз-чи, Ҳикойхон, кимга ачинасиз? Эрчангиз Бўзсув пронти очилмасдан бурун кетворган бўлсалар?

— Султонмуроднинг товқасидагиларга-да, эгачи, кимга бўларди? Сатта кўкрагида ёли бор йигитларни, кўрдиз, қанақакип опкеттишди.

— Нимасини айтасиз, оповси, ордоналар қолсин урушлариям...

Бир кўнглим: бу санноқи хотинлар нимани биларди, акам йигитлари билан аллақачон маконига етиб олгандир, дейман-у, яна тинчий олмайман. Унда анави кўлини гарданига қилиб, ҳайдаб чиқилганлар кимлар?.. Ниҳоят, Нусратилла поччанинг дағдағалари иш бериб,

ошналарим ноилож чекка-чеккага тарқай бошлашди. Мен эсам, каллам ишлаб қолиб, ўзларининг уйларига, ундан боғларига уриб кетдим. Деворга миниб олиб, бояги жойни яна кузата бошладим. Вой-бў, Бўзсувни таниб бўлмайдим. Етти қават туман унинг тепаларини ҳам кўмиб, улкан сувдай ёйилиб ётипти. Бояги мошиналар туман ичида олов кўзли, икки бошли аждаҳодай билонглаб ўрнидан кўзғалапти. Кимса кўринмайди, аммо аллакимларнинг бақир-чақирлари яққол эшитилиб турибди:

- Ҳамма жойидами?
- Жойида!
- Ҳеч ким қолмадимми?
- Қолмади!
- Кетдикми?
- Кетдик!

Мошина кучаниб ғариллади. Оловли кўзларидаи заиф нур сачраб, йўл пайпаслаб боряпти. Орқасидан бошқаси эргашди. Шўрлик қочоқлар! Облочининг тинтувидан қочиб, жаҳаннам ўтига рўбару келган бечоралар! Ёмғирдан қочиб, қорга тутулдилар-а. Ишқилиб... Ич-ичимдан бир таҳлика босиб келаверади:

— Ишқилиб, ораларида акам бўлмасин! Жанг қанақа бўлишини уларга кўрсатиб қўяйлик, деб қароргоҳга қайтмаган бўлсин.

Шу пайт, ё тавба, кунботар қирлари томондан бир олам чағир-чуғур билан тумонат зағчалар учиб кела бошлади. Осмоннинг оч сурмаранг туманлиги орасида қиёматдан дарак берувчи аллақандай кулранг махлуқларга ўхшар эди улар. Мўрималахдай бостириб келяпти ўзиям.

Ойимнинг бир гапларини эсладим: «Шу қора қарғалар ҳам кунда икки бора Яратганга тасбеҳ айтадилар: Янги кунга етказганига шукроналар билан эрта-саҳарда дала-даштга йўл олганларида, сўнгра ризқ-рўз берганига шукрлар айтиб кеч-шом ётоқларига қайтганларида. Шунинг учун ҳам Оллоҳ уларга уч юз йил умр бериб қўйибди...»

Шуни эслаб, ҳалигина босиб келган ваҳмаю кўрқувларим сал тарқагандай бўлди. Девордан сакраб тушиб, боғ этагидаги ёлғизоёқ йўлга қараб юрдим. Ўша ерда бир оз кутсам, зора Соли келиб қолса. Шундан бўлак қайси йўл билан келар эди.

Қайрилишда тўхтадим. «Қора Ғани — бошинг қапи»нинг валангор чайласиданми, аллақадан қовунқоқи ҳиди анқимоқда. (Кимдир бир вақт чайланинг устига қоқи ёйгану кейин унутиб, зағчалар тоза итирқинини чиқарганлар, аллақайси гўрда қолгани анқимоқда шекилли). Яхшиям, кутганим. Бир маҳал Ҳалоқунинг итидай ҳаллослаб, пастдан биров чопиб кела бошлади. Шом қоронғулигида юзини кўриб бўлмайдим-ю, лекин қотмалигидан, читтон болалар каби югуришидан Солидан бўлак ҳеч киммас.

— Соли, ўзингмисан? — деб овоз бердим. У мени ҳали пайқамаган экан:

— Ия, Мақсуд, сенмисан? Бўтга мақиб турибсан? — деди ҳайратланиб.

— Сени кутиб-да, хумпар. Чақирмасданам кетворибсанда ўзинг?

У етиб кела чайла устунига ёпишиб, бир айландию деворга суяниб олди.

— Хух, — деди ўпкасини босишга уриниб. Кейин яна сакраб турди-да, шоширди: — Кетдик, етиб олайлик, ҳаммасини айтиб бераман, ҳаммасини... Ҳозир сўрама. Даҳшатнинг ўзи, — дея олдинга тушиб, чопа кетди.

Аммо уйгача бормадик. Садир олакўзнинг боғи эта-гига етганда ўзиям ичи қизиб, шундок ариқ бўйига, қуриб-қовжираган ўтлар устига ўтириб ола қолди.

— Вой, Мақсу-уд, бунақасини кўрмаганса-ан. Анув чангал тепанинг орқасига ётиб олганман, булар қароргоҳни ҳалқадай ўраб, кўринган қорани, қилт этган иарсани кўпотарларидан ўққа тутиб, қисиб боришяпти. Ўр ҳам, жар ҳам қолмаяпти. Ертўлаларни-ку тити-питисини чиқариб, бўмба ташлаб, портлатворишди. Бир гуруҳи у бетдан сиқиб келяпти, бир гуруҳи бу бетдан. Ахийри, битта-битта кўл кўтариб, чиқиб кела бошлашди...

— Ким? — дедим юрагим ёрилиб кетгудек бўлиб.

— Ким бўларди, галварс. Акаларинг-да!

— Шошма! Ким дединг? Соли тўнғиллади:

— Аканг...

— Бекор айтибсан! Сен ўзини кўрмагансан, валдирама! Ҳақиқий қароргоҳ ўттамас! У ер сохта қароргоҳ. Улар ўшани босдилар. Биларкансан-ку жуда! Соли бўшашди:

— Унисини сен биласан, аммо асирлардан биттасининг юзини аниқ кўрдим, уям бўлса, аканг эди...

У бидирлаб, нималарнидир тушунтира бошлади, лекин қани қулоғимга кирса. Ҳар нарса бўлишига рози эдим, бироқ Солининг айтганини асло кутмаган эдим. Ишонмасликка эса, асосим йўқ. Ниҳоят, бояги қарахтлик бир оз ўтиб, қулоқларим чинғиллаб очилди гўё. Қарасам, Соли ҳамон сўзланиб ётибди:

— ... шир яланғочийди. Биласанми, товонидан пешонасигача қоп-қора. Тирноқча жойи бўялмай қолган бўлса, ўлсин агар. Буям камдай, қўли орқасига боғ-лоқлик. Аскарлар атрофида хахолаб кулишадими-ей, «булбули»ни кўпотар милтиқларининг учи билан ўйнаб, мазах қилишадими-ей. У бўлса, мўндидай миқ этмай турибди.

— Ким «у»?!

— Ҳалидан буён қулоғингга танбур чертяпманми? Олим акангни айтяпман-да.

Худди Олим акам акам эмасдай, бирдан қувониб кетдим:

— Эй аҳмоқ! Илгарироқ айтмайсанми шуни! Адойи-тамом қилдинг-ку одамни!.. — дедим. Кейин бирдан ёдимга тушиб қолди: — Нега қоп-қора, нега мўндидек бўларкан? Олим акам-а?..

— Ҳа-да, кимдир қип-яланғоч ечинтириб, балчиқ сурқаб, толга боғлаб кетган экан. Устига булар келиб, чечиб олишди.

— Астағфируллоҳ! Ўша ҳолида бошқаларга қўшиб олиб кетишдими?

— Ҳа-да. Уларга одам сиёҳи бўлса басқан, одамми, алвастими, суриштириб ўтиришмаскан!

— Ҳе-ҳей, боплашибди-боплашибди! Ёмон туширишибди! — дея мен янги эсар бўлган жиннидек ўтирган еримдан сакраб туриб кетдим. «Ажаб бўпти! Ўзидан кўрсин! Ўзидан кўрсин!»лаб югуриб боряпман-у, ичим тўлиб, аллақайдан йиғи босиб келяпти: кўзларимдан тиркираб оқкудек ёш...

Нима қилганда ҳам, холаваччам эди, акам эди, Султонмурод акамнинг ёлғиз жигаргўшасийди. Ёмон бўпти, ёмон...

12. ҲУШ ҚОЛ ЭНДИ, ПАКАНА ПАРИ

Кечаги қирғин-қиёматнинг хабари бир кечада одамларнинг тилига тушиб, бу ёғи Чўлпонотаю Новза, бу ёғи Қатортолу Хирмонтепа, у ёғи Яккабоғу Қанғли бўйлаб учиб, Чалаю Қонқусгача етиб борибди. Учраган одам: «Ҳа-а, ёмон бўпти-ю! Каттабоғлилар облочининг ғазабига учрабди-ю! Худонинг ўзи асрасин», дермиш ва секин атрофга аланглаб, шивирлаб сўрармиш.

«Ўзи нимадан чиқибдийкин, кўрган борми?»

«Хайриплондан тўп ташлашганмиш! Кулини кўкка созуришди, десангиз-чи Каттабоғни?!»

«Осмондан саллот тушганмишми-я?»

«Ҳа-да».

«Бўзсувга ўт қўйиб, кўринганни тутиб кетишганмиш?»

«Каттабоғда биттаям эркак зоти қолмаганмиш».

«Анув Султонмурод қароқчини тутиб, устидан қорамой қуйворганмиш-да...»

«...ёқиб юборганмиш...»

Ҳаммаёқда ана шунақа гаплар. Қўйиб берсангиз, «Уйма-уй юриб отибди!» дебам юбораверишади.

Эрталабдан йўл тўхтатиб, икки-учтаси ойимдан кўнгил ҳам сўрабди:

— Саломкеннойи, сизга қийин бўпти-ку, энди ўзизга маҳкам бўлавуриг. Ҳали текшир-текширлари бор, сўраб-суриштиришлари бор. Шўтта турганакан, асраб олганакансиз, деб. Билиб бўладими буларни. Сир берманг. Анча бўлган чиқиб кетганига, деб тураверинг. Нима қилган бўлса, ўзи жавоб берсин. Қариндошим деб жадиға қолиб ўтирманг тагин...

Худди ойим гап билмайдигандек.

Сўнг ҳарсиллаб-лорсиллаб Нусрат почча етиб келдилар. Кетларидан сал оқсоқланиб, Усмон тоғам кирдилар. Маънос тортиб Ойпошша холам, «Ху, худо олсин, ўша саллотларини!» деб қарғаниб Ҳабира холам, фариштадеккина бўлиб Ҳидой холам, мўмингина бўлиб, оқ тушган кўзлари ёшланиб Мубор холам, дарозгина Жўра холамлар кириб келишди. Ҳаммаларига гиргиттон бўлиб, айланиб-ўргилиб Кумри кеннойим кутиб оляптилар. Анвар кеннойим жағлари тинмаса ҳам, пилдираб хизмат қилиб юрибдилар. Сипогина Сапура кеннойим чой узатиб турибдилар. Дакана рўмолни тан-ғиб, сочларини чамбарак қилиб олган Пошша опам қозон тепасида меҳмонларга ярим чўмич-ярим чўмичдан ширчай сузаяптилар. Мен косаларни патнисга қўйиб, ташиб турибман. Ахийри, мени кўрса ҳазил қоплари очилиб кетадиган Норхўжа почча билан бошлашиб, мулойимгина Ориф почча кириб келишиб, катта уй қариндошлар билан тўлди-қўйди.

Нусрат почча келганларидаёқ ойим қўлимга битта пешонабоғ тутқазиб, нонга югуртирмоқчи бўлиб турган эдилар, холаларим — ким қўлтиғида иккита зоғора, ким тўртта кулча, ким дока рўмолга ўраб уч бўлак чурак кўтариб келиб, гирдобга қўйдилару дастурхон тўлди-қўйди. Почча мени бир қадам ҳам жилдирмадилар.

— Ўтир-ўтир, ҳаммасиям бир нон, биз Саломхоннинг чойини ичганимас, кўнгил сўрагани келганмиз, мана — насиба, ширчай боракан, икки тўғрамдан тўғ-расак; кечга қадар тўқ тутади бу ширчай деганлари. Ўтир. Қолаверса, дийдор ғанимат, гаплашадиган гаплар бор, — дедилар.

Ширчайдан кейин самовар чойнинг пиёласи икки айланмай Анвар кеннойим бир нима деган эдилар, Ҳабира холамдан эшитадиганларини эшитиб олдилар:

— Важилламай ўтиринг сиз, Анвархон. Бетта сиздан ўнта қўйлакни кўпроқ йиртганлар ўтирибди. Сиз келинсиз. Келинлик иззатизда туриг.

— Хўп, кичикойи, хўп, — деб зўрға кутулдилар.

— Ўзи шуни айтганига юриб бўлсаям бошини иккита, оёғини тўртта қилиб қўйиш керагийди. Санғи-масдиям, атрофига йигит йиғиб, ҳали ўтта-ҳали бўтта кўр тўкиб юрмасдиям ҳукуматти ғашига тегиб. Энди нима бўлди? Отаси тушган «Тоштурма»ни буларам кў-радимми? Шунгача қўйиб бердинглар-а, Нусратхўжа? — дедилар Ҳидой холам ҳам ачиниб, ҳам гина билан.

Шунақа. Холаларим опа-сингил бўлсалар-да, феъл-хўйлари ҳар хил. Бирлари тез-шартаки, бошқалари вазмин-мулойим. Аммо ичларини кемириб ётган нарсани ҳеч бирлари дарров айта қолмайдилар. Айникса, ойим бировнинг олдида ўлақолса сир бермайдилар. Ҳозир ҳам нуқул гапни бошқа ёққа буриб ётибдилар:

— Ҳой, опа, олишиб-олишиб ўтиринглар, нонга қаранглар. Энди бизники бўлди-ку, олмайсизларми?

— Олавуз-олавуз, олмай нима қилавуз, — дедилар Ҳидой холам, ойимнинг кўнгиллари учун дастурхонга қўл чўзиб. — Лекин сен ҳам, Саломхон, орқага ташлайвермай, бор гапни айтақол; бола бояқишдан дарак борми?

— Чиқибам қолар, — дедилар ойим дастурхон попугини ўйнаб, ўзларига таскин беряптиларми, холаларимгами эканини билиб бўлмас, аллақандай тўлиқиб ўтирар эдилар. Кейин бирдан ёрилиб: — Ҳаммаси Қўлдошхўжанинг йўқлиги, опа! У бўлса, шу кунларга

қолармидик, қолдирармиди бизни?! — дедилар овозлари ўзгариб.

Ҳаммалари жимиб қолишди. Айниқса, поччалар ўнғайсизланиб, ким ерга қаради, ким қизаринди. Ойим буни сезиб сипоришладилар:

— Майли, ёмон бўлсаям, ўзимизнинг томир, биздан бўлак ёнига ким кирарди, деб жонларингиз ачиб кепсизлар, шунга раҳмат. Ишқилиб, Худойимнинг ўзи ўнглаган бўлсин ишини. Дуодан бўлак нима келарди қўлимиздан...

— Тўғри-ку-я, аммо қўл қовуштириб ўтиришдан фойда йўқ. Бекорга жувонмарг бўлиб кетса, жабри кимгаю маломати кимга? — дедилар Усмон тоғам куйлагандек юмшоқ овозда.

Почча ўринларидан кўзғалиб қўйиб:

— Султонмуродми? — дедилар. — Тегирмонга тушса, бутун чиқади, Худо хоҳласа.

— Шундай-ку, фаромуш қолибам бўлмайди, — дедилар яна Усмон тоғам. — Эртага элак-элак қилгани келмайди, деб ким айта олади.

— Ана ўшанда сир бермасак, марра бизники. кейин, Худо хоҳласа, болага жабр қилдириб қўймасмиз, — дедилар почча.

Мен ичим қизиб, даҳлиздаги қовшандознинг четида ўтирибман. Гўё мактабга кетадигандек, китоб-дафтаримни жойлаяпман. Акамдан бежавотир бўлаверинглар, деворгим келяпти-ю, яна, бу катталар бир нарсани билса керак-да, деб тилимни тишлаяпман.

— Яхшиси, билдим дедим — тутулдим, билмадим дедим — кутулдим. Биз бежабармиз, Нусратхўжадан сўрайверинглар, деб тураверсак-чи? — дедилар Норхўжа почча. Ўзлари дароз, бу ҳам етмагандек, чўккалаб олганлар.

Почча ийманибгина қулдилар:

— Майли, майли. Бусизам топган-тутганимни шилиб олишади. Кетганнинг кетидан кетибди-да, қизиғар, қўлни киридай нарса...

— Дўкандан бўшаб олсангиз-чи?.. — дедилар Усмон тоғам.

— Нима бўлса, пешонадан кўрдик. Шу бола учун опчиқиб отмаслар, ахир. Қолаверса, умид Оллоҳдан. Ўзи паноҳига олсин аввало.

— Ҳукуматдан олдин пишанг кўтариб чиқадиганлардан асрасин бирламчи. Худойим ўшаларга ўзи инсоф берсин, — дедилар Ҳидой холам.

— Ҳа, бу ёқда Султонмуроддан жавр кўрганлар турибди. Парпи дегандай, Акмал ўрис дегандай... — Усмон тоғам оғриқ тиззаларини уқалаб-силаб қўйдилар.

— Парпи ўзи ким экан? Ҳукуматти қайси тоғини қайириб берган эканки, энди ўшанинг сўзи сўз бўп қолган бўлса?! — дедилар ойим қутилмаганда ловуллаб.

Нусрат почча пишиллаб, тин олдилар:

— Уникини тингламагандаям, Акмал ўрисникини инобатга оладилар бир карра. Кўрасиз: у ҳали қайтибам келади, ёниб кетган уйининг даъвосини қилиб, кў-ўп уринтирадиям бизни.

— Султонмурод ёқибдими унинг уйини?! Ёқса, ҳайдамай ҳам ёқар эди у, — дедилар ойим.

— Қаёқданам шу чулчутга тегина қолди? — дедилар Ойпошша холам эслари кетиб.

Холаларим ичида Ҳабира холам хунуккина, паканагина, аммо жаҳллари бурунларининг учида туради, бобиллаб бердилар:

— Ҳаммаси анув кашмирини деб бўлди! Шуни қизи бошини айлантирмаса, юрувди ти-инч. Акмал ўрис олса, олиб ўлсин эди! Мана, барибир Ҳайбатилла илиб кетаркан!

Мен ич-ичимдан ҳайратланиб ўтирибман. Тавба, шу ўша холамларми, а? Ойимлар билан қачон борсак, устимизда гиргиттон бўлиб қоладиган, куракларимни силаб, кичкина эшондан ўргилай, деб олдимга минг хил нарсаларни — туршагу бодомларни, парвардаю ялпиз қандларни тўкиб ташлайдиган? Ойимлардан бекитикча чўнтақларимга ҳалим ноклар солиб қўярдилар. Хунуккина, қорагина, муштдеккина холам ойимлардек азиз кўриниб кетар эдилар шунда. Ана шу ҳеч нарсадан хабари йўқ холам ҳозир Марғу кеннойимни кашмиридан олиб, кашмирига солар эдилар.

— Худо олсин, ўша Акмал ўрисниям, бошқасиниям, — дедилар ойим кўл сермаб, — Нимадан кўркдик?! Хукуматни ёқламаётган жойимиз бораканми? Бошқалар сичқоннинг инини минг тангага олиб қочганда, бизникилар ўша Олмонни нафасини ўчиргани кетиб бўлди-ку. Исломхўжаям кетди, Кенжахўжаям кетди. Акромхўжа ғинг демай жўнади. Ҳатто Қўлдошхўжани олдилар урушга. Ана, кеннойимни икки бирдай девдай-девдай ўғиллари қаерда юрибди? Ниғматхўжани-ку ўша Масковдаги ўқишидан олиб бориб, урушга солдилар. Шундаям ғинг деган жойимиз борми? Агар шуниям билмаса, хукумати кўр бўлади.

Сезмай қолибмиз, Мубор холам этаklarини кўзларига босиб, бирдан пиқ-пиқ йиғлаб юбордилар. Ҳамма кўзини олиб қочди. Ойим ўша шахд, ўша ғазаб билан давом этдилар:

— Шу облочисининг дастидан, ана, Исроил бедарак кетди. Бахриддннгинамиз гўшангаларга куёв бўлолмади. Биров бир нарса даъво қилиб чиққани борми? Энди Султонмурод унинг қотилини топиб, айбини бўйнига кўйиб, жазосини берса, ким ёмон — биз ёмон бўлиб қолдикми?

— Шу Султонмуроднинг бориям бир давлатимиз, — дедилар Жўра холам, ойимни қувватлаб, — чулчутдан ошнанг бўлса-бўлсин-у, ёнингда ойболтанг юрсин, дердилар дадам раҳматли.

— Ҳа, буюм Улуғхўжа бувасига тортди. У кишига ўхшаб юракли. Ишқилиб, умри ўхшамасин, пешонаси ўхшамасин, — деб туриб, ойим Нусрат поччага қарадилар: — Худо хайрингизни берсин, почча, Асадхўжаларнинг роҳатини кўриб юринг, энди ҳамма умид ўзингиздан.

Холаларим чор-атрофдан илтимосга тушишди:

— Абдурахим эшон поччанинг руҳи поклари ҳаққи, яна бир гал ҳомийлик қилинг. Йўқ деманг.

Почча қаншарларини силадилар:

— Ҳай, билмадим-да, билмадим! Бу иш нима билан тугайди? Мен Раҳматилла билан маслаҳатлашиб боқай-чи. Айтинг-айтинг, кўлга тушмаган бўлсин.

— Умрингиздан барака топинг. Қанча балоларнинг оғзидан қайтариб олгансиз ўзингиз. — Шундай дерканлар, ойимнинг кўзлари менга тушди. Гап пойлаб ўтирганимни сезибми, ўринларидан тура бошладилар. Мен ҳам обрўйим борида жилдимни олиб, секин сурвордим.

Бунақа кайфиятда охирги дарсгача сабр қилиб ўтириб бўлмасди. Соли билан келишдик-да, иккинчи дарсдан чиқибок мезананинг²⁵ таги билан қароргоҳ сари йўл олдик. Китоб-дафтарларни йўлакай Солиларнинг ошхонаси томига итқитиб, ўзимиз ўқариқ билан тўғри Бўзсувга қараб тушиб кетдик. Кеча қандай қиёмат кўпган экан, кўзимиз билан кўрмоқчи эдик.

Ана, Парпи бебахтни туяқопга солиб, осиб қўйишган жар, тепасидаги ёлғиз дарахт қуриб устихони қопти, холос. Биз ҳов бирдаги ясси тепада турибмиз. Пастда Бўзсув, қилт этмайди. Мунга тўлиб қолгандай. Кеча худди шу тепанинг ёнбағрида томоша кўрсатишган. Ёнидаги ертўлаларни қароргоҳ фаҳмлаб, битталаб «элак»дан ўтказишган. Қайбирининг ичига портлатувчи нарсалар ташлаб, қайбирини «тартарак»лардан ўққа тутиб, роса воҳма кўтаришган.

— Уни қара, вой-бў-ў, ўқни ҳечам аяшмабди-ку, — дедим ҳамма ёқда ялтираб ётган жезларни кўриб.

Чиндан ҳам, тепанинг устларию ёнбағирларини ғалвир қилиб ташлашибди. Ертўлалар босиб, вайрон бўлиб ётибди. Баъзи жойларда бир нималар портлаганми, тупроғи ўйилиб, ҳовузлар ҳосил бўлган. Ичида чақиртиканақнинг илдизи ўлган илондай оқариб кўриниб, этни жунжиктиради.

²⁵ Хирмонтепадаги бу мезана белимиздек йўғон-йўғон ёғочлардан улаб ишланган эди. Шўх-шаддо болалар юрак ютиб, тепасига чиқмаса, ҳеч ким чиқолмасди. Худди шунақа мезана Тувақдан Чўлпонотага чиқаверишда — Умаржон аканинг тепасида ҳам бор эди. Лекин у темирдан эди, чиққан сари жангиллар эди. Ўша белгиларга қараб, кейин йўллар тушди, уйлар тушди. У мезаналарнинг ўзи ҳам, бошқаси ҳам йўқликка кўчди (*Муаллиф*).

Баъзи ертўлалардан эгалари ҳозиргина чиқиб кетгандай: идиш-товоғу қора чироқлари жой-жойида турибди. Пўстак-кўрпачалар ўртасига ёзилган кирчимол дастурхондаги хўқачага қўл тегмай ҳам қолаверибди. Ертўладан ачиган мошхўрда ҳиди гуркираяптики, у ёғи йўқ.

— Қорнинг қалай? — деб Соли ишшайганча тугунни еча бошлади.

— Анавилар бир нарса ташлаб кетган бўлса, ўлмагин. Эгасига буюрмаган, сену менга овқатлик қилармиди?

Соли ҳам кўрқиб, қайта қолди. Лекин чиқа туриб, токчадан бир нарсани қоқмалаб, киши билмас липпасига қистирди. Мен эсам, сўқмоқдан пастга туша туриб, икки кулочча ипак арқон топиб олдим. Чамаси кимнингдир қўлини боғлагани қирқишган-у, ортиғини унутишган.

— Жур, нариги бетга ўтамиз, ўша ёқда балиқсаватлари бор, — деди Соли ва пастга зинғиллаб, тол тагига етганда қайриди: — Чопмайсанми?

Менинг ҳам қувлигим тутди, липпамни ушлаб, сойликка бурилдим:

— Сен боравур, мен ҳозир, — деб Каттабоққа сурвордим. Тополмай, бир ўтакаси ёрилсин деб эмас, йўқ. Биладан, унга жин ҳам урмайди. Ўзимнинг ичим қизиб, ҳақиқий қароргоҳга нима бўлганини билгим келиб турибди. Сойлик билан чопдим ўша ёққа.

Чиқиб борсам, ток қирқиб, қўндоқлаётганлар тепа ишқомларни очиб қўйиб, Усмон тоғамнинг боғлари этагида (ерга намат ёйиб) тушлик қилишяпти. Мен боғнинг этагидаги ўрикзордан, таги билан битта бўлиб ётган сап-сарик барглари (шунақа янги, шунақа чиройлики, босгани ийманасан) ўйнаб-тўзитиб, шийпонга қараб юрдим. Ариқ ёқалаб, икки боғ ўртасидаги йўлдан боряпман-у, йўл кўтарила бошлаган жойдаги қатор букри тутлардан кўзимни узолмайман.

Ҳар кўклам каллақлаб кетиладиган бечора тутлар ҳозир ҳам кавш қайтариб ётган туялардек, қанқайган бошларини ғоз тутиб, мисоли жавдирар эдилар. Унданам ажойиби — ўша тутлар шу йилги сурх навдаларидан тамоми барглари тўкиб юборганлару бир ғалати тождор туяларга ўхшаб қолганлар. Анув гал кўкиш нурга эргашиб, келганимда худди ўша ерда «Ассаломингни айт»га учраган эдим, шекилли? Кейин қанча пастга тушган эканман? Ўтсам, иккинчи ишқомнинг тагигача ўтгандирман-да?

Ўша ерга етганда бурилдим. Аммо... на ёлғизоёқ сўқмоқ ва на ертўлага тушиш жойи бор эди. Гўё ўша кеча жинлар мени айлантриб, бошқа ерга олиб боришгану ақли-хушимни олиб, кўзимга акам билан дўстини кўрсатишгандек... Унда анави бедана босма-чи? Гуркираб турган ҳиди-чи? Ассаломимни сўраган шоп-мўйлову остонага танда қўйиб ўтирган хос қоровул-чи? Улар ҳам жинми эди?..

Умуман, ўшанда «Бисмиллоҳ» деганмидим?

Эслай олмадим.

Қизик, шунча айланиб, қароргоҳдан нишон тополмасам! Осмонга учганми, ерга кирганми, билолмасдим. Балки, улар қачондир қайтиб келишларини ўйлаб, изларини йўқотиб, ҳеч ким топа олмайдиган қилиб кетишгандир?..

Одамлар тушлиқдан туриб, ким ток қирқишга, ким қўндоқлашга тушдилар. Ўқишни ташлаб, ишга чиқиб кетган ўзим тенги қизлар тоқрўда боғламларини ший-пон тагига опчиқиб босишаркан, пичир-пичир билан мен томонга қиё-қиё қараб қўйишар, сўнг яна юмушларига тутунишар эди.

Шу пайт шийпон томондан ҳов бир галгидек таниш хониш аста тарала бошлади:

Малаксан, ё башар, ё хуру гилмонсан, билиб бўлмас.

Бу лутфу назокат бирла сендан айрулиб бўлмас...

Танидим. Бу ўша — боғ қоровули Ҳайдар ака эди, унинг овози эди. У ўшандагидан ҳам ўтказиб хониш этар, аммо на ўзи, на тингловчилари кўринар эди. Беихтиёр кўзим ёшланиб

келди: айрулиб бўлмас... айрулиб бўлмас. Барчаси бекор! Аллақачон айуриб ташлаб бўлдилар-ку. Унисини у ёққа, бунисини бу ёққа... Улардан нима қолди ўзи? Нима қолмоқда ўзи? Кўз ёшлари, холосми?.. Жондан азиз кеннойим узатилиб кетмасдан, жилла курса, бир кур кўриб қолсам кошки эди...

Ўзим сезмаган ҳолда Боғқўча томон бурилдим ва эсим оғиб ўша томонга кета бошладим.

Кўз олдимда кеннойимнинг ўша бизнинг супада қизил паранжисини кучоқлаб, паришон ўтирган ҳолати. Қулоғим остида эса, бир қўл силкишда сачвонини отиб-итқитиб, айтган гаплари янграйди: «Султонмурод ака! Ундай деманг. Мени тириклайин ўлдириб, бу дунёнинг дўзахига ташлаб кетманг...»

Аммо акам... ҳамон бедарак! Қаёққа бош олиб кетди экан?

13. ТОЖ КЎРИНГАН КЕЧА

Азонга яқин туш кўрибман. Тушимда ҳов бир галгидек жажжи пичоқчамни йўқотиб қўйганмишман-да, пиқ-пиқ йиғлайверишди шишиб кетганмишман. Тепамда чўккалаб ўтирган биров эса, овутмоқчи бўлиб, нуқул бошимни силайди:

«Кўй, тойчоқ, катта йигит бўп қолдинг. Мен сенга ростакамидан олиб келаман энди: банди садафли, юзига ой-у юлдузлар туширилганидан; кинига гуллар солиб тикилганидан. Бўлди қилақол, пакана пари», дермиш. Ўзи тоғамларга ўхшармиш-у, овози... Султонмурод акамники эмиш.

Вой, Султонмурод акам кепти, акажоним қайтипти, деб севиниб туриб уйғониб кетдим. Тонг отибди. Чуғур-чуғури оламни тутиб, томимиз устидан зағчалар галаси ўтиб боряпти экан. Бош томонимда ойим қиблага қараб ўтирибдилар. Намозлари тутаб, дуо қилиб ўтирибдилар. Узоқ дуо қилдилар. Ҳар галгидек, кўзларида ёш бўлса керак. Неларни сўраётирлар экан?..

Зағчалар ҳам ўтиб битдилар.

Ойим қўлларини юзларига тортиб, ўринларидан турдилар. Энди жойнамозни қозикқа илиб, эшикни очган жойларида Изза томондан аёл кишининг ўкдек овози уйга ёриб кирди:

— Войдо-од, мусулмонлар борми-се-ез! От ўғриларининг дастидан дод!

Мен тура ҳовлига отилдим. Ортимдан ойим чақириб қолдилар:

— Ҳой бола, бола дейман! Қайт, юзни ювмасдан қаёққа борасан?

Ноилож қайтиб, апил-тапил ювина бошладим. Ойим энди насихат оҳангида койий бошладилар:

— Одам деган туради, юз-кўлини ювади, покланиб, сўнг бировга кўринади-да. Чопаверадимми? Ҳамма касофат нимадан чиқади? Шу ювиқсизликдан чиқади! Бировнинг молини ўмарсаям, чопасан, отини ўғирласаям, чопасан. Яхшимас, катта йигит бўп қолдинг...

Ойим мени жанжалга яқин йўлатмаганлари билан чамбараклардаги сутни сузиб бўлгунларича, ўша жанжалнинг ўзи эшигимиздан кириб келди. Пак-паканагина букри хотин остонамиздан ўтар-ўтмас, ойимларни кўрибоқ уввос солиб, йиғлаб юборди:

— Вой, Саломхо-он, уйим куйде-е, ичхонамга ўт туште-е! Салимбек акайизга нима дейман, нима жавоб қиламан-ан?

Ойим йиғлоқи аёлларни ёқтирмас эдилар, жеркиб ташладилар:

— Ёқангизни йиртгунча, нима бўлганини айтинг! Қанақа йиғлоқи хотинсиз!

Хотин ўпкасини босишга уриниб, юз-кўзларига унниқиб кетган кўк рўмолини босди. Мен уни бир-икки кўрганман-у, кимлигини билолмай турибман. У куйиб кетганидан азбаройи қорайиб кетипти. Шу кўйи ҳиқиллаб, анча ўтириб қолди ва зўрға ўзига келиб:

— Анув ордона Барзанни-да, Саломхон, қаёқданам опкелган эканлар?.. Ўзлари бор бўлсаларам, майли эди.

— Яна нима бўпти Барзанларига?

— Ўғирлаб кетишибде, Саломхон, ўғирлаб...

— Балогинага йўликсин, яна бошлашибдимми?!

— Жон Саломхон, раҳмийиз келсин, мен яримтага, Султонмуродга ўзийиз айтинг, ёрдам берсе-ен.

Ойим рўмолларини тўғирлай туриб, сергакландилар.

— Султонмурод?.. Султонмурод қоптими?.. У шу ерда бўлса, Каттабоғга биров оралай олармиди?

Букри хотин алам билан бош чайқади:

— Билмасам, Саломхон, билмасам! У шу атрофда, дейишяпти-ку. Ҳукуматгаям чап берганмиш-ку.

Мен ичимдан офтоб чикқандай, шошиб қолдим. Хунуккина, букригина хотин... кўзимга бирам иссиқ кўриниб, яқин бордим.

— Қаердамиш, холажон?

— Мен билмасам, болагинам. Биров Яккабоғнинг Иззасини айтади, биров тегирмоннинг орқасини... шу ердамиш.

Ойим ялт этиб менга қарадилар.

— Ростан-а?

— Балким, — дедим мен ҳам ишониб. Уни қаранг, ойим ҳам ишондилар шу гапга.

— Шу атрофда бўлса, ана, Максудхўжам топиб айтади. Сиз хотиржам бўлаверинг, ернинг тагидан бўлсаям топдириб беради. Жаврлантириб қўймайди сизни. Айтинг-айтинг, чап берган бўлсин...

Ойимнинг шу сўзлари бўлдию Худо берди менга. Бўш қолдим дегунча ё Яккабоғнинг Иззасига, ё тегирмонбошига чопаман. Кечалари Соли иккимиз Яккабоғ билан тегирмон ўртасида изғиганимиз-изғиган, акамнинг йигитларига дуч келармиканмиз, деб... Қани биров тўсиб, қайт, отиласан ё ўронни айт, дея қолса.

Учинчи кеча Тегирмонкўчадан чиқавуришда, дала ўртасидаги Қоравултепада миқ этмай, йўл қараб ўтириб эдик. Яқиндагина шом тушган, энди осмону ер бирдай қора духобага ўралиб, узоқ-узоқлардан ёлғиздан-ёлғиз, ожиздан-ожиз чироқлар милтираб кўярди. Яхшилаб тикилмаса, илғашам қийин. Тепамиздаги юлдузлар ҳам шундай: ё тун қоронғулиги шунчалар қалин, ё юлдузларнинг ўзи қочиб, узоқлашиб кетган. Фақат янги тукқан ой шунақа тиник, шунақа жилваланиб турибдики, қўша-қўша бўлиб кетяпти қараганим сари. Тиқ этган товушга қулоқ бериб ўтирибмиз.

Бир маҳал Иззанинг у бетидан (арава йўлданмикан?) ғижирлаган бир кур товушлар жуда яқиндага ўхшаб... келабошладию вужудимиз қулоқ бўлиб, қотиб қолдик.

Чинданам ўша ёқдан ёлғиз арава тушиб келар, ғижирлаб-қатирлашидан Кўқон аравага ўхшар эди.

— Учдик, — деди Соли ҳовлиқиб.

— Шошма, ўшаларми, бошқаларми?.. — дедим мен иккиланиб.

— Ўшалардан бўлак ким бўларди шу бемаҳалда, кетдик-кетдик, — деб қистади у.

Шу маҳал ўша ёқдан аёл кишининг қўнғирокдай кулгиси янграб, турган еримизда туриб қола қолдик.

— Ий, ғалати-ку, — деди Соли ҳам.

— Жин... чақиряпти шекилли бизни... — дедим астойдил чўчиб.

Лекин дам ўтмай ҳалиги кулгига... бир ғалати ёр-ёр овозлари уланиб кетди:

Бўзлама, жоним, бўзлама,

Уят бўлар, ёр-ёр-ей,

Қарғама мани, қарғама,

Ният бўлар, ёр-ёр-ей.

— Ий, келин узатиб келаётирларми? — дедим юрагим хунук орзиқиб.

— Шунақа шекилли, — деди Соли ҳам.

Ким айтганин топибди-ё,

Ким деганин олибди-ё,

Эсизгина қизгина,

Ўзини ўтларга отибди-ё.

— Ҳе, эсим қурсин, — деб ўзи қолиб, мени туртди Соли. — Ахир, Ҳайбат акам уйланыпти-ку Боғкўчадан...

Улар ҳамон куйлар эдилар:

Бўзлама, жоним, бўзлама,

Уят бўлар, ёр-ёр-ей.

Қарғама мани, қарғама

Ният бўлар, ёр-ёр-ей.

Бошим айланиб кетди. Назаримда бошимга қўшилиб, ёнимиздаги Қоровултепа, унинг қўш тераги, ҳамма нарса чир айланар эди.

— Бугун тўй эканми? — дедим юрагим музлаб. Овозим ўзимга ҳам бегона туюлиб кетди.

Оҳ Марғу кеннойи, Марғу кеннойи, акамни қистаганиз, қистаб сўзини олганиз нимаси эдию бу қилган ишиз нимаси? Нимага мен бунинг гувоҳи бўлиб турибман? Нимага ер ёрилмаяпти? Нимага менинг кўзим кўр, қулоғим қар бўлмаяпти?

Биз ўша ёққа чошиб боряпмизми ё ҳамон ўша жойда турибмизми, — англаб етолмасдим. Шу вақт Соли елкамга турткилаб, билагимдан торткилаб, холи-жонимга қўймай қўлимни силкилар эди:

— Мақсуд, уни қара! Уни қара, Мақсуд!

Ажабо, Иззанинг бу томонида ҳам бир Қўқон арава турибди. Қоронғида элас-элас кўзга ташланади. теварагида бир одам уймаллашиб юрибди. Тепадан тушиб келаётган бегона отни сезиб, Иззанинг бериги бетидагиси пишқириб-пишқириб қўяди.

Шу маҳал юқорида от кишнаб юбордию ёр-ёр оҳанглари билан қураллашиб кетиб, ғалати жўрлик пайдо қилди.

Аравакаш от жировини кескин тортди.

— Др-р, жонивор!..

— Қўрқманглар-ов қудалар, бизлармиз, биз кутиб оляпмиз! Кўприк бузуқ экан, — деган овоз янгради бериги қирғоқдан. Кейин яқинидаги кимгадир мурожаат этиб, деди: — Толип, тайёрмисан? Битгалаб ўтказиб қўясанда энди янгаларингни.

— Хўп, ака, жоним билан, — деб жавоб қилди сой бўйидаги қора.

— Ҳасанбой, сенмисан? — деди «келин тушди»нинг аравакаши.

— Менман, мушкулларингни осон қила қолайлик, деб келдик-да, ошна.

— Ундай бўлса, майлин-майлин, — деб нариги аравакаш ўзини пастга олди ва аёлларни шоширди: — Туша қолинглар, янгажонлар, қудаараваям тахт турган экан.

Аёллар вижир-вижир билан: «Вой, ўлақолай, баланд-ку, қандай тушдик»лаб қолишди. Ким паранжисини олиб, ким олмай-ла сакради. Ким кимнингдир қўлтиғидан олиб, қийқиришиб кулишди.

Сўнг «Келинпошша, кела қолинг»лаб, унияма кўтариб тушириб қўйишди-да, тугуну

саруполарга андармон бўлиб, битталаб узата бошлашди.

Иzza суви тегирмон тагида шовуллаб, кўшиғини айтиб ётибди. Бузуқ кўприк томондан келаётган хар битта овоз жаранглаб таралади сойликка. Тугунлардан кейин янгалар ўта бошлашди. Биттаси: «Вой ўлмасам, мунча қоронғу, мунча ваҳмали» деса, бошқаси: «Ҳой, мени ушланглар!» деб айюҳаннос солади. Сўнгра бирдан:

— Келин қани, келин қани?! — деган овоз янгради.

Бирпасда ваҳима кўпди:

— Ҳой, келинпошша, қанисиз? Қаттасиз, Марғубахон?

— Иқболхон, қизиз қаерда қолди, қаёққа кетди?

— Сув-пувга тушиб кетмадими, қаранглар, ҳой, яхшилар? — деб ялинди кимдир аравакашларга.

— Ҳой, Марғубахон, қанисан, қаёқдасан, қизим? — деб зир қақшарди онаси.

Эркаклар сўкиниб, югур-югурга тушдилар. Кимдир тегирмон тепасига чопди.

— Ҳой, Толип, кўзинг қаёқда эди? Чоп тепага?! — деб бақирди бу ёқдаги аравакаш.

Нариги ёқдагиси эса... хотинларни сўка кетди:

— Ўтаканг ёрилгурлар, энди кимми узатиб борасанлар? Ўзларингними? Топларинг!

Хотинлар ҳам вағир-вуғур билан бир-бирларини айблаб кетишди.

— Қудаларга нима деб жавоб қиламиз энди?..

Биз ҳам ўша томонга чопдик. Шу аснода Тегирмон тепасидаги толқаторнинг бошида бир от кишнади. Рости, жудаям чиройли кишнаб, шовуллаб ётган сойликни жангиллатиб юборди ва кутилмаганда Иzza ёқалаб, юқорига чопиб кета бошлади. У туёқлари бир чиройли дупурлаб, (овози — гоҳ ўша ёқдан, гоҳ орқа томонимиздан келиб) узоқлашиб бораркан, учкур отлиги шундайла билиниб турар эди. Бир маҳал ҳалиги от... йўқ-йўқ, тамомила бошқа от (Қанғли йўлидан тушиб келаётир эканми) кишнаб юбордию қиз опқочган туйқус Шийпонкўчага бурилди ва туёғи заранг йўлда жангил-лаб, таракдай кетди. Орқасидан буниси ҳам чопди.

Воҳ, орқадагиси ким бўлди? Шеригими ё рақиби? Ва бирдан акамнинг: «ўша сўзим сўз» деганини эслаб, юрагим ҳаприқиб кетди.

Қойил! Шунча одамнинг бурни тагидан илиб кетдими?! Мана буни йигит деса бўлади! Иккинчи ёқдан юрагимнинг бир чеккаси ғашланиб ҳам турибди. Орқасидан ким чопдийкан? Опқочган ким эди? Ё... бошқамикан?

Бу ёқда эркаклар ҳалиям бақир-чақир билан отни аравадан чиқариб ололмас, бир-бирларини шоширгандан-шоширар эдилар. У ёқда эса, келин опқочган ва орқасидан эргашган отлар тобора узоқлашиб, бутун атроф безовта итларнинг акиллаши билан алмашиниб боряпти.

Соли анграйиб қолган экан, секин туртдим:

— Кетдик, томоша тамом.

— Йўғ-э...

— Тамом, тутиб олишса, ўлдиришади, — дедим меи, Сойнинг ичи билан қорама-қора, худди жин қувлагандек югуриб кетдик. Сойма-сой, тепама-тепа ошиб боряпмизу узоқдан сурнай овози гоҳ баландлаб, гоҳ пастлаб келади. Тепага чиққанимизда яққолроқ эшитилиб, пастга тушганимизда йўқолиб қолади. Нима бўлса экан? Ё тўйхонадан келаётирми? Катта толнинг тагидан ўтганда каллам ишлаб қолди. Солига айтмай ҳам Новвостепанинг устига (ўзиям бедапоянинг пастида кавш қайтариб ётган улкан новвосга ўхшайди), ўшанинг устига югургилаб чиқиб кетдим. Чангалларга таланиб-тилиниб чиқиб борсам, келинни гўшангага чорловчи овоз нақ Яккабоғдан келяпти. Ўша шому хуфтон қоронғилигига чўмиб, боғ ҳовлилари бир текис: қорайиб улгурган томондан фақат бир жой (тўйхонада машғалаларни ёқиб юборишган шекилли), ўша қоронғулик усти ёришиб-шуълаланиб турибди.

Сурнай нимага «келин келди, ёр-ёр»ни чўзиб чалапти — тушунолмаيمان. Кута-кута тоқати тоқ бўлаёзган Мусавой сурнайчи келинаравани жадаллата қолсинлар, деб чалаптими ё

ростданам келинни етказиб...

Бу ёқда ҳали бақир-чақир тинмаган, биров тегирмонкўчада зор қакшаб, чақириб юрибди:

— Ҳой Марғиба-ю-ув? Тентаккинам-ув! Қайдасан-ув! — Ҳали у тепа устидан, ҳали тегирмон бошидан овоз беради, бўзлайди: — Вой мани индамасим, вой мани бирсўзлимим! Нималар қилиб кўйдинг-ув?! Сангинани шу умидларминан боққанми эдим-ув? Пешонагинам курсин, вой мани шармандалар қилдинг-ув!..

Бу ўша «кашмири» Иқбол отин — Марғу кеннойимнинг онаси эди. Энди ақли кирибдими, тентаккинам деб қолибдими?!

Демак, келин ҳали топилмаган, изиллаб излашяпти.

Тавба, Марғу кеннойимни Ҳайбат акамнинг шундай бурни тагидан илиб кетган ким ўзи? Акаммикан ё кеннойимнинг ўзи бу ишга журъат этдими? Балки Акмал ўрисдир, мен сени бировга тегдириб кўймайман, деган? Унинг одамларидир? Бирдан бошқа воқеани, ҳов ўша Чўмилишда Ҳайбат акамнинг ўзи кеннойимнинг йўлини тўсиб чиқиб айтганлари, ўтини кўтариб олиб, унамасанг ўзингниям мана шундай опқочиб кетаман, деб ичган қасамлари эсимга тушиб кетди. Ё тавба! Такдирни қаранг, унинг ўрнига биров отга ўнгариб опқочиб кетиб турса. Бу нима? Худога ҳам хуш келмаган эканми ўша онглари?..

Изнанинг нариги бетида мени йўқотиб кўйган соли отимни атаб ҳадеб чақирар эди:

— Ҳой, Максуд, қанисан? Қаерда қолдинг?..

— Ҳо-зир!

Мен унга овоз бериб, кунботарга ўгирилдим. Каттабоғ устида — сийрак юлдузли осмоннинг бир чеккасида сап-сарик олтиндай ёниб-товланиб турган... ҳайбатли тожни кўриб, донг қолдим! Ўтган куни ундан пастда тилла шохдай бўлиб кўринган, кеча тилла қайиқчага ўхшаб турган янги ой... бугун тождай ёниб-тўлқинланиб кўзни оларди. Ё қудратингдан! Худди тождор бир ҳукмдор бўй ростлаб, қараб тургани каби! Лекин ўзидан бурун тожи кўзни қамаштириб юбораётгандай. Осмонгача ўрлаб чиққан хуфтон қоронғулигидан ҳайбатинию бабини илғаб-илғамаётгандекман. Нега шундай туюлди, ўзим тушунмадим.

Назаримда бу кеча содир бўлаётган барча воқеалар ёлғиз шу ҳукмдорнинг амри-ихтиёри билан кечаётган каби эди...

Мен ўз хаёлимдан ўзим кўрқиб кетиб, югургилаб пастга қочиб қолдим.

Аммо тожнинг, тождорнинг туриши роса ҳайбатли, роса мафтункор эди билсангиз...

14. КЎК БЎРИ

Биз Мирҳомид амакининг боғидаги (Боғ қаёқда! Бир ёқ пастак деворини демаса, бошқа томони очиб, далага қўшворилган, фақат ҳовузию ўша дала ичида, уч-тўрт тупгина ноклари қопти!) нокларнинг тепасида азбаройи қизариб, хол ташлаб, асал тортиб кетган кади нокларини қоқмалаб, мактабдан қайтарканмиз, олмазордан ўтганда полизга мол кўйворилганини кўриб, ўша ёққа бурилдик.

— Изғиб юрдикми, хирмонга ўта қолайлик, хирмонни қара, — деб қистади Соли.

Ростдан ҳам тепанинг устига қурилган чайла ёнида арава турар, уч-тўрт одам куймаланишиб, тарвуз ортар эди.

— Ўзинг боравур, — дедим мен истамай. Юзни сидириб ташлаб, тарвуз сўрармишман! Сўрамай кўйдим! — Ҳазонченак қилиб топганга етарканми?!

— Шу моллар, шу болалардан жа қолса керак! Мен сурдим, — деди у, — кейин афсусланиб юрма.

— Боравур. боравур, бизга насиб қилгани ҳам бордир, — деб пушта оралаб кетдим.

Палаклар аллақачон қовжираб, ўлиб бўпти-ку, нукул оёққа чайир ипдек илашади. Нима бало, ҳазончечакдан ҳам кеч қолибмизми, ҳар ер-ҳар ерда мол ғажиб, тупрокка қориштириб

ташлаган пўчоқлари кўринади. Аммо ғумай ўсиб, итузум босган жойларда ўт орасида қолган болачаларини топиб олсам борми, оҳ, бир маза қилар эдим. Муштдеклари ҳам шунақа кизил, шунақа ширин чиқадики, ана уни тиззага уриб ёрсанг-да, кейин есанг, мазаси бир умр оғзингда қолади.

Мен аланглаб юриб, бир итузум босган жойга бориб қолдим. Шиғил донлаб ғарқ пишиб ётган итузумни печак ўраб кетибди. Мен болалигимда кишга олиб қўйилган итузумнинг сувидан ҳар шамоллаганимда ичавериб, кўрсам ижирғанадиган, томоғимда бир тахир аралаш ширин нарса тургандай бўпқолганман. шушу итузум кўрсам, кўнглим озади. Қўлимниям урмайман.

Мен уни оёғимнинг учи билан ёриб ўтиб бораёт-сам, остида сариқ олтиндай бўлиб, босволдининг болачаси ётипти! Устига энгашмасаканман-а! Олмасаканман-а!

Олсам денг, шу гуркирайди, гуркирайди, хиди оламини тутгудек. Асал тортиб кетипти, жонивор. Асалнинг ўзи бунчалик гуркирамас. Ойимларга илиниб, жилдимга солиб қўйдим.

Солиб қўйдим-у, хиди қўлларимдан ҳам келиб турипти.

Офтоб чарақлаб ётипти. Тип-тиниқ осмонда куркинаклар қувлашмачоқ ўйнайдилар. Моллар далаларга ёйилиб, яйраб кетган. Жийда шохига илиниб қолган мезонлар енгил елдан ўтинч сўрайди. Узиб юборақолсаю яна учи кетақолсалар кенг далалар қўйнига!..

Солига қарасам, хирмонда қорасиям кўринмайди. Жийдани таглаб Иззага тушиб бора бошладим. Етиб олар ўзи.

Лекин Жимиттепанинг устидан кўприкка қараб бораётиб, сойликда бир одамга (нега бир одам бўлсин, Ҳайбат акам-ку!) кўзим тушди. Тиззасида милтиқ, йўл ёқасидаги чимда худди бировни излаб-излаб тополмаган-у, топса соғ қўймайдиган одамдек бир алпозда ўтирибди.

Тиниқ тортиб, шарқираб ётган сувдан кўзини узса, қани, атрофига қараб қўйса қани! Важоҳатиям... бузук.

Кеннойим тегирмон тепасида йўқолиб, тўйи тўйда, никоҳи никоҳда қолиб кетганини... ўзини ўшандан бери энди кўраётганимни эслаб, кўрқиб кетдим. Кимни яниб, йўлини пойлаб чиқибди экан? Кўрса, нақ отади-ку!

Орқамга секин бурилиб, қочиб юборишга шайланган жойимда... шипиллаволиб Соли келиб қолди. кучоғига сиғмайдиган тарвузни кўтариб опти. Ташлаб юборай деяпти-ю, ерга қўя олмайди. У етиб кела мени туртиб ўтиб кета бошлади:

— Жилдик-жилдик, Жамилбек амаки келяпти!

— Ўзинг жилавер, мен бу ёқ билан, — дедим.

У овсар ҳали пастдаги пойлоқчини кўргани йўқ. Кўрса нима қиларкан, деб тўхтадим.

— Менинг ўрнимгаям хивич еб юрма, дейман-да, — деб ишшайди у йўлидан қолмай ва бирдан милтиқли одамни кўриб, сапчиб тушди. Шу сапчиб тушганида тарвузни ташлаб юбордимми ё ташлаб юбориб, чўчиб кетдимми — билмайман.

Ишқилиб, юмронқозикдай бир пусинганинию кейин чангалзор ичига уриб кетганини биламан. Ўзимга келганимда, у Жартепанинг устида қочиб борар эди.

Тарвуз сўқмоққа тушиб икки палла бўлганича, бири ўша ерда чимга ёнбошлаб қолди, бошқаси думалаб бориб, арава йўлга етганда, шундай қизариб пишган нарса тупроққа тўнқаридди. Эҳ, увол бўлди!

Мен чопиб бориб кўтариб олгим бор-у, Ҳайбат акадан ҳайиқиб турибман.

У бўлса, тепанинг устида қочиб бораётган Солига қараб анқайиб қопти. Бир тупроққа қоришиб ётган тарвуз палласига, бир мен томонда ётганига қарайди-ю, бирон нарса англаётганга ўхшамайди. Шунақа хаёл опқочиб кетган экан ўзини. Мирзараҳим ҳам солини таниган бўларди, бу танитай турибди. Эси шунақа оғиб қоптими, тавба. Мен унга ачиниб, бораримни ҳам, кетаримни ҳам билмай турарканман, бирдан мени таниб, ўқрайди. Тиззасидаги милтиқни олиб, ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, яна фикридан қайтиб, имлади:

— Ҳов, хатчи! Маъкиб қаққайиб турибсан? Кўтарволмайсанми тупрокдан!

Меникимас дейишнинг ўрни йўқ. Унинг устига, ўзидан кўрқиб турибман. Ҳаммасидан ҳам таниб туриб «хатчи» деб чақириши қизиқ эди. Демак, мендаям гинаси бор, Марғу кеннойимнинг хатларини Султонмурод акамга ташиб юрганларимни билади. Ноилож йўлгача тушиб, тўнкарилиб ётган тарвуз палласини ердан олдим. Юзи бир қават лой бўп қопти. Ичидан сели қип-қизил қондай тепчиб турибди. Лекин кўз ўнгимдан бир вақт гувоҳи бўлганим — шу Ҳайбат акам ўзининг Барзанида, худди шу ерда, кеннойимнинг йўлини тўсиб турганлари кетмайди. «Унамасанг, бари-бир қўймайман, мана шундай отга ўнгараману опқо-чиб кетаман», деганлари қулоқларим остида жаранглаб турибди. Ё тавба. Худо хоҳласа, деса-ку, шу гаплар йўқмиди. Ўзи мана бундай кимдан аламини олишни билмай ўтирмасиди...

— Ҳов, меров! Опкемайсанми? Туришингни қараю лойга қориб!

У туриб, ёнидан пичоқ чиқарди. Мен тиззам қалтираб, олдига кетяпман-у, ичимда тутволмайдимикан, ўлдими, деб боряпман. Келиб-келиб, аламини мендан оладими! Олса, ким учун олади, кеннойим учунми?!

Йўқ, у қўлимдан тарвузни ола, устини бир қават қирқиб ташлади-да:

— Қара, шундай нарсани увол қилиб ташлаб кетяпсанлар! Ҳе, сендақа тарвуз ўғриларидан ўргилдим,— деди.

Миқ этмадим. Этсам, тилимдан тутиши, сўкиб қолиши ё тарсаки тортиб юбориши мумкин. Феълини билмаган калтакни ейди.

— Ўтир! — деди у жеркиб. — Энди ўзинг ейсан. Қорнинг ёрилиб кетсаям, еб битириб кетасан. Унгача жавоб йўқ.

Меникимас дейишга қани тилим айланса. Ўзиям сезиб турибди меникимаслигини. Лекин оғиз очиб гап қайтаришимни кутяпти. Қайтардим дегунча эшитадиганимни эшитиб оламан. Мен ҳам чўка туриб:

— Унисиниям... опкелайми? — дедим кўрқа-писа. У бояги жойига оёқ узатаётиб (хайрият, инсофга келиб), буюрди:

— Опке!

Мен чопиб бориб, уни ҳам олдим. Унисига ҳатто чивик ёпишмабди. Бир хил қизларнинг дув қизарган юзидай гард юкмай турибди.

— Мана, сизга буюрган экан, — деб юборибман.

— Шунақами? — У афтимга ўқрайиб бир қаради-ю, мен сидқидил эканимни кўриб, юмшади.

— Ўтир! Эгаси минг пойласин, ўғри минг кўзласин, насиб қилган ейди, — деб тарвузни коса қилиб қирқа бошлади. Аввал меникени коса қилиб қўйди, кейин ўзиникини. Пичоқнинг учида бир бўлагини оғзига солдию «Им» дея қалқиб кетди. Сўнгра:

— Воҳ, — дея оғзидагини ютди. — Ҳожи эшоннинг ерига тарвуз эк, деганларича боракан.

Мен жилдимдаги босволдининг болачасини олиб, бир ҳидлатгим келди-ю, аммо уни ҳидлаб айниб қолишидан кўрқдим. Билиб бўладими, босволдининг бўйлари йигит кишига нималарни эслатмайди. Агар кеннойимни эслаб қолса борми, ўлдим деявер.

Биз чимга ўтирволиб, индамай тарвуз еяр, ҳар ким ўз палласи билан овора, ўз хаёллари билан банд эдик. Тепамизда куркинақларнинг бозорига ҳам, бу ёқда Иззанинг шарқироқ овозига ҳам парво қилмаймиз.

Лекин Ҳайбат акам уч-тўрт бўлак еб (яна алами эсига тушиб кетди шекилли), тарвуз ҳам томоғидан ўтмай, қўлининг ширасини қийиғи четига артганча, жим ўтириб қолди. Сўнгра мени энди кўраётгандек тикилиб, бошдан-оёғимгача бир ғалати қараб чиқа бош-лади. Худди кўзига қон тўлган одамдек лабининг чети учиб-учиб қўяди. Мен уни бу аҳволда важиллаб қарғанаётган бир ўтоқчи аёлнинг устига тик бостириб бориб, «Ўчир-чи, ўчир, бўлмаса чопиб ташлайман ҳозир!» деб азот кетмон кўтарган пайтида бир кўрганман. Юзи қораталокдек қора-қизил бўлиб

кетган эди ўшанда.

Ҳозир ҳам башараси ўшанга яқинлашиб қопти. Қанаққиб сурворсам экан? Кўзини шамғалат қилишни шу ўйлапман-у, ҳеч бир эпакали йўл тополмайман. Унга сари ичим тушиб, дукурлаб боряпти. Мен тарвузнимас, тарвуз мени еяпти гўё. Қаерданам унга рўпара бўлдим? Кўзига қарамасам дейман. Қилт этса, тура қочворишим тайин.

— Шошма, ейсанда шу тарвузингни! Ўтир, мана бундай! — дея кутилмаганда у жеркиб, елкамдан бир тортиб, чимга ўтқазиб қўйди. — Чўнқайиб опсан! Чўнқайибам овқат ейдими!

Ўлдим энди. Ўз оёғим билан келиб, қўлига тушиб ўтирибман-а!

Баданимга титроқ кириб, қаерданам рўпара бўлдим, Солига ўхшаб қочвормайманми, деб турибман ичимда. Мен нимаю бўрининг олдига боғлаб қўйилган кўзичоқ нима? Билиб бўладими бу жинни хўжани!

Кулоғимнинг тагига тортворса, қаерга бориб тушарканман!

— Кўркма, мен сендан сўрайдиган нарсалар бор. Фақат, ростини айтасан, — деди бир палла. Афтидан ўзи боягидан сал юмшагандек эди.

Мен жон-жон деб бош силкидим. Шундаям кўзига қарашга ҳолим йўқ, ботинолмаяпман. У оёғини узатиб, тиззасини силади. Изанинг қаеридан ўтиб кепти, қизил этигининг юзи, қўнжлари балчиқ бўб кетган, энди қуриб бўзариб борар, лекин барибир хунук эди. У эса, лойни парвосига ҳам келтирмай, ҳадеб усти қуриб қовжираган чимни юлади.

Ниҳоят, пишиллаб хўрсинди-да, мени ҳайиқмасин дебми, милтиғини янаям нари суриб қўйди ва кутилмаганда елкамга қўлини ташлаб:

— Менга қара, — деди ўтингандай, — ростингни айт, акангни... қачон кўргансан охири?

— Охири? — Мен унинг нимага буни сўраётганини англаб турган бўлсам ҳам, беихтиёр юзига қарадим: нима бало, уни излаб, ундан кўриб юрибди эканми?!

— Хайрлашгани киргандир, ахир?

— Кирди, — дедим ўша кунги кеннойим билан тасодифий учрашувини эслаб. Лекин уни бунга айтиб бўлармиди!

— Қачон? Қайси куни эди ўша? — деди у яна беихтиёр елкамга туртиб.

Бетига қарасам, яна қора-қизиллашиб боряпти. Кўзлари ўт бўлиб ёнади. Ростини билмагунча тинчимайдиган. Айтдим.

— Ўша Бўзсувда тўс-тўс бўлишидан сал олдин.

— Саллот ташлаган кунми?

— Ҳа-да.

У ўйланиб қолди. Ўзича алланарсаларни чамалаб, ҳисоблаб кўрди. Юзидан қора-қизиллик йўқолиб, бўшашди.

— Нима деб эди? Бормидинг ўзинг? — деди ишон-қирамай.

— Бўлганда-чи! Ойим йўқ эдилар уйда.

— Хўп, нима деди?

— Берган тузларига рози бўлсинлар, хайр, деди.

— Йўғ-э, жўнаб кетаётган эканми?

— Шошиб турган экан, кутолмади, — дедим мен. Лекин беда ортилган аравани айтмай кўяқолдим.

Ҳайбат акам нина учи бўлиб ётган муртию соқолларини ҳардамхаёл ишқади. (Тўйдан бери соқол олиш хаёлига ҳам келмай, чўзиқ юзини тутиб бора бошлабди. Балки кўнглига сиғмагандир ҳеч.)

— Ўша бўйи... қорасини кўрсатмадими? Мен бош чайқадим:

— Йўқ. Барзан йўқолганида ҳам... кидириб тополмадик. Опоқи сиқтаб келган эдилар.

— Қайси? Салимбек амакининг кампирларими? — деди у.

— Ҳа, ёрдам қилсин деб ойимнинг олдиларига келибди.

— Қизик, — деди Ҳайбат акам ўзича бути орасидаги чимларни юлиб-юлиб, — қаёққа бош олиб кетди экан? — Ва илкис ўгирилиб, менга қаради: — Ё Нусрат почча шаҳарга қочириб юбордиларми?

— Мен билмайман, — дедим.

Изза бекор ундан гумонсирайсан, дегандек ўзининг шарқироқ тилида бир нималарни сўзланиб ётарди. Гарвуз палласи устида баҳайбат бир қовоғари гўнғиллаб айланиб, ширага қўнмоқчи бўлади-ю, биздан ҳайиқиб журъат этмас, лекин бошқа ёқларга кетиб ҳам юбормас эди. Гўнғиллаши ғашига тегиб, Ҳайбат акам қўлининг орқаси билан бир урган эди, ари демаганлар уч қулоч нарига бориб тушиб, тупроққа қоришди ва жон ҳолатда ўзини ўнглаб, учиб кетди. Тавба, ари зоти урган-қувган саринг ёпишиб келиб, талашга тушар эди, буниси бошимиз устида бир айланиб ҳам қўймади.

— Унда қаёққа кетган бўлади? — деди яна ишонқирамай.

— Ким билсин, — дедим мен. Лекин ўша келин узатиб борилаётган кеча тегирмон олдида кўрганларимизни, тегирмон тепасида от бир кишнаб, кейин биров Чўлпонота томонга от чоптириб кетганини айтиб бўладими бунга. Айтганда ҳам, тушунтира олармидим. У менинг хаёлимда кечган нарсаларни сезиб тургандек, қош учирди:

— Анув гаплар-чи, ҳаммаси пучми? — деди юзимга тикилиб.

— Қайси гаплар? — дедим бирон нарсани ножойиз айтиб қўйишдан ҳалиям ҳайиқиб.

— Кўтарма томонда жон сақлаб қопти, қочиб юрганмиш деганлари-чи?

— Эшитмадим мен. — Шунақа деб қутулмасам, ижикилаб ҳоли-жонимга қўймайдиган. Нима бўлганда ҳам, аламзада одам, ҳазилми, тўй куни келиндан айрилиб қолиш, одамлар ўртасида бош кўтариб юриш?..

Лекин бир нарсага ҳайронманки, акам «ўша гапим гап» деганида никоҳ куни опқочишни назарда тутганмиди. Кўнгли бор экан, никоҳгача қаёқда юрган эди? Шунча ишлардан кейин энди улар қайтиб кела олишадими? Одамларга қандай кўринишади? Балки ҳаммаси бекордир. Акмал ўриснинг иши, тузоғидир булар. Ундай доғули одам борми?

Ҳайбат акам негадир туриб бориб, Иззада юзини пишиб-пишиб чая бошлади. Кун иссиғига қолиб кетган одамдай тўхтаб-тўхтаб, худди шу сувдан ором олаётгандай, ўзига келаётгандай, чайиб қонмас эди. Ниҳоят, белбоғига артиниб қайтаркан, менга зимдан зингил ташлаб қўйди. Сездим, ҳалиям ишонмаяпти. Бир нимани айтмаяпти бу жинқарча, дегандай қараб-қараб қўяди-ю, сир бермаяпти ҳозирча.

— Ўзингиз маъқиб милтиқ кўтариб юрибсиз? — дедим зора гумонлари тарқаб кетса, деган умидда.

У ўлганининг кунидан кулди:

— Ўша бўрининг йўлини пойлаб-да.

— Бўри? — Мен унинг гапи ҳазилми-чинлигини билмай, ҳайратландим.

— Бир кўк бўри чикқан. Неча кундан бери йўлини пойлайман, қорасини кўрсатмайди. Кўрсам, пешонасидан дарча очардим-кутулардим, — деди у Изза бўйидан кўтарила туриб. Лекин афтимга қарамади.

— Кўк бўри? Шу Иззадами?

— Йўк, — деди у бош чайқаб. — Аввал Бўзсувнинг бўйида пайдо бўлган. Кейин изғишга тушган.

— Биз эшитмадик-ку ҳеч.

У менинг гапим наша қилиб, калта кулди.

— Тушунмадинг. Мен икки оёқли бўриларни айтаётибман.

— Йўғ-э?

— «Йўғ-э»нинг нимаси! Айниқса, бир кўк туслиги бор. Худонинг бошли-кўзли балоси. Отадиган бўлса-мам, аввал ўшанисини йўқотаман, — деди у ёнимга келиб тикка турганча.

Мен тиззам қалтираб, бетига қарашга ҳам журъат этмай ўтирганча ўгирибман. Туришга мадор қани. Кўк туслиги нима экан? Одамми? Шу эсламоқчи бўламан, қани ёдимга келса.

Ва бирдан ўзи ҳабашдек қора, лекин устидан кўк мовут кител-шимини ҳеч қўймайдиган анув одам кўз олдимга келди(!)

— Акмал ўрисними?

Ҳайбат акам менга ҳайратланиб бир назар ташлаб қўйди. Балосан-ку, демоқчи бўлдимми... ва сўзида давом этди:

— Кўлимга тушмади аммо-лекин!.. Тушса соғ қўймасдим, уйининг кулини кўкка совурганлари ҳолва бўлиб қоларди.

— Қайтиб келмайдиган қилиб кўчириб юборишди, шекилли?

— Э, у сувюқмас қаёққа кетарди шундай жойни ташлаб? Акангдан ҳайиққанидан қорасини кўрсатмай турибди-да. Ҳали кўрасан, қайтибам келади, туваклиларнинг бошида тегирмон тошини юргизадиям. Аканг Баҳриддиннинг ўчиниям биратўла олиши керак эди у даюсдан. Нимага чалғиди — тушунмайман.

Мен ўтираверишга ўнғайсизланиб, секин турдим.

— Орада Парпи боракан-ку, ахир, — дедим катталардек мулоҳаза юритаётганимдан ўзим ҳам ҳайрат-ланиб.

— Ҳа, бу доғули Парпига тўнкаб қутулди. Унинг олдиди буни пешонасидан отса арзирди. У қилмаган ишни энди мен қиламан, мендан кўрсин! — деди у қутилмаганда қўшотарини кўтариб олиб.

— Сиз... сиз... — дедим-у, у ёғини айтолмадим. Марғу кеннойимни у опқочган деб ўйлайсизми, дейишга журъат қани менда. Аммо у нима демоқчи бўлга-нимни тушунди, кўзларимданми, сўзларимданми тушуниб, бош силкиди.

— Акмалдан бўлак ит ҳам қилмайди. Унга бировларнинг никоҳини бузиш, уйини мусодара этиш, ўзини кўчирма қилиш бўлса бўлгани! Қайси элдан, элатдан эканиниям унутворган. Мен ўшаларнинг қутқусига учиб, Барзаннинг йўқолганини акангдан кўриб юрибман.

— Қандай? Аввалги йўқолганидами?

— Қаёқда! — деди у эслагиси ҳам келмай. — Ўзлари яшириб қўйиб, Султонмуродга тўнкашмоқчи экан. Шунақиб қутулмоқчи бўлишибди. Икки ўртада орамизни бузиб қўйиб дейишди. — У милтиқни елкасига солиб, кетишга тараддудланди.

Мен эсам, мавриди келганида сўраб қолишга шошиб, атрофида гирдикапалак бўлиб, эргашдим.

— Ўшанда... ўшанда акам бордимми? Учрадимми сизга?

— Ҳе, — деб наша қилиб кулди у, — аканг ҳам қизиқ. Иккита мелиса юборибди. «Тезда Тоштурмага чақирилсин, ҳақиқий от ўғриси билан юзлаштирила-ди», дебди. Олдиларига солиб опкетишяпти, опкетишяпти. Бир маҳал раиснинг идорасига олиб боришди «Нима дейсиз, Барзан товғартелни бостирмасида деган хабар олдик, бу укамизни қўйиб юборайликми ё органи чалғитаётган айбдорларни ўзингиз топиб берасизми?» деб туришибди.

— Барзан ростдан ҳам ўшатга эканми?

— Бўлмаса-чи! Ўша куниёқ опкелиб беришди.

— Уни қаранг-а!

— Сен, мелисалар ким экан, дегин!

— Ким экан? Танишлари эканми? — дедим ҳайрон қолиб.

— Қаёқда! Ўзининг йигитлари экан. Мелисанинг кийимини кийиб олишибди холос.

— Қойил-э! — деб юбордим.

— Ҳа-да. Кейин суриштириб биддим-ку мен. Фақат... — Жимиттепа устилаб, чангал оралаб кетган сўқмоқ билан юра бошладик. — Фақат, битта нарсада адашдим мен. Олдига боравурсам бўларкан. Бунақа воқеалар бўлиб кетаркан, очикча гаплашиб олмага-нимга армон қиламан.

Улоқчилигим нима! Чавандозлигим нима! Эрмак учун, шуҳрат учун юрганаканман уларга. Бундан акангга кўшилиб кетганим минг марта яхши эди...

У ёниб, алам-аччиққа ботиб гапиряпти-ю, мен хижолатларга тушиб кетяпман. Акам билан кеннойим ўртасидаги гапларни билмасам ҳам майли эди. Уларнинг уйимиздаги охирги учрашувларини кўрмаган, акамнинг ваъдасини эшитмаган бўлсам, тегирмон тепасидаги воқеаларни билмасам ҳам майли эди! Ҳайбат акамга бир таскин бера олармидим, юпата олармидим. Энди-чи, энди қандай, сиз адашяпсиз, дея оламан? Марғу кеннойимнинг ўзи сизни истамовди, деб айтаолмайман-ку! Умуман, бу айтиб бўладиган гапми?

— Хўп, — деди у ниҳоят Жийдақатор тагидаги йўлга чиқиб, — акангнинг дараги чиқса, мени айт, кўришмоқчи де. Анувни эса, топсам, ўзим биламан.

У шундай деди-да, онти қаттиқ одамлардай юзи учиб-учиб, бошқа бирон сўз демай жўнаб юборди. Елкасидаги кўшотарининг нили совуқ йилтираб, ҳар қадам отганда қадами бирла кўтарилиб тушар, ундаги ўқлар фақат кўк бўрига аталганми, ёлғиз ўзи билар эди.

15. БИР ПАЛАКНИНГ БОЛАЛАРИ

— Ойи-ойи, қаранг, хазонченакдан нима топдим!..— дея суюнчиладим.

Ойим босволди болачасини ажабланиб қўлларига олдилар.

— Ё қудратингдан, муштдек бўлиб пишибдими? — дедилар, Сўнгра ҳидлаб кўриб, ғалати маъюс тортиб қолдилар.

— Биласизми, мен уни қаердан топдим? Ҳожи эшоннинг еридан топдим!

Ҳожи эшоннинг ерлари бизнинг ерларимиз билан ёнма-ён эди. Ойим бир ғалати бўлиб кетдилар.

— Кўриб турибман, болам, кўриб турибман, — дедилар овозлари ўзгариб. — Бўлак қаерда ҳам битсин бу хил босволдилар? Бизнинг ердаю Ҳожи эшоннинг ерида битарди.

Ойим дуварак²⁶ босволдини бир четга қўйиб, энгларини киши билмас мижжаларига босдилар.

— О, болам-а! Қандай ерларимиз бор эди: нима эксанг, олтин битадиган... Ҳаммасидан жудо этдилар, мосуво этдилар.

Овозлари бу тарз қалтираб чиққанини ҳеч кўрган эмасдим, кўнглим бузилиб кетди. Нимадан бунчалик тўлиб ўтирган эканлар? Мен анқов, нега сезмабман?..

— Қайси феълимиздан бўлди, ишқилиб бўлди, — дедилар ахийри ўксиларини ичларига ютиб. — Мана энди камига тўс-тўс этиб, тўзитиб ётибдилар. Ниятлари нима, уруғимизни қуритиб, палагимизни йўқотишми?..

Ҳамма нолиганда ҳам миқ этиб сир бермайдиган ойимнинг бу хил ёрилишлари ғалати эди. Чўчиб юзларига қарадим.

Мен хавотирга тушиб қолганимни кўриб, ойим ўзларини босдилар.

— Худойимнинг Ўзи меҳрибон. Ўзига солиб қўйганмиз, кўрсатар ўшаларгаям, — деб юзларига фотиҳа тортиб тура бошладилар. Дастурхонни йиғиштириб, ковшандозга тушдилар.

Сўнгра нимадир эсларига тушиб, остонада тўхтадилар.

— Қорнинг қанақа, болам?

Пўчтачининг ноки, йўлдаги ёнғоқларнинг тўқи ҳали кетмаган эди.

— Яхши, ойи, нима эди? — дедим.

— Чой-пой ичволсанг, бориб келадиган жойларинг бор эди. Чойнакни олиб чиқақол, — деб зинага тушавердилар.

²⁶ Ҳикоячи сал чалғиди чоғи. Одатда, эртапишар мевалар иккинчи қайта гуллаб қўйиб, дуварак тугадилар. Айниқса, оқаччиқ, қизил тарам олмалар кўшалок-қўшалок дуварак тукканини кўп кўрганмиз, атай қидириб юрмасдиг-у, лекин кўриб қолсак, қокиб олмасдан қўймасдик (*Муаллиф.*)

— Келиб ичарман, айтавуринг, — деб мен йиғиштирина бошладим.

Бунгача ойим дастурхонни супа ёнбошидаги катта тол тагига қоқиб, қайтдилар.

— Кўчиб келибам, шунча воқеалар кечибам бир худойи-эхсон қилолмабмиз. Раҳматли ойим билан Зумрад холанг тушларимга кириб юришибди. Бу ёқда Султонмурод аканг бир кетганча, бедарак. Шундан улар ҳам безовта шекилли. Тўртта одам чақириб ўтказсак, ўтказиб юборақолайлик.

— Бориб келавераман, — дедим отланиб. — Аввал Нусрат поччамларникига ўтайми?

— Йўқ, поччамларга маслаҳат қилганман. У киши масжиддан Зокир қорини опкеладиган бўлганлар, — дедилар ойим дастурхонни қозикқа илиб. — Сен фақат яқинларни, поччанинг улфатларини айтиб келасан. Бир йиғилишсин.

— Ўзлари айтдиларми? — дедим мен хайратланиб.

— Йўқ, мен ўзим...

— Зўр ўйлабсиз, ойи, — дедим қувончим ичимга сиғмай. (Шунақа одамлар келишадую севинмайми! Мен уларнинг бир йиғинларини кўрганман. Чой ташиб туриб, суҳбатларига михланиб қолганман. Ўша-ўша сояларига салом бераман ҳар битталарининг). — Ҳаммаларини айтиб келаверайми? — дедим ҳалитдан юрагим ҳаприқиб.

Ойим хайрон қолдилар менга.

— Сен.. кимни айтяпсан?

— Ошналаринида у кишининг...

— Сен қаердан била қолдинг уларни?..

— Биладан-да, — дедим сирли қилиб, — Санаб берайми?

— Қани?..

— Яккабоғдан... Қози поччани, у кишига қўшиб Мўмин тоғани айтиб келаман. Бу ёқдан Султонбек қори бувани, анави Сайнаби домлани... Топдимми?

— Яна-чи? — дедилар ойим.

— Шу ёқдан яна Мимит бувани...

— Мимит буванг ким?

— Мана шу қўшнимиз-чи!

— Ҳа-а! — дедилар ойим жилмайиб, — Хўш, тағин-чи?

— Тағин, анув, «Чўлпонота»нинг домласими, нимаиди?..

— Зокир қорини айтасан-да?

— Ўша, узун бўйли, тиловат қилганда беданалар ҳам жимиб қоладиган одамни...

— Биларкансан. Барақалла, болам. Шуларга ихтимат²⁷ қўйсанг, кам бўлмайсан. Саломингни аяма ҳеч. Улардек бўлсанг, жон дердим, — деб ойим бошимни силаб, елкамга қоқиб қўйдилар. — Майли, бора қол. Эртага пешин намозидан чиқиб боравераркансизлар, дегин. Ҳа, айтмоқчи, домлага овора бўлиб бориб юрма. Нусрат поччам қорини ўзим опкеламан деганлар. Фақат бу ёқдан Усмон тоғанг билан у ёқдан Норхўжа поччани унутмасанг бўлди.

— Хўп, ойижон.

Мен гоҳ у ёнимга, гоҳ бу ёнимга шох ташлаб, ўйноқлаб бориб, эшигимиздан чиқдим. Ойим:

— Ҳой, Мақсудхўжа, тез келгин. Тентираб юрма мени хавотирлантириб, — деб қолавердилар.

Эртасига Нусрат почча ҳожи ошналарини кўриб, бир суюнадилар, бир териларига сиғмайдилар. Ҳар бит-таларига кучоқ очиб:

— Ҳай, улуғ иш бўптида келганингиз, ҳай, зўр бўпти-да, анчадан буён тўпланишмаганидик, биир мажлис курадиган бўпмиз-да, — деб эслари кетарди.

Нусрат поччанинг бу хайратлари, хурсандчиликлари меҳмонларга юқиб, улар ҳам

²⁷ «Эътимод» демоқчи (Муаллиф).

таъсирланиб, кўзлари намланиб, бир-бирларига жилмайишади.

— Биз сиз айттирворибсиз деб келаверсак, буна-қамиди ҳали? — дедилар Мўмин тоға соддадиллик билан.

— Буми? Бу Саломхоннинг иши. Барака топкур, хўб тушунган аёл-да. Сухбат курмаганимизгаям аллақанча бўлувди, дийдор кўрсатганига шукр, шу кунларга етказганига шукр, — деб ошналарининг куракларини силай-силаи тавоф этиб, ичкарига қистай бошладилар.

Мен қўлимда обдаста, елкамда сочик, у кишиларнинг қўлларига сув куйиб турибман. Ойим буюрганларидек уларнинг дуоларини олиб қолаётирман.

Улар ҳам — хар битталари бир дунё, салобатлари Хизрча бор, дуо қила-қила уйга қараб юрадилар.

Шунаққиб, соқоллари кўксиларига тушган, ундан оқ саллалари бир чиройли ўралган, эгниларида сарик йўл-йўл халат, қози почча кириб келдилар Мўмин тоға билан бошлашиб. «Сиз юринг, юринг сиз»лашиб. Ҳамиша отда басавлат кўринадиган қози почча узун бўйли, қотма Мўмин тоғанинг олдида ҳам ўша-ўша салобатли эдилар. Юзларидан бир нур ёғиладики, уни кўриб одамни сир босади.

Шунаққиб, ҳассаларини дўқир-дўқирлатиб ташлаб, Султонбек қори бува кириб келдилар.

Шунаққиб, чўнтақларида биз болаларга улашадиган майизу ширинликлари ҳеч тугамайдиган Мимит бува кўғирчоқдай бўлиб кўриндилар.

Ичкаридан Усмон тоғамнинг куйлагандай майин товушлари эшитилиб турибди. У киши бу ернинг одамига ҳеч ўхшамайдиган, хиндилардек қора, бунинг устига, қирра бурун, муштдеккина бошига салла ўраган «Чўлпонота»нинг домласига ниманидир тушунтиряп-тилар. Ора-чора у қорининг ҳам бидирлаб, бир нималар дегани эшитилади. Лекин тез гапирганидан нима деяётганини ҳеч англаб бўлмайди. Гўё бошқа тилда гаплашадиган одамга ўхшайди у киши. Аммо мен Қуръон тиловат қилганини бир эшитганман. Сайратмалар ҳам жимиб, шамол ҳам эсмай қолувди назаримда. кейин кимам: «Булбул қори бўлиб кетди-ей» деган эди.

Ҳаммалари жойлашиб, фотиҳа қилишгач, Нусрат почча ҳалиги кишига юзландилар:

— Қани, қори, ер эгалари, сув эгалари, ўтганлар руҳига атаб, бир тиловат қилиб юборасизми?

Мен даҳлизда чой олиб киришга шай бўлиб турибман. Уйнинг тўрида қози поччанинг ёнларида қимти-ниброқ ўтирган ҳалиги қирра бурун қоридан кўз узмайман. Ичимда, бугунам бир эшитарканмиз-да, деб чўккалай бошлаган эдим, у тавозе билан қўлини кўксига юбориб, қози поччага, бошлаб берасизми, устоз, дегандай қаради.

Қози почча бош силкиб, изн бердилар:

— Ўқинг, қори, биз рози.

Шу бир оғиз сўзлари билан қори (одат шекилли, муллаваччалардек чўккалаб олиб,) ўшандагидек бошлади. Назаримда, бу уйда бир жом бордек, овоз ўшанга урилиб жангиллаб чиқаётгандек, уйларимиз ҳам ўша овоз, ўша оҳангга тўлиб бора бошлади, у овоздан этларим жимирлашиб келиб, бир нафасда ром бўлиб қола қолдим.

Кўз олдимдаги ҳамма нарсалар қаёққадир чекилиб, шу қорининг ёлғиз ўзию унинг овози қолгандай эди. Ўзини ҳам элас-элас, аллақандай бир туман ичида кў-рардим. Ва ўзим сезмаган ҳолда ўша оҳангга монанд чайқалишга-тебранишга тушдим.

Ниҳоят, тиқ этган товуш ортиқча бўлиб қолган бир пайтда тиловат узилиб, ҳаммалари «илоҳо, омин» дея шовуллаб қўл очишди ва қози почча дуога оғиз жуфтладилар.

— Алҳамдулиллаҳ, алҳамдулиллаҳ, ўзингнинг Қуръонингни қодир қилганча ўқишга, унинг нурларидан баҳраманд бўлишга муяссар қилиб қўйибсан, юргизиб қўйибсан, тургизиб қўйибсан, ибодатларингга машғул қилиб қўйибсан, мингдан-минг шукрлар бўлсин. Шу хонадондан, авлод-аждодлардан дуо талабда бўлган руҳларга етказгин шу каломингдан ҳосил бўлган савобларни. Ер эгалари, жой эгаларидан ўтганларни ўз раҳматингга олиб, қолганларни

панохингда асрагин. Бу диёрда топган, топадиган савобу амалларимизни, ило-ҳо, ўзимизга ҳамроҳ этгин.

Дуодан сўнг чой олиб киришга изн беришди. Опкирдим. Кириб-чиқиб, хизмат қилиб турибман.

— Шу раҳматли Маҳмудхўжанинг кенжасими-а? Йигит бўлиб қопти-ку! Эр етиб қопти-ку! О, вақтнинг ўтишини қаранг, умрнинг кетишини қаранг! Яқинда эмасмиди, раҳматли, нега еримни ҳукуматингга бериб қўярканман, деб ёлғиз ўзлари лой кесиб, пахса уриб ётганлари? Кундаков қилинганда-чи, кундаков қилинганда? Ток зангини Домдехқонга судраб бориб, токда нима гуноҳ, деб таллашиб юрганлар-а, тавба, — дейишар эди.

Мен эсам, ҳар куни олдиларидан неча марталаб салом бериб ўтадиган одамларим мени кўриб хайратланишларига (яна ҳар гал тўхтатиб, кимни боласисан, деб сўрашларига) хайрон эдим. Лекин алқаб қилган дуоларидан бошим осмонда чопиб-чопиб хизмат этипман.

Чойдан кейин ярим коса-ярим коса мастава сузилди. Устига жиндек мурч, жиндек райхон²⁸ сепилиб, ярим қошиққина қатиқ солиниб...

Маставани опкиргач, ўзим ҳам бир чеккага ўтиб, икки тўғрам нон билан ичиб олдим. Шунақа хушхўр бўптики ойимнинг овқатлари!..

Лекин маставани ичиб бўпман, неча қайта улар ўтирган уйнинг эшигига бориб аланглаб кепман ҳам чоллар косани ола қолинглар деб изн беришмас, Норхўжа почча «Ҳой, кичкина Маҳмудхўжа, қаттасан» деб чақира қолмас эдилар.

Бу ёқда ойим, кеннойимгилар ҳалак. Косаларни бериша қолса, тезроқ ювиб, ўшанда манти киргизишмоқчи. Ахийри ойим:

— Бор-чи, манти эзилиб кетмасин, — дедилар. Ковшандоздан кўриниш берай деб кирсам, косалар

бўшаган-у, алланима ҳақда суҳбат бошланиб қопти.

— Хў-ўй, секинроқ айтасизми? Ёмон бўлди, ёмон; шу тўй бузулгани, шу келиннинг йўқолгани. Асол опамга тушиб, ундай бўлувди, Ҳайбатга унашилиб бундай бўлди. Нима қилайликки, у бармоғимизни тишласак ҳам оғрийди, бу бармоғимизни тишласак ҳам... — дердилар Нусрат почча куйиб-куйиниб.

— Қизгинада бир гап борлигини Ҳайбат билмаса, айби йўқ, лекин қатталар-чи? Қайтаришса бўларди-ку, — дедилар Норхўжа почча бу ёқдан бўйнилари чўзиб.

— Қайтарганга... кулоқ солдим! Шунини олсам оламан, олмасам оламан деб... қўйдими! — дедилар Мўмин тоға. — Иримга ишонадим ҳозирги ёшлар. Мана, оқибати. Милтиқ кўтариб изғиб юрибди энди. Қиз ўғриси етадиган жойига етиб бўлган-да.

— Кимдан кўришингням билмайсан... Султонмурод унақа бола эмасди шекилли, Нусратхўжа? — дедилар Усмон тоғам йиғолмайдиган оёқларини хонтахта тагига узатиб-жойлашиб.

Мен уларнинг рўпарасида худди гап пойлагандек туришга ийманиб, даҳлизга ўтиб, тахмонга суяндим. (Чақиришса, лаббай деб киришга осон. Унданам бурун манави гаплар мойдек ёқиб турибди. Фақат кеннойимни айблагандек гапиришларидан ғашим келиб-келиб қўйяпти.) Чинданам, ким опқочган экан ўша кечаси? Келин узатиб боришаётган оқшом?

— Билмадим, ока, билмадим. Бир нарса дейишим қийин. Кўнгли борлигини билардиг-у, бу ишга журъат этади деб ўйламаганмиз. Ҳозир ҳам гумонсираб гуноҳга ботишдан қўрқаман, — дедилар у киши. — Бунақа йўлга юрмаса керак эди.

— Унда ким, қайси Худодан қўрқмаган? — дедилар Мимит бува. (Мен шу ерда турибам, қалтираган овозларидан билдим.)

— Султонмуродимизни... раҳматли Абдурахим эшон поччанинг болаларини халқ орасида

²⁸ Биз томонларда райхонни салқин уйда қуриб, баргини қишга янчиб оладилар-да, жиндек-жиндекдан ишлатадилар. Ҳидиям бир гуркираб келиб турадики. (Муаллиф.)

ёмонотлик қилиш учун нималар ўйлаб топишмади! Шу ўйинларнинг биттасидирда бу ҳам, — дедилар қози почча.

— Балким-балким,— деб тасдиқлашди атрофдагилар.

— Гумондан иймон қочади. Эшитар кулоққа яхшимас. Қўйинлар, яхши гаплардан гаплашайлик, азизлар,— деди бегона овоз. (Бидирлаброқ сўзлашидан Чўл-понота масжидининг имоми деб тахминладим. У кишидан бўлак ҳеч ким билағон одамдек бидирламасди.)

— Ҳа, одам, азбаройи ачинганидан гапиради-да. Жабр-жабр, Асол кеннойимга²⁹ жабр бўлди. Бояқиш божамиз ундай бўлиб кетувди, асрандиси бундай бўлди.

— Ҳеч бандани қариганда бундай фарзанд доғига солмасин Худойим, — деб қўйдилар Усмон тоғам. — Ўзи шу кишини қаватимизга кўчириб келиш керагийди, Нусратхўжа.

— Лозимийди-лозимийди. Кўрдиз, тушунтириб бўлмади-ку, — дедилар Нусрат почча.

— Сизларга раҳмат, сизга раҳмат, Нусратхўжа. тағинам оқибатинлар баланд экан. Куёвингизни кўчириб обориб қўйибсиз. Эшон почча, Мукаррам аканинг чироғини ёқиб ўтирган шу Нусратхўжанинг куёвлари бўлади, — деб тушунтирдилар Мўмин тоға. — Барака топишсин, илоҳим.

— Бировнинг ёлғизини қўллаб, қизларини бериб, ватанли қилиб қўйганлари-чи? Бундан улуг савоб борми? — дедилар Норхўжа почча.

Бунга сари почча ўнғайсизланиб, кафтларига йўталар, ўзларини чалғитар эдилар.

— Биз сабабчимиз, холос, Худойим кўнгилга солсин аввало, — дедилар ахийри.

— Ким етим-есирни қўллабди, ёлғизни уйлаб-жойлабди, қўли калталарга қарашибди, қизларини чиқариб-узатишиб юборибди, савобни тўлиқ олибди! Жаннати наъимлардан ўзига кўшк тайёрлабди! — дедилар қози почча таъсирланиб. — Нусратхўжа, бунинг қисинадиган жойи йўқ, ота-боболаримиздан келаётган солиҳ амал бу.

— Тўғри айтасиз, эшон почча, — деб овоз бердилар Усмон тоғам. — Отам раҳматли, еттита қиз чиқарган жаннати бўларкан, деб олтита қиз устига яна битта қиз асраган эдилар. Бўй етгач, мол-сепи билан, жойини топиб узатгандилар³⁰. Етимга қиз бериш, бировни ватанли этиш бизга ўшалардан мерос. Ана, Саломхон ҳам шундай қилди, Нусратхўжа шундай қилди. Ажрини ўзи берсин.

— Беради, илоҳим. Сиз солиҳ амал қилибсиз, мен тўлиғи билан бераман, бирга минг қилиб бераман, деган ваъдаси бор Оллоҳимнинг, — дедилар қози почча.

— Шундай-шундай, — деб тасдиқлади имом ҳам.

— Фақат, унинг бошини иккита, оёғини тўртта қилиб қўёлмаганим — армон бўлиб қоляпти, ўртага манави уруш тушмаса, шу кунларам йўқмиди, божамизнинг руҳи поклари олдида қарздормиз, қарздор.

Ачинган Нусрат поччаю менинг кўзларимга ёш қуйилиб келди. Ич-ичимдан бир хўрсиниқми, аламми тирнаб-тимдалаб келиб, тахмон кўрпаларига сирғана-сирғана сандик тагига ўтириб қолдим.

— Оллоҳ сабр берсин. Палаги айнамаган бўлса, қаерга борса, хорлик кўрмайди, — дедилар қози почча тасалли бериб. — Ўша вабога ўхшаган нарса ораламасин хонадонларимизга, ишқилиб.

²⁹ Асарда номлари келган кишиларнинг аксарияти ҳақиқатда ҳаётда яшаб ўтган, ҳикоячига у ёки бу даражада алоқадор бўлган кишилардир. Аммо, табиийки, ҳаёт воқеалари айнан нусха кўчирилмади, бадийийатнинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб, баъзан муболаға қилинди, гоҳо тўқималарга ҳам ўрин берилди. Султонмурод билан Марғуба қиссасига қариндошлар муносабати асарда кўрсатилгани ила бир хил эмас, албатта. Рижоим шуки, мен учун азиз у инсонларни Оллоҳ раҳматига олган бўлсин ва саҳву хатоларимни кечириб, асарни жумла мўминларга манзур қилсин (*Муаллиф*).

³⁰ Бизнинг ҳам Мевазорга тушган Марҳамат холаминиз бўлардилар. У киши Обид почча билан бошлашиб келганларида ойим ўтказгани жой тополмай бир ерга етар эдилар. Худо уларни ўғил фарзанддан қисганини, биз тенги — Ҳусниддинни ичкуёв қилишганини яқинда билибман. Ўзлари еттинчи қиз эканликлари тушимизга ҳам қирмаган. Худо раҳматига олган бўлсин, ўшалар ҳам ўтиб кетишди (*Муаллиф*).

— Оралашга оралаб бўлди, қозим. Худойимнинг ўзи инсоф берсин қолганларга, — дедилар Султонбек қори бува ва нафаслари қисиб, тўхтаб қолдилар. У киши гапга аралашмай ўтирган эдилар, шу ерга етганда чидамай кетдилар, шекилли. — Куймаган ким қолди, қозим, ким қолди?!

— Шунақа деймиз-ку, чироғимизни ёқадиган ҳам, ўчирадиган ҳам ўзи шекилли. Бўлмаса, ким ўйлабди, бизнинг хонадонларда Худодан кўркмайдиган зурёдлар дунёга келади деб?! Куфрнинг кўчаси кўп экан, қори бува, кўп экан?! Ҳаммаям Сироти мустақиймда қололмас экан, — дедилар у киши овозлари ўзгариб.

Ҳаммалари бу гапдан таъсирланиб, хийла жим қолдилар. Мен кўрмайман, лекин тасаввур қилиб турибман: қози поччанинг нозик ерларига тегиб кетмайлик деб ҳар нарсага алахсисалар алахсияптиларки, индаёлмаяптилар.

— Палакка тушган кулни, ширани-ку, кўтарса бўлар, лекин бунинг давоси борми, қози почча? — дедилар Усмон тоғам ахийри журъат этиб.

— Бизнинг диёрларда тонг-сахарлари эсадиган, биров билиб, биров билмайдиган бир боди сабо бор. Ўша ўйноқлаб ўтиб кетса, бас, ҳар қандоқ экин ғуборлардан озод бўлиб, яшнаб кетади. Худойимнинг қудрати билан шу эпкини палакларни тозалайди. Тўғрими, Усмонхўжа?

— Биларкансиз-биларкансиз, Каттабоғни Каттабоғ қилиб турган ҳам, неъматларини асалга айлантириб, қаритмай келаётган ҳам ўша нарса-да. Ҳар тонг Бўз-сувдан ўйноқлаб чиқадиган ўша ўйноқи шабада-да, — дедилар тоғам ёш боладай қувониб.

— Ё қудратингдан, Худойим шунақа чеварми? шунақа эпкилар юбориб қўйибдими?! — деб таъсирланиб ҳайратландилар Мимит бува.

— Бандасининг қалбини киру курумлардан тозалагувчи шундай нарса нималигини айттайми? — Кутилмаганда қози поччанинг бу саволларидан ҳамма ҳайратга тушиб, ичкари уйда шовур-шувур кўпди. Ҳаммалари ҳар чеккадан қисташди.

— Айтинг, айтинг!..

— У — кўркув!

Бирдан ҳамма жимиб, уйда пашша учса билингудек бир сукунат чўкди. Қанақа кўркув? Нимадан кўркув? Ҳеч замонда кўркув ҳам ични тозартирар эканми? Мен ҳеч англаб ета олмас эдим.

— Балли, қозим. Бу кўркувда ҳикмат кўп, — дедилар Султонбек қори бува ҳам кутилмаганда.

— Кўркув ораламаган қалб қалбми? У кирлаб битади. Ширк, ҳасад ўша ерда болалайди. Шайтон ватан тутайди уни, — дедилар қози почча илҳомлари жўшиб.— Агар одам Худованди Каримдан ҳайиқса-чи? Эртаги сўроқ кунидан, қиёматда қайта тирилиши, жавоб бериши муқаррарлигидан чўчиса-чи? Шайтоннинг сўзига кирадими? Палагини бузадими? Худо зурёдларимизни ўша балодан ўзи асрасин.

— Лекин ширк ораламаган хонадон, фоиз гарди урмаган мўмин, ҳаром луқма аралашмаган қозон қолдими, қозим? — деб юбордилар овозлари титраб Мимит бува.

— Шукр қилинг, Қобил бува, ҳамма сиздай фикрласа, нонини ҳалоллаб еса, охиратини ҳам чиройли қилар эди Худойим. Бугунга келиб шундай имтиҳонлари бор экан, сабр қилмоқдан ўзга нима чорамиз бор?! Абдурахим эшон почча хонадонидай тўзитиб қўйса, тўзитиб синаса, нима қилар эдик? Шукр этинг шу кунингизга, — дедилар Нусрат почча.

— Ҳов дариғ, — деб қўйди кимдир. Кимдир хўрсинди:

— Эсиз, бир палакнинг болалари...

— Айтмоқчи, кичкинаси, нима бўлган, кўринмай қолди уям? — деди биров.

— Унисиданам дарак йўқ, ўзи билан опкетдими, қолдирдими — биллолмадик. Бояқишлар сиғмадилар ота юртга.

— Йўғ-э, хижратга мажбур бўптими? — дедилар Норхўжа почча пойгакдан.

Нусрат почча хўрсиндилар:

— Балки ҳаммаси яхшиликкадир. Ўша аскар ташлашидан бир кун аввал кирди оқ фотиҳа сўраб. Опоқдода, дуо қилинг, ёзуғимиз шу экан, насибамиз бошқа юртларга кўшилган кўринади, деди.

— Чиндан-а? — деб юбордилар Усмон тоғам.

— «Нега, болам? Бизни, ўзинг эр етган диёрни ташлаб кетасанми? Иложсиз нарса борми, топармиз», дедим, — дея давом этдилар почча. — «Йўқ, раҳматли отам тушимга кириб юрибдилар. Тагин довон ошиб бораётган карвон кўрдим. Шуларга эш бўл дедилар...», дейди.

— Субҳоналлоҳ, — деди кимдир.

— Ё Архамар Роҳимийн, ўзлари йўл кўрсатибдиларми? — дедилар кози почча.

— Демак, кетибди, ҳижрат этибди, — дейишди бошқалар. Қози почча қандайдир оятни ўқиб, қайтардилар:

— Бас, ватанларидан ҳижрат қилган, диёрларидан қувилган, менинг йўлимда азиятлар чеккан ва жанг қилиб қатл этилган зотларнинг гуноҳларини ўчиргайман³¹. Оллоҳнинг шундай ҳақ ваъдаси бордир. Илоҳим, Сироти мустақиймни топгани рост бўлсин.

— Уни қаранг-а! Бу ёқда биз уни ким деб юрибмиз, ҳукумат ким деб ўйлаб юрибди, — дедилар Усмон тоғам фахрланиб-ҳавасланиб.

— Боши тошдан бўлсин.

— Оллоҳ паноҳидан чиқармасин, қаерда бўлса ҳам, — дейишди чоллар.

Ва шу зайл бораётган суҳбат пойгакда чой қуйиб ўтирган Норхўжа поччанинг саволлари билан яна қизиб, жонланиб кетди.

— Қози почча, шу мен сиздан бир нарса сўрай олмай юраман. Мавриди кепқолди, агар рухсат этсангиз...

— Сўранг, Норхўжа, сўранг. Илмимиз етганча айтармиз, етмаса, мана, имом борлар, Нусратхўжа борлар. Биргалашиб, дегандай... — дедилар у киши.

— Ўзингиздан эшитамиз, — дедилар Нусрат почча.

— Ҳа, сиздан ўтиб бир нарса дермидик, — деди имом ҳам.

Сал кўриб турибман, Норхўжа почча жойлашиб-чўккалаб олдилар:

— Илмийиздан фойдаланиб қолайлик-да.

— Хўп, хўп...

— Шу, мани билишимча, ҳаммамиз бир отанинг болаларимиз-а? — дедилар у киши ийманиброқ.

— Шундай-шундай, Ҳазрати Одам ҳаммамизнинг отамиз бўладилар, — дедилар кози почча. — Биз — Нух алайҳиссаломнинг Ёфас ўғилларидан тарқаб, кў-пайганмиз.

— Биз ҳамми? — дедилар Усмон тоғам.

— Сиз... бу ўлкаларга ёйилган авлодларингиз... Ҳазрати Али шажараларига бориб туташармикан, валлоҳи аълам. Ишқилиб, Одам ота фарзандларимизда ҳам-мамиз.

— Менам шуни айтаман, — дедилар Норхўжа почча, — шу бир отанинг болалари бугунга келиб, бир-бирини танимайдиган, кези келса, бир-бирининг пайини қирқадиган, душманлашиб сотадиган, каматадиган, бир сўз билан айтганда, Худодан кўркмайдиган бўлиб кетдилар. Мана шу Яккабоғимизу Каттабоғимизда қанчасини кўряпмиз. Қаёқдан кепқолишибди улар? Ана, Акмал ўрисга ўхшаганлар, Парпи бебахтнинг атрофидагилар? Шуларни деб Баҳриддин нима бўлди? Мукаррам почча, Абдурахим эшон почча нима бўлдилар? Мана энди Султонмурод қаёқларга бош олиб кетибди? Қачон бир палакнинг болаларидай... мундай тотув яшарканмиз? Ўнгланармиканмиз ё олам ўзи шундай қурилганми?

— Ҳов, Норхўжа, Норхўжа?! Бу жумбоқни ким ечибдики, биз еча олсак, — дедилар кози

³¹ Қуръони карим, 3/195.

почча ҳеч қутилмаганда Нусрат поччага ўхшаб сайха тортиб. — Кошки бир оғиз сўз билан тушунтириб бўлса. Нима дедиз, Нусратхўжа?

Ичкарида жонланув бошланиб, почча уларнинг тинчланишларини кутгандай, устма-уст томоқ қирдилар.

— Балки биргалашиб... топиб бўлар?

— Маъкул-маъкул, — дедилар қози почча ва боядан бери баҳсга аралашмай иззат кутиб ўтирган имомга ўгрилдилар. — Балки қорим бир нарса дерлар?

У киши Қуръон тиловат қилаверсин экан-у, гапирмай қўяқолсин экан. Бидирлаб, ҳовлиқиб гапирганидан, ўлай агар бир нарса тушунган бўлсам. Фақат Сироти мустақийм деганини англаб қолдим, холос.

Аммо Мимит бува овозлари қалтираб чикса-да, бир оғиз қилиб айтиб қўя қолдилар:

— Ҳаммаси ўз феълимиздан. Феълимиз тор.

— Тилимиз намозда-ю, кўзимизга дунё чиройли кўриниб, жилва қилгани-қилган.

— Имтиҳонда бу. Худойим шундай синайди, — дедилар Сайнаби домла.

— Амалимиз чиройли бўлиб, қиёматдан кўрқсак эди, — дедилар Султонбек қори бува, — кам кулиб, кўп йиғлар эдик.

— Шайтоннинг васвасасига учмасак-ку, йиғлар эдиг-а, — деди кимдир.

— Иймон суст-да, иймон, — дедилар қози почча.

— Ҳа-ҳа, ана энди мағизга яқинлашяпмиз, — дедилар Нусрат почча пишиллаб-қўзғолиб, — Оллоҳни дўст тутиб, ўзигагина таваккал қилсак, хидоятга ҳам бошларди аллақачон.

— Ҳадларидан чиқиб бораётган, тойиб бораётган қанча, — дейишди бошқалар.

— «То ўзларингизни ўзгартирмагунча...» деган оят нима ҳақда келибди? — дедилар қози почча.

— Абдурахим эшон почча авлиё эканлар. Ҳали бу кунлар ҳолва, мўминларнинг бошида қанча имтиҳонлар бор, деб ўтирардилар. Биларканлар у зот, — дедилар Сайнаби домла.

— Олиб кетишларидан бир кун аввал муридларига «энди мендан оладиганингизни олиб бўлдингиз, қолган илмни фалон ерга бориб фалончидан оласизлар», деб жавоб бериб юборганлари-чи? — дедилар қози почча.

— Шунақа бўлган эканми? Уни қаранг-а? — деб қолишди уй ичидагилар.

— Ўша бир кун аввал эртадан кечгача болохонадаги китобларни кигизга ўраб, сандиққа жойлашган, — дедилар Нусрат почча тушунтириш бериб. — Кейин қоронғу тушиб қаергадир олиб бориб кўмиб келишган. Бу орада Зумрадхонга ош дамлатиб қўйган эканлар, суздириб келиб, меҳмон қилибдилар-да, хуфтонни бирга ўқишиб, сўнг оқ фотиҳа берибдилар. Тонг отаунча қолишларига ҳам кўнмабдилар. Эрта билан эшитсак, саҳар чоғи келиб, ўзларини олиб кетишибди. Бомдодни ўқиб, истиғфор айтиб ўтирган жойларидан.

— Ла илаҳа иллаллоҳ! Ўзи аён бераркан-да? — дедилар Усмон тоғам ҳайратланиб.

— Лекин тайёргарликларини кўриб қўйган эканлар. Зумрадхонга: «Рози бўл, хотин, дийдор қиёматга қоляпти. Оллоҳим суйган бандаларига мусибат юборади. Шукр қилинглари», дебдилар.

— Ё Оллоҳ! Илгаригилар дор тагига қандай тўғри борган десак, хотиржамликниям Ўзи бераркан-да? — дедилар Мимит бува.

— Ўзи беради. Шунинг учун ҳам, сўнгги тилагинг нима, деганда, икки ракат намозга изн сўрайдилар мўминлар ва Оллоҳга юзланадилар. Бу бизга Ҳубайб³²дан қолган суннат, — дедилар

³² Ҳубайб — пайғамбар салафларидан. Абу Ҳурайра разияллоху анху ривоят қиладилар: «Ҳубайбни қатл қилмоқ учун ҳарамдан ташқарига олиб чиқишганда, Ҳубайб уларга: «Мени холи кўйингизлар, икки рақъат намоз ўқиб олайин» дедилар. Улар ул кишини холи қолдиришиб эрди, икки рақъат намоз ўқидилар. Сўнг «Агар (ўлимдан) кўрққанидан намоз ўқиётир, деб ўйламаганингизда, яна кўпроқ ўқиган бўлур эрдим. Ё парвардигоро, уларнинг барчасини ҳисобга олиб қўйгайсан!» — дедилар-да, куйидаги шеърни ўқидилар:

Мусулмон ҳолда ўлсам, зарра парвойимга келмас,

Қайси ён бирла йиқилмоғимни Оллоҳ фарқламас.

қози почча, — Ҳаммага ҳам насиб этавермайди бу неъмат. Бирда бир, ўзи суйган бандаларига тақдир этади.

Мен эсам, ўша ўтирган еримда Султонмурод акамни ўйлаб кетибман. Назаримда, уни қаерга қочса, орқасидан қувиб бориб қўлга олишадигандек. Хоин ҳисоблаб, дор тагига судрашадигандек. Чор тарафдан одамларни ҳайдаб келиб, халойиқнинг кўз ўнгида... йўқ, йўқ, дорга тортиш олдидан у қиблага қараб икки ракат намоз ўқиб: «Мана, мен тайёрман. Оллох учун битта жоним экан-ку, мингта жоним садақа!» деб тургандек.

Биз ҳақимизда, қариндошлари ҳақида бир оғиз бир нарса демай, дор тагига қараб юргани, жилла курса, эслаб қўймагани алам қилиб, кўзимга аччиқ ёш қуйилиб келдию бўғзимга қайноқ бир нарса тикилиб... туриб кетдим.

Шу маҳал... кўча эшигимиз очилиб, биров «адажон»лаб кириб кела бошлади. Ойимми, опамми ўша ёққа югурдилар:

— Ҳай, овозингни ют, уят бўлади!

Ўзим ҳам учиб, ҳовлига тушиб бордим. Қарасам, холамнинг кичкина қизлари. Ойимнинг бағриларига сингиб кетгудек бўлиб, изиллаб турибди.

— Нима бўлди, бундай тушунтириброк айт, — деганлари сари ўпкаси тўлиб, кўксиларига чирмашади.

— Томимиззи... томимиззи... — дейди-ю, у ёғини айтолмайди. Хўрлиги тутиб қоляпти. Шовқинга (балки қизларининг овозини танибдир) поччанинг ўзлари чиқиб келдилар. Ковшандозданок:

— Ҳой, ким бор, косани олинглар. Бу ёғини тезлатинглар, — дедилар-у, остонага чиқиб, бир пой калишларини кия олмайин ҳам туриб қолдилар. Кўнгиллари хунук нарсани сезган экан-у, бало бунчалар тез келади деб ўйламаган эканлар.

Ахийри ҳассаларига таяна-таяна бир амаллаб зинадан тушиб, қизларининг олдига лапанглаб кела бошладилар:

— Ҳай, она қизим, оппоқ қизим, бўлди-бўлди, ичкарида шунча одам, сен йиғлашингни қара, эшитган нима дейди? — деб бориб, бағирларига олдилару бошини силаб, туриб қолдилар. Ва анчадан кейингина секин дедилар. — Ўша, кечагиларми? Акмал ўрисларми?

— Кўчирмага солишибди, адажон. Томимизни бузишяпти, — деди қизлари баттар хўнграб.

— Тинчлан-тинчлан. Ўша жигаримизни деб, Султонмурод акангни деб тортиб олсалар, олсинлар. Унга бошпана берган, деб аламдан чиқмоқчи бўлсалар, чиқ-синлар. Кўчада қолмасмиз. Дала бўлмаса, шаҳар бор, бир кунимизни кўрармиз. Мен уларга ялинмайман болам, Худога соламан, холос, Худога... Худойим ҳамма-сини ўзи кўриб-билиб турибди, йўлини ҳам ўзи кўрсатади, кўрсатади...

Почча шундай деб орқага қайтавердилар ва зинага етганда кимнидир излаб, алангладилар.

— Ҳой, Пошшахон, жойнамозларинг тахтми, қизим? Асрни ўқиб олайлик. Мантини кейин киритасизлар, — дедилар.

Анг-танг қолган қизлари яна орқаларидан чопди:

— Ада, адажон! Ахир, Сизни кутиб туришибди. Етиб бормасангиз... бормасангиз, ҳаммасини очиб таш-лашади!

Почча тўхтадилар, енгил бош силкидилар-у, қайтмадилар:

— Очганча очади, қизим. Намоздан улуғмас ҳаммаси — бу дунё ташвишлари ҳам, хой-ҳаваслари ҳам!..

Мен қотиб қопман: У ёқда томларини очмоқчилар-у, тавба! Ё Султонмурод акамнинг

Саховат соҳиби бўлмиш ўзи танҳо илоҳимга

Қийма-қийма жисмига бермоқ савоб, ҳеч гап эмас!»

Кейин ибн ал-Ҳарас ул кишини қатл қилди. Шу кундан эътиборан тутқунликда қатл қилинаётган ҳар бир мусулмон учун қатл олдидан икки рақъат намоз ўқимоқлик Хубайбдан одат бўлиб қолди...» (*Ином Бухорий*).

қайтишига ишоняптиларми? Бугун у киши индамасалар, эртага бу ёққа келмайдими? Сизлар ҳам бошпана бергансиз, бағрингизга олгансиз, деб кувсалар-чи бизни? Қўрқиб кетдим.

Бир маҳал ўзимга келсам, биров орқамдан келиб, бағрига тортиб турибди. Нукул бошимни силайди, ипакдек юмшоқ кафтлари ёқяптики...

Фақат ойимгина шундай бағирларига тортиб, жим қолишлари мумкин. Қулоғимнинг четига қайноқ томчи тушиб, титраб кетдим:

— Ойи, ўзингизни босинг, бизникига келолмайдилар. Келсалар ҳам, очиб кўрсинлар-чи! Акам нима қиларкин уларни!

— Келолмайди, ўғлим, келолмайди. Худойим ҳам йўл бермайди! Қаерда бор экан, етимларнинг бошини силаб, бағрига олган хонадонни бузсин, тўзитсин деган қонун?! Келиб кўрсинларам-чи! — Ойим мени бағирларидан чиқариб, елкамга қоқдилар. — Лекин сен ҳозир чоп. Уларни тўхтат! Ўзлари келяптилар де! Чумолининг ини ҳам бузилмасин ҳеч замонда. Бора қол, холанг бояқиш нима қилдилар экан. Уч!

— Хўп, ойижон, — дедиму оёғимни қўлга олдим...

Хувиллаган боғлар ёқалаб, тоқлари аллақачон кўмилган ишжомлар ичи билан, устида донаям барги қолмаган яланғоч ёнғоқзорлар таги билан, бурганзорлар оралаб (ҳар оёқ ташлаганимда тиззамга урилиб, бурган уруғлари шув-шув сочиладилар), шўра ўтлар босган ўқариқлардан ҳатлаб ўтиб, учиб боряпман-у, назаримда холамларникигамас, тамоми бошқа ёққа югуриб кетаётгандекман. Ҳов анави — Бўзсувдаги энг баланд Ясситепага ва ё бўлмаса, Фозилтепага чиқиб бормоқчиман. Чиқиб бормоқчиман-да, ўша акам айтган аждодларимизга ўхшаб, олов ёқсам, дейман! Мени кўриб, тутунимни кўриб, бошқа тепаларда — Октепау Хирмонтепаларда ҳам олов ёқилса-да, душман бош кўтарди, ичдан ёв чиқди, деб акамгиларга хабар берилса! Қани эди, қани эди!.. Кўзларим сим-сим ёшланиб, (ўша тутунданми ва ё бошқа нарсадан) кафтларим-ла артганим-артган. Йўлларига кўз тутганим-тутган. Қани кўрина қолса акам, акагинам!.. Қани қайта қолса!

Ва яна бир кўнглим Иззага қараб чопмоқчи, кўк бўрини излаб юрган Ҳайбат акамни топмоқчи бўламан. Юринг, у тирик экан, ўлмаган экан бўри! Бўзсувдан чиқиб, холамгиларникига тушибди! Тўс-тўс этаётганмиш, чопақолинг, деб қисталанг қилсам, шоширсам...

Эй акалар, акажонлар!

Ичимдан бир нималар тошиб келяпти! Кўз олдимни бир туман қошлаб боряпти! Лабларим четидан шўртанг томчилар сизиб кирадилар. Кўз олдим чаплашиб кетяпти. Жавоб беринг, қанисиз? Қаердасиз? Ҳамма умидим сиздан эди-ку?! Сизлардан эди-ку?! Эй акажон, Султонмурод акажон! Қайтинг. Бизларни кимга ташлаб кетмоқдасиз? Эшитяпсизми, халоскорсиз қол-дик биз!..

Мен девор ошиб, ишжомлар ичи билан холамгиларникига бўзлаб кириб борарканман, ҳов бирдагидек кунботар томондан қағиллаб-чағиллаб, бир қора қуюн оламини тутиб кела бошладию кўзим тиниб, эсим оғиб, боғ эшикка суяниб қолдим. Ажабо, томда ҳеч ким кўринмас, кетмон-кетмонда, бел-белда қолган, мил-тиқли биров Акмал ўрисни олдига солганча, ҳовлидан чиқиб борар, ялиниб-ёлборишига қарамас эди. У акаммиди, йигитларимиди ва ё Ҳайбат акамми — ҳеч аж-рата олмасдим. Зағчалар эса, киёмат кўпгандай босиб келар эдилар.

ХОРИЖДАН МУЖДА

(Х О Т И М А)

Яна нечанчидир марта шафтолилар нозик адо либосларини илдилар устларига. Ва нимпушти рўмолларини ўйноқи еллардан асраб-авайлаб, оҳиста эгилдилар: мулойим юзидан

нур ёғилиб турган мўсафид қайноталари — қуёшга салом қилгани чиққан келиндай...

Яна нечанчидир марта кунгай тепаларда бойчечак кулди ва болакайларнинг пучук бурунларидан ўпич олди. Анҳор ёқаларида кўз очган бинафшахонлар қақажон қизларнинг кўксиларига бир ярашиб тушдилар. Яна нечанчидир марта ҳориб-толиб, «кур-ей, кур-ей»лаб келаётган турналарни қувиб, девдай-девдай булутлар ўтдилар. Етолмай, тутолмай айқашиб-уйқашдилар. Қайбирлари енгилиб, кўзёш тўкдилар, қайбирлари наъра тортдилар. Кўкда чолкампири қалдироқларини отиб, қувлашар эдилар.

Яна бултурги хазонларнинг остида кўзикорин болалади. Чучмома хумчалаб, юзларини ёмғир сувларида ювди.

Қайбир ўнгирда бўри болалади, кўкда Тоҳир-Зухра жамол кўрсатди. Бу севинчилик хабардан куртаклару майсалар тилла исирғалар такдилар. Саъвалару попишакхонлар, сариқ, қизилбош минг хил қушчалар яйраб-қувнашга тушдилар.

Яна толчавконлар даври ўтди, толхуштаклар чалиниб битди. Қизалокдар толчивиқлардан сочпопуклар шилиб, такдилар. Энди бу ёғи елларга қолди. Куни билан шафтоли гулларини бошидан сочиб, капалакдай учириб-қувиб, зериккан еллар кечалари билан толзорларда ҳалинчак учиб чиқа бошладилар.

Шундай ёқимли тунги насимлар тиниб, субҳи саболар уйғонадиган бир паллада бало тўсатдан келди. Ота юртда зилзила қўпди.

Биз бу хабарни юртдан узоқда — Фарғонада эшитдик. (Менинг хизматим юзасидан ўша ёқларга кўчиб бориб қолган эдик.) Ойим эшитган заҳотлари ҳеч ерга сиғмай, типирчилаб қолдилар.

— Вой, болагинам, бўла қол тезроқ. Отланақол, кетдук. Юртда шу аҳвол, биз бу ёқларда юрибмизми? Қишлоқнинг қозиси бўлгунча, шаҳарнинг тозиси бўл. Кетдук. Ишқилиб, бизникилар тинчмикан? Опаларим, тоғаларинг эсонмикан? Яккабоғу Каттабоғлар жойидамикан? — Яна айланиб келиб жовуллаб, куйиб-пишиб қистайдилар: — Шошма, аввал ишхонангга сим қоқ, Жўра акангдан бил, суриштир...

Сим қоққунимча бир ерга етдилар: «Вой, Тошкангинага нима бўбди, Худойимнинг қаҳри нималарга кела қолибди? Ишқилиб ўзининг раҳми келсин, бандаларининг ғамини ўзи есин, ўзи асрасин...»

Хайрият, сим улана қолди: қатнов тўхтаб, идораю ишхоналар беркилмабди. Қашқар маҳалласида том босиб, айрим деворлар ташлаб юборганини айтмаса, бизнинг томонлар — Қанғлию Яккабоғу Каттабоғлар тинч экан, жойида экан. Аммо ер нотинчмиш, вақти-вақти билан оёқ остидан бир гулдирак босиб келиб, силтаниб-силтаниб турганмиш. Ҳар дақиқада асов отдек бир кўтариб ташлашини кутиб-қўрқиб ўтиришганмиш. Ҳамма нарса омонатдай кўриниб, одамлар «Астағфируллоҳ»ни айтиб қолишганмиш.

Ойим: «Кетдук, Мақсудхўжа, ўлдирса ҳам ўз уйимизга — ўлан тўшагимизга кетдук»лаб туриб олдилар. Ўша Фарғонада туғилган бижилдоқ қизим Зилола жаж-жи кафтларини очиб, ҳар дастурхон тепасида ойимлардан ўрганганини тўтидек такрорлайди: «Адамларга узо-оқ умр берсинла, катта давлат берсинла, юртимизга эсон-омон етволайлук!» Сўнг сакраб туриб, қикир-қикир кулганча чопиб, уйни бир айланиб келади. Ва яна хонтахта оддига чўк тушиб, жажжи қўлчаларини очади: «Омин...»

Билет олиб келмасам бўлмаскан, деб ахийри отландим.

Келсак, ҳамма нарса жой-жойида. Уйимизнинг битта кесагиям учмабди. Бизнинг Каттабоғларда ёрилган деворларниям кўрмадик. Юз йиллик чалдеворлар ҳам «мункиллаганича» турибди. Фақат оғиздаги ваҳимаси зўр эди зилзиланинг: «Тўп отгандай гумбурлаб келиб, бир кўтариб ташласа, эсхонам чиқиб кетибди-я! Йўқ, олдин шифтни бир ғижимлаб, токиларни шақир-шуқур обориб-опкелдию кейин бутун бошли уйни писта пўчокдай...»

Ишқилиб, мана шунақа гаплар, текинга сотиб олса бўладиган воҳмалар.

Қариндошлар ҳам тинч, «худо-обло» деб ўтиришган экан.

Аммо шаҳарда юзлаб чодир уйлар тикилган, девори ёрилиб, сувоғи кўчган, мўриси учиб, тахмони ташлаб юборган омонат уйлардан ҳамма кўчириб чиқарилмоқда эди. Кеча ҳеч ким номиниям эшитмаган зил-зилашунослар бугун энг мўътабар кишилар. Бунинг устига, ҳукумат бошлиқларининг зудлик билан учиб келгани, Тошкент қайта қуриладиган бўлиб, Бутуниттифок қурилиш майдонига айлангани... ҳаммасидан ҳам ошиб тушди кейин билсак. Зилзила ҳам юта олмаган болалик юртимизни аждаҳодек комига тортаман деб турган бошқа нарса боракан. Сизмаган эканмиз аввалига. Дўст дўстнинг бошига иш тушганда келади-да, деб тасанно айтавериbmиз. Кў-ўп дўлвор эканмиз, ошнажонлар.

Йигирма кунлар ўтиб, қайта бир келсам, қай кўз билан кўриб, қай кулоқларим билан эшитайки, Каттабоғдан — ота-боболаримизнинг маконидан кўчадиган бўлиbmиз. Бир биз эмас, Чилонзору Новза, Чўлпон-отаю Хирмонтета, Муржуману Тувак — барчаси кўчаётган эмиш. Қурбақаободу Қанғлидан янги жой кўр-сатилганмиш. Шўринг қурғур, ўзбек. Дўмда тура олармиди! Умри участка қуриш билан ўтиб кетса, кетадики, ўла қолса рози бўлмас.

Келсам, занжидай хунук бир қора хотин (Ҳабира дейишди отини кейин ҳайиқибгина. Қаранг, ўзбек экан шуям) шляпали, оқ ёқали казо-казо ва қизил шапкалиларни уйма-уй бошлаб юрибди. Кўчишга, жойни бўшатиб беришга қўл кўйдириб оляпти. Йиғи-сиғи қилганларга унинг пўписасини кўрсангиз.

— Нега кўзёш қиласиз?! Ойиззи маҳрига тушибдими бу ер?! Ер ҳукуматники, хоҳласа, беради, хоҳласа қайтиб олавуради! Ёқмаса ана, дўмга чиқасиз! Сувга сийиб ўтираварасиз...

— Вой ўлай, кофир бўлиб-а? — дейди уй эгаси.

— Бўлмаса, кўрсатган жойни минғирламай олавуриб. Нима, бузволадиганим йўқ? Ана, танка турибди, соддатлар турибди, айтайми, бирпасда юмалоқ-ёстиқ қилиб беришсинми? Дод-вой қимийсизми?

— Йўқ-йўқ, Худо хайрингизни берсин, ўзимиз... — дейди уй соҳиби.

— Аммо-лекин шу охиргиси бўлсин, кампир. Эртагаям кириб юрмай. Мени биласиз-а?

— Вой, билмай ўлиbmизми...

Ана ўша ўзимиздан чиққан қора Ҳабира бош бўлиб, бояги мавзелардаги ҳамма хонадонларни янги жойларга — ростакам қурбақаободларга садоқат билан кўчириб берди. Аммо унинг шунча хизматлари нимага тақдирланмай қолди, Тошкентнинг бирор кў-ринарли ерига ўша хотинга нега бирон ҳайкал кўйишмади, ҳеч тушуна олмайман. Афтидан эл оғзида юра-диган «Қо-оч, Ҳабира кевотти» деган латифа монелик қилган-ов.

Ишқилиб, нима бўлса-бўлди, жаннатдай жойларимиз остин-устун бўлиб, сою тепаларимиздан, тутзору нокзору ёнғоқзорларимиздан, қовунполизу бедапояримиздан (Қайси ёзиғимиз учун?) нишон ҳам қолмади. Ҳаммасини яъжуж-маъжуждан ҳам ўтадиган темир ялмоғиз ютди-юборди.

Ўша — Олмазордан тушиб келган аравамиз тўнтарилай деган йўлни ҳам, кўприкни ҳам, тоқиларимиз оққан Иззани ҳам, чопиқчи қизлар номахрам кўзлардан беркиниб чўмиладиган хилват жойни ҳам — барча-барчасини бой дердик, Сулаймон пайғамбардан қолган Барзан сингари отлар учиб юрадиган сойлар, ўт-лоқлар, бедапоярлар, ҳатто ўша машхур от кўмилган Жаргача³³ йўқликка кўчди.

Бўзсув бўйидаги у ертўлалар, Каттабоғ ичидаги изи йўқолган қароргоҳ, икки бор ёр-ёр айтиб узатилиб бориб, икки бор ҳам бахтини топмаган Марғу кеннойим йўқолган ўша Тегирмон кўчаю тегирмон бошидаги азим қора толлар, Тегирмоннинг ўзи ҳам йўқолиб, бир эртакка айланди-қолди. Ўша биз мол боққан сойларнинг чимларигина умрбоқий экан: улар кўчириб

³³ Шундай машхур, дунё кўрган, совринлар олиб юрган, қандай улоқчи йигитларнинг уйкусини ўғирлаган от ҳам ахийри ҳаром ўлиб, Иззанинг шу жарига ўлакса мисол аравада олиб келиб ташланди. Ўткинчи дунёнинг ҳикматини кўрингки, унинг наслидан бирорта ўшандай машхур от чиқмади (*Муаллиф*).

кетилиб, Қизил майдону Тупроққўрғондаги «Нажот қалъаси» деб аталмиш бинонинг атрофларига ётқизилди, қолгани тошқўрғонлар тагида қолиб кетди мангута.

Оллоҳ ўзининг каломида, агар биз истасак, сизнинг ўрнингизга бошқа қавми келтириб қўямиз, бу бизга осондир, дейди. Аввалдан огоҳлантириб қўйган экан-у, биз ўзимиз гумроҳлик қилган эканмиз. Акам, Марғу кеннойимни, Бахриддин акамни, аввалроқ Абдурахим эшон поччани ва яна бир гуруҳ кишиларни шу Яккабоғу Каттабоғдан чиқариб юбориб, кейин офатини юборгани-чи? Худди Нух, Лут қавмлари устига бало ёғдиришдан олдин кўрган тадорики каби эмасми бу? Янаям бизни Ўзи асрабди, қайси савобларимиз, тоат-ибодатларимиз эвазига қарам қилибди — билмайман.

Мен буларни тасаввур ҳам этмаган эдим аввал!

Ҳамма қатори янги берилган жойга йиғлаб-сиқтаб, бир амаллаб бошпана тиклаб юрган кезларим ишхонага бир одам кўнғироқ қилиб қолди.

— Ассалому алайкум. Маъзур тутгайсиз. Ўзлари Мақсудхўжа жанобларими? — деди у симнинг нариги томонидан ширин бир ўзбакий талаффузда.

— Ҳа, менман, — дедим кимлигини билолмай.

— Маҳмудхўжа ўғиллари-а? — дея янада аниқлаштириб олди у.

— Топдингиз.

— Яккабоғлик экансизлар. Кейин Каттабоғга кўчмишсизлар...

— Шундай-шундай, — дедим таажжубланиб. Унинг бу саволлари хотираларимнинг аллақайси саҳифаларини титкилаб юборди ва юрагим ҳаприқа бошлади.

— Волидангиз... ҳаётмилар? Адашмасам, исми-шарифлари Саломхон мошиначи эди?

— Алҳамдулиллоҳ, ҳаётлар, — дедим ҳайратим баттар ошиб.

— Пошша опангиз, Ойпошшахон, Ҳидойхон, Ҳабирахон, Жўрахон, Муборакхон атамли холаларингиз...

Бу ёғини мен давом эттирдим:

— Қўлдошхўжа, Усмонхўжа, Кенжахўжа деган тоғаларим...

— Ҳеч кимни унутмадиларми, биродари азиз? — У тили-талаффузидан ҳам бу ерлик одамга ўхшамасди. Лекин ҳаммани таниши, билиши қизиқ.

— Бу омон қайтганлари. Яна урушда бедарак кетган тоғамиз бўлгучи эдилар. Ислом тоғамиз... — Шундай дедиму бирдан ич-ичимдан бир ҳаяжон босиб келди.

— Тоғам... тирикмилар? Сиз...

— Йўк, мен... шундай ном-нишонсиз кетганлар яна борми, демоқчи эдим?

Кимдан мужда келтирди экан? Акамданмикан? Мен баттар ҳовлиқиб қолдим.

— Сиз кимни сўраяпсиз? Султонмурод акамними ё Олим акамни?

— Олим? Ким у?

— Султонмурод акамнинг шундай укаси бўлгучи эди... мелиса ўқишига кирган... бир кўриниб... шу кўйи йўк бўлиб кетди. Қўлдош тоғам у ҳақда биронта маълумот тополмадилар кейин. (Шунда ҳам Нусрат почча суриштириб юрган эдилар.)

— Йўк, биродар, эшитмаган эканман, — деди у тан олиб. — Аммо акаси ҳақида...

— Сиз... сиз у кишини биларми эдингиз?

— Оз-моз. Аммо доврўғини кў-ўп эшитганмиз, — деди у фахрланиб.

— Қаерда, айтинг. У тирикми ўзи? Марғу кеннойим-чи? — дедим ютоқиб.

У негадир жим қолди.

— Нега индамайсиз? У киши тирикмилар ўзи?

— Мен ўша ёқдан мужда келтирган бир элчиман, холос, биродари азиз. Майли десангиз, учрашайлик.

— Жон-жон дейман-ку.

— Сизни кўп изладим, — деди у яна. — У мавзелар йўқдикка кўчганидан беҳабар эканмиз

биз.

— Хў-ўв, — дедим ичларим куйиб, тутуним ўрлаб.— Нимасини айтасиз, биз йўқотмаган нима қолди ўзи?.. Ҳаммамиз тарикдайд сочилиб кетдик-ку. Бир мушт қилиб йиғадиган мард қани энди?!

— Ундай деманг, сиз туфайли ришталар уланса, шояд топишиб кетсангизлар... — деди у таскин бериб.

— Лекин сиз кимдан мужда келтирганингизни... айтмадингиз ҳали, — дедим мен қистаб.

— Кўришайлик, кейин... Мен сизни, Мақсудхўжа жаноблари, ишхонангиз рўпарасида, фаввора олдида кутсам...

— Ҳозирок чиқаман!

— Шошманг, биродари азиз. Агар мумкин бўлса, бир кўлингизга газет олволингиз. Шунинда, тиззангизга уриб-уриб турсангиз... мен таниб борсам...

— Майлин...

Хаёлларим минг ёқларга бориб келади: ким бўлиши мумкин? Кимдан мужда келтирган экан? Акамдан бўлса, симдаёқ айтмасми эди? Нимага андиша сақлаб турибди? Кимга тегишли, ким юборган одам ўзи у? Яна ҳамма холаларим, тоғаларимни билиши қизиқ?

Кўриб лол қолдим. Тўғрироғи, у мени таниб, келиб сўрашди.

— Сизми, менида интизорлик-ла кутаётган битикчи биродар? — деди у лабининг четида ширин жилмайиб туриб. У турк фуқароларига ўхшаб башанг кийинган, калта сокол-мўйлов кўйган, ёшига нисбатан анча тетик, юзи ҳам нурликкина, тоза ўзбек лаҳжасида сўзлагувчи хорижлик эди.

— Биз ота юртга меҳмонмиз. Хайрият учратдим.

Топмай-ла кетаманми деб кўрққан эдим, — деди у янаям сидқидилдан.

— Хуш келибсиз, ола кетай бугун ҳовлимизга. Меҳмоним бўлинг. Бир кеча отамлашайлик, — дедим мен ҳам яқин тортиб.

— Насиб. Келармиз бир гал. Бу кеч ҳамроҳлар-ла Марғилона жўнамоқни аҳд этиб эдук. Айбга буюрмайсиз, — деди у кўлимни иссиқ қисиб.

Биз фаввора атрофини айланиб ўтиб, гулу гулзорлар оралаб кетдик.

— Сизни «Азиз инсон» аталмиш битикингиздан, она юртингиз тавсифларидан танишибди улар. Ўша мошиначи Салом кеннойининг ўғилларидан бўлак киши бундай ёзмайди, дейишди.

— Ким, Марғу кеннойимми? — дедим ялт этиб юзига қараб.

— Топдингиз, — деди меҳмон таажжубланиб ва ҳайратланиб. — Камина ўша Марғуба отиндан дуои саломлар келтирдим.

— Шунини айтмайсизми? — Мен меҳмонни шарт кучоқлаб олиб, гир айлантира кетдим. Сўнг кўлларига ёпишиб, юзларимга суртдим. — Бизни нечоғли севин-тирганингизни билсангиз эди, афандим! Рухсат этинг, бўйларингиздан бўйлай. Сиз бизга азиз одамлардан севинчли муждалар келтирибсиз. Бошимизни кўкка етказдингиз. Энди сизни ҳовлимизга олиб кетаман. Йўқ деманг, афандим. Ойим эшитсалар, хафа бўладилар.

У ҳам эриб кетиб, намланиб келган кўзларига рўмолчасини босди:

— Чинданда Худованди Каримнинг даргоҳи чексиз, инояти чексиз. Ўзи иноят этмаса, биз қандай кўришар эдук, топишар эдук? Ўзига чексиз ҳамдлар бўлсин, — дея мен билан қайтадан танишишга тушди.— Биз Жиддага бориб қолган ўзбеклармиз. Мен Содикхон Умархон ўғиллариман. Тужжорман. Сиза кадрдон кишилар ила кўп яқинмиз. Улар Қашқардан келишган.

— Ким, Султонмурод акамми? — дедим у киши ниманидир айтишни истиҳола этаётганини сезиб. У жавобни орқага сургани сайин ичим қизиб боряпти.

— Йўқ, Мақсудхўжа жаноблари. Мендан бериб юборишган омонат боя камина исми-шарифларини айтган бону ила Баҳриддинхўжаданур. Биз у киши ила оға-инидекмиз...

— Ким, ким билан дедингиз? — Бу хабар мени тамоман гангитиб юборди.

— Баҳриддинхўжа. Сиз у кишини танишингиз керак, Мақсудхўжа жаноблари. Холаваччангиз...

Ҳар нарсани кутсам кутгандирман, лекин бунақа хабарни кутмаган эдим! Марғу кеннойимнинг акам билан қочиб кетиб, биринчи никоҳидаги куёвини шунча йилдан кейин топиши, у билан туриши... ақлга сиғмайдиган нарса эди. Балки бирга турмас ҳам...

— Шошманг, кеннойим у кишига турмушга... чиққанми?

— Ҳа, Мақсудхўжа жаноблари. Кўпдан берли, Баҳриддинхўжа Қашқардан қайтгандан берли. Олди ўғиллари эр етди ахир...

— Мен ҳеч нарсага тушунолмаяман. Мени кечирасиз-у, бундай бўлиши ақлга сиғмайди.

— Нега ахир, Мақсудхўжа жаноблари?

— Чунки, чунки... биласизми, у кишини никоҳ кечаси облочилар босиб, ўғрилар отиб қўйишган. Акам ўлигини топдириб, жаноза очтирган. Тушунапсизми, жаноза очилиб, кўмиб келишган...

— Нима дедингиз, кўмиб келишган дедингизми? — Бу гапларим меҳмонга ҳам таъсир этиб, юзлари ёришиб келди. Сўнг ниманидир аниқ эслаб, илқис бошини кўтариб, мулойим жилмайди.

— Ҳа, Мақсудхўжа жаноблари, менда бир учини эшитганим бор бу тарихни. Баҳриддинхўжа айтиб эди бир.

— Айтиб эди?..

— Ҳа-да. — У майин жилмайганча, менга тушунтиришга чоғланди: — Ўша «овловчи» деганингиздан қочиб боришаётиб нукул жўраси: «Мен энди ўлдим! Тутди — олиб кетади. Етимнинг ҳоли шу экан, ўртоқ», дермиш-да, йиғлармиш. Йиғлармиш-да, ўлдим ўртоқ, дермиш.

— Хўш-хўш.

— Шунда улар — икки ўртоқ энгил алмашибдилар. У куёвлик тўнини кийибди, бу...

— Ё Оллоҳ! — дедим бошимни чангаллаб ва шу турганим кўйи туриб қолдим. Нотаниш меҳмон атрофимда гиргиттон бўлар, елкамдан суяб, куракларимни силаб:

— Сизга не вўлди? Ҳой, Маҳмудхўжа ўғиллари, ўзингизни тутинг, — деб юпатар, таскин берар эди.

Менинг кўз олдимдан эса, сочини юлиб «Баҳриддиним»лаб остона муштлаб ўтирган Асол холам, қизил алвон ўралган тобут кўтариб келаётган акаларим, унинг олдидаги Кўқон аравага чандиб ташланган калласи хумдек, ўзи чала туғилган боладек Парпи бебахтлар ясов тортиб боряпти. Мозоротга қўйиб келаётганимизда йў-лимизни тўсган аскарларми-ей, Бўзсув бўйларига ташланган десантчиларми-ей, гир-гир айланиб ўтаверади, ўтаверади. Гоҳ ўзим қорахат кўтариб кетаётган бўламан, гоҳ кўз олдимда ҳов ўшандагидек бўлиб кўкиш нур туриб олади. Секингина йўлак четидаги чим тўшамага чўкиб қўяқолдим.

— Туф-а-туф-а, қўрқитиб юбордингиз-ку, мезбон жаноблари. Мени кечирасиз, маъзур тутгайсиз, ножўя хабар етказган бўлсам...

— Ундаймас, ундаймас. Сиз мени маъзур тутинг. Ташвишга қўйдим сизни, — дедим узрхоҳлик билан.— Бояқиш Асол холам, кеч тушди дегунча номини атаб чақирганлари-чақирган эди, кўнгиллари сезарканми, тавба.

— У киши... ҳаётмилар? — деди меҳмон ҳайиқибгина.

Мен бош чайқадим:

— Афсуски, зор-зор йиғлаб, эсларидан айрилиб, қазо қилиб кетдилар.

— Худованди Карим раҳматига олган бўлсин ул мушфиқани, — деб дуо қилди у.

Мен эсам, шу ўтирганим кўйи, қаршимда чўккалаган хорижлик меҳмонга ҳайиқибгина, сўрашгада тилим бормай, саволчан тикилдим: қани ўша мактуб, берсангиз берақолинг...

У ҳам тушунди ва қўйин чўнтагидан оппоқ хорижий хатғилоф чиқариб узатди:

— Мана, ҳаммаси шунда битилган. Сизга аталган омонатни эсон-омон етказганимдан Оллоҳга шукрлар айтаман, — деди ва илтижоли тикилди. — Фақат бир илтимос, Маҳмудхўжа

Ўғиллари...

— Айтинг.

— Буни уйга етиб, сўнг очгайсиз.

— Нечун?

— Шуниси маъкул. Ҳарқалай... Рози бўлиб, бош силкидим.

— Раҳмат, — деди у.

— Сизга ҳам раҳмат. Шундан шу ёққа излаб, қидириб-ла келибсиз. Биз учун азиз кишилар ҳақда муждалар етказдингиз, — дедим мен сал ўзимга келиб.

Сўнг хайрлашиб, ажрашдик. Мен ишхонамга, у эса мусофирхонасига кетди. Мен қайтпману ичим ғурмишлаб кетяпти, қачон очаман, ўқийман деб. Меҳмон нега бундай деди? Фақат ҳовлига етволиб ўқийсиз деди? Менга бир нарса бўлиб қолишидан қўрқдимми ё чинданам бегона кўздан нарироқда ўқийдиган хатми бу? Унда (хунук десамми, даҳшатли десамми, балки жудаям хурсандчилик ато этадиган) қандай мужда бор экан?

Ҳаяжондан кўлларим қалтираб кетяпти. Энг салқин, ичкари уйга кирволганман. Дарпардаларни очворай десам, уйдагилар тинчликми деб қолишлари мумкин. Устига-устак, ойим, аёлим нима-нима, кимдан экан, деб ҳоли-жонимга қўймасликлари тайин. Мен эса, ўспиринлик давримдан таниш, у кўз очиб кўрган ва эндиликда бутунлай йўқдикка кўчган диёримиз шохидлари, мен учун энг азиз кишилар — акам, кеннойим ҳақида узокдан бир мужда келтирган хатни еру кўкка ишонмай, уни қандай очаримни билмай турибман.

Хатғилофнинг ўзи бир ғаройиб. Оппок, йилтироқ қоғоздан чўзинчоқроқ қилиб, худди тақинчоқлар соладиган қутичанинг эни, бўйидай этиб, хатғилоф ясалган. Устига бир чиройли, нозик тамғалар — уч кунлик янги тукқан ойу аллақандай ғуж юлдузлар буржи туширилган. Босма араб ёзувлари ҳам худди нақшдай хатғилофни бежаб, кўрк бўлиб турибди. Аммо мен оми уни қани энди ўқий олсам, тишим ўтса. Ота-боболаримиздан қолган бу ҳарфларнинг ҳар нуқтаси ортида яшириниб ётган олам-олам маънолардан бебаҳра тубсиз жарга итқитиб юборилган болакайдай ночор-нотавон турар эдим.

Бирдан юрагимда ҳадик уйғониб, ўзимни янаям ожиз-нотавон ҳис этдим: муждахат ҳам шу ёзувда бўлса-чи?..

Бир қайчи топиб, хатғилофнинг чеккасини қирқдим. Ичидан бир варақ хат (Во дариғ, чинданам мен кутган ёзувда экан!) ва яна туморхат (хат ичидаги хат) чикди.

Иккисини бошқа-бошқа одам ёзгандек. Кимлардан экан? Ўзимни койирга сўз тополмай турибман. Эҳ, биз шўрпешоналар. Ўзимизни зиёли санасак-да, оталаримиз ёзувини ўқий олмасак! Мен умримда биринчи марта бошқача бир алам туйдим. Қаттиқ алам. Мен учун энг азиз кишилар ишониб, хабар топганларидан бошлари кўкка етиб бир мужда йўллашса-ю, мен уни ўқий олмай ўтирсам!.. Оми одамдай, нотавондай... Шу қадар биз гумроҳ бўлдикми? Бошқа ёққа, бошқа қавмга шу қадар эргашиб кетдикми, томирларимизни унутдикми?

Нима қилсам экан? Кимга ўқитаман энди? Балки биров билиб, биров билмаслиги лозим бўлган гаплардир. Махфийдир. Ёлғиз ўзимга аталгандир?

Ундай десам, шуни олсам ҳам оламан, олмасам ҳам оламан деб кеннойимга етишолмаган, ўзига аталган чимилдикларга киролмаган Баҳриддин акамнинг топи-лиши-чи? Шунча йилдан кейин дараги чиқади-ю... (Ҳов, бу дунёнинг ишлари тескарилигини кўринг! Акам ошнасининг қотилларини топгунча нималар қилмаб эди?! Парпи бебахтни не қўйларга солмаб эди!) демак, ўлгани ҳам бекор, орқасидан келган қора хат ҳам бекор экан-да! Шундай бўлиб чиқадими? Ўнда, унда мен пандавоки нима қилиб бир уйга қамалволиб ўтирибман? Унинг хабарини яшириб ўтирибман?! Ваҳоланки, ойимларнинг олдиларига чопсам арзийди-ку. Суюнчилаб қариндошларга чиксам арзийди-ку! Ахир ҳазилакам воқеами бу?! Ахир ўша никоҳ худонинг наздида ҳам, аслида ҳам бекор бўлмаган экан-ку! Кеннойим, менинг азиз Марғу кеннойим ўша биринчи никоҳидаги одам билан топишибди-ку! Буни ҳаммадан бурун ойимларга айтмасам

кимга айтаман! Чопдим!

Эшик-деразаларини ёпиб, пардаларини тушириб олган уйимдан отилиб чиқсам, ойм пастдаги салкин айвончамизда фариштадеккина бўлиб, (шашадока рўмолларини бошларига ташласалароқ шундай оқ-оппоқ бўлиб, ойпарчадек бўлиб қоладилар) ўша қалин муқовали улуғ китобни хижжалаб ўқиб ўтирибдилар. Валлазина мўминина...

Қироатлари қулоқларимга мойдек ёқиб ғалати тортиб кетдим. Ва ўзим ажаб бир хотиржам тортиб қолдим.

Дарвоқе, оймнинг ўзлари-чи? Таталаб бўлса-да, ўқиб беришлари мумкин-ку, ахир. Бу хабарни эшитиб бир қувонсинлар, бир қувонсинлар, бир ерларга етиб дуо қилсинлар. Зинадан сакрадим.

— Суюнчи беринг, ойи! Кимдан хат келибди! — дедим ўша узун хатғилофни бошим узра силкий-силкий олдиларига югурдим. Яхшиям, ҳаммасини бирдан айтмаганим! Баҳриддин акам тирик демаганим! Юракларини ёриб юборарми эдим!

Ойм тиззаларидаги китобни ёпмай ҳам кўзойнаклари тепасидан ажабланиб қарадилар. Хурсандлигимни кўриб, жилмайдилар.

— Суюнчиликка етказсин ҳаммани ҳам, илоҳим. Кимдан дединг?

Мен энди айтаурсам бўлади деб ўйлаб:

— Раҳматли Асол холамнинг... — дедим-у, у ёғини айтолмай қолдим. Асрандилари дейишимни ҳам, арзандалари дейишимни ҳам билмасдим. Баҳриддин акам дейишга-ку юрагим дов бермаётир. Ётиғи билан айтишга сўз қидириб тополмасдим. Аммо ойм англаб, бирдан шошиб қолдилар.

— Вой, поччаданми? Мукаррам қори акадан-а?

— Йўқ, ойи. У кишининг ўғилларидан. Ўша тўйида бедарак кетган-чи...

— Баҳриддиндан-а? — ойм аzza-баzza қулоқларини ишқаб, кўзойнакларини қўлларига олдилар. — Улгани, қора хатлар келгани бекор эканми?

— Бекор экан, ойи! Тирик эканлар у киши! Мана, қаранг хат бериб юборибдилар, — дедим ичимга сиғдиролмай ахийри.

— Ё қодир Оллоҳ!! Опам тан олмаганларича бор эканми?! Ўлгунларича ҳам номини тилдан қўймаганларича бор эканми? Асрайман деса, қирқ йил қирғин бўлса асрарканда Худойимнинг ўзи... — деб туриб бирдан тиззаларидаги китобни қўшқўллаб кўтариб унга юзларини босганча жим қолдилар. Билмадим, унинг саҳифаларию оятларини кўзларига тўтиё қилиб суртармидилар, ўпармидилар. Ё Оллоҳга шукроналар айтиб дуолар қилармидилар. Ўзига йиғлаб-сиқтармидилар. Лекин миқ этиб товушлари чиқмас, мана, ҳозир елкалари силкиниб-силкиниб йиғлаб юборадигандай эдилар. Мен ҳам қаршиларида чўккалаганча қолганман, «ойи-ойи»лаб юпатаримни ҳам, тинчлантираримни ҳам билмайман. Аммо юрагим тўлиб бораётир, кўзларимдан ситилиб оқмагунча енгил тортмайдигандекман.

Ниҳоят ойм юзларини у улуғ китобдан олиб, енгларини мижжаларига босдилару ўкраб юбордилар.

— О, опагинам, авлиё экансиз-у, биз билмабмиз! Чироғбоним қайдасан деб чақирардингиз, Сиз чақирсангиз биз қўшилишиб бўзлабмиз-у, ёнингизга кириб чақиринмабмиз. У эса тирик экан. Тирик туриб хабарини беролмаётган экан, бояқиш, — деб йиғлар эдилар, бусиз ҳам қисик тортиб кетган кўзларидан ду-виллаб ёшлар оқиб келаверар, тинақолмас эди.

— Қани, қаерларни ватан тутиб қолган экан, ўқи, болам, — дедилар ахийри кўз ёшларини қафтлари билан артиб.

— Тишим ўтса кошки эди, ойи, — дедим дардимни ёриб.

— Ҳа-а, дарвоқе, у ҳарфда эканми? — дедилар ойм ва хатни авайлаб қўлларига олиб, юз-кўзларига сурта бошладилар. — Худо-ой, кўрсатганингга шукр. Тирик эканин билдирганингга шукр. Гўрларида тинч ётадиган бўптилар опам ҳам...

— Ўқиб кўринг, ойи, мана, кўзойнагингиз. Балки қийин эмасдир сизга, — деб қистай бошладим алоҳал.

Ойим кўзойнақларини олишга олдилар, тақишга такдилар, раъйимни қайтаролмайин кўз югуртирдилар-у, аммо ўқишга сабрлари чидамади.

— Йўқ, болам, кошки менинг юрагим илгаригидай бўлса. Кўтармайди. Яхшиси, тоғашта опчиқ. Ёки поччангга олиб бор. Улар ҳар ҳолда эркак киши. Дийдаси ҳам, юраги ҳам дош беради. Бизга ишонма. Бизнинг ичимиз тугаб, сувратимиз қолган.

— Ундай деманг, ойи. Шундай ўтирганингизга минг шукрлар. Сиз бизнинг катта давлатимиз-ку, — деб юбордим мен.

— Раҳмат, болам, роҳатларингни кўрсатганига шукр. Ўзига шукр. Буни ўшаларга оббороқол.

— Яхши, ойи. Тоғамни топсам тоғамга, бўлмаса поччага олиб бораман, — дедим уларни тинчлантириб. Аммо ташқарига чиқиб туриб қолдим. Қўлдош тоғамларникига ўтишга негадир ҳеч кўнглим бўлмади. Негаки, у киши... бу тарихни яхши билмай (у пайтда урушда юрганларини унутиб қўядилар, шекилли), ҳамиша Султонмурод акамни ёмонотлиқ қилиб келадилар: «Почча, оқламанг уни! Саёқ юриб кетган унингиз! Охири ҳам зотимизга ярашадиган иш қилиб кетмади. Бировнинг никоҳидаги ожизани йўлдан уриб кетиш, Худованди Карим ҳам кечирмайдиган гуноҳ!» деб гапларини маъқуллаганлари-маъқуллаган. Бу хатни опчиқсам, бир карра энсалари қотса керак. Яхшиси... йўлақай бозор-ўчар қиламан-да, Бешқайрағочга (ўша собиқ Қурбақаободга) ўтиб, Нусрат поччани зиёрат қилиб келаман. Анчадан буён борганим йўқ, хурсанд бўладилар. Кейин, у киши тушунадилар ҳам...

Борсам, почча, иккала енглари шимариглик, қўлларида бўйни узун, жўмраги ундан узун эски мис обдаста (ҳойнаҳой Бобур замонидан қолган. Ўзлариям: «Она томондан Бобуршоҳнинг тоғаларига бориб туташамиз. Бобуршоҳнинг тилла бандди қиличини оймигилар сандиқларида асрагучи эдилар, шўроларнинг ков-ковида олиб чиқиб кетишган, деб айтиб ўтирардилар)... ўша қадим обдаста, таҳорат олиб, ҳовлида келаётган эканлар, кўриб, юзлари ой балқигандай ёришиб кетди. У кишининг юзлари шунақа, камдан-кам тақводор одамларга насиб этадиган бир нур ичдан жилоланиб тургани-турган. Ўзларининг ҳалим тортиб кетганлари-чи, аввалгиданам ширинсухан бўлиб қолганлари-чи? Ойим, бу ҳаммаси намоздан, тақводан, дейдилар. Агар ҳабаш ҳам Нусрат поччадек тақводор бўлолса, унинг ҳам юзи шунақа кўҳлик тортиб кетар эди, деб қўядилар.

— Ў-ў, қароғим, қароғим. Томиримнинг томири, Маҳмудхўжанинг ўчоқбони. Кел, бўтам, кел. Ўзи кипригим учиб турувди, кимни кўрарканман, деб турувдим. Саломхон эсон-омонми, болаларинг тинчми, ўзинг Тошкентга қайтиб, ишларга жойлашиб кетдингми? Ҳай, яхши йўқлаб кепсан-да. Балли, балли, ота ўғил, — дея алқай кетдилар. — Ҳой, Санобар, қара, ким кепти, бизни йўқлаб. Ҳе-ей, бола-я, бозор қилиб, нарса кўтариб юришинг нимаси? Биз дийдор қулимиз, оқибат қулимиз. Қаричилик, ўзимиз етолмаймиз, соғинамизки, у ёғи йўқ.

Ичкаридан фариштадай бўлиб, юзларидан ўша-ўша мулойимлик, нур ёғилиб, холам чиқиб келдилар.

— И-и, уни қаранглар, сингилгинамнинг ёлғизгинаси, ишонган боғи, суянган тоғи-ку. Вой холагинанг ўргилсин. Бўйларингга қоқиндик. Қандай шамоллар учира қолди. Саломхон яхшими ўзи, нимага опкелавурмадинг ойингни?..

Дастурхон ёйилиб, чой келгунча почча ҳам аср намозини ўқиб чиқдилар. Биз салом бериб, ўрнимиздан турдик. Ў киши ҳарсиллаб-пишиллаб алик олдилар:

— Ва алайкум ассалом ва роҳматуллоҳи ва барока-туҳ. Кў-ўп яхши иш қипсанда келиб. Биз ҳам ғаниматмиз, шунақа йўқлаб турунглари. Узилишиб кетмайсизлар кейин. Балли-балли. Қадамларингга ҳаса-нот. Қани, ол, манави ноз-неъматлардан. Энди бизники бўлди. Қисинма, етказганига шукр.

Сўнг холам туриб, уй ишларига уннай кетгач, почча менга маъноли назар ташлаб олиб:
— Хў-ўш, нечук, қандай шамоллар учирди? Қанғлиларда тинчликми? — дедилар.

Мавриди келганини англаб, уятлигина бош силкидим:

— Шу ичимга сиғдиролма-сиғдиролма... Сиздан бўлак кимга ҳам бордим, деб келавурдим.

— Яхшилик хабарми, ишқилиб? — дедилар почча сал хавотирланиб.

— Яхшилик ҳам гапми, суюнчилик!

— Ё Оллоҳ! Суюнчиликка етказсин ҳамманиям. Кўзим беҳуда учмаган экан унда.

Қари одамнинг юрагини ёриб юбормайин, деб гапни узоқдан бошладим:

— Йўқотган одамларимизнинг дараги чиқибди, почча. Ишонасизми, шунга?

— Кимларни айтмоқдасан, Максудхўжа? Қаердан олдинг бу гапни? — У киши хумдек бошларини чайқаб, ўзларига бир ярашган соқолларини бармоқлари билан дамо-дам тараб қўйдилар.

— Хорижда қолиб кетган қариндошларимиз... мужда йўллашибди.

Почча ҳовлиқиб қолдилар.

— Субҳоналлоҳ! Ким экан? Султонмуродми?

— Йўқ, Баҳриддин акам.

— Астағфируллоҳ! Қайси Баҳриддин? Мукаррам поччанинг...

— Ҳа-ҳа, Асол холамнинг ёлғиз дилбандлари...

— У ахир...

— Йўқ, ўлганиям бекор экан, қора хатиям, почча.

— Ё қодир Оллоҳ! Ла ҳавла ва ла қуввата... Ўзи асраган эканми? — Почча ҳайратланиб, мамнун тортиб, юзимга тикилдилар.

— Асраган экан, мана мактублари. — Мен қўйин чўнтагимдан муждахатни олмоққа тутиндим. — Очиги, бундай ёзувларга тишим ўтмай, сизга олиб келавурдим, почча.

Мен у кишига ёлғиз варақдаги хатни узатиб, туморчасини ҳар эҳтимолга қарши ғилофида қолдирдим.

— Ҳай-хай, кўп табаррук ерлардан, пайғамбаримиз юртларидан мазор босиб келган экан-ку. Кўзга тўтиё қилса арзийди-ку! — Почча азза-базза кўзларига суртиб, ўпиб қўйдилар-да, бирдан холамни чақиришга тушдилар. — Ҳой, Санобар, қанисан, қаердасан? Бу ёққа қара, ахир. Жиянингни хабари чиқибди. Хатлар келибди.

— Ким дедийиз? — деб холам кириб келдилару эшитиб кўзёш қилиб ўтириб қолдилар. — Вой, опам бояқиш, шу кунларга етолмай кетдиларми?! Тирик эканини эшитолмай кетдиларми? Эшитсалар қай ерларга етмас эдилар...

Почча холамни зўрға юпатиб, хатни ўқишга тутундилар.

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Узо-оқ ва жонданда яқин ота юртга, биз мусофирдийдалар чўнг соғинган у азизлара етиб маълум бўлсинким, бизким азза ва жалла Тангри таолонинг марҳаматию инояти-ла бу муаззам мамлакатнинг муборак Жидда шаҳрида истиқомат қилаётгирмиз. Асли таваллуд юртимиз Тошканди мусулмонободда Яккабоғ, Қанғли отли жаннат манзиллар бор эдиким, биз ўшал диёрда эр етиб, падари бузрукворимиз ҳамда волидаи меҳрибонимиз, қон-қардошлар бағрида ўйнаб-кулиб юрган инсонлар эрдик. Худованди Карим тақдирда ёзгани шул эркан, кирғинбарот жанггоҳларданда омон чиқорди, кў-ўп саргардонликлар сўнгида, шукрим, шул юртда кўним топтирди...»

— Мошаоллоҳ-мошаоллоҳ! Ўзи асрайман деса, шу экан-да, кирк йил кирғин бўлса асраркан-да, — дедилар почча қудрати илоҳийга иймон келтириб. — Чинданда барча ҳикматлар ёлғиз Ўзига хосдир. Бизга нима ҳам берилибди. Парпи отиб қўйганман деса, ишониб-ла ўтирибмиз. Жаноза очиб, кўмиб-ла, келиб юрибмиз. Астағфируллоҳ, астағфируллоҳ, Мирҳомид қора хат

келди деса, унгаям бир ишонибмиз. Бу эса, у ёқда экан. Ё қудратингдан!..

Почча нафас ростлаб олиб, кўзойнакни тўғирлаб қўйдилар-да, яна ўқишга бериддилар:

«Укагинам, жигаргинам Мақсудхўжа. Сен ҳақингда келинойинг кў-ўп ёдлайди. Асол ойимни, Салом холамларни эслаб, кў-ўп эси кетади. (Хў-ўй, кўр тақдир-а, Асол опам кимнинг дардида куйиб адо бўптилар, деб қўйдилар почча.) У жаннатий боғлар, сойларни, болалигимиз кечган маъволарни қайтиб бир кўрсагу сўнг жон таслим этиб, омонатини топширсак, майли эди. Беармон кетардик. Аммо қайтарга қани йўл, сиз азизларнинг дийдорингизга етарга қани имкон?

Балки Оллоҳим тирик қолдиргани, никоҳимдаги Марғубабонуни қайта етказгани эвазига сизлар ила дийдорни қиёматга қолдиргандир. Яна Тангрининг ўзи яхшироқ билгай...»

— Вооҳ! — деб юбордилар почча. — Ўша келин, кашмири келин бориб-келиб, қочиб-қувиб, Султонмуродгамас ўзига насиб этибдими? Е қодир Оллоҳ! Бу не синоат?!

«Сенинг ёзган битигингдаги у таниш тасвирлар, азиз юртимизнинг тиниқ суврат-чизгиларидан таниб қолдик. Сен жимитдек болакай, Салом холамнинг қорақўз кенжаси — пакана парини ёзувингдан, Қанғлийу Аччи тасвирларидан, қиссангдаги одамлардан таниб олдик. Таниқли одам, катта ёзувчи етишибсан, деб ўзимиз ҳақда шу муждани йўлладик. Шояд сен ўз жигаримиз бўлиб чиқсанг. Эртаю кеч дуои жонингни қилиб ўлтирибмиз.

Зора у муштипаргина волидамиздан, холалариму тоғаларимдан бирон мужда ололсам, деб Тангри таолога муножотлар қилиб қолгайман.

Шунча мушкулларимизни осон қилган ё Оллоҳ!

Ризкимизни кенг, қалбларимизни ўзингга муҳаббатли қилиб қўйган ё Оллоҳ!

Бу жудолик манзилида ўзингнинг энг сабрли бандаларинг қаторига қўшиб, иноятларингни дариғ тутмаган ё Оллоҳ! Бу илтижоларимизнида ўзинг қабул айла! Жигарларимизнинг дарагини ўзинг чиқариб турибсан, улар билан узулган ришталарнида боғлашга, юз кўришга ўзинг йўл бер, ижобатлар қил. Дийдорни охиратга қолдирма.

Ассалому алайкум туғушқонларим!

Муждахатга азиз келинойингнинг номасини ҳам қўшдим. Ундан сизга кўпдан-кўп дуои саломлар ила,

Бахриддинхўжа Мукаррамхўжа ўғли.

Жидда, сафар ойи».

— Хў-ўй, дариғ! Биз йитди-кетди деб юрганларнинг хабари чиқиб турганда Султонмурод жигаримиз қайларда қолди экан?.. Тегирмонга тушса бутун чиқадиган йигит ном-нишон бермаса-я ўзидан. Ахир, қанча йил, қанча замон кечяпти. Ёмон бўлди, ёмон. — Почча бир таъсирланиб кетсалар, тўхтатиб бўлмасди: бош чайқаб-чайқаб, энгаҳ силаб-силаб бир гапни такрорлайверар, «хў-ўй»лаб қолар эдилар.— Хў-ўй, ёмон бўлди, ёмон. Уят бўлди, уят, увол кетди, увол...

— Шошманг, почча, бу ёқда яна битгаси бор хатнинг. Балки ундан бир дарак чиқиб қолар, — дедим тумор хатчани узатиб: — Мана.

У киши хатчани олишга олиб, тарадудланиб қолдилар:

— Дарвоқе, бу кашмири келинимизданми? У Жиддада қайдан пайдо бўлиб қолибди аёл боши билан?

Биров билан кетиб, биринчи никоҳидаги эри билан топишиб турса, жуда қизиқ-ку! Астағфируллоҳ!

— Ўқинг, ўқиб кўринг. Балки бирон гап айтар, — дедим шошириб.

— Валлоҳи аълам, Худо ҳаққи, ҳеч нарса тушунолмадим. Нима бу — тақдирдан — азал ёзмишдан қочиб бўлмас, деганлари шу бўлса керак-да. — Почча каттакон кафтлари билан от юзларини ишкаб, соқолларини тутамлаб-силаб қўйдилар-да, тумор хатни ёздилар.

«Бисмиллоҳир роҳманир роҳийм.

Бизни йўқотиб қўйиб, Худованди Каримдан муждалар сўраб ётган сиз азизларга дуои

саломларимни йўллагайман.

Азиз қайним, қайнижоним. Бу менман: ўшал еру кўкка ишонмаган Марғу келинбувингизман. Оллоҳ бизнинг ризку насибамизни шул ёқларга сочган экан, ўзига мингдан-минг адад шукрлар бўлсин, шул шаҳарда истиқомат этиб турибмиз.

Қайним, қайнижоним, сиз тушунгайсиз. Бир оғиз сўзимдан не демагимни ёлғиз сиз англаб етгайсиз. «Кул лан йусинбано илла ма китабаллоҳу!» — «Оллоҳ таоло тақдир айлаган нарсагина бизга насиб бўлғай», ортиғи ортиқ экан.

У киши (акагинангиз)... кўзлари очиқ кетди. Ўз юртимизда етмаган тилакларига етай деганда Шарқий Туркистон озодлигини кўриб-кўрмай шаҳид кетмак бор экан тақдирларида. Маршал Соғуний тарафдорларига келиб кўшилган эдилар. Баҳриддин акангиз тирик эканларини эшитгач, ёлғиз умидлари Оллоҳ йўлида жиҳод этиб, шаҳид кетишу жаннатига дохил бўлиш бўлиб қолди. Ўзини ўтга урган парвонадек, кофирлар тўдасига ташлана-ташлана, охири ниятга етибдилар. Бир замонлар Ёқуббеклар шу йўл, шу довлонлардан ошиб келиб, Қашқарда давлат курган, деб айтар эдилар. Тарихни қара, тақдирни қара, энди биз келяпмиз, дердилар. Йўллари ҳам, ниятлари ҳам бир чиқди. Гўрлари ҳам (Илоҳим, жаннат боғларига очилган бир дарчадек нурга тўлсин) ўша ёқда қолди, қайнижоним. Асрай олмадик у кишини. Мен бояқишни лаънатламагайсиз. Фақат ёлғиз ўтинчлари: «Сени жаннатда топмоқни Худованди Каримдан сўрагайман, Марғу», дебдилар у зот, шу бўлибди ўтинчлари...»

Мен ўзимни зўрға босиб ўтирибман. Ичимда: «Ё Худо, унинг ниятларини мустажоб қилгайсан» деб ўкраб юборгудекман.

«Мен бахтиқарони кечиргайсизлар, кечиргайсизлар. Шундай қарчиғайдек одам, саркарда бўладурган зот эдилар! У юртларга лозим эрмасмиди ўзлари?! Нега сиғмадилар ўз юртларига?!»

Қайнигинам, қайнижоним! Менинг сизга ёлғиз ўтинчим — у жудолик манзилида кечган кўп воқеалардан сиз хабардорсиз, унча-мунча ҳақиқатни биласиз, тўғриси ҳам билиб қўйсангиз, ёмон бўлмайди. Ўша қиз узатиб кетишаётиб, мен йўқолган кеча... ўзи бир китоб. Аввало, Оллоҳ кечирсин. Қолавурса, ойим ва яна бошқалар. Ўша топда кўзимга акангиздан, унга берган ваъдамдан бўлак ҳеч нарса кўринмаб эди. Ўша кўрлигимга бориб, тушган тузоғимни кўрсангиз!.. Ўша титроқ, ўша юрак ҳовучлаб чопишда Тегирмонбошида кутиб турган отликни акангизнинг элчилари фаҳмлаб, отларига мингаша қолибман-у, кейинги сарсонлик, талваса, қоч-қоч, қув-қувларини кўрсангиз!..

Акангизнинг элчиларидан илгарироқ отни қамчилаганлар, кўприкни бузиб қўйиб, мени тузоғига туширишга уриниб ётганлар бор экан, билмабман. Хайрият, Худо бир асради. Чаман акангиз Тойир элчи билан етиб келиб, Акмал ўриснинг чангалидан қутқариб кетди. Бўлмаса, ўлган эканман, шармандаи шармисор бўлган эканман.

Айтмоқчи, Чаман акангиз юртга қайтиш тадорикида юрган эдилар. Кўринмай-ла қолдилар. Етиб олдилармикан?..

Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокатуҳ!»

Кўзимда жикқа ёш билан, туриб кетаримни ҳам, бош кўтариб поччага қараримни ҳам билмайман. Лекин ичим куйиб кетяпти, ёниб кетяпти. Негадир шундай хўрлик босиб келяптики...

— Чаман дегани?.. — Почча кўзимга қараб, аҳволимни тушуниб, бир дақиқа жим қолдилар, ўзлари ҳам таъсирланиб, оғир қўзғалиб қўйдилар. Сўнг яна сўрадилар: — Чаман дегани ўша айрилмас дўстими? Уям бирга эканми?

— Ўша, почча, ўша... — «Ўша нобакор» демоқчи бўлдим-у, айтолмадим.

— Сен уни аллақачон қайтган деб ўйлайсанми? — дедилар почча ҳайратланиб. — Келса, кўриниш берса керак эди-ку.

— Хат етиб келган... тирик одам қорасини кўрсатиб қўймапти-ку, — дедим шунча пайтдан бери бир-ров хабар бермаганидан жиғибийроним чиқиб.

Почча бош чайқадилар:

— Ундай дема, дунёда гумондан ёмон нарса йўқ.

— Одамга алам қилади-да, — дедим ўзимни босолмай.

— Йўқ, бу аламингни ичингга ют. Султонмуроднинг ёзуғи шундай бўлса, унда нима айб? — дедилар почча,

— У сабабдай... кўринаверади менга, — дедим ичимдагини яширолмай.

— Унида сабабчи қилиб қўйган ким? Оллоҳнинг ўзи!

— Улуғ гуноҳга қолганини билмайдими?

— Балки билар ҳам. Ёлғизлик қилган, қўли калта қолгандир. Ич-этини еб юргандир. Бировга осон тутиб бўладими, жиян? Келса, эшитармиз, билармиз.

Мен «қайдам, билмадим-ов» дегим келди-ю, жим қола қолдим.

Почча хатни хонтахта устига қўйиб, ўрнашиб ўтирдилар-да:

— Эй Худованди Карим! Ўзинг буюксан, ўзинг мавлосан. Биз ожизмиз, сен қодирсан, биз нодонмиз, сен доносан ва ўзинг барча ғайбдан воқифсан. Шу топда дилимиздан ўтиб, кўнглимиздан кечиб турган ўйлардан тортиб, ҳар неки содир бўлса, ўзинг хабардорсан. Ўша жигарбандимиз, томиримизнинг томири— сенинг қулинг, оталарига тортиб жиҳодга чиқибди, сен юборган, биз танлаган дин учунда курашиб, шарафли ўлим топибди, илоҳим, билиб-билмай қилган гуноҳларини мағфират этиб, у дунёсини ўзинг ёрлақагин. Жаннатингнинг энг юқори кўшкларидан ато этгин. Бу дунёда кўрмаган рўшноликларига, ушалмаган ниятларига ўзинг етказгин, Ва шу иноятингга мушарраф бўлганини кўрмоқдикни биз қулларинггада насиб этгин. Омин, ё Арҳамар Роҳимийн, — дея юзларига фотиҳа тортиб, кетидан унинг руҳи покига бағишлаб, кироат-ла тиловат бошлаб юбордилар.

Почча берилиб, борлиқларини бахшида этиб тиловат қиляптилару, назаримда, атрофимдаги бутун борлиқ омин дея қўллаб тургандек.

Шу дам қулоқларим остида аллатовур бир қур-қур товушлари билан кўз олдимдан қанотлари оқ жужундай ярқираб, ўшал қушлар — ҳов анув оқ қушлар оҳиста-оҳиста сузиб ўта бошладилар.

Тавба, Чинданда ғалати. Ўша болалигим кечган жойларга яқин бориб қолдим дегунча ёхуд ота кадрдонлариму азиз қариндошларимни учратдим дегунча, бу оқ қушлар менинг оламимга чарх уриб кириб кела бошлайдилар. Ҳов ўша ойдин кечада, ўша хароба кўрғон устидан пастлаб келган оқ турналардек, атрофини самбит гуллар тутиб ётган ташландиқ ҳовузимизга кўр тўккани каби.

Ўзимни эса, тушуниксиз бир мунг қамраб олади-да, ич-ичимдан хўрсиниқ-ла бир соғинч ҳислари тошиб чиқаверади, тошиб чиқаверади. Ўзим ўша диёрга шу қушлар-ла учиб кетгим келаверади, келаверади. Неча кунгачаям ҳеч ерга сиғмай юраман. Нима бу? Нимадан аён бериб, гир айланмоқдалар бу оқ қушлар?

Ана, улар окдан ҳам оқ қанотларини ёйиб, оҳиста айланганча, ўша, қадим маконга қўнмоқчи бўлиб пастлаб келдилар-у, яна осмонлаб кетдилар. Бегонасираб «қур-қур»лаб бораётган бу овозларни аллавақтга қадар эшитиб тураман. Нима бу? Нимадан дарак бермоқдалар улар?..

Ахийри поччадан сўрашга журъат этдим.

— Ҳў-ўй, бўтам-а! Шунча воқеалар кечадию ўтганларнинг руҳи тинч ётадимми?! Шундай манзилларимиздан айрилиб, улардан ҳатто азон товушлари эшитилмай қолади-ю, руҳлар чирқирамайдими?! Биз жиммиз, бўтам, аммо ўтганларнинг руҳи нотинч...

Тавба. Қодир Оллоҳ солиҳ бандалари учун биз йўқотган диёрларданда минг чандон кўримлироқ бир диёр — жаннатини тайёрлаб қўйганини билиб туриб ҳам бундан кечолмаймиз. Кўниқолмаймиз ҳеч. Нега? Бу дунё бор-йўғи жудолик диёри эканини тан олгимиз келмайди. Мангу диёрга етсақина унутамизми? Яна Оллоҳ ўзи яхшироқ билгай.

Чиндан бу дунёни бошқариб турган улуғ куч бор-ки...

Уйга келсам, келинингиз янги гап топиб ўтирибди. Нотаниш бир одам мени сўроқлаб келганмиш:

«Қани бизнинг пакана пари, уйда ўтирадимми-йўқми?!» деганмиш дабдурустдан.

Юрагим жиз этиб, ҳовлиқа бошлади.

— Кутиб-кутиб кетди. Шунча қистасак, кирмади. Мавриди билан бир келарман, деди.

— Шошма, кўриниши қандай?.. Шу атрофликми — Саида елкасини кисиб, тушунтиришга уринди.

— Қандай десам, ўрта яшар, истараси иссиққина, ўзини эркин тутяпти. Лекин бу атрофнинг одами эмас. Фақат...

— Нима фақат?

— Фақат бошидаги оқ кепкасини олмаса, ўзбек демайсиз...

— Оқ кепка?!

— Ҳа, оқ, яп-янги кепка.

— Ё кудратингдан! Оҳимиз Тангрига етиб, ўзи ижобат этмоқдами? Чаман ака-ку!.. — дедим дўппимни осмонга отгудек бўлиб.

Қора духобага инжулар қадалгандек мағриб осмонида... ёпирай!.. ҳов ўша келин йўқолган кечадагидек бир ҳафталик янги ой балқиб, тилла тождек ёниб-ярақлаб кўзни олар, ҳайбатли бир зот ним табассум-ла қараб турганга ўхшар эди.

— Алҳамдулиллоҳ, алҳамдулиллоҳ, ўзингга минг қатла шукрлар, — дея олдим, холос.

Биринчи китоб битди.

НАЖОТ ФАРИШТАСИ

Иккинчи китобдан илк боб

Султонмуроднинг ўтинчлари

Биз томонларда шундай нақл бор: битта ўзбек — ўзбек, иккита ўзбек — бедана, учта ўзбек — чойхона. Фарғонадан дилтортар оғайнилар келишган экан, шунча уйга қистасам, бўлмади. Ахийри, яқинроқ бир чойхонага ош буюрдик. Икки соатгина отамлашиб қайтсам, бу ёқда роса илҳақ бўлиб кутишаётган экан.

— Вой, адаси-ей, юришингизам бор бўлсин. Қаёқларда эдингиз? — деди Саида остонаданок.

— Тинчликми? — дея ковшандозга қарадим, аммо бегона оёқ кийим кўринмасди.

— Ўша одам яна йўқлаб келди.

— Қайси одам?.. Оқ кепками?

Хотиним бош силкиди.

— Фақат бу гал кепкасини ташлаб...

— Қани? Аҳмадхўжа қаерда эди, болаларинг қаерда эди? Уйга опкириб, бирпас кутмайдими буларинг! Шундай меҳмонни жўнаттириб юборадими? Қандай...

— Вой, қизиқсиз-а, ўлибмиз-да. Абдуллахўжангиз қўярда-қўймай олиб кирди. Битта ош қилдик. Ўрнингизни билинтирмай олиб ўтирди шунча. Сиз келавермагач... манави омонатларни ташлаб кетибди, — Саида жимитдек «меzbонқоғоз» билан силлиқ, лекин сал сарғайинқираган хатғилофни тоқчадан олиб узатди. — Бу хафта албатта топиб, учрар эмишсиз.

Хатни кўриб, юрагим бир ғалати орзиқиб тушди. Худди унинг ичида менга аталган битик эмас, бир ғалати нур бордайн эди. Мен ҳайиқиб, лекин апил-тапил очишга киришдим.

Хатғилоф анча уринган бўлса ҳам, ичидаги хат янги, худди кеча битилгандек эди. Мен уни бутун вужудим-ла симириб, тик турганчаёқ ўқий кетдим:

«Жондан азиз укажоним, Мақсуд, бу беш кунлик омонат дунёни сизларга ташлаб кета туриб, у ота юртни, сизларни, холалариму поччалариму тоғаларимни, бу дунёдан ўтиб кетган барча маҳалладошларни эсладим. Ва Улуғхўжабойлар сулоласининг бир умидли новдаси бўлган сенга шу омонат гапларимни қолдиргим келди. Мен буларни сендан бўлак кимга ҳам айтай. Отам — падари бузрукворимизни нима қилишган, ўзинг биласан. Мен ўғил бўлиб, фарзанд бўлиб, мозорларини топиб, бир калима Қуръон тиловат қилишга ярай олмадим. Тўғрироғи, яратмадилар. Волидаи меҳрибонимизни ҳам ўзинг биласан, на бизнинг бахтимизни, на бир рўшноликни кўрдилар. Отамизнинг кетидан куйиб ўтиб кетдилар. Ёзуғлари шу экан... Мунис-мушфиқ холаларимнинг дийдорларини кўрмоқ эса, қиёматга қоляпти, укагинам. Мен буни яхши англаб турибман. Йўқ, Мақсуд, акам бу кураш, бу жиҳодга тушиб, қайтмас йўлга— мангу диёрга кетаётганидан афсус-надоматда экан, деб ўйлама. Аксинча! Оллоҳ розилигидан умидворлик туфайли кўнглимда бир ёруғлик, бир хотиржамлик туймоқдаманки, бу ҳам Яратган эгамнинг менга буюк марҳамати, неъматидир.

Ў, Мақсуд-Мақсудгина укам, сен билсанг эди, мен ботган гуноҳлар юкининг оғирлигини ва ҳозир шу тоғдек юқдан халос бўлиб, мусаффо бўлиб, пардек, парқудек енгил тортиб ётганимни. Ҳаммага ҳам насиб қилсин-чи шундай интиҳо! Шундай хотиржамлик. Ташқарида дунё оппоқ окликка кўмилиб ётибдию, назаримда, атрофдан баҳорий насимлар билан аллақандай мушқу анбарлар ҳиди гуркираб келаётгандай. Билмасам, бу жаннатий ифорлар қайдан келмоқда...

Мақсуд, кўй, ўзингни бос. Йиғлама, йиғлаб кузатма мени. Мен сенга армонларимнимас, ўз хатою гуноҳларимни тўкмоқдаман. Ёлғиз Оллоҳ ва ўзимгина биладиган гуноҳларимни сенга ишониб айтмоқдаман. Сен узоққа борадурган йигитсан авлодимизда, тушуниб оларсан деб ўйлайман. Юртимизда кимлар мени қароқчи деб атар, кимлар сўнгги босмачи, деб тавқи лаънат

тамғасини босиб ҳам қўйгандир. Балки, балки баъзилар бировнинг тўйини бузиб, никоҳидаги аёлини олиб қочган нобакор деб билар. Лекин мен, Худованди Каримга минг қатла шукрларки, у гуноҳи азимга ботиб улгурмадим. Менинг гуноҳим бошқа нарсада: бу дунёда ҳар неки Оллоҳнинг изни-иродасисиз бўлмаслигини унутиб, Баҳриддин ошнамнинг қасосини олмагунимча қўймайман, деб қасам ичганим ва шу ният билан бир бандага билиб-билмай зулм ўтказиб қўйганимдир! Мен султонлар ҳам журъат этолмайдиган бир жазони инсон боласига, Худо ўзи қўшқўллаб уриб қўйган кимсага раво кўриб, ёмон адашибман энди билсам! У аслида ҳам беайб бўлиб чиқди, Мақсуд! Баҳриддин аканг чиндан ҳаёт экан!

Оллоҳнинг иноятини қараки, у урушга кетиб, асирга тушиб, ўшанақаси хорижга ўтиб кетган экан. Илгарироқ, ҳали юртдан чиқмай туриб, буни эшитсам, балки жоним товонимдан чиқиб-ла кетармиди! Лекин ҳозир сен балки тушунмассан, тасаввур этолмассан, лекин мен севиндим бир ҳисобда.

Марғу кеннойингни Тангри таоло менга эмас, мен туфайли биринчи никоҳидаги кишисига эриштиришни тақдир этган экан, шунгайм шукрлар айтаман. Шунинг учун ҳам Марғу кеннойингни Баҳриддинга етказишларини васият этдим. Мени ўлдига чиқаришларини... сўрадим (Оллоҳ ўзи кечирсин). Ҳали ҳам асраса, ёлғиз Оллоҳ асраши мумкин. Шу Оллоҳим Марғу кеннойингнинг ўрнига унингдек ой юзли, бир фариштадек афийфани етказди, устимда парвона қилиб қўйибдики, мен уни баъзан фариштами, инсон боласими, ажрата олмай қоламан. Ҳа, у туфайли балки омон қоларман, балки ногирон. Лекин бу кунимдан шахидлик шаробини тотиб кетганим афзалмиди деб ўйлаб кетаман баъзан. Бу ўткинчи дунё, унинг ҳой-ҳаваслари муҳаббат қўйишга арзимаслигини сен ҳам ҳов кейин англаб етгайсан, укам.

Худованди Карим ўзининг ҳақ динини қувватлантирадиган ва адолатли салтанатлар қурадиган Темурдек, Бобурдек, Ёқуббекдек зотларни неча юз йилда бир чиқаради, деган гапни раҳматли адамиздан эшитиб эдим. Не бахтки, шундай зотларга ўхшаш (балки мен адашаётгандирман, балки чинданда бу буюк бахтдир) Соғуний жанобларининг лашкарларига қўшилишга уришиб, жиҳод этиш менгада насиб этди.

Дарвоқе, бир кеча ўшал азиз юртимизга сиғмай, қочиб-қувиб, Бўзсув бўйларию Каттабоғ этакларини макон тутиб юрган маҳалларимиз бир сир, бир сунъи ғайб содир бўлдики, ҳали-ҳали унутолмайман. Мен Баҳриддин дўстимнинг қасосини олдим, ўлигини топиб, жанозасини очдириб, чин уйига топшириб, руҳи поки олдида бурчимни ўтадим, деб юрганим бир пайтда ундан қора хат келиб, мен ўзимни тамом йўқотиб, бир пири муршид, бир маслаҳатгўй истаб қолган кезларимда рўй берди шу. Кечалари азбаройи уйқум қочиб-қочиб кетар эди. Ва бир кун ярим кечада қора чироқ ёруғида мудраб ўтирарканман, эшик ўрнига тутилган адёлнинг бир чети аста кўтарилиб, ертўлага оппоқ кийимдаги падари бузрукворимиз кириб келдилар ва (Тавба, мен турай дейман-у, туролмайман, қаддимни кўтара олмайман. Салом берай дейман-у, овозим чиқмайди. Аммо ичим тўлиб, кўзимдан дувиллаб ёш келяптики, нарёғи йўқ) ўша ерда тўхтаб: «Бўтам, бунақа мушкул дамларда ёлғиз кимга нолаю илтижо қилмоқларини билмайсизми? Унутдингизми?» деб турибдилар. Аниқ-тиниқ эшитдим. Падари бузрукворимизнинг ҳалимдан-ҳалим, хотиржамдан-хотиржам овозлари эди...

Сесканиб кўзимни очсам, ертўлада жимжитлик. Қора чироқ осуда ёниб турибди. Фақат адёлнинг бир чети... худди ҳозиргина биров чиқиб кетгандай сезилар-сезилмас силкинар, тик этган товуш эшитилмас эди. Ё, қудратингдан, ўзи белги бермоқда-ку, дедим-да, тура солиб, ташқарига чиқиб, таҳорат олиб келдим ва икки ракат ҳожат намоз ўқиб, Парвардигори Оламга нолаю илтижо қила кетдим.

Йиғладим, сиқтадим. Ўзим билдимۇ ёлғиз Оллоҳ билди. Кейин ётиб ухлаб қолибман. Бир маҳал тушимда... қарвон билан довон ошиб, кунчиқар мамлакатига кетаётган эмишимиз. Ёнимда — шу танишлар. Ё қудратингдан! Ўзи йўл кўрсатди-я, Ўзи.

Мана энди, Баҳриддиннинг ҳам дараги чиқиб турибди! Марғуба эса... биринчи никоҳидаги

кишисига етишиб турибди! Энди ҳам Оллоҳнинг борлигию кудратига ишонмай кўр-чи, Мақсуд! Биз бошимизга қилич келса-да, Оллоҳдан тонмасак, ўшандагина ишимиз ўнгангай!

Шундай қилиб, биз тоғ оралиғидаги бу мамлакатга етиб келдик. Оллоҳнинг ўзи бизни Соғуний жаноблари қўл остидаги лашкарга етишиш ниятида йиғилаётганлар сафига кўшди.

Шукрки, Тангри тоғ аталмиш бу мамлакатни озод кўрмоқ ниятини дилимга солди. Гуноҳларимни ювишга, хузурига ёруғ юз билан боришга имкон берди Оллоҳ. Мен ҳаётимдан нолимайман. Фақат, Мақсуд, укагинам, эшит, сенга иккитагина рижоим бор. Ўзинг биласан, у ёқларда менинг бир томирим, бир қориндан талашиб тушган жигаргўшам қолмоқда. У нобакорнинг тақдири нима бўлганини билолмай кетаманми, деб кўрқаман. У қаттиқ адашди, аммо шунда ҳам гуноҳини Яратгандан сўраб оламан. Балки Оллоҳ ўшандай фосиқлар туфайлидан динимизни бу ерда, Қашқару бошқа мамлакатларда қувватлантирмоқчидир валлоҳу аълам. Ҳар қалай, сен уни топ, ернинг тагида бўлса-да, қидириб топ. Топиб, менинг васиятимни етказ. Умри бевақт хазон бўлган падаримиз ва волидамиз руҳи поклари ҳаққи-ҳурмати, эсини йиғиб олсин. Уларга лаънат келтиргунча, Худодан кўрксин. Тавбанинг кечи йўқ. Кимнинг зурриётларимиз, билсин! Мўмин бўлиб туғилиб, кофир бўлиб ўтмоқдан Ўзи асрасин, Ўзи...»

Толиқиб, чарчаган шекилли шу ерда узилиш бор. Дарвоқе сиёҳ ҳам тугаб, бу ёғи бошқа рангдаги сиёҳда битилган.

«Яна бир илтимосим, Парпининг олдига ўтгайсан. Агар мактубим кечикиб тегса, болаларига учрагайсан ва менинг узримни етказгайсан, ука. Мен уни кўп ўйладим: мен ким эдимки, унга дўзах азобини тотдирдим?! Адолатми қилдим? Рост, у нобакор, у аблаҳ Баҳриддинни ўлдирмаган эса-да, бошқани ноҳақ ўлдирган, талаган. Аммо мен кимман?! Энди ўша воқеаларни эсласам, титраб-қақшай бошламан. Сендан илтижоим, уларга (Ҳайбатга ҳам) бу хабарни етказ. Баҳриддин ҳаёт эканини ва узилган никоҳ ришталари тикланажagini айт. Оллоҳнинг хоҳиши шу бўлди. Кечиролса, кечирсин.

Ва ниҳоят, сен бир вақтлар сўраган нарса — падаримизнинг китоблари ўша жойда, ўзинг билган қайрағочли ёлғиз мазоротга кўмилган.

Хатни Чаман аканг ёзиб олди. Сенга етиб бориш-бормаси энди унга боғлиқ. Мен сени ғойибона кучиб, Оллоҳимдан беадад марҳаматлар тилаб қоламан. От босмаган жойларни той боссин, илоҳим. Вақти келиб, намозларингда дуои тиловатлар қилиб, руҳимни шод этарингдан умидворман, Мақсуд.

Алҳамдулиллоҳи роббил оламийн.

Аканг Султонмуроддан деб билурсен. Дарвоқе, азиз холажонларим, мўътабар тоғалариму поччаларимга менинг сўнги дуои саломимни етказгил. Султонмурод отли бир томирингиз Улуғхўжа бувасининг йўлидан кетди. Оллоҳ насиб этса, шаҳидликка эришгай, дегил. Яна. Ўша ўзинг билган қоратошлик Турғун чочол биз билан. Оллоҳнинг чеварлигини кўрки, бизни шу жанггоҳда топиштириб, у қиёмат қарзини узди. Мени жанг майдонидан у олиб чиқибди. Уйдагиларга хабарини бериб кўярсан».

Ё қодир Оллоҳ!

Кўпдан бедарак кетган кишиларимдан кетма-кет бундай муждалар келгай деб ўйлабми эдим?

Қолаверса, бу муждагина эмас, акамнинг ўтинчлари ҳам-ку менга. Мен уни адо этмоқ ниятида балки бир кун келиб, шу тарихни бир китоб этарман ҳам. Узрини Парпи бебахтнинг ўша кўхлик хотини, кокил кўйган (албатта, ҳозир эр етган) ўғилчасига етказарман ҳам. Ҳеч ердан дараги чиқмаган Олим акамни-да, ернинг тагидан бўлса ҳам топарман, омонатини айтарман ҳам. Аммо Барзани ҳам, муҳаббати ҳам ўзига буюрмаган Ҳайбат акамга-чи? Бу узр, бу муждаларни қандай етказай? У ўша янги туғилган ой тилла тождай ярқираб кўриниб, сўнг ботиб кетган кечанинг ўзидаёқ, ҳали тўйхонада машъалалар ёниб битмаёқ Марғу кеннойимдан ажраб қолганини эшитиб, қўштиғини кўтариб чиқиб кетганича... уйга қайтмаган бўлса?.. Кўк

бўрини излаб юриб, ахийри топиб, қўлга туширганида, нимадир бўлиб, ўша Чўмилишдаги кўприк ёқасида, ўша Марғу кеннойимни ўзи кутишни яхши кўрган Жимиттепа устида... ўзини-ўзи отганми, биров отиб кетганми ҳалигача билолмаган бўлсак... У қирғин уруш ҳам, облочиларнинг қув-қувлари, у сарсон-саргардонликлар ҳам у муқаддас никоҳ ришталарини узолмаганини мен унга қандай билдирай?..

* * *

Айтмоқчи, негадир мактубга сана қўйилмаган, манзил ҳам кўрсатилмаган эди. Негалигини тушунолмадим. Қолаверса, бир ҳафтанинг ичида мени топсин, деб кетибди у элчи. Нега?

Ўзи шунча пайт йўқ бўлиб кетиб, энди қаёққа шошади?

Ва ниҳоят, аслида ўзи ким... Чаман ака деганимиз?

У кунчиқар мамлакатдаги улуғ жиҳоднинг иштирокчиси неча йиллар уй қамоғида ўтирганида бу воқеаларнинг шоҳиди Чаман ака қаерда эди? Ҳибсдамиди ёки хорижда? Энди қаердан юз кўрсатиб қолди?

Мен учун азиз кишиларнинг сўнгги тақдири ҳақда у нима билади?

Дарвоқе, мен ўзим-чи? Нимани ҳам биламан...